CONSTANTIN C. GIURESCU

PROFESOR DE ISTORIA ROMÂNILOR
LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

ISTORIA ROMÂNILOR

PENTRU CLASA VIII-a SECUNDARĂ

CUGETAREA — GEORGESCU DELAFRAS

www.dacoromanica.ro

CONSTANTIN C. GIURESCU
PROFESOR DE ISTORIA ROMÂNILOR LA UNIVERSITATEA
DIN BUCUREȘTI

ISTORIA ROMÂNILOR

PENTRU CLASA VIII-a SECUNDARĂ

Manual aprobat de Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor cu Nr. 103.158 din 16 Mai 1942.

EDIȚIA A PATRA

CUGETAREA — GEORGESCU DELAFRAS
BUCUREȘTI IV. — STR. POPA NAN, 21

1583-3-943

PREFAŢĂ

Manualul de faţă este, ca şi cel de clasa IV, un rezumat — dar mai desvoltat şi insistând asupra explicării evenimentelor — al lucrării mele „Istoria Românilor", apărută în editura Fundaţiei Regale pentru Literatură şi Artă. El cuprinde rezultatele ultime ale cercetărilor ştiinţifice; vuitorilor studenţi li se pot prezenta şi unele îndoieli şi controverse. In tabela cronologică dela urmă am încercat — pe bază de documente — să precizez începutul şi sfârşitul fiecărei domnii, precum şi filiaţia domnilor noştri; această tabelă are o sumă de date nouă.

In „Introducere", la paragraful „Definiţia istoriei", am reprodus concluzia la care am ajuns în cursul de „Metodologie istorică" ţinut la Facultatea de Litere în 1929—1930; tot aşa, la paragraful „Impărţirea istoriei Românilor", am reprodus concluzia la care am ajuns în cursul general de istorie naţională, ţinut la Facultate în 1931—1932. Această nouă împărţire mi se pare a corespunde mai bine desvoltării neamului nostru, a porni dela criterii mai bine întemeiate.

Am adaos un număr însemnat de ilustraţii; cele mai multe provin din aceeaşi lucrare a mea citată mai sus. Pentru rest, m'am folosit de fotografiile puse la dispoziţie în mod graţios de Serviciul Presei şi Propagandei şi de Muzeul Militar din Bucureşti; ţin sa mulţumesc şi aici conducătorilor acestor instituţii.

Hărţile şi schiţele de hărţi au de scop să uşureze urmărirea şi înţelegerea faptelor istorice. Un manual şi, în genere, o lucrare de istorie nu se mai poate concepe astăzi fără materialul cartografic respectiv. Am pus dinadins mai multe hărţi pentru ca să nu fie necesară cumpărarea unui atlas.

Schiţele de hărţi reprezentând campania din 1467 şi lupta dela Şelimbăr sunt reproduse din lucrarea D-lui General R. Rosetti, „Essias sur l'art militaire des Roumains", Bucureşti, 1935.

Am aşezat la începutul fiecărei lecţii un „motto" — luat, de câte ori s'a putut, din textele contemporane — care să rezume sau să caracterizeze epoca sau personajul respectiv.

Urmărind desfăşurarea sbuciumatei dar frumoasei noastre istorii, sunt sigur că tinerii mei cititori vor avea un sentiment de justificată mândrie: ei vor vedea că **suntem unul din cele mai vechi popoare ale Europei şi cel mai vechiu din sud-estul european.** *Strămoşii noştri Dacii sau Geţii locuiau acest pământ cu optsprezece veacuri înainte de Hristos. Istoria nu le cunoaşte altă patrie decât aceea în care trăiesc şi astăzi urmaşii lor.* **„Noi suntem de aici"** *în timp ce toţi vecinii noştri au venit mult mai târziu în ţările pe care le ocupă acuma. Dar nu-i numai vechimea.* **Dacii sau Geţii au fost şi un popor de elită al antichităţii,** *pomenit cu laude chiar dela început de către „părintele istoriei", Herodot.* **Religia dacă** *a fost întotdeauna un prilej de admiraţie pentru scriitorii lumii greco-romane, vitejia şi dispreţul de moarte al Dacilor, de asemenea.* **Suntem apoi cel mai vechiu popor creştin din sud-estul european.** *Toţi vecinii noştri, dar absolut toţi, au fost creştinaţi mult în urma noastră. Suntem, în sfârşit, singurul popor în această parte a Europei care a izbutit să aibă* **o vieaţă politică fără întrerupere,** *dela întemeierea statului până astăzi. Bulgarii, Sârbii, Ungurii, chiar şi Polonii, au discontinuităţi în vieaţa lor de stat, unele de o jumătate de mileniu, noi însă nu.*

Faţă de aceste fapte şi de o sumă altele care se vor vedea mai departe, sentimentul de **mândrie naţională** *şi de* **absolută încredere** *în viitorul poporului şi statului nostru e cu totul natural.*

Doresc tinerilor cititori ca, pătrunşi de acest sentiment, să închine munca, disciplina şi credinţa lor, întăririi şi propăşirii patriei.

CONSTANTIN C. GIURESCU

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A PATRA

Ediţia de faţă se deosebeşte de cea precedentă printr'o serie de informaţii nouă *şi de* precizări ; *ele sunt urmarea descoperirilor făcute — cum e, de pildă inscripţia creştină dela Biertan (Transilvania) — şi a studiilor apărute între timp. Bibliografia a fost şi ea sporită la unele capitole ; s'au adaos şi ilustraţii noi.*

Mulţumesc călduros colegilor mei de învăţământ pentru preţuirea arătată acestei cărţi.

CONSTANTIN C. GIURESCU

ABREVIAŢIUNI

I. *BIBLIOGRAFIE.*

An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist. = Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, Seria 2.
Anuar. Ist. Cluj =Anuarul Institutului de Istorie Naţională Cluj.
Arhiva = Arhiva din Iaşi.
Arh. Olt. = Arhivele Olteniei.
Bul. Com. Ist. = Buletinul Comisiei Istorice a României.
Bul. Soc. Geogr. = Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie.
Cercet. Ist. = Cercetări Istorice.
Conv. Lit. = Convorbiri Literare.
Dacorom. = Dacoromania.
Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom. = Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice, Seria 3.
Rev. Hist. Sud-Est. = Revue Historique du Sud-Est Européen.
Rev. Ist. = Revista Istorică.
Rev. Ist. Rom. = Revista Istorică Română.
Rev. Ist. Arh. Fil. = Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie.
Sitzungsberichte. Phil. Hist. Cl. = Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien, Philosophisch — historische Classe.

INTRODUCERE

ÎNSEMNĂTATEA ŞI ÎMPĂRŢIREA ISTORIEI ROMÂNILOR

Definiţia istoriei. Intocmai după cum fiecare om se interesează de părinţii şi strămoşii săi, tot aşa şi naţiunile se interesează de trecutul lor. Ele vor să ştie cum a fost acest trecut, cum au trăit înaintaşii, ce fapte de seamă au făcut, ce momente de înălţare şi de durere au avut. Căci ceea ce suntem astăzi, fiecare în parte, şi cu toţii laolaltă, datorim, într'o măsură însemnată, celor de dinaintea noastră. Suntem o verigă sau un inel dintr'un lanţ nesfârşit, inel legat de cel dinainte şi de care se leagă, la rându-i, cel următor. Cei morţi ne poruncesc adeseori şi, fără s'o bănuim, ne arată drumul. A cerceta trecutul e nu numai un act de curiozitate, dar şi unul de pietate şi de întărire sufletească.

S'au dat istoriei multe definiţiuni ; ele au variat cu timpul, după cum a variat şi concepţia pe care a avut-o omenirea despre scopul, metoda şi utilitatea studiului trecutului. Şi astăzi încă, definiţiile nu sunt identice, ele au o parte comună însă, din ce în ce mai mare. O definiţie scurtă şi cuprinzătoare în acelaşi timp ar fi următoarea : *Istoria e disciplina care cercetează metodic, expune obiectiv şi lămureşte cauzal desvoltarea întregii omeniri.*

Din pricină că faptele istorice nu se repetă niciodată întocmai, istoria nu poate ajunge la *legi*, aşa cum se întâmplă în ştiinţele fizice, matematice, etc. Ea are însă *un scop comun* cu acestea : aflarea *adevărului*, care trebue să fie preocuparea de căpetenie a istoricului.

Impărţirea istoriei universale. Vieaţa omenirii se schimbă necontenit: popoare, graiuri, legi, obiceiuri apar şi dispar sau se transformă: după un timp oarecare, înfăţişarea omenirii e alta: răsună alte limbi, se deschid alte căi de negoţ, ideile conducătoare sunt altele. Plecând dela aceste deosebiri, istoricii au împărţit desvoltarea omenirii în mai multe părţi şi anume:

Preistoria adică perioada foarte îndelungată din care nu avem *nicio urmă scrisă* şi pe care o cunoaştem numai după obiectele, uneltele, armele, podoabele, etc. rămase dela locuitorii acelor vremuri. Preistoria nu se termină la aceeaşi dată, ci variază după continente iar înlăuntrul aceluiaşi continent, după ţări; astfel, în Africa (Egipt), primele ştiri scrise (hieroglifele) apar înaintea celor din Asia (cuneiformele) iar acestea mult înaintea celor din Europa.

Istoria veche sau antică; ea ţine dela primele ştiri scrise, acelea ale Egiptenilor, şi până la căderea imperiului roman de apus (476 d. Hristos). In această vreme constatăm, sub raportul politic, formarea unor mari imperii, întinzându-se pe suprafeţe imense şi cuprinzând multe neamuri; astfel de pildă, imperiul lui Alexandru Macedon merge dela Dunăre până la Indus şi dela Marea Caspică până la cataractele Nilului, la Syene (Assuan); imperiul roman cuprinde mai toată lumea veche cunoscută, dela Atlantic până la Babylon şi din nordul Angliei până în sudul Egiptului. Sub raportul religios, e vremea zeilor păgâni, a politeismului; în ultima parte a acestei epoci apare însă *creştinismul*, monoteist, care se răspândeşte cu repeziciune; sub raportul culturii şi civilizaţiei, preponderenţa o au Grecii şi Romanii, cei dintâi dând mai ales valorile spirituale, iar ultimii pe cele materiale.

Istoria medie sau a evului mediu ţine dela 476 până la 1453, când Constantinopolul, capitala imperiului bizantin, e cucerit de Turci şi când apar primele tipărituri. In această perioadă au loc năvălirile; din amestecul năvălitorilor cu populaţia imperiului roman se formează popoare noi. Sub raportul religios, creştinismul, triumfător, se întinde necontenit; sub raportul social, e epoca feudalismului; civilizaţia şi cultura sunt, în general, în scădere.

Istoria modernă ţine dela 1453 până la 1789, când începe revoluţia franceză. In această perioadă se formează *statele unitare naţionale* din apusul Europei; se măreşte considerabil puterea regalităţii, ajungându-se la *monarhia absolută* şi descreşte, în schimb,

puterea nobililor ; are loc o *Renaştere* în cultură, ajutată, între altele, de minunata invenţie a *tiparului*, sortită unui viitor strălucit, şi o *Reformă* în biserică, reformă care e, în parte, o adaptare a ideii creştine, universaliste, la realităţile naţionale. Ştiinţa face progrese, civilizaţia creşte, orizontul geografic e considerabil sporit, prin marile descoperiri (America 1492, de Cristofor Columb ; ocolul pământului 1521, de Magellan).

Istoria contemporană ţine dela 1789 până în zilele noastre, având două perioade : una până la primul războiu mondial (1914), cealaltă de atunci încoace. In acest răstimp şi anume în prima perioadă, asistăm la triumful ideii naţionale, statele de acest fel generalizându-se şi întărindu-se ; asistăm, de asemenea, la răspândirea ideilor democratice, liberale, în perioada întâi, a ideii de autoritate totalitară în perioada a doua. Industria, graţie descoperirilor ştiinţei, ia o desvoltare uriaşă ; comerţul atinge un volum şi un grad de prosperitate nebănuit. Cultura şi civilizaţia, adică suma valorilor spirituale şi materiale, sunt în continuă creştere ; interdependenţa între diferitele părţi ale globului devine din ce în ce mai strânsă ; odată cu războiul din 1914—1918, se poate spune că păşim dela faza *continentală* la faza *mondială* sau *planetară* a istoriei omenirii.

Impărţirea istoriei Românilor. Istoria poporului nostru e în legătură cu istoria popoarelor de primprejur şi în genere cu istoria europeană şi a omenirii. Faptele noastre au influenţat pe alţii şi faptele altora ne-au influenţat pe noi : această dependenţă creşte cu cât ne apropiem de perioada contemporană. E normal deci ca marile împărţiri ale istoriei universale să se regăsească şi în istoria Românilor ; limitele acestor împărţiri însă *nu coincid*, nu sunt aceleaşi, din cauza unor împrejurări proprii locurilor noastre.

Preistoria acestor locuri începe cu primele urme omeneşti găsite aci, din epoca paleolitică, şi ţine până la anul 514 înainte de Hristos, an la care se referă *primele ştiri scrise* (Herodot) privind pe strămoşii noştri cei mai îndepărtaţi : e vorba de Daci sau Geţi care se opun atunci numeroasei armate a regelui Darius.

Istoria veche ţine dela 514 înainte de Hristos până la 527 după Hristos (începutul domniei lui Justinian), adică ceva mai mult de un mileniu. Am ales această dată şi nu cea obişnuită până acum : 271 (de fapt 275 : părăsirea Daciei Traiane) deoarece abia

în primele decenii ale secolului VI încep năvălirile Slavilor, care vor avea pentru noi aceeaşi importanţă pe care o au pentru neamurile romanice din apusul Europei Germanii. Până la năvălirea Slavilor, populaţia romanică din răsăritul Europei nu e dislocată de către barbari ; dimpotrivă, ea continuă să asimileze pe noii veniţi ; năvălirea Slavilor schimbă însă această stare de lucruri. Pe de altă parte, creştinarea poporului român începută, ca un fenomen de mase, în veacul al IV-lea, nu se desăvârşeşte decât în veacul al V-lea ; la părăsirea Daciei Traiane, creştinismul nici nu fusese măcar recunoscut ca religie în imperiu ; aceasta se face abia prin edictul din Milan (313). Pentru aceste două argumente, socotim data de 527 mai potrivită ca sfârşit al istoriei vechi în ţinuturile noastre decât aceea de 275 ; ea e de altminteri şi mai apropiată de data 476 care se admite în genere pentru sfârşitul istoriei vechi.

Istoria evului mediu ţine iarăşi un mileniu, dela 527 până la 1541, când, *prin recunoaşterea suzeranităţii turceşti de către Ardeleni*, în urma ocupării Budei de către Turci şi a transformării Ungariei în paşalâc, ţările noastre ajung într'o dependenţă strânsă, politică şi economică, de Inalta Poartă. Dela 1541 înainte, domnii nu mai au *iniţiative politice externe* decât în mod excepţional, tributul creşte necontenit, comerţul e dominat de piaţa turcească : o fază nouă începe în desvoltarea statelor noastre. La începutul acestui mileniu medieval, au loc năvălirile Slavilor ; urmează apoi năvălirile celorlalţi barbari. După ultimul val barbar, al Tătarilor, se întemeiază statele româneşti care ajung, în scurtă vreme, sub cârmuirea unor personalităţi excepţionale, la un prestigiu deosebit. La sfârşitul acestei epoci, se introduce la noi tiparul (1508).

Istoria modernă ţine dela 1541 până la 1821, când, prin mişcarea naţională şi socială a lui Tudor Vladimirescu, începe perioada renaşterii noastre. In acest răstimp are loc o înflorire a *spiritului* românesc, care atinge culmea la sfârşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea. Sub raportul *politic*, în schimb, suntem în scădere, afară de rari momente, dintre care acela, strălucit, al lui Mihai Viteazul.

Istoria contemporană, dela 1821 înainte, comportă, ca şi perioada respectivă din istoria universală, două faze : una până la războiul pentru întregirea neamului (1916—1919), cealaltă de atunci

încoace. Este, în prima fază, epoca *integrării statului național*; începută prin jertfa lui Tudor, ea e terminată după un secol, prin o altă jertfă, de sute de mii de vieți.

BIBLIOGRAFIE

Definiția istoriei și împărțirea istoriei universale, CH. V. LANGLOIS, CH. SEIGNOBOS, *Introduction aux études historiques*, ed. 2-a, Paris 1899, XVIII + 308 p. în 8°; ERNST BERNHEIM, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie* ed. 5 și 6, Leipzig, 1908, X + 842 p. în 8°; CONST. C. GIURESCU, *Introducere în studiile istorice (Metodologie istorică)*, curs ținut la Facultatea de Litere din București în 1929—1930, București, 1930, 432 p. în 8° (litografiat).

Împărțirea istoriei Românilor, CONST. C. GIURESCU, *Curs general de Istoria Românilor*, ținut la Facultatea de Litere din București în 1931—1932, București, 1932, 854 p. în 8° (litografiat).

. *Opere de sinteză privind istoria Românilor*. D. ONCIUL, *Din istoria României*, București, 1906, 105 p. în 8°; A. D. XENOPOL, *Istoria Românilor din Dacia Troiană*, ed. III-a, vol. I—XIV, București (1925—1930), în 8°; R. W. SETON-WATSON, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, VIII + 665 p. în 8°; N. IORGA, *Istoria Românilor*, vol. I—X, București, 1936—1939, în 8°; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, vol. I, ediția a patra, București, 1942, XVI + 605 p. în 8°; vol. II, ediția a treia, București, 1939, VIII + 801 p. în 8°; vol. III, București, 1942, VI + 445 p. în 8°.

1

PĂMÂNTUL ROMÂNESC

„In calea răutăților".
(Grigore Ureche)

Influența mediului geografic. Vieața unui popor e strâns legată de pământul pe care-l locuește. *Așezarea* acestui pământ, *înfățișarea* și *bogăția* lui, înrâuresc firea poporului și-i hotărăsc îndeletnicirile de căpetenie, determină, deci, în parte, istoria lui. Intr'adevăr, nu e tot una să fii la loc apărat sau în calea tuturor năvălitorilor, după cum nu e tot una dacă țara pe care o locuiești are o anumită înfățișare și bogăție sau alta. Un pământ mănos, cu șesuri întinse și bogate, îndeamnă la agricultură și creșterea vitelor, cursurile largi de apă și țărmurile de mare cu golfuri adânci fac din locuitorii așezți în preajma lor pescari și corăbieri destoinici, iar bogățiile minerale, în special fierul și cărbunele, îndreaptă spre vieața industrială. Mai ales în vremea veche influența pământului asupra omului a fost mare. Pe măsură ce sporește civilizația, pe măsură ce se înmulțesc mijloacele tehnice cu ajutorul cărora se poate supune sau modifica mediul fizic, însemnătatea acestuia scade. Ea nu va dispărea însă niciodată. De aceea, înainte de a începe povestirea vieții unui popor, trebue să cunoaștem locurile pe care a trăit el.

Istoria neamului nostru s'a desfășurat pe o suprafață foarte întinsă, care întrecea cu mult țara de astăzi. Strămoșii Daci sau Geți, în vremea lor de răspândire maximă, ajunseseră la miazănoapte până în mijlocul Poloniei, la miazăzi trecuseră de Balcani, la răsărit atinseseră Bugul iar la apus se întinseseră până prin părțile Budapestei. In evul mediu, de asemenea, întâlneai păstori și plugari ro-

mâni din Munţii Pindului până în Galiţia şi de pe ţărmurile Adriaticei până în Podolia. Astăzi chiar, poporul nostru locueşte şi dincolo de hotarele statului nostru şi anume de-a-lungul ţărmului drept al Dunării, în valea Timocului, în Macedonia, în câmpia Tisei şi dincolo de Nistru. (Înţeleg hotarele de dinainte de 30 August 1940 — Sentinţa dela Viena —, deoarece hotarele de azi, nedrepte şi silnice, sunt provizorii).

Românii de dincolo de hotare. Astfel, dincolo de Nistru şi în unele locuri, răsfiraţi chiar până spre Nipru şi Don sunt vreo 800.000 de Moldoveni. O parte a lor alcătuia, înlăuntrul statului sovietic, *republica moldovenească*, având şcoli şi ziare scrise în limba română, cu litere chirilice însă.

In Ungaria trăiesc, în condiţii grele, vreo 70.000 de Români, dintre care 20.000 în Maramureş (fost al Ceho-Slovaciei), iar 50.000 în câmpia Tisei. Prin Sentinţa dela Viena aproape 1.400.000 (un milion patru sute de mii) de Români au ajuns din nou sub jugul unguresc. In Banatul fost sârbesc sunt vreo 80.000.

Tot grea e şi situaţia Românilor dela miazăzi de Dunăre. In valea Timocului sunt vreo 400.000 de Români, fără şcoli în limba lor ; la fel e şi în satele româneşti de pe lângă Dunăre, în Bulgaria, unde trăiesc alţi 100.000 de fraţi de ai noştri.

Românii din Macedonia sau *Aromânii*, în număr de circa 400.000, sunt răspândiţi în Grecia, Jugoslavia, Albania şi mai puţini în Bulgaria. Păstori vestiţi, pricepuţi la negoţ, întreprinzători, economi şi având sentimentul naţional desvoltat, ei reprezintă una din ramurile cele mai înzestrate ale poporului românesc. Pe când Turcii stăpâneau Macedonia, trăiau cu înlesnire ; azi însă sunt foarte strâmtoraţi şi-i ameninţă desnaţionalizarea. E neapărat necesar să-i aducem în ţară şi să-i colonizăm de-a-lungul hotarelor ca şi în oraşe, mai ales în Moldova şi în Ardeal.

Şi cele câteva mii de *Rumeri* sau *Istro-Români* (Români din Istria) sunt de asemenea ameninţaţi cu desnaţionalizarea ; ei vor dispărea în mijlocul Croaţilor conlocuitori. Aceşti Istro-români sunt ultimele rămăşiţe ale unei populaţii româneşti care a locuit în cursul evului mediu partea de apus a Peninsulei Balcanice şi coasta Adriaticei, dela Fiume până la Cattaro.

Pământul românesc. Pe întinsa suprafaţă pe care s'a desfăşurat istoria noastră, există un ţinut de care noi am fost legaţi *în permanenţă*, unde noi am locuit *întotdeauna, în mare număr* şi unde a stat *temeiul puterii noastre politice :* ţinutul mărginit de Tisa, Dunăre, Nistru şi Marea Neagră. *Acesta e pământul românesc de baştină, moştenire dela strămoşi ;* aci a stăpânit Buerebista şi Decebal, aci a fost Dacia Traiană, aci s'a întemeiat Muntenia şi Moldova, aci s'a făcut prima unire, sub Mihai Viteazul, şi aceea din 1918. De acest pământ trebue deci să ne ocupăm ; să vedem care e *aşezarea* lui pe continentul european, *înfăţişarea* şi *bogăţia* lui.

Aşezarea pământului românesc este la *marginea de răsărit* a Europei. Continentul nostru nu se termină la Urali, aşa cum s'a crezut multă vreme, ci la Nistru şi la Vistula, aşa cum au dovedit cercetările ştiinţifice din ultimul timp. Ce este la răsărit de linia care ar uni aceste două fluvii, linie numită şi istmul ponto-baltic, aparţine, în toate privinţele, mai de grabă Asiei decât Europei. *Nistrul nu desparte numai două ţări, ci două continente şi mai ales două lumi, două feluri de a simţi şi a gândi.*

Această aşezare a pământului românesc la marginea de răsărit a Europei a avut urmări foarte însemnate asupra istoriei noastre. Am fost tot timpul în calea năvălitorilor asiatici, „în calea răutăţilor", cum spune atât de expresiv cronicarul moldovean Grigore Ureche. In timp ce alte popoare, la adăpost sau, în orice caz, mai ferite, clădeau catedrale minunate şi palate impunătoare, noi ridicam din bârne sau din pământ, pe locul celor arse sau dărâmate, alte biserici modeste şi alte bordeie. Era zadarnic să construim în stil mare sau pe termen lung : a doua zi putea să vie iarăşi prăpădul. Am fost şi suntem un popor de margine, aşezat la o poartă de trecere din Asia spre Europa, de aceea suntem învăţaţi cu lupta.

Pe de altă parte, pământul românesc cuprinde sfârşitul uneia din cele mai mari căi de comunicaţie a lumii, Dunărea. Pe acest „drum fără pulbere" au călătorit necontenit oamenii, în sus şi în jos ; pentru stăpânirea lui s'au purtat lupte îndelungate. Istoria neamului nostru a fost şi va fi cu siguranţă, şi în viitor, înrâurită de faptul că aci, la noi, se află gurile Dunării. Mai cu seamă că, în scurtă vreme, prin canalele Rin—Dunăre şi Oder—Dunăre vapoarele vor putea tăia Europa în două, mergând dela Marea Neagră la Marea Nordului şi Marea Baltică.

Infăţişarea pământului românesc e de o rară simetrie şi unitate, aşa cum puţine se mai găsesc în lume. De formă aproape rotundă, ca o medalie, în mijlocul lui se ridică podişul Ardealului, nu prea înalt, de vreo 500 de metri, tocmai bun de locuit, prin urmare ; el e înconjurat din toate părţile de munţii care-i alcătuesc ca o uriaşă cunună. Imaginea („corona montium") aparţine scriitorilor antichităţii care au fost impresionaţi de această fericită dispoziţie. Munţii, de o înălţime potrivită (Moldoveanul : 2550 m., Ceahlăul : 1908 m., Vlădeasa : 1847 m.), îngăduind aşa dar traiul omenesc până aproape de vârfuri, se continuă prin dealuri care, în unele părţi, ocupă o zonă mai largă, de pildă, în Oltenia, în altele mai strâmtă, ca în răsăritul Munteniei sau în Ţara Crişurilor. Dealurile se isprăvesc, la rândul lor, prin câmpii întinse, la marginea cărora sunt cele trei cursuri de apă : Dunărea, Tisa şi Nistrul. In ele se varsă multele râuri care străbat radial pământul românesc, izvorând din Ardeal sau din munţii care-l înconjoară. *Pământul nostru se poate asemăna cu o cetate :* Ardealul şi cununa lui de munţi închipue fortăreaţa propriu zisă, dealurile de primprejur, întăriturile înaintate, iar Dunărea, Tisa şi Nistrul, şanţurile de apă care înconjoară cetatea. Asemănarea e aşa de izbitoare, încât învăţaţii străini care s'au ocupat de pământul nostru au şi întrebuinţat pentru Ardeal termenul de *citadelă* sau *bastion.*

Infăţişarea pământului românesc, aşa de unitară, a avut o urmare foarte însemnată sub raportul etnic ; poporul care a locuit acest pământ a fost de asemenea un popor unitar. Cine locueşte mijlocul pământului românesc, podişul Ardealului, acela în chip firesc va locui şi ţinuturile mai joase dimprejurul podişului. De aceea, la noi nu există deosebiri de dialect, cum se constată în Franţa, de pildă, sau în Germania. Un Maramureşan se înţelege numaidecât cu un Dobrogean şi un Orheian cu un Bănăţean.

Carpaţii, în privinţa aceasta, n'au fost o piedecă. Mai întâi, nu sunt prea greu de trecut. In multe locuri, se află pasuri sau chiar văi prin care-şi fac loc apele de pe un versant pe celălalt. Astfel e valea Jiului, a Oltului, a Buzăului, a Trotuşului, a Bistriţei. Iar în Munţii Apuseni, valea Mureşului, a Someşului. Apoi, ei oferă, în multe locuri, în cuprinsul lor, aşa zisele depresiuni intracarpatice şi subcarpatice, cum sunt, de pildă, Loviştea, Vrancea,

Câmpulungul moldovenesc, adevărate centre de populaţie deasă care fac legătura între cele două versante ale muntelui.

Se poate spune, pe drept cuvânt, că istoria noastră e strâns legată de Carpaţi. Din timpul Dacilor şi până astăzi, ei au format axa neamului. Scriitorii cei vechi spun despre Daci că se ţin *lipiţi de munţi* („Daci inhaerent montibus"). In cursul evului mediu, pădurile, văile şi depresiunile Carpaţilor au oferit un minunat loc de adăpost. Intemeierea statelor româneşti e în legătură cu muntele ; numele chiar al uneia din ţări e *Muntenia*, iar acela al locuitorilor ei, *Munteni*. Multe lupte însemnate, dintre care aceea, hotărîtoare, dela Posada (1330), precum şi luptele pentru întregirea neamului s'au dat în munţi. *Carpaţii au fost elementul polarizator al Românilor.*

Trebue să relevăm însă şi un aspect negativ al lor. Tot Carpaţii sunt una din pricinile pentru care neamul nostru a stat atâta vreme despărţit în trei organizaţii *politice* deosebite : Muntenia, Moldova, Ardealul. Să presupunem că munţii, în loc *să străbată* pământul românesc, *i-ar fi dat ocol*, pe la apus sau pe la răsărit, cuprinzând *înlăuntrul* lor întreg neamul : evident, alta ar fi fost istoria noastră politică. Aşa cum sunt aşezaţi însă, cu *forma* şi *direcţia* pe care o au, ei au contribuit în chip esenţial la despărţirea noastră politică. Un stat s'a format de-a-lungul Carpaţilor meridionali : Muntenia ; un altul de-a-lungul celor orientali : Moldova ; în sfârşit, a treia organizaţie politică s'a închegat înlăuntrul arcului carpatic : Ardealul.

Un rol însemnat a avut şi *pădurea*. O mare parte din trecutul nostru, mai ales în epoca întunecată a năvălirilor barbare, s'a desfăşurat la adăpostul pădurii. Vorba cunoscută : „Codru-i frate cu Românul" exprimă, din punct de vedere istoric, o puternică realitate. Muntele, ca loc de adăpost, a fost important mai ales prin pădurile sale. De altfel, aceste păduri se întindeau pe suprafeţe enorme şi în regiunea dealurilor şi a câmpiei. Vlaşca, al cărei nume, dat de Slavi, înseamnă „Ţara Vlahilor", adică a Românilor, era acoperită de codri uriaşi. Şi numele altor judeţe de câmpie şi de deal arată prezenţa pădurilor întinse : *Teleorman* (pădure nebună sau mare, în limba cumană), *Ilfov* (ariniş, în limba slavă), *Dâmboviţa* (dela dâmb = stejar, tot în limba slavă). Codrul *Vlăsiei* înseamnă codrul Românilor : numele are aceeaşi rădăcină ca şi Vlaşca.

Bogăţia. In afară de unitate şi simetrie, o altă caracteristică a pământului românesc este bogăţia. Rare sunt locurile, nu numai în Europa, dar pe întreg pământul, care să cuprindă atâtea bogăţii. Cea mai mare este, fără îndoială, pământul negru, minunat pentru agricultură, dând recolte îmbelşugate. Fâneţele din luncile râurilor, de pe dealuri şi dela munte nutresc turme bogate de oi şi vite mari. Bălţile Dunării, Delta, lacurile de lângă ţărmul mării şi râurile cele mari pot să dea atâta peşte încât să se hrănească nu numai lumea dela noi, dar să trimitem şi peste hotare. Pe dealuri, acuma în urmă şi la şes în multe locuri, livezile de pomi, mai ales pruni, şi viile se ţin lanţ. Pădurile de fag, brad şi stejar acoperă încă o bună parte a ţării. Iar în adâncul pământului e tot aşa de multă bogăţie ca şi în faţa lui. Sarea pardoseşte o mare parte din regiunea deluroasă şi pe alocurea formează munţi întregi. Cărbunele — de tot soiul, dela turbă până la antracit — se află şi el în mari cantităţi. Aurul şi argintul se scot de mai bine de două mii de ani din Munţii Apuseni ; fierul se găseşte şi el în unele locuri în Banat şi Ardeal. Să adăogăm apoi păcura sau ţiţeiul, a cărui exploatare *intensă,* datează, e adevărat, de curând, dar care era cunoscut încă din vremea Romanilor (păcură vine din *picula),* izvoarele minerale şi termale, precum şi gazul metan şi ne vom da seama de nesfârşita bogăţie a pământului nostru care cuprinde tot ce e trebuincios vieţii omeneşti.

Urmarea acestui fapt a fost că pământul românesc n'a rămas niciodată nelocuit, din cele dintâi timpuri ale preistoriei, adică din *paleolitic,* şi până astăzi. Un asemenea pământ, care-ţi dă cu puţină muncă, hrană îmbelşugată şi variată, care cuprinde în adâncurile lui *sare* şi *aur,* spre a nu mai aminti celelalte bogăţii, un asemenea pământ nu se părăseşte. De aceea sunt naivi sau de rea credinţă aceia care-şi închipue că atunci când împăratul Aurelian a retras legiunile şi pe funcţionari din Dacia Traiană, ţăranii dacoromani şi-au părăsit şi ei ogoarele, casele şi tot rostul lor ca să se ducă peste Dunăre, în sărăcia pietroasă a Moesiei. Aveau acasă tot ce le trebuia : au rămas deci pe loc şi au plătit birurile altui stăpân : năvălitorului german, slav sau asiatic. Bogăţia pământului românesc este o chezăşie a continuităţii strămoşilor noştri în Dacia Traiană.

BIBLIOGRAFIE

Pământul românesc. S. MEHEDINŢI, Le pays et le peuple roumain. Considérations de géographie physique et de géographie humaine, ed. 2-a, Bucureşti 1930, 136 p. în 8⁰ (lucrare fundamentală) ; *EM. DE MARTONNE, Europe Centrale, Suisse, Autriche, Hongrie, Tchéco-slovaquie, Pologne, Roumanie*, Paris, 1931, p. 699—810, în colecţia P. Vidal de la Blache et L. Gallois, *Géographie universelle*, t. IV ; *VINTILĂ MIHĂILESCU, România. Geografie fizică*, Bucureşti, 1936, 279 p. în 8⁰ ; *S. MEHEDINŢI, Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*, Jena şi Leipzig, 1936, 29 p. în 8⁰ ; *I. SIMIONESCU, Ţara noastră, Oameni, Locuri. Lucruri*, Bucureşti, 1938, 478 p. în 8⁰ ; *S. MEHEDINŢI şi V. MIHĂILESCU, România*, Bucureşti, 1938, 315 p. în 8⁰ ; *S. MEHEDINŢI, Ce este Transilvania?*, Bucureşti, 1940, 87 p. în 8⁰ (Extras din *Rev. Ist. Rom. X*, 1940) ; *CONST. C. GIURESCU, Populaţia moldovenească dela gura Niprului şi a Bugului în veacurile XVII şi XVIII*, în *Renaşterea*, XX (1941), p. 596—601 ; *CONST. C. GIURESCU, Dobrogea, vechiu pământ românesc*, în volumul *Din trecut*, Bucureşti, 1942, p. 11—19 : *CONST. C. GIURESCU, Die europäische Rolle des rumänischen Volkes*, Bucureşti, 1941, 26 p. în 8⁰.

II

DACII SAU GEŢII

„Regele Buerebista, cel dintâi şi cel mai mare dintre regii din Tracia şi stapânitor al tuturor ţinuturilor de dincolo şi de dincoace de Dunăre".
(Inscripţie greaca a lui Acornion din Dionysopolis.)

Preistoria Daciei. Pământul nostru a fost locuit din cele mai vechi timpuri, cu zeci de mii de ani înainte de Hristos, încă de pe când oamenii întrebuinţau bucăţi de piatră cioplită drept arme

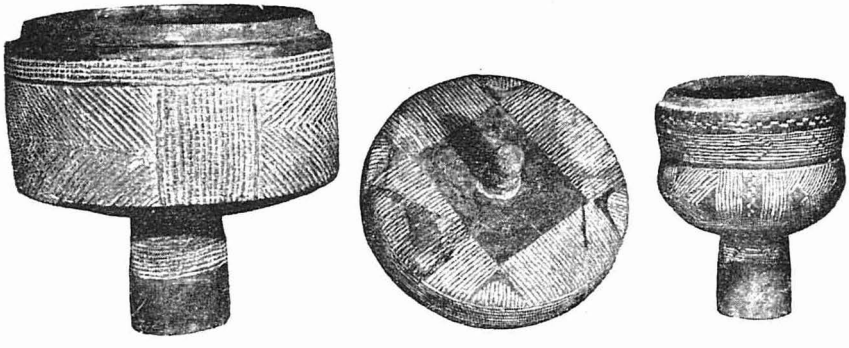

Fig. 1 — Vase şi capac de vas de pământ ars, de tipul numit Boian A, după localitatea din judeţul Ialomiţa unde, în stratul cel mai dela fund, s'a gasit ceramica de acest fel. Ele sunt împodobite cu ornamente „excizate" (adică obţinute prin sculptarea suprafeţii vasului) şi încrustate cu alb. Găsite la Vidra (judeţul Ilfov), în 1933 şi 1934. Circa 2500—2300 înainte de Hristos. (Muzeul Municipiului Bucureşti).

şi unelte (epoca poleolitică). Asemenea bucăţi de piatră — silexuri poleolitice — s'au găsit în Moldova, în Ardeal, în Oltenia şi în

Muntenia. Mai târziu, locuitorii ţinuturilor noastre au învăţat să şlefuiască piatra (epoca neolitică), să facă vase de lut ars (vezi fig. 1—4), apoi să toarne bronzul, la urmă chiar şi fierul. Ne-au rămas multe urme dela aceşti locuitori străvechi. In deosebi e vred-

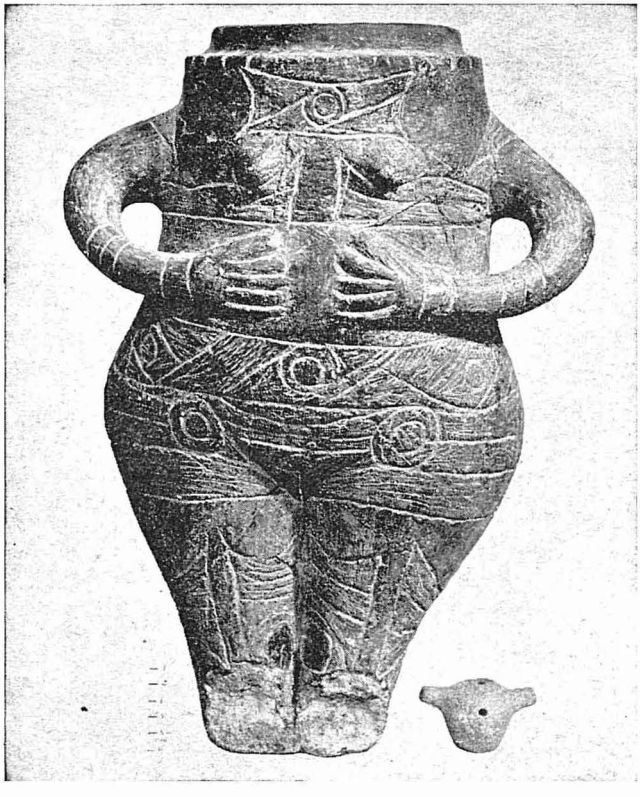

Fig. 2 — Vas antropomorf, cunoscut sub numele de „Zeiţa dela Vidra". Inălţimea 43 cm. Pe piept, „Zeiţa" avea un pandantiv de aur, în formă de cerc. Găsit la Vidra în 1934. Muzeul Municipiului Bucureşti.

nică de pomenire ceramica, adică vasele împodobite cu desene în mai multe colori, care au fost făcute între anii 2500—1800 înainte de Hristos, aşa dar la sfârşitul epocii neolitice. S'au descoperit asemenea vase în Moldova, la *Cucuteni* (jud. Iaşi; vezi fig. 5) la *Petreni* jud. Soroca) şi la *Fedeleşeni* (jud. Roman) şi în Ardeal, la *Ariujd*

(jud. Trei-Scaune). De asemenea, sunt vrednice de pomenire armele de bronz, foarte fin lucrate, de prin anii 1800—700 înainte de Hristos (vezi fig. 6). Acestea din urmă se datoresc strămoşilor noştri, *Dacii* sau *Geţii*; s'ar putea ca tot ei să fie şi autorii ceramicei pictate (vezi şi fig. 7-8). In orice caz, Dacii erau în ţinuturile noastre *pe la anul 1800 înainte de Hristos*; sunt deci unul din popoarele vechi

Fig. 3 — Capac de vas antropomorf, în formă de cap de idol, pictat cu alb şi roşu. Lăţimea 13 cm. Găsit la Vidra în 1932. Circa 2200—2100 înainte de Hristos. (Muzeul Municipiului Bucureşti).

ale antichităţii şi—putem adăoga îndată—unul din popoarele însemnate ale ei, asemănător, în unele privinţi, cu Grecii şi cu Romanii.

Tracii şi Ilyrii. Dacii *sau* Geţii (nu Dacii şi Geţii, deoarece e unul şi acelaşi popor, numit însă în două feluri) făceau parte din marea familie a Tracilor despre care Herodot, vestitul istoric al Grecilor, spune că e, după Indieni, cea mai numeroasă de pe faţa pământului. Intr'adevăr, Tracii se întindeau pe o suprafaţă enormă, dela marea Egee şi din vestul Asiei Mici până la mlaştinile Pripetului şi dela Cadrilaterul Boemiei până la Bug. Ei erau împărţiţi într'o sumă de neamuri sau triburi care se duşmăneau însă între ele.

De aceea, nici nu se puteau apăra cum trebue şi au fost supuşi de diferiţi cuceritori.

Fig. 4 — Fragmente de vase de pământ ars, tipul numit *Vădastra*, după satul cu acest nume din judeţul Romanaţi, unde s'a gasit asemenea ceramică în mare cantitate. Circa 2000 de ani înainte de Hristos. (Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti.)

Printre neamurile mai însemnate ale Tracilor trebue să citǎm pe *Odrizi*, locuind la sud de Balcani, în regiunea cuprinsă între ţărmul Mării Negre şi fluviul Hebrus (azi Maritza). Ei au ajuns

la un moment dat, în secolul al V-lea, sub regele lor Sitalkes, să întemeieze un stat puternic, cu o armată numeroasă, ajutând chiar pe Atenieni în războaiele lor. Un alt neam însemnat tracic au fost *Bessi*, care locuiau basinul superior al fluviului Hebrus, cuprins între munţii Balcani şi Rhodope şi aveau ca centru mai însemnat *Bessapara*. O parte dintre aceşti Bessi au locuit mai târziu Dobrogea ;

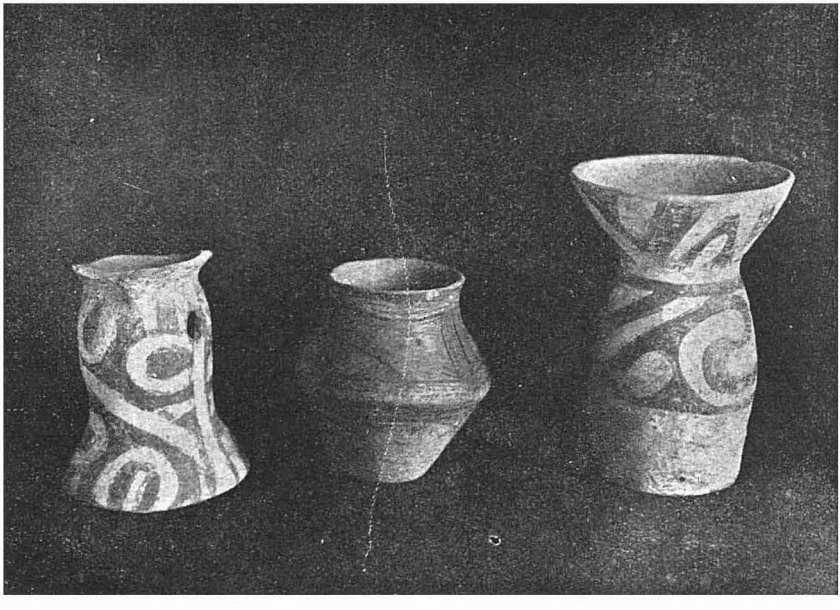

Fig. 5 — Vase de pământ dela *Cucuteni*. Cele două dela margini au desenuri în două şi trei colori : alb, roşu-cărămiziu şi negru ; circa 2500 — 2000 înainte de Hristos. Cel dela mijloc (13 cm. înălţime) are desenuri cafenii pe fond cărămiziu. Circa 2000—1800 înainte de Hristos. (Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti.)

îi întâlnim aci, în satele din jurul cetăţii Histria şi a castrului dela Ulmetum, în unele inscripţii din veacul al II-lea după Hristos. Tot în Dobrogea, în partea de miazăzi a ei, între Callatis (Mangalia) şi Odessos (Varna) au locuit şi *Crobyzii*, un alt neam tracic. *Moesii* erau aşezaţi între Dunăre şi munţii Balcani, mai ales în jumătatea vestică a acestei regiuni, care de aceea, a şi purtat, până târziu, numele de Moesia.

Dintre toate neamurile Tracilor, cei mai însemnaţi au fost

însă *Dacii* sau *Geţii*. Herodot, vorbind despre ei, are cuvinte de laudă deosebită : îi numeşte „cei mai viteji şi cei mai cinstiţi dintre Traci". Locuiau pământul cuprins între Tisa, Dunăre, Marea Nea-

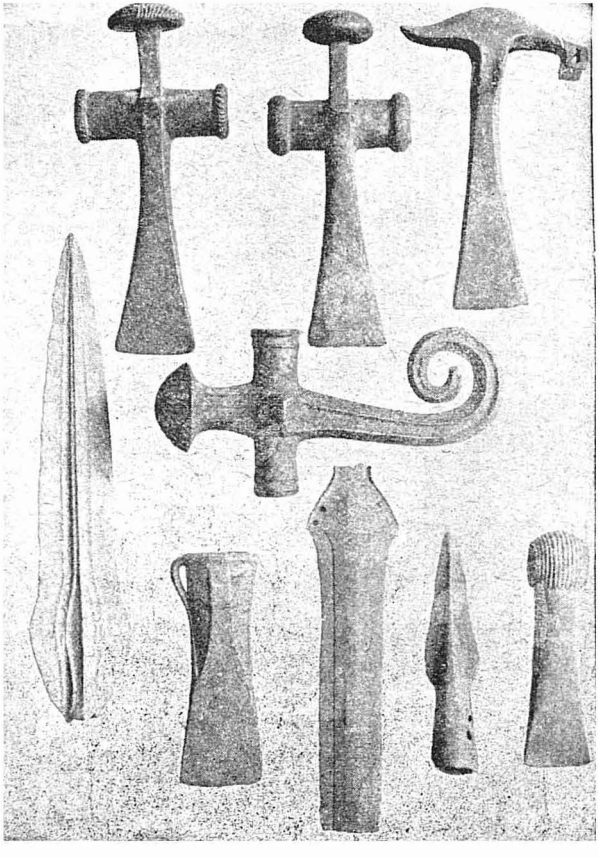

Fig. 6 — Vârfuri de lance, topoare şi un fragment de sabie, toate de bronz. Toporul din mijloc, cu tăişul răsucit, a servit, probabil, ca sceptru. Găsite la *Drajna de jos*, judeţul Prahova. Circa 1100 — 1000 înainte de Hr. Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti.

gră şi Nistru, trecând în unele părţi şi peste aceste hotare. Astfel, la miazăzi de Dunăre, ei se întindeau până la munţii Balcani, mai ales în partea din spre Mare. Spre răsărit treceau Nistrul, înain-

tând până la Bug, iar spre apus ajunseseră până la Dunărea panonică, prin părţile Budapestei.

Dacii se învecinau la est cu *Sciţii* care erau de neam *iranian*, adică din podişul Iranului (Persia de altădată), la nord cu *Germanii* şi cu *Slavii*; la vest cu *Germanii* şi cu *Celţii*; la sud-vest cu *Ilyrii*. Ilyrii se asemănau întru câtva cu Tracii, formau totuşi un popor deosebit, vorbind o limbă deosebită. Ei ocupau jumătatea de apus a Peninsulei Balcanice, dela râul Margus (azi Morava), afluent al Dunării spre Adriatica. Erau păstori; cunoşteau însă şi agricultura, iar cei de lângă mare se îndeletniceau adesea cu pirateria.

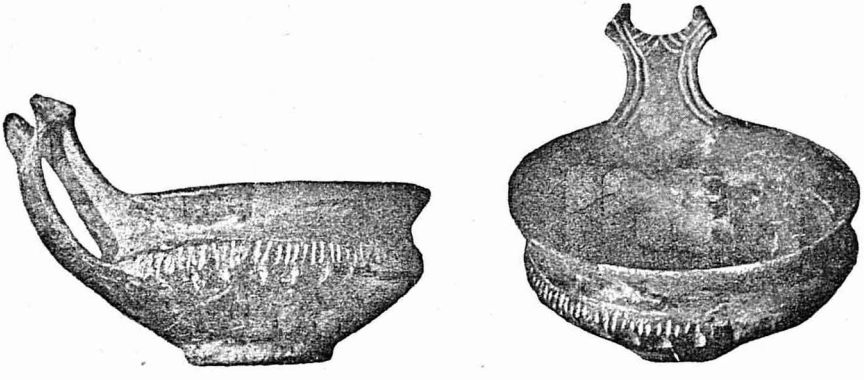

Fig. 7 — Vas de pământ, tip Bucureşti, din faza mai târzie: circa 1400 — 1300 înainte de Hristos. Gasit la lacul Tei în 1930. (Muzeul Municipiului Bucureşti.)

Istoria Dacilor sau Geţior. Venind în contact cu atâtea popoare, era firesc ca Dacii să sufere unele influenţe din partea lor. Prima influenţă a fost a Sciţilor care au năvălit începând din veacul al IX-lea înainte de Hristos şi s'au aşezat în câteva locuri, mai ales în Dobrogea (vezi fig. 9). De neam scitic se crede că au fost *Agatirşii* din regiunea Târnavelor şi a Munţilor Apuseni. Cu timpul însă, Sciţii din ţinuturile noastre au fost asimilaţi de către Dacii băştinaşi, au dispărut în mijlocul acestora. In amintirea lor, Dobrogea s'a numit câtăva vreme, spre sfârşitul imperiului roman, *Scythia minor* adică Sciţia mică (vezi şi fig. 10); mai drept ar fi fost să i se spună *Dacia Pontică*, după numele băştinaşilor care formau majoritatea populaţiei.

A doua influenţă a fost cea grecească, exercitată de Grecii care

s'au stabilit, în secolul al VII-lea şi al VI-lea înainte de Hristos, pe ţărmul dobrogean şi basarabean al mării, întemeind aci un şir de oraşe ca *Dionysopolis* (Balcic), *Callatis* (Mangalia), *Tomi* sau *Tomis* (Constanţa), *Histros* sau *Histria* (pe malul apusean al actualului lac Sinoe, pe atunci golf al mării) şi *Tyras* (Cetatea-Albă). Cu vremea, aceşti Greci au pătruns, pe calea atât de lesnicioasă a Dunării, şi înlăutnrul pământului getic, întemeind o aşezare la Barboşi, o alta la *Axiopolis* (lângă Cernavodă).

Fig. 8 — Vas de pământ, găsit la *Poiana*, judeţul Tecuci. Circa 50—200 după Hristos. (Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti.)

A treia influenţă a fost aceea a Celţilor care au năvălit în ţinuturile noastre după anul 300 înainte de Hristos. Ei au venit pe două drumuri, unul de-a-lungul Carpaţilor, celălalt de-a-lungul Dunării, şi au întemeiat oraşe ca *Singidunum* (Belgradul de azi), *Durostorum* (Silistra) şi *Noviodunum* (Isaccea). In migraţiunea lor, Celţii au târît cu ei şi alte neamuri ca *Bastarnii* germanici care s'au aşezat în Galiţia şi Podolia, la nord de Nistru.

Istoria veche a Dacilor sau Geţilor nu ne e bine cunoscută.

Ştim încă o faptă deosebită a lor din anul 514 înainte de Hristos. In acel an, Darius, regele Perşilor, a trecut cu o armată uriaşă prin părţile noastre, prin Dobrogea, împotriva Sciţilor dela nordul Mării Negre, care-i turburau împărăţia. Neamurile tracice din drumul armatei lui Darius, înspăimântate, s'au închinat de îndată, fără luptă. Singuri Geţii n'au vrut, „hotărîndu-se — cum spune Herodot — la o rezistenţă îndărătnică". Disproporţia de forţe era însă prea mare, aşa încât au fost supuşi. Mai târziu, în anul 335 înainte

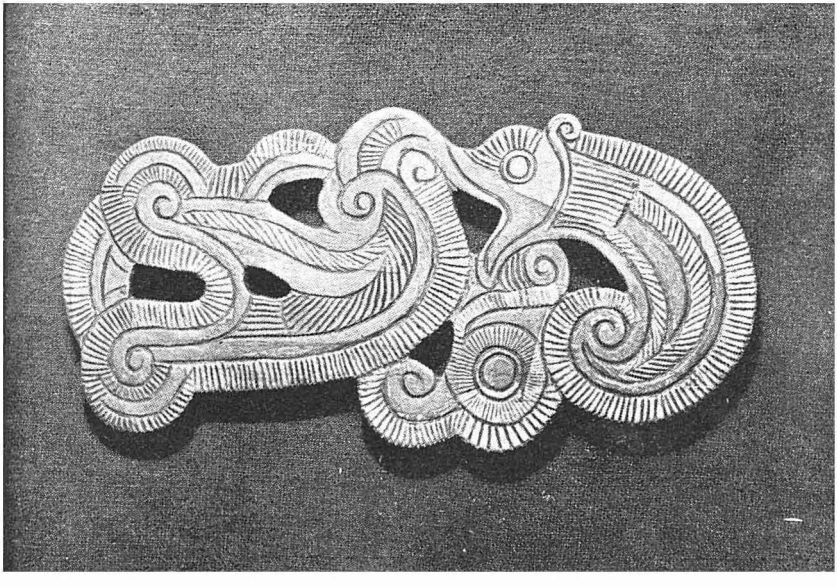

Fig. 9 — Aplică scitică de argint, servind ca podoabă de harnaşament; face parte dintr'un tezaur găsit lânga Craiova. Circa 600—500 înainte de Hristos. Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti.)

de Hristos, Alexandru cel Mare a făcut o incursiune de douăzeci şi patru de ore pe ţărmul stâng al Dunării, cucerind un oraş al lor. Geţii strânseseră, spre a-i opune, o armată de patru mii de călăreţi şi zece mii de pedestraşi.

Cel dintâi rege însemnat al Geţilor pe care-l cunoaşte istoria este *Dromichetes;* el a trăit cu vreo trei veacuri înainte de Hristos. A trebuit să lupte în mai multe rânduri cu Macedonenii care voiau să-şi întindă stăpânirea şi în stânga Dunării. Intr'unul din

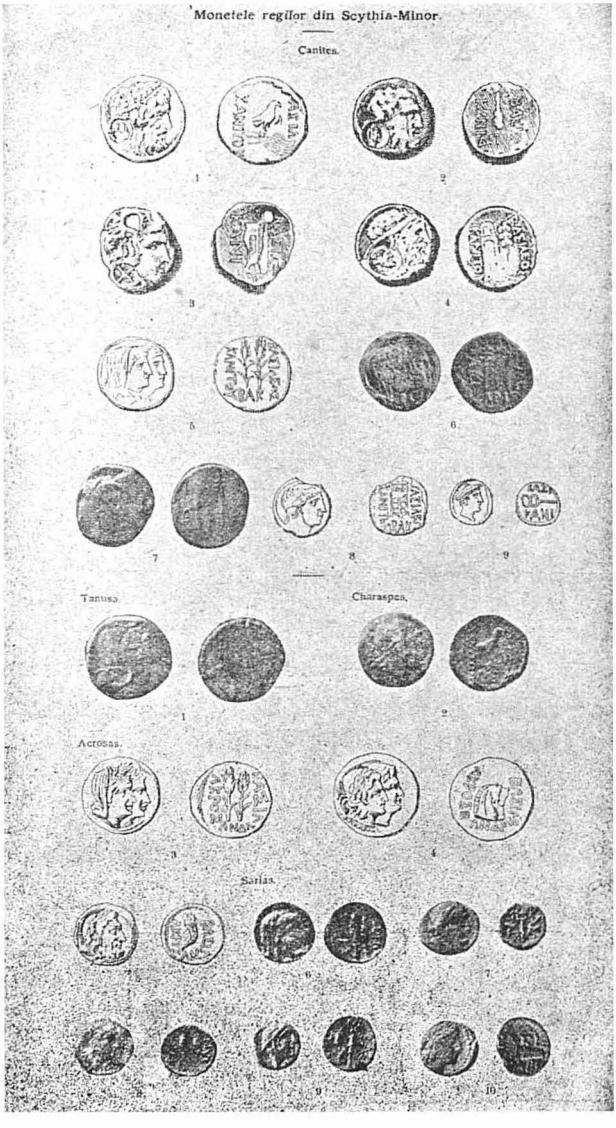

Fig. 10 — Monete de ale micilor regi sciţi din Dobrogea: 1—9 Kanites; 1 Tanusa; 2 Charaspes; 3—4 Akrosas; 5—10 Sariakes. Aceşti regi au stăpânit, se pare, în secolele IV—III înainte de Hristos Monetele lor imită monetele oraşelor greceşti de pe ţărmul mării. Tomi, Callatis, Dionysopolis. (Colecţia Academiei Române.)

războaie, a prins chiar pe regele acestora, Lisimah, cu întreaga lui armată (anul 292).

După Dromichetes, a urmat o epocă de scădere şi de tulburare. Este epoca năvălirii Celţilor. Puterea acestora a durat vreo două veacuri, în care răstimp se aminteşte numele regelui get Remaxos, în preajma anului 200 înainte de Hristos. Acesta îşi întindea autoritatea lui şi asupra Dobrogei, protejând cetăţile greceşti dela mare.

Cel mai însemnat rege al Dacilor sau Geţilor a fost însă *Buerebista*, care a trăit în secolul întâi înainte de Hristos : unii istorici dau ca început al cuceririlor sale anul 82 ; moartea sa urmează curând după aceea a lui Cezar (anul 44). El a unit toate triburile gete, le-a disciplinat şi, în câţiva ani, învingând neamurile celtice dela hotare şi pe ceilalţi duşmani, a întemeiat o mare împărăţie, întrecând cu mult ţara noastră de astăzi. Stăpânirea lui se întindea la apus până în Boemia, la miazăzi până la munţii Balcani ; ţărmul mării era al lui, începând dela Apollonia, la sud de Balcani, până la Olbia, la vărsarea Bugului. Grecii din oraşele de pe acest ţărm ascultau de el şi îl numeau „cel dintâi şi cel mai mare dintre regii din Tracia şi stăpânitor al tuturor ţinuturilor de dincolo şi de dincoace de Dunăre“ (inscripţia cetăţeanului Acornion din Dionysopolis). Armata lui putea să atingă 200.000 de oameni, o cifră enormă pentru vremea aceea. Romanii începuseră să se teamă de puterea lui ; Cezar voia să întreprindă chiar o expediţie pentru a-l supune ; nu ajunse s'o facă însă, deoarece căzu sub pumnalele conspiratorilor. Scurtă vreme după aceea, pieri de o moarte asemănătoare şi Buerebista. După el, statul Geţilor decăzu, urmaşii împărţindu-şi ţara ca pe o moşie.

Civilizaţia şi cultura Dacilor. Dacii erau blonzi-roşcovani, de statură potrivită ; purtau cu toţii plete şi barbă. Nobilii — numiţi în limba lor *tarabostes*, ceea ce însemna „domni de neam“ — aveau ca semn deosebitor, un fel de căciulă sau bonetă de pâslă (pileaţi ; vezi fig. 11) ; ceilalţi umblau cu capul gol (comati). Se îmbrăcau cu o cămaşe care le venea până la genunchi, strânsă la mijloc cu o curea ; pantalonii erau legaţi jos, la glesnă. Peste cămaşă, aveau o manta, prinsă la umăr într'o copcă ; iarna purtau cojoace. In picioare, purtau opinci. Femeile aveau o cămaşă cu

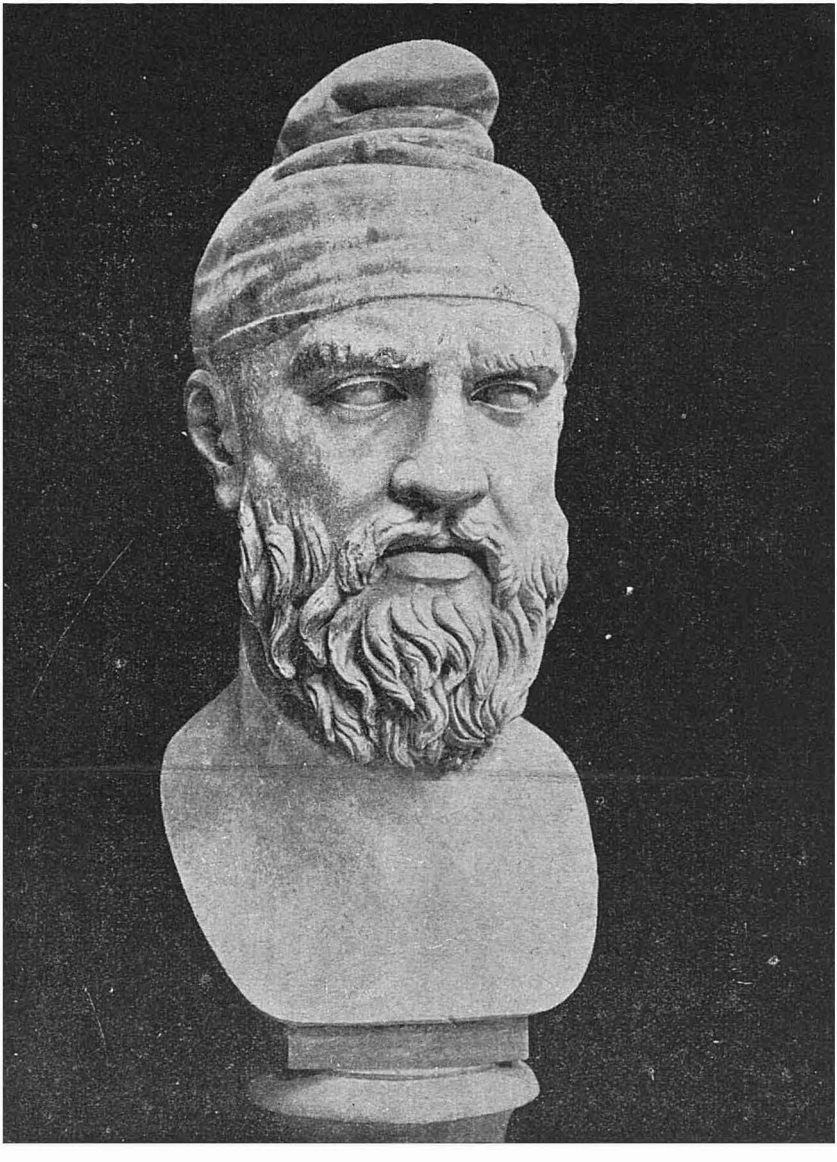

Fig. 11 — Dac nobil (pileat , dintre cei facuţi prizonieri şi duşi la Roma. Poartă boneta de pâ la caracteristica. De remarcat energia grava a feţei. (Sculptură antica în marmură, la Muzeul Vaticanului, Roma.)

mâneci scurte şi fustă ; o broboadă, înnodată la spate, sub coc, le acoperea părul. Imbrăcămintea era făcută din lână şi cânepă, pe care ştiau s'o toarcă aşa de subţire şi de frumos că su se putea deosebi de in. (Dacii au învăţat şi pe Germani să cultive şi să lucreze cânepa : numele german al acestei plante, *Hanf*, vine din dacicul *kanabiz).

Erau împărţite într'o sumă de triburi, având fiecare câte un nume deosebit şi ocupând un anumit teritoriu. Astfel *Carpii*, dela care vine numele Carpaţilor, locuiau în Moldova de mijloc şi de miazăzi, *Costobocii* prin Bucovina şi Galiţia, *Burii* în Oltenia, etc. In afară de sate, ale căror case erau făcute la şes, din nuiele lipite cu pământ, iar la munte şi la deal din bârne încheiate, Dacii au avut şi un număr însemnat de oraşe. Vestitul geograf al lumii vechi, Ptolemeu, citează 44 ; foarte multe din ele au numele terminat în — dava (Petrodava, Singidava, Ramidava, Utidava, Piroboridava, etc.).

Indeletnicirea de căpetenie a Dacilor sau Geţilor a fost agricultura. Strămoşii noştri erau, înainte de toate, un popor de plugari. Când Alexandru cel Mare a trecut în stânga Dunării, soldaţii lui au mers prin holde în care grâul crescuse atât de înalt, încât au trebuit să-l dea la o parte cu suliţele, spre a nu le împiedeca înaintarea. Iar Decebal, în timpul luptelor cu Romanii, hotărîse ca o parte din nobili să poarte războiul, apărând cetăţile, iar altă parte să aibă grijă de bunul mers al agriculturii. Din acest fapt, putem vedea cât preţ puneau strămoşii noştri pe cultivarea pământului. Preţuiau mult şi vinul, de aceea viile erau foarte numeroase. Ba dela o vreme, ajunseseră atât de numeroase, încât regele Buerebista a trebuit să ia măsuri, hotărînd reducerea suprafeţelor plantate, ceea ce s'a şi executat. Pe lângă agricultură şi cultivarea viţei de vie, Dacii se mai îndeletniceau şi cu creşterea vitelor. Se pricepeau şi la exploatarea metalelor — aur, argint, fier, — ajungând să bată monete care se asemănau cu cele greceşti şi macedonene (vezi fig. 12). In medicină erau foarte meşteri : învăţaţii greci au rămas uimiţi de ştiinţa lor, de felul cum vindecau bolile. In special i-a impresionat faptul că Dacii puneau în legatură sănătatea trupului cu aceea a sufletului. Platon, celebrul filosof, citează acest principiu de medicină dacic în felul următor : „Zalmoxis... spune că, precum nu trebue să încercăm a vindeca ochii fără să vinde-

căm mai întâi capul, ori capul fără trup, *tot aşa nu se poate să încercăm a vindeca trupul, fără să îngrijim şi de suflet,* şi că tocmai de aceea sunt multe boli la care nu se pricep medicii greci, fiindcă nu cunosc întregul de care ar trebui să se ocupe. Căci dacă acesta merge rău, este cu neputinţă ca partea să meargă bine".

Dar ceea ce a minunat pe toată lumea veche a fost religia Dacilor sau Geţilor. Ei socoteau *nemuritori* — aşa le şi spune Herodot: „Geţii care se cred nemuritori" — şi erau convinşi că după ce-şi sfârşesc vieaţa aci pe pământ, încep alta, veşnică, alături de zeul lor *Zalmoxis.* Acest zeu şi-l închipuiau sub forma cerului senin, luminos. Tot ce turbură frumuseţea cerului, aşa dar furtuna, norii,

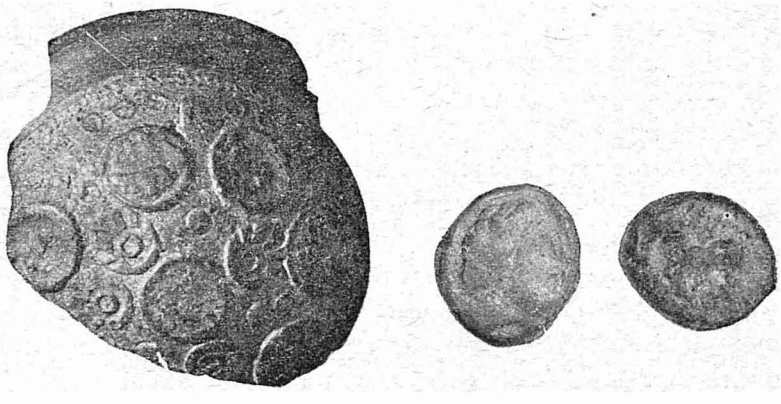

Fig. 12 — I. Fragment de vas imitat după vasele greceşti zise *deliene.* Impodobit cu reproduceri de monete dace imitând banii numiţi *stateri* ai lui Filip, regele Macedoniei. II. Două reproduceri mărite. Acest fragment, găsit la Snagov, cu prilejul săpăturilor, în 1933, datează din secolul întâi înainte de Hristos. (Muzeul Municipiului Bucureşti.)

grindina, trebue combătut. De aceea Dacii trag cu săgeţile în văzduh, spre nori, ca să-i isgonească şi să ajute astfel de zeu. Locurile de închinăciune, unde slujesc preoţii lor — aceştia se asemănau în multe privinţi cu călugării creştini — sunt sus, pe munţi, cât mai aproape de cer. Iar locuinţa marelui preot e tot sus, într'o peşteră de pe muntele *Cogheonul.* Nesocotind moartea ca un sfârşit, ci dimpotrivă, ca începutul vieţii celei noi, lângă Zalmoxis, Dacii nu se temeau de ea, luptau deci în războiu cu un curaj extraordinar, cu o vitejie nebună. Armele lor erau: o sabie încovoiată caracteristică, sulița şi arcul iar pentru apărare aveau platoşe. Drept

steag, purtau înfipt într'o prăjină un fel de balaur, cu trupul de pânză sau piele şi cu capul de aramă. Când bătea vântul, trupul balaurului flutura, iar din gură ieşea un sunet prelung şi ascuţit. Inainte de-a pleca la războiu, Dacii se duceau să bea apă din Dunăre — un fel de împărtăşanie — căci pentru ei bătrânul fluviu era sfânt, cum este pentru Indieni Gangele.

Din limba lor nu cunoaştem astăzi decât foarte puţin : câteva cuvinte, câteva nume de plante medicinale şi câteva nume de persoane şi localităţi. Soarta rea a făcut să se piardă poemele scrise de Ovidiu în limba getică, în timpul exilului său la Tomi ; ele ne-ar fi arătat cum se înfăţişa limba strămoşilor noştri şi ne-ar fi ajutat să lămurim moştenirea dacă din limba romană. Căci este cu neputinţă ca Dacii, *care alcătuesc baza etnică a poporului nostru,* elementul fundamental, să nu ne fi lăsat un număr oarecare de cuvinte şi poate chiar şi ceva în morfologie şi sintaxă. In *toponimie,* avem dela dânşii numele munţilor *Carpaţi,* numele câtorva ape *(Dunărea, Someşul, Oltul, Mureşul, Tisa,* apoi *Argeşul, Buzăul* poate *Cerna)* şi numele localităţii *Abrud.* Cercetările viitoare vor spori, probabil, această moştenire şi vor arăta poate şi ce ne-a rămas dela îndepărtaţii noştri strămaşi în domeniul credinţelor populare, al vieţii satelor în general.

BIBLIOGRAFIE

Preistoria Daciei, I. ANDRIEŞESCU. Contribuţie la Dacia înainte de Romani, Iaşi 1912, 124 p. în 8⁰ ; *ION NESTOR, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien,* Sonderabdruck aus dem 22 Bericht der römischgermanischen Kommission, 1933, 170 p. în 8⁰ ; *VLADIMIR DUMITRESCU, L'art préhistorique en Roumanie,* Bucureşti, 1937, 34 p. în 8⁰ ; *I. ANDRIEŞESCU, Artele în timpurile preistorice la noi* în *Artă şi Tehnică grafică,* (1938) nr. 4—5, p. 25—50.

Tracii şi Ilirii. GAVRIL I. KAZAROW, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo, 1916, 125 p. în 8⁰ ; *GAWRIL I. KAZAROW, Thrace,* în *Cambridge Ancient History,* vol. III, *Cambridge,* 1930, p. 534—560 şi 781 — 786.

Istoria Dacilor . Cultura şi civilizaţia lor. ELLIS H. MINNS, Scythians and Greeks, Cambridge, 1913, 720 p. în 4⁰ ; *V. PÂRVAN, La pénétrtion hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube, D'après les dernières découverts archéologiques,* în *Bul. Sect. Hist. Acad. Rom. X* (1923), p. 28—47 ; *V. PÂRVAN, La Dacie à l'epoque celtique,* în *Compte Rendus des Séances de l'Académe des Inscriptions et Belles Lettres,* Paris, 1926, Avril—Mai, p. 86—97 ; *V. PÂRVAN, Getica. O protoistorie a Daciei,* în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.,* seria 3, t. III (1926), p. 113—851 (lucrare fundamentală) · *V. PÂRVAN Dacia. Civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene,* Bucureşti. 1937 ,218 p. în 8⁰.

III

CUCERIREA DACIEI DE CĂTRE ROMANI TRAIAN ŞI DECEBAL

In timpul lui Traian, împăratul cel mai bun („optimus princeps"), imperiul roman are întinderea maximă.

Cucerirea romană în sudul Dunării. In timpul celui de al doilea război punic, în anul 217 înainte de Hristos, legiunile romane trec în Peninsula Balcanică şi încep supunerea ei. Această supunere a durat însă vreme îndelungată, deoarece Tracii şi Illyrii pe de o parte, Macedonenii pe de alta, s'au luptat cu îndârjire spre a-şi păstra independenţa. In cele din urmă însă au fost învinşi. Regatul macedonean, după lupta dela Pydna (anul 169 înainte de Hristos), fusese împărţit în patru părţi puse sub privegherea Romei ; în anul 146 înainte de Hristos, el este desfiinţat cu totul şi transformat în provincie romană. Oraşele greceşti de pe ţărmul dobrogean şi basarabean al Mării Negre primesc şi ele stăpânirea Romei, deoarece ea le asigura liniştea ; ni s'a păstrat astfel tratatul pe care-l încheie oraşul Callatis cu generalul roman Marcus Varro Lucullus la anul 72—71 înainte de Hristos.

In Dobrogea erau, la anul 28 înainte de Hristos, trei mici „regi" geţi : unul *Roles*, în partea de miazăzi, prieten şi aliat cu Romanii, al doilea *Dapyx*, în partea de mijloc şi al treilea *Zyraxes*, în partea de nord. Roles, fiind atacat de către vecinul său Dapyx,

chemă în ajutor pe aliaţii săi Romanii. Aceştia veniră, sub comanda lui Crassus, şi asediară cetatea lui Dapyx. Un trădător le dădu putinţa să pătrundă înăuntru ; atunci Dapyx şi cu fruntaşii geţi, *anticipând gestul dela Sarmizegetusa*, se uciseră singuri, spre a nu cădea în mâinile duşmanului. După aceea, fu ocupată şi partea de miazănoapte a Dobrogei, cu puternica cetate *Genucla ;* stăpânitorul de aici, „regele" Zyraxes, fugi peste Dunăre.

In anul 46 după Hristos, pe vremea împăratului Claudiu, legionarii făceau paza la Dunăre pe toată întinderea ei, dela izvoare până la vărsare. Dacii erau aşa dar acum vecini nemijlociţi cu Romanii ; pe malul drept se întindea provincia Moesia care va fi împărţită, sub împăratul Domiţian, în două : *Moesia Superior*, adică de sus, ocupând Serbia veche şi partea de apus a Bulgariei, până aproape de vărsarea râului Lom (Almus) şi *Moesia Inferior* care cuprindea restul Bulgariei dintre Dunăre şi Balcani şi Dobrogea întreagă. Dacii vedeau aşezările înfloritoare ale ţărmului drept, pline de bogăţie, şi adeseori le atacau, întorcându-se cu pradă. Din cauza acestor atacuri, au avut loc mai multe lupte între Daci şi Romani în veacul întâi după Hristos. Cele mai însemnate s'au dat spre sfârşitul veacului, în timpul lui *Decebal*, cel de al treilea mare rege al Dacilor şi ultimul lor rege de altfel.

Decebal — i se spunea şi Diupaneus sau Diurpaneus — şi-a început domnia, se pare, în jurul anului 80. Era un stăpânitor cu mari însuşiri, care a izbutit să refacă unitatea poporului său, reînviind, pentru câtva timp, vremurile lui Buerebista (vezi fig. 13). Un istoric antic, Cassius Dio, ne spune despre el că „era ager în planurile de războiu, ca şi în împlinirea lor, ştia să-şi aleagă timpul când să năvălească asupra duşmanului, ca şi acela când să bată în retragere, era dibaciu în a întinde curse, viteaz la luptă, ştiind să se folosească înţelept de biruinţă şi să iasă bine dintr'o înfrângere"

Conflictul cu Romanii, în timpul lui Decebal, începe printr'un atac al Dacilor peste Dunăre, la sfârşitul anului 85 după Hristos. Armata guvernatorului Moesiei, *Oppius Sabinus*, e sfărâmată, el însuşi ucis, iar capul lui, tăiat, e luat ca trofeu. Ştirea acestei înfrângeri face pe împăratul Domiţian să trimeată o nouă armată împotriva lui Decebal. Şi de data aceasta însă, Dacii sunt biruitori : noua armată e distrusă, iar comandantul ei, *Cornelius Fuscus*, ge-

neral îndrăsneţ, dar neprevăzător, are soarta lui Oppius Sabinus ; o sumă de prizonieri, de arme de război şi însuşi steagul armatei cad în mâinile învingătorilor. Urmează o altă expediţie, în anul 89 ; de data aceasta, e trimis un general priceput, *Tettius Iulianus*, care, trecând peste Dunăre în Banat, izbuteşte să bată pe Daci la *Tapae*.

Totuşi pacea care se încheie nu e o pace rea pentru Decebal. Acesta e recunoscut oficial de către Romani ca rege al Dacilor, i se dă o sumă de bani anual şi i se trimit, ca unui aliat, arme şi maşini de război şi meşteri pentru construcţiile militare pe care urma să le ridice. Domiţian celebrează — e adevărat — la Roma un triumf asupra Dacilor ; nu împinge însă îndrăsneala aşa de departe încât să ia şi titlul de *Dacicus*. Gurile rele din capitala imperiului afirmau chiar că obiectele de preţ care împodobeau ca pradă triumful lui Domiţian, fuseseră luate, în realitate, din tezaurul imperial. Situaţia aceasta, umilitoare în fond pentru Romani, rămâne neschimbată până ajunge împărat *Traian* (vezi fig. 13).

Traian. Primul război dacic. Născut în Spania, în oraşul Italica, Traian a fost unul din cei mai mari stăpânitori ai lumii. Viteaz pe câmpul de luptă, ţinând la soldaţii săi alături de care împărtăşea toate nevoile şi greutăţile războiului, apoi bun gospodar, cinstit şi drept, el ajunge să fie dat de model tuturor urmaşilor la tron. Când unul dintre aceştia era încoronat ca împărat, i se ura : „Să fii mai fericit decât August şi mai bun decât Traian". Acest mare stăpânitor, care poate fi socotit ca un părinte al neamului nostru, n'a voit să mai admită pacea încheiată pe timpul lui Domiţian. Socotea, de sigur, clauzele ei incompatibile cu prestigiul şi mândria romană ; pe de altă parte, dorea, se vede, să câştige pentru imperiu o ţară aşa de bogată ca Dacia, cu câmpiile ei mănoase şi cu minele de aur din Munţii Apuseni.Va fi fost apoi şi un considerent de ordin militar, acela de a face cu putinţă, prin cucerirea Daciei, o supraveghere mai eficace a triburilor germane, care turburau mereu hotarele, şi eventual, un atac asupra lor din spre părţile acestea, sud-estice.

Ideia cuceririi Daciei ajunsese să-l preocupe atât de mult încât, asemenea lui Cato cenzorul care-şi termina discursurile cerând

Fig. 13 — Chipul Impăratului Traian. (Sculptură antică, în marmură, în Muzeul Vaticanului, Roma.)

invariabil distrugerea Cartaginei, Traian adăoga, la sfârşitul deciziilor sale, „aşa precum voi preface eu Dacia în provincie romană".

Războiul începe în anul 101. Armata romană trece Dunărea pe un pod de vase, pe la Viminacium, cum făcuse şi Tettius Iulianus, şi pătrunde în Banat. Lupta hotărîtoare are loc tot la Tapae, şi, şi de data aceasta, Romanii învinge. A căzut atunci lume multă dintre Daci, dar şi legiunile au avut pierderi grele. Se spune că erau atât de mulţi răniţi că, ne mai ajungând feşele, Traian şi-a rupt veşmintele spre a lega cu ele rănile soldaţilor. După biruinţa dela Tapae, armata romană apucă pe valea Bistrei în sus, vale care răspundea chiar la Sarmizegetusa. In timpul iernii, ostilităţile încetară aci ; avură loc însă în părţile Dobrogei, unde Dacii şi aliaţii lor *Sarmaţii* care luptau îmbrăcaţi în zale de fier, trecuseră Dunărea şi atacaseră cetăţile şi oraşele romane. In primăvară, se reluă înaintarea către capitala lui Decebal. După câteva lupte victorioase, Romanii ajung în faţa ei. Atunci regele dac, care încercase mai înainte, în două rânduri, prin soli, să obţină pacea, dar fără rezultat, vine, de data aceasta, el însuşi în faţa lui Traian şi o solicită. Impăratul i-o acordă, în următoarele condiţii : „să înapoieze toate armele, maşinile şi meşterii primiţi dela Romani, să predea dezertorii, să dărâme toate cetăţile, să părăsească toate cuceririle făcute în afară de propria sa ţară, să recunoască — după formula tradiţională — de prieteni şi duşmani, pe prietenii şi duşmanii poporului roman şi — în sfârşit — să nu mai primească niciun Roman, civil sau militar, în slujba sa" (toamna anului 102). In schimb însă, să primească garnizoane de legionari în unele din oraşele sale. In afară de acestea, Oltenia, dacă nu în întregime, dar măcar până la al doilea val („brazda lui Novac") şi Banatul sunt anexate imperiului. Decebal, neavând încotro, e nevoit să accepte totul şi Traian se întoarce triumfător la Roma, luând titlul de *Dacicus*.

Al doilea războiu dacic. Nu trecuseră însă nici doi ani şi sosi vestea că regele dac nu se ţine de cele făgăduite, că unelteşte împotriva imperiului, reîntăreşte cetăţile, primeşte iarăşi dezertorii şi că încheie alianţe cu popoarele vecine, atrăgându-le de partea sa. Atunci Traian se hotărî să isprăvească cu Decebal şi să transforme Dacia în provincie romană. In primele zile ale lui Iunie, anul 105, începu cel de al doilea războiu. Incă după sfârşitul celui dintâi, îm-

păratul întărise linia Dunării şi pusese pe un arhitect vestit, Apollodor din Damasc, să facă un pod de piatră peste fluviu, în dreptul oraşului Dobreta (astăzi Turnu-Severin). Pe acest pod trecu armata principală, în frunte cu Traian, după ce mai întâi se făcuseră sacrificiile de rigoare. O a doua trecu pe la gura Oltului şi o luă pe râu în sus. Ambele armate reunindu-se, străbătură Carpaţii pe la Turnu-Roşu şi se îndreptară spre Sarmizegetusa, venind deci din spre răsărit, pe când în primul războiu veniseră din spre apus.

Fig. 14 — Scările de piatră ce duc la unul din turnurile cetăţii dace dela *Costeşti* (jud. Hunedoara), situată pe vârful unui munte. O altă asemenea cetate dacă era la *Grădiştea Muncelului*, tot în judeţul Huniedoara.

Au loc mai multe lupte în care Romanii învinq. Bătălia hotărîtoare se dă chiar în faţa porţilor Sarmizegetusei. Dacii luptă cu disperare, ştiind că dacă pierd şi această luptă, pierd totul. Ei izbutesc să respingă un prim asalt ; la al doilea însă, după ce legionarii construiscră un „agger", adică o fortificaţie paralelă cu aceea a cetăţii, sunt înfrânţi şi Romanii izbutesc să pătrundă înăuntru. Văzând pe duşmani în însăşi inima ţării lor, căpeteniile dace se sinucid, după ce dăduseră mai întâi foc oraşului. Decebal, cu o ceată de credincioşi,

îşi mai încearcă încăodată norocul în munţi ; fiind învins şi de data aceasta, îşi pune capăt zilelor, străpungându-se cu sabia, aşa cum făcuse, cu aproape un secol şi jumătate mai înainte, regele Dapyx în Dobrogea. Capul lui este adus, pentru credinţă, în faţa lui Traian ; acesta-l trimite la Roma ca să vadă senatul şi tot poporul pieirea celui mai vajnic duşman din câţi avusese imperiul în ultimul secol (anul 106, sfârşitul verii).

Prada de război pe care o iau Romanii, după cucerirea Sarmizegetusei este enormă : numai aurul şi argintul se ridicau la peste

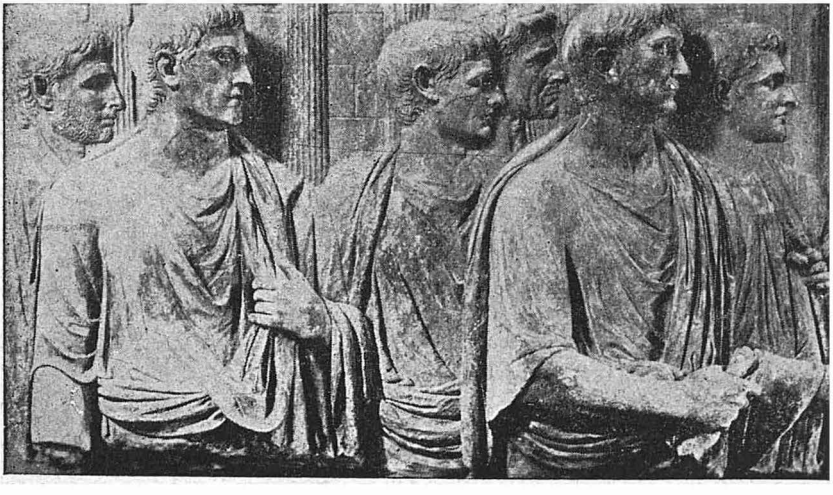

Fig. 15 — Chipuri de Romani de pe Columna Traiană. Al doilea din dreapta e Impăratul Traian.

şase sute de milioane lei aur. Cifra nu trebue să surprindă. Se ştie doar că minele din Munţii Apuseni erau exploatate încă din vremea Agatirşilor. Cantitatea de mai sus nu reprezintă decât producţia pe treizeci de ani a minelor din vremea aceea. Şi e foarte natural să admitem că tezaurul regilor daci trebuia să cuprindă cantităţi importante de metal preţios. S'au mai luat apoi „un număr de vase şi cupe care desfide orice evaluare" ca să întrebuinţăm însăşi cuvintele scriitorului antic Ioan Lydus, turme de vite, arme şi cincizeci de mii de prizonieri. Cât de însemnată a fost prada luată de Romani din Dacia, se vede din următorul fapt : înainte de războaiele

lui Traian, imperiul trecea printr'o gravă criză financiară. Se numise chiar o comisie care să propună reduceri şi economii în cheltuielile publice. După războiu, dimpotrivă, se constată o situaţie financiară înfloritoare ; nu mai e vorbă de reduceri ; mai mult, se fac construcţii însemnate, teatre, apeducte, fortificaţii în diferite părţi ale imperiului, şi, ceea ce e într'adevăr extraordinar, se suprimă impozitele pe anul 106, contribuabilii primind, dimpotrivă, ei dela împărat, câte 650 de dinari fiecare. Această schimbare totală

Fig. 16 — Ruinele monumentului Tropaeum Traiani.

nu poate avea decât o explicaţie : cantitatea enormă de aur şi de argint pe care cucerirea Daciei a adus-o în tezaurul roman. Nu degeaba a fost calificată această ţară de către învăţaţii vremei noastre : „*California lumii vechi*".

Patru luni de zile au durat la Roma serbările, de bucurie ; zece mii de gladiatori şi unsprezece mii de fiare sălbatice apărură în marele amfiteatru spre a desfăta mulţimea. Pentru comemorarea victoriei se ridică, în mijlocul frumosului for construit de împărat la Roma, *Columna lui Traian*. Este o coloană de marmură albă,

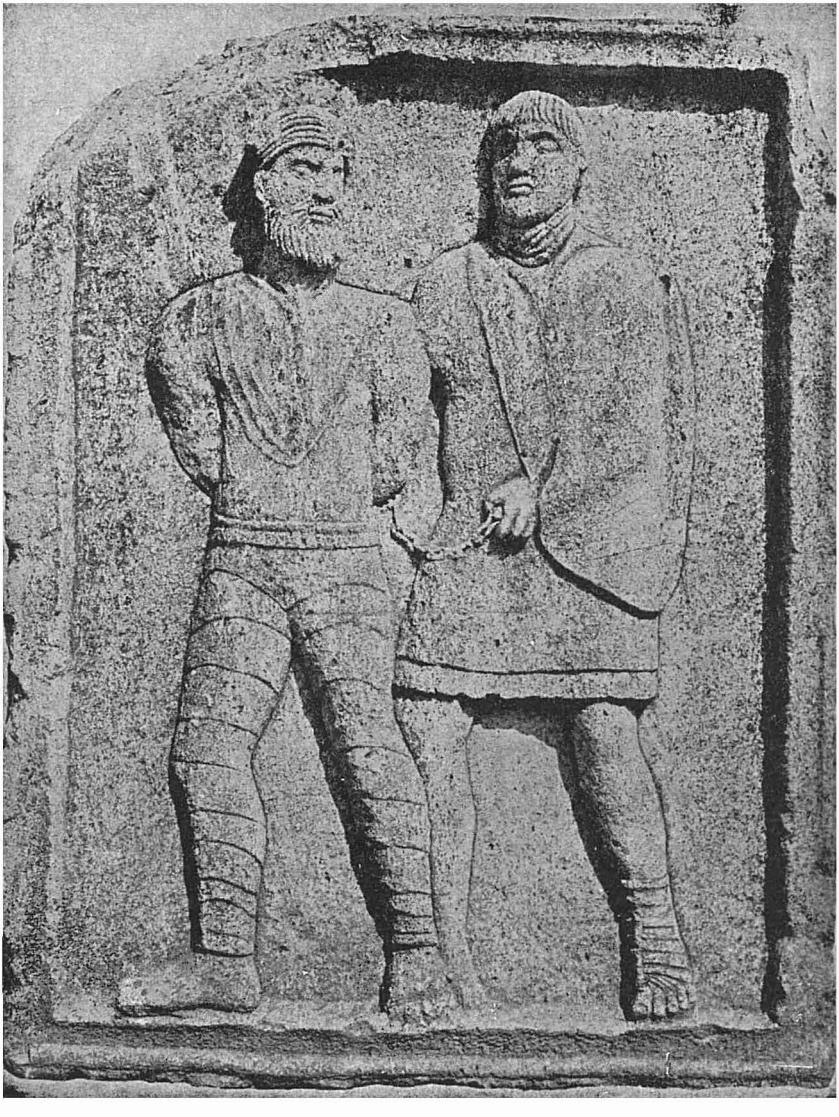

Fig. 17 — Metopa (sculptură aşezată in partea de sus) a Trofeului lui Traian, înfaţişând pe un legionar roman care duce un prizonier cu braţele legate la spate printr'un lanţ de fer. (Muzeul Militar, Bucureşti.)

de 39 de metri, cu un diametru de aproape 4 metri, împodobită dela bază până la vârf cu sculpturi înfăţişând scene din cele două războaie (vezi fig. 15). In vârful columnei era însăşi statuia împăratului, din marmură ; spre sfârşitul veacului al XVI-lea, ea a fost înlocuită însă cu o statue a Sfântului Petru. In amintirea luptelor care au avut loc în părţile Dobrogei şi a vitejilor care căzuseră acolo, a mai ridicat Traian încă un monument, „Tropaeum Traiani" (vezi fig. 16 şi 17), ale cărui ruine, de formă circulară (diametrul bazei : 38,62 m.), se văd şi astăzi la satul Tropaeum (mai înainte Adam-Clissi, adică, pe româneşte, „biserica omului", nume dat de Turci tocmai din cauza monumentului). Cea mai mare parte a sculpturilor care împodobeau „Trofeul" se află astăzi la Muzeul Militar din Bucureşti.

După cum Cezar povestise cucerirea Galiei într'o carte numită „De bello gallico", tot aşa şi Traian a povestit războaiele cu Dacii într'o carte numită „De bello dacico". Din nefericire însă, această carte s'a pierdut ; noi nu mai cunoaştem azi decât o singură propoziţie privitoare la drumul armatei prin Banat, în primul războiu dacic : „Inde Berzobim, deinde Aixim processimus" (De aici am mers la Berzobis, apoi la Aixis). Dacă s'ar găsi cumva cartea pierdută a lui Traian, ar fi un mare câştig pentru istoria noastră veche : am şti în amănunte şi cum s'au petrecut războaiele cu Decebal şi felul de vieaţă al Dacilor.

BIBLIOGRAFIE

Războaiele Dacilor cu Romanii : I. *STÉPHANE GSELL, Essai sur le règne de l'empereur Domitien,* Thèse de doctorat, Paris, 1894, 392 p. in 8°; *C. PATSCH, Zum Dakerkriege des Cornelius Fuscus,* în *Österreichische Jahreshefte,* VII (1904), p. 70—72 ; *B. W. HENDERSON, Five roman emperors. Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan. A. D. 69—117,* Cambridge, 1927, XIII + 357 p. in 8°; *P. COUISSIN, Les triomphes de Domitien,* în *Rev. Arch.,* XXVIII (1928), p. 65—94 ; *S. LAMBRINO, Inscription latine de Callatis* în *Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1933,* p. 278—289 (şi extras, 11 p. in 8°) ;*C. PATSCH, Die römische Grenzwehr der Balkanhalbinsel an der Donau,* în *Rev. Balk.* I (1934—1935), p. 420—435.

II. *C. DE LA BERGE, Essai sur le règne de Trajan,* Paris, 1877, XLVIII + 312 p. in 8°; *E. PETERSEN, Trajans dakische Kriege nach dem Säulen-*

relief erzählt, 2 vol., Leipzig, 1899 şi 1903 ; *VICTORIA VASCHIDE, Histoire de la conquête de la Dacie et des corps d'armée qui y ont pris part*, Paris, 1903, 234 p. in 8° ; *G. DAVIES, Trajan's first Dacian war*, în *Journal of Roman studies*, VII (1917), p. 74—97 ; *EM. PANAITESCU, Il ritratto di Decebalo*, în *Ephem. Dacorom.*, I (1923), p. 387—413 ; *ROBERTO PARIBENI, Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'Imperatore Traiano*, 2 vol., Messina, 1926—1927, V + 340 şi 321 p. in 8° (lucrare fundamentală) ; *SC. LAMBRINO, Râul Sargetias şi tezaurele lui Decebal*, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 223—228 ; *D. TUDOR, Podul lui Traian dela Drobeta*, Craiova, 1931, 46 p. in 8° ; *A. DECEI, Podul lui Traian dela Turnu-Severin*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, 1928—1932, Cluj, 1932, p. 140—177 ; *J. CARCOPINO, Points de vue sur l'impérialisme romain*, Paris, 1934, 275 p. in 8° ; *C. DAICOVICIU, Neue Mitteilungen aus Dazien*, Bucureşti, 1941, 38 p. in 4°, (Extras din *Dacia*, VII—VIII).

III. *CONST. MOISIL, Monetele Impăratului Traian referitoare la războaiele cu Dacii şi la cucerirea Daciei*, Bucureşti, 1930, 30 p. in 8° ; *GR. G. TOCILESCU, Monumentul dela Adam-Klissi. Tropaeum Traiani, publicat în colaboraţiune cu Otto Benndorf şi George Niemann*, Viena, 1895, 172 p. in 4° ; *CONRAD CICHORIUS, Die römischen Denkmäler in der Dobroudscha. Ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904, 42 p. in 8° ; *TEOHARI ANTONESCU, Le trophée d'Adam-Clissi. Étude archéologique*, Iaşi, 1905, 252 p. in 4° ; *V. PÂRVAN, Cetatea Tropaeum. Consideraţii istorice*, Bucureşti, 1912, 155, p. in 16° ; *W. FROEHNER, La colonne trajane d'après le surmoulage exécuté à Rome en 1861—1862, reproduite en phototypographie par Gustave Arosa*, 1 vol. text şi 4 vol. planşe in f°, Paris, 1872—1874 ; *CONRAD CICHORIUS, Die Reliefs der Trajanssäule*, 2 vol. comentar şi 2 vol. planşe in f°, Berlin, 1896—1900 ; *H. STUART JONES, The historical interpretation of the Reliefs of Trajan's Column*, în *Papers of the British School at Rome*, V (1919), p. 439 şi urm. ; *K. LEHMANN-HARTLEBEN, Die Trajanssäule*, 1 vol. text şi 1 vol. planşe, Berlin şi Leipzig, 1926, VIII + 158 p. in 4° ; *G. BENDINELLI, La colonna Traiana*, Bergamo, 1930, 12 p. şi 24 planşe ; *RADU VULPE, Trofeul dela Adamclisi. Stadiul actual al problemei*, Cernăuţi, 1937, 13 p. in 8° (Extras din *Analele Dobrogei*, XVIII).

IV

DACIA TRAIANĂ

„Dacia felix"
(Inscripţie de pe monetele romane.)

Hotarele şi întinderea. Geograful antic Ptolemeu, care a scris opera sa cu vreo patru decenii după expediţiile lui Traian, fixează ca hotare ale Daciei, spre apus Tisa, spre miazănoapte munţii Carpaţi, spre miazăzi Dunărea, iar spre răsărit râul Hierasos care a fost identificat de unii cu Siretul, de alţii cu Prutul. Eutropiu, un scriitor târziu şi care nu inspiră mare încredere, spune că lungimea graniţelor era de un milion de paşi („decies centena millia passuum"), aşa dar circa 1478 de kilometri. Istoricii din vremea noastră diferă în concluzii în ce priveşte întinderea Daciei romane. După ultimele cercetări, ea cuprindea Transilvania, Crişana, Banatul, Oltenia şi, ceva mai târziu, Muntenia şi Moldova până la Prut. Dobrogea ţinea de provincia Moesia iar în Basarabia, Romanii nu stăpâneau decât partea de miazăzi, până la valul dintre Leova, pe Prut, şi Copanca, pe Nistru. In concluzie deci, Dacia Traiană era ceva mai mică decât ţara noastră, în hotarele ei de dinainte de Iunie 1940.

Populaţia. O parte dintre bărbaţii daci murise în timpul numeroaselor lupte, alţii apucaseră calea pribegiei, mai rămăseseră totuşi un număr însemnat. Căci înainte de a se isprăvi cel de al doilea războiu, unele dintre triburi se dăduseră de partea lui Traian ; erau apoi femeile, copiii şi bătrânii. Rămăseseră aşa dar în

Dacia Traiană mulţi dintre băştinaşi ; din rândurile lor se vor recruta apoi corpuri de trupă care vor fi trimise să lupte în diferite

Fig. 18 — Iscripţie romană din Sarmizegetusa, având în ultimele două rânduri numele întreg al oraşului : COL(ONIA) ULP(IA) TRAIA(NA) AUG(USTA) DAC(ICA) SARM(IZEGETUSA). Muzeul din Sarmizegetusa.

părţi ale imperiului roman. Astfel în Noricum (fosta Austrie), se afla o „ala I Dacorum", adică un corp de cavalerie. In Panonia sau Ungaria de astăzi era o „cohors II Augusta Dacorum veterana

milliaria equitata" adică o cohortă sau un detaşament de infanterie, având şi cavalerie. O altă cohortă de Daci şi anume „cohors III Dacorum", a cărei garnizoană era în Macedonia, ia parte la o expediţie în Mesopotamia. In aceeaşi extremitate răsăriteană a imperiului, lângă Tigru şi Eufrat, se afla o „vexillatio Dacorum parthica", adică o trupă de cavalerie care păzea hotarul spre Parţi. In altă extremitate a imperiului, în Britania, întâlnim o cohortă de Daci ; unul dintre ei poartă numele caracteristic de *Decibalus*.

Fig. 19 — O parte din zidul castrului roman dela *Ulmetum*, Pantelimonul de Sus, judeţul Constanţa.

Peste băştinaşi, Traian a adus în Dacia o sumă de *colonişti*, din toate părţile : în primul rând din împrejurimi, dela miazăzi de Dunăre, şi anume din Tracia şi Illyria, apoi din Panonia ; au venit însă şi din Gallia, din Asia Mică, ba chiar şi din Africa şi din Siria. Din Italia au venit mai puţini, deoarece, în vremea aceea, ea nu mai avea populaţie deasă ca să poată trimite şi peste hotare. Se întreceau coloniştii să se aşeze în Dacia, deoarece îi mersese faima — mai ales din cauza aurului — de ţară bogată. In scurtă vreme, a fost o înflorire de oraşe şi o bogăţie foarte mare. S'a

repetat în Dacia, adică, acum o mie opt sute de ani, ceea ce s'a petrecut în veacul trecut în America, atunci când s'a descoperit aur în California.

Organizarea administrativă şi militară. Fiind aşezată la o margine a imperiului, Dacia era *provincie imperială* adică sub privegherea împăratului, nu a senatului. In fruntea ei se afla un „trimis al împăratului", având la început, rang de *pretor*, deci dispu-

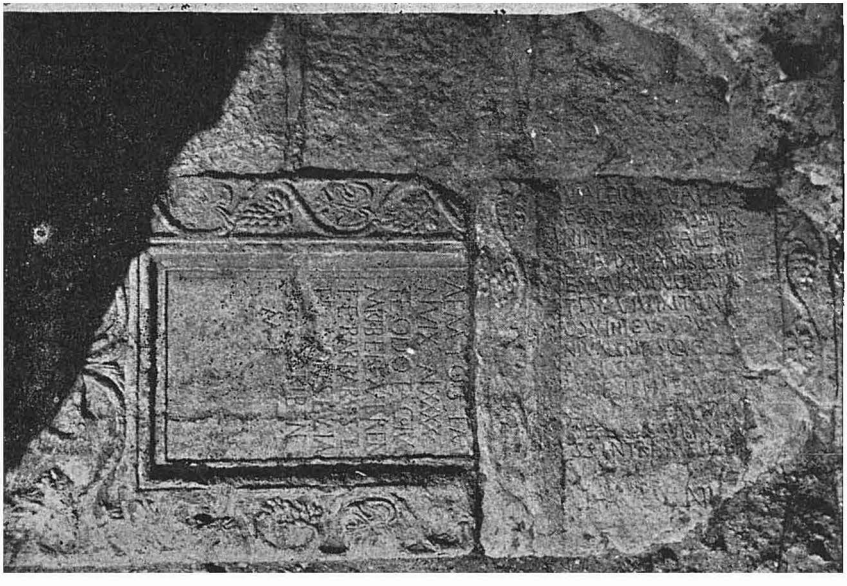

Fig. 20 — O parte din zidul unui turn de apărare la castrul roman dela *Ulmetum* (Pantelimonul de Sus, judeţul Constanţa). Se observă bine două monumente cu inscripţii, întrebuinţate ca material de construcţie, la refacerea grăbită a castrului, distrus în luptele cu barbarii.

nând de o legiune, mai târziu însă, rang de *consul*, cu două legiuni. I se spunea în latineşte : „legatus Augusti pro praetore" (sau : „pro consule") ; reşedinţa lui era în Sarmizegetusa (cu numele întreg : Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa (vezi fig. 18). La început, Dacia a format o singură provincie. Mai târziu, pe vremea împăratului Hadrian, şi anume prin anii 119—120, ea s'a împărţit în două : *Dacia Superior*, cuprinzând partea din spre miazănoapte, şi *Dacia Inferior*, cea din spre miazăzi. Şi mai târziu, sporind mult

DACIA TRAIANĂ

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 1

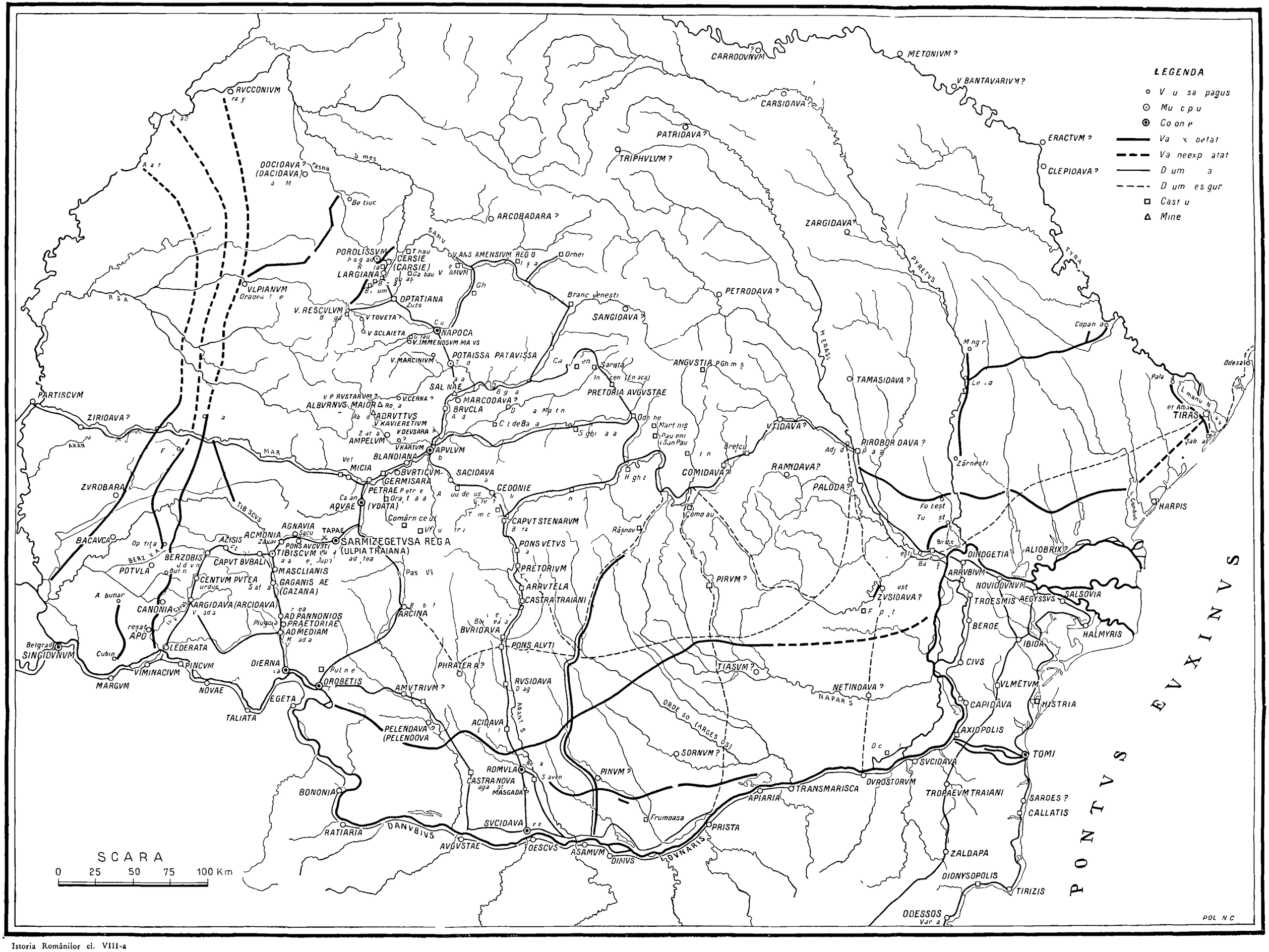

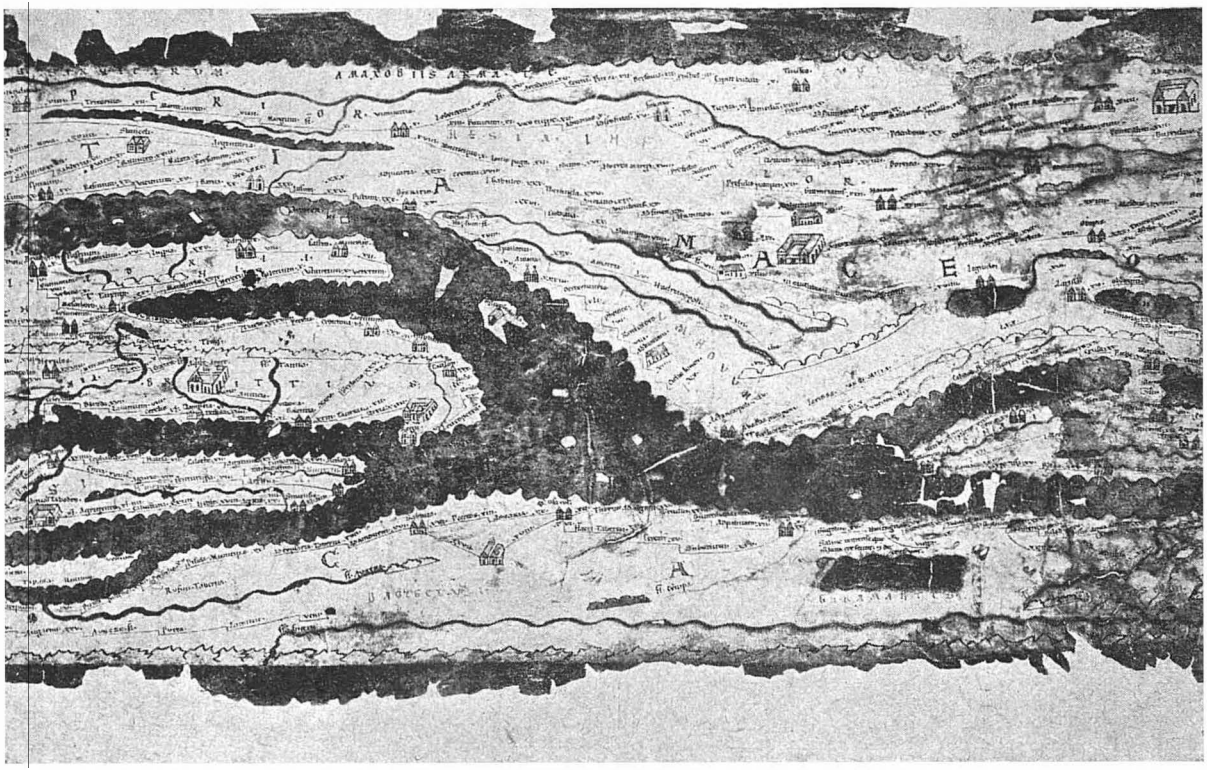

Fig. 21 — Un fragment din *Tabula Peutingeriană*, o hartă a lumii vechi, din secolul al patrulea după Hristos. In partea de sus, deasupra liniei şerpuite care închipue Dunarea, e Dacia. Se observă trei şosele care străbat provincia ; de-a-lungul lor sunt înşirate oraşele iar între oraşe e aratată distanţa, calculată în mii de paşi. Astfel între *Arcidava* şi *Centum Putea* (prima şosea) sunt XII mii de paşi ; între *Centum Putea* şi *Bersovia*, tot XII mii de paşi. (Biblioteca Naţionala, Viena).

populaţia, s'a făcut o nouă împărţire, sub Antoninus Pius (în anii 158—159), de data aceasta, în trei : *Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis* şi *Dacia Malvensis*. Cea dintâi cuprindea jumătatea din spre miazănoapte a Ardealului, cu ţara Crişurilor, inclusiv Munţii Apuseni, şi avea capitala la *Porolissum* (astăzi Moigrad). Dacia Apulensis, numită astfel după oraşul de reşedinţă *Apulum* (Alba-Iulia), cuprindea restul Ardealului şi Banatul, iar Dacia Malvensis, Oltenia, Muntenia şi partea din Moldova aflată sub stăpânirea romană.

Fig. 22 — Cap de statuetă de pământ ars, găsit la Tomi. Epoca greco-romană. (Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti.)

Nu se ştie sigur unde venea oraşul Malva, dela care şi-a luat numele provincia. In fruntea fiecăreia din aceste trei împărăţii se afla un *procurator* care avea grijă de strângerea dărilor (azi i-am spune „administrator financiar"); el era ajutat de o sumă de funcţionari. Pentru a se hotărî asupra treburilor şi nevoilor întregii ţări, se strângea la Sarmizegetusa un sfat sau un fel de parlament, numit „Concilium Provinciarum Daciarum Trium" care, împreună cu „trimisul" împăratului, luau măsurile necesare. Tot la Sarmizegetusa se afla şi marele preot al celor trei Dacii ; el avea în grija sa cultul *împăratului*, considerat ca zeitate, şi al *provinciei*.

La început, a fost în Dacia numai o singură legiune, *a XIII-a Gemina*, cu reşedinţa în Apulum. Mai târziu, când barbarii au început să devină ameninţători, s'a mai adus încă o legiune, *a V-a Macedonica*, şi s'a aşezat la Potaissa (astăzi Turda). Pe lângă acestea, mai erau însă şi diverse detaşamente sau corpuri de trupă separate : unele de infanterie, numite *cohorte*, altele de cavalerie, numite *ale*. Soldaţii unei legiuni nu stăteau cu toţii într'un singur loc : numai o parte rămânea în oraşul de reşedinţă ; restul era trimis în

diferite puncte ale ţării unde locuia în tabere sau „castre", ale căror urme se mai văd şi astăzi.

Toată valea Oltului, dela vărsare până la Boiţa, dincolo de Turnu-Roşu, era întărită cu astfel de castre, alcătuind aşa numitul „limes alutanus", adică pe româneşte : linia fortificată olteană. Ele se mai întâlnesc şi în Banat, în nordul Ardealului, de-a-lungul Someşului, apoi în răsăritul lui, de-a-lungul Carpaţilor vulcanici, în partea de miazăzi a Moldovei, de-a-lungul Siretului, în Muntenia

Fig. 23 — Sculptură antică în marmură, reprezentând o scenă de sacrificiu adusă zeului *Mithras*, de origine orientală. (Muzeul din Deva.)

unde formează un nou limes, plecând dela Dunăre, în dreptul satului Flămânda (jud. Teleorman) şi răspunzând prin pasul Bran, la Braşov ; în sfârşit, în diferite puncte în interiorul ţării, ca de pildă, *Drajna de sus* şi *Mălăeşti* (jud. Prahova), *Dichiseni* (jud. Ialomiţa). *Frumoasa* (jud. Teleorman), *Bumbeşti* (jud. Gorj) etc. In jurul acestor castre sau tabere militare, veneau de a se aşezau negustorii, cu dughenele lor ; soldaţii însuraţi sau cei care se căsătoreau în acel loc — serviciul militar dura pe acea vreme douăzeci şi cinci de

ani — îşi clădeau şi ei case în apropiere pentru familiile lor şi, încetul cu încetul, se ridica un adevărat oraş. O parte dintre oraşele Daciei Traiane, de altfel ca şi ale celorlalte provincii, s'au alcătuit în acest fel.

In afară de castre, apărarea se mai făcea şi prin *valuri*. Un

Fig. 24 — Statuetă de bronz, găsită la Desa (Dolj) şi reprezentând pe *Jupiter Dolichenus*, adică cel adorat în oraşul Doliche din Siria ; el avea aşa dar adoratori şi în Dacia. Secolul II—III după Hristos. Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti.

val (vallum) se alcătuia dintr'un şanţ destul de lat şi de adânc, al cărui pământ era aşezat lângă şanţ şi paralel cu el, astfel încât să formeze, pentru cel ce venea din afară, un dublu obstacol : întâi o adâncitură apoi o ridicătură. Din distanţă în distanţă, valul era

prevăzut cu posturi de observaţie, având garnizoane permanente Asemenea valuri au existat în partea de nord-vest a Ardealului, în Banat, pornind dela Dunăre şi răspunzând la Mureş, în sudul Moldovei, dela Adjud la limanul Conduc şi dela Leova la Copanca, şi în Dobrogea, între Cernavoda şi Constanţa (vezi harta).

Fig. 25 — Sculptură în marmură, reprezentând o scenă de cult. In dreapta. zeiţa *Cybele ;* în stânga, cavalerul trac care e o personificare a mortului (Colecţia Canarache, Bucureşti).

Drumuri, oraşe, sate. Dar armata romană nu se mulţumea numai să apere ţara în timp de războiu ; în timp de pace, ea făcea diferite lucrări şi construcţii. In primul rând, *drumurile.* Ele nu erau largi : două care abia puteau trece unul pe lângă altul ; erau însă foarte trainice, lucrate din lespezi mari de piatră, aşezate pe un strat gros de bolovani, legat cu un ciment extrem de tare(formula lui nu se mai cunoaşte astăzi). Unele porţiuni de drumuri ro-

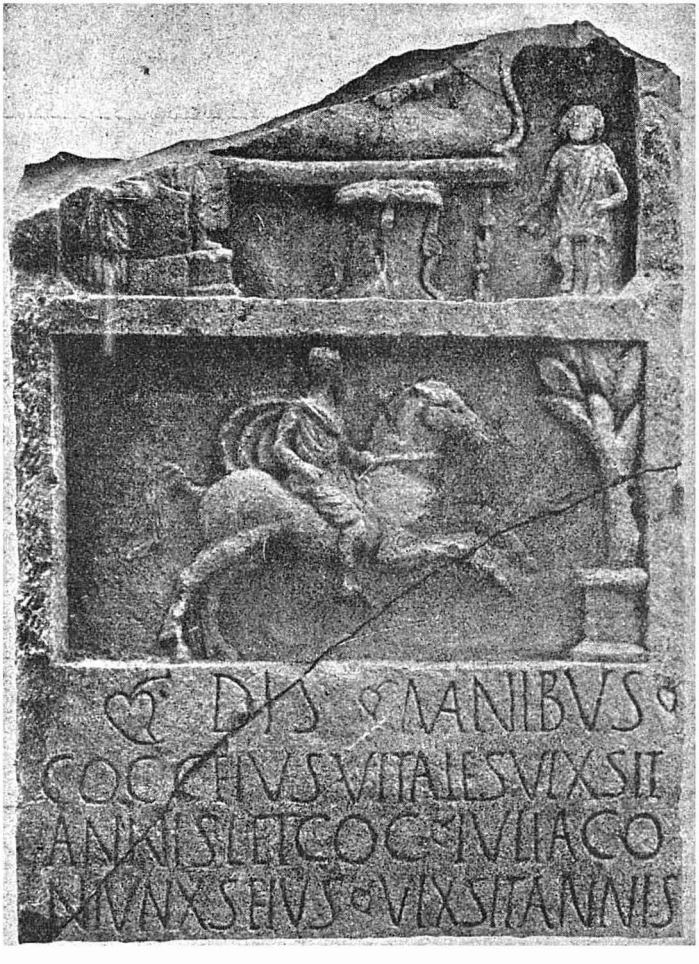

Fig. 26 — Monument funerar; în partea superioară era înfățișat ospățul; în partea inferioară e mortul eroizat, reprezentat sub forma unui călăreț cu mantia fluturând. Acestui călăreț i se mai spune și *cavalerul trac*, deoarece el apare mai cu seamă pe monumentele funerare din Tracia și Dacia. (Muzeul Național de Antichități, București.)

mane, de exemplu în Italia, servesc şi astăzi după aproape două mii de ani.

In Dacia, era o şosea principală care străbătea provincia dintr'un capăt la altul. Ea pleca dela oraşul *Lederata*, pe Dunăre, în Banat, trecea prin *Tibiscum* (astăzi Jupa, lângă Caransebeş), *Sarmizegetusa*, *Aquae* (Călan), *Apulum*, *Potaissa*, *Napoca*,

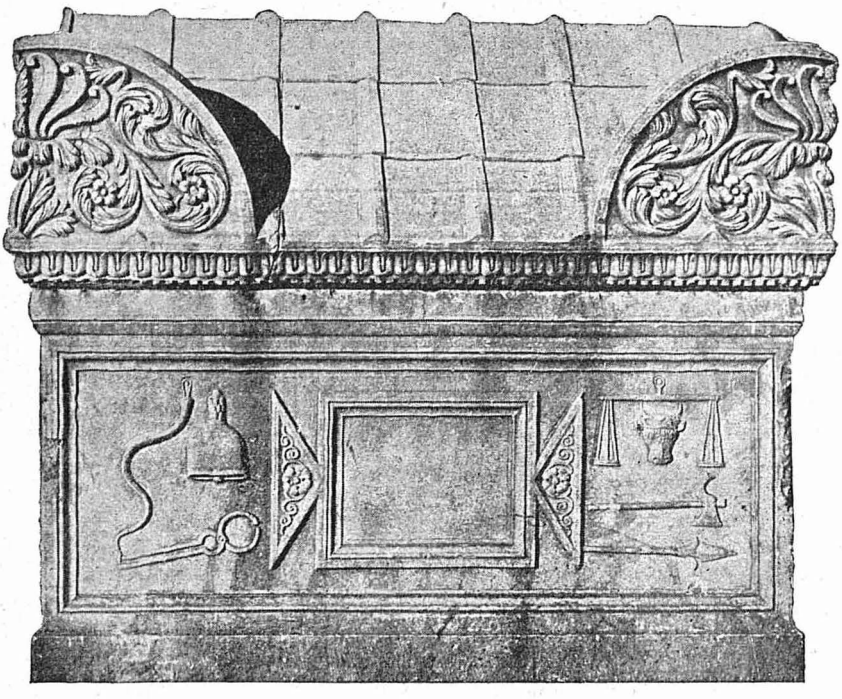

Fig. 27 —Sarcofagul cu simboluri descoperit în 1931 la Constanţa şi considerat pe nedrept ca fiind al lui Ovidiu. In realitate, el pare a fi conţinut trupul unui adorator al zeului frigian Mên. Muzeul Municipiului Constanţa.

(astăzi Cluj) şi ajungea la *Porolissum* (vezi fig. 21). Din această şosea principală se desfăceau apoi ramificaţii în diferite direcţii. O altă şosea pornea dela *Tibiscum*, trecea prin *Admediam* (Mehadia) *Dierna* (Orşova), Drobeta *(Turnu-Severin)* şi străbătea Oltenia spre răsărit, unindu-se, probabil la *Romula* (Reşca), cu şoseaua care mergea de-a-lungul Oltului şi prin pasul Turnu-Roşu, ajungea la *Apulum*. Din acest oraş, pornea o şosea de-a-lungul Târnavei Mari,

apoi, prin pasul Oituzului, trecea în Moldova unde scobora pe Trotuş şi Siret, ajungând la Dunăre şi apoi, mai departe, prin sudul

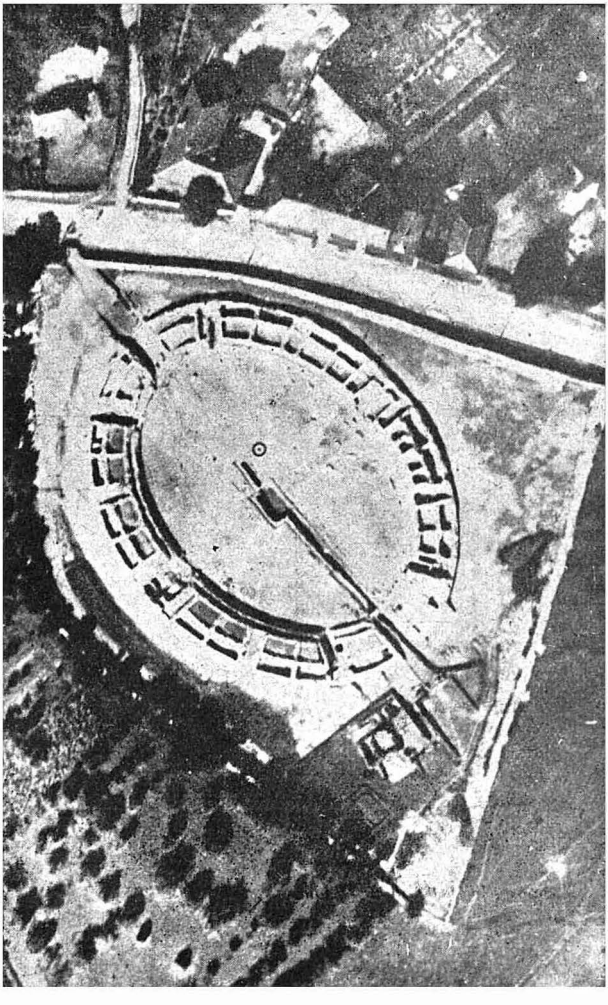

Fig. 28 — Ruinele amfiteatrului roman din Sarmizegetusa ; vedere din avion.

Basarabiei, la *Tyras* (Cetatea Albă). In Dobrogea erau trei şosele : una de-a-lungul mării, trecând prin oraşele întemeiate de Greci cu mult înainte (vezi mai sus, p. 26 ; vezi şi fig. 22) ; a doua de-a-

lungul Dunării, trecând prin *Transmarisca* (Turtucaia), *Durostorum* (Silistra), *Axiopolis* (la sud de Cernavodă), *Carsium* (Hârşova), *Troesmis* (Igliţa : aci a stat legiunea V-a Macedonica, înainte de a fi mutată la Potaissa !), *Noviodunum* (Isaccea) şi *Aegyssus* (Tulcea) ; a treia, prin mijlocul Dobrogei, unind *Abrittus* (astăzi Abtatcalesi, jud. Caliacra) cu *Aegyssus* şi trecând prin Tropaeum Traiani şi *Ulmetum* (Pantelimonul de sus).

Oraşele din Dacia, ca şi din întreg imperiul, erau de două feluri : *municipii*, cu mai puţine drepturi, şi *colonii*, bucurându-se de toate drepturile. Ele aveau *temple*, închinate zeităţilor (vezi fig. 23—27), *amfiteatre*, unde se dădeau reprezentaţiile (cel din Sarmizegetusa putea cuprinde 12.000 de spectatori ; vezi fig. 28), *băi* frumoase, împodobite cu marmură şi mozaic şi având calorifere cu aer cald, *străzi* pavate cu piatră şi tot felul de *prăvălii*. Meseriaşii erau grupaţi pe *colegii*, după felul meseriei ; fiecare colegiu îşi avea un local al său, un fel de club, unde se ţineau adunările. Erau şi colegii care grupau persoanele având *aceeaşi origine etnică* (de pildă colegiul *Asianilor*, la Apulum, sau acela al *Galaţilor* — înseamnă originari din Galatia, în Asia Mică — la Napoca şi la Germisara) sau *aceeaşi religie* (de pildă colegiul închinătorilor zeiţei Isis, la Potaissa). Membrii colegiilor plăteau cotizaţii, în scop de ajutor reciproc la nevoie, şi organizau mese sau ospeţe în comun, la anumite sărbători.

Ni s'a păstrat socoteala unui astfel de ospăţ, dat în ziua de 1 Mai. Sumele s'au strâns în cursul lunei Aprilie iar în ajunul banchetului s'au făcut cumpărături : 5 miei care costă 18 dinari (iată cât e de vechiu obiceiul mielului mâncat pe iarbă verde, de 1 Mai !), un purcel („porcellum") 5 dinari ; pâine albă („panem candidum") 2 dinari ; tămâie din cea mai bună, desigur pentru slujba care preceda masa, 2 dinari ; mirodenii, salată, oţet şi ceapă cu sare, de câte un dinar fiecare ; vin obişnuit 95 dinari ; vin vechiu, 2 dinari ; un alt articol, probabil tot băutură, fiindcă e trecut la un loc cu aceasta, 20 dinari

Satele se numeau *vici* sau *pagi ;* ele erau foarte numeroase ; numai în judeţul Romanaţi s'au găsit până acum urmele a *treizeci şi cinci* de sate.

Incetul cu încetul, populaţia dacă din sate şi din oraşe a început să se amestece cu coloniştii romani şi să deprindă limba latină de care avea nevoie spre a face comerţ sau spre a se înţelege cu autorităţile. Mulţi dintre soldaţi eliberaţi (li se spuneau *veterani :*

de aici a ieşit cuvântul românesc *bătrân ;* vezi fig. 29), erau căsătoriţi cu Dace ; ei se aşezau pe bucata de pământ ce li se dădea când isprăveau serviciul militar ; copiii lor vorbeau latineşte şi puteau ajunge la cele mai mari demnităţi sau slujbe. In câteva generaţii, populaţia dacă s'a romanizat ; pe la jumătatea veacului al

Fig. 29 — Diplomă militară, în bronz, dată veteranului Romaesta Spiurus, fiul lui Rescentis, în ziua de 18 Iunie anul 54 după Hristos, în timpul Impăratului Claudiu. Găsită la Atmageaua Tătărească, judeţul Durostor, în 1929. Această diploma confera posesorului şi familiei acestuia cetaţenia romană.

III-lea, toată lumea vorbea latineşte ; băştinaşii fuseseră asimilaţi complet.

Procesul de asimilare se poate observa şi în *schimbarea numelor.* Astfel o inscripţie latină din Dacia ne arată această schimbare în timp de trei generaţii : pe bunic îl chiamă Comozous, nume specific dac ; tatăl poartă iarăşi un nume caracteristic băştinaş : Daizus ; nepoţii însă ai zice că sunt Romani autentici : *Justus* şi *Valens.* O altă inscripţie pomeneşte de asemenea trei generaţii : bunicul se numeşte Mucaporus, tatăl Scoris şi are ca soţie pe Aurelia Eftepir,

copiii, adică nepoţii lui Mucaporus, poartă numele curat romane de *Aurelius, Sabina, Valens* şi *Sabinianus*. Dacă bunicul şi tatăl îşi păstrează numele dacice, mama copiilor are pronumele roman, Aurelia, iar copiii poartă cu toţii nume romane. Procesul de romanizare se poate uşor urmări.

Părăsirea Daciei. In timpul celor aproape o sută şaptezeci de ani cât a stat sub stăpânirea romană, Dacia n'a avut parte totdeauna numai de linişte. Aceasta din cauza aşezării ei, la marginea imperiului, lângă neamurile năvălitoare, germanice şi sarmate, şi lângă triburile de Daci din miazănoapte, care rămăseseră libere. (Un rege *Pieporus* al Costobocilor e pomenit într'o inscripţie latină din Roma). Pe timpul împăratului Marcus Aurelius (161—180), Dacia are mult de suferit din cauza barbarilor ; însăşi capitala, Sarmizegetusa, e ameninţată. *Septimiu Sever* a dat o atenţie deosebită provinciei, ocupându-se în special de oraşele ei ; pe vremea lui, capitala Daciei Porolisense se mută mai spre miazăzi, la Napoca (vezi şi fig. 30). Năvălirile dese încep însă de pe la anul 230 înainte. Barbarii, mai ales *Goţii*, vin acum la intervale scurte, jefuind şi luând robi. O bună bucată de vreme, legiunile s'au putut împotrivi şi unii împăraţi romani ca *Decius* au câştigat chiar victorii strălucite împotriva Goţilor. In cele din urmă însă, sub *Aurelian*, n'a mai fost chip de apărare şi legiunile, retrase mai întâi în Banat şi în Oltenia (anii 271—272), au trebuit să treacă peste Dunăre care devine de aici înainte graniţa de miazănoapte a Imperiului (anul 275). Pentru a se acoperi oarecum, în faţa lumii, părăsirea Daciei, se înfiinţă pe malul drept, între cele două Moesii, o nouă provincie numită *Dacia Aureliană* care se împărţi în curând în două : *Dacia Ripensis*, spre Dunăre, având drept capitală *Ratiaria* (azi Arcear) şi *Dacia Mediterranea*, spre Balcani, cu capitala *Serdica* (azi Sofia).

Odată cu legiunile, au plecat din Dacia Traiană şi funcţionarii precum şi bogătaşii care, cu averea lor, puteau trăi oriunde. Marea mulţime însă, meşteşugarii, micii negustori şi mai ales plugarii şi păstorii au rămas pe loc. N'aveau de ce să treacă dincolo de Dunăre, unde nu-i aştepta o soartă mai bună. De muncit tot trebuiau să muncească, oriunde s'ar fi dus ; biruri tot trebuiau să plătească şi într'o parte şi într'alta, ba chiar noilor stăpâni, Goţii, le dădeau ceva mai puţin decât dăduseră mai înainte

Fig. 30 — Împăratul Caracalla (211—217); el a respins pe Dacii liberi care năvăleau din spre miazănoapte asupra provinciei Dacia. Sculptura antică în marmură, de un caracter foarte realist, la Muzeul Național din Napoli.

perceptorului roman. Pe de altă parte, luând în stăpânire ţara, Goţii n'au mai avut de ce s'o prade, aşa încât lucrurile s'au liniştit şi populaţia, vorbind acum limba latină şi purtând numele de Romani (de aci numele nostru de *Români)*, şi-a putut duce vieaţa mai departe.

BIBLIOGRAFIE

Dacia Traiană. V. PARVAN, Câteva cuvinte cu privire la organizaţia provinciei Dacia Traiana, cu prilejul unei cărţi noi asupra acestei chestiuni, Bucureşti 1906, 64 p. in 8°; *V. PÂRVAN, Inceputurile vieţii romane la gurile Dunarii*, Bucureşti, 1923, 247 p. în 8°; *AL. PHILIPPIDE, Originea Românilor*, vol. I. *Ce spun izvoarele istorice*, Iaşi, 1925, XL + 889 p. în 8°; *V. CRISTESCU, Viaţa economică a Daciei Romane (contribuţii la o reconstituire istorică)*, Piteşti, 1929, 175 p. în 8°; *EM. PANAITESCU, Provincia şi imperiul* în *Fraţilor Alexandru şi Ion Lapedatu la împlinirea de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, p. 627—638; *G. I. BRATIANU, Une énigme et un miracle historique : le peuple roumain*, Bucureşti, 1937, 135 p. in 8°; *V. CRISTESCU, Istoria militară a Daciei Romane*, Bucureşti, 1937, X + 269 p. 8°; *RADU VULPE, Histoire ancienne de la Dobrouja*, Bucureşti, 1938, 424 p. în 8°; *SC. LAMBRINO, Arta greacă şi romana în România*, în *Arta şi Tehnică grafică*, 1938, Nr. 4—5 p. 51—65; *AL. ROSETTI, Istoria limbii române*, I—III, Bucureşti, 1938—1940, 219 + 132 + 140 p. in 8°; *D. TUDOR, Oltenia Romană*, Bucureşti, 1942, 388 p. in 8°.

V

CREŞTINAREA DACOROMANILOR. NĂVĂLIREA NEAMURILOR GERMANICE. HUNII ŞI AVARII.

Toate popcarele vecine, Bulgarii, Sârbii, Ungurii, Slovacii, Polonii, Ruşii, au fost creştinate mult în urma noastra.

Creştinarea Dacoromanilor. Creştinismul n'a fost îngăduit în imperiul roman decât din vremea împăratului Constantin cel Mare şi anume dela anul 313 înainte, când s'a dat vestitul „Edict din Milan". Mai înainte de Constantin, creştinii duceau o vieaţă foarte grea, fiind adesea urmăriţi şi prigoniţi de împăraţii romani, cum a fost, de pildă, sub Nero şi Diocleţian. Aceasta înseamnă însă că atâta vreme cât Dacia Traiană a făcut parte din imperiu, deci până la 275, creştinismul nu s'a putut răspândi aci *pe faţă*. Iar atunci când el a fost îngăduit, ţinuturile noastre erau sub stăpânirea neamurilor năvălitoare. Astfel stând lucrurile, se pune în mod firesc întrebarea: când au fost creştinaţi strămoşii noştri şi în ce chip?

Este sigur că au existat creştini în Dacia şi înainte de părăsirea ei. Creştinismul avea, în momentul când au plecat legiunile dela noi, o vechime de aproape două secole şi jumătate; el pătrunsese în toate centrele mai importante ale imperiului roman, între altele, şi în Peninsula Balcanică. Aşa dar, nu este de loc exclus ca printre coloniştii aduşi de Traian să fi fost şi creştini. De asemenea, ei puteau fi şi în rândurile trupelor care stătuseră

mai înainte în răsărit, cum era legiunea V-a Macedonica, şi care-şi aveau acum garnizoana în Dacia. Avem şi mărturii de ale scriitorilor vechi — Tertulian şi Origene — care ne arată că pătrunsese cuvântul Domnului la noi înainte de anul 275.

Marea majoritate a populaţiei era însă tot păgână. Insuşi cuvântul păgân, derivând din latinul *paganus* care înseamnă „locuitor

Fig. 31 — Inscripţie greacă creştină din secolul al VI-lea, găsită la Tomi. (Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti.)

al satului", al unui „pagus", ne arată că populaţia rurală, deci mulţimea, s'a convertit mai târziu, că ea a continuat să se închine vechilor divinităţi, în timp ce orăşenii îmbrăţişau noua credinţă.

Creştinarea în masă a plugarilor şi păstorilor daco-romani s'a făcut însă în cursul veacului al IV-lea şi la începutul celui de al V-lea. Ea este, în bună parte, opera *misionarilor*, adică a propovăduitorilor care au venit la noi din dreapta Dunării. Intr'adevăr,

ţinutul supus păstoriei lor, dar şi dincoace de Dunăre, în locurile în cele două Moesii, în Dacia Aureliană şi în Dacia Pontică erau o sumă de oraşe în care se găseau numeroşi creştini (vezi fig. 31). Unele din aceste oraşe ca Tomi, Durostorum, Ratiaria (azi Arcear, lângă Vidin), Naissus (Niş), Serdica (Sofia) aveau şi episcopi care unde odinioară fusese Dacia Traiană. Ei veneau la noi sau trimiteau

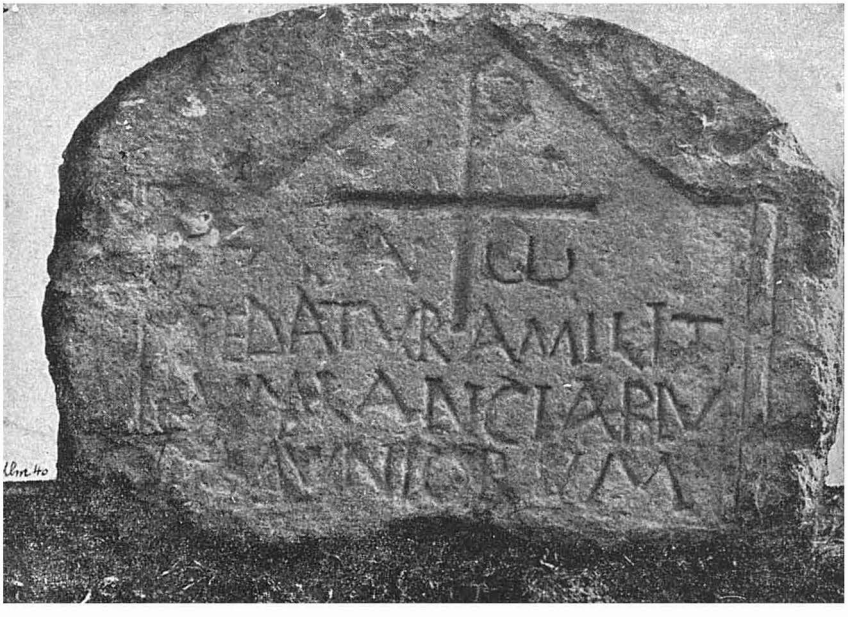

Fig. 32 — Inscripţie latină creştină găsită la Ulmetum, menţionând un „detaşament de tineri lăncieri" („pedatura militum Lanciarium Juniorum"). Epoca lui Justinian.

misionari care împărtăşeau atât vechii populaţii daco-romane cât şi barbarilor noi veniţi creştinismul. Uneori, aceşti misionari îşi găseau moartea în mijlocul barbarilor păgâni, cum a fost, de pildă, sfântul *Sava Goticul*, înnecat în râul Buzău, în anul 372, din ordinul regelui Atanaric al Vizigoţilor.

Dintre episcopii din dreapta Dunării, cel care s'a străduit mai mult şi cu mai mult succes să creştineze pe locuitorii vechii Dacii Traiane, este *Niceta din oraşul Remesiana* (în Dacia Mediterranee). A trăit în secolul al IV-lea şi la începutul celui de al V-lea. La 367

îl întâlnim ca episcop în oraşul amintit ; la 414 era încă în vieaţă. Om învăţat, autor al mai multor scrieri religioase, bun prieten cu

Fig. 33 — Inscripţia votivă creştină dela Biertan. Toarta părţii de jos care se leagă de toarta monogramului de deasupra s'a rupt.

sfântul Paulinus din Nola (Italia) care îl numeşte „învăţător şi tată al său" („magister et pater"), misionar încercat şi pasionat, Niceta din Remesiana a convertit la creştinism pe Dacoromanii de

pe ambele maluri ale Dunării, pe Goţi şi pe Bessi. El predică şi scrie în *limba latină* timp de aproape o jumătate de veac şi poate fi, pe drept cuvânt, socotit ca apostolul nostru naţional. Cu atât mai mult, cu cât şi prin naştere el era dacoroman.

Existenţa, în însăşi inima Daciei, în Transilvania, şi în veacul al IV-lea, a unei populaţiuni creştine, vorbind latineşte, ne este dovedită în chip categoric prin *inscripţia dela Biertan* (la sud de Dum-

Fig. 34 — Inscripţie de mulţumire, pusa de locuitorii oraşului Tropaeum Traiani ce fusese distrus de barbari, cu prilejul reconstruirii acestui oraş de catre Constantin cel Mare şi Liciniu. In urmă, după ce Liciniu a fost batut şi înlaturat din domnie (323 dupa Hristos), numele lui s'a şters de pe inscripţie prin martelare. Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti.

brăveni, judeţul Târnava Mare). Această inscripţie, deşi găsită acum 165 de ani, a stat nebăgată în seamă şi neutilizată în dulapurile Muzeului Bruckenthal din Sibiu până în anul 1941, când profesorul sas K. Horedt a redescoperit-o, ca să zicem aşa, şi i-a consacrat un studiu, arătând marea ei însemnătate. Inscripţia e în latineşte, are următorul cuprins: *Ego Zenovius votum posui* („Eu Zenovie am pus (această) ofrandă" sau danie!) şi se referă la un monogram creştin de bronz dăruit de autorul inscripţiei (vezi fig.

33). Felul inscripţiei, cu litere ajurate, stilizarea inscripţiei, forma literelor şi forma monogramului indică secolul al IV-lea, deci epoca *de după retragerea legiunilor din Dacia.* Inscripţia e de cea mai mare însemnătate şi pentru chestiunea continuităţii populaţiunei romanice în Transilvania (vezi şi mai sus, p. 59).

Cuvintele din limba română privind noţiunile fundamentale ale credinţei sunt, cele mai multe, *de origină latină.* Astfel, biserică vine din *basilica, Dumnezeu* din *Domine Deus,* cruce din *crucem*

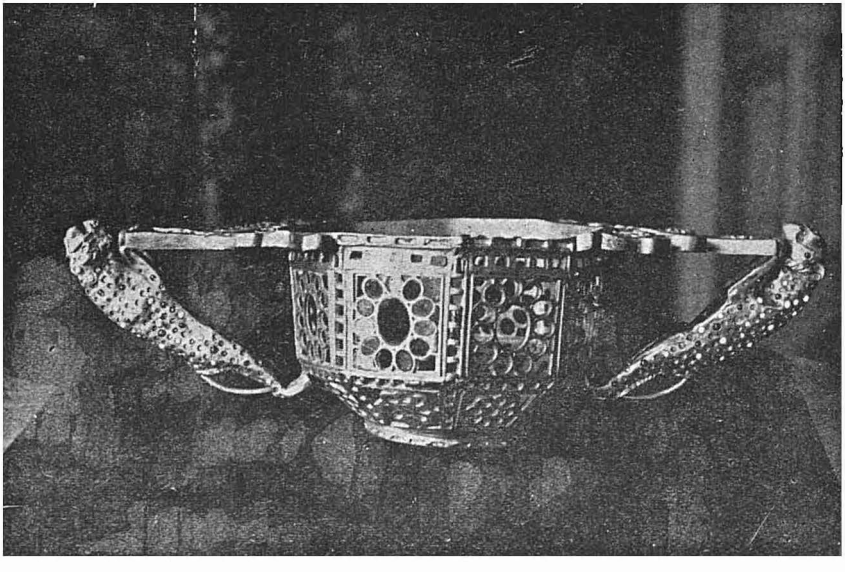

Fig. 35 — Vasul octogon, de aur şi împodobit cu pietre scumpe, al tezaurului dela Pietroasa; 40 cm. lungime. Înainte de razboiu la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti, astazi la Moscova.

(acuzativul dela crux, crucis), a cumineca dela *communicare,* a boteza dela *baptizare,* creştin dela *Christianus,* rugăciune dela *rogationem, etc.* Odată cu acestea, noi am împrumutat şi unele numiri de sărbători latine. Mai întâi însuşi termenul generic de sărbătoare, de origine păgână; el vine dela (dies) *servatoria* (prescurtare din *conservatoria),* însemnând ziua închinată zeilor care apără sau păstrează trupeşte şi sufleteşte pe om. Rusaliile derivă din *Rosalia,* sărbătoarea pomenirii morţilor, în timpul primăverii când înfloresc trandafirii (rosa), iar Floriile din *Floralia* sau *Florilia,* săr-

bătoarea florilor, tot primăvara. Crăciunul vine dela cuvântul *calatio* care înseamnă convocare, întrunire, sau dela creatio, creare ; Paştele din *Paschae*. Cuvântul *sanctus* (santus) a dat în româneşte sânt (nu sfânt care e de origină slav !) şi s'a păstrat numai în unele nume de sărbători : Sânvăsii (Sf. Vasile), Sântioan (Sântion), Sângiorgiu, Sânziene, Sintilie, Sântamaria, Sâmedru sau Sumedru (Sf. Dumitru), Sânnicoară (Sf. Nicolae). *Creştinismul nostru, ca şi graiul nostru, este de caracter latin. Suntem, în această parte a Europei, cei mai vechi creştini.*

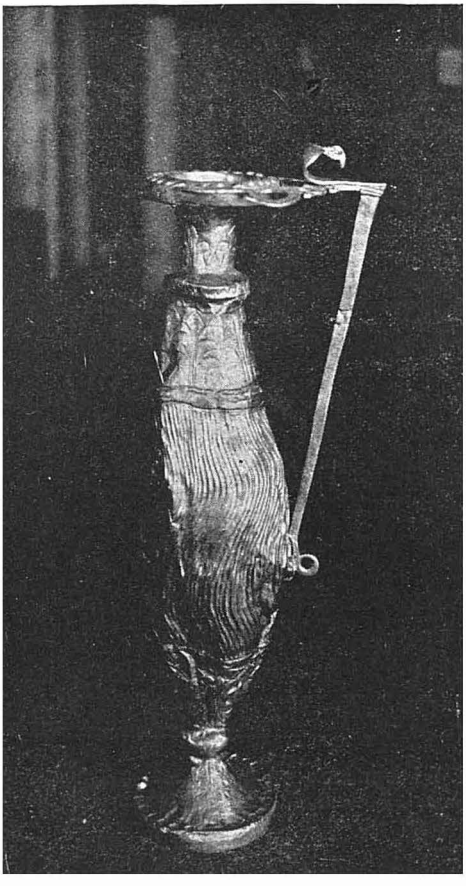

Fig. 36 — Vasul de turnat vin al tezaurului dela Pietroasa. De aur ; 38,5 cm. înălţime. Inainte de războiu, la Muzeul Naţional de Antichităţi Bucureşti, astăzi la Moscova.

Neamurile germanice în Dacia. După retragerea legiunilor şi a administraţiei romane, Dacia rămâne în stăpânirea neamurilor germanice. In partea de apus a ei, prin Banat şi Crişana, locuiau *Vandalii ; în centrul şi* răsăritul ei, *Goţii* şi anume o ramură a lor, *Vizigoţii* sau *Thervingii ;* în partea de nord, prin Carpaţii Maramureşului şi ai Slovaciei, locuiau *Gepizii.* In afară de aceştia, mai erau în Dacia încă două neamuri germanice, de mai puţină însemnătate : *Victoalii* şi *Taifalii ;* se pare că Taifalii îşi aveau aşezările pe lângă Prut şi Siret, în partea de mijloc şi de miazăzi a Moldovei.

Câtăva vreme, mai bine de o jumătate de secol, a fost linişte

din partea Goţilor ; mulţumiţi, se vede, cu Dacia, ei nu mai atacă imperiul. Sub Constantin cel Mare, luptele însă reîncep. In anul 332, acest împărat trimite, sub comanda fiului său, o armată însemnată împotriva lor. Ea trece Dunărea la Celei, pe un pod de piatră şi lemn, a cărui construcţie se isprăvise cu patru ani mai înainte, înaintează pe ţărmul stâng şi atacă pe Goţi. Aceştia, după

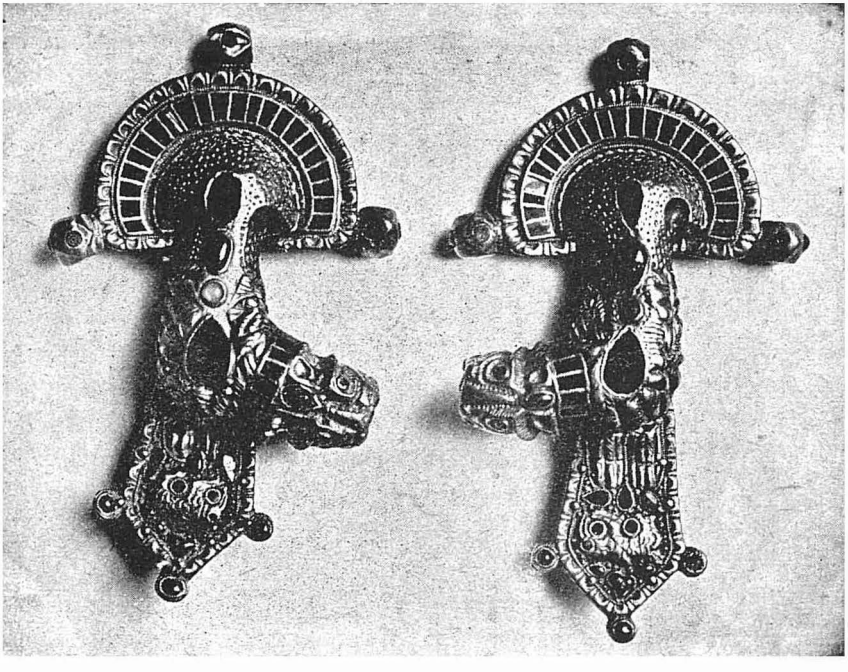

Fig. 37 — Două fibule sau agrafe de aur, împodobite cu pietre preţioase, găsite în tezaurul al doilea dela Şimlăul Silvaniei. Secolul al IV-lea. După toate probabilităţile, ele au aparţinut unor neamuri germanice. (Muzeul din Budapesta.)

spusa unui cronicar, erau „foarte puternici şi foarte numeroşi". Romanii ies totuşi învingători. In urma acestei biruinţe ţărmul stâng al Dunării a fost iarăşi câtăva vreme sub directa stăpânire romană. O dovadă în sensul acesta sunt întăriturile sau „castelele" care se construesc de armata imperială pe ţărmul *stâng* al Dunării, şi dintre care e amintit mai târziu, pe vremea lui Valens, acela dela *Daphne*, undeva la răsărit de Olteniţa. Tot Constantin cel Mare a refăcut

şi oraşul Tropaeum, de lângă monumentul ridicat de Traian, oraş care fusese distrus de năvălitorii barbari ; ni s'a păstrat inscripţia de mulţumire pe care locuitorii, recunoscători, i-au dedicat-o (vezi fig. 34).

Mai târziu, în anii 367 şi 369, împăratul Valens a făcut şi el două expediţii împotriva Goţilor, trecând Dunărea, odată pe la Daphne, când aceştia s'au retras în munţii Carpaţi, a doua oară pe la Noviodunum (Isaccea).

Dela neamurile germanice ne-au rămas câteva cuvinte în limbă, puţine la număr, şi câteva tezaure (vezi fig. 35—38), din-

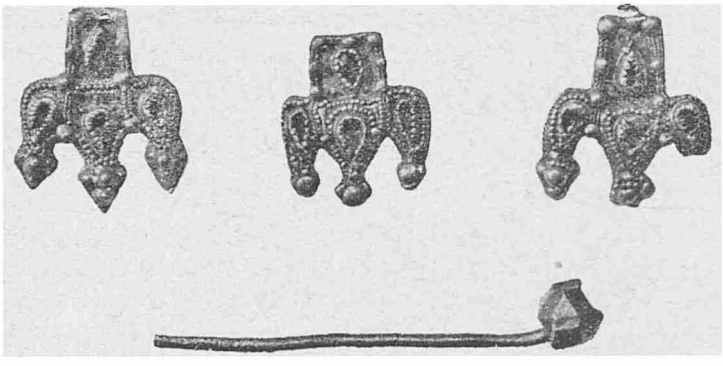

Fig. 38 — Podoabe de aur, împodobite cu almandine (pietre roşii), din tezaurul germanic dela Coşovenii de Jos (Dolj). Circa 100 ani după Hristos (Colecţia Dr. Severeanu, Bucureşti).

tre care cel mai cunoscut şi mai de preţ este tezaurul dela Pietroasa (jud. Buzău). El se compune din 12 piese de aur şi împodobite, unele, cu pietre scumpe. Mai importante sunt : o tavă circulară de aur, cântărind peste 7 kilograme şi care a fost spartă în 4 bucăţi de către sătenii ce descoperiseră tezaurul, spre a fi împărţită între ei, un vas octogon (vezi fig. 35), un altul decagon, o pateră adică un vas de formă circulară, cu diferite figuri de zeităţi, un vas de turnat vin (vezi fig. 36) şi un inel, purtând, în vechea limbă germană, următoarea inscripţie : „Guthâni Ocwi Hailag" ; pe româneşte ar însemna : „lui Odin, patrie sfinţită", Odin fiind zeul cel mare al Germanilor. Inainte de războiul pentru întregirea neamului, acest tezaur se afla la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti ; astăzi e la Moscova.

Hunii. Regele Atila. Avarii. In anul 375, are loc năvălirea Hunilor, una din cele mai însemnate pe care le cunoaşte istoria ; ea provoacă o perturbare generală printre neamurile germanice din ţinuturile noastre, silindu-i pe unii să părăsească aşezările de mai înainte, pe alţii să plece pentru totdeauna de aici.

Hunii aparţineau popoarelor altaice, numite astfel fiindcă se întindeau — rămăşiţe de ale lor sunt şi astăzi — în jurul munţilor Altai, din nordul Chinei. Învăţaţii au împărţit aceste neamuri altaice în trei mari ramuri după limba pe care o vorbesc : ramura turcă, ramura mongolă şi ramura tunguză. Nu se ştie sigur căreia din aceste ramuri aparţineau Hunii. Infăţişarea lor se asemăna însă cu aceea a Mongolilor : pometiii obrajilor ieşiţi în afară, ochii oblici, pielea de coloare gălbuie, iar nu albă. Indeletnicirea lor esenţială era păstoritul şi creşterea vitelor ; de aceea, ei preferau, pentru aşezările lor, câmpia sau stepa unde turmele numeroase găsesc mai uşor hrana. Nu este o întâmplare deci că aceşti năvălitori au ales, spre a se stabili, câmpia Dunărei şi a Tisei, numită şi pusta panonică.

In înaintarea lor spre ţinuturile noastre, Hunii au găsit, la răsărit de Nistru, o ramură a Goţilor anume Ostrogoţii sau Greuthungii, care nu pot rezista. Aceeaşi soartă au şi Vizigoţii care locuiau dincoace de Nistru ; ei trebue să se retragă spre miazăzi, într'o regiune muntoasă şi păduroasă numită *Caucaland :* se crede a fi ţinutul Buzăului ; o altă parte a lor trece peste Dunăre, în imperiu. Mai târziu, Vizigoţii ajung în sudul Galiei şi apoi în Spania unde întemeiază un regat, iar Ostrogoţii ocupă Italia (anul 493), căpătând, sub regele lor Teodoric, o însemnătate deosebită.

După înfrângerea neamurilor germanice, Hunii cuprind tot ţinutul din stânga Dunării, inclusiv pusta panonică, în care îşi aşează capitala, în timpul regelui Rona sau Rugilas. Acesta moare în anul 433 sau 434 şi după el urmează nepoţii săi Atila şi Bleda. Cel de al doilea e asasinat, după câtăva vreme, de cel dintâi care rămâne astfel singur stăpân. Un scriitor antic ne spune despre Atila că era spătos, avea capul mare, nasul turtit, faţa arămie aproape şi purta pe cap o coroană de fier ruginit. Contemporanii, îngroziţi de puterea lui şi de jafurile şi omorurile armatelor hunice, i-au atribuit celebra frază că iarba se usucă pe unde calcă piciorul calului său. In realitate, Atila n'a fost aşa de cumplit cum îl arată faima. El era un cunoscător al civilizaţiei romane şi aprecia unele bunuri

ale ei : dovadă că în capitala Hunilor, din pusta panonică, erau băi construite din piatră ; avea o cancelarie cu scribi latini care-i alcătuiau corespondenţa ; ştia felul de luptă al Romanilor, le cunoştea însuşirile şi scăderile. A fost un remarcabil cap politic şi un mare general : imperiul său s'a întins pe o suprafaţă enormă, din nordul Chinei până la Viena.

Atila a făcut o serie de expediţii. A atacat mai întâi imperiul roman de răsărit, odată prin Caucaz, pătrunzând în Asia Mică, de două ori prin Peninsula Balcanică : în anul 443, el ajunge până aproape de Constantinopol : împăratul trebue să-i plătească o despăgubire de 6000 de monezi de aur şi un tribut de 21000 de monezi de acelaşi fel. In 451 are loc marea expediţie spre apus ; Atila ajunge până la Galia, dar aci, la Mauriacus, oraşul Troyes de astăzi, e oprit de vestitul general roman Aëtius care era de fel din părţile noastre, din cetatea Durostorum. Italia e şi ea prădată ; Roma scapă însă, în urmma intervenţiei papei Leon I care, prin daruri şi rugăminţi, convinge pe temutul rege barbar să se retragă. Intors în Panonia, Atila moare pe neaşteptate, în anul 453, Odată cu el dispare şi statul hun. Intr'adevăr, numeroşii săi copii încep îndată certurile pentru tron ; în acelaşi timp, Gepizii şi ceilalţi Germani aflaţi sub domnia hunică se răscoală. Are loc, în anul 454, o luptă crâncenă la râul Netao (pare-se un afluent nordic al Savei), în care *Elac*, fiul cel mai mare al lui Atila, e înfrânt şi ucis. In urma acestei lupte, Hunii se împrăştie în diferite părţi, iar stăpâni asupra Daciei rămân Gepizii.

Gepizii şi Avarii. Gepizii sunt arătaţi ca un popor liniştit („quieta gens") care se îndeletnicea cu agricultura, cu creşterea vitelor, ba ştiau chiar să cultive şi viţa de vie. Stăpânirea lor durează mai bine de o sută de ani, până la 566, când sunt sfărâmaţi la rândul lor, de Longobarzi — neam germanic — uniţi cu Avarii asiatici. Longobarzii plecând, îndată după aceea, în Italia, unde s'au şi aşezat în Lombardia (numită astfel dela ei), Avarii le iau locul. Se pare că ei n'au stăpânit efectiv Dacia, unde, în vremea aceasta, se aşează Slavii. De altfel, reşedinţa lor, întocmai ca şi a Hunilor, nu era în ţinuturile noastre, ci în pusta ungară, între Tisa şi Dunăre. De aci, întreprind ei năvăliri în toate părţile, în Peninsula Balcanică, în Italia, în Germania, până când sunt bătuţi, în anul

796, de împăratul Carol cel Mare care le desfiinţează şi statul, cucerind „ringul" sau capitala hunilor avari.

In timpul stăpânirii Goţilor, Hunilor şi Gepizilor, strămoşii noştri şi-au dus mai departe vieaţa în Dacia Traiană, lucrând pământul şi dând barbarilor *dijmă*, adică o parte din produsele câmpului şi din vitele lor. Legăturile între malul stâng şi cel drept al Dunării n'au fost întrerupte ; Romanii aveau, după cum am văzut, chiar unele cetăţi pe malul nostru. Negustorii romani pătrundeau până adânc în Transilvania cu mărfurile lor : dovadă sunt tezaurele monetare din această vreme care s'au găsit în diferite părţi, pe pământul nostru.

Şi sub raportul religios se păstra legătura : împăratul Justinian (527—565) dă o nouă organizare bisericească părţilor dela Dunăre, înfiinţând arhiepiscopia *Justiniana Prima*, de care asculta, pe lângă alte provincii (între ele Dacia Mediterranea şi Dacia Ripensis şi *malul stâng al Dunării*, cu oraşele *Recidiva* (vechea Arcidava) şi *Literata* (vechea Lederata) din Banat. Prin urmare, sub raportul militar, ca şi cel economic şi religios, ţărmul stâng al Dunării sta sub directa influenţă a împărăţiei romane de răsărit sau, cum i se spune, începând dela Justinian, a *împărăţiei bizantine*.

BBLIOGRAFIE

I. *A. E. Burn, Niceta of Remesiana, his life and works*, Combridge, 1903; *V. PÂRVAN, Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, XVI + 223 p. în 8⁰ ; *J. ZEILLER, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918, IV + 667 p. în 8⁰ ; *ANTON VELICU, Contribuţii la studiul creştinismului daco-roman sec. I—IV d. Cr.*, Bucureşti (1934), 74 p. în 8⁰ ; *C. DAICOVICI, Există monumente creştine în Dacia Traiană din sec. II—III ?* în *Anuarul Institutului de Studii Clasice al Universităţii din Cluj, II* (1933—1935), p. 192—209 ; *S. MEHEDINŢI-SOVEJA, Creştinismul românesc*. Bucureşti, 1941, 224 p. în 8⁰ ; *K. HOREDT, Eine lateinische Inschrift des 4 Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1941, 8 p. în 8⁰.

II. *C. DICULESCU, Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens in frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Leipzig, 1922, XV + 262 p. în 8⁰ ; *C. DICULESCU, Die Vandalen und die Goten in Ungarn un Rumänien*, Leipzig, 1923, V + 64 p. în 8⁰ ; *J. B. BURY, History of the roman empire*, vol. II, London, 1923, IX + 494 p. în 8⁰ ; *ERNST GAMILLSCHEG, Romania Germanica, Die Ostgoten. Die Longobarden.*

Die alt germanischen Bestandteile des Ostromanischen. Alt germanisches im Alpenromanischen, Berlin şi Leipzig, 1935, XIV + 329 p. în 8°.

Hunii: M. KIESSLING, Hunni, în *Pauly-Wissowa*, sub voce (t. VIII (1913), col. 2583—2615); *J. DENY, Langues turques, langues mongoles et langues tongouzes*, în *Les langues du monde* par un groupe de linguistes sous la direction de *A. MEILLET* et *MARCEL COHEN*, Paris, 1924, p. 185—243, in 8°; *ANDREAS ALFÖLDI, Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethische Sonderung*, în colecţia *Archaeologia Hungarica*, vol. IX, Budapest, 1932, 90 p.

Tezaurul dela Pietroasa: AL. ODOBESCU, Le trésor de Petrossa, t. I—III, Paris, 1889, 514 p. in f°.

Gepizii: C. DICULESCU, Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes, Vol. I, Leipzig, 1922, XV + 262 p. in 8°; *C. DICULESCU, Altgermanische Bestandteile im Rumänischen*, în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XLIX (1929), p. 385—436; *P. SKOK, Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen?* în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, L (1930), p. 257—279.

Avarii: J. B. BURY, History of the later roman empire, vol. II, London, 1923, IX + 494 p. in 8°; *AL. BASCHMAKOFF, Etude sur l'origine des Avars*, în *L'Ethnographie*, nouvelle serie, nr. 17 şi 18 (1928), p. 1—8; *ALLEN W. A. LEEPER. Germans, Avars and Slavs*, în *The Slavonic Review*, XII (1933), p. 117—132.

VI

SLAVII ŞI INFLUENŢA LOR ASUPRA NOASTRĂ

Dintre toţi năvălitorii barbari, Slavii sunt cei care ne-au influenţat mai mult.

Insemnătatea lor în istoria Românilor. Dintre toate neamurile câte s'au aşezat în Dacia, după retragerea legiunilor romane, niciunul nu are atâta însemnătate pentru istoria poporului nostru ca Slavii. Ei joacă în ţinuturile dunărene rolul pe care l-au jucat în apus neamurile germanice. Se ştie într'adevăr că popoarele romanice de astăzi au rezultat din amestecul locuitorilor de limbă latină din imperiu cu barbarii care s'au aşezat în ţările respective. Francezii provin din amestecul Galoromanilor cu Francii, neam germanic pe care l-au asimilat. Italienii au în vinele lor sânge longobard, tot germanic. In Spania s'au aşezat Vizigoţii. La noi, Slavii. Suntem un popor romanic de coloratură slavă, după cum Francezii, Italienii, Spaniolii sunt popoare romanice de coloratură germanică. Reprezentăm tocmai prin aceasta o nuanţă aparte, caracteristică, şi o posibilitate de civilizaţie şi cultură *unică* în mijlocul marei familii romanice.

Slaviii ne-au influenţat sub raportul *rasei, al limbii, al organizării sociale şi de stat,* sub raportul *cultural* şi *bisericesc.* Niciun alt popor năvălitor nu a avut o înrâurire aşa de puternică asupra noastră. De aceea s'a şi spus chiar, de către slavistul Ion Bogdan, că nu poate fi vorba de poporul român decât *după* amestecul cu Slavii. Această afirmaţie trebue înţeleasă — credem noi — în sensul

că poporul român şi-a căpătat alcătuirea sa deplină, caracteristicile sale etnice complete, numai după ce elementului *esenţial*, dacoromanic, constituind *temeiul*, i s'a adăogat elementul slav. Cu alte cuvinte că nu avem de a face cu părţi egale, nici cantitativ, nici calitativ, şi că punctul de greutate trebue să cadă tot asupra primelor elemente. Dacă ar fi să seriem elementele etnice componente ale poporului român, după importanţa lor, am avea deci : întâi, elementul autohton, *dacic*, apoi în al doilea rând, elementul *roman*, iar în ai treilea rând, la urmă, cel *slavic*. Chiar şi aşa însă, nu-i mai puţin adevărat că influenţa lui a fost considerabilă şi că el rămâne element component al poporului nostru. Sub raportul limbii, de exemplu, unul din cei mai buni cunoscători, romanistul Ovid Densuşianu, spune că influenţa slavă „a fost mult mai intensă şi mai variată decât aceea germanică asupra limbii italiene sau franceze". E necesar prin urmare să insistăm asupra Slavilor, asupra felului lor de vieaţă şi a organizării lor, spre a ne putea da bine seamă de influenţa pe care au exercitat-o asupra noastră.

Cultura şi civilizaţia Slavilor. Patria primitivă a Slavilor a fost ţinutul cuprins între Vistula spre apus, Niprul mijlociu spre răsărit, lacurile Mazuriene şi acelea dintre afluenţii Narewului şi ai Pripetului spre miazănoapte şi Carpaţii galiţieni spre miazăzi. Corespunde aşa dar aproximativ cu fosta Polonie, plus regiunea de vest a Ucrainei : un ţinut de şes, străbătut de cursuri de apă, şi cu multe lacuri, bălţi şi păduri. Grupuri răzleţe se poate să se fi aşezat în cuprinsul Daciei şi înainte de secolul al VI-lea. In număr mare, luând în stăpânire ţinutul locuit de noi astăzi, ei nu vin însă decât începând din acest secol. Neajungându-le Dacia, Slavii trec şi în Peninsula Balcanică, până spre miazăzi, în Grecia şi până la ţărmul Adriaticei, şi se aşează peste populaţia romanică din aceste părţi.

Slavii erau oameni înalţi, blonzi-roşcovani, cu ochi albaştri, cu părul mai mult bălai ; semănau deci la înfăţişare cu Germanii. Se ocupau în special cu creşterea vitelor, cu vânatul şi cu pescuitul ; făceau însă şi agricultură, cultivând mai ales meiul şi ovăzul. Aveau prisăci : *miedul* — făcut din miere fiartă cu apă şi lăsată să fermenteze — era băutura lor preferată. Lucrau inul şi cânepa, precum şi lâna. Ca îmbrăcăminte, se foloseau de blănuri ; pe cap purtau căciuli, în picioare opinci : cuvântul însuşi este luat de noi

dela Slavi. Trăiau în *familii* mari, care cuprindeau pe toţi cei de un sânge, dela străbunic până la strănepot. Mai multe familii alcătuiau un *clan*, iar mai multe clanuri un *trib*. Existau trei categorii sociale : *robii, oamenii liberi* şi *fruntaşii* sau *nobilii*.

Slavii erau păgâni ; se închinau la mai mulţi zei, dintre care *Perun* era zeul suprem, închipuind cerul furtunos, cu tunete şi fulgere, *Dajbog* era zeul care face să se coacă grânele şi fructele, iar *Volos* era zeul turmelor. Credeau şi în duhuri care pot face bine sau rău oamenilor şi care trebue îmblânzite prin mici daruri şi sacrificii. Multă vreme s'a susţinut că Slavii erau mai blânzi decât ceilalţi barbari ; de fapt au făcut şi ei nenumărate năvăliri, jefuind, arzând, ucigând şi luând ca robi o mulţime de locuitori din imperiul roman de răsărit, pe care-i aduceau apoi în ţinuturile noastre, peste Dunăre. Marea mulţime a Slavilor s'a diferenţiat în mai multe popoare, aşezate în locuri deosebite. Astfel Ruşii s'au întins peste marele şes dela răsărit de Nistru. Polonii au rămas pe lângă fluviile Vistula şi Niemen şi în ţinutul mlăştinos al Pripetului, iar Cehii şi Slovacii s'au coborît spre Carpaţi şi patrulaterul Boemiei. Sârbii, Croaţii şi Slovenii s'au aşezat în partea de apus a Peninsulei Balcanice, iar Sclavinii şi Anţii, în răsăritul ei, ocupând totdeodată şi Dacia.

Luptele Bizantinilor cu Slavii. Impotriva năvălitorilor slavi, împăraţii bizantini au făcut mai multe expediţii, dintre care unele chiar în stânga Dunării. In vara anului 591, generalul Priscus trece cu trupele lui în Muntenia, pe la Durostorum, bate pe căpetenia Slavilor *Radogost* şi ia prizonier pe un alt şef slav, anume *Musokios*, vecin cu Radogost. A doua zi, un ofiţer al lui Priscus trece peste râul *Ilivachia* — pare-se Ialomiţa de astăzi — şi urmăreşte pe Slavi până la pădurile şi mlaştinile în care se ascunseseră. In anul următor, un alt general, Petrus, fratele împăratului — domnea pe atunci viteazul Mauricius — se luptă cu neamurile slave în regiunea râului Asemus (azi Osma). In această campanie a căzut principele slav *Pirogost*. Pentrucă înaintarea în stânga Dunării era grea, prin ţinuturi pline de păduri, generalul bizantin a fost nevoit, dela o vreme, să se întoarcă, întrerupând expediţia. Se pare că de data aceasta avem de a face cu regiunea Teleormanului : ea vine în faţa râului Asemus, pe unde se zice că au trecut trupele bizan-

tine Dunărea. O a treia expediţie, fericită, are loc în anul 600, în regiunea apuseană a Daciei din faţa oraşului Viminacium (vezi şi fig. 39). Toate aceste expediţii însă precum şi altele care au urmat n'au putut împiedeca înaintarea Slavilor, ocuparea de către ei a Peninsulei Balcanice şi consecinţele însemnate pe care le-a avut acest act asupra romanităţii dunărene.

Intr'adevăr, populaţia romanică dela sud de Dunăre care

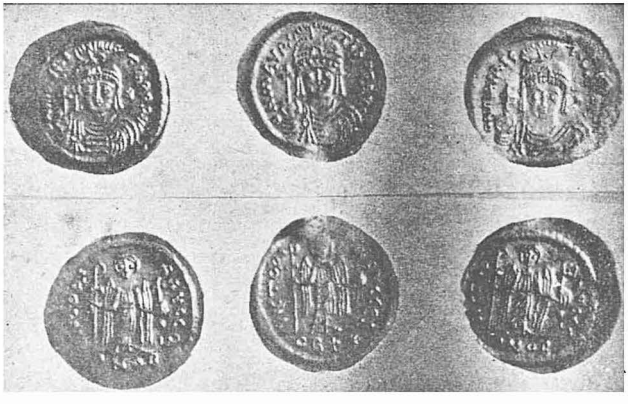

Fig. 39 — Monete bizantine de aur dela Mauriciu Tiberiu (582—602), în timpul caruia s'au facut expediţiile contra Slavilor; găsite la Ulmetum (Pantelimonul de Sus), judeţul Constanţa.

izbutise până acum să se menţină, a primit, prin năvălirea Slavilor, o grea lovitură. Ea a fost dislocată de valurile repetate şi puternice ale acestor noi stăpânitori; o parte a ei a fugit spre ţinuturile mai ferite din spre miazăzi şi spre coasta Dalmaţiei, o altă parte a fost ucisă sau luată în robie. In sfârşit, o ultimă parte, rămasă pe loc şi în inferioritate numerică prea accentuată faţă de Slavi, cărora le era totuşi superioară prin cultură, a sfârşit prin a dispărea în mijlocul acestora. Din întinsa masă romanică de odinioară, n'au mai rămas decât unele fragmente: Românii din Macedonia sau Aromânii şi Istroromânii. Până în veacul al XVII-lea mai trăiau prin Dalmaţia şi *Morlacii* sau *Maurovlahii*, altă rămăşiţă a populaţiei romanice din Balcani; azi însă, ei au dispărut cu desăvârşire, fiind asimilaţi de către Sârbi şi Croaţi.

La nord de Dunăre, procesul etnic s'a desfăşurat în sens invers : *Slavii au fost cei care au dispărut, topindu-se treptat, treptat, în masa dacoromană.* Acest fapt e o strălucită dovadă a vitalităţii strămoşilor noştri. Nu numai că au putut să reziste, sute de ani, la adăpostul întinselor păduri, năvălirilor duşmane, dar au fost în stare să asimileze ei pe cei mai numeroşi dintre barbari, pe Slavi.

In schimb, şi Slavii ne-au lăsat o bogată moştenire. In vinele noastre curge, după cum am văzut, şi sânge slav. Toponimia ţării noastre a suferit de asemenea o însemnată influenţă slavă. Dintre râuri, *Bistriţa* (râul repede), *Dâmboviţa* (râul stejarilor), *Ialomiţa* (în vechime Ialovniţa adică râul ţinutului pustiu, nelucrat : Bărăganul), *Târnava* (râul spinilor), *Crasna* (râul frumos), *Putna, Milcovul, Teleajenul, Neajlovul* şi o sumă altele poartă nume slave. Dintre munţi, numai în şirul Făgăraşului, găsim peste zece vârfuri cu nume slav, între care şi *Negoiul.* Ca nume de oraşe, citäm *Craiova* (reşedinţa craiului), *Râmnicul* (râu sau iaz cu peşte), *Târgovişte* (locul Târgului), *Slatina* (apă sărată), *Zlatna* (locul aurului) ; ca nume de sate, cele terminate în -iţa, de exemplu : *Topliţa, Topolniţa, Verbiţa,* în -ov sau -ova, ca *Dranov, Nanov, Roznov, Snagov, Dadilov,* apoi *Cucova, Rahova,* etc.

Două nume date de Slavi şi anume *Vlaşca* şi *Vlăsia* merită o deosebită atenţie. Cel dintâi înseamnă „ţara Vlahilor" adică a Românilor şi a fost dat regiunii de câmpie unde şi astăzi se află judeţul cu acelaşi nume, deoarece aci, în această regiune, acoperită cu păduri întinse şi străbătută de o sumă de râuri, au găsit năvălitorii slavi pe strămoşii noştri. Cel de al doilea are acelaşi înţeles şi a fost dat codrului uriaş care se întindea la miazăzi de Ploieşti, acoperind ţinutul udat de Prahova, Ialomiţa, Dâmboviţa şi de afluenţii lui şi având în mijlocul său şi minunatul lac al Snagovului. Aceste două numiri arată prezenţa strămoşilor noştri, în momentul năvălirii Slavilor, *în câmpie,* ceea ce e foarte natural deoarece aci, în pădurile dela şes, mai ales când ele au numeroase poieni şi sunt udate de râuri şi lacuri, traiul e mai lesnicios decât la munte.

Şi onomastica arată o puternică influenţă slavă. Astfel *Radu* (veselul, bucurosul), *Dan* (dăruitul), *Vlad* (stăpânitorul), *Pârvu* (cel dintâi), *Dobre* (bunul), apoi Dragomir, Tihomir (tatăl lui Basarab Intemeietorul), Dobromir, Vladislav, Dragoslav, etc.

Dacă cercetăm limba noastră şi facem o numărătoare a cuvintelor, atunci băgăm de seamă că aproximativ o şesime din ele (exact 16,41%) sunt de origină slavă. Trebue să observăm însă că multe din aceste cuvinte slave se întrebuinţează foarte rar şi că ele n'au format *familii de cuvinte*, pe când acelea de origină latină revin tot mereu, sunt necontenit întrebuinţate, în graiul zilnic, şi au familii foarte bogate. Apoi morfologia şi sintaxa noastră sunt latine, ceea ce face ca limba noastră să fie în mod evident o limbă de origine latină. Nu e mai puţin adevărat că întâlnim cuvinte slave în toate domeniile activităţii şi simţirii omeneşti. In agricultură şi în creşterea vitelor ele sunt mai puţin numeroase ; numai o singură cereală are nume slav : *ovăzul*, iar dintre animalele domestice : *bivolul*, *cocoşul*, *gâsca*. In schimb însă, în ce priveşte animalele sălbatice şi mai ales, soiurile de peşti, numirile slave sunt numeroase. O sumă dintre cuvintele care arată însuşirile şi defectele fizice sau morale ale omului au aceeaşi origine. De pildă, pentru cele dintâi : *blajin*, *destoinic*, *drag*, *dârz*, *sfânt*, *vrednic*, *sdravăn* ; pentru cele de al doilea : *cârn*, *gângav*, *gârbov*, *lacom*, *nătâng*, *năuc*, *netrebnic*, *prost*, *ştirb*, *vinovat*.

In ce priveşte societatea, adică clasele sociale şi organizarea de stat, sunt de origină slavă următorii termeni : *boier*, care înseamnă cel de frunte, nobilul, *stăpân*, cu acelaşi înţeles ca în româneşte, *jupân* care la Slavi însemna conducătorul unei „jupe", adică al unei organizaţiuni teritoriale cuprinzând mai multe familii, şi *rob* adică sclav. Apoi *cneaz*, care la vechii Slavi avea înţeles de „principe" şi *voievod* care însemna „conducător de armată" ; la noi, acest titlu s'a dat capului statului.

In domeniul religios, am împrumutat o serie de cuvinte privind atât credinţa însăşi cât şi cultul şi organizarea erarhică. Astfel sunt cuvintele : *rai*, *iad*, *utrenie*, *vecernie*, *maslu*, *a blagoslovi*, *vlădică*, *stareţ*.

In organizarea militară, am luat dela Slavi numele *cetei*, al *pâlcului* şi al *gloatei*. Tot cuvintele lor au biruit şi în ce priveşte *sabia*, *suliţa*, *praştia*, *toporul*, *steagul* şi *straja*. Soldatul slav — *voinicul* (dela *voi* războiu), — a căpătat la noi cu vremea înţelesul de om puternic, sdravăn, pe care-l are astăzi.

In sfârşit, de origine slavă sunt şi numele a o sumă de dregătorii domneşti, precum *vornic*, *postelnic*, *stolnic*, *ceaşnic*, *ispravnic*.

Această mulțime de cuvinte slave n'a intrat deodată, în aceeași epocă, în limba română, ci pe rând, începând din veacul al VI-lea. O parte însemnată, cea mai însemnată, a intrat pe timpul conlocuirii noastre cu Slavii în Dacia, până ce i-am asimilat, adică în secolele VI-XI. Căci asimilarea completă a Slavilor de către strămoșii noștri a durat câteva veacuri, s'a făcut pe încetul ; când au năvălit Ungurii, procesul era încă în curs. O altă parte, în legătură cu biserica, am primit-o după creștinarea Slavilor, mai precis a Bulgarilor, așa dar dela sfârșitul secolului al IX-lea înainte. O a treia serie de cuvinte, în legătură cu organizarea de stat, cu dregătoriile, a intrat odată cu întemeierea primelor alcătuiri politice românești mai însemnate, prin urmare începând cu secolul al XIII-lea. In sfârșit, sunt o serie de cuvinte slave pe care le-am împrumutat și mai târziu, în epoca modernă, dela Poloni, dela Ruteni și dela Ruși.

BIBLIOGRAFIE

Slavii și influența lor asupra noastră. I. BOGDAN, Originea voevodatului la Români în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, seria 2, t. XXIV (1901—1902), p. 191—207 ; *O. DENSUSIANU, Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1902, XXXI + 510 p. în 8° ; *I. BOGDAN, Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, 33 p. in 4° ; *I. BOGDAN, Documentul Răzeșilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în secolul XV*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* seria 2, t. XXX (1907—1908), p. 316—441 ; *C. GIURESCU, Vechimea românilor în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914—1915), p. 479—543 ; *C. GIURESCU, Despre boieri*, București, 1920, 129 p. in 8° ; *L. NIEDERLE, Manuel de l'antiquité slave*, vol. I—II, Paris, 1923—1926, VIII + 246 și VII + 360 p. in 8° ; *IORGU IORDAN, Rumäninsche Toponomastik*, I—II, Bonn și Leipzig 1924—1926, III + 198 p. in 8° ; *P. SKOK, Les rapports linguistique slavo-roumains*, în *Slavia*, IV (1925), p. 128—138 și 325—346 ; *ILIE BĂRBULESCU, Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, Iași, 1929, VIII + 534 p. in 8° ; *GR. NANDRIȘ, The earliest contacts between Slavs and Roumanians*, în *The Slavonic and East European Review*, XVIII (1939), p. 142—154 ; *AL. ROSETTI, Istoria limbii române*. III. *Limbile slave meridionale*, București, 1940, 140 p. in 8° ; *D. MACREA, Circulația cuvintelor în limba română*, Sibiu, 1942 24 p. în 8° ; *AL. ROSETTI, Istoria limbii române. Noțiuni generale*, București, 1942, 96 p. in 8°.

VII

BULGARII ŞI UNGURII

Veniţi din Asia, şi Bulgarii şi Ungurii s'au aşezat târziu în Europa şi s'au creştinat mult în urma noastră.

Bulgarii fac parte din marea familie a neamurilor de limbă turcă şi anume din grupa occidentală a lor. Ei au locuit, la început, în regiunile centrale ale Asiei. De acolo au venit pe la jumătatea secolului al II-lea după Hristos şi s'au aşezat între Volga şi Don ; până târziu, un ţinut de pe lângă Volga s'a numit Bulgaria Mare. In cursul veacului al V-lea, îi găsim la nordul Mării Negre şi în Crimeia. Supuşi de Avari, ei rămân în această stare până în vremea hanului lor *Kubrat* (585—643) care izbuteşte să scuture jugul străin şi să devină independent. După moartea lui Kubrat, un fiu al său, anume *Asparuh* sau *Isperih* trece — sub presiunea unor noi năvălitori, *Cazarii,* popor de origine turcă şi de religie mozaică — cu o parte din triburile bulgare în Bugeac, iar de aci peste Dunăre. După un scurt popas în regiunea *Peuce*, care poate să fie chiar Delta, el îşi aşează reşedinţa între Şumla şi Varna, pe locul unde este astăzi satul Aboba, construind aci un mare lagăr întărit în suprafaţă de circa 23 de kilometri pătraţi. (Bizantinii au numit această reşedinţă *Plisca).* Treptat-treptat, Bulgarii cuprind apoi întreg ţinutul dintre Dunăre şi Balcani, întemeind un stat şi supunând pe Slavii care locuiau aici. Cum însă aceşti Slavi erau mult mai numeroşi, Bulgarii au dispărut în mijlocul lor, adică au fost asimilaţi. Poporul bulgar de azi poartă doar *numele* vechilor cuceritori

bulgari ; el este însă de neam slav, ca şi Sârbii, şi vorbeşte o limbă *slavă*, cu câteva cuvinte numai din limba de odinioară.

Avem câteva ştiri asupra organizării vechiului stat bulgar. Şeful lui se numea *chan* sau *chagan*, întocmai ca la Avari şi la celelalte neamuri de aceeaşi origine. Dregătorului celui mai însemnat, care ajuta pe han în administrarea Statului, i se spunea *kafkan*. Alt demnitar purta numele de *tarkan*. Administratori ai ţinuturilor erau *knezii*. Nobilii se împărţeau în două categorii : mari numiţi *boliari*, de unde vine, prin intermediul Slavilor, şi denumirea românească de *boier*, şi mici, numiţi *bagaini*. Cei care se distingeau căpătau diferite titluri precum *bogotur*, *kolovrat* şi altele.

Puterea statului bulgar creşte considerabil sub *Krum* (802—814) ; acesta cucereşte, în urma unei lupte sângeroase, *Sofia*. Împăratul bizantin Nicefor I întreprinde o expediţie împotriva lui şi ajunge chiar până la reşedinţă, la Plisca, unde pune mâna pe un bogat tezaur şi dă foc castelului. La întoarcere însă, armata bizantină fu surprinsă de soldaţii lui Krum într'o trecătoare îngustă şi distrusă aproape în întregime. Împăratul Nicefor însuşi căzu pe câmpul de luptă. Krum porunci să se pună capul celui căzut într'o suliţă şi apoi, nemulţumit cu atât, dădu să i se facă din craniu un pahar argintat pe dinăuntru, în care i se turna vin la ospeţe.

Creştinarea Bulgarilor. Boris. Simeon. Bulgarii, în primele două veacuri ale aşezării lor la sudul Dunării, erau păgâni ; au fost creştinaţi deabia în veacul al IX-lea (anul 864), sub ţarul *Boris* care, botezându-se, şi-a zis Mihail, după numele naşului său, împăratul Bizanţului. Nobilii bulgari la început n'au vrut să se creştineze şi numai după ce Boris a dat pe mâna călăului pe cincizeci şi doi dintre ei, împreună cu familiile lor, restul au consimţit să se boteze.

S'a crezut multă vreme că Bulgarii ar fi fost creştinaţi cu ajutorul celor doi predicatori şi misionari Metodiu şi Chiril. Realitatea este că aceştia au fost apostolii *Moravilor*, poporul slav care întemeiază în secolul al IX-lea un stat puternic în regiunea Slovaciei de azi. Discipoli ai lui Metodiu şi Chiril — printre care trebue să pomenim pe Climent de Ohrida — au predicat însă în Bulgaria şi au contribuit la întărirea noii credinţe. Tot ei au introdus şi cele două aflabete, *glagolitic* şi *chirilic*, acesta din urmă

având o mare răspândire la popoarele slave şi fiind luat şi de noi Românii care am scris cu el până la 1863, pe timpul lui Cuza.

Statul bulgar ajunge în culmea puterii sale sub *Simeon*, fiul lui Boris (893—927). Acesta era un om de cultură, fusese crescut şi educat la Constantinopol : avea relaţii cu cercurile intelectuale bizantine, de aceea i se şi spunea că e „jumătate grec". A avut ambiţia să ajungă împărat la Bizanţ, de aceea a purtat o serie de lupte sângeroase, fără însă să-şi poată împlini visul.

După moartea lui Simeon, statul bulgar decade. Bizantinii, pentru a-l distruge, cheamă împotrivă-i pe Ruşii dela Chiev, care într'adevăr vin, cu craiul lor Sviatoslav, şi cuceresc jumătatea de răsărit a Bulgariei. Sviatoslav, după izbândă, nu mai vrea să plece însă îndărăt ; îi plăceau mai mult ţinuturile dunărene decât şesul lui întins din Rusia. Bizantinii sunt nevoiţi deci să pornească împotriva lui şi, după multe lupte, izbutesc să-l scoată din Silistra (anul 972). Odată cu această izbândă, Bulgaria de răsărit cade în mâna Bizantinilor, ţarii bulgari fiind nevoiţi să se adăpostească în partea din spre apus, în Macedonia. Dar după puţină vreme, şi acest rest al stăpânirii bulgare dispare, sub loviturile împăratului bizantin *Vasile al II-lea*, zis *Bulgaroctonul*, adică „ucigătorul de Bulgari" (anul 1018).

Legăturile noastre cu Bulgarii. Legăturile noastre bisericeşti cu ţărmul drept al Dunării care fuseseră întărite, după cum am arătat mai înainte, de către Justinian, au continuat şi după venirea Bulgarilor şi creştinarea lor. Preoţii noştri au continuat să fie sfinţiţi de episcopii de pe malul drept, textele bisericeşti să fie aduse de aci. Cum însă acuma aceşti episcopi erau bulgari, slujba bisericească se făcea în bulgăreşte adică în limba veche slavă şi era scrisă cu alfabetul chirilic, noi a trebuit să introducem, pentru slujba din bisericile noastre, atât limba slavă cât şi noul alfabet. Această schimbare se explică şi prin faptul că, în vremea aceea, mai erau în ţinuturile noastre o parte dintre năvălitorii slavi care mai vorbeau limba lor, care nu fuseseră încă asimilaţi de strămoşii noştri. Mai târziu, când s'au întemeiat Principatele, limba slavă din biserică a devenit şi limba oficială a Statului : toate actele interne, adică hrisoavele de moşie şi poruncile precum şi multe din actele externe, din scrisorile trimise în ţările vecine, s'au scris în limba slavă. Bine înţeles, poporul, în acest timp, a vorbit româneşte. Tot aşa s'a întâmplat şi

în multe alte ţări din apus, limba statului întrebuinţată în biserică şi în cancelarie era una, limba poporului era alta. In Germania, de pildă, limba statului şi a bisericii a fost timp îndelungat cea *latină*, în timp ce poporul vorbea limba lui germană. Tot aşa, în Anglia, după cucerirea normandă, limba oficială, a cancelariei şi a curţii, a fost, multă vreme, cea *franceză*, pe când poporul vorbea vechea limbă, anglo-saxonă. Această întrebuinţare a două limbi deosebite în acelaşi stat, una de către biserică şi cancelarie, alta de către popor, este un fapt caracteristic evului mediu în toată Europa. Nu trebue deci să ne mire că şi la noi a fost aşa, că în biserică şi în cancelarie se folosea limba *slavă*, în timp ce poporul vorbea *româneşte*.

Năvălirea Ungurilor. Pe la sfârşitul veacului al IX-lea, ajunge în părţile noastre un nou popor barbar, venit tot din Asia, ca şi Hunii şi Bulgarii. Sunt *Ungurii* sau, cu numele pe care şi-l dau singuri, *Maghiarii*. De neam *fino-ugrian*, vorbind deci o limbă înrudită cu aceea a Finlandezilor, Estonienilor şi Laponilor, ei se aşează mai întâi în Bugeac, unde stătuseră şi Bulgarii. Fiind însă atacaţi aci de *Pecenegi* — un alt neam asiatic — şi de Bulgari, ei părăsesc locuinţele lor şi sub conducerea lui *Arpad*, trec peste Carpaţi în marea câmpie a Dunării şi a Tisei (anul 896). Ştim că în această câmpie se aşezaseră mai înainte şi ceilalţi barbari asiatici: Hunii şi Avarii; tot aci se aşează acum şi Ungurii. Tuturor acestor popoare le-a plăcut şesul întins, stepa plină de iarbă, pe care să poată umbla în voie cu numeroasele lor turme. In privinţa aceasta, *pusta* sau câmpia Dunării şi a Tisei era un adevărat raiu. Odată stabiliţi aci, Ungurii au început să prade în toate părţile. Se întorsese parcă vremea Hunilor. Năvălirile lor erau aşa de cumplite, încât, în ţările de prin prejur, se spunea în biserică, la slujbă: „Fereşte-ne, Doamne, de Unguri". Ei s'au mai potolit numai după ce împăratul german *Otto cel Mare* i-a bătut într'o luptă la râul *Lech*, în anul 955.

Ocuparea Transilvaniei şi a ţinuturilor din stânga Tisei. In partea de răsărit a câmpiei, de o parte şi de alta a Tisei, Ungurii au dat peste strămoşii noştri care se îndeletniceau, pe lângă agricultură, şi cu creşterea vitelor. De aceea, ei şi sunt numiţi, în cronicile ungureşti „păstori ai Romanilor" (pastores Romanorum).

Alături de Români, pe cale însă de asimilare, trăiau şi unele neamuri de Slavi, având şi unii şi alţii, mici organizaţii politice numite cnezate şi voievodate. O cronică veche ungurească, scrisă de un notar al regelui Bela, şi anume al regelui Bela al II-lea (1131—1141), spune că la venirea Ungurilor, existau în stânga Tisei, următoarele voivodate: unul, al lui *Menumorut*, între Someş, şi Mureş, deci ţara Crişurilor, un al doilea, al lui *Glad*, în Banat, şi un al treilea, în Ardealul propriu zis: aci domnea „*Gelu Românul*"; de bunătatea ţării lui se dusese faima (vezi fig. 40). Ungurii au purtat lupte cu

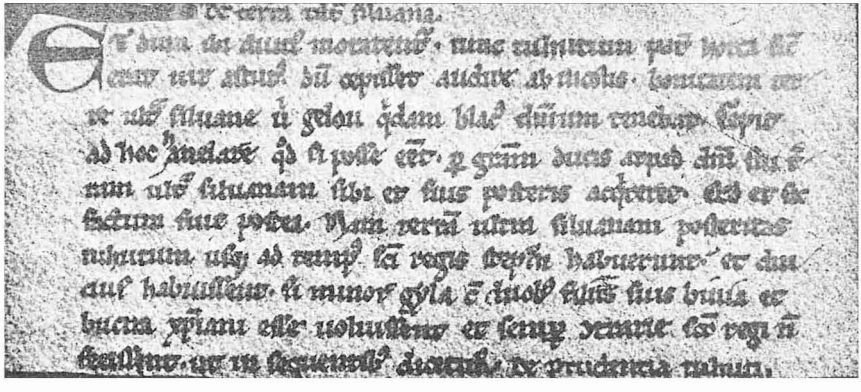

Fig. 40 — Fragment din manuscrisul cronicei notarului anonim al regelui Bela, în care se povesteşte ocuparea Transilvaniei de către Unguri. In rândul doi, spre dreapta, începe fraza: „bonitatem terre ultrasilvane ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat" adică „bunătatea Ţării Transilvaniei unde domnea un Român anume Gelou". (Muzeul din Budapesta).

toţi aceşti voievozi şi — spune cronica — i-ar fi învins. Ocuparea temeinică a Ardealului va începe însă abia dela anul 1000 înainte şi va dura două secole, până pe vremea aducerii Cavalerilor Teutoni (1211).

Continuitatea Românilor în Dacia Traiană. Istoricii unguri nu vor să ţină seamă de indicaţiile cronicei notarului anonim al regelui Bela; ei susţin că la venirea strămoşilor lor în Ardeal, *Românii* nu erau acolo, ci la sud de Dunăre, de unde s'au întors abia pe la finele secolului al XII-lea şi începutul secolului al XIII-lea de când datează primele menţiuni documentare. Aşa dar, — susţin

acei istorici — Românii nu pot invoca argumentul istoric al *vechimii* lor în această țară, deoarece ei s'au așezat aci *în urma Ungurilor*, fiind *tolerați* de aceștia. In sprijinul acestei teorii care ne contestă *continuitatea* în Dacia Traiană, aduc istoricii amintiți două argumente: mai întâi, mărturia unui istoric vechiu Flavius Vopiscus, *biograful oficial* al lui Aurelian, care spune că acest împărat a retras din Dacia „armata și pe provinciali", așezându-i în Moesia, în al doilea rând, lipsa de știri istorice despre Români la nord de Dunăre, în veacurile VI—XII. Aceste două argumente însă sunt lipsite de valoare. Flavius Vopiscus, ca biograf oficial și lucrând după izvoare oficiale, evident nu putea să spună că Aurelian a lăsat în Dacia atâta lume: era o chestie de prestigiu pentru împăratul a cărui vieață o scria. Am arătat mai înainte (vezi p. 59), motivele pentru care marea masă a populației, plugarii, păstorii, micii meșteșugari n'au trecut peste Dunăre, ci au rămas să-și continue vieața sub stăpânirea barbarilor. Am văzut că *n'aveau interes* să-și părăsească ogoarele și locuințele. Dar să admitem — prin absurd — că ar fi făcut-o; cum se explică atunci că deplasarea unei asemenea mase uriașe de oameni — socotind numai 5 locuitori pe kilometrul pătrat și tot trebuiau să fie cel puțin un milion de suflete — n'a lăsat nicio urmă, *dar absolut nici una*, în monumentele și inscripțiile din Moesia? Că nu găsim nicio inscripție dela vreun cetățean de aceștia mutați? Că nu-și exprimă nimeni recunoștința față de împărat prin dedicații săpate în piatră, așa cum am întâlnit atâtea în Dacia Traiană? Foarte curioasă această tăcere unanimă, dacă am admite strămutarea întregii populații. Foarte naturală, dimpotrivă, dacă n'au trecut dincolo de Dunăre — și acesta a fost cazul — decât trupele, funcționarii și bogătașii.

In ce privește argumentul cel de al doilea, cercetările nepărtinitoare dovedesc că nici el nu-i întemeiat. Sunt izvoare istorice care amintesc pe Români la nord de Dunăre în intervalul pomenit. E astfel, cronica *rusă*, zisă a lui Nestor, care povestește că Ungurii, când au venit să se așeze în pustă, după ce au trecut niște munți înalți *(Carpații!)* *„se apucară la lupte cu Valahii și Slavii care locuiau aceste țări"*. E apoi cronica *bizantină* a lui Nicetas Choniates care ne arată că în anul 1164, Andronic Comnen, vărul împăratului Manuil Comnen, scăpând din închisoare și fugind spre miazănoapte, *a fost prins la hotarele Galiției de către Vlahi"*. Tot la

Românii din părţile Moldovei, în orice caz la cei din stânga Dunărei, se referă şi denumirea de „*Blacumen*“ pe care inscripţia cu *rune* (litere vechi germane !) dela Sjonhem, în Gotland, o dă poporului ce a ucis pe un tânăr nordic, în drumul său dela Vistula-Bug spre Constantinopol. (finele secolului XI — secolul al XII-lea).

Pe de altă parte, *toponimia* Ardealului dovedeşte că populaţia româno-slavă era acolo, atunci când au venit Ungurii. Dovadă faptul că aceştia au împrumutat o serie de numiri dela vechii locuitori, ca *Maros*, (dela Moreş, Mureş), *Szamos* (dela Someş), *Koros* (dela Criş), apoi *Brasso* (din Braşov), *Roznyó* (din Râşnov), *Taplocza* (din Topliţa). Insuşi numele celui mai mare dregător din Transilvania, *voievod*, e de origină româno-slavă.

Teoria de care se servesc, cu o rea credinţă remarcabilă, istoricii şi oamenii politici ai Ungariei, spre a explica mulţimea elementului românesc în Transilvania, anume aceea a unei *infiltrări lente din spre miazăzi*, începând dela finele secolului al XII-lea, infiltrare care s'ar fi accentuat apoi în epoca modernă, în timpul dominaţiei turceşti şi mai ales sub Fanarioţi, *este total falsă şi lipsită de bază documentară*. Fenomenul a fost invers : Transilvania, pământul de baştină al românismului, aşa cum au dovedit în chip evident şi ultimele cercetări ştiinţifice —menţionăm de pildă, acelea ale profesorului Ernst Gamillscheg — a constituit întotdeauna rezervoriul din care s'au alimentat sub raportul etnic Principatele. In sprijinul acestei afirmaţii se pot cita numeroase documente şi mărturii, atât oficiale cât şi private, începând din secolul al XIV-lea — întemeierea Moldovei, de către Maramureşeni — şi până în al XIX-lea — colonizarea cu mocani a Dobrogei şi a anumitor regiuni din Muntenia. Cercetarea cât de sumară a toponimiei din Principate dovedeşte un curent viu de trecere a populaţiei ardelene peste munţi. Fenomenul nu se mărgineşte numai la Români ; el cuprinde în secolele XIII—XIV şi pe Saşi chiar, iar în secolele XIII—XVI şi pe Secui. Un judeţ întreg din Muntenia a purtat până în 1845 numele de *Săcuieni* (sau Saac), iar localităţile având adaosul de *Ungureni* (de ex. Măneciu-Ungureni, Valea Vii-Ungureni, Popeşti-Ungureni, Poseşti-Ungureni, etc., sau numite chiar simplu *Ungureni*, termen ce înseamnă, în mod obişnuit, în vechiul regat, „Români din Ardeal“, sunt foarte numeroase atât în Muntenia cât şi în Moldova.

Creştinarea Ungurilor. Venind în contact cu populaţia româno-slavă, Ungurii au început a deprinde felul de vieaţă mai aşezat al acesteia. Ba chiar unii dintre conducătorii Ungurilor s'au şi botezat, intrând în legături cu patriarhia de Constantinopol. Dar cel care a creştinat poporul unguresc a fost regele *Ştefan* numit apoi *cel Sfânt*. După îndemnul Papei dela Roma, a făcut el pe Unguri să primească botezul, pe unii cu sila, întocmai cum făcuse şi Boris cu Bulgarii. Drept mulţumită, Papa i-a trimis lui Ştefan *coroana de rege* (anul 1001) şi l-a îndemnat să lupte contra necredincioşilor şi schismaticilor. Profitând de acest îndemn, Ştefan a căutat să-şi întindă stăpânirea cât mai departe şi a pătruns în Transilvania. In partea de sud-est a ei, stăpânea un voievod *Kean;* acesta a fost învins. Totuşi, încă multă vreme după aceea — mai bine de două sute de ani — se constată că strămoşii noştri şi-au avut aci, în partea de miazăzi a Transilvaniei, o „ţară" a lor, („terra Blacorum", 1222) prin care, dacă treceau mărfuri străine, plăteau vamă deosebită de vama ungurească.

Colonizarea Secuilor şi a Saşilor. Cavalerii Teutoni. Pentru apărarea Transilvaniei contra atacurilor din spre răsărit, au adus regii ungurii — se pare, pe la finele secolului al XI-lea — pe *Secui*, care vorbeau şi ei tot ungureşte, şi i-au aşezat de-a-lungul Carpaţilor, la hotar cu Moldova. O parte dintre Românii în mijlocul carora fură aşezaţi Secuii, îşi pierdură graiul, învăţând limba ungurească. In schimb, şi Secuii împrumutară dela ei multe obiceiuri, portul, felul de a-şi face casele şi altele. Dela o vreme, unii dintre Secui trecu a şi pe te munţi, în Moldova, unde se aşezară în parţile Bacaului şi Romanului : sunt *Ciangăii* de astăzi.

In afară de Secui, regii unguri mai adus ra şi colonişti germani, spre a da un nou avânt exploatării bogaţiilor miniere, meşteşugurilor şi comerţului. Aceşti colonişti veniră din parţile Flandrei, ale Rinului de mijloc şi ale Saxoniei (Sachsen, în româneşte Sasi, Saşi) ; primele aşezări sunt pe vremea regelui Geiza al II-lea (1141—1162). Ei primiră proprietăţi întinse, multe luate dela băştinaşii români, apoi dreptul de a plăti numai o sumă de bani — relativ redusă — ca dare pe fiecare an şi alte privilegii.

Intre altele li se dă, în 1224, „Pădurea Românilor şi a Pecenegilor" (sylva Blacorum et Bissenorum) cu apele care o străbat, spre a se folosi de ea în comun cu zişii Români şi Pecenegi.

Bucurându-se de astfel de foloase, şi fiind oameni vrednici şi

Fig. 41 — Vederea unei străzi vechi din Sibiu.

economi, nu e de mirare că Saşii au izbutit în scurtă vreme să aibă oraşe înfloritoare (Sibiul, căruia ei i-au zis Hermannstadt (vezi fig. 41), Braşovul, numit Kronstadt adică oraşul Coroanei, Bistriţa, Si-

ghişoara, Mediaşul şi altele) şi să facă un negoţ întins, nu numai în Transilvania, dar chiar şi dincoace de munţi, în Ţara Românească şi în Moldova. Ba unii dintre dânşii, întocmai ca Secuii, s'au şi aşezat la răsărit de Carpaţi, în oraşele Baia şi Suceava, şi la miazăzi, în Râmnicul Vâlcii şi Câmpulung, unde însă, cu vremea, s'au topit în mijlocul alor noştri.

La începutul veacului al XIII-lea, regii unguri au adus, tot pentru paza Transilvaniei împotriva atacurilor din spre răsărit, pe *Cavalerii Teutoni*, un ordin de călugări-ostaşi, care fuseseră mai înainte la locurile sfinte. Aceştia au primit Ţara Bârsei (anul 1211), dar au început să se întindă şi peste munţi, prin părţile Muşcelului, Dâmboviţii, Prahovei şi Buzăului. Văzând că se întăresc prea mult şi temându-se să nu ajungă cu vremea o primejdie, regii unguri i-au silit să plece după puţină vreme (1225).

BIBLIOGRAFIE

Bulgarii: W. N. SLATARSKI, Geschichte der Bulgaren, vol. I, Leipzig, 1918, X + 182 p. in 6°; *B. CONEV, Ezikovni vzaimnosti mejdu Bălgari i Rumăni*, Sofia, 1921, 158 p. in 8°; *ST. MLADENOV, Vestiges de la langue des Protobulgares touraniens d'Asparuch en Bulgare moderne* în *Rev. d. Et. Sl.*, I (1921), p. 38—53; *THEODOR CAPIDAN, Raporturile lingvistice slavo-române. I. Influenţa română asupra limbii bulgare*, în *Dacorom.*, III (1923), p. 129—238; *KR. MIJATEV, Epigraficeskie materialîi iz Preslava*, în *Byzantinoslavica*, III (1931), p. 383—403; *A. VAILLANT* şi *M. LASCARIS, La date de la conversion des Bulgares*, în*Rev. d. Et. Sl.*, t. XIII (1933), p. 5—15; *FR. DVORNIK, Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Praha, 1933 X + 443, p. in 8°.

Unguri: EUG. CSUDAY, Die Geschichte der Ungarn, ed. 2-a, vol. I—II (Pressburg), 1900, 506 + 572 p in 8°; *AKOS VON TIMON, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschic · mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, ed. 2-a, Berlin 1909, XVI + 835 p. in 8°; *N. IORGA, Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I—II, Bucureşti, 1915—1916, 414 + 404 p. in 16°; *GUSTAV KISCH, Zur Wortforschung. Erloschenes Slaventum in Siebenbürgen*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XLVII (1924), p. 1—9 şi 25—41; *GUSTAV KISCH, Siebenbürgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer*, Leipzig, 1929, 297 p. in 8°; *N. DRĂGANU, Românii în veacurile IX—XIV-lea pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, 683 p. in 8°; *GH. I. BRĂTIANU, O enigmă şi un miracol istoric: Poporul Român*, Bucu-

reşti, 1940, 138 p. in 8°; *E. GAMILLSCHEG, Zur Herkunftsfrage der Rumänen, în Südost-Forschungen*, V (1940), 1, p. 1—21; *BALINT HOMAN, Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Berlin, 1940, XVI + 439 p. in 8°.

Saşii şi Secuii: G. D. TEUTSCH, Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk, ed. 4-a, vol. I, Sibiu, 1925, XIX + 611 p. in 8°, *G POPA LISSEANU, Secuii şi secuizarea Românilor*, Bucureşti, 1932, 63 p in 8°; *SABIN OPREANU, Die Szekler. Eine völkische Minderheit inmitten des Rumänentums*, Sibiu, 1939, 211 p. in 8°.

VIII

ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ. STATUL ASANEŞTILOR

„*Prea scumpul fiu al nostru întru Hristos, Ioniţă, ilustrul rege al Bulgarilor şi Românilor*".

(Scrisoarea din 1204 a Papei Inocenţiu al III-lea).

Efectele aşezării Slavilor la sud de Dunăre. In momentul când au început marile năvăliri ale Slavilor peste Dunăre, adică la începutul veacului al VI-lea, exista în răsăritul Europei, din Ardeal până în Macedonia şi dela Marea Neagră la cea Adriatică, o foarte puternică populaţie romanică ; cea din Dacia era în legătură nemijlocită cu cea din Peninsula Balcanică. In special, era bine romanizată partea din spre apus şi miazănoapte a peninsulei, aşa dar tocmai partea care se învecina sau era mai aproape de ţinuturile noastre. Aşezarea Slavilor la sud de Dunăre a avut un efect considerabil asupra populaţiei romanice din răsăritul Europei. In afară de faptul că a împuţinat-o prin uciderile, adeseori în masă, care însoţeau repetatele lor expediţiuni, dar, cu timpul, a şi *dislocat-o, a împărţit-o în două mari grupe :* una spre miazănoapte, cuprinzând pe *Dacoromâni*, cealaltă, spre miazăzi, cuprinzând pe *Macedoromâni*. Din grupa Dacoromânilor s'a despărţit apoi o parte, aceea din spre vest, ai căror urmaşi sunt *Istroromânii* de astăzi. Iar din grupa Macedoromânilor, s'au despărţit *Meglenoromânii*. In afară de cele două grupe, din spre miazănoapte şi miazăzi, au rămas şi altele mai puţin însemnate şi numeroase, dar care şi-au continuat

existenţa până spre sfârşitul Evului Mediu, contopindu-se apoi cu populaţia slavă înconjurătoare. *La sud de Dunăre, procesul etnic s'a desfăşurat aşa dar în defavoarea noastră, invers de cum s'a întâmplat la nord.* Şi ce a mai rămas din neamul nostru, Macedoromânii şi Istroromânii, dacă vor continua să locuiască tot acolo, vor dispărea cu siguranţă. Mai întâi Istroromânii care-s mai puţini şi asupra cărora influenţa Croaţilor este foarte accentuată, apoi Macedoromânii şi Meglenoromânii care se vor slaviza sau greciza. *Singura scăpare e să-i colonizăm înăuntrul hotarelor statului nostru.* Am putea, mulţumită lor, să schimbăm aspectul etnic al multor oraşe şi târguri româneşti şi al unor regiuni de graniţă, cu deosebire ameninţate sub raportul demografic.

Răspândirea Românilor în Peninsula Balcanică. Constatăm populaţie românească în cursul evului mediu în numeroase regiuni ale Peninsulei Balcanice. Un grup compact de Vlahi locuiau *munţii Pindului* şi ţinuturile de prin prejur. Din cauza numărului lor însemnat, ei făcuseră chiar ca aceste ţinuturi să fie cunoscute sub numele de *Vlahia.* Erau aci de fapt trei Vlahii : *Vlahia Mare* în Tesalia, *Vlahia Mică* în Etolia şi Acarnania şi *Vlahia de Sus* în Epir. Câte şi trele sunt pomenite în izvoarele bizantine.

Macedonia propriu zisă şi în special partea dela apus de râul Vardar, cu ţinutul Moglenei numit şi Karadzova, şi cu localităţile Bitolia, Ochrida, Veria, Vlahoklisura, Moscopole, era plin de populaţie „vlahă". La începutul veacului al XII-lea, în 1105, găsim Vlahi şi în *Peninsula Calcidică*, în apropierea muntelui Athos. In partea de apus a Traciei, pe lângă fluviul Maritza, locuia o altă grupă de Români. Foarte numeroşi erau ei apoi în *Munţii Haemus*, adică în Balcanii de astăzi, unde se întindeau pe ambele versanturi. Până în ziua de astăzi s'au păstrat aci o sumă de numiri de localităţi care arată prezenţa — odinioară — a unei populaţii româneşti. Astfel, în ţinutul din jurul Sofiei, deci pe versantul sudic, în locurile unde a fost pe vremuri Dacia Mediterranea, găsim numirile *Vlasi, Vlahinia, Vlaşco bărdo,* apoi *Gurguliat, Banişor, Cârnul, Cercel, Păsărel, Vacărel,* etc. In regiunea Küstendil, aşa dar tot la sud de Balcani, găsim numirile : *Cărnol, Creţul,* iar la Teteven, pe versantul nordic, *Picior, Muşat, Iarba(ta).* Tot la nord de Balcani mai întâlnim următoarele numiri de origine românească : *Bucur,* munte

lângă Orhania, *Bucurovo,* lângă Sevlievo, în districtul Târnovo, *Rugulet* în aceeaşi regiune, *Strâmţi,* lângă Dreanovo, tot în districtul Târnovo. De altfel, la nord de Balcani, Vlahii se întindeau, sub formă de *insule* etnice, adică de grupe mici, până la Dunăre, făcând astfel legătura cu cei din Dacia. Alţi Români locuiau în părţile *Nişului,* în marea pădure de aci, prin care mergeai zile întregi (vezi codrul *Vlăsiei,* în Muntenia !) ; un număr apreciabil era în regiunea Scutari — Ipek — Prisrend — Uskiub (Skoplje) — Kumanovo. Pe teritoriul vechii Serbii, la apus de Morava, unde găsim numirile topice caracteristice : *Vlaşca* (sat), *Vlaşic planina* (şir de munţi) *Blaci* şi *Zavlaka* (sate) ; pe teritoriul fostului stat al Muntenegrului, cu munţii *Visitor, Durmitor* şi *Vlasulja ;* în Bosnia şi Herţegovina, erau de asemenea grupe însemnate de Români. In Slavonia, exista un ţinut numit „*Valahia Mică*", având ca aşezare mai însemnată *Craiova Velika* adică Craiova Mare, (o nouă Craiovă românească deci !). In Croaţia exista iară o ţară vlahă ; în Stiria sunt pomenite cete militare de Vlahi, cu un voievod al lor ; am amintit, în sfârşit, mai înainte, de Românii din Istria.

Ştiri istorice despre Românii din Balcani. Prima amintire sigură despre Românii din Balcani datează din anul *976* şi se datoreşte cronicarului bizantin Cedren. Acesta ne spune că, la data amintită, David, unul din fraţii ţarului bulgar Samuil, a fost ucis, între Castoria şi Prespa, la locul numit „Stejarii frumoşi", de nişte „Vlahi chervanagii", adică Vlahi cărăuşi ; cărăuşia a fost întotdeauna o îndeletnicire a strămoşilor noştri din sudul Dunării. In primul rând, ei erau însă *păstori ;* brânza valahă era vestită în întreaga Peninsulă Balcanică. Bine înţeles, făceau şi agricultură ; e caracteristic că Aromânii au păstrat vechiul cuvânt latin pentru plug anume *aratu.*

A doua oară sunt amintiţi Românii în anul 980 : un cronicar anonim bizantin arată că la această dată împăratul Vasile al II-lea, numit mai târziu şi Bulgaroctonul, a dat lui *Niculiţă* stăpânirea peste „Vlahii din Elada". Prin Elada se înţelegea, în secolul al X-lea, „tema" sau împărţirea administrativă, cuprinzând Grecia de miazănoapte, cu Tesalia şi Eubeea, dar fără Etolia şi Acarnania. După nume, şi cel care avea cârmuirea Vlahilor din Elada, Niculiţă, pare să fi fost tot Român. După desfiinţarea statului bulgar şi

anume în anul 1020, acelaşi împărat bizantin, Vasile al II-lea, dă un edict prin care hotărăşte ca „Vlahii din întreaga Bulgarie", să fie, în ce priveşte cele bisericeşti, sub ascultarea arhiepiscopului de Ohrida. Mai târziu, vom găsi, în dieceza de Ohrida, chiar un episcopat al Vlahilor.

In anul 1066 are loc o mişcare a Românilor din Tesalia ; ei se ridică împotriva împăratului bizantin care pusese dări prea mari şi-l silesc, în cele din urmă, să suprime acele dări. Conducător al mişcării a fost chiar guvernatorul de acolo, românul *Niculiţă* (un urmaş al celui din 980).

Răscoala Românilor şi a Bulgarilor. Petru şi Asan. Mult mai însemantă este mişcarea din munţii Balcani, petrecută în anul 1185 ; ea constitue chiar *cea mai însemnată faptă a Românilor dela miazăzi de Dunăre.* In anul amintit, împăratul bizantin, Isac al II-lea Anghelos, voind să celebreze cu fast căsătoria sa cu fiica regelui ungar şi având, prin urmare, nevoie de sume mari de bani, pune o nouă dare care lovea în primul rând pe cei care aveau turme de oi şi cirezi de vite. Era tocmai cazul Vlahilor pentru care păstoritul însemna îndeletnicirea principală. Aceştia trimit pe doi „celnici" sau conducători de ai lor, Petru şi Asan, ca să reclame. La curte însă, plângerile lor nu sunt luate în seamă, ba, mai mult, Asan e şi pălmuit, „pentru necuviinţă", din ordinul unui înalt dregător bizantin. Mâniaţi din cauza insuccesului şi a ofensei suferite, cei doi fraţi se întorc acasă, în munţii Balcani, şi se hotărăsc să ridice poporul împotriva stăpânirii. Răscoala izbucneşte. La început, păstorii români cărora li se adăogaseră şi o sumă dintre Bulgari, sunt învinşi. Venind apoi însă cu ajutor din stânga Dunării, adică dela Românii şi Cumanii de acolo, ei izbutesc să bată în mai multe rânduri pe Bizantini şi să întemeieze un stat nou care e cunoscut în istorie sub numele de statul Asaneştilor sau imperiul româno-bulgar. Capitala lui era la *Târnovo,* cetate înconjurată cu ziduri puternice, situată pe o înălţime de pe versantul nordic al Balcanilor.

Primul conducător al noului stat a fost *Asan ;* el a murit în 1196, ucis de unul din boierii săi ; aceeaşi soartă are, un an după aceea, şi fratele său *Petru.*

ŢĂRILE ROMÂNEŞTI ÎN TIMPUL MIGRAŢIEI POPOARELOR (271—1274)

DE

CONSTANTIN G. GIURESCU

Harta No. 2

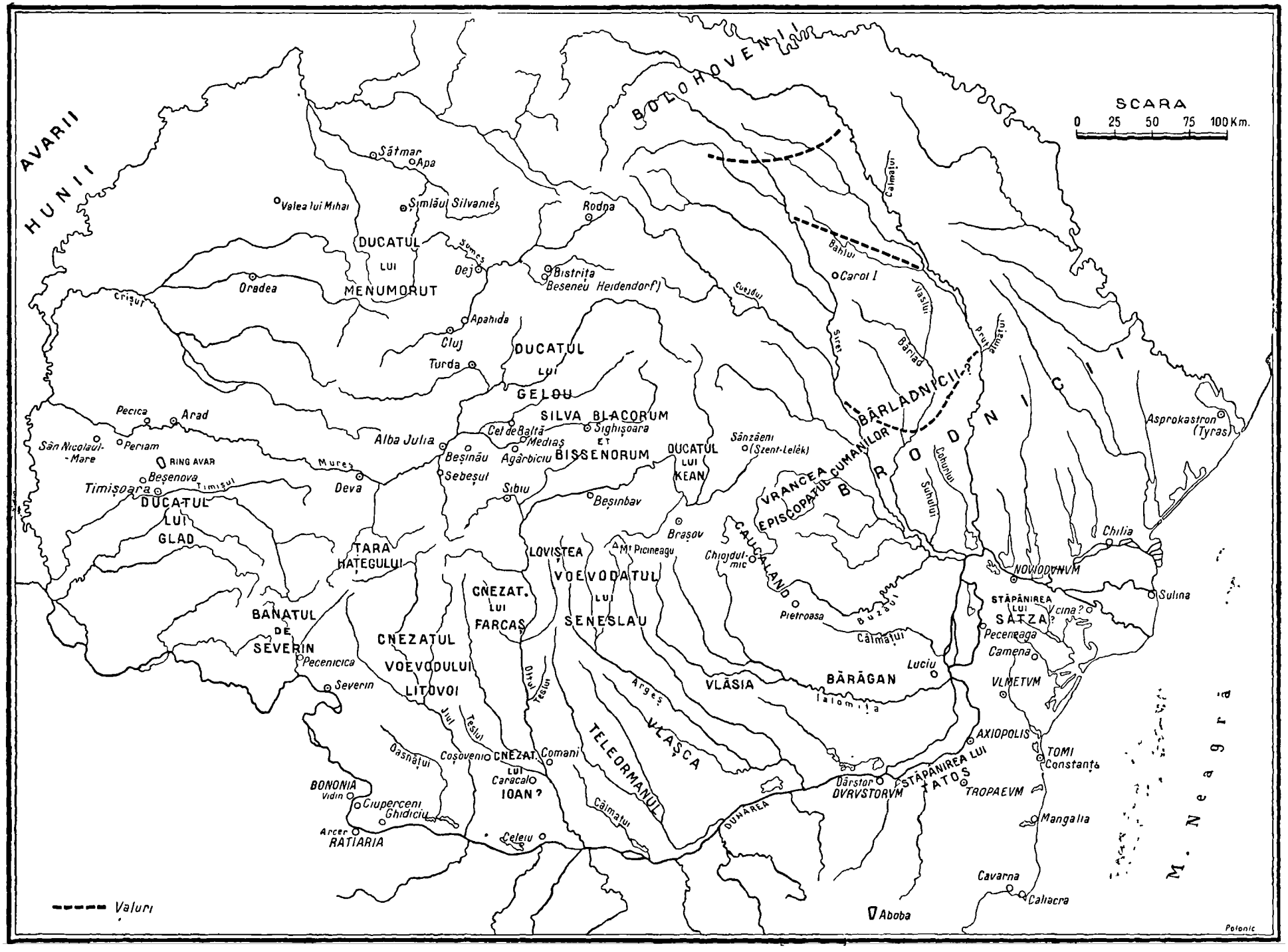

Ioniță, regele Bulgarilor și al Românilor (1197—1207). Ioan Asan al II-lea. Urmaș la tron e fratele lor *Ioniță*, numit de Greci și *Caloioan*; el a stăpânit zece ani de zile și a avut remarcabile însușiri de militar și om politic. A întins hotarele statului, a obținut nu numai recunoașterea oficială a lui, atât din partea Bizantinilor cât și a Papei, dar și titlul de *rege* pentru sine, de *primat* pentru arhiepiscopul bisericii Bulgariei și Valahiei. Ioniță este figura cea mai însemnată pe care au dat-o Românii din Balcani.

In prima parte a domniei (1197—1200), el n'a atacat direct pe Bizantini, ci s'a mulțumit numai să ajute unor conducători locali care se revoltaseră împotriva împăratului din Constantinopol. In 1201, ostilitățile reîncepură însă pe față. Ioniță cucerește *Constanța*, cetate vestită în părțile *Rodopilor*, și *Varna* care era de asemeni puternic întărită. In urma acestor izbânzi, se încheie pace cu Bizantinii care sunt nevoiți să recunoască independența statului Asaneștilor. Indată după aceasta, Ioniță se adresează Papei Inocențiu al III-lea, cerându-i coroana de țar și sceptrul precum și demnitatea de patriarh pentru arhiepiscopul bisericii bulgare și valahe. Papa, la rându-i, îi cere supunere față de Roma în cele bisericești. După o serie de tratative, trimisul Papei, cardinalul Leo, unge, la 7 Noemvrie 1204, pe arhiepiscopul Vasile ca primat al Bulgarilor și Vlahilor; a doua zi, la 8 Noemvrie, același cardinal încoronează la Târnovo pe Ioniță ca „rege al Bulgarilor și al Vlahilor" (rex Bulgarorum et Blachorum), nu ca țar (imperator), cum se aștepta el, și-i dă diadema, sceptrul și bula sau hrisovul de recunoaștere, trimise toate de Papă. Totdeodată, îi conferă și dreptul de a bate monedă. Ioniță, la rândul lui, dă cardinalului, spre a-l transmite papei, actul prin care el, împreună cu boierii și întregul cler, făgăduesc a se supune bisericii romane și a urma legile și ritualul ei. Această făgăduință n'a avut urmări însă.

In timpul domniei lui Ioniță, nobilii plecați din Apus în cruciata a patra cuceresc Constantinopolul și întemeiază *Imperiul latin de răsărit (1204)*, punând ca împărat pe contele Balduin de Flandra. E drept că scopul cruciaților nu fusese acesta: ei porniseră să scoată Sf. Mormânt din mâinile necredincioșilor; certurile dintre Bizantini îi fac însă să cuprindă capitala și să întemeieze imperiul amintit. Balduin de Flandra n'a vrut să recunoască pe Ioniță și statul lui; de aceea, s'a ajuns la războiu care s'a isprăvit în chip

nenorocit pentru stăpânitorul din Constantinopol: acesta a fost prins şi aruncat în închisoare, la Târnovo, unde şi-a isprăvit şi zilele.

Ioniţă a avut acelaşi sfârşit ca şi fraţii săi: a pierit de o mână ucigaşă, pe când asedia cetatea Salonicului. In locul lui a venit la tron *Asan Burul* (1207—1218), iar după acesta nepotul lui Ioniţă, *Ioan Asan al II-lea*. In vremea lui, statul Asaneştilor e în culmea puterii şi ajunge la cea mai mare întindere: dela Marea Neagră la Marea Adriatică şi dela Dunăre până la Adrianopol şi la Ohrida; cea mai mare partea Penisulei Balcanice asculta de stăpânitorul dela Târnovo. Urmaşii săi n'au păstrat însă toate aceste cuceriri. In 1258, cu Căliman al II-lea, se stinge dinastia Asaneştilor în linie bărbătească.

Pentru noi Românii, statul Asaneştilor este însemnat prin faptul că întemeietorii lui, Petru şi Asan, şi urmaşii lor imediaţi au fost din neamul nostru. Elementul românesc a jucat un mare rol la început. Chiar însă din timpul lui Ioan Asan al II-lea, întâietatea o capătă elementul bulgar, statul devine bulgar. Faptul e explicabil: din punctul de vedere numeric, Românii erau o minoritate, apoi tradiţia politică, de stat, era bulgară. Puterea statului întemeiat de Asaneşti va merge scăzând; la sfârşitul veacului al XIV-lea, el va cădea sub Turci, care-l vor ţine sub stăpânirea lor aproape cinci sute de ani. Transformarea statului Asaneştilor în stat bulgar a pecetluit şi soarta elementului românesc din Haemus: treptat, treptat, el a dispărut în mijlocul populaţiei slave înconjurătoare; astăzi, numai documentele şi toponimia ne mai arată că au existat acum şapte secole numeroşi fraţi de ai noştri în Balcani.

BIBLIOGRAFIE

Românii din Balcani: A. D. XENOPOL, L'empire valacho-bulgare, în *Rev. Hist.*, t. 47 (1891), p. 277—308; C. *JIRECEK, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, în Denkschriften, Phil.-hist.Cl.*, r. XLVIII—XLIX (1901—1904), 262 p in 4°; *JOVAN CVIJIC, La Péninsule Balcanique, géographie humaine*, Paris, 1918, III + 531 p. in 8°; *N. IORGA Istoria Românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)*, Bucureşti, 1919, 75 p. in 8°; *SILVIU DRAGOMIR, Vlahii din Serbia în*

sec. XII—XV, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 279—299; *SILVIU DRAGOMIR, Über die Morlaken (Μαυροβλάχοι) und ihren Ursprung*, în *bull. Sect. Hist. Acad. Rom.*, t. XI (1924), p. 115—126; *SILVIU DRAGOMIR, Vlahii şi Morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, Cluj, 1924, 135 p. in 8°; *SEXTIL PUŞCARIU, Studii istororomâne*, II Bucureşti 1926, XVI + 370 p. în 8°; *(Studii Acad. Rom. XI); CONST. C. GIURESCU, Despre Vlahia Asaneştilor*, Cluj, 1931, 18 p. in 4°.

IX

ULTIMELE NĂVĂLIRI BARBARE: PECENEGII, CUMANII ŞI TĂTARII. PRIMELE FORMAŢIUNI POLITICE ROMÂNEŞTI CUNOSCUTE

„Ţara lui Seneslau Voievodul Românilor".

(Diploma Ioaniţilor, 1247)

Pecenegii şi Cumanii. Am văzut mai înainte că Ungurii au fost nevoiţi să plece din Bugeac, din cauza *Pecenegilor* care-i atacaseră în unire cu Bulgarii. Pecenegii făceau parte din marea familie a neamurilor de limbă turcă. Cronicarul bizantin Cedren îi descrie ca fiind numeroşi şi puternici; un alt izvor ni-i arată ca având turme bogate şi „multe vase de aur şi de argint" (vezi fig. 42). Frau împărţiţi în 13 triburi; cel mai însemnat era tribul *Uzilor*. Aceştia, străbătând ţările noastre, trec peste Dunăre în anul 1065, în imperiul bizantin; urmaşi de ai lor s'au păstrat, sub numele de *Găgăuzi* în Dobrogea de miazăzi, de unde au trecut apoi, în veacul al XIX-lea, şi în Basarabia. Un alt trib al Pecenegilor erau *Berindeii*, dela care ne-a rămas, probabil, numele de persoană Berindei.

Fiind păstori şi crescători de vite, Pecenegii, ca şi înaintaşii lor, Hunii, Avarii şi Ungurii, preferau câmpiile întinse unde turmele puteau găsi mai uşor hrana necesară. Au locuit deci prin Bugeac, în Bărăgan, în Burnaz şi prin părţile Teleormanului. Ii întâlnim totuşi şi în Ardeal, unde în 1224 privilegiul dat Saşilor aminteşte, în partea de miazăzi „pădurea Românilor şi a Pecenegilor" (sylva

Fig. 42 — Cană de aur din tezaurul dela Sân-Nicolaul Mare în Banat. Călăreţul barbar înzăuat ţine de păr un rob; capul tăiat al unui duşman e legat de oblâncul şelei. Tezaurul, după toate probabilităţile, e de origine pecenegă şi anume din anii 900—920. (Muzeul din Viena).

Blacorum et Bissenorum). Ceea ce înseamnă că erau acolo de o bună bucată de vreme.

Pecenegii au făcut mai multe năvăliri în Peninsula Balcanică şi au purtat lupte cu Bizantinii. In anul 993 ei ajung, prădând şi pustiind, până în Atica. Pe la jumătatea veacului al XI-lea, fiind bătuţi de *Cumani* şi siliţi să-şi părăsească locuinţele, ei trec în mare număr peste Dunăre. Impăratul Alexie Comnenul poartă un lung războiu cu dânşii şi colonizează o parte a lor în regiunea Moglenei. Restul, continuând prădăciunile, e distrus cu totul de împăratul Ioan Comnenul într'o luptă care a şi păstrat, în cronicile bizantine, numele de „sfârşitul Pecenegilor" (1123).

Locul Pecenegilor l-a luat neamul înrudit al *Cumanilor* care vorbeau de altfel „aceeaşi limbă". Ei apar în ţinuturile noastre pe la jumătatea veacului al XI-lea ; stăpânirea lor durează până la năvălirea Tătarilor (1241), deci aproape două sute de ani. In acest răstimp, s'au stabilit legături între Cumani şi strămoşii noştri ; ştim, de pildă, că soţia lui Ioniţă, „regele Românilor şi al Bulgarilor", era o Cumană. Spre sfârşitul stăpânirii lor, Cumanii încep chiar să se creştineze ; se înfiinţează şi un episcopat al Cumanilor, în anii 1227—1228.

Dela Pecenegi şi dela Cumani ne-au rămas unele urme în toponimie şi în limbă. Astfel e numele *Bărăganului* şi al *Burnazului*, cele două stepe muntene, numele judeţului *Teleorman*, al oraşului *Caracal* (cara kale = cetate neagră !), al muntelui *Caraiman*. Tot lor li se datoresc, se pare, numele topice terminate în *-ui*, ca, de pildă, *Covurlui, Vaslui, Călmăţui, Dăsnăţui*, etc. In onomastică, ne-au dat numele de *Coman* (de aci Comana, Comăniţa, Comăneşti, etc.) şi, se pare, cele terminate în *-abă*, cum sunt Tâncabă (de aci satul Tâncăbeşti !), Toxabă (de aci satul Toxobeni !), *Carabă* şi însuşi *Basarabă* care ar însemna în vechea turcă : „părinte cuceritor" sau „părinte stăpânitor". Faptul că întemeietorul Ţării Româneşti ar purta un nume cuman n'are nimic extraordinar. In acest domeniu, al numelor de persoane, constatăm în toate timpurile şi în toate ţările influenţe străine foarte puternice. *Relaţiile cu stăpânitorii* (şi doar Pecenegii şi Cumanii au stat la noi vreo trei sute cincizeci de ani) apoi *moda* care n'a lipsit nici atunci, pot foarte bine explica alegerea unui asemenea nume străin. Ceea ce nu scade întru nimic românismul lui Basarabă, nici însemnătatea faptelor lui.

Tătarii. Năvălirea Tătarilor, în 1241, şi după aceea, dominaţia lor este una din faptele hotărîtoare ale istoriei universale; ea a avut consecinţe importante şi de lungă durată asupra întregului răsărit european, prin urmare şi asupra noastră.

Tătarii erau Mongoli; patria lor a fost Mongolia, ţara din nordul Chinei. Aci au trăit ei multă vreme, împărţiţi într'o sumă de triburi care-şi mânau dintr'un loc într'altul turmele de vite, averea lor principală. Puterea lor a început odată cu *Temugin*, un conductăor genial, cunoscut în istorie mai ales sub numele de *Gengis-han*. Acesta, după o tinereţe foarte grea, plină de lupte, e recunoscut drept *Kagan*, adică împărat, de unul din triburile mongolice. Treptat, treptat, izbuteşte el apoi să le supună pe celelalte şi îşi organizează o armată puternică, împărţită în cete de câte o mie de oameni. Cu ajutorul acestei armate, cucereşte el *China*, apoi *imperiul Charezmian* care cuprindea Persia, Turkestanul şi regiunea Sirdariei şi Amudariei. In 1223, în lupta dela *Kalga*, sunt sdrobiţi Cumanii aliaţi cu Ruşii.

Trei ani după aceea, moare Gengis-han, iar în locul lui vine *Ogodai*, având ca reprezentant, în partea apuseană a imensului său imperiu, pe *Batu-han*. Sub aceştia, are loc marea invazie din 1241. Armata Mongolilor număra, după câte se pare, 150.000 de oameni, o cifră uriaşă pentru vremurile acelea. Mai întâi fu atacată Rusia, împărţită pe atunci într'o serie de cnezate şi mari cnezate. Una câte una căzură aceste formaţiuni politice; oraşe înfloritoare, între altele Moscova şi Chievul, cel cu multe biserici, fură prefăcute în cenuşă. După aceea, veni rândul Polonilor. In câteva întâlniri, armatele lor fură bătute şi multe oraşe avură aceeaşi soartă ca acele ruseşti. In Polonia, armata Tătarilor se împărţi în două: o parte se îndreptă spre Silezia şi Germania, cuceri Breslau şi bătu armata germană la Liegnitz; partea cealaltă, sub conducerea directă a lui Batu-han, porni asupra Ungariei şi ţinuturilor noastre. Ea se împărţi, la rându-i, în mai multe corpuri. Cel principal trecu Carpaţii prin pasul Vereczke (Poarta Rusiei) şi sfărâmă armata regelui Bela al IV-lea în luptă la râul Sajó (un afluent de pe dreapta Tisei, spre nord-est de Buda). Regele însuşi de abia scăpă cu fuga şi nu se opri decât pe o insulă din Marea Adriatică. Tătarii, după ocuparea capitalei, înaintară până la coasta Dalmaţiei, dând foc oraşelor şi ucizând sau făcând robi pe locuitori.

In timp ce corpul principal opera în felul acesta, altele străbăteau Ardealul, Moldova şi Ţara Românească. *Cadan* şi *Buri*, doi dintre principalii comandanţi tătari, trecură la 31 Martie Carpaţii, pe la Vatra Dornei, şi se îndreptară spre Rodna. Oraşul, vestit prin minele lui, a fost ocupat chiar în ziua de Paşte ; rând pe rând căzură apoi Bistriţa, Dejul, Clujul, Zălaul şi Oradea Mare.

Un alt comandant al Tătarilor, *Bochetor*, a trecut Siretul, a ocupat sudul Moldovei şi apoi, prin pasul Oituzului, a pătruns în Ardeal, cuprinzând succesiv Braşovul cu ţara Bârsei, Cetatea de Baltă, Sibiul şi Sebeşul. In sfârşit, un al patrulea comandant tătar, *Budjek*, a străbătut Muntenia, a bătut armata Românilor de aci care ieşise la luptă şi a pătruns la rândul ei în Ardeal, pe valea Oltului sau pe la Severin.

Năvălirea din 1241 se poate asemăna unui uragan : cumplită, dar scurtă. Chiar în acelaşi an, în luna Decemvrie, murea marele han Ogodai. Batu, care avea interes să fie de faţă acolo unde urma să se aleagă noul stăpânitor al imensului imperiu, dădu ordin de retragere generală. Aşa încât, în 1242, armata lui începu să se scurgă din Ungaria, luând cu ea o pradă uriaşă şi mulţi robi. Ţinuturile dela răsărit de Carpaţi, aşa dar Moldova şi o bună parte a Munteniei, rămaseră însă mai departe sub dominaţia Tătarilor. Ea a durat până la întemeierea Principatelor. Le plăteam dijmă din vite şi din grâne şi uneori îi însoţeam în expediţiile pe care le făceau în ţările înconjurătoare. De aşezat în ţinuturile noastre, se pare că nu s'au aşezat decât în Bugeac : aci erau „părţile tătăreşti" de care pomenesc documentele muntene din vremea lui Mircea cel Bătrân. Din aceşti Tătari rămaşi apoi sub stăpânirea românească, atunci când Moldova a cuprins ţărmul mării, ajungând până la Cetatea Albă, provin *robii tătari*, „sălaşele" de Tătari pe care Alexandru cel Bun le dăruia mănăstirilor şi care existau şi pe vremea lui Ştefan cel Mare.

Nu se ştie exact ce cuvinte ne-au rămas dela Tătari în limba noastră. Se poate ca unele pe care le considerăm turceşti sau cumane să provină în realitate dela aceştia. Constatăm însă câteva urme în organizarea vamală şi fiscală a Moldovei. Fiscalitatea a fost întotdeauna o specialitate a Mongolilor ; Tătarii n'au făcut excepţie. Dela ei au rămas termenii *tarkan* care înseamnă, în documentele slave ale secolului al XV-lea, produse scutite de vamă, apoi *iliş*,

dijma din grâne, şi, probabil, *sulgiu*, darea ce se plătea pe carnea vitelor tăiate. In *toponimie*, găsim de asemenea câteva urme de ale lor.

Dar faptul cel mai însemnat în legătură cu istoria noastră pe care l-au săvârşit Tătarii, este că au oprit înaintarea ungurească spre răsărit. Prin lovitura puternică pe care au dat-o „regatului apostolic" şi prin întinderea stăpânirii lor până la Carpaţi, aceşti ultimi năvălitori au pus o stavilă expansiunii statului maghiar. Intr'adevăr, Ungurii întemeiaseră cu un deceniu mai înainte *Banatul de Severin* care cuprindea partea de răsărit a Banatului de astăzi şi partea de apus a Olteniei ; cam în aceeaşi vreme, şi anume în anii 1227—1228, în urma stăruinţelor lor pe lângă Papă, se înfiinţase, în răsăritul Munteniei şi în sudul Moldovei, *Episcopatul Cumanilor*. Totdeodată, are loc, în această primă jumătate a veacului al XIII-lea, începutul unei mişcări de colonizare a elementelor ardeleneşti dincoace, peste munţi. Mai întâi sub protecţia Cavalerilor Teutoni (1211—1225), apoi fără această protecţie, o sumă de Saşi şi de Secui şi, evident, pe lângă ei, şi de Români, vin şi se stabilesc pe versantul de miazăzi al Carpaţilor, în părţile Câmpulungului, Râmnicului-Vâlcii şi între Buzău şi Prahova, unde mai târziu va fi judeţul Săcuienilor. Alţii trec în Moldova, în părţile Putnei, Trotuşului, Bacăului, precum şi mai spre miazănoapte, în Neamţ şi Suceava, întemeind aşezări care se vor desvolta repede. Prin organizarea politică-militară a Banatului de Severin, prin aceea, religioasă, a Episcopatului Cumanilor şi prin colonizarea de elemente ardeleneşti, statul maghiar se pregătea să-şi întindă stăpânirea dincoace de Carpaţi până la Dunăre. Năvălirea Tătarilor opri această înaintare.

Primele formaţiuni politice româneşti. In acelaşi timp, ea nu împiedecă însă desvoltarea formaţiunilor politice româneşti care existau de multă vreme în Muntenia şi în Moldova. Din cauza vitregiei vremurilor, fiind mereu în calea năvălitorilor, „în calea răutăţilor" cum spune atât de sugestiv Grigore Ureche, strămoşii noştri nu putuseră întemeia un stat mai mare, mai puternic. Aveam însă mici alcătuiri numite *cnezate* sau *voievodate*, după cum erau conduse de un cneaz sau un voievod. Cneazul avea ca îndatorire mai însemnată să împartă dreptatea între ai săi ; stăpânirea lui se

întindea peste un ţinut mai mic, de obiceiu peste o vale de râu. Voievodul stăpânea un ţinut mai mare, în care puteau intra mai multe cnezate. El ducea pe oamenii săi în războiu, de aceea i s'a zis *voievod* (în limba slavă, acest cuvânt înseamnă : conducător de oaste). Aşezământul voievodatului este aşa de vechiu şi de însemnat la noi, încât şi după ce se întemeiază ţările mult mai întinse şi mai puternice ale Munteniei şi Moldovei, domnii lor continuă să-şi zică şi voievozi sau mari voeivozi. Chiar şi în Ardeal, deşi era stăpânire străină, ungurească, totuşi conducătorul ţării se numea voievod, păstrând vechiul titlu românesc.

Spre sfârşitul veacului al XI-lea, se constată la Dunărea de jos, prin părţile Dobrogei, dela Silistra până dincolo de Vicina, o serie de formaţiuni politice, conduse de nişte căpetenii numite *Tatos, Sestlav* şi *Saţa* sau *Sacea*. S'a afirmat că e vorba de căpetenii româneşti ; dovezi însă nu s'au putut aduce.

Cele dintâi cnezate şi voievodate sigur româneşti pe care le cunoaştem sunt acelea pomenite în diploma Ioaniţilor, din 1247. Prin această diplomă, regele Bela al IV-lea al Ungariei acordă Cavalerilor Ioaniţi sau Ospitalieri pe care-i chemase spre a apăra hotarele împotriva Tătarilor, mai multe posesiuni şi privilegii ; cu acest prilej, aflăm că exista în dreapta Oltului, aşa dar în Oltenia, un voievodat al lui *Litovoi*, care se întindea, după cât se pare, pe valea Jiului, trecând şi dincolo, în Ardeal, în Ţara Haţegului. Alături de acest voievodat, mai erau două cnezate, ale lui *Farcaş* şi *Ioan*, situate, se pare, cel dintâi în judeţul Vâlcea, celălalt în Romanaţi. In stânga Oltului, prin munţii şi colinele Argeşului, Muşcelului şi Dâmboviţei, poate şi în partea de şes corespunzătoare, se întindea „ţara lui *Seneslau*, voievodul Românilor". Toate aceste formaţiuni stăteau sub suzeranitatea coroanei ungare ; situaţia lui Seneslau ca şi a lui Litovoi era însă mai bună din acest punct de vedere decât situaţia lui Ioan şi Farcaş. Tot din diploma Ioaniţilor aflăm de existenţa unei clase sociale superioare, alcătuite din boieri („majores terrae" în textul latin), de existenţa unei organizări militare româneşti şi de vieaţa economică a regiunii dintre Carpaţi şi Dunăre, cu *morile, păşunile, fâneţele* şi *eleşteele* sale.

In Moldova au existat de sigur cnezate şi voievodate asemănătoare acelora din Muntenia. Nu avem informaţii precise asupra lor, nu ştim câte au fost şi unde erau situate ; izvoarele vorbesc

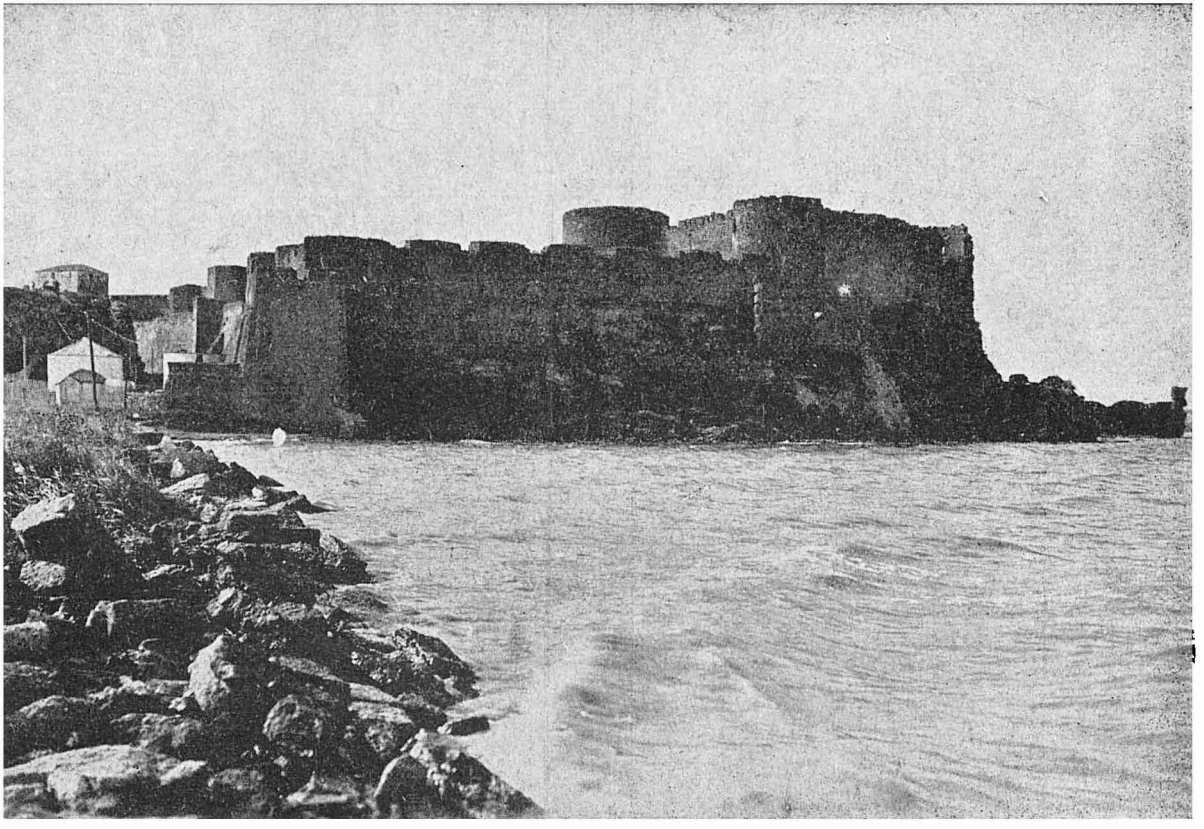

Fig. 43 — Cetatea Albă, vedere din spre limanul Nistrului. Se observă zidurile puternice şi fortul interior, cu turnuri circulare.

numai de două populaţiuni, *Brodnici* (înseamnă, în limba slavă: „locuitori dela vaduri"), în partea de miazăzi şi *Bolohoveni*, în partea de miazănoapte, care par a designa pe înaintaşii noştri din aceste părţi. E probabil însă ca să fi existat un cnezat în *Vrancea*, regiune foarte veche şi bine apărată, un altul în părţile *Câmpulungului*, un al treilea mai spre miazănoapte în *„ţara Sepenitului"*, Şipinţii de astăzi.

Aceste formaţiuni româneşti dela miazăzi şi răsărit de Carpaţi n'au fost împiedecate, după cum am spus, în desvoltarea lor de către Tătari; aceştia s'au mulţumit să-şi ia dijmele din grâne şi vite şi vămile dela negoţul care începe să se poarte tot mai viu prin cuprinsul cnezatelor şi voievodatelor noastre. Intr'adevăr, în această vreme, negustori tot mai numeroşi, din oraşele săseşti ale Ardealului şi din oraşele germane ale Galiţiei, încep să coboare cu mărfurile lor spre Dunăre şi Mare spre a lua în schimb produsele noastre şi cele venite din răsărit. Se desemnează astfel două curente comerciale: unul al Braşovenilor şi Sibienilor spre schelele dela Dunăre, *Brăila, Giurgiu, Turnu, Calafat* şi *Severin*, celălalt al Lioveniior (locuitorii oraşului Lwów) şi al celorlalţi negustori galiţieni spre Mare, la *Cetatea Albă* (vezi fig. 43) şi la *Chilia*. De-a-lungul drumurilor străbătute, atât într'o parte cât şi în cealaltă, cresc aşezările omeneşti, multe sate se transformă în târguri, bogăţia sporeşte. Cnezii şi voievozii noştri devin mai puternici şi mai avuţi. Se apropie vremea când ei vor încerca să înlăture suzeranitatea ungurească şi să devină independenţi şi stăpâni peste o ţară mai mare.

BIBLIOGRAFIE

G. WEIGAND, Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien, în *XXVI — XXIX Jahresb.*, Leipzig, 1921, p. 70 — 103; *N. IORGA, Imperiul Germanilor şi Domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaboraţia româno-barbară în Evul Mediu, în Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII (1927—1928), p. 97—103; *DR IOAN FERENŢ, Cumanii şi episcopia* lor, Blaj, (1931), 152 p. in 8°. *H. HOTNOG, Câteva numiri topice româneşti de origine cumană* Iaşi (1934), 10 p. în 8°. (Extras din *Anuarul Liceului Naţional*, 1932—1933; *C. NECŞULESCU, Năvălirea Uzilor prin Ţările Române în imperiul bizantin*, în *Rev. Ist. Rom*, IX (1939), p. 185—206.

Tătarii: G. STRAKOSCH-GRASSMANN, Der Einfall der Mongolen in

Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242, Innsbruck, 1893, 277 p. in 8°; *GENERAL T. NICOLAU, Invazia Tătarilor și prima ocupare a Buda-Pestei*, București, 1930, 100p.in8°; *GIOVANNI SORANZO, Il papato, l'Europa cristiana e i Tartari*, Milano, 1930, in 8°; 13. *A. SACERDOȚEANU, Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933, 91 p. in 8°; *CONST. C. GIURESCU, Despre iliș*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 253—257.

Primele formațiuni românești. N. BĂNESCU, Ein ethnographisches Problem am Unterland der Donau aus dem XI Jahrhundert, în *Byzantion*, VI (1931), p. 297—307; *CONST. NECȘULESCU, Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI*, București, 1937, 38 p. in 8°; (Extras din *Rev. Ist. Rom.* VII); *CONST. NECȘULESCU, In legătură cu „Vechile formațiuni politice române la Dunărea de Jos". Răspuns d-lor Sacerdoțeanu și N. Bănescu*, în *Rev Ist. Rom.*, VIII (1938), p. 157—174; *G. POPA-LISSEANU, Izvoarele istoriei Românilor, vol. XII, Brodnicii*, București, 1938, 87 p. in 8°; *A. V. BOLDUR, Istoria Basarbiei, Contribuții la studiul Istoriei Românilor*, vol. I, Chișinău, 1937, 328 p. in 8°; *CONST. C. GIURESCU, Despre Vrancea*, în *Rev. Ist. Rom.* IV (1934), p. 280—283; *N. AL. RĂDULESCU, Vrancea formație politică, considerațiuni geopolitice*, în *Cercetări geografice în Milcovia*, Focșani, 1938, p. 24—38.

X

ÎNTEMEIEREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI PRIMII EI DOMNI

„Marele Basarab Voievod", întemeietor de ţară şi de dinastie şi biruitor asupra Ungurilor.

Multă vreme s'a crezut că Ţara Românească s'a întemeiat printr'o descălecare din Făgăraş. De acolo ar fi venit *Negru Vodă*, pe la sfârşitul veacului al XIII-lea, şi ar fi ocupat ţinutul dintre Carpaţi şi Dunăre, întemeind oraşe, făcând curţi domneşti şi ridicând biserici. Aşa povesteşte tradiţia *literară* păstrată în cronica cea mai veche a Ţării Româneşti, aşa au crezut, mai înainte, şi istoricii, influenţaţi, cu siguranţă, şi de întemeierea statului moldovean care s'a făcut, într'adevăr, printr'o descălecare. Astăzi, ştim însă că faptele s'au petrecut altfel. Intemeierea Munteniei nu se datoreşte unor descălecători veniţi din Făgăraş, ci reunirii sub o singură stăpânire românească, a diferitelor formaţiuni politice, cnezate şi voievodate, din dreapta şi din stânga Oltului. Ea nu s'a făcut dintr'odată, într'un singur an, ci a cerut mai multe decenii. A fost precedată de încercarea neizbutită a lui Litovoi şi a fost încoronată de strălucita biruinţă din 1330 a lui Basarab cel Mare, Intemeietorul.

Incercarea lui Litovoi. După moartea regelui Ştefan al V-lea al Ungariei (1272) şi pe timpul când urmaşul său Ladislau al IV-lea era încă minor, voievodul Litovoi — foarte probabil una şi aceeaşi

persoană cu Litovoi din 1247 — ocupă, împreună cu fraţii săi, o parte din posesiunile pe care le avea coroana ungară dincoace de munţi şi refuză să mai plătească tribut. Nu ştim exact unde erau ţinuturile ocupate de Litovoi; pare-se în spre Olt, sau chiar la răsărit de acest râu. Văzând că somaţiunile lor de restituire nu au niciun rezultat, Ungurii întreprind o expediţie împotriva voievodului rebel. Ea a avut loc între 1272 şi 1276, mai probabil în 1273. Soarta armelor n'a favorizat pe Litovoi; el îşi pierde vieaţa pe câmpul de luptă iar fratele său *Barbat* este prins, adus la curtea regelui ungar şi silit să se răscumpere cu o sumă însemnată de bani. Prima încercare deci de a mări ţara şi a o face independentă a dat greş. Războiul cu Ungurii ne arată totuşi că voievodatul lui Litovoi ajunsese la o desvoltare însemnată, de vreme ce dispunea de forţa militară necesară unei lupte ca aceea care avusese loc şi de suma importantă de bani reclamată pentru eliberarea lui *Barbat*.

Intemeierea Ţării Româneşti. Dar ceea ce nu izbutise voievodul din dreapta Oltului, va face cel din stânga lui. După Seneslau urmase aci în scaun *Tohomer* sau *Tihomir*, iar după acesta, fiul său *Basarab*. Cum s'au desfăşurat evenimentele care au dus la formarea statului Ţării Româneşti, nu ştim exact; constatăm însă că în 1324 acest stat exista şi avea ca domn stăpânitor pe Basarab. E foarte probabil că Banatul şi cetatea Severinului au fost ocupate cu sabia. Cert este că între 1291 şi 1324 nu se mai găsesc în documentele ungare menţionaţi „banii de Severin", ceea ce înseamnă că această posesiune nu se mai afla în stăpânirea coroanei ungare. Voievodatul lui Litovoi precum şi cnezatele unde stăpâniseră în 1247 Ioan şi Farcaş se poate să fi fost şi ele ocupate tot cu sabia. Se poate de asemenea ca relaţii de familie — o înrudire prin căsătorie de pildă — să fi permis reunirea unora dintre aceste formaţiuni. Cert este că în 1324, voievodul dela Argeş şi Câmpulung, Basarab Intemeietorul, stăpânea un ţinut întins, între Carpaţi şi Dunăre, începând dela Porţile de Fier şi mergând până în marginea Bărăganului. *Ţara Românească sau Muntenia se întemeiase.*

La realizarea acestui act fundamental al trecutului nostru a contribuit şi o conjunctură politică externă favorabilă. Ungaria, vecinul cel mai puternic şi direct interesat, trece la începutul secolului al XIV-lea, printr'o lungă criză internă, printr'o perioadă de

anarhie provocată de lupta pentru tron. In 1301 moare regele Andrei al III-lea şi odată cu el se stinge, în linie bărbătească, dinastia arpadiană. De războiul care începe acum între pretendenţii la tron, război terminat prin biruinţa, în Octomvrie 1307, a lui Carol Robert de Anjou, ştie să se folosească voievodul dela Argeş spre a-şi rotunji hotarele : o intervenţie a Ungurilor, ocupaţi la ei acasă, nu se putea produce. Pe de altă parte, cealaltă putere, din spre răsărit, anume imperiul tătăresc, era şi ea în scădere ; de altfel raporturile noastre cu Tătarii se constată a fi bune în acest timp ; dovadă că Basarab va fi ajutat de ei în războiul din 1330.

Războiul din 1330 : Ţara Românească independentă. In 1324, noul rege al Ungariei, Carol Robert, recunoscând situaţia creată, e în raporturi bune cu domnul muntean ; ele se menţin şi în 1327 ; curând însă după aceea, în 1330, se ajunge la un *conflict armat*, a cărui urmare va fi *independenţa Ţării Româneşti*. Cauzele conflictului nu sunt bine cunoscute ; se pare însă că vinovaţi au fost doi sfetnici ai regelui ungar care doreau să aibă pentru ei ţara lui Basarab, sau măcar Banatul de Severin. Somat să restitue această ultimă posesiune şi să plătească tributul, Basarab refuză. Atunci Carol Robert strânge o armată însemnată şi, în Septemvrie 1330, porneşte împotriva lui. Cetatea Severinului cade ; văzând aceasta, domnul muntean e dispus să încheie pace, oferind prin soli „demni de toată cinstea" — cum spune cronica ungurească — să plătească tributul cerut, să dea o despăgubire de război şi să trimită chiar pe fiul său la curtea ungară. Aceste propuneri foarte avantajoase sunt însă respinse de înfumuratul angevin care îndrăsneşte chiar să spună solilor că Basarab e „păstorul oilor sale" şi „că-l va scoate de barbă din ascunzişurile sale". Armata ungară porni mai departe. Voievodul muntean făcuse însă, după obiceiul de totdeauna al ţinuturilor noastre, pustiul în faţa duşmanului. Carol Robert ajunse în sfârşit în faţa cetăţii dela Argeş ; ostaşii săi nu găseau însă nimic de ale mâncării, aşa că, în curând, începură a suferi de „foamea cea mare" după însăşi expresia cronicei ungureşti ; în cele din urmă, trebui să se dea poruncă de întoarcere. Aci, în drum spre casă, îi ajunse pe Unguri pedeapsa. Pe când armata lor se angajase într'o vale lungă şi strâmtă, ostaşii lui Basarab, care ocupaseră înălţimile şi închiseseră cu şanţuri şi cu valuri de pământ ieşirea, începură

Fig. 44 — Lupta dintre Basarab şi Carol Robert, în 1330, după o miniatură din Cronicon Pictum : armata ungară, jos, în vale, e strivită de bolovanii pe care-i asvârlă de pe înălţimi ostaşii lui Basarab. Regele Carol Robert, pare-se, însoţit de doi credincioşi, fuge spre dreapta, uitându-se îngrozit la locul dezastrului. Unul dintre arcaşii romani, cu pletele pe umeri, poartă sarică.

să prăvălească asupra ei bolovani şi copaci tăiaţi şi să tragă cu săgeţile în grămadă. Prăpădul a ţinut *patru zile* (9—12 Noemvrie 1330). A căzut atunci mulţime nenumărată de Unguri ; s'a pierdut pecetea regatului ; regele însuşi, ca să scape, şi-a schimbat hainele cu unul din credincioşii săi şi abia a putut ieşi aşa, neobservat, din vălmăşagul acela (vezi fig. 44). O pradă foarte bogată căzu în mâinile ostaşilor noştri.

Nu se ştie sigur unde s'a dat această memorabilă luptă. Unii istorici cred că ea a avut loc între Câmpulung şi Bran, la punctul numit *Posada.* Dar dela „cetatea Argeşului" („sub castro Argias") unde ajunsese armata ungară, drumul cel mai scurt de întoarcere nu e prin Câmpulung, Bran şi Braşov, ci prin Loviştea şi apoi valea Oltului, spre Sibiu. E mai probabil deci ca lupta să fi avut loc pe aici, aşa dar între Curtea de Argeş şi Sibiu, poate prin Loviştea.

Documentele contemporane ne spun că la acest războiu, Basarab a avut şi ajutorul „păgânilor vecini" deci al Tătarilor ; tot ele ne mai arată că, în toiul luptei, Carol Robert a căzut de pe cal ; ele amintesc, în sfârşit, şi pe „fiii lui Basarab" care de sigur au luptat alături de părintele lor împotriva năvălitorilor.

Victoria strălucită din 1330 a dovedit puterea noului stat românesc şi în acelaşi timp i-a asigurat o desvoltare liberă. Cât a trăit, până în 1342, Carol Robert n'a mai îndrăsnit să atace pe Basarab sau să-i ceară tribut. Reluarea relaţiilor cu Ungurii s'a făcut târziu, la începutul domniei regelui *Ludovic* (1342—1382) ; ele n'au mai avut însă caracter de suzeranitate, de vasalitate, ci de egalitate. Intre 1330 şi 1352, când îşi sfârşeşte însemnata sa domnie, Basarab Intemeietorul a fost neatârnat, „singur stăpânitor", cum se va spune în documentele privind pe fiul său Nicolae Alexandru.

In această de a doua parte a domniei sale, întemeietorul statului muntean şi-a întins stăpânirea şi asupra ţinuturilor din spre răsărit ; el a ocupat şesul Brăilei şi al Ialomiţei trecând şi dincolo de Prut, în regiunea dela miazănoapte de gurile Dunării, care de atunci a căpătat numele de *Basarabia.* Fiindcă, la început, în veacul al XIV-lea şi al XV-lea, Basarabia n'a însemnat decât *această* parte de miazăzi a ţinutului dintre Prut şi Nistru ; abia la 1812 şi în chip samavolnic, Ruşii au extins denumirea asupra *întregii ţări* dintre Prut şi Nistru, până la Hotin.

Incărcat de ani, după ce întemeiase o ţară *nouă*, o făcuse *neatârnată* şi-i dăduse o *dinastie*, închise Basarab ochii în 1352 şi fu îngropat în biserica ridicată de el la Câmpulung. O inscripţie descoperită după războiu, pe peretele Bisericii Domneşti din Curtea de Argeş, ne spune, în puţine cuvinte, acest lucru : „In anul 6860 (1352), la Câmpulung, a murit marele Basarab voievod". Mare, într'adevăr, rămâne el în istoria neamului nostru ; atât de mari i-au fost faptele, încât urmaşii lui s'au numit cu toţii Basarabi. Un nume de botez — căci acesta e Basarab (Basarabă), întocmai ca Ştefan, Mihai sau Petru — a devenit numele familiei întregi, după cum numele lui *Cezar* şi *Augustus* s'au dat apoi tuturor împăraţilor romani.

Nicolae Alexandru (1352—1364), fiul lui Basarab, a fost asociat la domnie de către tatăl său, încă de pe la 1340. El a stăpânit în linişte, fiind în legături strânse cu vecinii dela miazăzi (Sârbii şi Bulgarii) şi având, faţă de Unguri, o atitudine demnă. Insemnătatea lui stă mai ales în faptul că a întemeiat *Mitropolia* Ţării Româneşti. Până la el, Românii din stânga Dunării nu aveau un cap bisericesc, *recunoscut oficial de Patriarhia din Constatinopol*. Nicolae Alexandru, văzând aceasta, ceru Patriarhiei să-i numească unul, şi indică şi persoana anume : pe Iachint mitropolitul din *Vicina* — oraş pe malul dobrogean al Dunării, în părţile Deltei, azi dispărut — pe care-l chemase de altfel la curtea sa mai dinainte. Patriarhia îşi dădu aprobarea şi astfel Iachint deveni mitropolit „a toată Ungrovlahia" (1359).

Tot Nicolae Alexandru fu şi cel dintâi voievod român ctitor la Sfântul Munte ; el ajută „nu cu puţin" — cum spune un document contemporan — mânăstirea Cutlumuz de acolo.

Căsătorit de două ori, a doua oară cu o catolică, doamna *Clara*, Nicolae Alexandru a avut doi fii, pe *Vladislav* şi pe *Raau*, viitori domni, şi trei fiice, pe *Ana*, soţia ţarului bulgar *Sracimir*, pe *Anca*, soţia ţarului sârb *Ştefan Uroş*, şi pe *Elisabeta*, al cărei soţ a fost *Ladislau de Oppeln*, palatinul — adică cel mai înalt dregător — al Ungariei. Din aceste legături de familile poate judeca oricine situaţia Basarabilor, în sud-estul european şi prestigiul statului întemeiat numai cu o jumătate de secol în urmă.

Nicolae Alexandru a murit în anul 1364 şi a fost îngropat în biserica din Câmpulung, unde odihnea şi tatăl său. Pe piatra lui

de mormânt, cea mai veche din câte avem dela domnii noştri, se citeşte următoarea inscripţie, în limba slavă: „In luna Noemvrie 16 zile, a răposat marele şi singur stăpânitorul domn Io Nicolae Alexandru voievod, fiul marelui Basarab, în anul 6873 (1364)... Veşnica lui pomenire".

Vladislav I sau Vlaicu Vodă are o domnie mult mai puţin liniştită ca a tatălui său. El stăpâneşte, încă din primii ani, *Amlaşul*, un ţinut la sud-vest de Sibiu, şi *Ţara Făgăraşului*. Ambele îi fuseseră date *ca feude* de către regele Ungariei; de aceea Vladislav recunoaşte suzeranitatea acestuia.

Pe la începutul domniei lui Vlaicu şi anume în 1368, ţarul bulgar dela Târnovo, Şişman, care se închinase Turcilor, veni, cu ajutorul lor, să cucerească *Vidinul* unde stăpâneau, în acel moment, Ungurii, dar care mai înainte fusese al fratelui său *Sracimir*, cumnatul domnului muntean. Pentru a împiedece pe Turci să cuprindă însemnata cetate a Vidinului, Vlaicu, în unire cu Ungurii, trimite împotriva lor o armată care îi bate. E prima ciocnire pe care o au Românii din nordul Dunării cu Turcii. Puţin după aceea şi folosindu-se de o răscoală a Bulgarilor localnici, care nu vroiau să primească pe misionarii catolici, veniţi împreună cu oastea ungară, Vlaicu a ocupat Vidinul. Acest lucru a mâniat însă grozav pe regele Ungariei care voia să oprească cetatea pe seama sa şi l-a hotărît să pornească războiul împotriva domnului muntean. Ţara Românească a fost atacată de două armate: una a trecut Dunărea, prin ploaia de săgeţi a arcaşilor noştri, şi a cuprins cetatea Severinului; cealaltă, sub conducerea voievodului Ardealului, a scoborît munţii, cu gândul să atace pe Vlaicu dela spate. Impotriva ei, domnul a trimis pe pârcălabul cetăţii de Dâmboviţa, Dragomir, care a surprins pe Unguri în nişte locuri înguste şi i-a sfărâmat cu totul (1369, înainte de 7 Iunie). Această bătălie se aseamănă cu cea din 1330; Ungurii au avut şi de data aceasta pierderi foarte mari, însuşi voievodul şi vice voievodul Ardealului au căzut pe câmpul de luptă.

In urma înfrângerii, regele ungar a încheiat pace, lăsând Vidinul pe seama lui Sracimir şi îngăduind lui Vlaicu să-şi păstreze feudele de peste munţi.

In afară de luptele glorioase şi de mărirea ţării, Vlaicu mai e însemnat şi prin grija ce a purtat de cele bisericeşti. In vremea

lui, în 1370, s'a întemeiat o nouă eparhie — o episcopie — pentru ţinuturile oltene, cu reşedinţa, după toate probabilităţile, la Severin. Tot sub el, călugărul Nicodim, venit din Serbia, a zidit *cea dintâi mânăstire munteană, Vodiţa*, spre apus de Turnu Severin. Domnul a înzestrat acest lăcaş dumnezeesc cu sate, moşii, robi, veşminte şi odoare bisericeşti şi cu o sumă de bani pe fiecare an. Ni s'a păstrat actul de danie, care e *cel dintâi document intern cunoscut din Ţara Românească.*

In acelaşi timp, Vlaicu orânduia şi negoţul pe care-l făceau Braşovenii la noi. El le-a dat un tratat de comerţ, în 1368, prin care a hotărît ca negustorii din Braşov să plătească pentru mărfurile lor 3% ca vamă şi să fie scutiţi de vama domnească din Slatina. Se adăoga că pentru mărfurile care se vor exporta prin Brăila să nu se plătească nicio vamă. Tot în timpul lui Vlaicu s'au bătut şi cei dintâi *bani* româneşti. Ei sunt de argint, de mărimea unei piese de cinci lei de astăzi şi au, pe o parte, un scut şi numele voievodului, iar pe partea cealaltă, un coif cu un vultur şi numele ţării.

Date fiind toate aceste fapte, se înţelege de ce Vlaicu este socotit ca unul din domnii cei mai însemnaţi pe care i-a avut Ţara Românească. Nu ştim sigur când şi-a încheiat domnia; în 1374 era încă în vieaţă, în 1377 domnea, se pare, fratele său *Radu*; nu ştim sigur, de asemenea, nici unde a fost îngropat.

BIBLIOGRAFIE

Intemeierea Ţării Româneşti: D. ONCIUL, Originile Principatelor Române, Bucureşti, 1899, VI + 253 p. in 8°; *D. ONCIUL Anul morţii marelui Basarab Voevod, în Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI (1917—1923), p. 101—104 *N. IORGA, Les plus anciennes chroniques hogroises et le passé des Roumains. II. Époque Angévine, in Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, t. X (1923), p. 1—21; V *MOTOGNA, Iarăşi lupta dela Posada, în Rev. Ist.*, X (1923), p. 81—85; *AL A VASILESCU, Data 1290 a descălecatului Ţării Roomâneşti*, în *Conv. Lit.*, 51 (1923), p. 499—510; *AL. LAPEDATU, Cum s'a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti*, în *Anuar. Ist. Cluj.*, II (1923), p. 289—314: *I C. FILITTI, Despre Negru-Vodă, în Mem. Sect. Ist. Acad Rom.*, s. 3, t. IV (1924—1925), p. 1—39; *N. A. CONSTANTINESCU, Posada 1330, 9—12 Noemvrie*, Bucureşti, 1930, p. in 16°; *O. TAFRALI, Monuments byzantins de Curtea de Argeş*, 2 vol., Paris, 1931, XXI + 352 şi 16 + 158 planşe; *I. MINEA, Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert(Noemvrie 1330).*

în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 324—343 ; *I. LUPAŞ, Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare 1333o*, Cluj, 1932, 22 p. in 8⁰ ; *ION CONEA, Basarabii din Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică*, Bucureşti, 1935, 23 p. in 4⁰ (Extras din *Rânduiala, I, 2) ; A. SACERDOŢEANU, Mormântul dela Argeş şi zidirea Bisericii Domneşti*, Bucureşti, 1936, 12 p. in 4⁰ (Extras din *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVIII, 1935) ; *I. LUPAŞ, Un voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpădatu la împlinirea vârstei de 60 ani*, Bucureşti, 1936, p. 397—403.

Nicolae Alexandru voevod : C. MARINESCU, Înfiinţarea Mitropoliilor în Ţara Românească şi în Moldova, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. II, (1923—1924), p. 247—69 ; *N. IORGA, Domniţa Anca şi patronajul ei literar*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV (1924—1925), p. 373—377 ; *G. I. BRĂTIANU, Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, Bucureşti, 1935, p. in 8⁰.

Vlaicu Vodă : N. IORGA, Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365—9 şi politica lui Vladislav Vodă faţă de Unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de Turci, în *Conv. Lit.*, XXXIV(1900), p. 962—999 ; *C. MOISIL, Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 107—159 ; *GR. NANDRIŞ, Un document privitor la împărăţia mitropoliei Ţării Româneşti 1372* (1373), Cluj, 5 p. in 4⁰ ; *P. LEMERLE, A propos de la fondation du monastère de Koutloumous : un faux chrysobulle d'Alexis III Empereur de Trébizonde*, în *Buletin de Corespondance Hellenique*, LVIII (19234), p. 221—234 ; *FRANZ BABINGER, Rumeli, Rumelien*, în *Emzyklopädie des Islam*, III, Leiden, 1937, p. 1271.

XI

ÎNTEMEIEREA MOLDOVEI ŞI PRIMII EI DOMNI

„In anul 6867 (1359) dela facerea lumii, cu voia lui Dumnezeu, s'au început Ţara Moldovei".

(Letopiseţul zis dela Putna)

Caracterul şi data întemeierii statului moldovean. Intre întemeierea Munteniei şi aceea a Moldovei este o mare deosebire; cea dintâi se datoreşte reunirii diferitelor formaţiuni politice dintre Dunăre şi Carpaţi sub un conducător *local*, anume voeivodul dela Câmpulung şi Argeş: este, prin urmare, un proces *intern*. Cea de a doua este rezultatul unei *cuceriri din afară*, a unei ocupări a teritoriului dintre Carpaţi, Nistru şi Mare de către un conducător venit de peste munţi. In Moldova a fost într'adevăr o *descălecare*, întâi a lui Dragoş, apoi a lui Bogdan, coborîţi amândoi din Maramureş, în timp ce în Muntenia, întemeierea a plecat din însuşi cuprinsul viitorului stat. Descălecarea priveşte, evident, numai pe *stăpânitori, pătura conducătoare*; restul populaţiei, deci *marea majoritate a ei*, n'a venit din Maramureş, ci a fost găsită de descălecători pe teritoriul amintit mai sus.

Deosebirea între cele două ţări se păstrează şi în ce priveşte data întemeierii: Moldova a luat fiinţă cu aproximativ o jumătate de secol *mai târziu* decât Ţara Românească. Data pe care o dau cronicele — *toate* cronicele noastre — este 1359. In acest an, spune letopiseţul zis dela Putna, „cu voia lui Dumnezeu, s'au început ţara Moldovei".

Alungarea Tătarilor. Dragoş Vodă şi Sas Vodă. După năvălirea Tătarilor, în 1241, ţinutul dintre Carpaţi şi Nistru a rămas sub ascultarea lor. Deseori, aceşti barbari treceau însă şi peste munţi, în Ardeal şi în Ungaria, prădând, arzând şi luând robi. De aceea, regii ungari au trebuit să poarte mai multe războaie cu ei; unul a fost în 1343 când regele Ludovic a trimis o armată puternică din care făceau parte şi Românii maramureşeni, sub comanda voievodului lor *Dragoş*. Tătarii au fost bătuţi cu totul şi siliţi să se retragă peste Nistru, în câmpiile din nordul Mării Negre şi în Crimeia. Dar pentru ca să nu se întoarcă iar şi pentru ca Ardealul să fie mai bine păzit, regele Ludovic hotărî — se pare în 1352 sau 1353 — să întemeieze, la răsărit de Carpaţi, o provincie nouă *Moldova*, numită astfel dela râul Moldova (acest nume vine, se pare, dela *Molid)*; în fruntea ei fu aşezat Dragoş, voievodul maramureşan. El trebuia să apere trecătorile prin care Tătarii obişnuiau să pătrundă peste munţi; era supus regelui Ungariei, şi-şi avea reşedinţa în oraşul *Baia*, centru cu o importantă colonie săsească, venită din părţile Rodnei şi Bistriţei. Dragoş a domnit puţin: vreo doi ani de zile, dacă indicaţiile cronicelor sunt exacte; după el a urmat fiul său *Sas* cu o domnie iarăşi scurtă, de patru ani.

Intemeierea Moldovei independente. Bogdan descălecătorul. In aceeaşi vreme cu Dragoş şi Sas trăia în Maramures un voievod cu numele de *Bogdan* care era. încă în 1343, în duşmănie cu regele Ungariei. El stăpânea o moşie întinsă, *Cuhnea*, de care ţineau mai multe sate, cu munţi, păduri şi ape. In 1359, ne mai putând sta în Maramureş, din cauza dusmăniei amintite, Bogdan se hotărăşte să treacă în Moldova; aci tocmai murise Sas, lăsând mai mulţi fii, dintre care *Balc* sau *Baliţă* trebuia să-i urmeze în scaun. Insoţit de fiii săi, de rudele şi tovarăşii care vroiau să-l urmeze, trecu Bogdan munţii şi sili prin luptă pe fiii lui Sas să-i lase locul. O sumă dintre locuitorii Moldovei i se alăturară dela început şi, astfel, el putu să respingă mai multe atacuri ale regelui Ungariei care voia să restabilească pe Balc. In 1365, printr'un document oficial, acesta din urmă primea, — redusă compensaţie pentru ţara pe care o pierduse — moşia Cuhnea din Maramureş a lui Bogdan. *Moldova era acum independentă*, întocmai ca şi

Ţara Românească, după războiul din 1330; exista deci acum *un al doilea stat românesc.*

Interesant e textul documentului din 1365: „Noi — spune regele, referindu-se la fiii lui Sas, dar în special la Balc — având în vedere serviciile sale strălucite, mai ales în ţara noastră moldovenească *pe care le-a făcut nu fără vărsarea propriului său sânge şi fără răni şi cu moartea fraţilor săi, a celor apropiaţi şi a slujitorilor săi,* îi dăm o moşie numită Cuhnea, în ţara noastră a Maramureşului, cu satele Ieud, Bascov, amândouă Vişăele, Moiseni, Borşa şi amândouă Seliştele... cu toate pertinenţele sale... *pe care moşie am luat-o dela*

Fig. 45 — Biserica dela Rădăuţi, ctitoria lui Bogdan, întemeietorul Moldovei independente. In această biserica se află mormintele celor dintâi voevozi moldoveni. Nu are abside laterale, are în schimb contraforturi ca la catedralele din apus. Acoperişul e de şindrilă.

Bogdan voievod şi dela fiii lui, infidelii noştri notorii. Căci Bogdan şi fiii lui, prin lucrarea diavolului, duşmanul neamului omenesc, depărtându-se dela credinţa ce ne datora, au trecut pe ascuns din regatul nostru ungar în ţara noastră amintită a Moldovei şi s'au silit s'o păstreze spre ofensa Majestăţii Noastre". Nu numai s'au silit — adăogăm noi — dar au şi izbutit; o recunosc de altminteri înseşi cronicele ungureşti contemporane.

Bogdan a închis ochii în 1365: şase ani de zile după descă-

lecat. Scurtă domnie, când ne gândim la aceea a lui Basarab, dar asemănătoare în multe privinţi cu ea. Intocmai ca şi întemeietorul statului muntean, şi Bogdan a asigurat *independenţa* ţării sale şi i-a dat prima *dinastie*. A fost de asemenea şi ctitor de lăcaşuri sfinte. Lui i se datoreşte, după toate probabilităţile, o biserică de lemn la *Volovăţ* şi biserica dela *Rădăuţi* unde a fost înmormântat (vezi fig. 45). Deasupra mormântului, Ştefan cel Mare a pus o piatră frumos lucrată şi cu o inscripţie în limba slavă, pomenind pe străbunul său „bătrânul Bogdan Voievod".

Laţco voievod. După Bogdan, urmează la tronul Moldovei, fiul său *Laţco*. A fost un sprijinitor al catolicismului, a înfiinţat un episcopat catolic în oraşul Siret şi a trecut el însuşi la catolicism. Se pare însă că această trecere n'a fost sinceră, ci determinată de un calcul politic, de necesitatea de a face, în această epocă de ofensivă a catolicismului, concesiuni celor două puteri vecine, Ungaria şi Polonia, reunite sub aceeaşi conducere, a regelui Ludovic (1372) ; fapt este că soţia sa a rămas ortodoxă şi că el însuşi a fost îngropat în biserica ortodoxă dela Rădăuţi, alături de tatăl său, iar nu la Siret, în cea catolică.

Muşatinii. Petru Voievod. Evenimentele care au urmat morţii lui Laţco sunt printre cele mai obscure din toată istoria Moldovei. Nu există certitudine nici măcar în ce priveşte persoana urmaşului său.

Câtăva vreme, învăţaţii noştri, pe temeiul unui act intern din 1374 şi a unei menţiuni dintr'o cronică străină, puneau ca succesor al lui Laţco pe *Iurg Koriatovici, un principe litvan*. Acesta, ortodox, ar fi fost adus de către boierimea moldoveană ca o reacţie împotriva curentului catolic şi ar fi domnit vreo 2 ani, pierind după aceea într'un complot al aceleiaşi boierimi nemulţumite. Cercetările din ultimul timp au arătat însă că actul intern din 1374 este un falşificat, că ştirea cronicei străine e mult posterioară evenimentului pe care-l povesteşte şi nu merită crezare, că, în sfârşit, Iurg Koriatovici era catolic, nu ortodox. Ar fi fost de altfel şi de mirare un asemenea stăpânitor pe care să nu-l pomenească nici cronicile noastre vechi, nici pomelnicele, nici hrisoavele urmaşilor.

Atunci cine a urmat la tronul Moldovei ? Laţco n'a avut niciun fiu, aşa încât cu el s'a stins dinastia lui Bogdan în linie bărbătească. A continuat însă, în linie femeiască, prin *Margareta*

sau *Muşata* care era fiica sau a lui Laţco sau a lui Bogdan — nu se ştie bine. Muşata a fost căsătorită cu un *Costea* care se pare că a ocupat tronul Moldovei pentru puţin timp, îndată după Laţco. Pomelnicul dela Bistriţa pomeneşte pe Costea printre „bine credincioşii domnii ţării" Moldovei. Urmaşii *Muşatei* şi ai lui Costea au purtat numele generic de *Muşatini*, după cum în Ţara Românească, urmaşii lui Basarab au purtat pe acela de *Basarabi*.

In 1375, ajunge la tronul Moldovei *Petru Voievod*, fiul Muşatei şi al lui Costea ; el domneşte, potrivit cronicilor, 16 ani, deci până în 1391. A fost în bune legături cu regele Poloniei, Vladislav Iagello, a cărui suzeranitate a recunoscut-o în 1387, printr'un act omagial dat în oraşul Lwów (Liov, cum îi spuneau ai noştri). In anul următor, 1388, el împrumută chiar pe Vladislav cu 3000 de ruble de argint, o sumă însemnată pentru vremea aceea. Drept ga-

Fig. 46 — Monete dela Petru al Muşatei. Legendele sunt în limba latină.

ranţie era *Pocuţia*, o provincie de aproape opt mii de kilometri pătraţi, situată la hotarul de miazănoapte al Moldovei, dincolo de Ceremuş, pe care Petru avea dreptul s'o ocupe dacă banii nu vor fi înapoiaţi la termen. De fapt, suma împrumutată lui Vladislav Iagello n'a fost restituită niciodată în întregime ; de aceea, domnii Moldovei au ridicat mereu — timp de peste o sută cincizeci de ani — pretenţii asupra Pocuţiei, pe care au şi stăpânit-o în câteva rânduri.

Sub Petru al Muşatei, s'a zidit *mânăstirea Neamţului* de către nişte ucenici — spune tradiţia — de ai lui Nicodim, ctitorul Vodiţei din Ţara Românească.

Tot în timpul domniei lui, s'au bătut şi *cei dintâi bani moldoveni*. Ei sunt de argint, ceva mai mici decât o monetă de cinci lei de astăzi. Pe de o parte au un scut cu flori de crin şi bare transversale pe cealaltă, capul de bour, stema Moldovei (vezi fig. 46).

Roman Voievod, fratele lui Petru, a domnit vreo trei ani de zile, până în 1394. Sub el, Moldova atinge hotarul firesc spre miazăzi, *ţărmul mării:* o ştim din titlul aşa de frumos pe care-l poartă Roman în hrisoavele sale: „Marele singur stăpânitorul domn Io Roman voievod al Ţării Moldovei dela munţi până la ţărmul mării". Şi el a fost în bune legături cu regele Poloniei, recunoscându-i, ca şi fratele său, suzeranitatea.

In timpul lui izbucneşte un conflict între biserica moldoveană şi Patriarhia din Constantinopol. Petru ceruse să fie recunoscut Mitropolit al ţării, *Iosif*, episcopul de Cetatea Albă şi rudă a sa, care fusese sfinţit de către mitropolitul de Halici, în Polonia. Patriarhul, supărat de faptul că se trecuse peste el, n'a vrut să recunoască pe Iosif, ci a trimis pe un Grec, Ieremia, să fie mitropolit în Moldova. Ţara şi domnul nu l-au primit însă pe acesta. Atunci patriarhul a aruncat anatema asupra locuitorilor, episcopilor — în afară de Iosif, mai era încă un episcop, *Meletie*, la Rădăuţi sau la Suceava — şi asupra domnului. Mai târziu a ridicat-o de deasupra ţării, lăsând-o numai asupra voievodului şi episcopilor. Conflictul a ţinut până la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, când Patriarhia a recunoscut, în sfârşit, pe Iosif ca mitropolit al Moldovei.

Roman a întemeiat oraşul care-i poartă numele şi a făcut acolo şi o cetate de apărare. Sfârşitul domniei lui e în legătură cu amestecul într'un războiu purtat dincolo de Nistru, la oraşul Camenița. Pentru acest oraş, se certau Vitold, ducele Lituaniei, şi Teodor Koriatovici, un principe tot de origine lituană, dar care se stabilise în nordul Ungariei unde avea mai multe posesiuni. Roman ia partea celui de al doilea; armatele lor sunt însă învinse, iar domnul Moldovei e prins şi dus în Polonia unde a stat mai mulţi ani sub pază într'o cetate. Mormântul său se află la Rădăuţi, lângă acela al lui Bogdan şi al lui Laţco.

Ştefan Voievod (1394—1399). După Roman, a urmat ca domn Ştefan care-i era frate sau nepot de soră — nu se ştie bine. El a ajuns la tron cu ajutorul regelui Poloniei, al cărui vasal supus a fost, obligându-se să-i dea ajutor împotriva oricărui duşman, la orice distanţă. Această alipire completă faţă de Poloni, a supărat însă pe regele Ungariei, Sigismund, care şi el avea pretenţii de su-

veranitate asupra Moldovei. De aceea, el întreprinde o expediţie împotriva lui Ştefan, trecând munţii şi asediind cetatea Neamţului. Cetatea n'a putut fi luată, iar în timpul retragerii, oastea ungară a fost sfărâmată de către Ştefan *„la Hindău"*, azi satul *Ghindăoani* (jud. Neamţ). Această izbândă a avut loc în Fevruarie 1395.

Ca şi al lui Roman. sfârşitul domniei lui Ştefan e în legătură cu un război purtat în afară de hotarele Moldovei: ajutând pe Poloni împotriva Tătarilor, în lupta nenorocită dela *Worskla* (12 August 1399), Ştefan şi-a pierdut — se pare — viaţa. Pe piatra sa de mormânt, dela Rădăuţi, pusă prin îngrijirea strănepotului său Ştefan cel Mare, se aminteşte de biruinţa dela Ghindăoani.

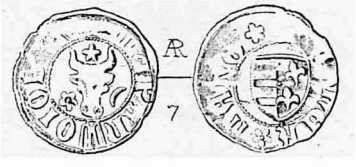

Fig. 47 — Moneta de argint dela Ştefan Voevod, Legenda e în latineşte. (Colecţia Academiei Române).

După Ştefan, a urmat la tronul Moldovei *Iuga voievod* căruia letopiseţul zis dela Putna îi spune *Ologul*. Nu se ştie sigur al cui fiu era. A avut o domnie foarte scurtă, câteva luni, şi turburată de diferiţi pretendenţi la tron. Cel mai vrednic dintre aceşti pretendenţi, *Alexandru cel Bun*, fiul lui Roman, a şi izbutit, ajutat de Mircea cel Bătrân, să-l îndepărteze pe Iuga şi i-a luat locul.

BIBLIOGRAFIE

Intemeierea Moldovei: ROMUL VUIA, Legenda lui Dragoş. Contribuţiuni pentru explicarea originii şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei, în Anuar. Ist. Cluj, I (1921—1922), p. 300—309; *V. MOTOGNA, Urmaşii lui Dragoş (un document necunoscut)*, în *Rev. Ist.*, XI (1925), p. 201—204; *AL. ARBORE, Toponimie putneană, în Milcovia*, I (1930), p. 5—39; *IORGU IORDAN, Toponimie putneană*, în *Milcovia*, IV (1933), p 1—32; *C. ANDREESCU, Aşezări franciscane la Dunăre şi Marea Neagră în sec. XIII—IV*, în *Cerc. Ist.*, VIII—IX (1932—1933), p. 151—163; *CONSTANTIN C. GIURESCU, Vechimea aşezărilor româneşti dintre Prut şi Nistru*, Bucureşti, 1941, 14 p. in 8° (Extras din *Rev. Fund. Reg.*, VIII).

Laţco voievod: C. AUNER, Episcopia de Seret (1371—1388), în *Rev. Cat.*, II (1913), p. 226—245; *C. AUNER, Cei din urmă episcopi de Seret*, în *Rev. Cat.*, III (1914), p. 567—577.

Jurg Koriatovici: P. P. PANAITESCU, Diploma bârlădeană din 1134 şi hrisovul lui Jorg Koriatovici din 1374, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 46—58.

Muşatinii. Petru Voievod. Roman Voievod. N. DOCAN, Notiţă despre moneteie lui Petru Muşat, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXX (1907—1908), p. 117—182 ; *I. MINEA, Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice,* Bucureşti, 1919, 280 p. in 8° ; *R. ROSETTI, Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Laţcu şi Alexandru cel Bun,* Iaşi, 1923, 28 p. in 8° ; *C. RACOVIŢĂ, Inceputurile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—7432),* în *Rev. Ist. Rom.*, X (1940), p. 237—332 ; *DAMIAN BOGDAN, Pomelnicul Mânăstirei Bistriţa,* Bucureşti, 1941, 166 p. in 8°.

Ştefan Voievod : V. MOTOGNA, Ceva nou privitor la Ştefan I (II ?), Domnul Moldovei (c. 1394—1400), în *Rev. Ist.*, VIII (1922), p. 193—194.

Juga Voievod : D. ONCIUL, Datele cronicelor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ., Ist., privire la uricule lui Iuga Vodă* (1400), Iaşi, 1926, 11 p. in 4° (Extras din *Buletinul Ion Neculce, fasc. 5).*

XII

MIRCEA CEL BĂTRÂN

„Principe între creştini cel mai viteaz şi cel mai ager".
(Leunclavius, cronicar al Turcilor).

Radu I. Radu, urmaşul la tron al lui Vlaicu, era *fratele* acestuia ; anii lui de domnie nu sunt bine precizaţi : în 1374 trăia încă Vlaicu, în 1385 găsim ca domn pe *Dan ;* între aceste două date cade aşa dar domnia lui Radu. El este însemnat prin grija pe care a purtat-o celor bisericeşti. In vremea lui, se ridică marile mânăstiri Cozia şi Tismana, apoi mânăstirea Cotmeana, precum şi unele lăcaşuri mai mici, ca schitul Brădetul din judeţul Argeş. Radu, fiind pus în fruntea pomelnicilor din aceste mânăstiri, a şi fost confundat mai pe urmă de către călugări şi, după aceştia, şi de către cronicari, cu primul domn al ţării, cu legendarul *Negru Vodă.*

Radu n'a mai stăpânit Făgăraşul şi Amlaşul, deoarece nu era în raporturi bune cu Ungurii : în prima parte a domniei, se pare că a purtat chiar şi un război cu ei. A păstrat însă, după toate probabilităţile, cetatea Severinului.

Radu a fost îngropat în Biserica Domnească din Curtea de Argeş. Mormântul lui, printr'un fericit noroc, s'a păstrat neatins până după războiul pentru întregirea neamului, în 1920, când a fost descoperit, sub lespezile de piatră ale pardoselii. Voievodul, îmbrăcat în costum de cavaler, odihnea într'un sarcofag de piatră. Tunica era de purpură, cu nasturi de aur şi împodobită cu mărgăritare. Mijlocul era strâns într'o cingătoare de piele care se în-

chidea printr'o splendidă pafta de aur, înfăţişând un castel medieval. In degete avea inele de aur împodobite cu pietre scumpe şi cu inscripţii latineşti şi slave (vezi fig. 48); pe cap purta o diademă de fir şi mărgăritare. Costumul şi podoabele aşa de frumoase ale voievodului ne arată bogăţia şi strălucirea curţii muntene din veacul al XIV-lea.

Dan I, fiul lui Radu, are o domnie scurtă. (c. 1384—c. 1386).

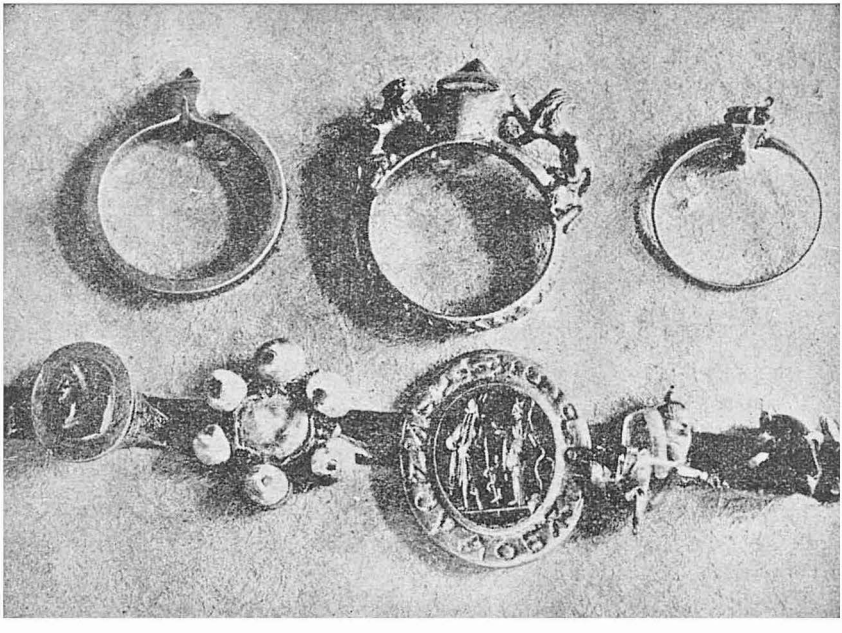

Fig. 48 — Inele găsite în mormântul lui Radu I şi în alte morminte din Biserica Domnească dela Curtea de Argeş. Al treilea din stânga, în rândul de jos, are inscripţia în limba slavă. Cel de deasupra lui, are inscripţia în limba latină Colecţia Comisiei Monumentelor Istorice Bucureşti.

El desăvârşeşte lăcaşurile bisericeşti începute de tatăl său şi le înzestrează cu sate, moşii şi diferite privilegii. Poartă şi lupte : a atacat mai întâi pe Unguri, în Banat, în regiunea cetăţii dela Mehadia ; s'a războit apoi cu Şişman, ţarul bulgar ; aci şi-a găsit el moartea, căzând, probabil, pe câmpul de luptă.

Mircea cel Bătrân. Intinderea stăpânirii sale. Mircea cel a fost unul dintre cei mai străluciţi voievozi pe i-a avut Ţara Ro-

Ţara Românească (vezi fig. 49). Viteaz în război, iscusit diplomat în timp de pace, bun organizator şi cârmuitor de ţară, evlavios, puţini dintre domnii noştrii îi pot sta alături. Duşmanii înşişi l-au lăudat ; astfel, un cronicar al Turcilor, Leunclavius, îl socoteşte drept „cel mai viteaz şi cel mai ager" dintre principii creştini. Pe vremea lui Mircea, Ţara Românească a atins cea mai mare întindere din toate timpurile ; hotarele ei se văd lămurit din impunătorul titlu pe care-l poartă domnul: „Eu, cel întru Hristos Dumnezeu bine credinciosul şi bine cinstitorul şi de Hristos iubitorul şi singur stăpânitorul Io Mircea, mare Voievod şi Domn, cu mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu stăpânind şi domnind toată Ţara Ungrovlahiei şi părţile de peste munţi, încă şi spre părţile tătăreşti şi Amlaşului şi Făgăraşului herţeg şi Banatului de Severin Domn şi de amândouă părţile de peste toată Dunărea şi până la Marea cea mare şi cetăţii Dârstorului stăpânitor". *Toate ţinuturile înşirate în acest strălucit titlu au fost într'adevăr în stă-*

Fig. 49 — Chipul lui Mircea cel Bătrân pe tabloul ctitoricesc dela Biserica Episcopală din Curtea de Argeş. Inscripţia, în limba slavă : „Ion Mircea Voevod". (Astăzi fresca se află la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti.)

pânirea lui Mircea. Ţara Românească se întindea aşa dar şi peste munţi unde domnul avea ca feude Amlaşul şi Făgăraşul, cuprindea şi malul drept al Dunării începând cam din dreptul Turtucăii. Mai înainte, Dobrogea fusese a unui despot cu numele Dobrotici care o primise împreună cu oraşele de pe ţărmul mării, până la Mesemvria, la sud de Varna, dela Impăratul bizantin. O mare parte din moştenirea lui Dobrotici a trecut asupra lui Mircea; acesta, în două documente latine din 1390 şi 1391, se întitulează chiar astfel: „terrarum Dobrodicii despotus". Dârstorul — Silistra de azi — va fi şi el câştigat, dar după cât se pare, în alte împrejurări: de aceea şi apare în titlul domnesc ca o entitate deosebită, *separată* de restul posesiunii transdanubiene. Părţile tătăreşti însemnau ţinuturile de dincolo de Prut, la nord de gurile Dunării, ţinuturi pe care odinioară Basarab le cucerise dela Tătari şi care cuprindeau şi cetatea Chiliei. In spre Moldova, hotarul era la Milcov; cetatea Crăciuna pe malul *stâng* al acestui râu, aparţinea însă tot Ţării Româneşti.

Luptele cu Turcii. Politica externă a lui Mircea a fost dominată de un fapt capital: primejdia turcească. Combaterea acestei primejdii — direct sau indirect — constitue preocuparea de căpetenie a marelui Domn. Ea străbate, ca un fir roşu, întreaga activitate militară şi diplomatică a lui. Toate războaiele lui Mircea se fac cu Turcii, niciunul cu Ungurii, cu Moldovenii, şi cu atât mai puţin, prin urmare, cu Polonii. Raportul dintre forţe era însă inegal. Turcii, în plină expansiune cuceritoare, aveau mult mai multe mijloace decât domnul muntean. De aceea, la urmă Mircea a trebuit să recunoască această superioritate şi să ajungă la o înţelegere cu noii stăpâni ai Răsăritului. Dar rezistenţa lui îndelungată — provocând admiraţia adversarilor înşişi — a avut un rezultat de cea mai mare însemnătate; *a păstrat fiinţa statului muntean.* In timp ce Bulgaria cădea sub loviturile lui Baiazid şi era prefăcută în paşalâc turcesc — stare în care a rămas aproape cinci sute de ani — în timp ce Serbia avea, la scurt interval, aceeaşi soartă, Ţara Românească a putut rezista şi a asigurat astfel *continuitatea vieţii sale politice.* Fapt capital, deoarece fără această vieaţă politică cele mai multe din manifestările noastre ulterioare, până în veacul al XIX-lea, ar fi fost altele.

Inceputul conflictului cu Turcii a avut loc în anul 1389, când Mircea a trimis un corp de oaste să ajute lui *Lazăr*, cneazul Sârbilor, în războiul pe care acesta îl declarase Sultanului Murad. Lupta s'a dat pe locul numit *Câmpia Mierlelor* (Kossovopolje, în sârbeşte). La început, se părea că biruinţa va fi a creştinilor, mai ales după ce un Sârb fanatic, Miloş Obilici, pătrunsese până la locul unde se afla Sultanul Murad şi-l ucisese cu lovituri de pumnal. Fiul lui Murad, Baiazid, supranumit şi Ildârâm (Fulgerul) din cauza repeziciunii hotărîrilor şi mişcărilor sale, luă însă imediat comanda armatei turceşti şi schimbă retragerea iniţială într'o strălucită victorie. Creştinii fură sdrobiţi ; cnezul Lazăr însuşi îşi pierdu vieaţa.

Mircea trebuia să se aştepte acum ca Turcii să se răzbune. De aceea, el fortifică linia Dunării, făcând din piatră o cetate puternică la Giurgiu şi întărind pe aceea dela Turnu. Atacul lui Baiazid se produse în 1394 ; lupta a avut loc la *Rovine*, în ziua de 10 Octomvrie. Ea a fost crâncenă ; cronica românească a lui Moxa, traducând o cronică sârbească, povesteşte : „fu războiu mare cât se întuneca, de nu se vedea văzduhul de mulţimea săgeatelor... se vărsă sânge mult, cât era văile crunte". Ostaşii lui Mircea se luptară cu vitejie şi câştigară biruinţa ; dar, aşa cum se va întâmpla două sute de ani mai târziu, la Călugăreni, ea nu avu un rezultat hotărîtor : Turcii erau prea mulţi, spre a fi urmăriţi şi goniţi peste Dunăre ; pe de altă parte, se găsi între boieri o coadă de topor, un anume *Vlad*, care se închină Turcilor şi fu pus domn de ei. Mircea, după o nouă luptă, defavorabilă, în regiunea Curţii de Argeş, trecu peste munţi, la Braşov. Aci se încheie, în Martie 1395, în condiţii de perfectă egalitate, un tratat de alianţă cu regele Sigismund al Ungariei, prevăzând ajutor reciproc împotriva duşmanului. Indată după aceea, în Aprilie, oştile celor doi monarhi atacară pe Turci care trebuiră să părăsească Ţara Românească ; cetatea Turnu care căzuse în mâna lor, înainte de lupta dela Rovine, fu recâştigată.

Lupta dela Nicopol. Prin supunerea completă a Bulgariei, petrecută în 1393, când această ţară deveni paşalâc, prin faptul că Sârbii erau vasali, prin expediţia din Muntenia în 1394, cu toate urmările ei, Ungurii se vedeau acum direct ameninţaţi de către puterea, în plină ofensivă, a Turcilor. De aceea, regele Sigismund

hotărî să întreprindă expediţia creştină care se pregătea de mai multă vreme şi care avea de scop îndepărtarea necredincioşilor dela Dunăre şi, eventual, chiar gonirea lor din Europa. In luna Mai a anului 1396, începură să sosească la Buda cavalerii francezi şi burgunzi. Veniră apoi cavalerii germani, sub conducerea burggrafului de Nüremberg, strămoşul actualului nostru rege, şi cavalerii englezi. Veneţia dădea ajutor cu flota ei, Bizanţul intra şi el în coaliţie. In toiul verii, această strălucită armată, de vreo 100.000 de oameni, porni spre ţinuturile noastre. Vidinul se supuse, Rahova fu cucerită şi aliaţii ajunseră astfel în faţa cetăţii *Nicopol* care fu asediată. Sultanul Baiazid, care era la Târnovo, veni repede, cu toate puterile sale, la Dunăre. Lupta avu loc în ziua de 28 Septemvrie. Mircea, care cunoştea felul de luptă al Turcilor, se oferise să atace el cel dintâi ; ducele de Burgundia, mândru şi fălindu-se cu cei şase mii de cavaleri pe care-i adusese, nu vru însă şi porni el atacul. Dar înaintând prea departe, fu înconjurat de duşmani şi făcut prizonier împreună cu o mare parte din oastea sa. Un atac al regelui Sigismund era să aducă victoria, un contra-atac al Turcilor şi al despotului sârb, vasul lor, hotărî însă soarta luptei. Creştinii fură înfrânţi ; mulţi căzură prizonieri ; foarte mulţi pieriră ; regele scăpă pe o corabie şi, coborând pe Dunăre, ajunse, prin Marea Neagră, la Constantinopol şi de aci, înconjurând Grecia, în Dalmaţia. Expediţia creştină, pornită aşa de frumos, se isprăvise printr'un dezastru.

Noi lupte ale lui Mircea cu Turcii. Participarea lui Mircea la lupta dela Nicopol făcu pe Baiazid să întreprindă, în anul 1397, o expediţie de răzbunare în Ţara Românească. Oştile turceşti fură însă învinse : ne-o spune în chip categoric un cronicar bizantin. Ceea ce nu putuseră face aşa dar mândrii cavaleri ai apusului, făcea, cu mult mai puţine mijloace, dar cu o ştiinţă militară superioară, Domnul muntean. Nu se ştie sigur unde a fost lupta ; poate pe Ialomiţa.

O altă victorie împotriva Turcilor a repurtat Mircea în 1400. O armată a lor, de câteva zeci de mii de oameni, făcuse o expediţie de pradă în Ungaria. La întoarcere, au fost atacaţi de Domn, care avea şi un contingent ungar şi bătuţi în aşa fel încât puţini au mai scăpat peste Dunăre.

După aceasta, urmă pentru Mircea o perioadă de timp ceva mai liniştită. In 1402, avu loc, la Ankara, o luptă între Baiazid şi *Timur-Lenk* (adică Timur cel Şchiop), hanul Mongolilor. Sultanul Turcilor fu învins şi făcut prizonier ; închis într'o cuşcă şi purtat prin Asia în urma învingătorului, el muri curând după aceea. In urma lui, rămaseră mai mulţi fii care începură îndată (anul 1403) o luptă aprigă pentru moştenirea părintească. Mircea se amestecă în această luptă internă şi sprijini cu armele pe unul din fii, pe *Musa.* Acesta şi ajunse să fie încoronat ca sultan la începutul anului 1411. In schimbul ajutorului acordat, dădu el domnului muntean mai multe posesiuni pe malul drept al Dunării. Intr'o scrisoare din această vreme, Mircea adaogă la titlurile sale şi pe acela de „stăpânitor al mai multor cetăţi turceşti". El era acum în culmea puterii : ţara avea cea mai mare întindere, iar sultan la Turci era protejatul său. Din nefericire însă, această situaţie nu dură mult. Musa fu învins de un alt frate *Mohamed,* care rămase singur stăpânitor al imperiului (1413). Incercările unui nou pretendent, *Mustafa,* ajutat şi acesta de Mircea, în anii 1414—1416, nu avură succes : ele provocară însă o expediţie de răzbunare a lui Mohamed în Ţara Românească, în 1417 ; cu acest prilej, luară Turcii cetatea Giurgiu ; tot atunci se pare că a căzut şi Turnul. Pe de altă parte, Dobrogea e ocupată în întregime, Isaccea şi Enisala sunt întărite (vezi fig. 56) ; Ţara Românească era ameninţată aşa dar şi din spre răsărit. Mircea, după treizeci de ani de lupte şi atâtea victorii, fu silit să recunoască superioritatea Turcilor ; el se angajă să le plătească o sumă de bani anual, un *haraciu* cum se spunea atunci ; era un mijloc de a avea linişte, ţara rămânând altfel cu vechile ei rosturi ; Turcii nu se amestecau în organizarea ei internă, care se păstra neatinsă.

Activitate internă. Ctitoriile. In afară de luptele sale strălucite, Mircea mai e însemnat şi prin felul cum a ştiut să gospodărească ţara, făcând să se desvolte comerţul şi industria şi prin grija ce a avut-o de cele bisericeşti. El a acordat Braşovenilor un nou tratat de comerţ, în 1413, specificând vama pe care aceştia trebuiau s'o plătească ; se aduceau mărfuri atât din răsărit, „de peste mare", cât şi din apus, tocmai din extremitatea cealaltă a Europei. Astfel erau postavurile şi catifeaua de *Ypres,* de *Louvain* (în Belgia de astăzi !) şi de *Colonia* (pe malul Rinului, în Germania !) ; altele

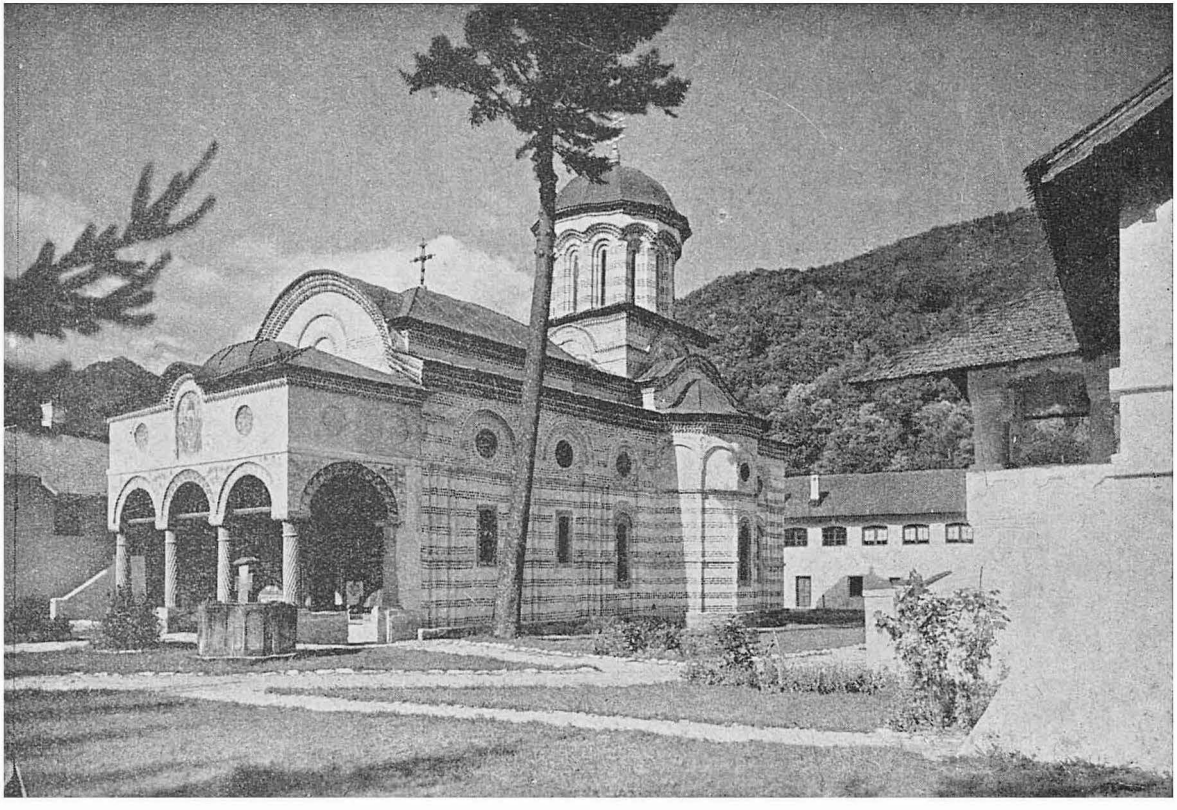

Fig. 50 — Biserica mânastirii Cozia, ctitoria lui Mircea cel Batrân. Atât înfăţişarea cât şi felul de construcţie, cu rânduri de caramizi aparente, arată influenţa bizantină. Numele vechiu al Coziei este *Nucet;* aşa i se spune mânastirii în cel dintâi document, din 1388.

veneau din *Cehia*, foarte multe produse se aduceau din Ardeal (manufactură săsească !) Noi, în schimb, exportam vite, piei şi blănuri, sare, miere şi ceară, peşte, brânză şi grâne. Lângă Baia de Aramă, la satul Bratilovo, începe, în vremea aceasta, exploatarea *minelor de aramă.*

In privinţa lăcaşurilor dumnezeieşti, Mircea a ridicat o nouă

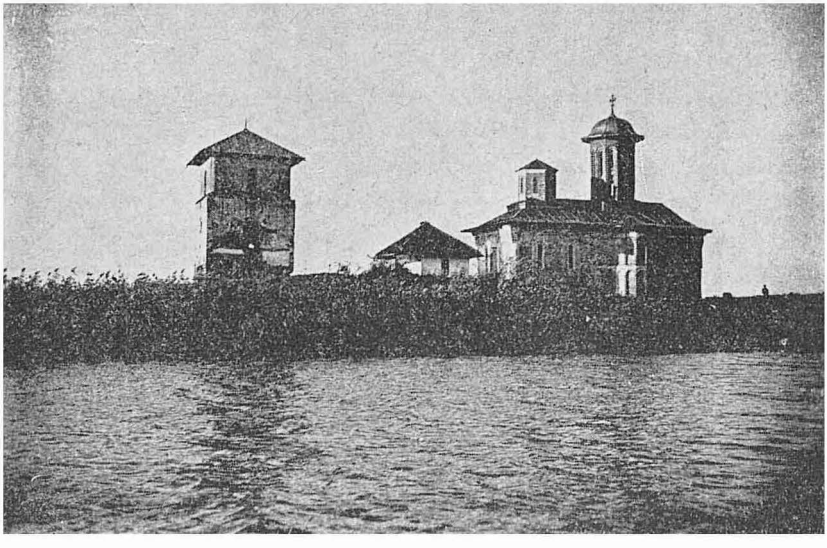

Fig. 51 — Biserica mânăstirii Snagov. Printr'un document fără dată, Mircea întareşte „rugătorului Domniei Mele, popei chir Lazar dela Snagov, un sat numit Ciuliniţa... pe Buzău, ce l-a adaos fratele Domniei Mele jupân Staico mânăstirii Domniei Mele dela Snagov". Actuala biserica nu e din timpul lui Mircea, ci mai noua.

biserică, de piatră, la Cozia şi a făcut daruri bogate mânăstirii de aci şi celei dela Tismana, precum şi multora din celelalte mânăstiri care se constată a exista în vremea sa, anume *Snagovul,* (vezi fig. 51), *Glavaciocul, Dealul Strugalea* (nu se ştie sigur unde venea această mânăstire !), *Govora, Bolintinul* (în judeţul Ilfov, în „pădurea cea mare" !) şi *Vişina* (în judeţul Gorj, lângă Bumbeşti !). A făcut daruri şi la Muntele Athos, mânăstirii *Cutlumuz,* ctitoria înaintaşilor săi Nicolae Alexandru şi Vlaicu Vodă.

Mircea a murit la 31 Ianuarie 1418 şi a fost îngropat în

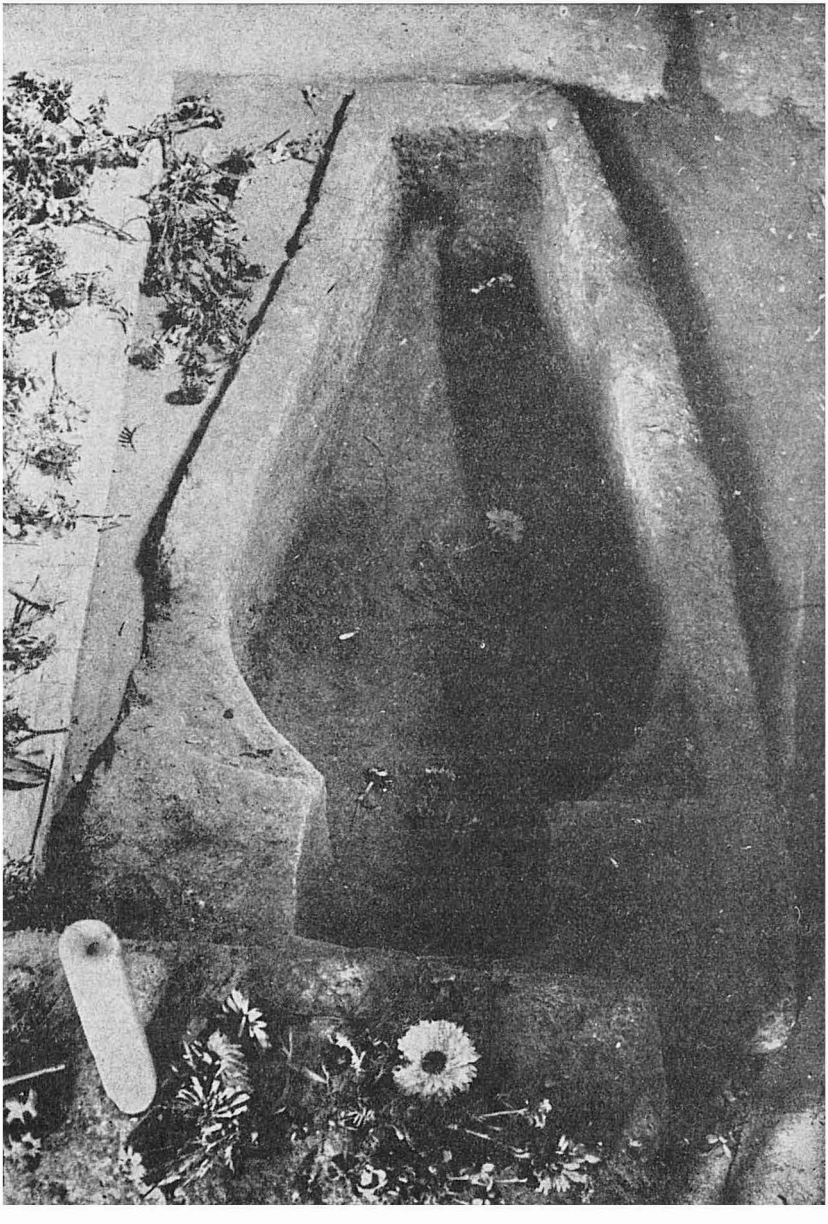

Fig. 52 — Sarcofagul lui Mircea cel Bătrân, de piatră, găsit la mânăstirea Cozia în urma săpăturilor făcute. Forma lui dovedeşte o influenţă apuseană.

ctitoria sa dela Cozia, într'un sarcofag de piatră cioplit ca în apus (vezi fig. 52). Chipul marelui voievod se vede şi astăzi pe peretele ctitorilor iar amintirea lui, a faptelor lui strălucite, va fi veşnică în istoria patriei noastre.

BIBLIOGRAFIE

Radu I: I. MINEA, Urmaşii lui Vladislav I şi politica orientală a Ungariei, Bucureşti, 1916, 32 p. in 8°; *Curtea Domnească din Argeş*, Bucureşti, 1923, 286 p. in 4° (Formează anii X—XVI 1917—1923 din *Bul. Com. Mon. Ist.*); *G. I. BRĂTIANU, Les bijoux de Curtea de Argesh (Roumanie) et leurs éléments italiens*, în *Rev. Arch.*, s. V, t. XVII (1923), p. 90—110; *G. I. BRĂTIANU, Les bijoux de Curtea-de-Argeş et leurs éléments germaniques*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XI (1924), p. 39—54; *C. MOISIL, Monetele lui Radu I Basarab*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI (1917—1923), p. 122—133; *G. I. BRĂTIANU, L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377*, Vălenii de Munte, 1925, 12 p. in 8°

Dan I: C. LITZICA, De cine a fost ucis Dan, fratele lui Mircea? în *Lui Titu Maiorescu, omagiu* Bucureşti, 1900, p. 54—61.

Mircea cel Bătrân şi epoca sa: D. ONCIUL, Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesiunile lui, în *Conv. Lit.*, XXXV (1901), p. 1010—1035; XXXVI (1902) p. 27—53 şi 716—753; XXXVII (1903), p. 16—30 şi 209—231; *D. ONCIUL, Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1918, 25 p. in 4°; *V. MOTOGNA Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, Gherla, 1924, 43 p. în 8°; *CONSTANTIN C. GIURESCU, Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în *Mem Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t VII (1926—1927), p. 1—58; *V. DRĂGHICEANU, Mormântul lui Mircea Vodă cel Bătrân*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, (1931), p. 20—24; *AZIZ SURYAL ATIYA, The crusade of Nicopolis*, London, 1934, XX + 234 p. in 8°; *AUREL DECEI, A participat Mircea cel Bătrân la lupta dela Ankara?* în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 258—267; *I. IONAŞCU, Vechimea mânăstirii* 339—357; *P. P. PANAITESCU, Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân, din pădurea cea mare dela Bolintin*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937) p. 323—338; *SCARLAT LAMBRINO, Săpăturile arheologice din Ţinutul Dunărea de Jos*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 498—502.

XIII

ALEXANDRU CEL BUN

Alexandru cel Bun este figura dominantă a primului secol de istorie moldoveană.

Caracterul domniei. Intinderea ţării. Dintre toţi cei care, în jurul anului 1400, râvneau tronul Moldovei, a biruit, spre norocul poporului nostru, cel mai destoinic, anume *Alexandru*, fiul lui Roman, fostul Domn. Am spus spre norocul nostru, deoarece într'adevăr fericită a fost domnia lui. *A durat mult*, condiţie esenţială pentru propăşirea instituţiilor, *a întins hotarele ţării*, a mărit deci temelia însăşi a statului, *l-a apărat*, când a trebuit, *a organizat* temeinic vieaţa bisericească şi economică, a căutat să păstreze *pace* şi *linişte*, lucru rar într'o epocă de necontenite războaie şi năvăliri. A fost o domnie cum puţine au mai urmat în sbuciumata istorie a Moldovei. Poporul, cu simţul lui de dreaptă preţuire, i-a spus lui Alexandru : „cel Bun". Şi aşa va rămâne el, cu acest calificativ, în istoria neamului.

Imprejurările în care a ocupat tronul Alexandru cel Bun nu ne sunt bine cunoscute. Un lucru însă este sigur, după cele ce ne spune letopiseţul zis dela Bistriţa, anume că l-a ajutat Mircea cel Bătrân. In felul acesta trebue înţeleasă ştirea letopiseţului că pe Iuga „l-a luat" domnul muntean. Nici data suirii pe tron nu se poate stabili cu precizie. Primul act asupra căruia nu există nicio bănuială e din 29 Iunie 1400 : prin urmare, la această dată, Alexandru domnea.

Intinderea progresivă a Moldovei sub raportul teritorial atinge punctul culminant în timpul lui Alexandru cel Bun. El a stăpânit

dela Ceremuş la limanul Nistrului şi dela Milcov până la Hotin. La începutul domniei, el are Cetatea Albă ; după moartea lui Mircea cel Bătrân, constatăm că stăpâneşte şi celălalt mare port şi mare antrepozit comercial, Chilia. In spre Ţara Românească hotarul era chiar la Milcov ; numai Cetatea Crăciuna, pe malul stâng, râpos, mai rămăsese încă a Muntenilor. Părerea care a dăinuit multă vreme în istoriografia noastră că Vrancea şi chiar ţinutul mai din spre nord, până la Trotuş, ar fi aparţinut pe vremea lui

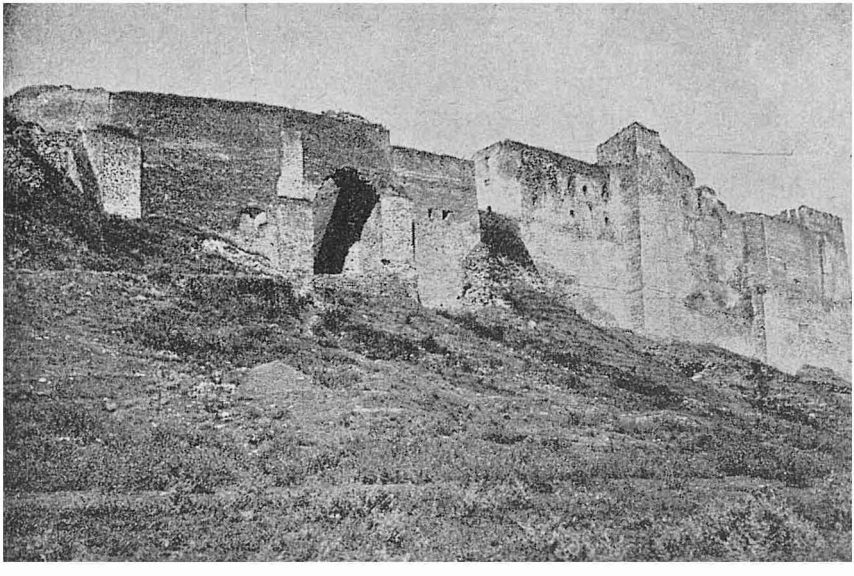

Fig. 53 — Ruinele Cetăţii Hotinului. Ridicată, în preajma întemeierii Moldovei, de către regele Cazimir cel Mare al Poloniei (1340—1370), aceasta cetatea apara drumul de comerţ care unea oraşele Galiţiei cu porturile dela Marea Neagra. Şi astazi încă, zidurile cetaţii fac o puternica impresie.

Alexandru, Ţării Româneşti, nu se poate susţine. Există documente categorice, cum este, de pildă, acela pentru satul Bătineşti, dintre Putna şi Milcov, din care reiese limpede stăpânirea lui Alexandru asupra acestei regiuni. Tratatul ulterior, din 1475, al lui Ştefan cel Mare cu Mateiaş Corvin, ne arată că au existat şi *acte* încheiate între Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun cu privire la hotarul dintre cele două ţări. Din nefericire, nu cunoaştem aceste acte, nici n'avem vreo ştire despre cuprinsul lor. In sfârşit, din anul 1413

înainte, hotarul spre miazănoapte e împins dincolo de Ceremuş, el înglobând şi Pocuţia. Suprafaţa Moldovei era prin urmare considerabilă. Domnia lui Alexandru înseamnă, sub acest raport, după cum am spus, punctul cel mai înalt dela întemeiere încoace. El va fi întrecut numai pe vremea lui Ştefan, când ţara va avea şi cetatea Crăciunei spre miazăzi şi posesiunile din Ardeal, Ciceiul şi Cetatea de Baltă.

Relaţiile cu vecinii. Ca şi înaintaşii săi, Alexandru cel Bun a păstrat bune raporturi cu Polonii. In anul 1402, deci puţină vreme după ce se suise pe tron, el încheie un tratat cu Vladislav Iagello, recunoscându-i suzeranitatea. Acest tratat e reînnoit în mai multe rânduri în cursul domniei, ultima dată în 1411. Din vechea datorie de 3000 de ruble de argint, contractată în timpul lui Petru al Muşatei, mai rămăsese o mie ; Vladislav recunoaşte faptul şi-i dă lui Alexandru un înscris la mână, tot în anul 1411. Dacă acest rest de datorie nu va fi plătit în doi ani, domnul Moldovei va avea dreptul să ocupe Pocuţia şi s'o păstreze până ce i se vor întoarce banii. Ceea ce s'a şi întâmplat în 1413.

Ca urmare a tratatului încheiat în 1402, ajută Alexandru cel Bun pe regele Poloniei cu oaste împotriva duşmanilor în mai multe rânduri. Astfel în 1422, în timpul războiului cu Cavalerii Teutoni care, după ce fuseseră izgoniţi dela noi, se stabiliseră în Prusia Orientală, el îi trimite o oaste de călăreţi sub comanda spătarului Coman ; aceştia sunt atacaţi, în faţa cetăţii Marienburg, de o armată mult mai numeroasă. Moldovenii se retrag atunci în ordine într'o pădure din apropiere unde descalecă şi se dau fiecare în dosul unui copac, aşteptând, cu arcurile pregătite, atacul Teutonilor. Când aceştia, siguri de victorie, se năpustesc asupra pădurii, sunt primiţi de o ploaie deasă de săgeţi. Mulţi dintre Teutoni cad ucişi sau răniţi, ceilalţi se retrag în desordine, urmăriţi de Moldovenii care iau, cu acest prilej, şi o pradă bogată. „Astfel — povesteşte cronicarul polon Dlugosz — într'un chip minunat, Moldovenii cu o ceată de puţini oameni au bătut o oaste mare a duşmanului şi s'au întors... învingători şi încărcaţi cu o pradă uriaşă".

Nu tot aşa de leal s'a purtat însă regele Poloniei faţă de Alexandru cel Bun. Intr'adevăr, în timp ce acesta din urmă era credincios cuvântului dat şi gata să-şi ajute suzeranul la vreme de nevoie, Vladislav Iagello, sub influenţa regelui Ungariei, a admis

să încheie cu acesta, în 1412, un tratat la *Lublin*, prin care se prevedea, într'un articol secret, că dacă Alexandru nu va ajuta pe Unguri împotriva Turcilor, atunci el să fie detronat, iar Moldova să se împartă în două : Polonii să ia partea din spre miazănoapte şi răsărit, cu oraşele Iaşi şi Cetatea Albă, iar Ungurii partea din spre apus şi miazăzi, cu oraşul Bârlad şi Cetatea Chiliei. Acest articol nu va fi cunoscut de Alexandru cel Bun decât târziu, spre sfârşitul domniei, şi atunci el va determina, pe bună dreptate, ruperea legăturilor cu Polonii. Acest fapt se va întâmpla în 1431 : domnul Moldovei se aliază cu Lituanii, care erau şi ei nemulţumiţi de Vladislav Iagello ; războiul începe în vară şi Alexandru înaintează până la Liov, luând o pradă bogată. E adevărat că, până la urmă, Polonii au biruit, învingând pe Lituani. Domnul Moldovei nu a mai văzut însă acest sfârşit, deoarece el şi-a încheiat vieaţa mai înainte (1 Ianuarie 1432).

Cu Ungurii, relaţiile lui Alexandru cel Bun au fost rezervate ; n'a ajuns însă niciodată cu ei la vreun conflict ; spre sfârşitul domniei, atunci când se produsese ruptura cu Polonii, constatăm chiar o apropiere. Cu Mircea cel Bătrân, raporturile au fost din cele mai bune ; cu ajutorul acestuia, ocupă doar Alexandru tronul ; aceleaşi raporturi le-a avut şi cu *fiii* lui Mircea, aşa dar cu *Mihail I*, cu *Radu* zis Praznaglava (Chelul) şi cu *Alexandru-Aldea*. Numai cu Dan al II-lea, *duşmanul* fiilor lui Mircea, nu s'a putut împăca Alexandru cel Bun ; cu acesta a purtat chiar şi două războaie victorioase, în 1429 şi 1430. Tot Dan al II-lea provoacă şi atacul — nereuşit, de altfel — al Turcilor împotriva Cetăţii Albe, în 1420. *Este prima luptă pe care o au Moldovenii cu Turcii.*

Cu Tătarii n'a avut conflicte. Cronicele noastre ca şi mărturiile străinilor nu arată nicio luptă între Alexandru cel Bun şi aceşti stăpânitori ai stepei din nordul Mării Negre. Dimpotrivă, ei i-au dat ajutor în expediţia pe care a întreprins-o în vara anului 1431 împotriva Polonilor, ajungând până la Liov.

In genere, se poate afirma că politica externă a lui Alexandru cel Bun n'a fost o politică ofensivă, ci una *defensivă*. Este adevărat că el a ocupat Chilia care aparţinea mai înainte Muntenilor şi Pocuţia pe care o stăpâneau Polonii. Aceste fapte se justifică însă pe de o parte prin necesitatea economică şi militară a Moldovei de a stăpâni cetatea — antrepozit dela gurile Dunării — *hotarul firesc*

spre miazăzi — pe de altă parte printr'un titlu de drept pe care-l aveau domnii Moldovei asupra pământului de dincolo de Ceremuş. *Odată realizate drepturile sale legitime*, Alexandru n'a făcut altceva decât *să se apere* împotriva duşmanilor. Este politica pe care o vor urma cei mai mulţi dintre domnii noştri, este politica, am putea spune, tradiţională a poporului nostru, care nu are tendinţe de imperialism, ci doreşte numai să poată trăi în cuprinsul hotarelor sale etnice.

Alexandru cel Bun şi Biserica. Un merit deosebit şi-a câştigat Alexandru cel Bun în domeniul bisericesc. El pune capăt mai întâi conflictului cu Patriarhia de Constantinopol, conflict care începuse, după cum am văzut, în timpul tatălui său Roman. Chiar la începutul domniei, în 1401, anatema este ridicată, Iosif este recunoscut ca Mitropolit al Moldovei şi astfel ţara îşi statorniceşte organizarea ei ierarhică bisericească. Această organizare se desăvârşeşte apoi prin înfiinţarea, de către Alexandru, a două episcopii: una la *Rădăuţi*, pentru partea de miazănoapte a ţării, alta la *Roman*, pentru partea de miazăzi.

Tot Alexandru este şi ctitorul a două mari şi vechi mânăstiri moldovene: *Bistriţa* şi *Moldoviţa*; el le-a înălţat din temelie şi le-a înzestrat cu numeroase odoare bisericeşti, cu sate, venituri şi robi. In cea dintâi au fost îngropate rămăşiţele pământeşti ale voievodului; piatra sa de mormânt nu ni s'a păstrat însă. Numeroase danii au primit şi celelalte mânăstiri ale Moldovei şi anume *Neamţul*, apoi mânăstirea sfântului Nicolae din Poiana Siretului, numită mai târziu şi *Pobrata* (azi Probota), după aceea mânăstirile dintre Prut şi Nistru, anume cea dela *Vâşnevăţ* şi aceea „*a lui Vărzar*", în sfârşit mânăstirile *Humor*, întemeiată de un dregător al lui Alexandru, şi *Horodnic*, care era mânăstire de călugăriţe. Şi Muntele Athos a cunoscut milostenia cucernicului domn al Moldovei: mânăstirea *Zografos* de acolo are un act de danie din anul 1429.

Tot în latura aceasta, a vieţii bisericeşti, trebue pomenită şi aducerea moaştelor Sfântului Ioan cel Nou. Pe la 1300, a fost martirizat la Cetatea-Albă, de către Tătari, un neguţător grec cu numele Ioan, fiindcă nu voia să treacă la mahometanism. După moarte, trupul mucenicului n'a putrezit însă, ci s'a păstrat ca sfinte moaşte făcătoare de minuni. Faima lor ajungând la Suceava, Ale-

xandru se gândi să le aducă în cetatea sa de scaun. Cu mare şi strălucit alaiu s'a făcut aceasta şi sfintele moaşte au fost aşezate într'o raclă de argint, frumos împodobită (vezi fig. 54), în biserica mitropolitană din Suceava. Şi astăzi încă, la hramul bisericii, mii şi mii de oameni vin din toate părţile spre a-şi atinge o clipă buzele şi fruntea de sfântul trup al mucenicului, cel ce vindecă bolile şi apără pământul Moldovei. Vieaţa Sfântului Ioan cel

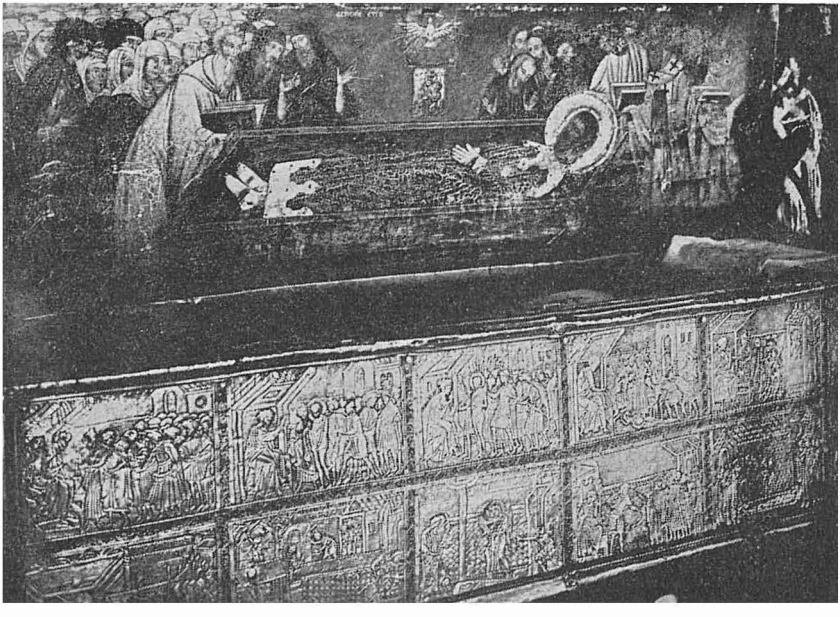

Fig. 54 — Sicriul sau racla de argint în care sunt moaştele sfântului Ioan cel Nou. Scenele săpate în părţile laterale ale raclei reprezintă momentele însemnate din vieaţa sfântului. Pe capac, pictată, Adormirea întru Domnul a sfântului.

Nou a fost scrisă chiar în vremea lui Alexandru cel Bun de către un călugăr învăţat *Grigore Ţamblac*. Acesta era de fel din Târnovo, în Bulgaria ; fusese trimis în Moldova în 1401 de către Patriarhul de Constantinopol spre a pune capăt conflictului bisericesc, şi, isprăvindu-şi cu bine misiunea, rămăsese aci. Domnul îi dădu stăreţia mânăstirii Neamţului şi-l numi totdeodată „prezviter al marii biserici a Moldovlahiei". La Suceava, Ţamblac a ţinut în slavoneşte — limba oficială a ţării — o serie de predici, 21 de

toate, al căror cuprins ne este cunoscut, deoarece còpii de pe ele s'au păstrat atât în Rusia cât şi în sudul Dunării. După câtăva vreme, acest învăţat călugăr a trecut în Lituania şi a fost ales mitropolit al Chievului.

Dar nu numai faţă de biserica ţării a arătat Alexandru grijă, ci şi faţă de celelalte confesiuni creştine. Pentru episcopul catolicilor a zidit o biserică frumoasă de piatră, în *Baia,* iar Armenilor le-a dat un hrisov, recunoscându-le un episcop, cu reşedinţa la Suceava.

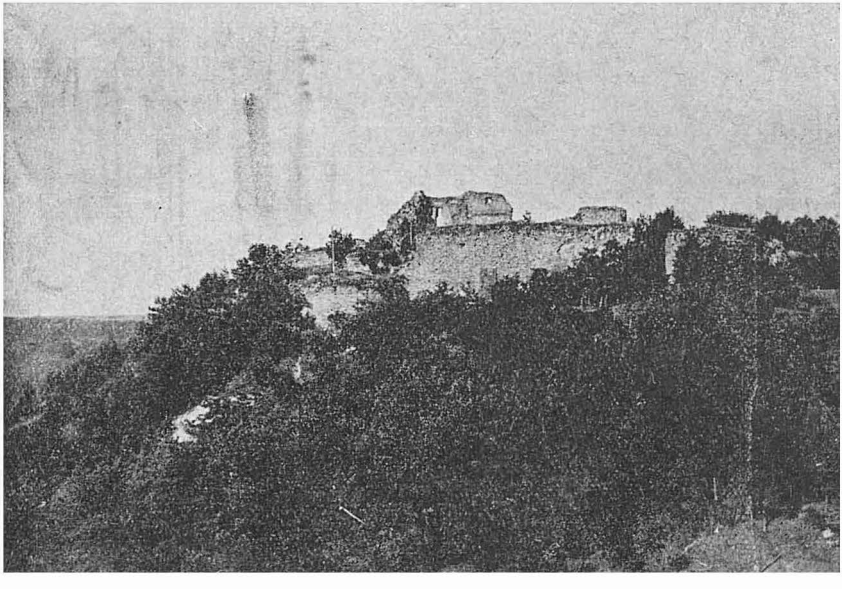

Fig. 55 — Ruinele cetăţii dela Suceava ; ele domină oraşul. Prima menţiune documentară despre cetatea Sucevei este din vremea lui Petru al Muşatei, într'un act cu data de 10 Fevruarie 1388.

Câţi dintre conducătorii contemporani ai Europei pot arăta o aşa de largă înţelegere, un spirit aşa de tolerant, aşa de creştin ?

Vieaţa economică. Şi în domeniul acesta, Alexandru cel Bun s'a arătat un cârmuitor destoinic. El a dat negustorilor din Liov şi din ţinuturile polone învecinate cu Moldova un privilegiu comercial, în anul 1408, hotărîndu-le ce anume vămi au să plătească. Aceste vămi se luau la hotare, sau în oraşele cele mai apropiate de hotare, precum şi în unele din oraşele şi târgurile din interior. Astfel, de pildă, postavul care se aducea din Polonia şi era destinat

ȚĂRILE ROMÂNEȘTI IN ANUL 1400

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 3

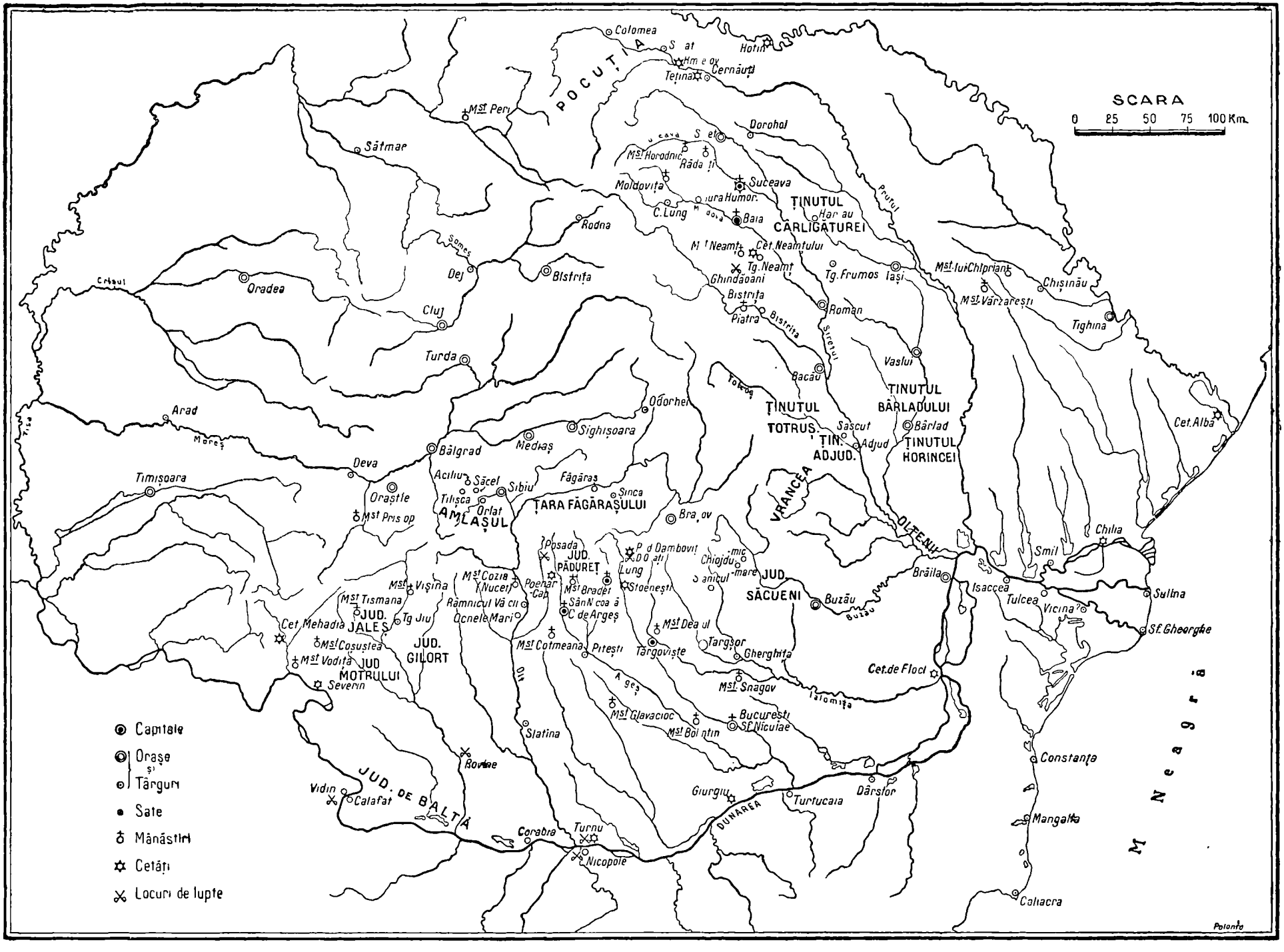

Ardealului, plătea o vamă la Suceava, cea mai mare, apoi o a doua la Baia şi o a treia la Moldoviţa. Dar, deşi existau mai multe vămi, totalul lor nu era prea ridicat.

Quantumul vămii varia, pentru mărfurile de export, în raport cu ţara de destinaţie. Astfel, se plătea la Suceava, pentru o vită cornută, dacă se exporta la Tătari, patru „*groşi*" (moneta curentă pe atunci în Moldova !) ; dacă se exporta la Liov numai un groş ; pentru o sută de oi, şaizeci de groşi, dacă erau destinate Tătarilor ; numai zece groşi dacă mergeau la Liov. Existau, aşa dar, şi atunci tarife preferenţiale.

Un alt privilegiu comercial a dat Alexandru cel Bun negustorilor din Braşov ; cei din Bistriţa ştiau şi ei în mod precis cât au de plătit pentru mărfurile pe care le importau sau le exportau în Moldova. O activitate comercială foarte vie domnea pe vremea aceea în întreaga ţară. Şiruri lungi de care cu marfă străină sau localnică, străbăteau drumurile ; veniturile visteriei erau mari.

Alexandru cel Bun şi-a sfârşit domnia, după cât se pare, la 1 Ianuarie 1432 ; în urma lui au rămas mai mulţi fii care s'au luptat ani de-a-rândul între ei, pentru a ocupa tronul ; în vederea acestui scop, nu s'au dat îndărăt nici dela cele mai grozave crime. Ţara, care înflorise mult sub lunga domnie a lui Alexandru, va decădea în timpul nevrednicilor săi fii.

BIBLIOGRAFIE

Alexandru cel Bun şi epoca sa : D. ONCIUL, Datele cronicelor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun, în An. Acad. Mem. Secţ, Ist., s. 2, t. XXVIII (1904 — 1905), p. 201 — 225 ; *I. NISTOR Die auswärtigen Handelsbeziebungen der Moldau im XIV., und XVI Jahrhundert. Gotha, 1911, XIX* + 240 p. in 8° ; *N. IORGA, Patrafirul lui Alexandru cel Bun*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXV (1912 — 1913), p. 343 — 346 ; *C. AUNER, Episcopia dela Baia*, în *Rev.* 1922, 412 p. în 8° ; *ORESTE LUŢIA, Legenda sf. Ioan cel Nou dela Suceava în frescurile dela Voroneţ*, în *Codrul Cosminului*, I (1924), p. 279—354 ; *P. P PANAITESCU, Alexandru cel Bun. La cinci sute de ani dela moartea lui*, Bucureşti, 1932, 59 p. in 16° ; *P. P PANAITESCU, Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru Episcopia armeană din Suceava (30 Iulie 1401)*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 44—56 ; *PR. C. BOBULESCU, Aerul sau epitaful lui Alexandru cel Bun*, în *Rev. Soc. Bis. Chişinău*, XXIV (1934), p. 65—74 ; *CONST. C. GIURESCU, Intâlnirea lui Guillebert de Lannoy cu Alexandru cel Bun* în *Rev. Ist. Rom., IV* (1934), p. 286—287.

XIV

IANCU DE HUNIEDOARA

„*Atletul cel mai puternic al lui Hristos*".
(Scrisoarea din 1456 a Papei Calixt al III-lea).

Românii din Ardeal. Starea lor socială şi economică. Românii din Ardeal n'au avut parte de o desvoltare liberă, în forme proprii, naţionale, ca dincoace de Carpaţi. Statul în cuprinsul căruia au trăit a fost un stat străin, cu o biserică dominantă străină, cu o pătură conducătoare străină. Cine voia să ia parte la vieaţa de stat, să intre în pătura conducătoare, fatal trebuia să se asimileze ei, era adică pierdut pentru neamul nostru. In aceasta a stat tragedia elementului românesc de peste munţi.

La începutul veacului al XV-lea, Românii din Ardeal erau împărţiţi în trei mari categorii : *şerbii* sau *iobagii*, alcătuind categoria cea mai numeroasă şi trăind pe moşiile regelui, bisericii şi nobililor, cărora erau obligaţi să le plătească dijme, dări şi să le muncească ; apoi *cnezii* şi *voievozii*, având o situaţie mai bună, în calitatea lor de administratori şi de reprezentanţi ai şerbilor faţă de proprietarii respectivi ; în sfârşit, *nobilii*, bucurându-se de toate drepturile şi privilegiile rezervate prin legi, decrete şi obiceiuri. Starea şerbilor era grea : nu se puteau muta de pe o moşie pe alta, decât dacă le dădea voie propritarul, ceea ce bine înţeles, nu se întâmpla ; trebuiau apoi să plătească numeroase dări şi dijme, nu numai proprietarilor, dar şi bisericii catolice ; trebuiau să lucreze gratis un număr de zile pe an. Nevoile şi asuprelile tot înmulţindu-se, iobagii ardeleni — români şi unguri — au făcut o mişcare, în anul 1437.

Mişcarea din 1437. Unio trium nationum. Mişcarea din 1437 a avut ca punct de plecare un abuz al episcopului Transilvaniei *Gheorghe Lepeş*. Acesta nu strânsese timp de trei ani dijmele care i se cuveneau ; la urmă le ceru în bloc pe toate şi anume, nu în moneta obişnuită până atunci, ci în moneta cea nouă care valora mai mult decât cea anterioară. Abuzul era deci îndoit. Ţăranii români şi unguri din nordul Ardealului, sătui de continuele vexaţiuni suferite, se ridicară cu toţii şi cerură să li se facă dreptate. Avu loc o consfătuire a răsculaţilor pe dealul *Bobâlna* (teritoriul comunei *Olpret)* şi se formă o delegaţie care ceru nobililor să revină la vechile libertăţi. Aceştia însă, având de partea lor şi pe voievodul Transilvaniei, pe Ladislau Csàky, în loc să dea ascultare plângerilor, schingiuiră şi uciseră pe trimişii ţăranilor. Izbucni atunci o răscoală înfricoşetoare ; mulţi căzură de o parte şi de alta, până când nobilii, dându-şi seama de gravitatea situaţiei, făcură o legătură cu *Saşii*, care avuseseră şi ei de suferit de pe urma mişcării, şi cu *Secuii*. Actul, încheiat la *Căpâlnea*, în ziua de 16 Septemvrie 1437, prevedea o „*uniune frăţească*", fiecare parte obligându-se să ajute fără întârziere pe celelalte, împotriva duşmanilor ; fiindcă erau *trei* părţi i s'a mai zis şi „Unio trium nationum".

Rezultatele uniunii nu întârziară. Ţăranii fură înfrânţi în luptele care avură loc, iar conducătorii lor executaţi ; condiţiile de traiu deveniră şi mai grele. Sub raportul politic „unio trium nationum" avu de asemenea consecinţe însemnate : ea servi de temeiu teoriei de mai târziu care prezenta ca naţiuni politice ale Ardealului numai pe Unguri, Saşi şi Secui, cu excepţia Românilor. De fapt, după cum am văzut, înţelegerea din 1437 vorbea de *nobili*, de Saşi şi de Secui şi în rândurile celor dintâi erau şi Români. Din nefericire însă, aceşti Români, spre a-şi păstra moşiile şi dregătoriile, îşi schimbară credinţa (regii unguri persecutau pe ortodocşi) şi limba, fură pierduţi deci pentru neamul nostru.

Iancu de Huniedoara. Din rândurile Românilor ardeleni au ieşit multe familii de seamă care au dat statului maghiar bărbaţi vestiţi în toate domeniile de activitate (armată, administraţie, biserică, etc.). Astfel au fost familiile *Banffi* (al cărei nume vine din românescul Ban şi înseamnă : fiul lui Ban !), *Dragffi* (din Drag !), *Kendeffi* (din Cândea !), *Majlath, Csàki, Bekes, etc.* Dar cea mai

vestită familie, în privinţa aceasta, a fost familia *Corvineştilor* care a dat statului maghiar pe cel mai mare general al lui, *Iancu de Huniedoara,* pe unul din cei mai străluciţi regi, *Mateiaş Corvinul* şi pe un ilustru arhiepiscop şi diplomat, *Nicolae Olahul.*

Corvineştii sunt de origine din ţinutul Huniedoarei. Tatăl lui Iancu se numea *Voicu,* iar bunicul lui *Şerb.* In 1409, regele Sigismund dăruia lui Voicu pentru „strălucitele sale merite" dovedite în diferite împrejurări ca „oştean al curţii" (aulae miles), domeniul *Huniedoarei* cu toate locurile sale de arătură, fâneţele, pădurile şi apele sale (vezi fig. 56 şi 57). Cu acest prilej e pomenit şi fiul lui Voicu, *Ioan,* care nu e altul decât vestitul Iancu de Huniedoara.

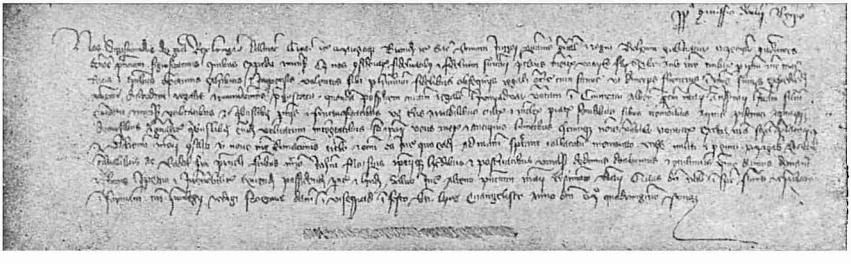

Fig. 56 — Diploma scrisa în limbă latină prin care regele Sigismund al Ungariei dăruieşte în 1409 lui Voicu, tatăl lui Iancu de Huniedoara, fraţilor săi Mogoş, Radul şi un al doilea Radul şi lui Iancu însuşi domeniul regal al Huniedoarei.

Acesta s'a născut, după toate probabilităţile, în 1386, în anul când începea Mircea cel Bătrân să domnească. A învăţat, ca şi tatăl său, meşteşugul armelor ; a fost, în acest scop, şi în Italia, în slujba ducelui de Milano. Reîntors în ţară, el slujeşte, cu o trupă a sa, regelui Sigismund care îi dă în schimb o moşie în Banat. Cariera lui Iancu se desfăşoară apoi în felul următor : în 1438 e *Ban de Severin,* în 1441 îl găsim ca *Voievod al Transilvaniei,* iar în 1446, în urma morţii regelui Vladislav, ucis la Varna, *Guvernator al Ungariei.* In această înaltă funcţie rămâne el până în 1452, când îşi dă demisia din cauza intrigilor nobililor unguri.

Iancu de Huniedoara e vestit în istorie din pricina luptei necurmate pe care a dus-o, timp de zeci de ani, cu Turcii, şi din pricina victoriilor răsunătoare pe care le-a câştigat asupra acestora

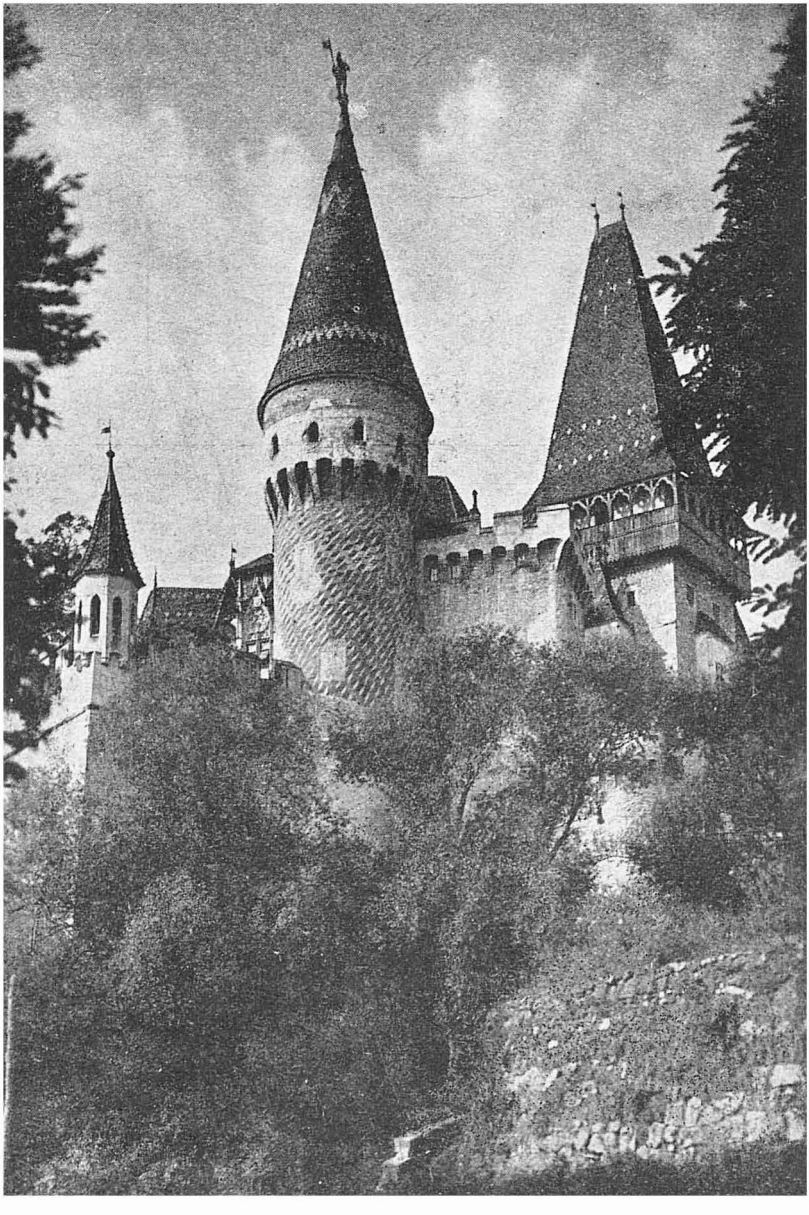

Fig. 57 — Castelul dela Huniedoara, al familiei Corvineştilor. E cel mai însemnat castel medieval păstrat in România; apoi vine acela dela Bran.

(vezi fig. 58). Cele mai însemnate din aceste victorii au fost în 1442, când a sfărâmat două armate turceşti, una la Poarta de Fier,

Fig. 58 — Iancu de Huniedoara. Gravură în aramă din 1584.

pe unde treci din Ardeal în Banat, şi alta pe Ialomiţa, în Muntenia, apoi în 1443, când a ajuns cu armata sa până în inima Bal-

canilor, dincolo de Sofia, şi mai ales în 1456 când a apărat cu eroism *Belgradul* împotriva atacurilor lui Mohamed al II-lea, cuceritorul Constatinopolului, silindu-l să se retragă.

Date fiind însuşirile deosebite ale lui Iancu de Huniedoara, vitejia şi prestigiul său, apoi slujbele mari pe care le-a avut, nu e de mirare că el a exercitat o influenţă puternică şi asupra ţărilor de dincoace de Carpaţi. Timp de aproape cincisprezece ani (1442—1456) atât Muntenia cât şi Moldova au stat sub directa lui înrâurire. El a făcut domni sau i-a dat jos din scaun, după voie; unii din aceşti domni îl considerau drept „părintele" lor; adeseori a trecut cu armată peste munţi, în luptele împotriva Turcilor.

Urmaşii lui Mircea cel Bătrân, până la Vlad Ţepeş. După moartea lui Mircea cel Bătrân urmează o epocă de scădere în istoria Ţării Româneşti. Este epoca luptelor pentru tron, cu tot şiragul nenorocirilor şi umilinţelor care se leagă de o asemenea ispravă; este epoca desbinării în partide potrivnice care adeseori recurg la ajutorul, ce trebue apoi plătit aşa de scump, al străinilor. In această vreme, se luptă fiii lui Mircea, numiţi şi *Drăculeşti* (dela unul din ei, Vlad Dracul!), cu fiii şi urmaşii lui Dan I, aşa zişii *Dăneşti*. Dar câteodată se luptă şi membrii aceleiaşi ramuri *între ei*. Astfel stând lucrurile, Turcii nu mai găsesc în faţa lor rezistenţa îndârjită din vremea lui Mircea; domnii Ţării Româneşti li se închină, plătesc haraciu şi-i însoţesc în expediţii.

Mihail I (1418—1420), fiul şi urmaşul lui Mircea la tron, piere după doi ani de domnie, în luptă cu *Dan al II-lea*, fiul lui Dan I. Invingătorul, la rândul lui, este nevoit să lupte cu un alt fiu al lui Mircea, *Radu* zis *Praznaglava*, adică, pe româneşte, *Chelul*. Acesta izbuteşte să domnească şi el, câte puţin în mai multe rânduri. Dan îşi încheie stăpânirea în 1431, fiind nevoit să se retragă în faţa lui *Alexandru Aldea*, un al treilea fiu al lui Mircea, care vine din Moldova, ajutat cu oaste de către Alexandru cel Bun. Domnia lui Alexandru Aldea ţine până la finele anului 1436 sau începutul lui 1437; acest voievod ar fi vrut să se împotrivească Turcilor, însă nu izbuteşte şi e nevoit nu numai să li se închine, dar să dea şi un număr de vreo 20 de fii de boieri ca ostateci.

Cel mai însemnat dintre toţi urmaşii la tron ai lui Mircea a fost fiul său *Vlad Dracul* (sfârşitul lui 1436 sau începutul lui 1437—1446). A luat domnia cu ajutorul regelui Sigismund al Un-

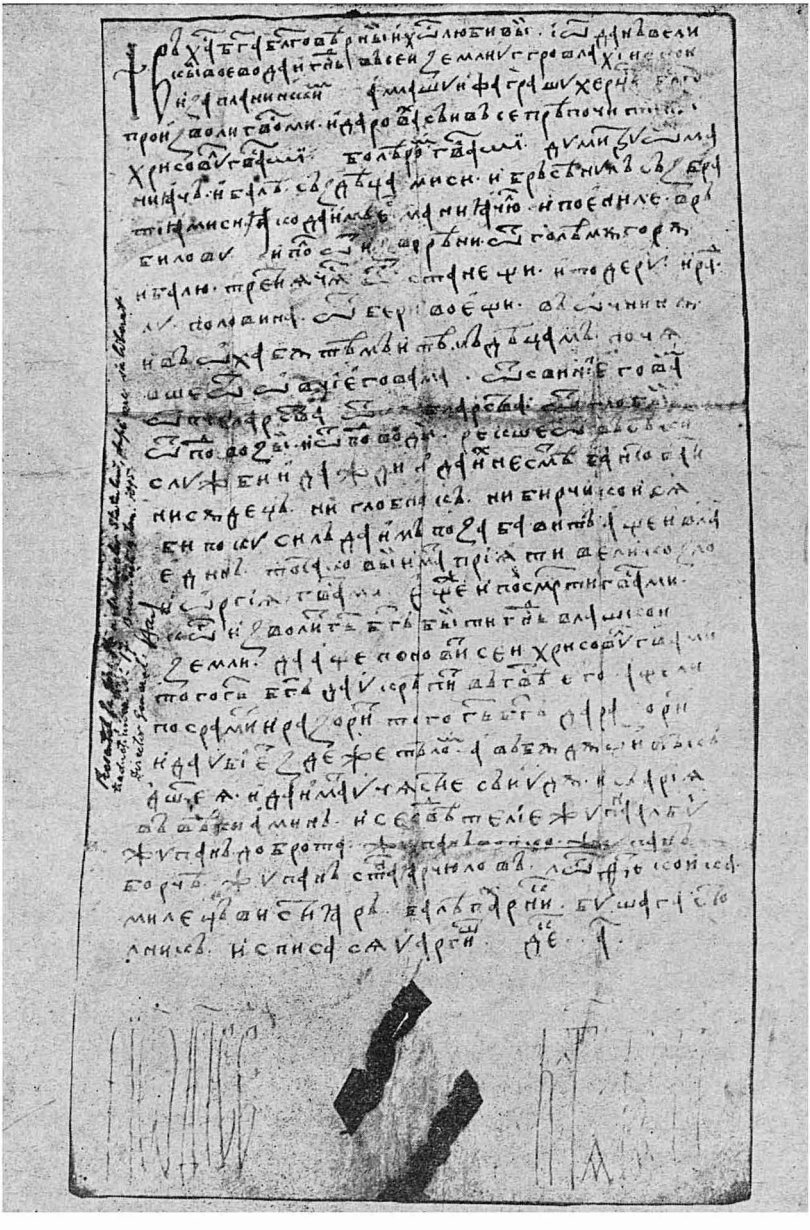

Fig. 59 — Hrisov dela Dan al II-lea, scris în Argeş, Decemvrie 1, anul lipseşte. (Muzeul Municipiului Bucureşti.)

gariei ; din cauza vecinităţii imediate a Turcilor care stăpâneau, pe malul *stâng* al Dunării, cetăţile *Giurgiu* şi *Turnul*, a trebuit însă, îndată după aceea, să li se închine lor. El însoţeşte, în 1438, armata Sultanului, în expediţia făcută în Ardeal ; a fost prădată şi arsă atunci valea Mureşului şi oraşele Mediaş, Sighişoara, Sebeş, precum şi suburbiile Braşovului. Văzând însă, apoi, izbânzile repurtate în 1442 de către Iancu de Huniedoara asupra Turcilor, Vlad Dracul trece de partea acestuia şi-l însoţeşte în expediţiile următoare. Astfel a participat la marea expediţie din 1443 când armata creştină a trecut de Sofia, apoi la cea din 1444 care urmărea să gonească pe Turci din Constantinopol, dar care s'a isprăvit, întocmai ca şi cea din 1396, printr'un dezastru, de data aceasta la *Varna*. A pierit în luptă însuşi regele Vladislav al Ungariei, care n'a vrut să asculte de sfatul lui Iancu şi s'a aventurat departe, în mijlocul duşmanilor, aşa cum făcuseră cavalerii francezi la Nicopole. In anul următor, 1445, Vlad Dracul a luat parte la expediţia pe Dunăre, întreprinsă de o flotă burgundă ; cu acest prilej au fost cucerite cetăţile *Turtucaia* şi *Giurgiu*. După această expediţie, relaţiile dintre domnul muntean şi Iancu se strică ; urmarea este o expediţie a acestuia din urmă în Ţara Românească, în care Vlad Dracul este prins şi decapitat (Decemvrie 1446). In locul lui este numit *Dan al III-lea*, fiul lui Dan al II-lea, care nu domneşte însă decât vreun an şi ceva, lăsând locul lui *Vladislav al II-lea* a cărui stăpânire a ţinut mai mult, din 1447 până în 1456. Şi acesta ajunge în conflict cu Iancu de Huniedoara care-i ia cele două posesiuni de peste munţi, Amlaşul şi Făgăraşul şi, în cele din urmă, îl face să-şi piardă şi tronul, punând în locul lui pe *Vlad Ţepeş*.

Urmaşii lui Alexandru cel Bun până la Ştefan cel Mare. In Moldova, după moartea lui Alexandru cel Bun, constatăm aceeaşi stare nenorocită ca şi în Ţara Românească după Mircea cel Bătrân. Fiii, legitimi şi nelegitimi, se luptă pentru moştenirea părintească ; în dorinţa lor de a ocupa scaunul domnesc, fac apel la străini şi li se închină, câteodată chiar la mai mulţi în acelaşi timp. Luptele interne strică ţara, împiedecă negoţul ; sărăcia se adaugă umilinţei. Cei douăzeci şi cinci de ani care despart sfârşitul lui Alexandru de începutul domniei lui Ştefan, sunt, fără îndoială, printre cei mai răi din întreaga istorie a Moldovei. I-am fi putut evita, ca şi anii corespunzători din Muntenia, numai dacă am fi avut şi noi,

cum au avut alte popoare, un sistem precis şi riguros de succesiune la tron, dacă am fi recunoscut, de pildă, dreptul la domnie al primului născut, din tată în fiu. Din nefericire însă, nu numai că n'am avut un asemenea sistem, dar n'am mărginit dreptul de succesiune nici măcar la *fiii* celui care domnea. Fraţii, nepoţii, verii acestuia puteau şi ei să aspire la domnie, din moment ce erau „sămânţă de domn". Mai mult chiar, se recunoşteau aceleaşi drepturi şi *fiilor nelegitimi* care-şi puteau dovedi înalta lor origine. Lesne de înţeles ce a urmat dintr'un astfel de sistem : s'a deschis drum tuturor ambiţiilor şi tuturor compromisurilor. O mare parte din forţele vii ale neamului nostru s'au irosit în luptele nenorocite pentru domnie ; aceste lupte ne-au făcut mai mult rău decât toţi duşmanii externi laolaltă. De aceea, nu se va putea niciodată preţui îndeajuns sistemul *actual* care prevede o modalitate *precisă* şi *riguroasă* în ce priveşte succesiunea la tron.

După Alexandru cel Bun a urmat fiul său *Iliaş*. Acesta, ajutat de Poloni, a trebuit să dea însă mai multe lupte cu fratele său *Ştefan* până când, în cele din urmă, ei se înţeleg să domnească fiecare peste câte o jumătate de ţară (1435) ; Iliaş ia partea de miazănoapte — „ţara de sus" cum se va spune mai târziu — iar Ştefan partea de miazăzi — „ţara de jos" — cu Chilia şi Cetatea Albă. Moldova se împărţi deci în două ca şi o moşie oarecare ; fiecare domn avu cancelaria lui, dregătorii lui, veniturile lui. Această stare dură până la sfârşitul anului 1442 când Ştefan, vrând să nu mai împartă puterea cu fratele său, îl prinde şi îl orbeşte. Crima aceasta, oribilă, nu rămâne însă nerăzbunată ; în 1447, fiul lui Iliaş, *Roman*, venind cu ajutor polon, prinde, la rândul lui, pe Ştefan şi-i taie capul. Moldova se împarte din nou, pentru foarte scurt timp însă, între doi stăpânitori : *Roman* şi *Petru*, un alt fiu al lui Alexandru cel Bun. Acesta e ajutat de Iancu de Huniedoara, pe a cărui soră o luase în căsătorie. După Petru care, la urmă, rămăsese singur stăpân, vine *Alexăndrel*, fratele mai mic al lui Roman ; el nu se poate menţine însă decât vreun an şi jumătate, trebuind să se retragă în faţa lui *Bogdan al II-lea (1449—1451)*, un al patrulea fiu al lui Alexandru cel Bun, venit cu ajutor tot dela Iancu de Huniedoara. Bogdan al II-lea, tatăl lui Ştefan cel Mare, este cel mai însemnat dintre domnii acestei epoci ; el biruie, în bătălia din codrul *Crasnei* — aşa cum va face, mai târziu, fiul său

la codrul Cozminului — pe Polonii care vroiau să aducă din nou în scaun pe Alexăndrel (6 Septemvrie 1450).

Bogdan are un sfârşit tragic : el este surprins pe când petrecea la un boier, în satul *Răuseni*, de un frate al său, *Petru Aron* şi decapitat (1451, Octomvrie). Sub domnia acestuia din urmă care, pentru a câştiga tronul, recursese deci la o crimă, Moldova plăteşte, pentru întâia oară, *haraciu* Turcilor. In acelaşi timp, domnul era supus şi Polonilor ; ţara lui Alexandru cel Bun ajunsese într'o stare de umilinţă din care o va scoate însă Ştefan cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

Românu din Ardeal. Iancu de Huniedoara. N. IORGA, Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria, vol. I-iu. *Până la mişcarea lui Horia (1784)*, Bucureşti, 1915, 463 p. in 8° ; *COLONEL T. NICOLAU, Ioan Huniade Corvin*, Bucureşti, 1925, 261 p. in 8° ; *TEODOR POPA, Iancu Corvin de Huniedoara (Ioan Hunyadi)*, Huniedoara, 1928, 184 p. in 8°.

Urmaşii lui Mircea cel Bătrân : AL. XENOPOL, Lupta între Drăculeşti şi Dăneşti în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXX (1907), p. 183—272 ; *AL. A. VASILESCU, Urmaşii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Ţepeş 1418—1456*, I. *Dela moartea lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Dracul, 1418—1437*, Bucureşti, 1915, 55 p. in 4° ; *ST. NICOLAESCU, Domnia lui Alexandru Vodă Alaea, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân, 1431—1435*, Bucureşti, 1922, 48 p. in 4° ; *ILIE MINEA, Vlad Dracul şi vremea sa*, Iaşi, 1928, 219 p. in 8° ; *I C. FILITTI, Banatul Olteniei şi Craioveştii (IV Pretinsa luptă dintre Dăneşti şi Drăculeşti)*, Craiova, f. a., 123 p. in 8° ; *ST. NICOLAESCU, Lămurirea unei enigme istorice. Vladislav voevod şi Doamna Neacşa, 1488*, Bucureşti, 1935, 8 p. in 8°.

Urmaşii lui Alexandru cel Bun : V. PÂRVAN, Alexăndrel Vodă şi Bogdan Vodă, Bucureşti, 1904, 128 p. in 8° ; *I. BOGDAN, Contribuţii la Istoria Moldovei între anii 1448—1458*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.* s. 2, t. XXIX (1906—1907), p. 629—643 ; *FR. BABINGER, Cel dintâi bir al Moldovei către Sultan*, Bucureşti, 1936, 11 p. in 8°.

XV

VLAD ŢEPEŞ

„Se speriaseră întru atâta mul ţimile (Turcilor) încât se socotea fericit cel ce putea trece dincolo, în Anatolia".
(Mărturie contemporană).

Căderea Constantinopolului şi urmările ei. După Mohamed I, contemporanul lui Mircea cel Bătrân, urmă ca Sultan al Turcilor *Murad al II-lea,* un stăpânitor cu însuşiri deosebite, mare constructor şi iubitor de cultură. Domnia lui ţinu până în 1451, când un atac de apoplexie îi puse capăt vieţii. Fiul şi urmaşul său, *Mohamed al II-lea,* avea atunci 21 de ani ; moştenise înclinarea spre cele spirituale ale tatălui său ; cunoştea mai multe limbi şi era stăpânit de o ambiţie uriaşe : îşi propusese — ne spune o mărturie contemporană — să imite pe Alexandru Machedon şi pe Cezar. Indată ce se sui pe tron, începu pregătirile pentru cucerirea Constantinopolului : construi o cetate pe ţărmul european al Bosforului, primi pe inginerul Orban — Român ardelean, după câte se pare — care părăsise, nefiind plătit, pe Bizantini, şi-l puse să-i toarne tunuri de asediu, între altele unul uriaş, de 700 de tone, îşi organiză o flotă, în sfârşit stabili în amănunţimi planul atacului. In Aprilie 1453, asediul începu : armata lui Mahomed al II-lea număra, după un izvor turc, 80.000 de soldaţi buni, în afară de trupele neregulate ; flota sa avea 420 de vase, mari şi mici. In faţa acestor forţe însemnate, împăratul bizantin *Constantin Dragasses* abia putu strânge 8—9000 de oameni şi vreo 30 de corăbii. Populaţia Constantinopolului, învrăjbită de nesfârşitele discuţii religioase şi urînd pe catolici care fuseseră chemaţi în ajutor, nu înţelese gravitatea momentului şi nu sprijini cum trebuia eforturile împăratului său.

Asaltul decisiv avu loc în ziua de 29 Mai ; cinci coloane puternice atacară porţile oraşului. După o luptă înverşunată, în cursul căreia Constantin Dragasses căzu eroic, Turcii pătrunseră înăuntru. Mulţi dintre locuitori fură făcuţi robi, averile lor prădate, iar majoritatea bisericilor, începând cu minunata *Sfânta Sofie* a lui Justinian, prefăcute în moschei. După ce trecu însă furia primelor zile, Mahomed luă măsuri de organizare ; fixă populaţiei rămase locuinţe ; numi un nou patriarh, încheie un tratat cu negustorii genovezi din Galata (un cartier al Constantinopolului). Vieaţa îşi reluă cursul ; populaţia oraşului crescu în scurtă vreme în chip considerabil, iar Grecii se grupară în jurul Patriarhiei, în cartierul Fanarului ; unii dintre ei ajunseră, cu timpul, la situaţii importante ; un călugăr grec Critobul, din insula Imbros, scrise chiar o cronică foarte favorabilă lui Mohamed al II-lea.

Cucerirea Constantinopolului avu un răsunet extraordinar în întreaga creştinătate ; avu de asemenea urmări însemnate. Unii dintre învăţaţii şi artiştii greci se stabiliră în Italia şi în alte ţări, contribuind la deşteptarea interesului pentru limba şi literatura greacă. Dar mai ales în domeniul politic şi economic urmările fură mari. Având Bosforul şi Dardanelele, Turcii deveniră de fapt stăpânii Mării Negre. Comerţul cetăţilor genoveze din Crimeia, în fruntea cărora sta *Caffa*, comerţul Chiliei şi Cetăţii Albe, fu controlat de ei ; în cele din urmă înseşi aceste cetăţi căzură în mâna lor : Marea Neagră deveni o mare turcească.

Prin cucerirea Constantinopolului, Turcii ajunseseră stăpâni nu numai ai centrului vital al Peninsulei Balcanice, dar ai unui centru *mondial,* sub toate raporturile. Insemnătatea statului otoman şi a conducătorilor lui crescu prin aceasta considerabil ; prestigiul lui de asemenea. Stăpân pe strălucita cetate a lui Constantin, pe „oraşul împăratului" (Ţarigrad) cum spuneau Slavii, Turcii devin o mare putere a lumii şi cea mai mare din sud-estul european şi din vestul asiatic.

La marginea de miazănoapte a Peninsulei Balcanice, pe linia Dunării, mai rămăseseră însă două cetăţi însemnate, necucerite încă : *Belgradul* şi *Chilia.* Ele împiedecau înaintarea turcească spre miazănoapte ; erau, în acelaşi timp, şi excelente baze de operaţiuni pentru eventuale campanii creştine în Balcani. Mohamed al II-lea înţelese numaidecât însemnătatea acestor puncte strategice ; el spunea chiar

— ni s'au păstrat înseşi cuvintele lui — : „câtă vreme Românii stăpânesc Chilia şi Cetatea Albă iar Ungurii Belgradul sârbesc, nu vom putea birui pe creştini". De aceea, la puţină vreme după cucerirea Constantinopolului, Mohamed îşi concentră eforturile asupra celor două cetăţi de pe linia Dunării. Intâi fu asediat Belgradul (1456) ; apărarea vitejească a lui Iancu de Huniedoara sili însă pe Sultan să se retragă, cu pierderi considerabile. Apoi trimise o flotă împotriva Chiliei (1462) ; nici această încercare nu reuşi. De fapt, era numai o amânare : peste câteva decenii ambele cetăţi vor fi în mâna Turcilor [1]) şi drumul spre Ungaria şi Polonia le va fi deschis.

Vlad Ţepeş. Chiar în anul în care, după strălucita biruinţă dela Belgrad, Iancu dela Huniedoara închidea ochii, plâns de întreaga creştinătate (1456 ; vezi fig. 58), se suia pe tronul Ţării Româneşti *Vlad Ţepeş*, fiul lui Vlad Dracul. Porecla de Ţepeş îi venea dela pedeapsa lui preferată : tragerea în ţeapă, pe care o aplica atât făcătorilor de rele cât şi celor care turburau liniştea ţării. S'a exagerat cruzimea acestui voievod care e reprezentat de unii istorici ca un bolnav, un degenerat, un sadic ; de fapt, schingiuirile şi execuţile pe care le-a ordonat el nu erau pornite dintr'un capriciu maladiv, ci aveau întotdeauna o raţiune şi anume, foarte adesea, o *raţiune de stat.* Ele serveau ca exemplu şi asigurau ordinea ; de altfel, nu erau mai numeroase sau mai crude ca acelea ale atâtor alţi stăpânitori contemporani din Europa : aşa erau vremurile.

Vlad Ţepeş ocupă tronul cu ajutorul lui Iancu de Huniedoara ; la început el are să respingă încercările unor pretendenţi : *aceştia erau sprijiniţi de către Saşi :* aşa se explică sângeroasele represalii ale lui Ţepeş care trase în ţeapă sau arse de vii pe o sumă de negustori braşoveni şi prădă ţinutul Sibiului şi Ţara Bârsei (1459). Unul din aceşti pretendenţi, *Dan,* care venise cu oaste să-şi încerce norocul, fu bătut şi prins. Ţepeş dădu poruncă să i se sape groapa, îi făcu de viu slujba înmormântării şi apoi îi tăie capul : pildă şi pentru ceilalţi care râvneau tronul. Iar fiindcă Dan venise şi cu sprijinul Românilor din Făgăraş şi Amlaş, trimise împotriva acestor ţinuturi o oaste care le jefui şi le arse cumplit. Unele sate, ca de pildă, Şercaia şi Mica, fură nimicite în întregime încât, doi

1. Chilia în 1484, Belgradul în 1521.

ani după aceea, trebuiau să fie colonizate din nou. Amlaşul fu luat la 24 August 1460; sătenii, în frunte cu popa, suferiră pedeapsa pe care o aplica obişnuit voievodul: tragerea în ţeapă.

Luptele cu Turcii. După ce îşi consolidă în felul acesta stăpânirea, decapitând pe unul din pretendenţi şi îngrozind pe ceilalţi şi eventualii lor susţinători, Ţepeş păşi împotriva Turcilor. Tributul în bani nu-l mai plătise de trei ani de zile, cu atât mai puţin se gândise să dea copiii care i se cereau pentru corpul de ieniceri. Sultanul Mohamed al II-lea cunoscând, se vede, ce putea domnul muntean, vru mai întâi să-l înlăture printr'un vicleşug, nu prin forţa armelor. Ii trimise deci vorbă printr'un Grec, *Catavolinos*, să vină la Giurgiu, pentru ca, de comun acord cu demnitarii turci, să reguleze o chestie de hotar. Ţepeş veni, aducând spre a amăgi, la rându-i, pe duşman, tributul şi chiar un număr de cincizeci de copii; avea însă, în acelaşi timp, pregătită şi o oaste care, la semnul voievodului, înconjură pe neaşteptate detaşamentul otoman, luând prizonier şi pe comandantul lui, pe Hamza, begul de Nicopol, împreună cu Grecul Catavolinos. Prinşii fură duşi la Târgovişte şi acolo, în marginea oraşului, se ridică pentru fiecare soldat turc câte o ţeapă, aceea lui Hamza şi cealaltă, a Grecului, fiind mai înalte. Giurgiu căzu în mâna lui Ţepeş, malul drept al Dunării, dela guri şi până la Zimnicea, fu ars şi prădat; un alt comandant turc, Mehmet-Paşa, scăpă cu fuga. Intr'o scrisoare pe care o trimite, în Ianuarie 1462, lui Mateiaş regele Ungariei, Ţepeş, povestind această campanie, arată că au fost ucişi 23.809 oameni — precizia cifrei se explică prin aceea că se strângeau cu grijă capetele tăiate — „afară de 884 care au fost arşi în casele lor şi ale căror capete n'au putut fi înfăţişate". In total deci 24.693 de duşmani. Cât erau de îngroziţi Turcii, se vede şi din împrejurarea că înşişi locuitorii Constantinopolului se pregăteau să părăsească oraşul, temându-se că Ţepeş ar putea ajunge până acolo. „Se speriaseră întru atâta mulţimile (Turcilor) — spune o mărturie contemporană — încât se socotea fericit cel ce putea trece dincolo, în Anatolia".

Campania din 1462. Evident, o asemenea îndrăsneaţă provocare nu putea rămâne fără răspuns din partea lui Mohamed al II-lea. In primăvara anului 1462, o armată însemnată — cronicarul grec Halcocondil dă cifra, mult exagerată însă, de 250.000 — porni spre Dunăre. Faţă de puhoiul turcesc, Ţepeş nu avea

decât oastea de ţară, călăreţi în cea mai mare parte, vreo zece mii de oameni în totul. O luptă pe câmp deschis nu era deci cu putinţă. Trecerea pe ţărmul stâng s'a făcut în dreptul Nicopolei, ai noştri neputând-o împiedeca. Urmară apoi o serie de ciocniri, în locuri alese de Ţepeş, unde mulţimea Turcilor n'avea cum să se desfăşoare — tactica clasică a domnilor noştri — şi unde repeziciunea de mişcări, îndrăsneala şi vitejia voievodului pricinuiră duşmanului pagube însemnate. Intr'o noapte, Ţepeş atacă însăşi tabăra turcească, vrând să pătrundă până la cortul Sultanului spre a-l ucide. Ajutaţi de întunerec şi de zăpăceala produsă de o asemenea extraordinară tentativă, ai noştri măcelăriră un număr considerabil de Turci şi se retraseră fără mari pierderi. O hotărîre pe calea armelor era vădit că nu se va putea obţine. Mai ales că oastea Sultanului ducea lipsă de alimente — se făcuse pustiul în faţa năvălitorilor, după metoda străveche — şi pe deasupra se ivise şi ciuma. Pe de altă parte, nici flota trimisă să cucerească cetatea Chiliei — unde era garnizoană pusă de Iancu de Huniedoara — nu putuse isprăvi nimic şi fusese nevoită să se retragă. Aşa încât, campania s'ar fi terminat lamentabil, dacă Sultanul n'ar fi găsit în persoana lui *Radu cel Frumos*, omul care-i trebuia. Acest *frate* bun al lui Vlad Ţepeş se grăbi să făgăduiască supunere şi tribut : el izbuti să atragă de partea lui o sumă dintre boieri, mai ales după ce pusese mâna pe locul — pare-se mânăstirea Snagov — unde aceştia îşi adăpostiseră familiile şi averea. Mohamed îl învesti deci ca domn al Ţării Româneşti şi trecu îndărăt Dunărea. Vlad trebui să se retragă peste munţi în Ardeal, aşteptând acolo sprijinul lui Mateiaş (August 1462). Acesta porni într'adevăr o armată spre a-l restabili pe tron ; o intrigă însă a duşmanilor lui Ţepeş, probabil a Saşilor din Braşov, care nu puteau uita represaliile din 1459, zădărnici totul. I se prezentară lui Mateiaş trei scrisori, ca din partea voievodului, dintre care una adresată lui Mohamed al II-lea, prin care el se ruga de iertare şi făgăduia să-i înlesnească Sultanului cucerirea Ardealului, după care ar putea uşor urma supunerea întregii Ungarii. Aceste scrisori erau un fals, asemenea falsului care se va produce mai târziu, spre a se justifica asasinarea lui Mihai Viteazul. Mateiaş le-a dat însă crezare, a întrerupt expediţia şi a pus pe Vlad la închisoare, în Buda, unde a stat mai bine de 10 ani. Abia în 1476 îşi putu reocupa el tronul ; cea de a doua domnie dură

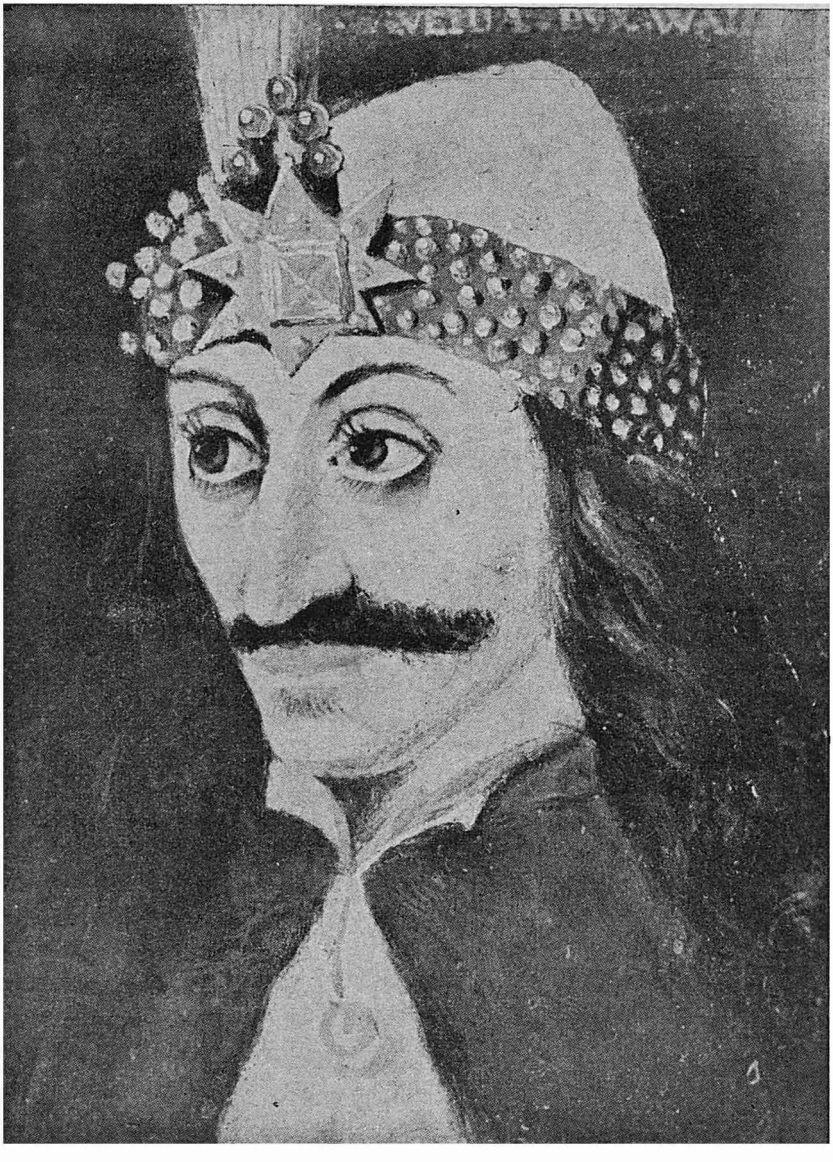

Fig. 60 — Vlad Ţepeş, după portretul aflător la castelul Ambras din Tirol

însă foarte puțin, deoarece Țepeș fu surprins de rivalul său Basarab Laiotă venit cu o oaste turcească și căzu în lupta care avu loc.

Nu cunoaștem mormântul acestui viteaz voievod ; ni s'a păstrat în schimb un frumos portret a lui, aflător actualmente la castelul din Ambras (Tirol ; vezi fig. 60). Alte patru portrete, dintre care două mai puțin reușite, se află în broșurile nemțești *tipărite* în acea vreme, care cuprind povestirea „cruzimilor" lui Țepeș. S'a alcătuit o asemenea povestire și în limba rusă, răspândită în multe manuscrise.

Urmând tradiția înaintașilor săi, Vlad Țepeș a fost și ctitor de lăcașuri sfinte : el a zidit mânăstirea *Comana* și a înzestrat-o cu moșia Călugăreni ; a zidit apoi o biserică în *Târgșor* ; a făcut, în sfârșit, danii la Muntele Athos.

BIBLIOGRAFIE

Cucerirea Constantinopolului : H. GELZER, Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte, în *Karl Krumbacher, Geschicte der byzantinischen Litteratur*, ed. 2-a, München, 1897, p. 911—1067 ; *A. RAMBAUD, L'Europe du sud-est. Fin de l'empire grec. — Fondation de l'empire ottoman*, în *E. LAVISSE A. RAMBAUD, Histoire générale du IV-e siècle à nos jours*, t. III, Paris, ed. 2.

Vlad Țepeș : I. BOGDAN, Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui, București, 1896, XIX + 170 p. in 4° ; *AL. LAPEDATU, Mânăstirea Comana*, în *Bul. Com. Mon. Ist.* I (1908), p. 9—22 ; *CONST. C. GIURESCU, O biserică a lui Vlad Țepeș la Târgșor*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), p. 74—75 ; *C. KARADJA, Incunabulele povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 196—206 ; *I. IONAȘCU, Mânăstirea Târgșor, un fost metoh al spitalului Pantelimon* București, 1938, 73 p.

XVI

ŞTEFAN CEL MARE

„Bărbat glorios şi victorios care ai biruit pe toţi regii vecini... Om fericit căruia soarta i-a hărăzit cu multă dărnicie toate darurile. Căci pe când altora le-a dat numai unele însuşiri şi anume prudenţă împreunată cu şiretenie, altora virtuţi eroice şi spirit de dreptate, altora biruinţă contra duşmanului, numai ţie ţi le-a hărăzit la un loc pe toate. Tu eşti drept, prevăzător, isteţ, biruitor contra tuturor duşmanilor. Nu în zadar eşti socotit printre eroii secolului nostru".

(Cronicarul polon Miechowski).

Domnia lui Ştefan cel Mare — de aproape o jumătate de veac — este cel mai frumos timp din istoria Moldovei. Niciodată ţara n'a fost mai întinsă, mai bogată şi mai respectată ; niciodată faima domnului ei n'a străbătut atât de departe, deopotrivă în apusul creştin ca şi în răsăritul necredincios, provocând admiraţia prietenilor şi respectul duşmanilor ; niciodată nu s'au ridicat spre slava Celui de Sus atât de multe lăcaşuri şi într'o formă atât de desăvârşită. Intocmai cum Grecii cei vechi au avut epoca lui Pericle — acel maximum de strălucire politică şi artistică — noi am avut epoca lui Ştefan cel Mare. Depăşind hotarele Moldovei, ea a fost şi va rămâne reprezentativă pentru întreg neamul nostru care şi-a găsit în acest credincios, glorios şi gospodar voievod cea mai înaltă întrupare a sa.

Fig. 61 — Chipul lui Ştefan cel Mare pe un tablou ctitoricesc. Deasupra, inscripţia în limba slavă: „Ştefan Voevod".

Evident, n'a fost numai lumină în cei patruzeci şi şapte de ani de domnie. Inceputul a cerut unele concesiuni, a impus unele renunţări. Până să-şi asigure tronul, cel atât de râvnit de atâţia, Ştefan a trebuit să accepte unele situaţii care nu se potriveau mândriei sale. Şi chiar mai târziu n'au lipsit ceasuri de amărăciune şi de durere. Făcând însă suma, privind rezultatele, nu se poate să nu rămâi adânc impresionat de frumuseţea şi puterea acestei strălucite domnii.

La începutul lui Aprilie 1457, intra în Moldova, pe valea Siretului, Ştefan, feciorul lui Bogdan cel ucis la Răuseni (vezi fig. 61). Avea cu el o oaste de vreo 6000 de oameni, parte Munteni, parte Moldoveni din ţara de jos de unde, după tradiţie, ar fi fost de fel însuşi neamul lui Ştefan. Petru Aron n'avu timp să se pregătească ; cu oastea pe care o putu strânge în pripă, încercă el deci în zadar să oprească înaintarea tânărului care venea să ia moştenirea părintelui său şi să-i răzbune moartea ; în lupta dela *Doljeşti*, pe Siret, şi în cea următoare dela *Orbic*, în ţinutul Neamţului, (12 şi 14 Aprilie), armata lui Ştefan învinse, iar Petru Aron fu silit să ia calea pribegiei, în Polonia. La locul ce se chiamă *Dreptate*, ţara aclamă pe biruitor ca domn al Moldovei, iar mitropolitul Teoctist îl unse cu mirul sfinţit. Suceava primi cu bucurie pe fiul lui Bogdan.

Consolidarea domniei. Lupta dela Baia. Tronul câştigat cu sabia trebuia însă întărit. Intr'adevăr, Petru Aron se putea oricând întoarce îndărăt, cu ajutor dela Poloni. Pentru a împiedeca o asemenea eventualitate, Ştefan încheie cu regele polon Cazimir o înţelegere care avu drept urmare că Petru Aron trebui să plece din Polonia şi se refugie în Ardeal, în ţinutul Secuilor. Rezultatul fu un atac al lui Ştefan asupra acestui ţinut care avu mult de suferit, Moldovenii întorcându-se cu o pradă bogată (1461); Petru Aron nu putu fi însă prins. El se duse la curtea lui Mateiaş, regele Ungariei, spre a stărui să fie înlăturat Ştefan. Răspunsul domnului Moldovei nu întârzie nici de data aceasta: el fu un atac asupra cetăţii Chilia care era în mâna Ungurilor de vreo cincisprezece ani, luată de Iancu de Huniedoara drept plată pentru ajutorul pe care-l dăduse lui Petru al II-lea (vezi mai sus, p. 207). Atacul dat în vara lui 1462, nu izbuti însă; rănit la glesnă, Ştefan trebui să se retragă. Dar ceea ce nu se putuse face acum, se va face peste trei ani, adică în 1465. In toiul iernii, oastea moldoveană sosi pe neaşteptate în faţa cetăţii şi cu ajutorul chiar al unora dintre locuitorii ei care erau bucuroşi să fie sub ascultarea lui Ştefan, pătrunse înăuntru (25 Ianuarie).

Cucerirea Chiliei supără însă pe regele Ungariei, Mateiaş Corvinul; acesta nu uitase nici atacul împotriva ţinutului secuiesc din 1461; se mai adăogase şi faptul că domnul Moldovei, tot ca răspuns pentru adăpostul dat lui Petru Aron, se amestecase şi în răscoala care izbucnise în Ardeal împotriva lui Mateiaş, în 1467; toate acestea făcură pe regele Ungariei să întreprindă o expediţie spre a scoate pe Ştefan din domnie. Armata ungurească trecu munţii, cu luptă, pe la Oituz; rând pe rând fură ocupate târgurile Trotuş, Bacău, Roman şi Baia. In acest din urmă loc, Ştefan se hotărî să izbească pe duşman. In seara zilei de 15 Decemvrie 1467, cei 12.000 de ostaşi moldoveni atacară târgul, după ce mai întâi îi dăduseră foc din toate părţile. Lupta a fost foarte îndârjită şi a ţinut toată noaptea. Pe la orele 5 dimineaţa, Ungurii, răzbiţi, au început să fugă. Regele Mateiaş, rănit în spate lângă şira spinării, de o săgeată cu trei vârfuri, a trebuit să fie purtat pe targă îndărăt şi deabia a putut trece, pe poteci, peste munţi, în Ardeal, cu sfărâmăturile oastei sale (vezi fig. 62). Prada luată de Moldoveni a fost foarte mare: au căzut în mâinile lor carele,

corturile şi diferite tunuri, mari şi mici, ale Ungurilor. Cronicarul polon Dlugosz califică înfrângerea dela Baia drept „uriaş dezastru".

Ştefan a socotit însă că atâta nu era de ajuns. Şi de aceea, a trecut în anul următor, 1468, ca o furtună în Ardeal, a făcut mari prădăciuni şi s'a întors nesupărat îndărăt. In curând după aceea, în 1469, a izbutit să se scape de Petru Aron. Acesta a fost chemat prin scrisori de nişte boieri care se prefăceau că-s nemulţumiţi de domnia lui Ştefan; la locul întâlnirii a găsit însă oastea moldovenească şi pe călău care i-a tăiat capul. Crima dela Răuseni fu astfel răzbunată, iar tronul asigurat. Scăpat de această grijă, Ştefan putu, în sfârşit, după doisprezece ani de domnie, să păşească la îndeplinirea gândului celui mare al vieţii lui, lupta împotriva necredincioşilor, scoaterea Moldovei din situaţia de tributară a Turcilor.

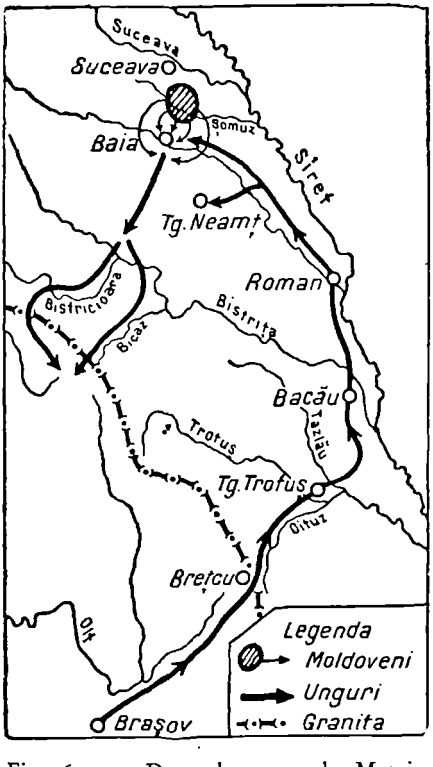

Fig. 62 — Drumul urmat de Mateiaş Corvinul în campania din Moldova şi lupta dela Baia.

Inceputul conflictului cu Turcii. Luptele cu Muntenii. Pentru realizarea acestui gând, se impunea ca în ţara vecină a Munteniei să fie un domn devotat lui Ştefan. Radu cel Frumos era supus prea plecat Turcilor; la un semn al lor, ar fi atacat numaidecât pe Milcov; ar fi împiedecat, prin urmare, concentrarea tuturor puterilor moldovene. Radu cel Frumos trebuia deci scos din scaun şi înlocuit printr'un prieten al Moldovei. Este ceea ce va face Ştefan şi va continua cu domnii munteni următori timp de zece ani de zile, din 1473 şi până în 1482.

Conflictul începe prin prădarea şi arderea Brăilei. cel mai

însemnat port muntean, a Cetăţii de Floci şi a Ialomiţei de către armatele moldovene (27 Fevruarie 1470 şi zilele următoare). Radu n'a putut replica direct în acelaşi an dar a determinat, se pare, prin plângerile sale la Turci, năvălirea Tătarilor care, spre sfârşitul verii, trec Nistrul şi încep să prade. Ştefan, prevenit, îşi pregătise oastea şi a putut răspunde după cum se cuvenea. La 20 August, la dumbrava dela *Lipinţi*, aproape de Nistru, năvălitorii au suferit o înfrângere totală. Mulţi dintre Tătari au fost ucişi în luptă, alţii s'au înnecat în Nistru, o mare parte, împreună cu însuşi fiul Hanului, au căzut prizonieri.

Dlugosz, cronicarul polon, povesteşte că Hanul ar fi trimis la Ştefan o solie de 100 de Tătari să ceară îndărăt, cu ameninţări, pe fiul său. Domnul Moldovei, „bărbat cu suflet mare", cum îl numeşte cronicarul amintit, nu numai că nu s'a speriat, dar a poruncit ca, în faţa solilor chiar, să fie tăiat în patru bucăţi acel fiu al Hanului; apoi a tras în ţeapă nouăzeci şi nouă dintre soli, iar pe al o sutălea l-a trimes îndărăt, cu nasul tăiat, la stăpânul său, să-i spună ceea ce a văzut. Procedeul lui Ştefan era singurul indicat faţă de aceşti năvălitori pe care numai asemenea acte îi puteau impresiona.

In anul următor, 1471, Radu cel Frumos, cu o puternică armată, gândi să se răzbune pentru prădăciunea ce suferise. Năvăli deci în Ţara de jos, dar nu putu înainta mult, deoarece la *Soci*, în judeţul Bacău, fu întâmpinat de Ştefan. Lupta se isprăvi printr'o înfrângere desăvârşită a domnului muntean care pierdu şi toate steagurile. Doi ani mai târziu, în urma unei alte înfrângeri, la *Cursul Apei*, în judeţul Râmnicului-Sărat (18—20 Noemvrie 1473), Radu îşi pierdu nu numai domnia, dar şi familia; soţia şi fiica sa căzură, la Bucureşti, în mâinile învingătorului. Domn al Ţării Româneşti fu pus Laiotă Basarab; acesta însă, după câteva luni, de teama Turcilor care din Giurgiu puteau fi în câteva ceasuri la Bucureşti, trecu de partea lor. Ştefan trebui să facă o nouă expediţie în Muntenia, în toamna anului 1474; cu acest prilej, fu cucerită şi arsă cetatea Teleajenului; Laiotă, deşi bătut, nu-şi pierdu însă tronul, deoarece tocmai atunci Turcii sosiră cu o oaste puternică la Dunăre, spre a supune pe Ştefan.

Lupta dela Vaslui. Domnul Moldovei, după consolidarea domniei, refuzase să mai plătească haraciul; pe de altă parte, se amestecase în treburile Munteniei; cucerise, în sfârşit, Chilia, pe care încercaseră s'o ia, zadarnic, în 1462, şi Turcii. Toate acestea

erau motive suficiente pentru a face pe Mohamed al II-lea să hotărască îndepărtarea îndrăsneţului domn moldovean. O armată puternică, numărând 120.000 de oameni, sub comanda paşei Soliman, la care se alătură îndată Laiotă, fu trimisă deci, în toamna anului 1474, împotriva lui Ştefan. Acesta avea numai vreo 40.000 de soldaţi dintre care 5000 de Secui. Işi alesese însă un loc bun unde să dea bătălia, în faţa oraşului Vaslui, la confluenţa Racovei cu râul Bârlad. In ziua de 10 Ianuarie 1475, într'o Marţi, se lăsase o negură deasă care favoriza în gradul cel mai înalt atacul pentru cei care ştiau locurile şi, dimpotrivă, încurca pe străinii necunoscători. Profitând de acest fapt, Ştefan a început lupta. Un detaşament al său a atacat frontul armatei turceşti, în timp ce un al doilea a atacat prin flanc. In momentul hotărîtor, când, în urma pierderilor suferite de primul detaşament, ai noştri erau în primejdie, Ştefan s'a aruncat el însuşi în mijlocul bătăliei — cum va face la Călugăreni Mihai Viteazul — determinând retragerea Turcilor. Tot deodată, s'a produs, printr'un al treilea detaşament, şi un atac din spate, care a transformat retragerea lui Soliman în panică. Urmărirea a durat aproape patru zile, „de Marţi până Vineri noaptea", „pe un mare noroi". Unii dintre fugari s'au înnecat în apa Siretului, alţii în Dunăre ; pe mulţi i-au luat prizonieri. Rareori s'a văzut o înfrângere mai completă. O recunosc înşişi cronicarii turci. Astfel, unul din ei spune : „A fost un grozav măcel şi puţin a lipsit ca să nu fie cu toţii tăiaţi în bucăţi ; numai cu mare greutate Soliman Paşa şi-a scăpat vieaţa prin fugă". Iar o rudă a sultanului afirmă : „Niciodată armatele turceşti n'au suferit un dezastru atât de mare". Cronicarul polon Dlugosz nu e mai puţin categoric : „Foarte puţini Turci şi-au putut găsi mântuirea prin fugă — spune el — căci chiar şi aceia cari au fugit şi au ajuns până la Dunăre, au fost sau ucişi acolo de Moldoveni, cari aveau cai mai iuţi, sau au fost înnecaţi de valuri. Aproape pe toţi prizonierii turci, afară de cei mai de frunte, i-a tras în ţeapă. Cadavrele celor ucişi le-a ars iar câteva grămezi cu oasele lor se văd până astăzi şi sunt mărturia eternă a unei victorii atât de însemnate... Toată oastea lui s'a pură, cai şi alte obiecte preţioase". Impresionante sunt apoi accentele pe care le găseşte Dlugosz pentru a lăuda pe Ştefan : „O, îmbogăţit foarte tare din prada luată dela Turci : aur, argint, purbărbat demn de admirat — exclamă el — întru nimic inferior

ducilor eroici, pe cari atât îi admirăm, care cel dintâi dintre principii lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atât de strălucită în contra Turcilor. După părerea mea, el este cel mai vrednic să i se încredinţeze conducerea şi stăpânirea lumii şi mai ales funcţiunea de comandant şi conducător contra Turcilor, cu sfatul comun, înţelegerea şi hotărîrea creştinilor, pe când ceilalţi regi şi principi creştini trândăvesc în lene, în desfătări şi lupte civile".

După biruinţă, Ştefan trimise monarhilor europeni o scrisoare admirabilă ; iată cuprinsul ei : „Prea luminaţilor, prea puternicilor şi aleşilor domni a toată creştinătatea... Noi Ştefan Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei, mă închin cu prietenie vouă tuturora cărora vă scriu şi vă doresc tot binele şi vă spun domniilor voastre că necredinciosul împărat al Turcilor a fost de multă vreme şi este încă pierzătorul întregii creştinătăţi... De aceea, facem cunoscut domniilor voastre că pe la Boboteaza trecută, mai sus numitul Turc a trimis în ţara noastră şi împotriva noastră o mare oştire în număr de 120.000 de oameni, al cărei căpitan de frunte era Soliman paşa beglerbegul ; împreună cu acesta se aflau toţi curtenii susnumitului Turc şi toate popoarele din Romania [1]) şi domnul Ţării Româneşti cu toată puterea lui şi Assan-beg şi Ali-beg şi Schender-beg şi Grana-beg şi Oşu-beg şi Valtival-beg şi Serefaga-beg, domnul din Sofia, şi Cusenra-beg şi Piri-beg, fiul lui Isac-paşa, cu toată puterea lui de Ieniceri. Aceşti mai sus numiţi erau toţi căpitanii cei mari, cu oştile lor. Auzind şi văzând noi acestea, am luat sabia în mână şi cu ajutorul Domnului Dumnezeului nostru atotputernic, am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare, şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul săbiei noastre ; pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeul nostru. Auzind despre acestea, păgânul împărat al Turcilor îşi puse în gând să-şi răzbune şi să vie, în luna Mai, cu capul său şi cu toată puterea sa împotriva noastră şi să supună ţara noastră care e poarta creştinătăţii... Dar dacă această poartă va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferească de aşa ceva — atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie. De aceea, ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteţi pe căpitanii voştri într'ajutor împotriva duşmanilor creştinătăţii, până mai este vreme... Iar noi, din partea noastră făgă-

1) Partea europeană a fostului imperiu bizantin.

duim, pe credinţa noastră creştinească şi cu jurământul domniei noastre, că vom sta în picioare şi ne vom lupta până la moarte pentru legea creştinească, noi cu capul nostru. Aşa trebue să faceţi şi voi, pe mare şi pe uscat, după ce, cu ajutorul lui Dumnezeu cel a-tot-puternic, noi i-am tăiat mâna dreaptă. Deci, fiţi gata fără întârziere. Dată în Suceava... luna Ianuarie 25, anul Domnului 1475".

Ca răspuns din partea monarhilor creştini, Ştefan a primit laude; Papa l-a felicitat în chip călduros; bani sau ostaşi nu i-au sosit însă de nicăieri; în ceasul primejdiei, viteazul domn al Moldovei a fost singur.

Lupta dela Războieni. In anul următor, 1476, Sultanul porni el însuşi ca să pedepsească pe cutezătorul care îndrăsnise să-i sfărâme o armată. In Muntenia, se adăogă oastea lui Laiotă; de peste Nistru năvăliră Tătarii şi începură să prade. Ştefan trebui să îngădue răzeşilor să se ducă să-şi apere gospodăriile, aşa încât în faţa armatei uriaşe a lui Mohamed al II-lea, el rămase numai cu boierii şi curtenii săi. Turcii înaintară printr'o ţară pustie; totul: gospodării, grâne, nutreţ, fusese ars din ordinul lui Ştefan; ei ajunseră, în cele din urmă, în ţinutul Neamţului. Aci avu loc lupta, pe un platou împădurit, spre răsărit de Valea Albă; ea fu foarte crâncenă, ai noştri luptându-se cu desnădejde; în cele din urmă striviţi, literalmente, de mulţimea duşmanilor, trebuiră să dea îndărăt. Mohamed ajunse la Suceava; oraşul fu ars, dar cetatea, apărată de boierul Şendrea, cumnatul lui Ştefan, rezistă cu succes. Nici Hotinul, nici Neamţul n'au putut fi luate (vezi fig. 78). Pe de altă parte, în armata turcească, izbucnise ciuma. Aşa încât Sultanul, fără să fi realizat niciunul din scopurile sale, adică îndepărtarea Domnului, supunerea ţării şi anexarea Chiliei şi Cetăţii Albe, fu nevoit să dea semnalul de retragere. Ştefan rămase domn mai departe, iar ţara rămase întreagă, dela Hotin până la Dunăre şi la ţărmul mării.

XVII

ŞTEFAN CEL MARE. PARTEA A DOUA A DOMNIEI

„O bărbat demn de admirat... care cel dintâi dintre principu lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atât de strălucită în contra Turcilor. După părerea mea, el este cel mai vrednic să i se încredinţeze conducerea şi stăpânirea lumii şi mai ales funcţiunea de comandant şi conducător contra Turcilor".

(Cronicarul polon Dlugosz).

Noi lupte cu Muntenii şi cu Turcii. Pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe. După retragerea armatei turceşti, Ştefan pe de o parte, armata ungară pe de alta, intrară în Muntenia şi izgoniră pe Laiotă, punând în locul lui pe *Vlad Ţepeş* (Noemvrie 1476). Dar această nouă stare de lucruri nu dură. Peste o lună numai, Laiotă se întoarse cu ajutor turcesc, surprinse pe Ţepeş fără oaste strânsă şi-l ucise. O nouă încercare a lui Ştefan în 1477, de a pune pe tronul Ţării Româneşti un domn devotat, în persoana lui *Basarab cel Tânăr* zis şi *Ţepeluş* (îi plăcea şi lui să tragă în ţeapă !) nu dă rezultatul dorit : Ţepeluş trece şi el, după puţin timp, de partea Turcilor. Mai mult chiar, însoţeşte pe aceştia într'o expediţie împotriva Moldovei, expediţie terminată catastrofal, deoarece năvălitorii fură sdrobiţi, pe când se retrăgeau, la Râmnic (8 Iulie 1481).

„Şi au biruit iarăşi Ştefan Voievod — povesteşte letopiseţul zis dela Bistriţa — şi mare şi nenumărată mulţime de oameni fu bătută cu totul şi toate steagurile lor fură luate şi niciunul nu le rămase şi toţi vitejii şi boierii căzură atunci. Şi-şi vor aduce aminte de acea luptă şi de aceea moarte până la sfârşitul lumii".

Ştefan a mai făcut o încercare de a avea de partea sa Muntenia, instalând ca domn al ei pe *Vlad Călugărul*, fiu al lui Vlad Dracul (1482). Dar şi acesta fu nevoit să se plece Turcilor şi aşa rămase până la sfârşitul domniei. Era clar prin urmare : orice încercare s'ar fi făcut de a se aduce Ţara Românească în sfera de influenţă a Moldovei, ea era sortită, mai curând sau mai târziu, insuccesului, din pricina ameninţării continue pe care o reprezenta pentru domnul din Bucureşti garnizoana turcească din Giurgiu şi din celelalte cetăţi dunărene. Zece ani încercase Ştefan, cu o admirabilă tenacitate, să-şi impună voinţa ; împrejurările însă erau mai puternice ; de aceea, după experienţa cu Vlad Călugărul, el n'a mai perseverat. S'a mulţumit cu întărirea graniţei sale spre Muntenia, prin ocuparea cetăţii *Crăciuna*, fapt care a avut loc la sfârşitul domniei lui Ţepeluş (10 Martie 1482) şi a renunţat să mai intervină în treburile de peste Milcov.

De altfel, situaţia generală nu era de natură să încurajeze pe Ştefan a continua lupta împotriva Turcilor. Regele Cazimir al Poloniei încheiase încă din primăvara anului 1476 — cu puţin înainte de Războieni — o înţelegere cu Sultanul ; Veneţienii fac pace în 1479 ; Ungaria, la rândul ei, prinsă de lupta cu împăratul Frederic al Austriei, încheie cu Baiazid, succesorul lui Mohamed al II-lea, un tratat de neagresiune în 1483, pe timp de cinci ani. Prin urmare, în faţa uriaşei puteri turceşti, în plină expansiune, Moldova rămânea singură. Era de prevăzut că Sultanul se va folosi de această conjunctură spre a încerca realizarea vechiului plan : cucerirea celor două cetăţi, Chilia şi Cetatea Albă. Intr'adevăr, aşa s'a şi întâmplat. In vara anului 1484, Baiazid, în fruntea unei puternice armate, porni spre Moldova. După trecerea Dunării, pe la Isaccea, se adăogară şi forţele lui Vlad Călugărul şi ale Tătarilor, şi, toate împreună, începură, în ziua de 6 Iulie, asediul Chiliei. După o rezistenţă de 8 zile, puternica cetate — „cheie şi poartă pentru toată ţara Moldovei şi Ungariei şi a ţării dela Dunăre" cum o numeşte însuşi Sultanul — capitulă. Ştefan n'avusese nici

timpul material să-şi strângă oastea şi să sosească la Dunăre. După căderea Chiliei, fu asediată Cetatea Albă ; aci rezistenţa a durat şi mai puţin : numai două zile, deşi, după mărturia Turcilor, fortificaţiile ar fi putut susţine, prin importanţa lor, şi un asediu de treizeci de ani. Explicarea acestei repezi capitulări — ştim cât rezistaseră cetăţile Moldovei în 1476 — nu se poate găsi decât în descurajarea ce va fi cuprins pe locuitori şi garnizoana, văzând mulţimea nenumărată a asediatorilor ; se poate să fi fost şi un act de trădare.

Pierderea acestor două cetăţi a însemnat o mare lovitură

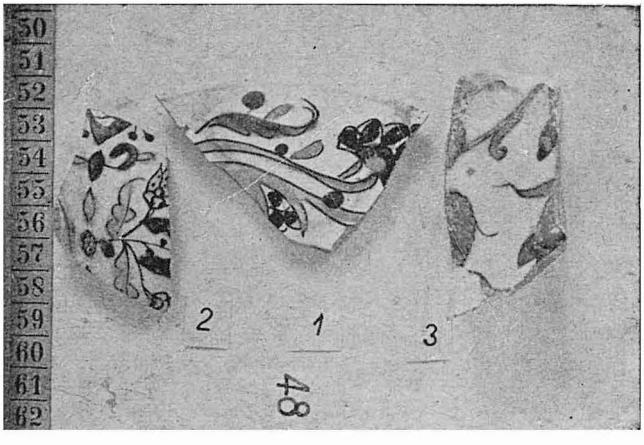

Fig. 63 — Fragmente de faianţă pictată, găsite la Cetatea Albă, în săpăturile făcute acolo. E importată din Răsărit. (Vezi şi fig. 64)

dată Moldovei. Lovitură politică şi militară, în primul rând : garnizoanele turceşti din Chilia şi Cetatea Albă aveau să fie o veşnică ameninţare, putând oricând să prade ţara şi să stingherească mişcările lui Ştefan ; lovitură economică, în al doilea rând, deoarece negoţul de import şi export prin aceste două mari porturi urma de asemenea să fie îngreunat. De aceea, Ştefan a căutat prin toate mijloacele să redobândească cetăţile pierdute. Un atac, prin surprindere, n'a izbutit ; a cerut atunci ajutor Polonilor şi, în acest scop, a trebuit să primească a presta *personal* omagiu regelui Cazimir. Actul a avut loc la Kolomea, un oraş în apropierea graniţei, şi s'a făcut în mod public, în văzul tuturor : era o umilinţă pentru

Ştefan, de care acesta îşi va aduce aminte mai târziu. Şi nici măcar rezultatul nu fu obţinut : Polonii nu-i dădură ajutorul necesar pentru a relua cetăţile, ci numai un corp de trei mii de călăreţi care participară la victoria dela *Cătlăbuga* asupra Turcilor (Noemvrie 1485). Aceştia, în timp cât Ştefan era dus la Kolomea, năvăliseră în ţară, prădând şi arzând până la Suceava inclusiv.

In primăvara următoare, Sultanul trimise o nouă oaste împreună cu pretendentul *Petre Hronot* sau *Hruet*. Ştefan le ieşi înainte la *Scheia*, în judeţul Roman, şi după o luptă aprigă în care domnul era să piardă nu numai biruinţa, dar şi vieaţa — căzuse

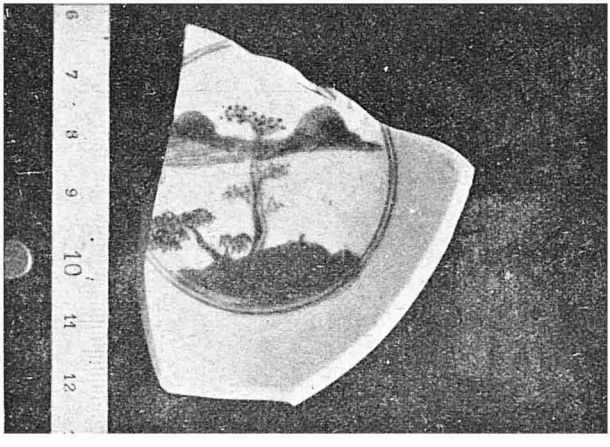

Fig. 64 — Ceramică japoneză sau chineză, găsită la Cetatea Albă, în săpături. In acest mare port veneau corăbii bizantine, genoveze, veneţiene, cu mărfuri de pretutindeni.

de pe cal şi a fost scăpat de boierul Purice — izbuti să-i respingă, prinzând şi pe Hronot care plăti cu capul îndrăsneala sa (Martie 1486). Aceste atacuri repetate, deşi neîncununate de succes, dovedeau însă un lucru : că Moldova, dacă nu se înţelegea cu Turcii, nu avea să mai aibă linişte. Ştefan îşi dădu seama de această tristă necesitate, mai ales că Polonii, uitând cele făgăduite la Kolomea, se grăbiseră să încheie un tratat de pace cu Sultanul, în 1489. Indată după ei, făcu şi Ştefan acelaşi lucru. Se adevereau deci cuvintele trimise de el Veneţienilor, printr'un sol, cu mult înainte : „Şi dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, se vor întâmpla două lucruri : ori se va pierde această ţară, *ori voiu fi silit de ne-*

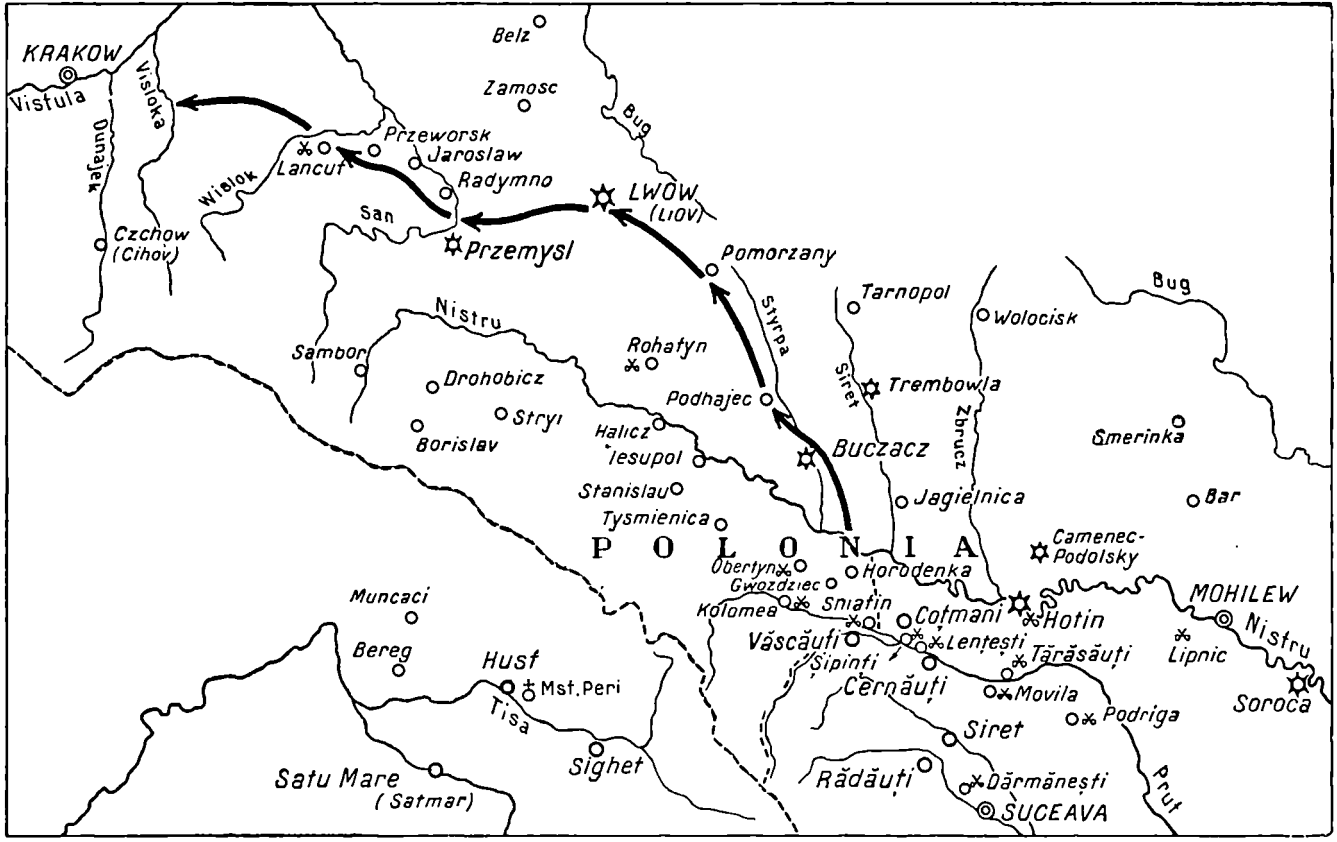

Fig. 65 — Expediția de pedeapsă a lui Ştefan cel Mare în Polonia. Linia neagră cu săgeți arată drumul urmat de armata moldoveană. Au fost cucerite şi arse cetățile Trembowla, Buczac şi Podhajec ; au fost luați — spune cronica — o sută de mii de robi pe care Ştefan i-a aşezat apoi în jude ţele de miazănoapte ale Moldovei.

cesitate să mă supun păgânilor". In 1492, Moldova plătea haraci Sultanului.

Supărat de atitudinea Polonilor, Ştefan se întoarse spre Mateiaş, regele Ungariei ; acesta se grăbi să-i ofere, ca o slabă compensaţie pentru pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe, două cetăţi în Ardeal : *Ciceiul*, cu şaizeci de sate împrejur, în ţinutul Someşului, şi *Cetatea de Baltă*, pe Târnava Mică. In urma acestui fapt, Ştefan păstră, până la sfârşitul vieţii, bune legături cu Ungaria.

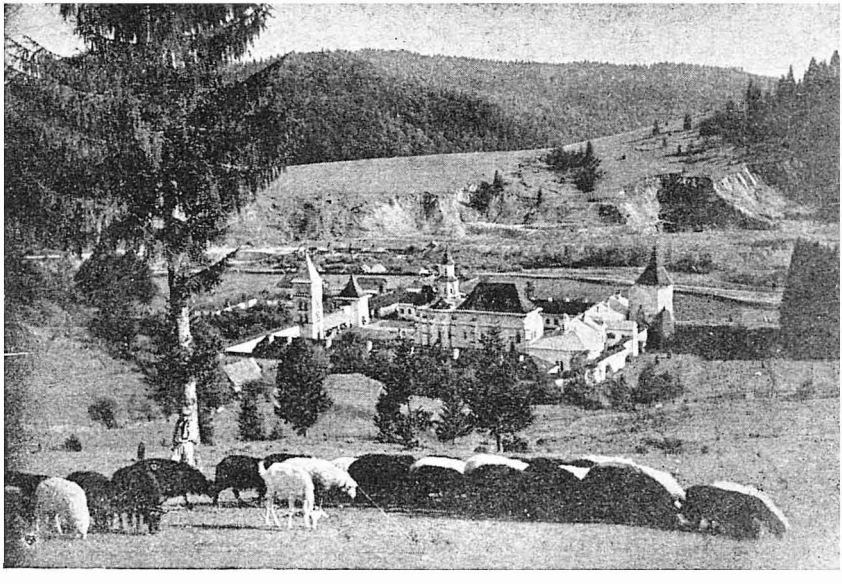

Fig. 66 — Mânăstirea Putna, locul de veşnică odihnă a lui Ştefan Vodă. Biserica a fost refăcută radical în veacul al XVII-lea, de către Vasile Lupu şi Gheorghe Ştefan.

Războiul cu Polonii. Chestia Pocuţiei. In schimb, se stricară acelea cu Polonii. Jignit de tratamentul dela Kolomea, neputând uita că regele Cazimir nu-i dăduse ajutorul făgăduit pentru redobândirea cetăţilor pierdute, Ştefan nu aştepta decât prilejul ca să poată răspunde cum se cuvine. Acest prilej se ivi în 1497, când urmaşul lui Cazimir, fiul său Ioan Alber-, făcu marea greşeală să pornească împotriva Moldovei, cu gândul de a pune ca domn în ea pe fratele său *Sigismund*. Pretextul campaniei era lupta contra

Turcilor, eliberarea Chiliei şi Cetăţii Albe ; în realitate însă, armata polonă se îndrepta spre Suceava. Ştefan, care simţise vicleşugul craiului, îşi luă măsurile de apărare : lăsă o garnizoană puternică în cetatea sa de scaun, îşi concentră armata la Roman şi trimise după ajutor la Unguri şi la Turci. Polonii asediară cetatea, dar fără rezultat, deoarece stricăciunile pricinuite de tunuri ziua, erau reparate noaptea. In acest timp, Ştefan porunci să se ascundă sau să se ardă proviziile şi furajul şi, în acelaşi timp, închise şi drumurile spre miazănoapte, astfel că alimente nu mai puteau sosi nici din Polonia. In curând, oastea lui Ioan Albert începu să sufere de foame. Aşa încât, craiul fu bucuros să primească mijlocirea voievodului Ardealului — care sosise, între timp, cu 12.000 de oameni în ajutorul lui Ştefan — spre a face pace. Ea se încheie, dar cu condiţia lămurită ca Polonii să se retragă tot pe unde veniseră, iar nu prin altă parte, ca să nu facă stricăciuni. Pe unde veniseră, nu mai era însă nimic de mâncat, astfel că ei trebuiră să ia un alt drum, prin oraşele Siret şi Cernăuţi, drum care trecea prin codrul *Cozminului.* Când oastea polonă fu în mijlocul pădurii, Moldovenii prăvăliră asupra ei copacii *înţinaţi* — asta înseamnă că se ţineau numai într'o margine, restul fusese tăiat — şi-i atacară cu putere. Neavând unde să fugă, neputându-se desfăşura din pricina locului strâmt, Leşii fură sdrobiţi, ca odinioară Ungurii lui Carol Robert.. Regele putu, cu mare greutate, să-şi facă drum până la Cernăuţi unde avu loc o nouă luptă ; înfrânţi şi de data aceasta, puţini dintre soldaţii lui Ioan Albert îşi mai văzură ţara. O altă oaste polonă, de călăreţi mazuri, era sdrobită, în aceeaşi vreme, de către vornicul *Boldur* la *Lenţeşti.* Campania din 1497 se isprăvi deci printr'un adevărat dezastru. Prada luată de Moldoveni fu enormă.

Ca urmare a biruinţei, Ştefan năvăli în Polonia, în vara anului următor, cuceri şi arse o sumă de cetăţi şı ajunse până aproape de *Cracovia,* luând un foarte mare număr de robi (vezi fig. 65). Curând după aceea formulă pretenţii — care erau de altfel îndreptăţite deoarece vechea datorie tot nu fusese plătită — asupra *Pocuţiei.* Polonii nevenind la judecată — o comisie mixtă, Moldoveni Poloni şi Uunguri, trebuia să hotărască — Ştefan ocupă această provincie şi aşează în ea pârcălabii şi vameşii săi (1502).

Sfârşitul lui Ştefan. Intors acasă, marele voievod simţi agravându-se boala de care suferea : *podagra* sau, cum i se spune

astăzi, guta. Il supăra şi rana dela picior căpătată cu mulţi ani înainte, la primul asediu al Chiliei, şi care nu se închisese niciodată deplin. In 1502, venise la Suceava să-l îngrijească un medic

Fig. 67 — Chipul doamnei Maria de Mangop (Crimeia), a doua soţie a lui Ştefan cel Mare, pe acoperământul de mormânt dela mânăstirea Putna. Inscripţia, în limba slavă, dă data decesului: 6985 (1477), Decemvrie 29.

veneţian. In 1504, se făcu un consult cu mai mulţi medici şi se hotărî ca plăgile produse de boală să fie arse cu fierul roşu. Dar totul fu în zadar; in ziua de 2 Iulie, într'o Marţi, Ştefan îşi dădu sufletul, după ce mai întâi hotărîse ca urmaş la tron pe fiul său,

Bogdan-Vlad. Insoţit de boieri, de toată curtea şi de mare mulţime de norod care simţea că a pierdut pe cel mai bun apărător al ei, trupul eroului a fost purtat spre mânăstirea *Putna* unde şi astăzi odihneşte (vezi fig. 66, 67 şi 68).

„Fost-au acest Ştefan Vodă — povesteşte cronicarul Grigore Ureche — om nu mare de stat, mânios şi de grab a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospeţe omora fără judeţ. Amintrelea, era om întreg la fire, neleneş şi lucrul său îl ştia a-l acoperi, şi unde nu gândeai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie, însuşi se vâra, ca văzându-l ai săi, să nu îndărăpteze, şi pentru aceea rar războiu de nu biruia, şi unde-l biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-se căzut jos, se ridica deasupra biruitorilor".

Ctitoriile. Domnia lui Ştefan cel Mare — cea mai lungă domnie din câte a cunoscut Moldova: peste patruzeci şi şapte de ani — e însemnată nu numai prin faptele vitejeşti săvârşite, prin strălucitele biruinţi câştigate asupra tuturor duşmanilor, dar şi prin fe-

Fig. 68 — Piatra de mormânt, la mânăstirea Putna, a *Mariei de Mangop*, a doua soţie a lui Ştefan cel Mare. Voievodul a fost căsătorit de trei ori: prima dată cu *Evdochia din Chiev*, moartă în 1467, a doua oară cu Maria din Mangop, moartă în 1477, a treia oară cu *Maria*, fiica lui Radu cel Frumos.

Fig. 69 — Pisania bisericii mari dela mânăstirea Neamţului, zidită de Ştefan ; în ultimul rând se citeste data când s'a isprăvit construcţia : „în anul 7005 (1497)... luna Noemvrie 14".

Fig. 70 — Steag al lui Ştefan cel Mare; înfăţişează pe Sfântul Gheorghe stând pe un jilţ domnesc, ţinând cu amândouă mâinile sabia şi călcând în picioare balaurul cu trei capete. Inscripţia de pe margini, datată 7008 (1500), e în limba slavă: Sfântul să apere, în lumea aceasta şi cea viitoare, pe „Io Ştefan Voievod, din mila lui Dumnezeu domnul Ţării Moldovei". Steagul se afla, până la războiul din 1916, la Muntele Athos; astăzi e la Muzeul Militar din Bucureşti.

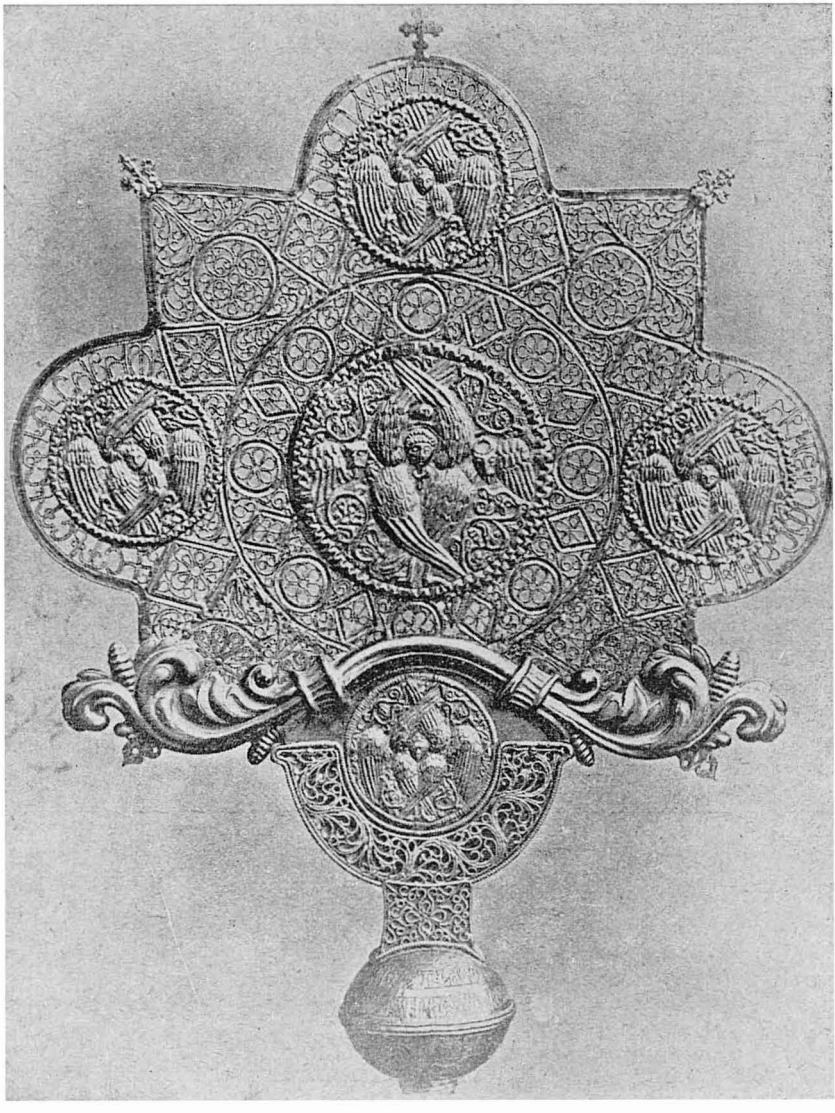

Fig. 71 — Ripidă (obiect de cult) de argint aurit, dăruită de Ştefan cel Mare mânăstirii Putna. Inscripţia poartă data: 7005 (1497), Ianuarie 14 (La mânăstirea Putna).

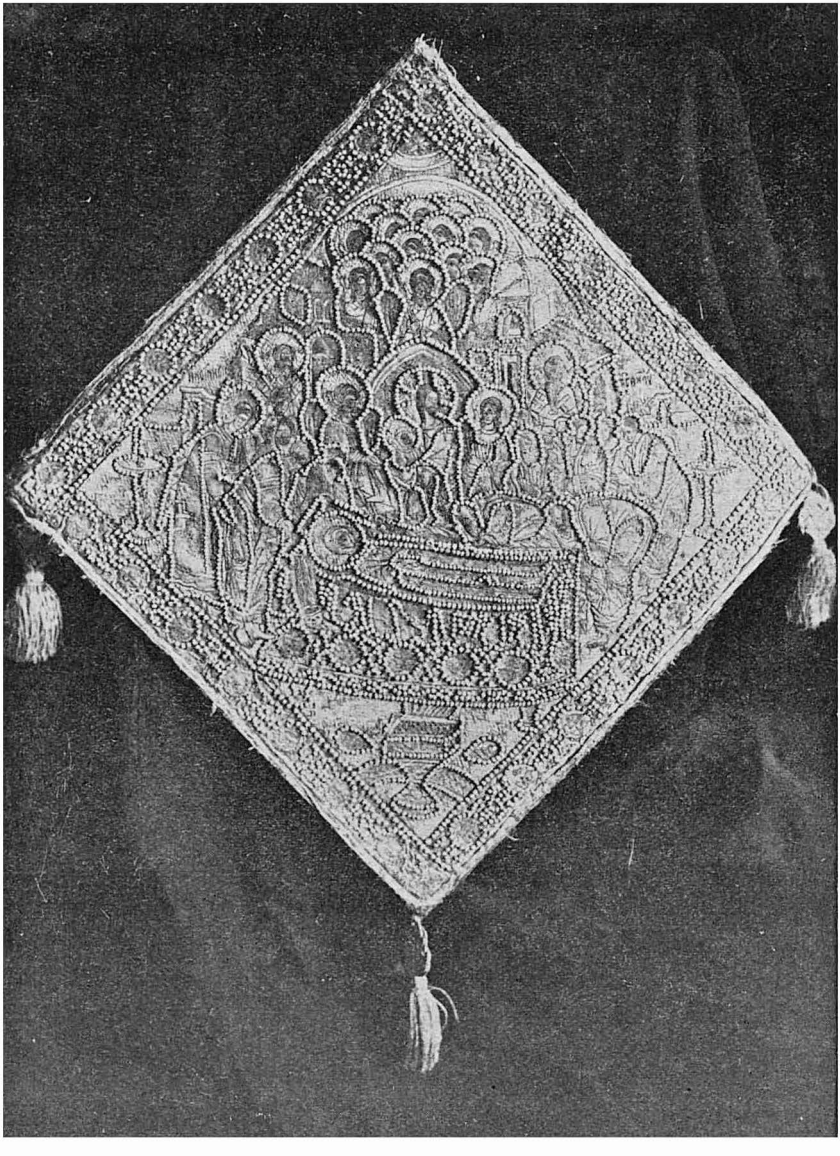

Fig. 72 — Nabedernită (veşmânt bisericesc), împodobită cu mărgăritare; scena înfăţişează Adormirea Maicii Domnului. (Mânăstirea Putna.)

lul înţelept în care a fost gospodărită ţara, sporită bogăţia ei. E însemnată iarăşi prin grija pe care a purtat-o domnul bisericii, prin numeroase lăcaşuri dumnezeeşti, pe care le-a ridicat în întreaga ţară şi chiar în afara hotarelor ei, în Ardeal, în Ţara Românească şi la muntele Athos. Mânăstirea *Putna* a fost făcută din temelie de dânsul ; la mânăstirile *Neamţul* (vezi fig. 69), *Bistriţa*, *Voroneţul*, *Tazlăul*, *Dobrovăţul* a zidit biserici nouă. Alte biserici a ridicat în oraşele *Suceava*, *Iaşi*, *Vaslui*, *Dorohoi*, *Piatra*, *Hârlău*, *Baia*, *Chilia*, etc., precum şi în satele *Borzeşti* de unde după tradiţie ar fi fost neamul lui Ştefan, *Războieni*, unde s'a dat lupta cu Turcii, *Răuseni* unde a pierit tatăl său Bogdan. In Muntenia, a înălţat o biserică la *Râmnicul-Sărat ;* la muntele Athos a adus diferite îmbunătăţiri mânăstirii *Zografu* şi i-a făcut danii însemnate ; în Ardeal, el este, după toate probabilităţile, ctitorul marii biserici de piatră a Mânăstirii dela *Vad*, pe Someş, în apropierea cetăţii Ciceiul. Niciun alt voievod de ai noştri n'a zidit atâtea lăcaşuri dumnezeieşti şi nu le-a înzestrat atât de bogat. Credinţa lui Ştefan era puternică ; ea l-a ajutat în toate împrejurările ; cu ajutorul lui Dumnezeu a putut el străbate prin toate încercările şi greutăţile (vezi şi fig. 70, 71 şi 72).

Viteaz, înţelept, credincios, bun cârmuitor şi cu dragoste de popor, marele voievod al Moldovei a fost lăudat şi preţuit nu numai de ai săi, dar şi de străini şi de duşmani. Am pus în fruntea acestor lecţii cuvintele cronicarilor *poloni* Miechowski şi Dlugosz ; ele exprimă adevărul curat. Gloria lui Ştefan cel Mare va străluci veşnic în istoria patriei noastre.

BIBLIOGRAFIE

Ştefan cel Mare : N. IORGA, Istoria lui Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1904, 374 p. in 8° ; *V. PÂRVAN, Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, Bucureşti, 1905, 142 p. in 8° ; *GH. I. BRĂTIANU, Lupta dela Baia, (după izvoare ungureşti)*, în *Rev. Ist.*, V (1919), p. 216—224 ; *I. URSU, Ştefan cel Mare Domn al Moldovei dela 12 Aprilie 1457 până la 2 Iulie 1504*, Bucureşti, 1925, 463 p. in 8° ; *G. BALŞ, Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, 331 p. in f° *(Bul. Mon. Ist.*, XVIII, 1925) ; *P. HENRY, Le règne et les constructions*

d'Etienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504), în *Mélanges Diehl*, II, Paris, 1930, p. 43—58 ; *P. P. PANAITESCU, Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare, în Mem. Secţ. Ist. Rom.*, t. XV (1934), p. 61—80; *GENERAL RADU ROSETTI, Graniţele Moldovei pe vremea lui Ştefan cel Mare*, în *Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), p. 81—91 ; *GENERAL RADU ROSETTI, Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor dela Doljeşti, Vaslui şi Scheia*, în *Mem. Secţ. Ist. AcadRom.*, t. XV (1934), p. 107—115 ; *D. URZICĂ, Bătălia din dumbrava dela Lipinţi*, Iaşi, 1937, 36 p. in 8° ; *CONSTANTIN C. GIURESCU, Ştefan cel Mare*, în volumul *Din Trecut*, Bucureşti 1942, p. 70—77.

XVIII

VECHEA ORGANIZARE A ŢĂRILOR ROMÂNE VECHEA NOASTRĂ CULTURĂ

Studiul vechilor noastre forme de organizare adică a vechilor noastre „instituţiuni" are tot atâta însemnătate ca studiul istoriei politice.

Este o mare asemănare între Ţara Românească şi Moldova în ce priveşte vechea noastră organizare: domnia, funcţiunile, dările, amenzile, apoi clasele sociale, justiţia şi armata sunt aproape la fel. Lucru e natural deoarece, mai întâi, şi de o parte şi de alta a Milcovului, locuia *acelaşi popor,* cu aceeaşi limbă şi aceleaşi obiceiuri; în al doilea rând, statul moldovean, întemeindu-se ceva mai târziu, a împrumutat din statul vecin al Ţării Româneşti o sumă de forme de organizare. Dacă Ardealul ar fi putut să se desvolte liber, atunci aceste forme de organizare le-am fi găsit şi aici; din cauza stăpânirii ungureşti însă, s'au făcut prefaceri şi s'au introdus forme noi, totuşi a rămas şi o parte din cele vechi.

Numele poporului şi al ţării. Numele nostru generic şi străvechiu, acela pe care-l întrebuinţează poporul, este numele de *Rumân.* Forma *Român* pare a fi mai nouă — o găsim în veacul al XVI-lea în Paliia dela Orăştie (vezi mai jos pag. 239) — şi se datoreşte influenţei literare. Rumân este însă vechiul nume al *Romanilor,* modificat după legile desvoltării limbii noastre. *Suntem singurul popor romanic care am păstrat numele vechilor stăpânitori;* fragmentul etnic al „Rumanşilor" sau Retoromanilor din Alpi (su-

dul Elveţiei şi nordul Italiei) e prea puţin numeros — câteva zeci de mii — spre a fi pus alături. Pe lângă acest nume generic şi străvechiu, noi am avut şi alte nume, locale, după formaţiile politice sau individualităţile geografice în care locuiam. Ni s'a spus şi ne-am spus astfel *Olteni, Munteni, Moldoveni, Ardeleni, Bănăţeni* şi *Maramureşeni.* Chiar în cuprinsul regiunilor care au deter-

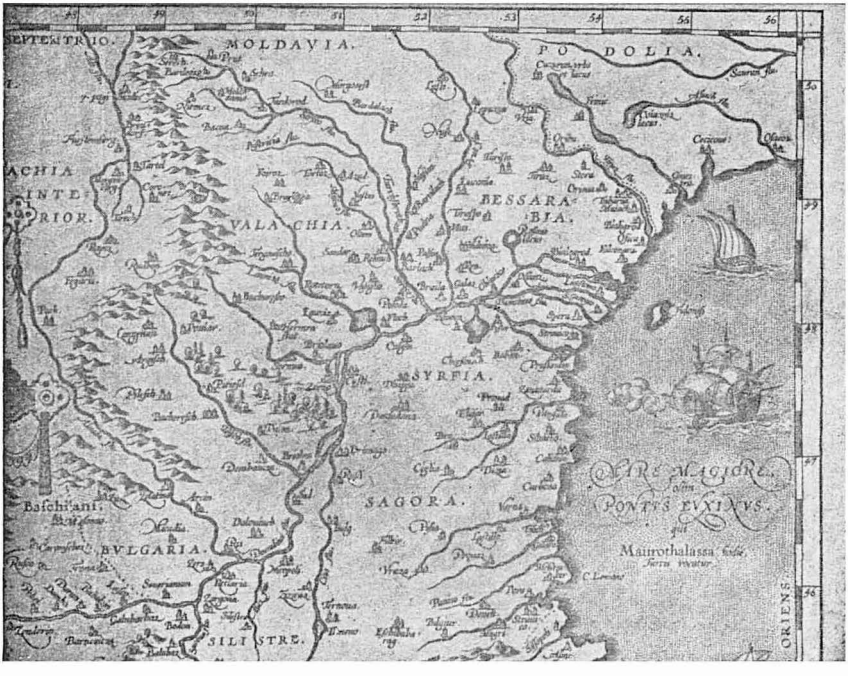

Fig. 73 — Hartă din 1584, înfăţişând Ţara Românească şi Moldova. Intre altele citim numele localităţilor : Piteşti („Pitiesd"), Poenari („Poniar"), Slatina, Mangalia („Pangala"), Caliacra, Ardealul e numit „Valachia interior". (Academia Română.)

minat aceste numiri, s'au format apoi alte denumiri, corespunzând unor împărţiri şi mai mici, unor ţinuturi caracteristice. Astfel, s'au deosebit în Ardeal *Bârsanii* (în ţara Bârsei), *Mărginenii* (în regiunea Sibiului) şi *Moţii;* în Moldova, *Vrâncenii.* O diferenţiere a avut loc şi în legătură cu opoziţia dintre munte şi câmpie. Locuitorii celui dintâi, specializaţi în păstorie, s'au numit şi *mocani,* în timp

ce aceia care stăteau la şes, îndeletnicindu-se mai mult cu agricultura, au purtat numele de *cojani.*

Ca şi pentru popor, noi am avut şi pentru ţară un nume străvechiu şi generic : acela de *Ţara Românească.* Este numele care s'a păstrat şi după întemeierea statului, pentru ţinutul dintre Carpaţi şi Dunăre — aci e Vlaşca Slavilor năvălitori — cât şi pentru o regiune întreagă din Ardeal, pomenită în veacul al XIII-lea sub numele de „Terra Blacorum". Năvălirea Ungurilor şi formarea celor două state româneşti a dus la crearea unor noi numiri, oficiale, în legătură fie cu *aşezarea geografică,* fie cu *întemeietorul* statului şi a dinastiei.

Numele oficial al Ţării Româneşti, întrebuinţat de cancelaria domnească, este, în documentele slave şi greceşti, *Ungrovlahia,* în cele latineşti, *Transalpina.* Şi unul şi celălalt au un înţeles *geografic :* cel dintâi, de origine greacă, înseamnă, „Vlahia de lângă Ungaria", spre a o deosebi de cealaltă Vlahie, din Peninsula Balcanică ; cel de al doilea are înţelesul de „ţara de dincolo de munţi" (Alpi e luat aci în înţelesul generic de munte !). Uneori, i se mai spune ţării *Basarabia,* după întemeietorul dinastiei ; se întrebuinţează de asemenea numirea de *Muntenia.*

Moldova poartă în documentele cancelariei domneşti deobiceiu acest nume care e numele *râului* (vezi mai sus, p. 169) ; câteodată i se spune şi *Moldovlahia.* In actele greceşti i se spune uneori şi *Rusovlahia* (adică Vlahia de lângă Rusia) şi *Maurovlahia* (Vlahia neagră). Turcii o numesc, după întemeietor, *Bogdan-ili* (ţara lui Bogdan) sau *Qara-Bogdan* (Bogdania neagră).

Transilvania (mai rar Ultrasilvania) e un termen de origine cultă, datorit cancelariei latine a regilor unguri. Inseamnă : „ţara de dincolo de păduri" : aşa se înfăţişa ea pentru Ungurii din pustă. Poporul nostru a întrebuinţat şi întrebuinţează însă un alt termen, acela de *Ardeal* care vine din ungureşte („ţara pădurii") şi care a fost adoptat de strămoşii noştri, băştinaşi peste munţi, prin acelaşi proces care explică de ce băştinaşii Italiei au adoptat numele de *Lombardia* sau aceia ai Galiei numele de *Franţa* (dela năvălitorii Longobarzi şi Franci !).

Domnul. In fruntea ţărilor noastre, atât în Muntenia cât şi în Moldova, era *domnul.* El cârmuia, el era judecătorul cel mai înalt şi comandantul suprem al armatei ; în conducerea ţării era

ajutat de *dregători* adică de slujbaşi ; în împărţirea dreptăţii, trebuia să ţie seamă de *obiceiul pământului*, adică de o sumă de legi nescrise, transmise din generaţie în generaţie prin viu graiu. Nu avea deci, aşa cum s'a crezut mai înainte, o „putere absolută" ; de proprietatea particulară, boierească, nu se putea atinge, decât în următoarele trei cazuri : 1) în caz de înaltă trădare sau *„vicleníe" ;* 2) în caz de *desherenţă* adică dacă proprietarul murea fără să aibă vreo rudă care să-l moştenească ; 3) pentru *neplata dărilor.* In schimb, aparţineau domnului : locurile *pustii* adică neocupate de alţi proprietari (frecvente mai ales în Moldova), *braniştile* adică terenurile rezervate pentru fân, pentru vânat şi pescuit, precum şi *hotarele* târgurilor şi oraşelor adică moşiile pe care erau aşezate acestea. Bine înţeles, domnul mai avea, ca orişicare boier, proprietăţile sale *personale*, moştenite dela părinţi sau cumpărate.

Succesiunea la tron nu se făcea pe temeiul unei reguli *fixe*, cum e astăzi, ci boierii puteau să aleagă pe oricare dintre urmaşii, legitimi şi nelegitimi, ai domnului răposat, sau pe vreuna din rudele lui. Din această cauză au avut loc la noi multe lupte pentru domnie ; ele au fost o adevărată nenorocire.

In Ardeal n'a existat un domn, ca în ţările de dincoace de Carpaţi, deoarece el făcea parte din regatul Ungariei. A existat însă un „voievod al Transilvaniei", reprezentant al regelui şi conducător al provinciei. Titlul lui e o moştenire dela vechii voievozi româno-slavi din Ardeal, foştii stăpâni ai ţării.

Dregătorii (din latinul dirigo = a conduce) care ajutau pe domn în cârmuirea ţării se împărţeau în mai multe categorii. Erau întâi *dregătorii mari*, corespunzând miniştrilor de astăzi ; fiecare avea mai mulţi subalterni şi se bucura de venituri însemnate. Erau apoi cârmuitorii de judeţe numiţi *pârcălabi.* Erau, în sfârşit, dregătorii mici, cu diverse atribuţii, judecătoreşti, administrative, fiscale şi militare, atât la curtea domnului cât şi în oraşele şi satele ţării.

Dregătorii mari erau următorii : *Banul*, cârmuitorul Olteniei, cel dintâi dintre dregătorii munteni ; *Vornicul*, adică judecătorul curţii şi al întregii ţări, afară de Oltenia ; în Moldova, unde, mai târziu, vor fi doi vornici : unul de ţara de sus şi altul de ţara de jos, acest dregător are şi comanda armatei, în lipsa domnului ; *Logofătul* sau şeful cancelariei domneşti : el are grijă de corespon-

denţa oficială ; el eliberează hrisoavele de moşie ; el are în păstrarea sa sigiliul sau pecetea cea mare a statului ; *Vistierul* sau ministrul de finanţe : el strânge dările şi face plăţile unde e nevoie ; *Spătarul* sau purtătorul spatei domneşti ; mai târziu, în Muntenia, el comandă şi oastea călare ; *Paharnicul,* adică cel ce are grijă de băutura domnului ; el toarnă acestuia în pahar, după ce mai întâi a luat „credinţa", adică a gustat spre a vedea dacă vinul nu e cumva

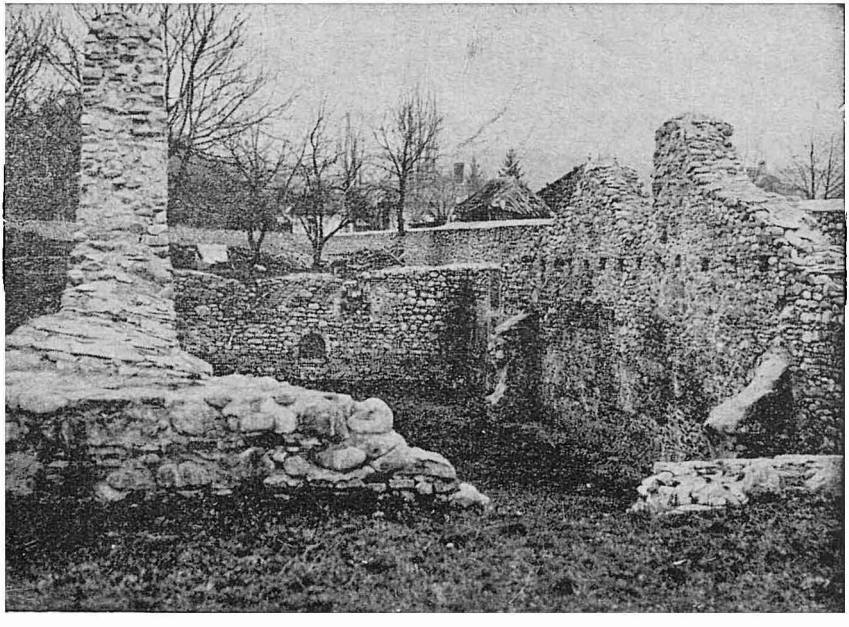

Fig. 74 — Ruinele Palatului Domnesc din Curtea de Argeş.

otrăvit ; *Stolnicul* sau purtătorul de grijă al mesei domnului ; şi el gustă înainte bucatele, spre a nu fi otrăvite sau coclite ; *Comisul* sau îngrijitorul grajdurilor domneşti ; în seama lui sunt caii ; *Stratornicul* sau *Postelnicul,* cel ce are grijă de patul şi de odaia de culcare a domnului ; el introduce de asemenea la domn pe cei care doresc să-i vorbească. Toţi aceştia aveau câte un subaltern de rangul al doilea, unul de rangul al treilea şi mai mulţi subalterni mărunţi. (Aşa de exemplu : vistierul avea un *vtori* vistiernic, un

treti vistiernic şi mai mulţi vistiernicei, paharnicul un *vtori* paharnic, un *treti* paharnic şi mai mulţi păhărnicei, etc.).

După marii dregători veneau, la curtea domnească, o sumă alţii, de rang mai mic, având diferite rosturi. Astfel era : *Cămăraşul*, purtând grija monetăriei ; *Armaşul*, care aducea la îndeplinire execuţiile capitale şi pedepsele corporale hotărîte de domn ; *Clucerul*, în seama căruia erau cămările cu provizii ; *Sulgerul* care aproviziona curtea cu carne ; *Şetrarul*, mai mare peste corturile domneşti, etc.

In veacul al XVI-lea apare în Moldova *hatmanul* (din germanul Hauptmann, prin filieră polonă !) care avea comanda asupra întregei armate, iar în Ţara Românească *aga*, însărcinat cu *paza* oraşului de reşedinţă şi a curţii domneşti. Numele e împrumutat dela Turci („aga") şi înseamnă, în limba acestora, între altele „ofiţer comandant".

Judeţele erau împărţiri administrative, formate, în Muntenia, mai mult de-a-lungul râurilor, în Moldova şi în Ardeal (unde purtau respectiv numele de *ţinuturi* şi *comitate)* mai mult în jurul oraşelor sau cetăţilor.

O sumă dintre vechile judeţe au dispărut în cursul vremii. Astfel au fost judeţul *Jaleşului*, al *Motrului*, al *Gilortului*, (pe lângă râurile respective) şi *Judeţul de Baltă*, în Oltenia ; judeţul *Pădureţ* (între Argeş şi Muşcel) şi al *Săcuienilor* (între Prahova şi Buzău) în Muntenia ; ţinutul *Trotuşului*, al *Adjudului*, al *Horincei* (în nordul Covurluiului), al *Bârladului*, al *Cârligăturii* (între ţinuturile Roman, Vaslui, Iaşi şi Hârlău), al *Hârlăului* (azi al Botoşanilor) al *Herţei*, al *Codrului*, al *Grecenilor* şi al *Hotărnicenilor* (aceste trei din urmă în marginea Bugeacului) în Moldova ; comitatul *Crasnei* (pe lângă apa cu acelaşi nume) al *Solnocului* (spre miazănoapte de cel precedent), al *Zarandului* (în Munţii Apuseni), etc. în Ardeal. (Vezi şi hărţile).

In fruntea judeţelor stăteau *pârcălabii* în Muntenia şi în Moldova şi *comiţii* în Ardeal. In unele judeţe moldovene, unde erau cetăţi mai însemnate, ca la Hotin, Cetatea Albă, Chilia, Neamţ, găsim *câte doi pârcălabi ;* tot doi pârcălabi erau, pare-se, şi la Dârstor, în vremea lui Mircea cel Bătrân.

Oraşele şi satele. Oraşele erau cârmuite de un consiliu comunal alcătuit din doisprezece *pârgari* (în oraşele săseşti Bürger ; de aci vine chiar cuvântul românesc), având în frunte, în Mun-

tenia, pe un *judeţ*, în Moldova pe un *şoltuz*, iar în Ardeal un *Bürgermeister*. Cele mai vechi oraşe de pe teritoriul românesc de astăzi au fost pe ţărmul mării, continuând pe cele antice şi medievale (Cetatea Albă, Constanţa, Mangalia) apoi pe Dunăre, (Vicina, azi dispărută, Chilia, Brăila, Dârstor, Giurgiu, Severin) şi în Ardeal (vezi fig. 81). La început, în unele oraşe ale noastre au fost colonii de *Saşi*, veniţi din Ardeal (aşa, de pildă, în Câmpulungul Muscelului, în Râmnicul Vâlcei, în Târgul Neamţ, în Baia şi în Suceava) sau de *Germani* veniţi din Galiţia (în Siret). Au fost şi colonii *ungureşti* în câteva târguri moldovene precum şi colonii de

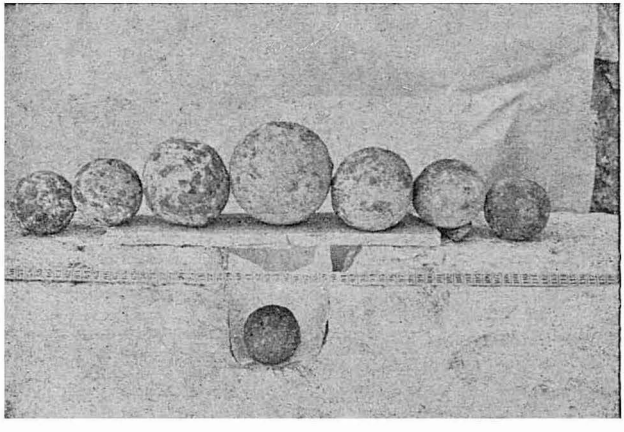

Fig. 75 — Ghiulele masive de fontă, pentru tunuri, găsite la Cetatea Albă, în săpături.

Armeni, foarte pricepuţi la negoţ. In oraşele dela Dunăre şi Mare, erau şi un număr de *Greci*. Cu vremea însă, mai toate aceste elemente etnice străine s'au contopit cu populaţia românească, au dispărut în mijlocul ei.

Satele au constituit întotdeauna forma de aşezare tipică a noastră. Cuvântul e de origine latină, vine din „fossatum" adică loc înconjurat cu şanţ (fossa) deoarece şanţul alcătuia limita sau hotarul satelor în epoca stăpânirii romane. Din „fossatum" s'a făcut „fsat" : în această formă găsim cuvântul în Psaltirea Scheiană ; de aci, apoi, s'a ajuns la forma actuală. In secolele XIV şi XV, satele erau mult mai mici decât cele de astăzi ; satele întinse, cu

populaţie numeroasă, constituiau o excepţie. Se împărţeau în trei categorii : sate *domneşti,* aşezate pe proprietăţile domneşti, sate *boiereşti* sau *mânăstireşti* care erau proprietatea boierilor şi mânăstirilor, şi satele de *moşneni* sau *răzeşi,* formate din coproprietari, descendenţi dintr'un strămoş comun. Satele domneşti, boiereşti şi mânăstireşti erau administrate în Moldova de *cnezi, juzi, uriadnici* şi *vătămani,* în Muntenia de *pârcălabi* (care nu sunt tot una cu cârmuitorii judeţelor !). Satele de moşneni sau răzeşi se administrau singure.

Organizarea militară. In vremea veche, serviciul militar era

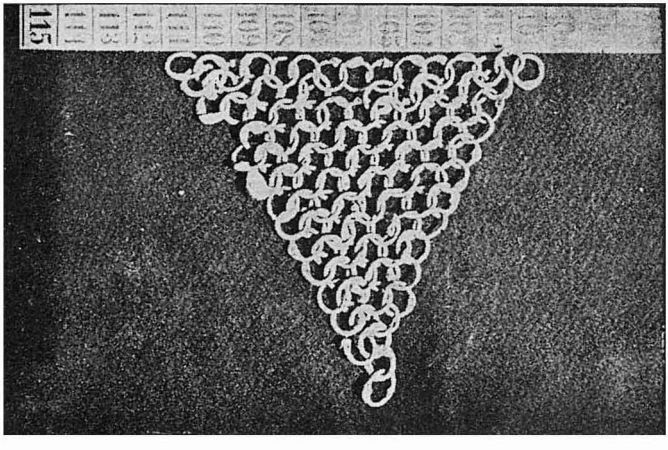

Fig. 76 — Fragment dintr'o cămaşă de zale, găsit în săpăturile dela Cetatea Albă.

obligator numai pentru proprietarii de pământ ; aceştia trebuiau să răspundă la orice chemare a Domnului şi să meargă la războiu. Cine nu mergea, se făcea vinovat de „hiclenie" adică de înaltă trădare şi pierdea, pentru această vină, nu numai moşia, dar, de cele mai multe ori, şi capul. Cei care n'aveau pământ mergeau la războiu numai în cazuri excepţionale, de mare primejdie, când se poruncea ridicarea tuturor gloatelor. In schimb, ei făceau anumite munci şi servicii la cetăţi, cărau materialul de construcţie, lucrau la ridicarea zidurilor, etc.

Armele noastre erau *arcul, suliţa* sau *fuştul* şi *sabia,* apoi *ghioaga ghintuită ;* mai târziu, s'au introdus şi armele de foc, puştile

care pe atunci se numeau *sâneţe* şi, înaintea acestora, *tunurile* care se numeau *puşci.* In 1432—1433, Vlad Dracul scria Braşovenilor : „Deci vă rog ca pe nişte fraţi ai mei, *pregătiţi-mi o sută puşti, cu toate cele de trebuinţă,* şi cu arcuri, cu săgeţi, cu scuturi, cât veţi putea mai multe". Iar în Octomvrie—Decemvrie 1445, acelaşi domn se adresa din nou Braşovenilor : „Vă rog dar să ne ajutaţi cu arcuri şi cu săgeţi *şi cu puşti şi să ne daţi salitră ca să ne facem praf*".

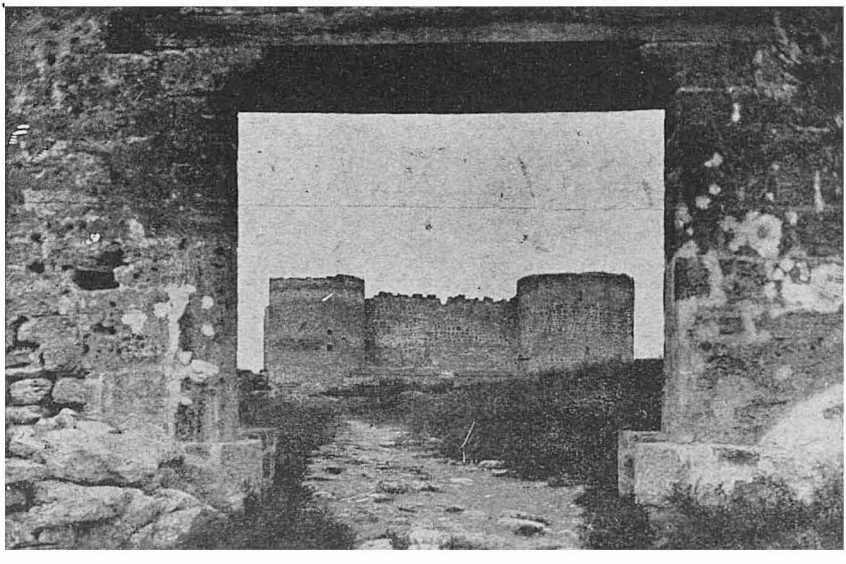

Fig. 77 — Ruinele Cetăţii Albe. Poarta şi fortul central. Dacă duşmanul izbutea să patrundă înlăuntrul incintei fortificate, atunci aparătorii aveau, ca ultim refugiu şi loc de rezistenţa, fortul central.

In Moldova, prima menţiune despre armele de foc se află în inscripţia pusă de pârcălabul Stanciul la Cetatea Albă în 1454, în care se spune : „S'a sfârşit acest zid şi a fost înarmat cu tunuri de Dumnealui Stanciul, în anul 6962, luna Martie". Ţăranii se foloseau şi de *topoare, coase, securi.* Pentru apărare aveam *scuturi* sau *paveze ;* boierii purtau şi *cămăşi de zale,* uneori chiar *armuri* întregi.

Cetăţile erau atât la hotare cât şi înlăuntrul ţării ; mai numeroase şi mai însemnate au fost cetăţile moldovene (vezi şi fig. 77—78). In Ardeal, oraşele aveau ziduri puternice, cu turnuri

de apărare ; resturi de ale lor se mai văd şi astăzi la Braşov, la Sibiu, la Sighişoara şi în alte părţi. In afară de cetăţi, au servit ca loc de apărare şi de refugiu, atât de o parte cât şi de alta a Carpaţilor, mânăstirile şi bisericile întărite. Unele fac şi acum impresia de cetăţui, cu zidurile lor groase şi cu turnurile dela colţuri şi chiar din mijlocul laturilor : astfel, de pildă, mânăstirile Pobrata şi Suceviţa, în Moldova, apoi bisericile dela Cisnădie, Archita sau Dealul Frumos în Ardeal.

Judecata se făcea de către dregători care aveau dreptul să

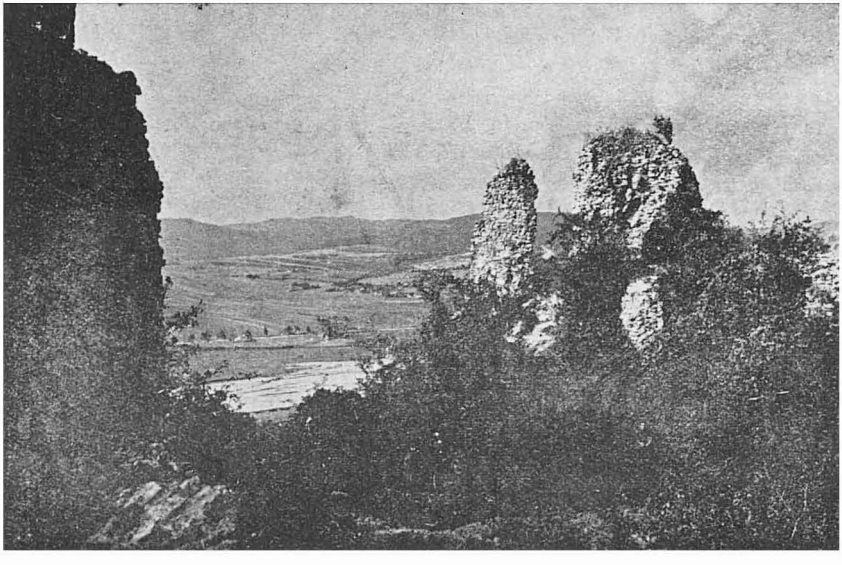

Fig. 78 — Ruinele Cetăţii Neamţului. Intemeiată, se pare, de Saşii din Bistriţa, dominând regiunea înconjuratoare, această cetate puternic întărita, a fost, secole de-a-rândul, un punct însemnat de sprijin şi un loc sigur de adapost pentru Domnii Moldovei.

pronunţe amenzi şi pedepse corporale ; vornicul şi banul puteau condamna şi la moarte. Ea se făcea însă şi de către *jurători* care erau oameni din aceeaşi categorie ca şi impricinaţii ; această procedură se numea „a lua lege" ; partea care pierduse putea să ceară un număr *dublu* de judecători — „lege peste lege" — spre a dovedi totuşi că dreptatea e a ei ; se putea merge astfel dela 6 la 12, apoi la 24 şi chiar la 48 de jurători.

Pedepsele cele mai obişnuite erau *gloabele* adică amenzile; ele se plăteau de obiceiu în vite şi fiindcă se dădeau vitele cele mai slabe, mai rele, cuvântul *gloabă* a ajuns să aibă şi acest înţeles. Hoţii, ucigaşii şi „hiclenii" sau vinovaţii de înaltă trădare se pedepseau cu *moartea* sau cu trimiterea la *ocnă*. Ultima instanţă, în materie de judecată, era Domnul: el nu putea însă trece peste hotărîrea jurătorilor.

BIBLIOGRAFIE

Numele ţării. V. BOGREA, Ungrovlahia, în Anuar Ist. Cluj, II (1923), p. 356—358; *V. BOGREA, „Bogdan-ili" şi altele* în *Anuar Ist.* Cluj, III (1924—1925), p. 508—509; *CONST. C. GIURESCU, Miscellanea I. Despre Vrancea,* Bucureşti, 1935, 8 p. in 8°.

Organizarea administrativă. CONST. C. GIURESCU, Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV, Vălenii de Munte, 1926, 176 p. in 8°; *CONST. C. GIURESCU, Noi contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV,* Bucureşti, 1925, 75 p. in 8°; *V. MERUŢIU, Judeţele din Ardeal şi din Maramureş până în Banat,* Cluj, 1929, 239 p. in 8°; *CONST. C. GIURESCU, Judeţe dispărute din Ţara Românească,* Bucureşti, 1937, 8 p. in 8°; *CONST. C. GIURESCU, Vechile noastre judeţe,* în volumul *Din trecut,* Bucureşti, 1942, p. 153—162.

Organizarea militară. N. IORGA, Istoria armatei româneşti, ed. 2-a, vol. I—II, Bucureşti, 1929—1930, 383 + 256 p. in 8°; *GENERAL RADU ROSETTI, Essais sur l'art militaire des Roumains,* Bucureşti, 1935, 200 p. in 8°.

Organizarea judecătorească. I. C. FILITTI, Vechiul drept penal român (schiţă). Intregiri privitoare la vechea organizare judecătorească, Bucureşti, 1934, 74 p. in 8°.

XIX

VECHEA ORGANIZARE A ȚĂRILOR ROMÂNE. II. VECHEA NOASTRĂ CULTURĂ.

Contribuția noastră la cultura omenirii a fost în trecut mai ales în domeniul artei.

Clasele sociale. Din documentele veacurilor XIV și XV rezultă că au existat în Principate patru mari categorii sociale : *boierii, orășenii, rumânii* sau *vecinii* și *robii.*

Boieri erau, în epoca veche, toți proprietarii de pământ, indiferent de suprafața stăpânită. Și cel care avea zeci de sate și acela care trăia în devălmășie cu rudele lui pe o parte dintr'un sat tot *boier* se chema. Acest cuvânt înseamnă *nobil, de frunte ;* noi l-am luat dela Slavi iar aceștia, la rândul lor, dela Bulgari sau poate chiar dela Avari.

In primele timpuri ale vieții de stat românești, nobilimea a fost reprezentată, prin urmare, de proprietarii pământului. Aceștia sunt *anteriori* întemeierii ; în diploma Ioaniților, din 1247, li se spune „majores terrae". Ei ajută pe Litovoi în lupta împotriva Ungurilor, ei sunt biruitorii din 1330 asupra lui Carol Robert ; tot ei ajută lui Bogdan și tovarășilor acestuia să respingă oștile trimise de regele Ludovic al Ungariei.

In afară de numirea generică de *boieri,* proprietarii de pământ mai poartă în Muntenia o serie încă de alte nume : *megiași, cnezi, juzi, judeci* și *moșneni.* Megieși li se spune în calitatea lor de „vecini de moșie" ; *cnezi* sunt numiți în ipostaza lor de „oameni liberi" și „stăpâni de vecini sau rumâni" ; aceste două înțelesuri ale terme-

nului cneaz, cuvânt de origine slavă, sunt redate prin acele două numiri de origine latină : *judeci* însemnând „oameni liberi" şi *juzi* „stăpâni de rumâni". Moşnenii sunt „oameni cu moşie", care au moştenit această moşie dela înaintaşii lor, dela moşul comun, întemeietor al satului. Ei stăpânesc în *devălmăşie* o parte a acestui sat, întocmai ca şi răzăşii moldoveni.

Cu vremea, aceste denumiri, megieşi, cnezi, juzi, judeci, moşneni s'au dat în special *micilor proprietari*, pentru cei mari întrebuinţându-se în mod obişnuit titlul de *boier*.

In Moldova, moşnenilor li se spune *răzăşi*, iar *juzii* şi *cnezii* nu sunt proprietari de sate, ci, aşa cum am arătat şi mai înainte *administratori* ai lor, întocmai ca şi cnezii din Ardeal. Probabil înainte de descălecatul din Maramureş, adică de procesul de cucerire care stă la baza întemeierei statului moldovean, cnezii şi juzii moldoveni să fi fost şi ei, întocmai ca acei din Muntenia, proprietarii satelor respective.

Orăşenii locuiau în oraşe şi târguri şi erau alcătuiţi din negustori şi meseriaşi, împărţiţi pe bresle şi având anumite obligaţii fiscale şi militare.

Rumânii sau *vecinii* erau locuitorii satelor domneşti, boiereşti şi mânăstireşti ; în Ardeal li se spunea *iobagi*. Caracteristica lor este de a depinde *de un stăpân*. Rumânul, vecinul sau iobagul ascultă de stăpânul — domn, boier sau mânăstire — pe moşia căruia trăieşte ; el este obligat *să-i lucreze* la ce-l va pune, aceasta e obligaţia de căpetenie, să-i dea apoi *dijmă* din produsele câmpului şi să-i plătească *dări* pentru vitele pe care le creşte. Eliberarea de rumânie nu se poate face *fără consimţământul stăpânului ;* chiar când se răscumpără cu bani, faptul e considerat ca o pomană a stăpânului, ca un act de milă sau de „iertare" din partea acestuia. Numai în caz de robie, rumânul scapă — e şi natural — de legătura faţă de stăpânul său. Dacă se întoarce din robie, acesta nu mai are niciun drept asupra lui. Situaţia de om neliber, de om cu stăpân, se transmite şi asupra urmaşilor *în linie bărbătească* a rumânului. Şi copiii săi şi nepoţii şi strănepoţii, într'un cuvânt toţi descendenţii săi sunt de asemenea rumâni. Femeia nu împărtăşeşte soarta bărbatului : ea nu e rumână ; tot aşa şi fetele.

Robii. Ultima categorie socială o formau, în câte şi trele ţările româneşti, robii. Ei erau cu totul în puterea stăpânilor lor

care puteau face cu dânşii orice vroiau, fără să-i omoare însă. Cuvântul rob e de origină slavă ; în latineşte îi corespunde „sclavus". Robi erau *Ţiganii ;* documentar, îi constatăm pentru întâia dată în Ţara Românească, în hrisovul din 30 Octomvrie 1385, prin care Dan I întăreşte mânăstirii Tismana posesiunile ei ; între aceste posesiuni sunt trecute şi „40 sălaşe de ţigani", pe care mânăstirea le stăpânea din vremea lui Vlaicu Vodă (1364—c. 1377). Ţiganii sunt mai vechi însă la noi în ţară decât această menţiune documentară. Se pare că au venit odată cu Tătarii, aduşi de aceştia. Sunt originari din India ; limba lor se aseamănă cu unele dialecte din nordul Indiei.

In Moldova, pe lângă Ţigani, mai erau şi *Tătari.* E vorba de acei Tătari care fuseseră prinşi în războaiele purtate de descălecători şi care trăiau în „sălaşe" ca şi Ţiganii, în diferite sate şi oraşe. Alexandru cel Bun dăruieşte asemenea Tătari robi mânăstirilor Moldoviţa şi Pobrata.

Vieaţa economică. Ţările noastre au avut, în genere, o vieaţă economică de caracter agricol, determinată de cele două îndeletniciri *esenţiale* ale băştinaşilor : *agricultura,* sub toate formele ei şi *creşterea vitelor.* Putem face totuşi o diferenţiere, împărţind, sub raportul economic, teritoriul românesc în două mari arii : de o parte, Moldova şi Muntenia, unde acest caracter agricol a fost aproape exclusiv, de partea cealaltă Ardealul, unde existând şi o vieaţă orăşenească mai desvoltată, s'a adăogat şi un început de activitate industrială.

Principalele produse ale noastre au fost *grânele* — grâu, orz, ovăz, meiu ; porumbul, adus din America, se va introduce relativ târziu, pe la începutul veacului al XVII-lea — precum şi *turmele de oi* şi *cirezile de vite.* Caii noştri — în special cei moldoveneşti — erau foarte căutaţi ; Dimitrie Cantemir reproduce un proverb turcesc care spune că „nimic nu-i mai frumos decât un tânăr persan pe un cal moldovean". *Albinăritul* era foarte desvoltat ; prisăcile erau mult mai numeroase ca în vremea noastră şi pe drept cuvânt, deoarece pe atunci mierea ţinea locul zahărului, iar lumânările de ceară reprezentau ultimul cuvânt în ce priveşte tehnica luminatului. *Pescuitul* luase o desvoltare remarcabilă la Dunăre şi în bălţi ; peştele constituia un articol obişnuit de export.

In ce priveşte bogăţiile minerale, locul de frunte îl ocupa

sarea ; păcura se scotea numai pentru unsul roţilor, deci în cantitate foarte mică. *Arama* se exploata pe vremea lui Mircea la *Bratilovo,* în judeţul Mehedinţi ; *fierul* la *Baia de fier,* în judeţul Gorj. Mai însemnată, dintre metale, era producţia *aurului* pe care-l strângeau, atât în Moldova cât şi în Ţara Românească, ţiganii *zlătari* (dela zlat, în limba slavă aur) din nisipul unor anumite râuri. In Ardeal, exploatarea aurului, în Munţii Apuseni, constituia un izvor însemnat de venit.

Mulţumită privilegiilor comerciale din vremea lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun, privilegii confirmate de domnii următori, suntem bine informaţi asupra importului şi exportului ţărilor noastre. Se importau în primul rând stofe, ţesături : *catifea,* care era de patru calităţi : de Ypres, de Louvain, de Colonia şi de Cehia (vezi şi mai sus p. 185), apoi „*postav francesc*" din Flandra, postav de Buda şi de Liov precum şi „pânză nemţească" şi „pânză litvană". Din răsărit se aduceau ţesături de mătasă *(camhă, tebencă, hazdee),* de bumbac *(bogasii),* de păr de cămilă *(camelot),* de purpură *(olovirul),* apoi coloniale (piper, şofran, scorţişoară), vin grecesc, dulce, „de Malvazia", untdelemn în burdufe precum şi unele fructe exotice. Se importau articole de îmbrăcăminte şi încălţăminte confecţionate gata, apoi tot felul de obiecte manufacturate (cuţite, coase, cuie, etc.) precum şi *arme* (săbii, arbalete, iar mai târziu tunuri, puşti, silitră). Intr'un cuvânt, produse cu volum mic dar valoare mare. Se exportau, în schimb, materii prime, produse agricole, cu volum mare, dar valoare mică. In primul rând veneau vitele : boi, vaci, porci, oi şi cai. Din aceştia din urmă nu se puteau exporta însă decât cei obişnuiţi, nu şi „caii buni de ţară" (astfel în privilegiul lui Alexandru cel Bun !) care erau păstraţi desigur pentru nevoile armatei. Veneau apoi *pieile, blănurile* (de jder, de vulpe, de râs, etc.), *grâul, peştele sărat, mierea* şi *ceara, sarea,* care, transportată la Dunăre pe „drumuri ale sării", trecea în Peninsula Balcanică, şi *vinul* (cotnarul ajunsese bine cunoscut în Polonia !). Nu existau drumuri pietruite, ci simple şleauri ; podurile erau rare. Negustorii se întovărăşeau câte mai mulţi, când plecau cu carele cu mărfuri ; între Prut şi Nistru se pare că erau străji domneşti care însoţeau convoaiele. In Moldova, drumurile principale străbăteau ţara de-a-lungul, venind din Polonia (Liov, Cameniţa) şi răspunzând la Chilia şi Cetatea Albă. In Muntenia erau drumuri care,

pornind dela Dunăre, treceau peste munţi, răspunzând în centrele săseşti, Braşovul şi Sibiul.

Sub raportul monetar, în afară de banii noştri, bătuţi în ţară, mai circulau şi bani străini, de valoare internaţională. Astfel era de pildă, *florinul,* o monetă italienească, de aur, *asprul,* o monetă bizantină şi apoi turcească, de argint, şi *groşul,* o monetă iarăşi de argint, întrebuinţată în toată Europa centrală şi răsăriteană.

Organizarea financiară. Locuitorii ţărilor noastre erau supuşi la o serie de îndatoriri fiscale. Ei dădeau *dijme* din produsele lor, plăteau *bir* şi făcea *munci* sau *slujbe.* Dijma — cuvântul e de origine slavă — se lua din grâne, în care caz se numea *găleată, câblărit* sau, în Moldova, *iliş,* din vin *(vinăriciu),* din miere şi ceară *(albinărit),* din oi *oierit),* din porci sau râmători *(goştină),* din produsele laptelui (brânză de burduf, caş, caşcaval), din peşte, din varză, din sămânţă de cânepă, din fân, etc. La început, se lua în natură şi reprezenta a zecea parte din produse, excepţie făcând oile şi râmătorii unde cota era mai mică : mai târziu, se plătea în bani. *Birul* era impozitul personal, privind pe contribuabil, iar nu averea acestuia ; în Moldova, se numea *dare* sau *dajdie.* El a mers crescând, odată cu creşterea obligaţiilor noastre faţă de Turci. *Muncile* sau *slujbele* constau din cărături sau transporturi de produse destinate domniei, din lucru la cetăţi, la mori, la poduri, la iazuri, din găzduirea trimişilor domneşti, din procurarea de cai curierilor oficiali *(cai de olac).* Rumânii sau vecinii erau supuşi la *toate* obligaţiile fiscale, spre deosebire de boieri care nu făceau munci sau slujbe, şi, poate, nu dădeau nici unele din dijme. Inegalitatea fiscală a fost doar una din caracteristicile evului mediu. Tot ce se încasa mergea la visteria domnească ; pe atunci, nu exista deosebire între tezaurul particular al domnului şi acela al statului ; tot domnul lua şi venitul, considerabil, al *ocnelor* şi al *vămilor.*

Organizarea bisericească. La scurtă vreme după organizarea statului a urmat, după cum am văzut, şi organizarea ierarhiei bisericeşti. In Muntenia, ea s'a făcut sub Nicolae Alexandru când ţara căpătă un mitropolit ; în timpul lui Vlaicu Vodă, s'a instituit o nouă eparhie în partea de apus, cu reşedinţa, după toate probabilităţile, la *Severin.* Titularul acesteia, deşi e numit în primele documente *mitropolit,* se pare că era, în realitate, numai episcop. O a doua episcopie, cu reşedinţa la *Buzău,* se va institui mai târziu.

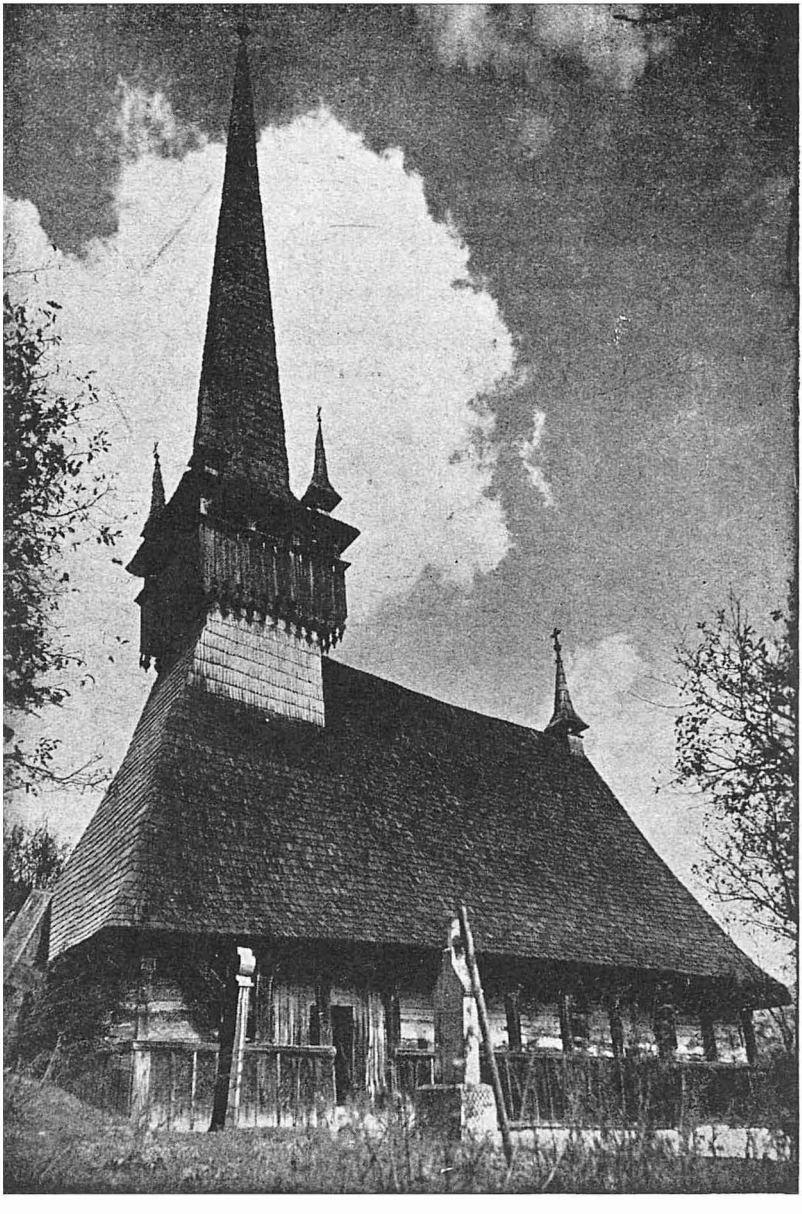

Fig. 79 — Biserica de lemn din comuna Fidul de Sus (județul Cluj). Turla având la bază un cerdac acoperit, cu patru turle mici la colțuri, e o adevărată capodoperă de tehnică și eleganță.

sub Radu cel Mare, care reorganizează biserica munteană cu ajutorful patriarhului Nifon. In Moldova au fost de asemenea trei eparhii : o mitropolie la Suceava al cărei titular e recunoscut de Patriarhia din Constantinopol abia la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, şi două episcopii, una la *Rădăuţi,* cealaltă la *Ro-*

Fig. 80 — Pictură pe peretele de miazăzi, la Biserica Domnească din Curtea de Argeş ; a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Pe vremea aceea, nu se picta cu uleiu, ca astăzi ; coloarea, disolvată în apă, se aplica *pe tencuiala umedă :* e procedeul *frescei* (al fresco) întrebuinţat sute de ani în bisericile noastre.

man ; mai târziu, sub Ieremia Moghilă, se va înfiinţa a treia episcopie, a *Huşilor.*

Preoţii plăteau o anumită dare episcopului sau mitropolitului din eparhia respectivă ; erau îndatoraţi de asemenea să-i dea plocoane. Mai mari peste preoţi erau *protopopii ;* ei aveau grijă de executarea dispoziţiilor înalţilor ierarhi.

Mânăstirile, numeroase şi bogate, dispunând de adevărate latifundii, erau obligate să ajute pe domn, la vreme de nevoie, cu anumite sume de bani ; această obligaţie se numea *împrumută.*

Vechea cultură. Istoriografia. Limba oficială a statului fiind, în vremea veche, limba slavă, era natural ca lucrările alcă-

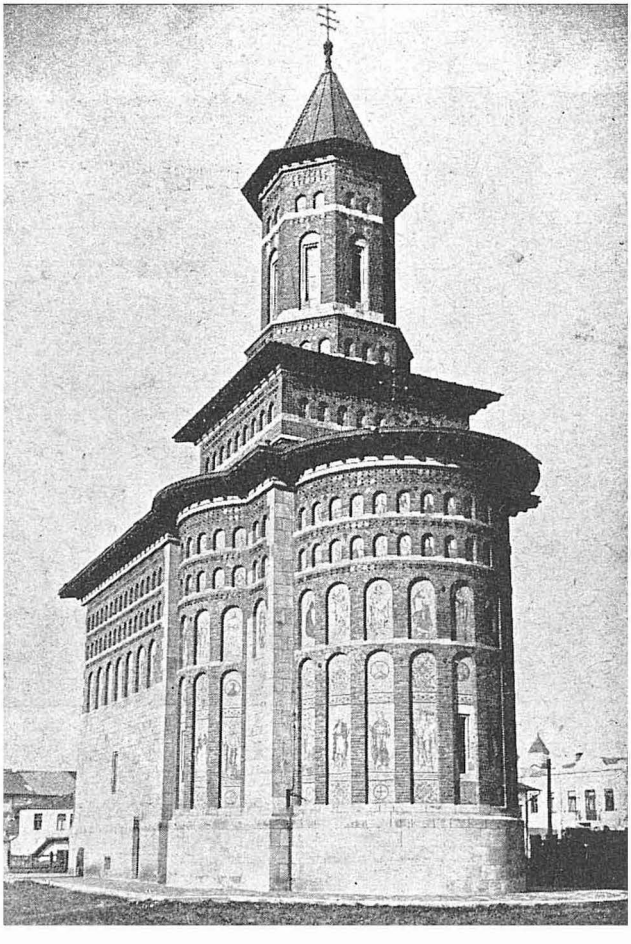

Fig. 81 — Biserica Sf. Niculae Domnesc din Iași, ctitoria lui Ștefan cel Mare ; lăcașul a fost restaurat de Regele Carol I, arhitect fiind Lecomte de Nouy. Zidurile sunt mai înalte decât la bisericile muntene ; aspectul e mai svelt.

tuite pe atunci să fie în această limbă. In domeniul bisericesc, avem de înregistrat câteva opere originale. In Țara Românească, călugărul *Filoteu*, fost, ca mirean, logofăt al lui Mircea cel Bătrân, scrie

un „*Polieleu*“ adică un imn de mulţumire care s'a bucurat de o largă răspândire în toată ortodoxia. In Moldova, călugărul Grigore Ţamblac alcătuieşte, în timpul lui Alexandru cel Bun, „*Viaţa Sfântului Ioan cel Nou*“, ale cărui moaşte fuseseră aduse de Domn la Suceava ; tot de el sunt şi un număr de *predici*, 21 de toate, dintre care 6 pe când era stareţ la mânăstirea Neamţului.

O deosebită însemnătate au letopiseţele sau cronicele care încep a se scrie acum şi anume nu la mânăstiri, cum s'a crezut multă vreme, ci la curtea domnească. Cel mai vechi este *Letopiseţul zis dela Bistriţa ;* vin apoi *Letopiseţul zis dela Putna* şi *Cronica anonimă*. Câte şi trele relatează pe scurt istoria Moldovei, dela descălecat până la începutul veacului al XVI-lea ; Cronica anonimă are şi o legendă despre originea romană a poporului nostru. Amănunte foarte interesante şi noi asupra lui Ştefan cel Mare cuprinde *Cronica* domniei sale, scrisă în limba germană şi descoperită nu de mult la München.

Arta. Una din caracteristicele poporului nostru este *simţul artistic*. Acest simţ se dovedeşte din felul cum îşi alcătueşte şi îşi împodobeşte, în regiunile mai ferite de influenţe străine, *locuinţa* şi *costumul*, din vechea noastră *arhitectură religioasă* (bisericile de lemn din Ardeal (vezi şi fig. 79), bisericile lui Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Brâncoveanu), din operele de artă ale epocii contemporane. Avem, într'un grad deosebit, simţul *colorilor*, al *proporţiilor*, al *nuanţelor*. Contribuţia noastră la *cultura* omenirii a fost, în trecut, mai ales în domeniul artei.

O însemnătate deosebită a avut la noi *arhitectura bisericească*. Chiar din primele timpuri ale vieţii de stat, s'au clădit lăcaşuri dumnezeieşti remarcabile. Infăţişarea acestor lăcaşuri ca şi felul lor de construcţie dovedesc o puternică înrâurire bizantină ; ca pildă poate sluji *Biserica Domnească din Curtea de Argeş*. Zidurile sunt formate din rânduri alternate de cărămidă aparentă şi piatră legată cu mortar ; împărţirea e aceea clasică în lumea ortodoxă : pronaos, naos şi altar ; pictura, admirabil păstrată, urmează regulile severe ale *erminiei* sau tipicului bizantin (vezi fig. 80).

La bisericele moldoveneşti s'a exercitat şi o influenţă „*gotică*“ ; ea se vădeşte în *aspectul mai svelt* al lăcaşurilor, zidurile fiind mai înalte (vezi fig. 81), în *contraforturile exterioare*, cerute tocmai de această înălţare a zidurilor, în *forma ogivală* întrebuinţată adesea

la uşi şi ferestre (vezi fig. 82-83), şi în *felul de tratare a pietrei cioplite* la chenarele acestor uşi şi ferestre precum şi la alte elemente ale clădirii. Influenţa bizantină rămâne însă preponderentă şi în

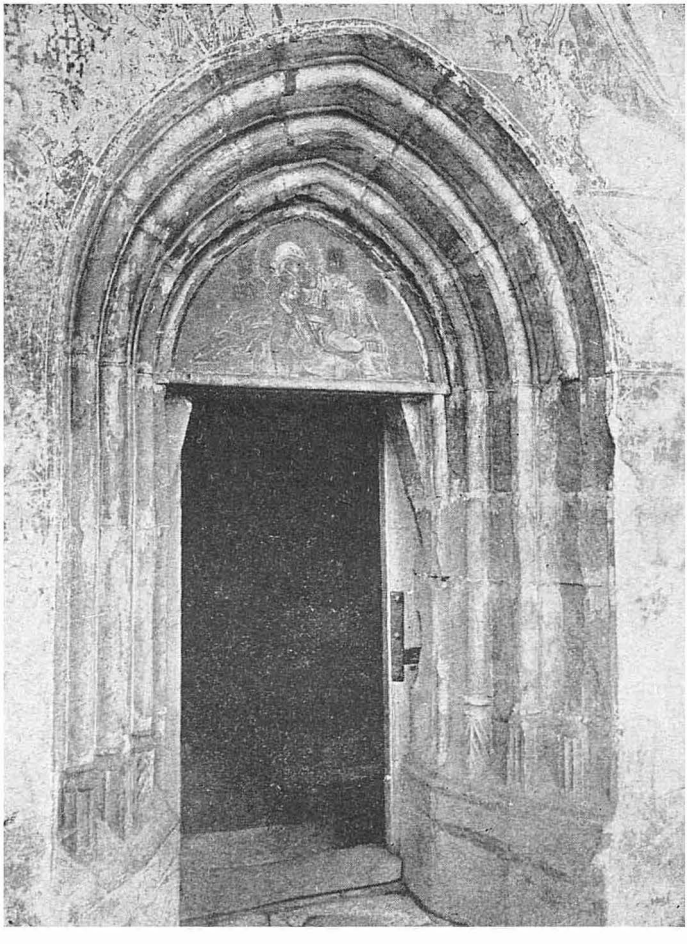

Fig. 82 — Uşa de intrare la biserica mânăstirii Moldoviţa. Forma este ogivală sau uşor ascuţită la vârf, ca în apus, la catedralele zise „gotice" spre deosebire de uşile bizantine care se termina printr'un semicerc. Pictura încadrată în partea ogivală înfaţişează pe Maica Domnului cu Pruncul în braţe.

Moldova. Tipice pentru *stilul moldovenesc*, rezultat tocmai din *îmbinarea* celor două influenţe, sunt bisericile lui Ştefan cel Mare.

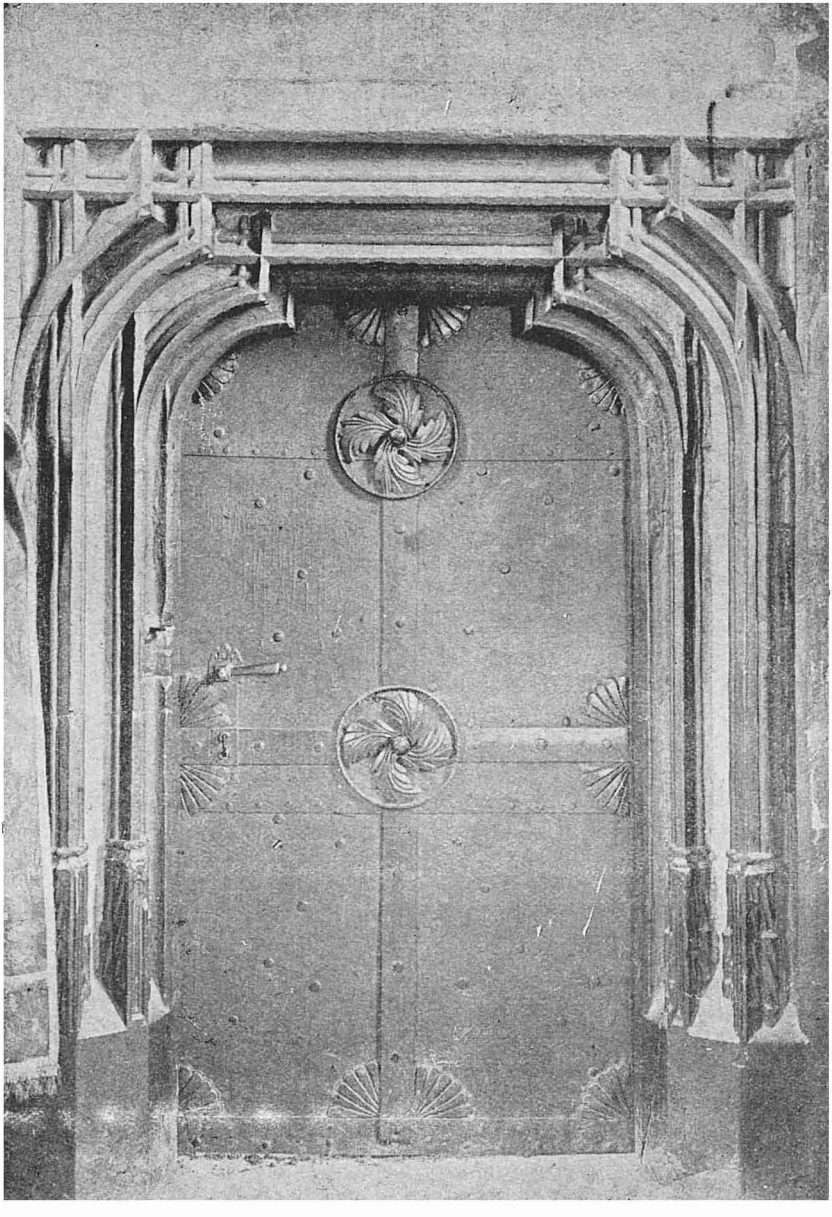

Fig. 83 — Uşa interioară la biserica mânăstirii Neamţ. Felul de tratare a pietrei, la chenarul uşei, alcătuind nervuri paralele precum şi forma acestor nervuri arată influenţa aşa zisă „gotică".

BIBLIOGRAFIE

Vechea organizare a Ţărilor Române. Clasele sociale. CONSTANTIN C. GIURESCU, Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul, în An. Acad. Române Mem. Secţ. Ist., t. XXXVII (1915), p. 479 — 543; *CONSTANTIN C. GIURESCU, Despre rumâni*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXVIII (1916), p. 191—246; *CONSTANTIN GIURESCU, Despre boieri*, Bucureşti, 1920, 126 p. in 8°; *I. C. FILITTI, Proprietatea solului în principatele române până la 1864*, Bucureşti, (1935), XV + 304 p. in 8°.

Viaţa economică şi organizarea financiară. N. IORGA, Istoria comerţului românesc Vol. I. *Epoca veche*, ed. 2-a, Bucureşti, 1925, 327 p. in 8°; *CONST. C GIURESCU, Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1927), p. 1—58; *G. ZANE, Economia de schimb în Principatele Române*, Bucureşti, 1930, 461 p. in 8°; *CONST. C. GIURESCU, Despre iliş*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 253—257.

Organizarea Bisericească. N. IORGA, Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor, ed. 2-a vol. I—II, Bucureşti, 1929, 1932, 432 + 493 p. in 8°.

Vechea cultură. N. IORGA, Istoria literaturii româneşti, vol. I, ed. 2-a, Bucureşti, 1925, 400 p. in 8°; *S. PUŞCARIU, Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, 263 p. in 8°; *P. P. PANAITESCU, La littérature slavo-roumaine (XV-e—XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praha, 1931, 12 p. in 8°; *Dr. OLGIERD GORKA, Cronica epocei lui Ştefan cel Mare (1457—1499)*, Bucureşti, 1937, 161 p. in 8°. (Biblioteca *Revistei Istorice Române*, I); *N. CARTOJAN, Istoria literaturii române vechi*, I. Bucureşti, 1940, 95 p. in 4°.

Arta. GH. BALŞ, Bisericile lui Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1926, 331 p. în f° *(Bul. Com. Mon. Ist.*, XVIII, 1925); *N. GHIKA-BUDEŞTI, Evoluţia arhitecturii în Muntenia. Partea I-a. Originile şi înrâuririle străine până la Neagoe Basarab*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XX (1927), p. 121—158; *I. D. ŞTEFĂNESCU, L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX siècle*, Paris, 1928, XII + 338 p. in f°; *I. D. ŞTEFĂNESCU, La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX siècle*, Paris, 1932, IX + 439 p. in f°.

XX

ŢĂRILE ROMÂNEŞTI ÎN VEACUL AL XVI-LEA

Veacul al XVI-lea e însemnat în istoria ţărilor noastre mai ales prin fapte de ordin cultural.

In timp ce veacul al XV-lea e însemnat în istoria ţărilor noastre mai ales prin fapte de ordin *politic*, prin luptele şi biruinţele câştigate împotriva Turcilor, veacul al XVI-lea se deosebeşte prin fapte de ordin *cultural*. Acum se fac primele traduceri în româneşte, se tipăresc primele cărţi, se scriu cronici mai întinse, se clădesc biserici şi mânăstiri vestite. Sub raportul politic, veacul al XVI-lea înseamnă *o scădere*: supunerea faţă de Turci se măreşte, Ardealul ajunge în aceeaşi situaţie, se pierd bucăţi din trupul ţărilor: raiaua Brăilei, aceea a Tighinei, Bugeacul.

Muntenia. In Muntenia, vine la tron, după Vlad Călugărul, un domn înţelept, paşnic şi drept: *Radu cel Mare* (1495—1508). N'a purtat războaie, a dorit pacea şi s'a ocupat în deosebi de treburile bisericeşti şi culturale. Astfel el a chemat la sine pe *Nifon*, fost patriarh al Constantinopolului, şi, cu ajutorul lui, a reorganizat biserica munteană, hotărînd ca, pe lângă mitropolit, cu reşedinţa la Târgovişte, să fie şi doi episcopi: unul la Buzău şi celălalt în Oltenia, la Râmnicul Vâlcea. A zidit apoi frumoasa biserică a mânăstirii *Dealul*, de piatră şi cu podoabe de marmoră. In sfârşit, a primit la sine pe călugărul *Macarie*, tipograful, care lucrase mai înainte în Peninsula Balcanică, într'o mânăstire, lângă Cetinie, şi

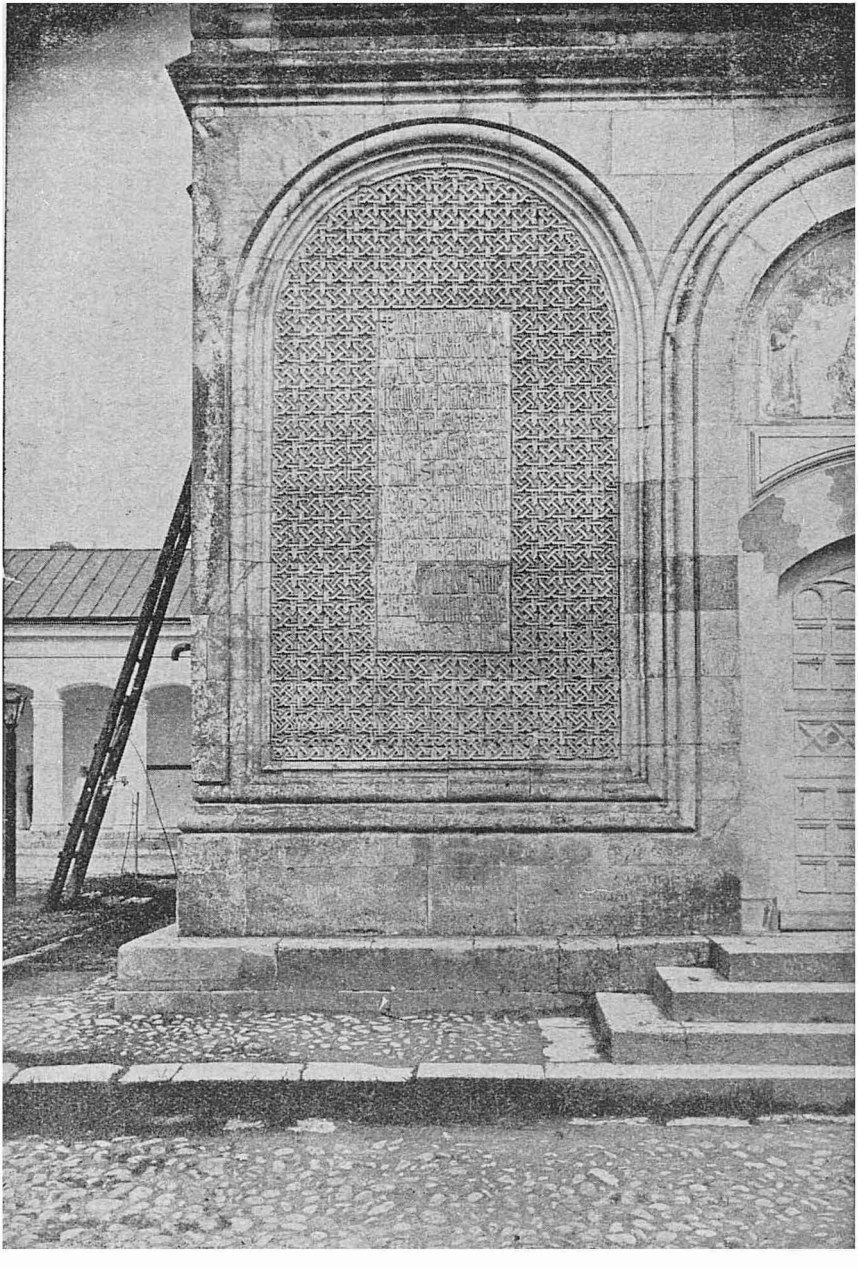

Fig. 84 — O parte din fațada bisericii dela Mânăstirea Dealului, zidită de Radu cel Mare. În mijlocul panoului de piatra frumos sculptata, se afla pisania. Un panou identic, cu continuarea pisaniei e în partea dreaptă a ușii de intrare. Se pare ca această biserică a fost construită tot de Meșterul Manole.

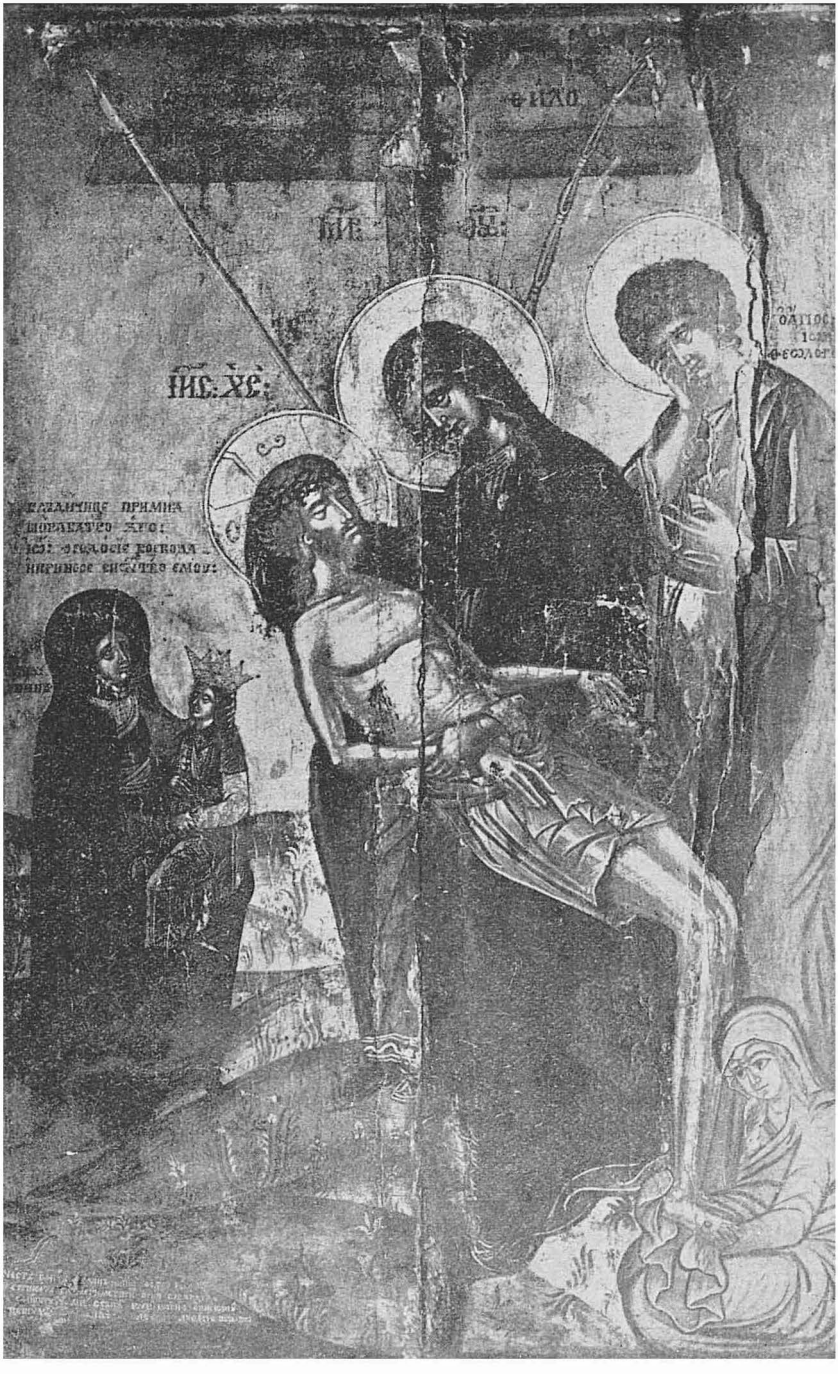

Fig. 85 — Icoană facută din porunca despinei (fiicei de despot !) Elena, soţia lui Neagoe Basarab. Infăţişează pe Maica Domnului, plângându-şi fiul mort, coborît de pe cruce ; alături e Doamna, cernită, plângându-şi şi ea fiul mort de tânăr, pe *Teodosie*, care n'a putut păstra tronul parintelui său.

i-a comandat cea dintâi carte tipărită la noi, un *Liturghier*, care a apărut în 1508, în limba slavă, bine înţeles.

In vremea aceasta, se ridică în Oltenia o familie boierească puternică, aceea a *Craioveştilor*. Intemeietorul familiei este *Neagoe dela Craiova*; fiii lui, Barbu, Pârvu, Preda şi Radu ajung să ocupe cele mai înalte dregătorii, în primul rând *bănia* olteană şi au o influenţă considerabilă asupra treburilor publice. Ei ajută, în 1508, pe o rudă a lor, *Neagoe Basarab*, să ocupe tronul. Neagoe a fost, ca şi Radu cel Mare, un stăpânitor înţelept şi evlavios. El a făcut numeroase daruri şi îmbunătăţiri mânăstirilor din întregul orient creştin; numele lui se pomenea în nenumărate lăcaşuri bisericeşti, la Ierusalim, la muntele Sinai, la Constantinopol, în Asia Mică, în Grecia, şi mai ales la muntele Athos. Tot Neagoe a clădit vestita biserică dela Curtea de Argeş, opera meşterului Manole; lucrată din piatră şi marmură, împodobită bogat, ea a stârnit admiraţia tuturor şi poate fi socotită ca una din capodoperele arhitecturii din întreaga lume. In această biserică a fost îngropat Neagoe (1521); restaurată de către Regele Carol I, ea a devenit, în vremea noastră, locul de veşnică odihnă a suveranilor României.

După Neagoe a urmat o serie de lupte pentru tron (vezi fig. 86); în cele din urmă, a izbutit să-l ocupe *Radu dela Afumaţi* (1522—1529) un domn viteaz (vezi fig. 86 şi 87) care a purtat nu mai puţin de douăzeci de războaie şi a bătut în mai multe rânduri pe Turci. El a stăpânit în Ardeal două posesiuni *Vinţul de jos* şi *Vurpărul*. Sub *Radu Paisie* (1535—1545), Brăila şi cu ţinutul de primprejur fu transformată de Turci în raia şi intră în posesia lor. Sub *Mircea Ciobanul* care a domnit în două rânduri (1545—1554 şi 1557—1559), sunt mişcări de ale boierilor ce nu se împăcau cu firea autoritară a Domnului; mulţi dintre ei îşi pierd, din această pricină, vieaţa. Intre cele două domnii ale lui Mircea Ciobanul, a stăpânit *Pătraşcu cel Bun*, o fire blândă, aşa cum nu fusese predecesorul său. Dintre voievozii următori (vezi fig. 90), însemnăm pe *Petru Cercel*, fratele lui Mihai Viteazul, care a încercat să facă unele înnoiri, însă n'a găsit sprijinul necesar în boierime şi a trebuit să părăsească, după doi ani, ţara (1583—1585; vezi fig. 105). In genere, aceşti urmaşi nu prezintă însemnătate; nu mai au nicio iniţiativă politică, mulţumindu-se să execute ordinele primite de la Poartă. Li se poate aplica mai tuturor cuvintele

doamnei Ecaterina, soţia voievodului Alexandru al II-lea, dintr'o scrisoare a ei trimisă la Veneţia: „Azi suntem şi mâine nu suntem, după voia lui Dumnezeu, şi ne aflăm în mâna Turcului şi nici noi nu ştim unde vom fi până la capăt". Intr'adevăr, pentru a-şi scăpa vieaţa, chiar fiul ei, *Mihnea al II-lea*, va trebui să se turcească, iar Petru Cercel amintit mai sus, va sfârşi sugrumat şi asvârlit în mare (1590).

Moldova. Fiul lui Ştefan cel Mare, *Bogdan al III-lea*, zis „cel Orb" (de fapt, îi lipsea un ochiu), a domnit între 1504 şi 1517 (vezi şi fig. 93). Moştenise unele din însuşirile părintelui său, cum era vitejia; n'a avut însă înţelepciunea şi simţul politic al acestuia. A vrut să ia de soţie pe sora regelui polon şi, spre a-şi ajunge scopul, s'a grăbit să restituie Pocuţia. Până la urmă, căsătoria nu se făcu însă şi el rămase de două ori păgubit. Din această cauză, au urmat o serie de lupte cu Polonii, de

Fig. 86 — Radu dela Afumaţi, după tabloul ctitoricesc al Bisericii Episcopale din Curtea de Argeş. Astăzi fresca se află la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti.

prădăciuni reciproce, care făcură mult rău părţii de miazănoapte a ţării.

Fig. 87 — Chipul Doamnei Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab şi soţia lui Radu dela Afumaţi, pe tabloul ctitoricesc dela Biserica Episcopală din Curtea de Argeş. Mantia e de brocard, o ştofă preţioasă, grea, brodată cu aur. Astăzi fresca e la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti.

După Bogdan, urmă fiul său *Ştefăniţă* (1517 — 1527) care nevârstnic fiind, domni la început sub tutela boierului Arbore, portarul de Suceava. Mai târziu, el luă singur frânele stăpânirii în mână şi fiindcă fostul său tutore stăruia să se facă o politică de înţelegere cu Polonii, pe care domnul n'o voia, capul lui Arbore căzu. Ştefăniţă a moştenit şi el vitejia tatălui şi bunicului său: a bătut astfel pe Turci şi a prădat în două rânduri Muntenia. A murit tânăr şi a fost îngropat la Mânăstirea Putna.

Petru Rareş. Mai însemnat decât aceşti doi domni e Petru Rareş care a domnit în două rânduri (1527 — 1538 şi 1541 — 1546). Era fiul nelegitim al lui Ştefan cel Mare şi, înainte de a ajunge la tron, se îndeletnicise cu negoţul de peşte. In vremea aceea, Ungaria ajunsese într'o grea situaţie: în urma luptei dela Mohács(1526), ea îşi pierduse nu numai regele — înnecat într'o mlaştină în timpul retragerii — dar şi independenţa şi unitatea. Pentru coroana Ungariei se luptau doi pretendenţi: *Ferdinand,* fratele împăratului Carol Quintul şi *Ioan Zapolya,* voievodul Ardealului. Ambii erau bucuroşi de sprijinul lui Rareş; acesta i-l dete lui Zapolya pe care-l

susţinea şi Sultanul. Două oşti moldoveneşti pătrunseră în Ardeal; cea din spre miazănoapte ocupă Ciceiul, cea din spre miazăzi, condusă de vornicul Grozav, întâlni pe partizanii lui Ferdinand la *Feldioara*, în ţara Bârsei, şi-i bătu cumplit (22 Iunie 1529), luându-le toate tunurile. Drept mulţumită, Zapolya dărui lui Rareş oraşele *Bistriţa* şi *Rodna*, precum şi cetatea *Unguraşul*, întărindu-i totdeodată şi vechile posesiuni ale lui Ştefan cel Mare, Ciceiul şi Cetatea Albă. Bistriţenii refuzară la început să recunoască stăpânirea lui Rareş, în cele din urmă însă, de frică, se supuseră. O bună parte din Ardeal asculta deci de domnul Moldovei.

Fig. 88 — Radu Paisie — zis şi Petru Voievod, după numele său de botez — împreună cu fiul sau Marco. Frescă, mai înainte la biserica episcopală din Curtea de Argeş, azi la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti.

După acest succes, Rareş îşi îndreptă privirile spre miazănoapte, asupra Pocuţiei, pe care o ocupă (1530). Polonii însă trimiseră pe un general vestit, pe Jan Tarnowski, şi în lupta care avu loc la Obertyn (1531), ai noştri fură bătuţi, deşi, la început, victoria părea sigură. Polonii înşişi, prin cronicarul lor Bielski, recunosc că au biruit „ca prin minune". Luptele continuară în anii următori; chestia Pocuţiei rămase însă nesoluţionată.

Rareş a mai intervenit în Ardeal şi în anul 1534 când oastea lui ajută la prinderea lui Aloisio Gritti, un favorit al Sultanului Soliman al II-lea Magnificul, pe care acesta îl trimisese cu o misiune ; Gritti se pare însă că dorea, în ascuns, să ia locul lui Zapolya, să pună în Muntenia pe un fiu al său iar în Moldova pe un prieten. Asediat în cetatea Mediaşului de către Ardeleni şi Mol-

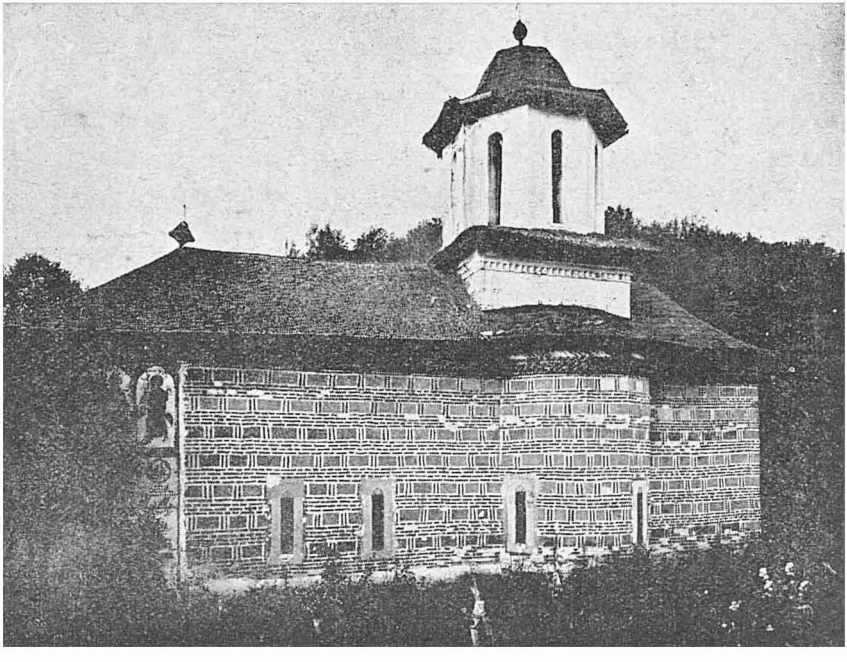

Fig. 89 — Biserica mânăstirii Valea, în judeţul Muscel, ctitoria lui Radu Paisie. Zidurile au rânduri de cărămidă aparentă, aşa cum se obişnuia în secolul al XVI-lea.

doveni, el fu nevoit în cele din urmă să se predea şi plăti cu capul visurile sale de domnie. Acest act supără însă pe Sultan ; se adăogară pârile Polonilor ; când în sfârşit Rareş refuză să trimită un contingent de 1000 de călăreţi cerut de Poartă, soarta sa fu pecetluită. Soliman veni cu o armată uriaşă în Moldova ; părăsit de boieri, Rareş trebui să fugă singur, pe poteci, peste munţi, în Ardeal (1538).

In locul lui fu numit *Ştefan* zis *Lăcustă* ; Tighina deveni raia

turcească şi întreg Bugeacul fu anexat: pierderea teritorială era considerabilă. Rareş rămase câtva timp în Cetatea Ciceiului, apoi se duse la Constantinopol unde Sultanul îl iertă şi-i dădu din nou domnia Moldovei. Această a doua domnie fu mai puţin în-

Fig. 90 — Pecete de aur dela *Alexandru Voievod* al Ţării Româneşti (1568—1577), atârnă de un document dat, după toate probabilităţile, mânăstirii cu hramul Schimbării la Faţă dela Muntele Sinai. Scena înfăţişează Schimbarea la Faţă a Mântuitorului. Inscripţia e în limba slavă.

semnată. In anul 1546, Rareş muri şi fu înmormântat în ctitoria sa, în noul lăcaş dela Pobrata. Tot el a ridicat mânăstirea Râşca şi a reclădit biserica mânăstirii Moldoviţa, biserica Episcopiei de Roman, biserica mânăstirii Bistriţa (vezi fig. 94-95). Alte lăcaşuri

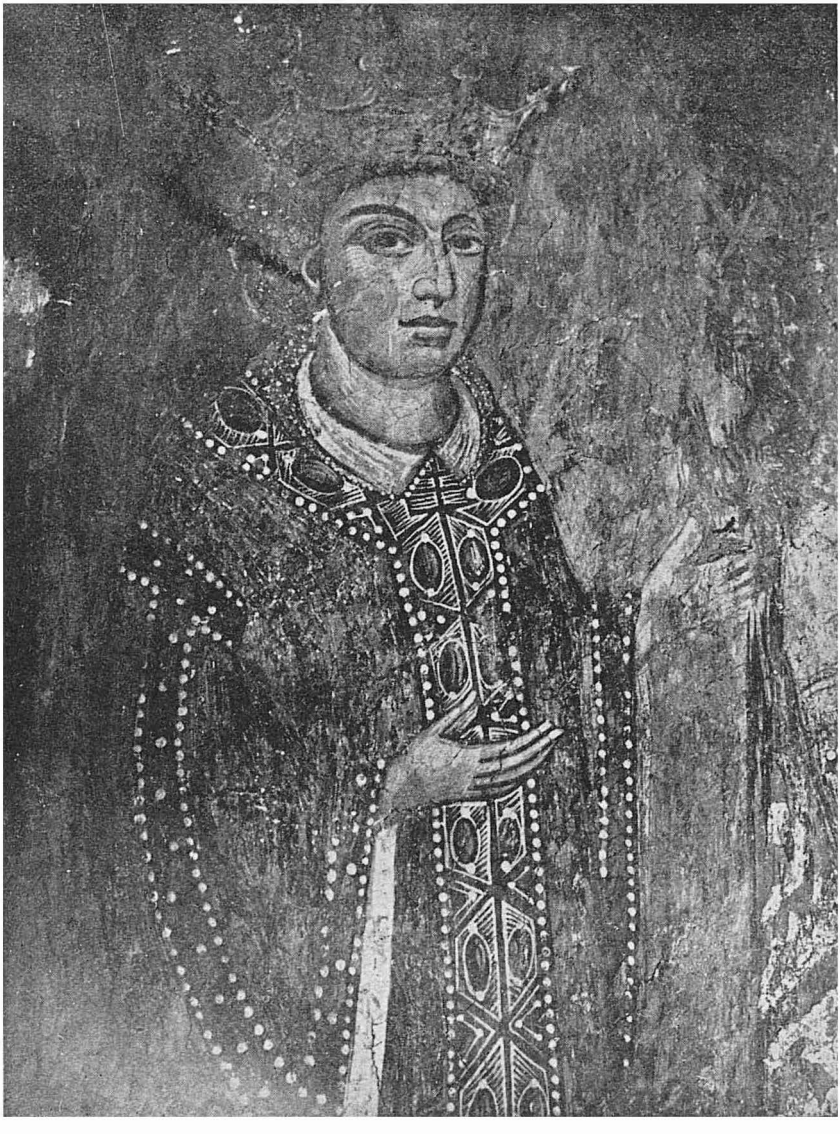

Fig. 91 — Chipul lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare, pe tabloul ctitoricesc al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava, începută de acest voievod în anul 1514

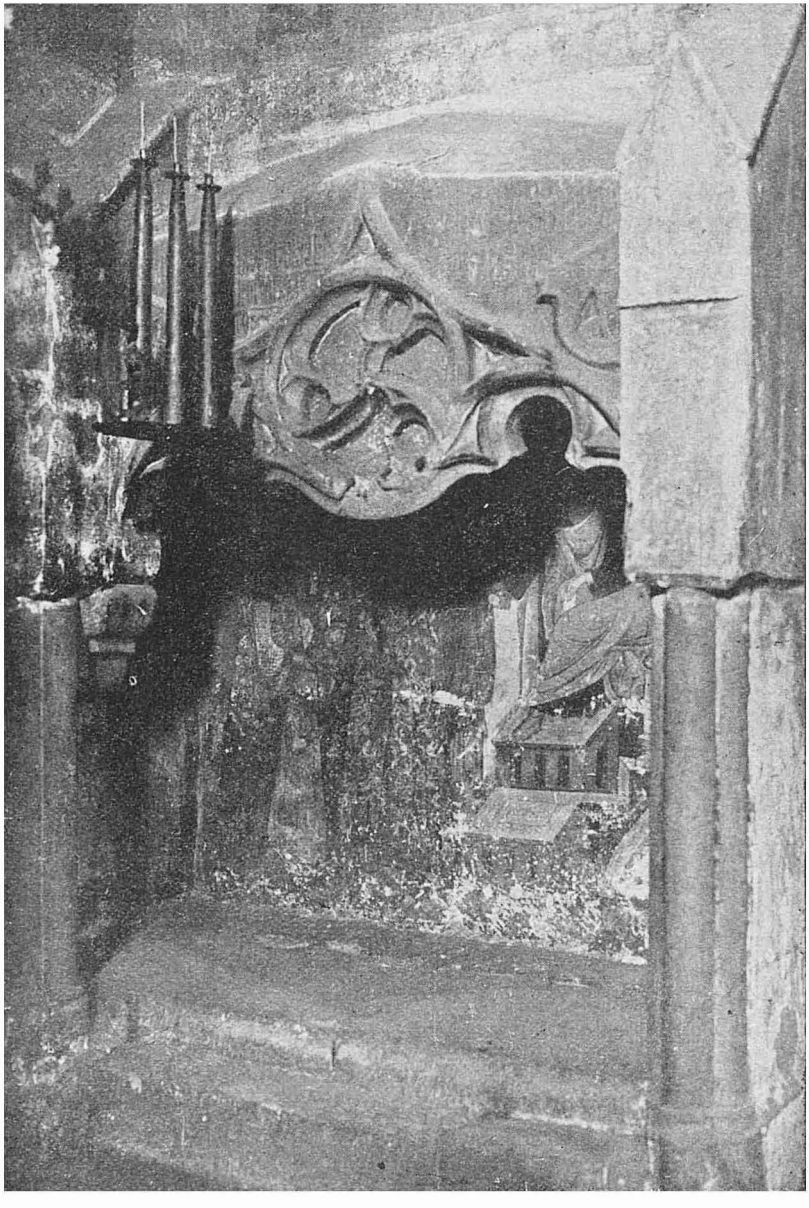

Fig. 92 — „Chivotul" adică mormântul lui Arbore cel Bătrân, tatăl portarului de Suceava, în biserica dela Arburea, la miazăzi de Rădăuţi. Ornamentul, sculptat în piatră, arată influenţa stilului zis „gotic". De o parte şi de alta a acestui ornament, inscripţia, în limba slavă.

a înălţat la Baia, la Suceava, la Hârlău, la Târgul Frumos ; danii a făcut şi la muntele Athos. Soţia sa, Ecaterina Elena, fiica despotului sârb Ioan Brancovici, o femeie învăţată şi energică, a zidit şi ea două biserici în Botoşani şi una în Suceava (vezi şi fig. 97).

Alexandru Lăpuşneanu. Fiii lui Rareş n'au semănat părintelui lor : *Iliaş*, după cinci ani de domnie, a părăsit ţara şi s'a turcit, iar *Ştefan* a pierit ucis de boierii nemulţumiţi (1552). In urma lui, a ocupat tronul *Alexandru Lăpuşneanu.* Acesta avu de furcă, în-

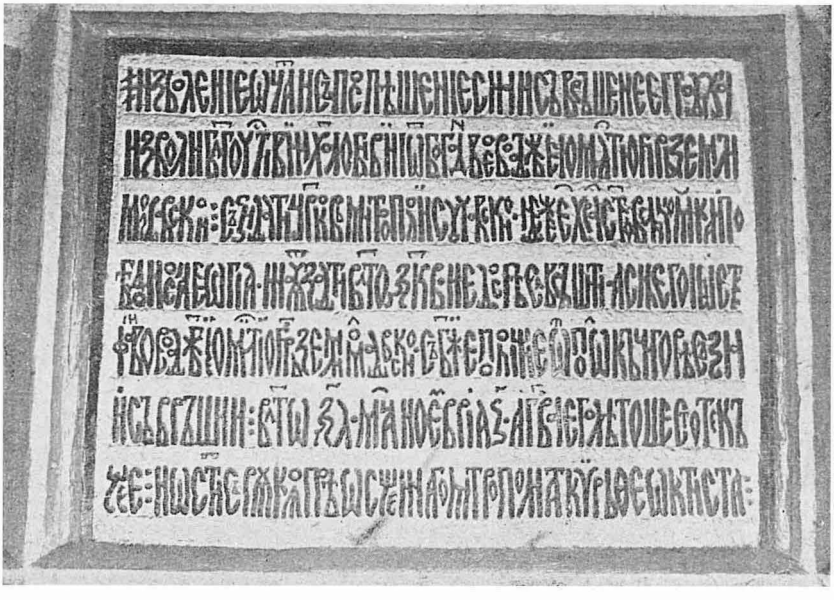

Fig. 93 — Pisania, în limba slavă, a bisericii Sf. Gheorghe din Suceava, arătând că s'a început de către Bogdan Voevod în anul 1514 şi s'a sfârşit de către Ştefăniţă în 1522.

tocmai ca şi contemporanul său din Ţara Românească, Mircea Ciobanul, cu boierii nestatornici, gata de mişcări, fiind nevoit să taie un număr dintr'înşii. Se îngriji, în schimb, de vieaţa economică a ţării şi ridică un număr însemnat de lăcaşuri bisericeşti, între care *Slatina,* unde a fost înmormântat (vezi fig. 99). Lăpuşneanu a domnit în două rânduri (1552—1561 şi 1564—1568), ca şi Rareş, între domniile sale intercalându-se scurta stăpânire a lui *Despot*

Fig. 94 — Biserica mânăstirii Moldoviţa, zidită de Petru Rareş. Vedere din spre altar. Pereţii exteriori sunt acoperiţi cu picturi, o inovaţie a secolului al XVI-lea ; acoperişul e de şindrilă.

Fig. 95 — Biserica Episcopiei de Roman ctitoria lui Petru Rareş. Se observă contraforturile, o caracteristica a bisericilor moldovene, determinată de înaltţimea zidurilor. Trei şiruri de ocniţe dau ocol clădirii, în partea superioară.

Vodă. Acesta era un aventurier, nu lipsit însă de însuşiri (vezi fig. 101); cu ajutorul unui nobil polon, izbuti el să surprindă pe Lăpuşneanu şi să-l gonească. Dar încercările sale de reforme, lipsa sa de preţuire a datinelor ţării, îl pierdură, ca şi pe Petru Cercel. Se formă un complot al boierimii nemulţumite în frunte cu hatmanul Tomşa, şi Despot plăti cu vieaţa greşelile sale (1563). Nici Tomşa

Fig. 96 — Biserica mânăstirii Humorului, ctitoria logofatului Teodor şi a soţiei sale Anastasia. Pisania poarta data 15 August 1530. Teodor a fost dregător al lui Petru Rareş.

nu avu însă o soartă mai bună. El încercă în zadar să se opună lui Lăpuşneanu care se întorcea cu ajutor turcesc şi trebui să treacă în Polonia. Aci însă fu închis şi apoi decapitat, în piaţa Liovului, împreună cu tovarăşii săi de pribegie, boierii Moţoc şi Spanciog (1564).

Prin urmare nu e adevărat că Moţoc ar fi pierit sfâşiat de mulţimea înfuriată a Iaşilor, aşa cum arată Costache Negruzzi în binecunoscuta sa nuvelă istorică; se pare însă, în schimb, că sunt adevărate cuvintele lui Lăpuşneanu care ar fi spus delegaţiei trimise de Tomşa să-i comunice ca lumea nu-l vrea:

„de nu mă va (vrea !) ţara, eu îi voiu pe dânşii şi de nu mă iubesc, eu îi iubesc pre dânşii şi tot voiu merge, ori cu voe, ori fără voe". Aşa povesteşte, cel puţin, letopiseţul Moldovei.

Dintre urmaşii lui Lăpuşneanu, o figură de seamă este *Ioan Vodă*, căruia istoricii i-au zis „cel Cumplit", dar care merită mai

Fig. 97 — Petru Rareş, soţia sa Doamna „Elina" şi fiii lor Iliaş şi Ştefan, aşa cum sunt înfăţişaţi pe tabloul ctitoricesc dela Moldoviţa. Voievodul închină Mântuitorului ctitoria sa. Inscripţie în limba slavă.

degrabă numele de „cel Viteaz" (1572—1574). A fost un domn cu milă faţă de popor şi aspru faţă de boieri. Pentru negoţul mărunt al celor de jos, a bătut el, în 1573, monetă de aramă care are pe

o parte chipul voievodului, iar pe partea cealaltă stema ţării (vezi fig. 105).

Ioan Vodă n'a voit să îndoiască cifra haraciului aşa cum îi porunciseră Turcii şi s'a hotârît să se apere cu armele. Ajutat de 1200 de Cazaci, el înfrânse cumplit, la satul *Jilişte*, lângă Focşani, pe Turci şi pe Munteni ; mai câştigă apoi unele biruinţe le Brăila, la Tighina. In lupta cea mare de lângă iezerul Cahulului, el fu trădat însă de către boieri şi, cu toată admirabila sa vitejie, silit, după o ultimă rezistenţă la *Rocşani*, să se predea. Turcii îi tăiară capul, iar trupul, legat de cozile a două cămile, fu rupt în bucăţi.

Inainte de bătălia dela iezerul Cahulului, când Moldovenii, îngrijaţi de svonurile ce umblau, întrebară câţi sunt de mulţi duşmanii, Ioan Vodă le răspunse printr'un cuvânt care merită să rămână în istoria militară a lumii, alături de alte cuvinte celebre ale marilor căpitani : „îi vom socoti în luptă".

In locul lui Ioan Vodă Viteazul, fu pus pe tron *Petru Şchiopul*, un domn slăbănog, turburat mereu de pretendenţi. El stăpâni în două rânduri (1574 — 1579 şi 1582 — 1591), întrerupt de domnia lui *Iancu Sasu* care isprăvi însă, ca şi Tomşa, sub securea călăului polon, la Liov. Tocmai dimpotrivă de cum făcuse Ioan Vodă Viteazul, Petru Şchiopul arătă cea mai mare atenţie boierilor, neieşind din sfatul lor. I se ceru şi lui să sporească tributul ; nevoind s'o facă, dar ne îndrăsnind nici să imite pe eroicul său predecesor, el preferă să ia calea exilului şi se stabili în Tirol, la Bolzano. Acolo a şi murit în 1594.

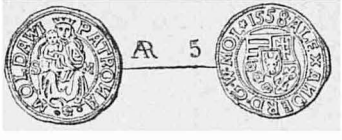

Fig. 98 — Monetă de argint dela Alexandru Lăpuşneanu, din anul 1558 ; pe avers : Maica Domnului, cu Pruncul în braţe ; pe revers : un scut având la mijloc capul de bour. Inscripţia e în latineşte.

Principatul Transilvaniei. Reforma religioasă. După lupta dela Mohács, voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, ajutat, după cum am văzut, de Petru Rareş şi sprijinit de sultanul Soliman al II-lea, izbuteşte în cele din urmă, să ia în stăpânire Transilvania şi ţinuturile dela răsărit de Tisa. Partea de mijloc a Ungariei, prin urmare câmpia Dunării, împreună cu oraşul de reşedinţă *Buda*, devine, din 1541 înainte, paşalâc turcesc, iar partea de apus intră în stăpânirea lui Ferdinand, fratele împăratului Carol Quintul. Ungaria

se împarte așa dar în trei părți ; e de observat însă că și mai înainte, Transilvania avusese, în cuprinsul statului ungar, o situație deosebită de quasi-autonomie ; cârmuitorul ei păstrase vechiul titlu de *voievod*, din vremea stăpânirii românești. După Ioan Zapolya, mort în

Fig. 99 — Biserica mânăstirii Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu. A fost terminată în 1558 și sfințită la 27 Septemvrie 1559. E una din cele mai mari biserici moldovenești. Se observă influența „gotică" în forma ogivală a ferestrelor și a ușii și în contraforturile care sprijină zidurile.

1540, a urmat fiul său minor, *Ioan-Sigismund*, sub tutela mamei sale Isabela ; conducerea treburilor publice o avea în realitate însă un călugăr *George Martinuzzi* care era omul lor de încredere. Tran-

silvania, numită acum principat, plătea haraci Turcilor, întocmai ca şi Muntenia şi Moldova. Imperialii au căutat să cuprindă şi principatul Transilvaniei şi, între 1551 — 1556, l-au şi stăpânit. Deoarece guvernarea lor era însă foarte grea, birurile apăsătoare, *dieta* adică adunarea deputaţilor din vremea aceea, hotărî readucerea familiei Zapolya, ceea ce se şi îndeplini, cu ajutorul domnilor noştri, Pătraşcu cel Bun şi Alexandru Lăpuşneanu.

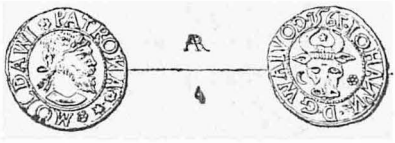

Fig. 100 — Monetă mică de argint, bătută de Despot Vodă în 1562. Legenda în latineşte.

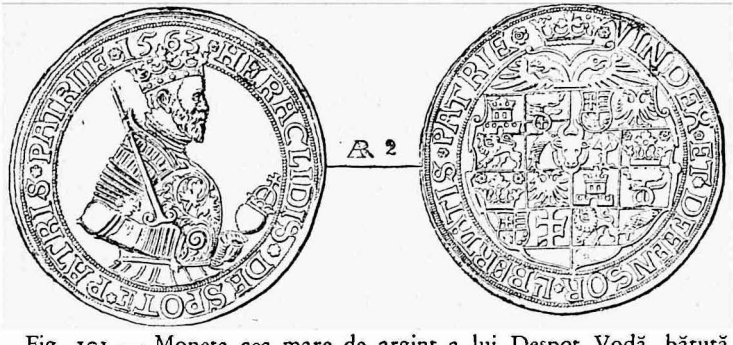

Fig. 101 — Moneta cea mare de argint a lui Despot Vodă, bătută în 1563. Pe avers e înfăţişat voievodul, cu următoarea legendă în latineşte: „A lui Heraclide Despot, părintele patriei"; pe revers, stema pe care şi-o alcătuise el, având, între alte elemente, şi vulturul bicefal bizantin. Legenda: „Răzbunătorul şi apărătorul libertăţii patriei".

După moartea lui Ioan-Sigismund, în 1571, ajunse la tron familia Báthory. Cel dintâi principe din această familie, *Ştefan*, a fost un conducător priceput, cu însuşiri deosebite; el a ajuns şi rege al Poloniei. A urmat fratele său *Christofor*, iar apoi, fiul acestuia din urmă, *Sigismund*, o fire nehotărîtă şi cu visuri mari, contemporan cu Mihai Viteazul.

Fig. 102 — Monetă de aramă dela Ioan Vodă Viteazul. Inscripţia, în limba slavă, numeşte pe domn „părintele Moldovei" şi poartă data 7081, adică 1573.

In prima jumătate a veacului al XVI-lea, Reforma se răspândeşte cu repeziciune în Ardeal. Saşii trec la *luteranism* şi încearcă să convertească şi pe Români. Ungurii îmbrăţişează *calvinismul*; principii Transilvaniei caută, la rândul lor, să atragă pe fraţii noştri la această confesiune. Nici una, nici cealaltă încercare n'au izbutit; ele ne-au adus totuşi un folos: au favorizat traducerea, tipărirea şi răspândirea cărţilor bisericeşti *în limba română*, deoarece, potrivit nouilor confesiuni, slujba trebuia făcută, pentru fiecare popor, *în limba sa*.

BIBLIOGRAFIE

Ţările Româneşti în veacul al XVI-lea. Muntenia DIACONUL *Dr. NIC. M. POPESCU, Nifon II, Patriarhul Constantinopolului*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 731—798; *AL. LAPEDATU, Politica lui Radul cel Mare 1495—1508*, în *Lui Ion Bianu amintire*, Bucureşti, 1916 p. 191—223; *CONST. C. GIURESCU, Din vremea lui Neagoe Vodă Basarab*, în volumul *Din trecut*, Bucureşti, 1942, p. 78—88; *AL. LAPEDATU, Din posesiunile domnilor noştri în Ardeal. Vinţul şi Vurperul*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, II (1909), p. 40—44; *HORTENSIA SCHACHMAN, Petru Cercel, după izvoare de curând publicate sau inedite*, în *Conv. Lit.*, XXXVI (1902), p. 906—932 şi 1015—1037; *AL. CARTOJAN, Petru Cercel, Vieaţa, domnia şi aventurile sale*, Craiova (1941), 228 p. in 8°.

Moldova CONST. GIURESCU, Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană, Bucureşti, 1908, 65 p. in 8°; *IULIAN MARINESCU, Bogdan III cel Orb 1504—1517*, Bucureşti, 1910, 117 p. in 8°; *N. C. BEJENARU, Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi 1935, 131 p. in 8°; *CONST C GIURESCU, Un nedreptăţit: Alexandru Lăpuşneanu*, în volumul *Din trecut*, Bucureşti, 1942, p. 78—88; *HANS PETRI, Relaţiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot Bodă cu capii reformaţiunii atât în Germania cât şi în Polonia, precum şi propria sa activitate reformatoare în Principatul Moldovei*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. VIII (1927—1928), p. 1—62; *B. PETRICEICU-HAŞDEU, Ion Vodă cel Cumplit (1572—1574)*, ed. 2-a, Bucureşti, 1894, XVIII + 256 p. in 8°; *N. IORGA, Prefaţa* vol. XI din colecţia de documente, Hurmuzaki, Bucureşti 1900, XCVII, p. in 4°.

Ardealul. G. MÜLLER, Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältniss Siebenbürgens zur Pforte 1541—1688, Sibiu 1923, 148 p in 8°; *ŞT. METEŞ, Istoria bisericii româneşti din Transilvania* ed. 2-a, vol. I (până la 1698), Sibiu 1935, XXXVI + 596 p. in 8°.

XXI

STAREA POLITICĂ, SOCIALĂ, ECONOMICĂ ŞI CULTURALĂ A ROMÂNILOR ÎN VEACUL AL XVI-LEA

„Cu mila lui Dumnezeu, eu diaconul Coresi, deaca văzui că mai toate limbile au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi Românii n'avămu şi Hristos zice: cine citeşte să înţeleagă...' de aceea „inputu-se-au a se scrie aceste sfinte Psaltiri".

(Epilogul Psaltirii româneşti din 1570).

Starea politică. Veacul al XVI-lea este vremea în care dependenţa Ţărilor Româneşti de Turci se accentuiază. Domnii încep să fie numiţi *direct* de Poartă, nu mai sunt aleşi întotdeauna de către boieri în ţară, ca mai înainte. Iniţiativele în materie de politică externă devin *tot mai rare,* voievozii trebuind să urmeze indicaţiile primite dela Constantinopol. Dreptul de a bate monetă proprie e suprimat ; banii mărunţi de aramă, ai lui Ioan Vodă Viteazul sau aceia, de aur şi argint, ai lui Despot Vodă, sunt o excepţie. Puterea şi prestigiul domnilor noştri scad : aşa se explică şi soarta nenorocită a unora dintre ei care-şi sfârşesc zilele sub securea călăului (Tomşa şi Iancu Sasul, la Liov) sugrumaţi şi înnecaţi de Turci (Petru Cercel) sau obligaţi să se turcească (Mihnea). Haraciul *se măreşte* necontenit ; pe lângă haraciu, mai trebue trimise o sumă de *daruri ;* de asemenea, trebue vândute *cu precădere* şi la anumite preţuri unele produse şi alimente precum oile, grâul, mierea, untul,

etc. Muntenia şi Moldova devin locul de aprovizionare al Constantinopolului, „chelerul", cum se spunea pe atunci, al împărăţiei.

Transilvania ajunge şi ea, începând din 1541, sub suzeranitatea turcească ; plăteşte haraciu ca şi celelalte două ţări româneşti iar principii ei trebue confirmaţi de către Poartă. Sfărâmarea Ungariei la Mohács în 1526, împărţirea ei în trei părţi, dintre care una, cea dela mijloc, devine paşalâc şi trecerea Transilvaniei sub suzeranitatea turcească, sunt factori care explică dependenţa tot mai accentuată de Turci a Munteniei şi Moldovei. Intr'adevăr, Muntenia se vede înconjurată din toate părţile de tributarii Sultanului, iar Moldova nu mai poate cere ajutor, într'un eventual conflict, decât dela Poloni care însă şi ei caută să păstreze raporturi bune cu Turcii. Aşa încât, ne mai găsind puncte de sprijin, de alianţe, în afară, domnii noştri ajung în mod fatal la discreţia Porţii.

Situaţia socială şi economică. Această dependenţă de Turci, tot mai strânsă şi mai apăsătoare, a avut urmări însemnate şi asupra desvoltării *interne* a ţărilor noastre. Din cauza haraciului şi a darurilor necontenit sporite, birurile au crescut şi ele necontenit şi s'au înfiinţat altele noi. Cronicile arată în multe rânduri această creştere a fiscalităţii.

Astfel despre Petru cel Tânăr (1559—1568), care a domnit la început sub tutela mamei sale Doamna *Chiaina*, soţia lui Mircea Ciobanul, ni se spune că „adaus-au la bir cinci aspri". Alexandru II-lea (1568—1577), succesorul la tron al lui Petru cel Tânăr „au adaus în ţară un bir ce i-au zis oae seacă" (se lua asupra oilor sterpe, celelalte fiind supuse oieritului !), Mihnea al II-lea Turcitul „au adaus în ţară găleata", iar Petru Cercel „au pus birul curţii foarte mare şi au scos în ţară goştină de oi". In a doua domnie, Mihnea Turcitul „au adaus în ţară un bir ce i-au zis *năpaste* (numele însuşi e elocvent !) şi pe megiaşi găleata de pâine şi dijmă din cinci stupi un stup". In sfârşit despre Aron Tiranul, în Moldova, ni se spune că „prăda" ţara, că agenţii care strângeau „dabilele" sau dările umblau însoţiţi de Turci şi că la urmă „izvodi ca să ia dela tot omul câte un bou" ; pentru cei care n'aveau, lua dela alţii.

Locuitorii satelor, mai ales micii proprietari — moşnenii sau răzăşii — plătesc din ce în ce mai greu birurile ; când nu mai pot plăti, din cauza secetei, a războiului sau a vreunei alte nenorociri, atunci sunt obligaţi să-şi vândă *moşia*, ceea ce înseamnă, până la

sfârşitul veacului al XVI-lea, însăşi *libertatea lor personală*. Ei devin deci rumâni sau vecini. Numărul acestora creşte mereu ; totdeodată, creşte şi puterea acelora care le cumpără moşiile, adică a *boierilor*. Boierimea îşi formează proprietăţi întinse, devine bogată (vezi fig. 103) şi ajunge adeseori în conflict cu domnul. Nu e de mirare deci că întreg veacul al XVI-lea este plin de mişcări ale

Fig. 103 — Inele din veacul al XVI-lea, găsite în mormintele dela mânăstirea Snagov. Cel dela mijloc, din rândul de sus, de aur şi lucrat în filigran, pare să fi aparţinut unui voievod sau vreunei rude de voievod ; celalalte au aparţinut — după toate probabilităţile — boierilor.

boierilor contra domniei şi, ca o consecinţă, de tăieri de boieri de către domnii care-şi apără tronul.

Din punct de vedere economic, constatăm de asemenea o scădere. Comerţul pe mare se face în condiţii mai grele : Marea Neagră e toată în stăpânirea Turcilor, devine un „lac turcesc" ; ei au şi marile porturi Cetatea Albă, Chilia, Brăila. Unele articole, aşa cum am arătat mai sus, sunt cumpărate de ei cu precădere şi

pe preţuri mai joase, adeseori, decât în târgul liber. Comerţul oraşelor săseşti din Ardeal suferă şi el ; relaţiile cu Apusul sunt îngreunate după lupta dela Mohács ; volumul afacerilor scade.

Starea culturală. In schimb, sub raportul cultural, constatăm unele fapte noi, de o deosebită însemnătate : în acest veac al

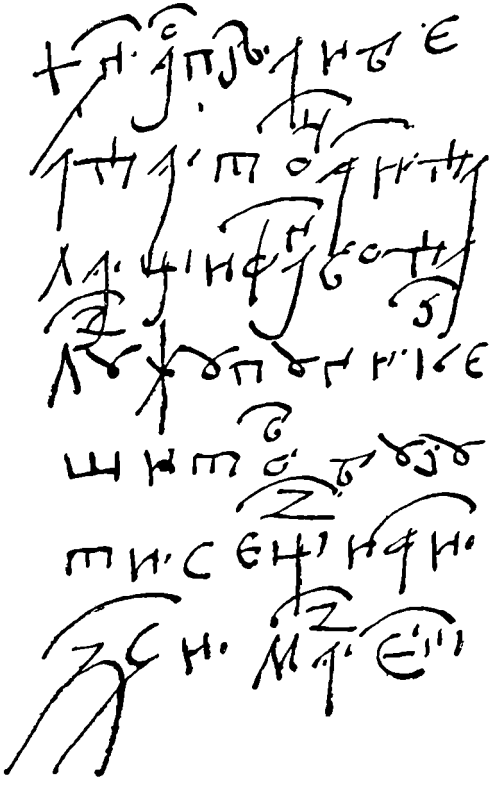

Fig. 104 — Ordin de plată, în limba română, dela Petru Şchiopul, având data 7098 (1590), Mai 15.

XVI-lea, se traduc în româneşte cărţile bisericeşti ; ba chiar, la finele lui, sub Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul, limba română pătrunde şi în cancelaria domnească (vezi fig. 104). Se fac apoi primele tipărituri ; în sfârşit, arta veche românească ajunge la creaţiuni remarcabile, atât în arhitectură cât şi în pictura bisericească (vezi fig. 105—109).

Istoriografia sau scrierea de lucrări istorice a continuat. In Moldova, *Macarie*, egumenul mânăstirii Neamţului (mai târziu a ajuns şi episcop de Roman), povesteşte faptele domnilor dela moartea lui Ştefan cel Mare până la 1551, stăruind în special asupra lui Petru Rareş, pe care-l înfăţişează într'o lumină foarte favora-

Fig. 105 — Biserica Domnească din Târgovişte, isprăvită de Petru Cercel şi reparată în veacul al XVII-lea. A servit drept motiv de inspiraţie pentru Biserica Incoronării din Alba-Iulia.

bilă. Stilul său este însă greoi şi complicat, imitat după stilul cronicarului bizantin *Manasses*.

Astfel, de exemplu, în loc să scrie, simplu şi scurt, data 7058, el întrebuinţează următoarea perifrază: „în anul ce se capătă dacă numeri de şapte ori câte o mie şi de cinci ori câte cinci şi câte cinci de cinci ori şi a opta rotaţie dela dela facerea lumii!"

Eftimie, egumenul mânăstirii Căpriana, povesteşte istoria Moldovei dela 1542 până la 1554; el laudă pe Alexandru Lăpuşneanu; şi stilul său e greoi. *Azarie*, un ucenic de-al lui Macarie, duce povestirea mai departe, dela 1551 până la 1574; el e favorabil lui

Petru Şchiopul ; stilul său e ceva mai limpede. Toate aceste trei cronici sunt scrise, bine înţeles, în limba slavă. Sub Alexandru Lăpuşneanu, se traduce în limba polonă la Iaşi, de către un Polon, letopiseţul zis dela Putna ; traducătorul continuă povestirea şi adaugă şi unele informaţii asupra ţinuturilor, ostaşilor şi dregătorilor moldoveni.

In Ţara Românească nu ni s'a păstrat vreo cronică mai

Fig. 106 — Taler de argint, din anul 1500 ; face parte din tezaurul descoperit, acum câţiva ani, la Coveiu, în judeţul Dolj. Muzeul Regional Oltean din Craiova.

veche, deşi ştim că a existat o asemenea cronică. Prima povestire istorică de aci e *Vieaţa patriarhului Nifon*, scrisă de *Gavril Protul*, egumenul cel mai mare dela Muntele Athos, în care aflăm multe ştiri despre domnia lui Radu cel Mare şi ale urmaşilor săi până la Neagoe Basarab inclusiv. La sfârşitul veacului se alcătuesc mai multe povestiri istorice asupra lui Mihai Viteazul ale cărui fapte uimesc pe contemporani. Este întâi o cronică oficială care nu ni

Fig. 107 — Icoană veche, la mânăstirea Humor, înfăţişând pe Maica Domnului cu Pruncul în braţe. Ferecătură în argint.

s'a păstrat însă decât într'o traducere latinească (textul original a fost *în limba română !)* sunt apoi *două cronici în versuri*, scrise în limba greacă, de către doi admiratori ai voievodului, vistierul *Stavrinos* şi *Gheorghe Palamed ;* poema lui Stavrinos a fost şi rezumată în ruseşte, ceea ce dovedeşte interesul lumii slave pentru Mihai. In sfârşit, s'a alcătuit o cronică boierească, a fraţilor Buzeşti, colaboratorii eroicului domn, povestind evenimentele din anii 1593—1600. Ea nu ni s'a păstrat însă ca o cronică separată, ci intercalată în cronica munteană intitulată „Istoria Ţării Româneşti de când au descălecat Românii" scrisă de Stoica Ludescu (vezi şi mai jos p. 295).

In afară de lucrările istorice, s'au mai scris, în limba slavă, şi altele, de alt caracter. Cea mai însemnată dintre ele este lucrarea intitulată „Invăţăturile lui Io Neagoe Voievod către iubitul său fiu Teodosie" ; ea cuprinde o serie de sfaturi în legătură cu domnia. După unii cercetători, autorul „Invăţăturilor" n'ar fi însă Neagoe Basarab, ci un călugăr admirator al acestuia care a trăit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea.

Traducerile în româneşte ale textelor bisericeşti s'au făcut sub influenţa propagandei luterane şi, apoi, calvine. Unii cred că ele ar fi chiar mai vechi, din veacul al XV-lea, făcute sub influenţa *husitismului*, dar lucrul nu e sigur. S'au tradus întâi textele care se întrebuinţau mai mult, adică Evanghelia, Psaltirea şi faptele Apostolilor. Fiecare din aceste cărţi sfinte ni s'a păstrat în câte două traduceri ; ele se găsesc în manuscrisele numite *Psaltirea Scheiană* (dela proprietarul lui : Sturdza-Scheianu !), *Psaltirea Voroneţeană* (fiindcă s'a găsit la mânăstirea Voroneţ !) *Codicele Voroneţean*, etc.

Limba acestor vechi traduceri este greoaie, deoarece traducătorii erau robiţi de *litera textului* slav pe care-l aveau în faţă şi de *topica* lui. Ea are, de aceea, unele întorsături nefireşti în limba noastră, dar normale în cea slavă. Câteodată, traducându-se literal, cuvânt cu cuvânt, şi scăpându-se din vedere înţelesul general al frazei, unii termeni slavi care aveau două sensuri, sunt redaţi în româneşte cu sensul greşit, nu cu cel care se potrivea în fraza respectivă. Aşa, bunăoară, cuvântul slavon *grad* care înseamnă şi *cetate* şi *grindină* e tradus în Psaltire prin cetate, deşi trebuia tocmai

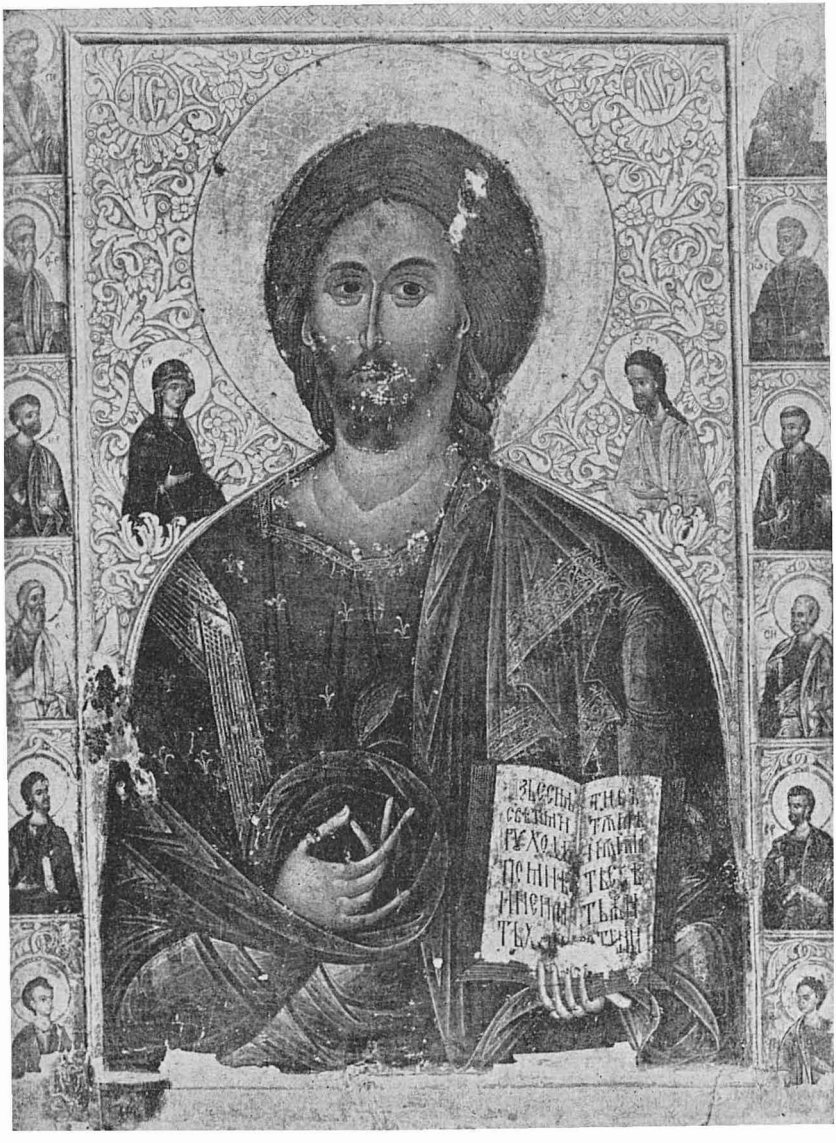

Fig. 108 — Icoană veche, înfăţişând pe Mântuitorul, având în stânga pe Fecioara Maria iar în dreapta pe Sf. Ioan Botezătorul. Ferecătură în argint.

celălalt înţeles. Găsim, în schimb, o serie de cuvinte de origine latină care astăzi nu se mai întrebuinţează sau al căror înţeles s'a schimbat. Astfel, de pildă, *gintu* (din gens) în loc de neam, *op* (din opus) în loc de treabă, *deşider* (din desidero) în loc de doresc, *mărit* (din maritus) în loc de ginere, *temoare* (din temor) în loc de frică, etc. Se întrebuinţau apoi mai mult decât astăzi prepoziţiile *de* şi *a* pentru a forma genetive şi dative ; întâlnim expresiile : „casa de Domnul" şi „te închini a Dumnezeu străin". Genetivul şi dativul numelor proprii se formau adesea cu articolul pus înainte ; pe lângă forma „lu Petru", mai găsim şi „ei Ane". La acuzativ lipseşte prepoziţia *pe* înainte de nume de fiinţe şi de pronume, de exemplu : „văd tine", „Ion bate Petru". Verbele, la perfectul simplu, prezintă forme mult mai apropiate de cele latine ; se spunea astfel *eu dediu* (dedi), *eu feciu* (feci), *eu răspunşu*, în loc de dădui, făcui, răspunsei. Apare de asemenea vechiul condiţional : „*se eu cântaru*" (cantavero) şi „*se eu cântare*" (cantaverim), în care *se* are înţelesul lui *si* latin. In sfârşit, o particularitate însemnată *n* intervocalic în *r* : se spunea prin urmare *bire* în loc de bine, a limbii vechilor texte româneşti este *rotacismul* alică prefacerea lui *vire* în loc de vine ; erau şi forme cu *n* şi *r* în acelaşi timp, ca, de pildă, *înremă* în loc de inimă.

Tiparul a ajuns la noi la începutul veacului al XVI-lea. El a fost adus de un călugăr *Macarie* care învăţase meşteşugul la Veneţia şi care, înainte de a veni la noi, stătuse câtva timp la mânăstirea Obod, lângă Cetinie, capitala Muntenegrului, unde tipărise patru cărţi. Ne mai putând lucra acolo, el veni în Ţara Românească, la curtea lui Radu cel Mare care îl primi bine. Tipări aci, în 1508, un *Liturghier*, apoi, peste doi ani, un *Octoih*, iar peste alţi doi ani, în timpul lui Neagoe Basarab, o *Evanghelie* : câte şi trele în limba slavă. După acestea, urmează o întrerupere, până la 1545, când un alt tipograf *Dimitrie Liubavici* scoate şi el un *Molitvenic* urmat, peste scurt timp, de un *Apostol*, ambele tot în limba slavă.

Cel mai de seamă tipograf al nostru, în veacul al XVI-lea, este însă *Diaconul Coresi*. El a lucrat timp de aproape trei decenii, începând din 1557, când publică la Braşov un *Octoih* mic, şi până în 1583 când, împreună cu un tovarăş al său, scoate un *Evangheliar*. Dar meritul lui cel mai mare este că a tipărit cărţi bisericeşti *în*

românește, că a dat putință să se facă slujba în biserică în românește. Mai înainte, apăruse la Sibiu, în 1544, un *Catechism* luteran, tot în românește, din care nu ni s'a păstrat însă nici un exemplar ; Coresi scoate *o serie întreagă* de cărți bisericești în românește : *Evanghelia* (1561), *Psaltirea* (1570), *Liturghierul* (1570), *Cazania* (1581), etc. In afară de acestea, a tipărit multe cărți și în slavonește. Tipăriturile lui Coresi s'au răspândit nu numai în Ardeal,

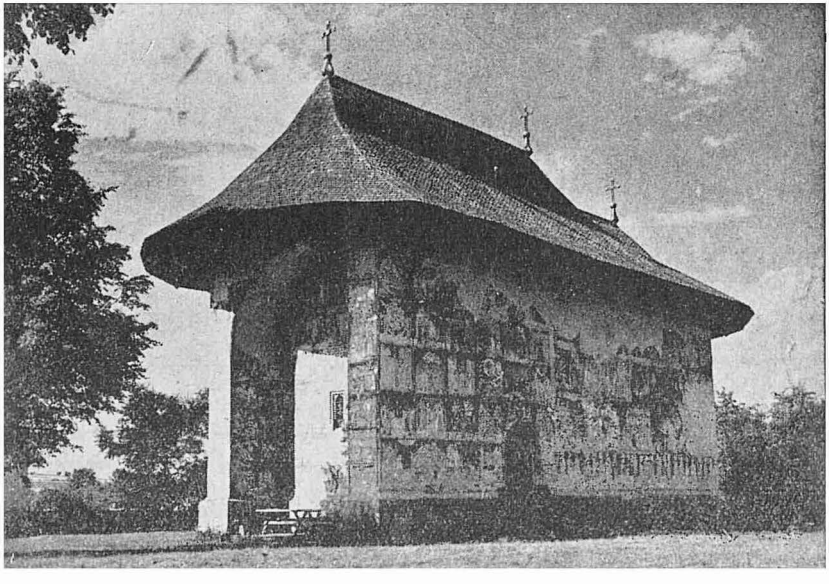

Fig. 109 — Biserica dela Arburea, având pereții exteriori acoperiți cu picturi. Acoperișul e de șindrilă.

dar și dincoace, peste munți. In cele românești găsim *începutul limbii noastre literare.*

Coresi a fost ajutat în activitatea sa tipografică de către primarul Brașovului, sasul Hans Benkner, care era și fabricant de hârtie ; acesta urmărea, pe de o parte, câștigarea Românilor pentru protestantism, pe de altă parte, un beneficiu material. Și calvinii au încercat să ne atragă spre confesiunea lor ; în acest scop, au ajutat și ei la tipărirea de cărți românești cum a fost *Paliia dela Orăștie* (1582) care cuprinde primele două cărți ale Bibliei : Geneza și Exodul. Nici unii, nici alții n'au reușit însă.

Contemporan cu Coresi este diacul *Lorinţ*. El lucrează tot în Ardeal, la Braşov şi la Alba Iulia. Se cunosc până acum patru tipărituri de ale lui — două Evanghelii, o Psaltire şi un Octoih — apărute în intervalul 1567—1580 ; toate sunt *în limba slavă*.

In Moldova, n'a existat tipar în veacul al XVI-lea ; primele cărţi vor apare abia sub Vasile Lupu. Constatăm însă o *fabrică de hârtie* în timpul lui Petru Şchiopul.

Arta are o desvoltare remarcabilă în veacul al XVI-lea. Se construesc biserici şi mânăstiri frumoase, unele strălucite chiar, cum e Biserica dela Curtea de Argeş, ctitoria lui Neagoe. In această vreme se încheagă în Ţara Românească *primul stil muntean* în ce priveşte arhitectura bisericească. Lăcaşurile nu sunt prea mari ; zidurile ne înfăţişează rânduri de cărămizi aparente alternând cu rânduri de tencuială (vezi fig. 89) ; o turlă se înalţă deasupra naosului, în timp ce pronaosul e sau fără turlă sau cu două turle mici, ca la Dealul şi la biserica lui Neagoe dela Argeş. In Moldova, linia sveltă a lăcaşurilor bisericeşti se menţine, ba chiar se accentuează. Intre naos şi pronaos se adaugă o nouă încăpere : *aceea a mormintelor ctitoriceşti*, întâlnită pentru prima oară la biserica cea mare a mânăstirii Neamţului, ridicată de Ştefan în 1497 ; la unele lăcaşuri, găsim şi o *vesmântărie*, aşezată *deasupra* încăperii mormintelor. Alte elemente noi sunt *pridvorul*, închis sau deschis, şi *banca de piatră* care, legată de soclu, dă ocol bisericii sau merge numai pe o porţiune a ei. Dar inovaţia cea mai interesantă e acoperirea cu picturi *a pereţilor exteriori*, obţinându-se efecte foarte frumoase (vezi fig. 109). Astfel, de pildă, sunt împodobite bisericile dela *Voroneţ* şi dela *Sucevita* (vezi fig. 117—118), care fac şi astăzi admiraţia tuturor.

BIBLIOGRAFIE

Starea politică. I. C. FILITTI, Evoluţia claselor sociale în trecutul Principatelor Române, II, în *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială*, V (1924), p. 71—113, 337—370 şi VI (1927), p. 318—346.

Starea socială şi economică. C. GIURESCU, Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1915), p. 479—543 ; *G. I. BRĂTIANU, Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*, în *Annales d'histoire économique et sociale*, 1933, p. 445—462 ; *N. IORGA, Istoria comerţului românesc, Vol. I, Epoca veche*, ed. 2-a, Bucureşti, 1925, 327 p. in 8°

Istoriografie, tipar, etc. *ION BIANU și NERVA HODOȘ, Bibliografia românească veche 1508—1830*, t. I, 1508—1716, București, 1903, IX + 572 p. în f°; *I. BOGDAN, Letopisețul lui Azarie*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXI (1909), p. 57—216; *N. IORGA, Istoria literaturii românești*, I., ed. 2-a, București, 1925, 400 p. în 8°; *SEXTIL PUȘCARIU, Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. 2-a, Sibiu, 1930, 263 p. în 8°; *P. P. PANAITESCU Cronica moldo-polonă*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 113—123; *IULIAN ȘTEFANESCU, Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolu 17 și 18*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 141—174; *D. RUSSO, Studii istorice greco-române*, t. I, București, 1939, IX + 350 p. în 8°; *CONST. C. GIURESCU, Întâiele noastre tipărituri*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 235—244.

Arta. GH. BALȘ, Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea, București, 1928, 397 p. în f°; *I. D. ȘTEFĂNESCU, L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1928, XII + 338 p. în f°; *N. GHIKA-BUDEȘTI, Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia. Partea a doua. Vechiul stil românesc din veacul al XVI-lea*, în *Bul. Mon. Ist.*, XXIII (1930), p. 1—63.

XXII

MIHAI VITEAZUL. PRIMA PARTE A DOMNIEI

„In ţara mea aşi fi putut să rămân liniştit şi sigur, fără nici o teamă, dacă nu m'ar fi chemat credinţa mea faţă de creştinătate".

(Memoriul lui Mihai Viteazul către Impăratul Rudolf, în anul 1601).

Tot mai puternic străluceşte chipul lui Mihai Viteazul, tot mai vie şi mai luminoasă este amintirea faptei lui. Cu cât se adaogă informaţia documentară, cu cât cunoaştem mai bine lupta, biruinţa şi căderea acestui mare căpitan, neînfricat luptător pentru credinţă şi ctitor veşnic al ţării de azi, cu atât sporeşte în sufletul nostru admiraţia. Alături de Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul este întruchiparea eroismului, este izvor de putere, de încredere şi de mândrie pentru poporul românesc.

Vieaţa lui e una din cele mai impresionante din câte s'au desfăşurat pe pământul strămoşilor. Mihai Viteazul a cunoscut din plin şi bucuriile şi durerile vieţii ; a cunoscut dulceaţa biruinţei şi amărăciunea înfrângerii ; a stăpânit cât nici unul dintre voievozii noştri, pentru ca, într'o clipă, să piardă totul ; a văzut pe cei trufaşi închinându-i-se şi a căzut prin trădarea lor. Contemporanii, prieteni sau duşmani, au simţit că au în faţă o personalitate excepţională ; unii l-au ridicat în slăvi, alţii l-au urît cu patimă, cu toţii însă au rămas impresionaţi de această apariţie unică.

Originea lui Mihai. Cariera sa ca boier. In actele oficiale,

Mihai Viteazul este numit *fiul lui Pătraşcu cel Bun ;* unii istorici, de atunci şi de astăzi, se îndoiesc însă de această filiaţie. Pe mamă-sa o chema *Teodora* şi era soră cu *Iane Epirotul ;* acesta ajunsese, graţie însuşirilor lui, la cea mai înaltă dregătorie din Ţara Românească, la bănia Olteniei, fiind în acelaşi timp, şi *capichihaia* sau reprezentant al domnului la Constatinopol.

In tinereţe, Mihai s'a îndeletnicit cu negustoria : ne-o spun mai multe mărturii contemporane, între altele, un document intern descoperit în ultimul timp. Ştia turceşte şi greceşte ; avea un scris frumos, energic ; iscălitura lui se recunoaşte dintr'o mie.

Cariera boierească şi-a început-o pe lângă unchiu-său Iane. A fost la început ban mic sau bănişor în judeţul Mehedinţi ; a ajuns apoi stolnic, postelnic, mare agă — ceea ce însemna păzitorul oraşului de reşedinţă şi comandantul armatei de lefegii sau mercenari — a ajuns, în sfârşit, ban al Olteniei. Ca boier, a strâns o avere însemnată, la care s'a adăogat şi averea soţiei sale *Stanca.* In 1593, Mihai era nu numai cel dintâi dintre dregători, dar şi unul dintre cei mai bogaţi.

In acest an, fiind prigonit de către domnul de pe atunci al Munteniei, *Alexandru cel Rău,* Mihai fuge în Ardeal şi, de acolo, la Constantinopol unde, cu ajutorul unchiului său Iane, izbuteşte să fie numit domn (vezi fig. 110).

O cronică internă, ca şi o cronică ungurească, din Ardeal, povestesc că Alexandru cel Rău ar fi vrut chiar să-l omoare, sub cuvânt „că iaste fecior de domn". Mihai ar fi fost condamnat la moarte şi dus în faţa călăului : acesta însă, înspăimântat, ar fi svârlit sabia şi ar fi fugit. Câtă valoare prezintă aceste ştiri, nu se poate spune în mod precis.

Inceputul domniei. Răscoala împotriva Turcilor. Numit în Septemvrie 1593, Mihai ajunge, în cursul lunii Octomvrie, în ţară. Aci el găseşte o situaţie din cele mai grele : datorii mari către cămătarii din Constantinopol la care se împrumutaseră domnii dinaintea lui şi chiar el însuşi ; o bună parte dintre aceşti cămătari veniţi în Bucureşti, ba unii dintre Turci *aşezaţi chiar în ţară,* unde începuseră a-şi face case şi geamii. In primul an de domnie, până să-şi consolideze situaţia, Mihai stătu liniştit ; îndată ce se simţi stăpân pe tron şi înconjurat de o boierime numeroasă, puternică şi viteză, el se hotărî să scuture jugul turcesc. Momentul era prielnic :

Fig. 110 — Portret contemporan al lui Mihai Viteazul. Gravură pe aramă, reprodusă în lucrarea „Atrii Heroici" a lui Domenicus Custos.

tocmai atunci se punea la cale în Europa o ligă sfântă pentru a duce războiul cu necredincioşii. Papa îndemna pe toţi creştinii să-şi unească forţele împotriva lor ; concentrarea urma să se facă în jurul împăratului Austriei, Rudolf al II-lea, la a cărui curte comandau Jesuiţii. La această ligă aderaseră principele Transilvaniei, *Sigismund Báthory*, şi domnul Moldovei, *Aron Vodă*, căruia boierii i-au zis *Tiranul*. Mihai, fără să aştepte să i se facă propuneri, *se oferi el* — fapt esenţial şi care-l caracterizează dela început — să participe la lupta contra Turcilor. Se încheie astfel o înţelegere atât cu Báthory, cât şi cu Aron : mişcarea trebuia să înceapă în aceeaşi zi şi la Bucureşti şi la Iaşi. Aşa se şi întâmplă. In ziua de 13 Noemvrie 1594, Mihai chemă pe creditorii turci la visterie, chipurile pentru a-i socoti. Când toată lumea fu adunată, începu într'adevăr socoteala, dar o socoteală sângeroasă. Tunurile izbiră în mulţime, casa luă foc, ostaşii domneşti desăvârşiră prăpădul. Un detaşament de două mii de Turci care staţiona în Bucureşti, spre a supraveghea pe domn, fu şi el sfărâmat ; apoi, fu atacată cetatea Giurgiului ; aceasta putu însă rezista. Lupte avură loc şi în alte părţi : la Cetatea de Floci, la Hârşova, la Silistra : pretutindeni, Turcii fură învinşi. O oaste mai însemnată, sub conducerea a doi paşi care aduceau cu ei pe noul domn al Ţării Româneşti, pe *Bogdan*, fu sfărâmată pe malul drept al Dunării, aproape de Rusciuk ; mai înainte fuseseră bătuţi în trei locuri (la satele Putineiul, Stăneşti şi Şerpăteşti, jud. Vlaşca) Tătarii care trebuiau să sprijine oastea turcească. Pe de altă parte, banul *Mihalcea*, unul dintre devotaţii lui Mihai, bătea o a doua oaste turcească, lângă Silistra ; ea aducea pe înlocuitorul lui Aron Vodă, pe *Ştefan Surdul*. Incurajaţi de aceste succese, ostaşii munteni fac incursiuni pe tot malul drept al Dunării, ajungând până la Balcani ; ţăranii bulgari se răscoală şi ei ; oraşul Sofia este atacat de o ceată mai însemnată de răsculaţi.

Campania din 1595. Lupta dela Călugăreni. Era evident că Turcii nu puteau tolera o asemenea situaţie ; răscoala ţărilor româneşti însemna o întreită lovitură : de ordin politic, militar şi economic. Ea constituia mai întâi un exemplu şi un îndemn pentru toţi creştinii din Balcani — Bulgarii începuseră chiar să se mişte — însemna apoi o extindere considerabilă a frontului de luptă, era, în sfârşit, şi o perturbare serioasă în aprovizionarea cu materii

prime a imperiului în general şi a Constantinopolului în special. Prada, mai ales în vite, luată de răsculaţi, era aşa de mare, încât un orăşean din Braşov a putut cumpăra „50 de boi, 47 de vaci şi 44 de viţei de un an" numai cu 100 lei. Sultanul hotărî aşa dar o mare expediţie de represiune, de nimicire a hainului care produsese o turburare aşa de adâncă. Mihai îşi dădea seama de primejdie ; pentru a-şi asigura ajutorul de care avea nevoie, încheie deci în 1595, prin boierii săi trimişi la Alba Iulia, un act cu Sigismund Báthory, recunoscându-i, în schimb, suzeranitatea ; prin acelaşi act, se hotăra ca toate bisericile româneşti din Ardeal să asculte de Mitropolitul din Târgovişte, ceea ce era un câştig însemnat pentru neamul nostru.

Armata turcească, sub comanda lui *Sinan Paşa*, izbuti să treacă Dunărea la începutul lui August 1595. Mihai, a cărui armată — inclusiv detaşamentul ardelean comandat de Albert Király — era mult inferioară ca număr, se retrase puţin şi ocupă o poziţie strategică la satul *Călugăreni* pe drumul ce ducea dela Giurgiu la Bucureşti. In spatele poziţiei alese de domn erau mici înălţimi acoperite de păduri, formând un adăpost natural ; în faţă, valea mlăştinoasă a Neajlovului ; drumul ducea peste râu pe un pod de lemn şi continua apoi între înălţimi, aşa încât armata turcească nu putea înainta decât sub formă de coloană, cu un front redus.

Lupta avu loc în ziua de 13/23 August. Incă înainte de revărsatul zorilor, avangarda lui Mihai atacă, ajungând până la corturile duşmanului. Urmă un atac puternic al Ienicerilor ; aceştia izbutesc să respingă pe ai noştri, trec peste Neajlov şi capturează unsprezece tunuri. Mihai se retrage puţin, în perfectă ordine, cu armata dispusă în formă de unghiu, cu vârful spre duşman ; apoi, în momentul când ajunge în dreptul unde se afla detaşamentul lui Király care până atunci nu intervenise în luptă, — se pare că *nu voise* să intervină — dă un contra atac fulgerător care determină soarta bătăliei. Pentru a încuraja pe ai săi, voievodul însuşi, invocând numele lui Isus, se asvârle cu securea în mână asupra duşmanului. Unul din paşii turceşti ieşindu-i înainte, are capul despicat dintr'o lovitură, un altul e izbit în piept. Boierii, văzând pilda domnului, se asvârlă şi ei „pre capete asupra Turcilor", îi taie şi-i înnecă în mlaştină. Pe de altă parte, tunurile lui Király izbesc

din flanc, iar un detaşament de două sute de Ardeleni şi două sute Cazaci, lefegii, sub comanda căpitanului Cocea, atacă din spate. Turcii sunt cuprinşi de panică şi încep o retragere desordonată. La podul de peste Neajlov, îmbulzeala era aşa de mare încât însuşi Sinan este asvârlit în mlaştină, şi cu siguranţă ar fi pierit acolo dacă un veteran din Rumelia, recunoscându-l, nu l-ar fi luat în spate şi l-ar fi scăpat. Sunt ucişi patru paşi, şapte sangeaci şi trei mii de ostaşi. „Şi am câştigat — povesteşte însuşi Mihai — cinci tunuri şi un steag verde al Proorocului lor Mohamed, foarte preţuit de dânşii şi foarte respectat". Bine înţeles, cele 11 tunuri pierdute în timpul atacului Ienicerilor, fuseseră reluate.

Noaptea care se lăsa aduse încetarea bătăliei. Biruinţa rămăsese de partea noastră. Dar pentru ca să se bucure de roadele ei, ar fi trebuit ca Mihai să poată continua urmărirea, ca odinioară Ştefan după lupta dela Vaslui, să poată svârli pe duşman în Dunăre. Din nefericire, aceasta nu era cu putinţă. Turcii fuseseră bătuţi, dar nu distruşi ; superioritatea lor numerică era încă sdrobitoare. Pe de altă parte, armata însăşi a lui Mihai era obosită, după o luptă care durase mai bine de 16 ceasuri. Iar unii dintre boieri — izvoarele vorbesc de Dan vistierul şi Mirăslău logofătul — erau nemulţumiţi şi, după un păcătos obiceiu, gata să trădeze. Ţinând seama de toate aceste elemente, hotărî domnul retragerea la munte, spre a aştepta acolo ajutorul zăbavnicului Sigismund. In urma lui, Turcii ocupară ţara, făcând în Bucureşti o „palancă" adică o redută de pământ, în jurul mânăstirii Radu Vodă, fortificând Târgovişte şi aşezând prin sate „subaşi" adică primari. Se părea că Muntenia va fi prefăcută în paşalâc.

Sigismund Báthory trecu peste Carpaţi abea pe la începutul lui Octomvrie ; armata sa se uni cu aceea a lui Mihai şi campania reîncepu. Fu asediată şi luată întâi Târgovişte ; veni apoi rândul Bucureştilor care căzură şi ei. Sinan, văzând acestea, se grăbi să treacă Dunărea îndărăt ; o parte a armatei lui mai era însă pe malul nostru, când Mihai năvăli asupra ei. Podul, bombardat puternic, fu rupt şi o sumă dintre Turci pieriră înnecaţi sau de sabie. Mai bine de opt mii de robi fură eliberaţi. In sfârşit, cetatea Giurgiului, asediată, căzu, în ziua de 20 Octomvrie. Expediţia de pedepsire ordonată de Sultan, se isprăvi deci în chip ruşinos ; Sinan Paşa fu destituit din funcţia de mare vizir ; un

cronicar turc, povestind evenimentele, califică retragerea armatei acestuia, ca „dezastruoasă". Prada luată de creştini era enormă : ea se evalua la mai bine de 2 milioane aur ; o mărturie contemporană spune : „nu numai comandanţii oştirii ardelene au devenit bogaţi, dar şi ostaşul cel mai mic avea măcar patru cai, afară de alte spolii".

Ţara avusese mult de suferit însă de pe urma războiului : multe sate şi oraşe fuseseră arse : Bucureştii erau o ruină, recoltele fuseseră distruse, oamenii fugiseră care încotro. Mihai luă măsuri de refacere ; între altele, făcu un nou recensământ fiscal şi hotărî ca rumânii sau vecinii adică ţăranii neliberi să rămână pe moşiile pe care se aşezaseră după retragerea Turcilor, să nu mai poată fi, cu alte cuvinte, reclamaţi de foştii lor stăpâni. Acesta e rostul vestitei „legături" a lui Mihai Viteazul în care unii istorici au văzut, în mod greşit, o legare a ţăranilor de pământ, un act de asuprire.

In anul următor, 1596, armatele muntene trecură pe ţărmul drept al Dunării şi prădară în diferite locuri : la Babadag, la Vidin, la Plevna care fu arsă ; ele ajunseră, sub comanda lui Baba Novac, alt general vestit al lui Mihai, chiar până la Sofia. Brăila fusese reluată îndată după retragerea lui Sinan. Domnul însuşi atacă Turnul şi cetatea din faţă, a Nicopolei ; comandantul turc de aci se rugă de pace prin daruri strălucite şi făgăduiala de a mijloci pe lângă Sultan o împăcare. Mihai, văzând că liga sfântă n'avusese succese militare, dimpotrivă armatele ei fuseseră grav bătute în Ungaria, chiar în toamna anului 1595, văzând, pe de altă parte, că Sigismund Báthory nu era omul să facă un efort continuu, ci-şi schimba repede părerile şi hotărîrile, primi propunerea paşei ; el ar fi fost mai bucuros să continue lupta împotriva necredincioşilor, dar pentru aceasta îi trebuia un sprijin puternic, cel puţin în bani, din partea împăratului Rudolf ; cum acest sprijin nu exista *în acel moment*, deoarece nu se încheiase un tratat formal, Mihai făcu pace cu Turcii care fură bucuroşi să nu mai aibe de luptat împotriva lui. La începutul anului 1597, se ştia că Sultanul i-a trimis steag de domnie, împreună cu daruri, şi că „întreaga Ţară Românească se găseşte în pace bună". De această pace Mihai se folosi spre a pregăti însă şi a desăvârşi înţelegerea cu Imperialii care să-i îngădue a relua apoi, cu mai multe mijloace, lupta.

XXIII

MIHAI VITEAZUL. CUCERIREA ARDEALULUI ŞI MOLDOVEI. CĂDEREA SA

„Io Mihail Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi a toată Ţara Moldovei."

(Titlul lui Mihai Viteazul, în hrisoavele sale din vara anului 1600).

Tratatul cu Imperialii. Noi lupte cu Turcii. După mai multe solii, dintr'o parte şi dintr'alta, Mihai încheie, în Iunie 1598, la mânăstirea Dealului, un tratat cu împăratul Rudolf. Acesta se obliga să-i dea lui Mihai plata pentru 5.000 de soldaţi şi, eventual, încă pentru atâţia, precum şi armament: „tunuri, praf, gloanţe şi alte unelte de războiu". Domnul Ţării Româneşti, recunoscând suzeranitatea împăratului, însă „fără plata vreunui tribut sau vreunei dări", se obliga, în schimb, să lupte „pentru depărtarea Turcilor şi a altor duşmani dela Transilvania, Ţara Românească şi părţile Ungariei". Libertatea credinţei era asigurată, aceea a comerţului de asemenea. Mihai va primi un castel în Ungaria sau în Transilvania cu venituri suficiente pentru a trăi, potrivit rangului, în cazul când ar trebui să-şi părăsească ţara. La curtea împărătească, se preţuiau în mod deosebit meritele domnului muntean; arhiducele Maximilian, fratele împăratului Rudolf, îi aducea laude, spunând că el „a fost zidul şi apărarea acestor ţări".

Curând după aceasta, reîncepură ostilităţile cu Turcii. Malul drept al Dunării fu prădat şi ars, iar paşii de Silistra şi de Vidin,

bătuţi. Intr'una din luptele din preajma Vidinului, Mihai trecu printr'o mare primejdie : era să fie străpuns de suliţa unui Turc ; săriră însă fraţii Buzeşti, Preda şi Stroe, şi tăind capul Turcului şi pe tovarăşii acestuia, scăpară pe domn. In timpul acestei campanii, 16.000 de ţărani sârbi şi bulgari fură strămutaţi pe malul nostru.

Cucerirea Ardealului. In acelaşi an, 1598, se întâmplau în Ardeal mari schimbări. Sigismund Báthory, ne mai putând suporta, se vede, permanenta încordare pe care o impuneau împrejurările, se hotărî, la începutul lui Aprilie, să părăsească tronul, cedându-l lui Rudolf şi primind dela acesta, în schimb, două ducate în Silezia. După puţină vreme însă — câteva luni — dându-şi seamă de marea greşală pe care o făcuse — ce se potriveau sărăcăcioasele ducate sileziene cu frumosul Ardeal — se întoarse pe furiş. Dieta îl proclamă din nou principe, iar comisarii trimişi de Rudolf să guverneze ţara în numele său, fură arestaţi. Nu trecură însă alte câteva luni şi Sigismund, dovedind încă odată cât era de schimbăcios şi de uşuratec — bine spunea despre el Mihai Viteazul că „nu ştie nici ce face, nici ce vrea" — părăsi pentru a doua oară tronul, făcând să fie ales, în locu-i, vărul său cardinalul Andrei Báthory (Martie 1599). Acesta era însă în strânse legături cu Polonii şi, după îndemnul lor, voia să reia legăturile cu Turcii, închinându-se Sultanului. Ceea ce ar fi însemnat însă ca Mihai să fie înconjurat din toate părţile de duşmani. Evident, el nu putea îngădui o asemenea situaţie care l-ar fi dus, în mod sigur, la pierderea domniei ; de altfel, nou principe al Transilvaniei îi şi trimisese vorbă în sensul acesta, să cedeze tronu. De aceea, Mihai propuse împăratului Rudolf să atace pe Andrei Báthory şi să-l gonească de pe tron. Când sosi răspunsul afirmativ, domnul se afla în tabără, la Ploeşti ; planul era ca Ardealul să fie atacat şi din spre apus, de către generalul imperial George Basta. Cum acesta întârzia însă, şi cum vremea trecea, se apropia iarna, Mihai se hotărî să pornească singur. Ideea cuceririi Ardealului fusese a lui, iar nu sugerată de Imperiali ; *înfăptuirea* acestei idei îi aparţine de asemenea exclusiv. Mişcările de trupe fuseseră calculate dinainte şi ele se făcură cu atâta precizie, încât campania din 1599 poate servi ca model de acţiune militară. Un corp de oaste, mai mare, comandat de domnul

însuşi, trecu munţii prin pasul Buzăului, la 5 Octomvrie ; i se adăogară Secuii, pe care Bathoreştii îi nemulţumiseră, luându-le vechile lor privilegii, şi cu toţii împreună ajunseră, mergând spre apus, la satul *Tălmaciu*, spre sud-est de Sibiu. Aci se făcu joncţiunea cu cel de al doilea corp de oaste muntean, comandat de fraţii Buzeşti şi de Baba Novac. In ziua de 18/28 Octomvrie 1599, lângă satul Şelimbăr *(Şelimberg)*, care fusese ocupat de ai noştri, se dădu lupta (vezi fig. 111). Avură loc mai multe atacuri şi contra-atacuri ; la un moment dat se părea că biruinţa va rămâne de partea Cardinalului. Atunci, întocmai ca la Călugăreni, Mihai interveni personal ; îmbărbătându-şi trupele, cerându-le să-şi facă datoria, el se aruncă la atac „cu cea mai mare vitejie şi îndrăsneală" : aşa ne spune o mărturie contemporană. Trupele lui Báthory fură cuprinse de panică ; el însuşi, însoţit numai de câţiva nemeşi sau boieri ardeleni, fugi cu gândul să treacă în Moldova. Sibiul se supune numaidecât ; peste trei zile, adică la 21 Octomvrie (1 Noemvrie stil nou), Mihai intră în Aba Iulia.

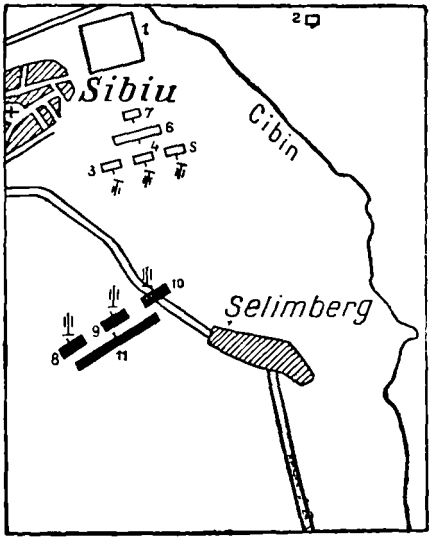

Fig. 111 — Lupta dela Şelimberg. 1. Tabăra lui Andrei Báthory. 2. Locul de unde a asistat Andrei Báthory la desfăşurarea luptei. 3—7 Corpurile de trupă ale lui Andrei Báthory. 8—11 Corpurile de trupă ale lui Mihai Viteazul ; 8 Baba Novac, 11 Mihai Viteazul.

Descrierea alaiului e făcută de un martor ocular : Voievodul, călare pe un cal roib, purta o tunică albă şi, pe deasupra, o manta de aceeaşi coloare, având brodaţi, cu fir, mai mulţi şoimi. Pe cap avea binecunoscuta cuşmă, al cărei surguciu, cu pene de cocor, era prins printr'o copcă de aur ; sabia, bătută în rubine şi împodobită cu aur, atârna în stânga ; ciorapii erau de mătase albă, cismele de săftian galben. Opt slujitori, frumos îmbrăcaţi, duceau de frâu opt

cai minunaţi, cu şeile bogat împodobite, veneau apoi trâmbiţaşii şi, după aceştia, lăutarii, zicând din vioare. De o parte şi de alta a voievodului, plecate spre pământ, erau purtate steagurile luate dela Andrei Báthory.

La porţile oraşului, Mihai primi cheile trimise de episcopul Naprágy ; curând după aceea, i se aduse, în 22 de care, visteria cardinalului, preţuind peste 200.000 de florini. S'au găsit, între altele, vase de argint masiv, aşa de grele, că unul nu putea fi ridicat de doi oameni. Nobilii unguri i se închinară ; oraşele şi cetăţile, afară de câteva la graniţa de nord-vest a Ardealului, în care apucaseră a intra ostaşii lui Basta, făcură la fel : ţara era la picioarele învingătorului.

Intre timp, Andrei Báthory, urmărit de Secui, fu ajuns în coliba unui păstor din munţi şi ucis cu lovituri de topor. Capul său purtând două răni, fu adus la Alba-Iulia şi înfăţişat lui Mihai ; acesta porunci să se aducă şi trupul şi-i făcu o înmormântare frumoasă, mergând el însuşi cu lumânarea aprinsă în mână, după coşciug.

Cucerirea Moldovei. Deşi Aron Tiranul făcea parte din coaliţia care lupta împotriva Turcilor şi deşi dăduse dovadă de sentimentele sale, pornind răscoala în aceeaşi zi ca şi Mihai şi atacând cetăţile dela Dunăre — Ismailul a şi fost luat — şi de peste Dunăre, din Dobrogea, totuşi Sigismund Báthory bănuindu-l de necredinţă, făcu să fie prins de către *Răzvan,* comandantul gărzii ungureşti dela curte, şi adus în Ardeal. In locul lui, ajunse pe tron chiar cel care-l prinsese, adică Răzvan ; el luă numele de Ştefan Vodă. Acesta era supus cu totul principelui ardelean, ceea ce supără însă pe Poloni, care aveau vechi pretenţii de suzeranitate asupra Moldovei. De aceea, ei dădură mijloace militare boierului *Ieremia Moghilă* (Movilă), reprezentant al unei puternice familii şi refugiat peste Nistru, ca să ocupe domnia. Oastea polonă, comandată de hatmanul Zamoyski, instală pe Ieremia în Iaşi ; când Răzvan se întoarse din Ţara Românească unde se dusese, împreună cu Sigismund Báthory, să dea ajutor lui Mihai după Călugăreni, el fu învins într'o luptă la satul *Areni* şi pierdu nu numai tronul, dar şi viaţa. Ieremia Moghilă, supus prea plecat Polonilor şi plătind regulat tributul Turcilor, era însă duşman lui Mihai Viteazul ; încercase chiar — fapt foarte grav — să-l omoare „cu otravă sau

prin trădare". Indepărtarea acestui înverşunat adversar se impunea : o cerea nu numai siguranţa personală a lui Mihai, dar şi planul însuşi de luptă împotriva Turcilor, plan care cuprindea, în tabăra creştină, şi Moldova. De aceea, Mihai se hotărî să gonească pe Ieremia. In primăvara anului 1600, la 4/14 Mai, ostaşii săi, intrând pe la Oituz, coborau valea Trotuşului ; un alt detaşament pătrundea prin nord, pela Câmpulung, în timp ce al treilea trecea Milcovul, venind din Ţara Românească. Polonii lui Ieremia fură bătuţi ; Cetatea Neamţului şi Suceava se supuseră, mai mult de spaimă decât de luptă, apărătorii înfricoşându-se că au de înfruntat pe Mihai. Ieremia se retrase la Hotin iar de acolo, după puţin timp, fugi peste Nistru. Campania durase mai puţin de trei săptămâni ; învingătorul dela Şelimbăr stăpânea acum şi cea de a treia ţară românească. La Iaşi, fu instalat un consiliu alcătuit din patru boieri ; se numi, de asemenea, un nou mitropolit şi noi episcopi în locul celor fugiţi. Mihai, întors la Alba Iulia, se găsea acum în culmea puterii. Cuvântul său era ascultat dela Nistru până în Banat şi din Maramureş până la Dunăre. In hrisoavele sale, el se intitula : „Io Mihail Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi a toată Ţara Moldovei" ; noua sa pecete avea o legenda aproape identică. Dieta, întrunită la Alba Iulia, după reîntoarcerea domnului, hotărî, la cererea expresă a acestuia, să ia măsuri *pentru îmbunătăţirea stării iobagilor şi a preoţilor români.*

Mihai nu uita aşa dar pe cei de un sânge cu el din Ardeal. Şi dacă ar fi avut mai mult răgaz, desigur că ar fi făcut şi altele. Din nefericire însă, evenimentele se precipitară.

Căderea lui Mihai. Mirăslău. Nobilii unguri, învăţaţi să poruncească, sufereau cu greu stăpânirea domnului „valah" ; o considerau ca o înjosire a lor. Se adăoga apoi şi nemulţumirea produsă de necontenitele rechiziţii şi contribuţii precum şi de prădăciunile soldaţilor neplătiţi. Intr'adevăr, împăratul Rudolf nu mai trimitea banii necesari, aşa cum se legase prin tratat ; erau discuţii şi în ce priveşte stăpânirea Ardealului, pe care Mihai voia să-l păstreze pentru el, cu drept de moştenire ; pe dosul actului dat de domn comisarilor imperiali, voievodul scrisese cu mâna sa : „Şi hotarul Ardealului, pohta ce-am pohtit, Moldova, Ţara Românească". Rudolf nu voia să admită însă acest punct de vedere. Atitudinea împăra-

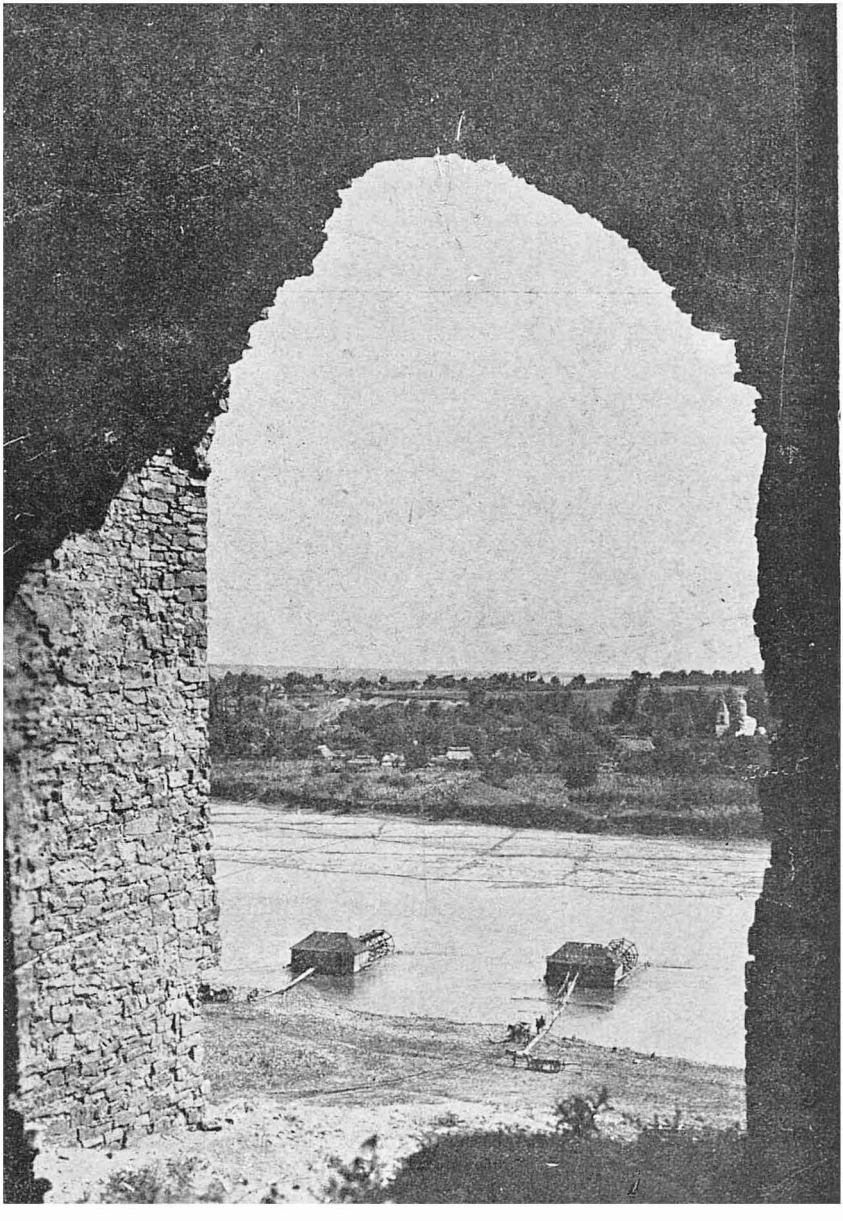

Fig. 112 — Vedere din Cetatea Hotinului spre Nistru. Pe fluviu, două mori ale căror roţi sunt mânate de curentul apei.

tului încurajă pe nobilii unguri la rezistență ; ei se strânseră la Turda, proclamară răscoala și izbutiră să atragă de partea lor și pe generalul Basta. Mihai îi aşteptă într'o poziţie bine întărită, la satul *Mirăslău*, între Turda şi Alba Iulia. Basta, a cărui armată era mai numeroasă, se prefăcu a se retrage, pentru a aduce pe domn în câmp liber. Acesta căzu în cursa ce i se întindea şi deodată se văzu atacat puternic de front de cuirasierii germani. Cavaleria noastră nu putu rezista, tunurile fură pierdute, în urma unei mişcări de învăluire prin flancul stâng, o parte dintre lefegiii cazaci trădară chiar, trecând la duşman. Mihai, al cărui moral era sdruncinat — în tabăra adversarului se aflau nu numai nemeşii răsculaţi, dar chiar şi oamenii împăratului Rudolf, comisarii pe care acesta îi trimisese în Ardeal — nu mai putu restabili, ca odinioară la Călugăreni şi la Şelimbăr, situaţia. Văzând lupta pierdută şi oastea risipită, el trecu Mureşul cu calul, înnot, însoţit de trei Cazaci şi purtând asupra lui steagul cel mare al oştirii, coborî apoi spre Sibiu iar de aci, cu oştile ce-i veniseră din Muntenia, porni spre Făgăraş şi Braşov.

In acest timp, Polonii intraseră în Moldova, respinseseră pe boierii lăsaţi la Iaşi, instalaseră din nou pe Ieremia Moghilă şi porniseră să aşeze în Ţara Românească pe fratele acestuia, pe Simion Moghilă. Mihai trebuia să-şi apere acum însuşi tronul său. Cu armata pe care şi-o alcătuise din nou, trecu el munţii îndărăt, tot pe la Buzău, şi încercă să oprească pe Poloni. Soarta războiului îi fu însă şi de data aceasta potrivnică : după o primă înfrângere, la *Bucov*, lângă Ploeşti, urmă o a doua la Curtea de Argeş. Buzeştii, care-l slujiseră cu credinţă până acum, îl părăsiră. trecând de partea lui Simion ; exemplul lor fu urmat de alţii. Părăsit de boieri, părăsit de noroc, cu familia zălog în Ardeal, viteazul domn luă calea pribegiei. Trecu, împreună cu puţina oştire ce-i mai rămăsese, prin Deva — unde din cetate se trase cu tunul asupră-i — apoi prin Beiuş, prin Oradea, prin Debreţin, Tokay, Caşovia — unde dădu drumul ultimilor ostaşi — prin Bratislava şi ajunse, în sfârşit, la Viena. Primit bine aci, el fu invitat apoi la Praha, unde se afla împăratul Rudolf ; acesta *avea nevoie acum* de serviciile lui Mihai. deoarece nemeşii din Ardeal, după Mirăslău, se întorseseră şi împotriva lui Basta, îl siliseră să părăsească ţara şi proclamaseră principe iar pe nehotărîtul Sigismund Báthory.

Gorăslău. Moartea lui Mihai. Pentru recucerirea Ardealului, Rudolf dădu mijloacele băneşti necesare lui Mihai ; armata acestuia avea să colaboreze cu aceea a lui Basta. Báthory fu într'adevăr bătut la *Gorăslău,* pe valea Someşului, între Satu Mare şi Cluj (3 August 1601), de către cele două armate reunite şi silit să fugă spre Moldova ; întreaga sa artilerie, 45 de tunuri, 110 steaguri şi

Fig. 113 — Gravură contemporană înfăţişând, în partea superioară, lupta dela Gorăslău, iar în partea inferioară, aducerea la Praga, cu solemnitate, a steagurilor cucerite în această luptă. In legendă, numele lui Mihai e pus înaintea aceluia al lui Basta.

mulţi prizonieri căzură în mâinile învingătorilor (vezi fig. 113). Lui Mihai îi revenea partea cea mai mare a victoriei — aripa comandată de el dăduse atacul principal — şi aceasta provocă invidia lui Basta. Generalul imperial ar fi vrut apoi ca el să rămână conducător al Ardealului recucerit, ceea ce domnul muntean nu putea admite. Mai ales că, între timp, îi sosise şi vestea bună a izgonirii din Muntenia a lui Simion Moghilă de către boierii

ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE 1418 ȘI 1601

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 4

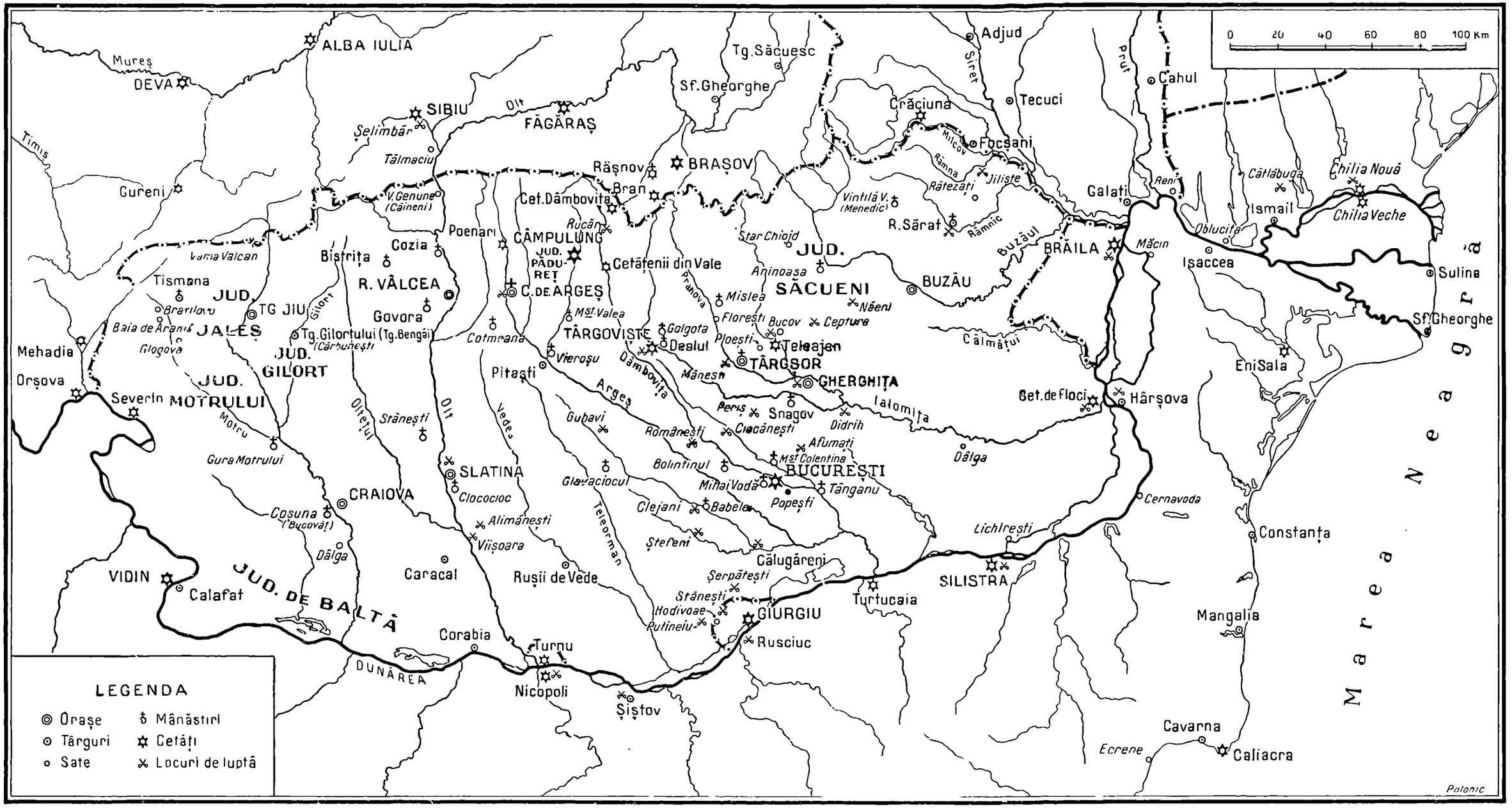

MOLDOVA ÎNTRE 1432 ȘI 1606

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 5

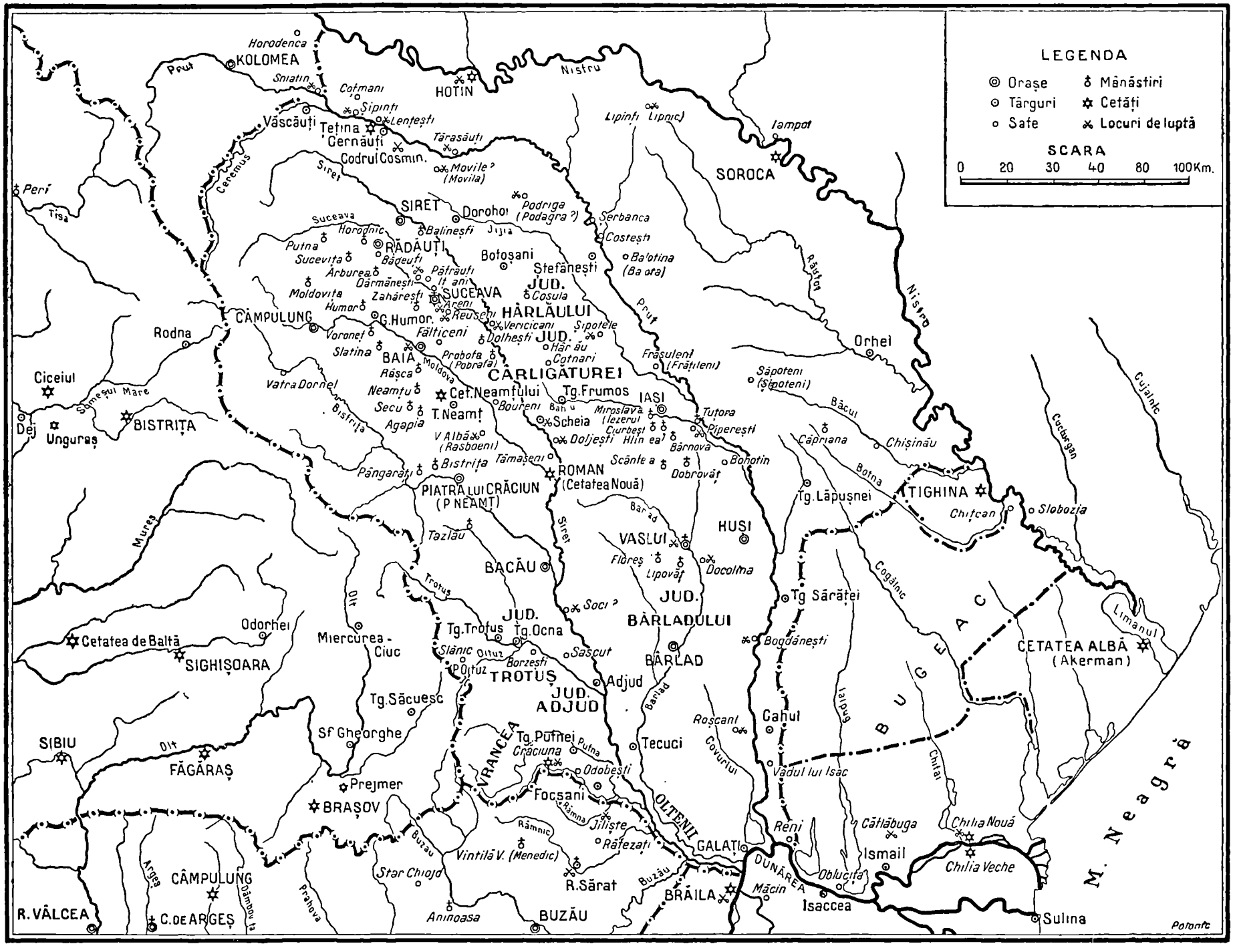

ARDEALUL ÎNTRE 1400-1601

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 6

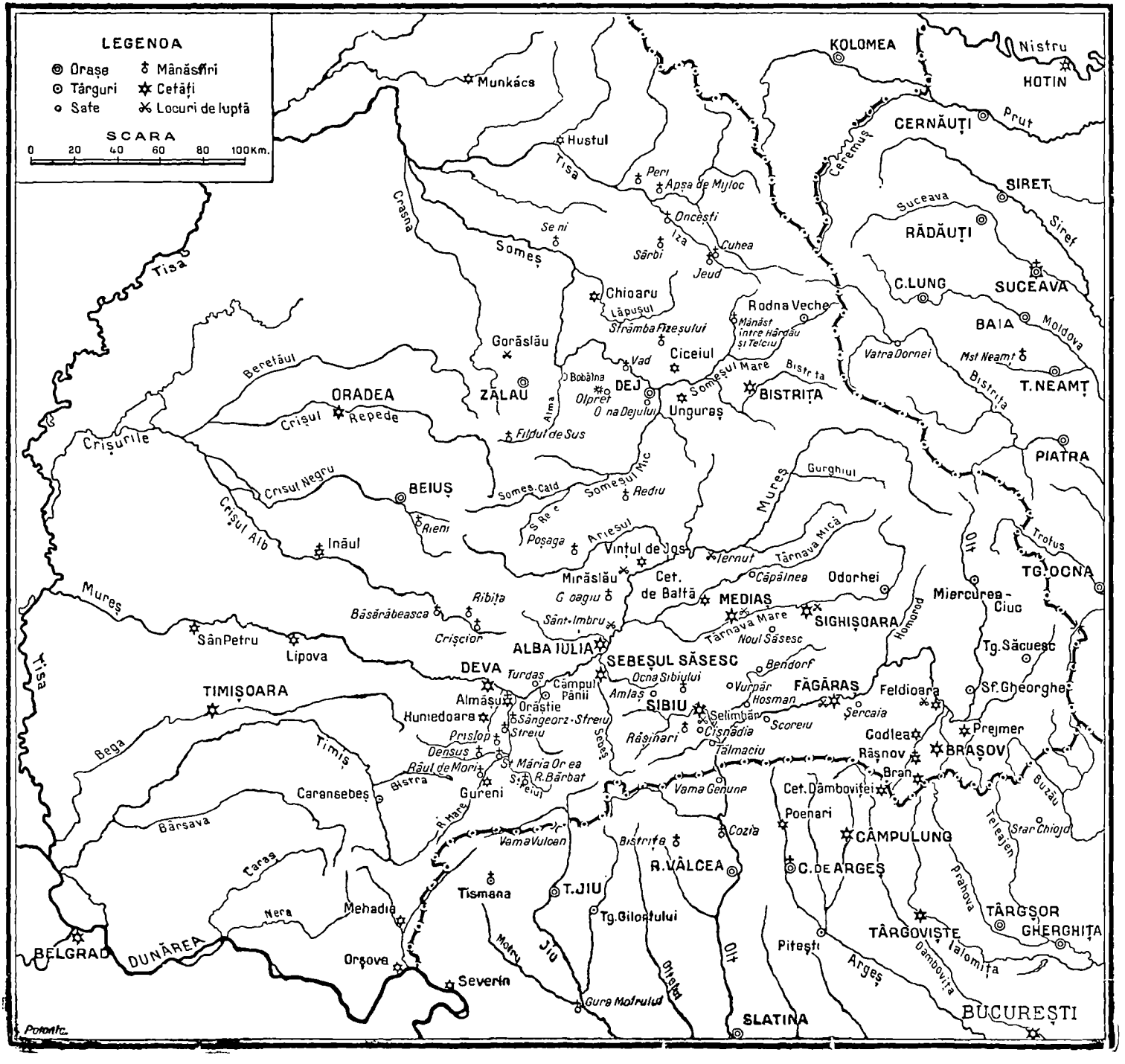

Buzeşti. De aceea, Basta, sigur de aprobarea tacită a curţii dela Praha căreia îi convenea mai mult o stăpânire *directă* asupra Ardealului, hotărî să suprime pe viteazul său concurent. In zorii zilei când Mihai trebuia să-şi despartă armata de a sa şi să plece spre Făgăraş, unde-i era familia, la 9/19 August 1601, el trimise un detaşament de trei sute de Germani şi Valoni, să aresteze pe Mihai. iar dacă se opune, să-l ucidă. Aşa se şi întâmplă. Intrând în cortul domnului, comandantul detaşamentului îi spuse „Eşti prins": Mihai rosti un singur cuvânt : „Ba" şi dădu să pună mâna pe sabie. In aceeaşi clipă însă, un Valon îl împuşcă, un al doilea îi străpunse pieptul, alţii îl loviră cu halebardele. „Şi căzu trupul lui cel frumos ca un copaciu — ne spune cronica Ţării Româneşti — pentrucă nu ştiuse, nici se prilejise sabia lui cea iute în mâna lui cea viteză". Ucigaşii îi tăiară capul, acesta fu luat de comisul Radu Florescu şi adus la mânăstirea Dealului, unde şi astăzi odihneşte, iar trupul eroului fu îngropat pe câmpia Turzii. „Şi rămaseră creştinii şi mai vârtos Ţara Românească săraci de dânsul... Căci era ajutor creştinilor — adogă cronica — şi sta tare ca un viteaz bun pentru ei, cât făcuse pre Turci de tremura de frica lui".

Mihai Viteazul a dat deosebită atenţie vieţii religioase. In timpul lui s'a ţinut un sinod la Târgovişte, în 1596, unde s'au discutat măsurile ce trebue luate pentru o mai bună organizare a gospodăriei mânăstirilor şi a vieţii călugărilor. El este apoi ctitorul a două mânăstiri : mânăstirea Sf. Nicolae, numită astăzi *Mihai Vodă*, căreia i-a dăruit patrusprezece sate, şi mânăstirea *Clococioc*, din judeţul Olt, lângă Slatina. In Ardeal, în cursul scurtei sale stăpâniri, a ridicat trei biserici, una la *Ocna Sibiului*, alta în satul *Luşărdea*, în judeţul Someşului, cea de a treia în marginea de miazăzi a cetăţii *Făgăraşului*. Mihai n'a fost numai un mare conducător de oşti, dar şi un domn drept credincios, punându-şi sabia în slujba credinţei, apărând biserica şi pe slujitorii ei şi înzestrând lăcaşurile Domnului. Alături de Mircea cel Bătrân, de Iancu de Huniedoara şi de Ştefan, el este al patrulea mare luptător pentru creştinătate pe care l-a dat neamul nostru. „Ceea ce am făcut — scrie Mihai în Iulie 1595 Polonilor — toate le-am făcut pentru credinţa creştinească, văzând eu ce se întâmplă în fiecare zi cu bieţii creştini. M'am apucat să ridic această mare greutate cu

această țară săracă a noastră *ca să fac un scut al întregii lumi creștine*". Sunt cuvinte simbolice, pornite din inimă și luminând puternic întreaga acțiune a eroului.

BIBLIOGRAFIE

Mihai Viteazul. Dr. ION SÂRBU, Istoria lui Mihai Vodă Viteazul Domnul Țării Românești, vol. I—II, București, 1904 și 1907, XVI + 596 și VIII + 344 p. în 8°; *CONSTANTIN GIURESCU, Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1915), p. 479—543; *CONST. C. GIURESCU, Câteva cuvinte asupra „Legăturii și așezământului lui Mihai Vodă"*, în *Conv. Lit.*, LII (1920), p. 370—380; *N. IORGA, O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, în *Mem Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. V (1926), p. 339—349; *B. SLĂTINEANU, Contribuțiuni la studiul portretelor lui Mihai Viteazul însoțite de un nou portret*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 203—216; *IOAN C. FILITTI, Mama și soția lui Mihai Viteazul*, Craiova, 1934, 32 p. în 8°; *N. IORGA, Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I—II, București, 1935, 299 + 226 p. în 8°; *P. P. PANAITESCU, Mihai Viteazul*, București, 1936, 269 p. în 8°; *COLONEL CONST. ZAGORIȚ, Călugărenii subt o nouă înfățișare*, Ploești, 1940, 143 p. în 8°.

XXIV

EPOCA LUI MATEI BASARAB ŞI VASILE LUPU

„Mateiu Vodă, Domn muntenesc, om fericit peste toate domniile acei ţări, nemândru, blând, dirept om de ţeară, harnic la războaie, aşa neînfrânt şi nespăimat, cât poţi să-l asemeni cu mari şi vestiţi oşteni ai lumei".

(Letopiseţul lui Miron Costin).

Urmaşii lui Mihai Viteazul. Dintre urmaşii lui Mihai Viteazul cel mai de seamă a fost *Radu Şerban* (1602—1611). El a urmat politica de alianţă cu creştinii a marelui său înaintaş şi a dovedit vitejie pe câmpul de luptă. A trebuit să poarte războiu mai întâi cu Tătarii care veneau să aşeze pe tron pe *Simion Moghilă* şi i-a silit să se retragă, după luptele dela *Ogretin* şi *Teiuşani* 13/23 şi 14/24 Septemvrie 1602). In acest războiu, a avut loc vestitul duel între boierul Stroe Buzescu şi cumnatul Hanului, în care cel dintâi a învins şi a ucis pe ultimul, fiind însă şi el rănit greu la cap din care cauză i s'a tras moartea.

Pe piatra de mormânt a lui Stroe, la schitul *Staneşti* (Vâlcea), se vede reprezentat acest viteaz boier cum se luptă cu adversarul său şi cum îl împunge. Inscripţia, în limba română, povesteşte fapta încheind prin următoarele cuvinte: „Şi nu fu pre voia câinilor de Tătari".

Radu Şerban s'a luptat de asemenea cu *Moise Secuiul*, unul din trădătorii lui Mihai Viteazul şi care se revoltase acum împotriva împăratului Rudolf. In lupta de lângă *Braşov* (7/17 Iulie

1603), Moise, care avea şi ajutoare dela Turci şi Tătari, e înfrânt şi îşi pierde şi vieaţa ; 32 de steaguri cad în mâinile noastre.

Cronica Ţării Româneşti povesteşte astfel începutul acestei campanii : „Şi când fu la purcesul lui din Târgovişte, strânse preoţii bisericii de făcură bdenii (adică rugăciuni) şi slujbe dumnezeeşti şi-l blagosloviră toţi, rugând pe Dumnezeu să-l poarte într'această cale cu sănătate şi cu biruinţă asupra vrăjmaşilor. Şi când fu a treia zi, trecu munţii. Ear deacă înţelease Sekil Mosi, el începu a se lăuda, zicând : „Ea să vedeţi acum acel Român gros ce va să paţă, numai să-mi întinz aripa ceastă dreaptă, numai decât îl voi birui". Lucrurile ieşiră însă altfel decât crezuse fălosul Moise.

Ultimul războiu l-a purtat Radu cu *Gabriel Báthory*, principele Transilvaniei. Acesta năvălise, spre sfârşitul lui Decemvrie 1610, în Ţara Românească, pe neaşteptate, silind pe domn să fugă în Moldova. Intors cu ajutoare dela Moldoveni şi Poloni, şi având un tratat cu Imperialii, Radu intră în Ardeal şi tot lângă Braşov. în acelaşi loc chiar în care biruise pe Moise Secuiul, sfărâmă şi pe Gabriel Báthory (27 Iunie—7 Iulie 1611). Mii de Unguri rămaseră pe câmpul de luptă ; văzându-i, a doua zi, biruitorul exclamă : „Dumnezeu din cer a dat aceasta ; eu sunt prea slab pentru a săvârşi".

Cronica Ţării Româneşti povesteşte : „Şi deaderă războiu mare în zioa de Sf. Petru şi acişi deade Dumnezeu de birui pe vrăjmaşul lui, pre Bator Gabor (Gabriel Báthory !) şi multe trupuri fură tăiate de oastea lui, făcându-se de dânşii o movilă mare în lunca Braşovului. Ear Bator Gabor fugind, i-au căzut cuşma din cap, şi ca un câine s'au ascuns şi de abia au scăpat cu mare ruşine şi nu-i folosiră nimic peanele cele multe ce purta, pân'au scăpat de s'au închis la Sibiiu, că dela singur Dumnezeu au luat acea plată".

Pe când era însă în Ardeal, Turcii intră în ţară şi aşează domn pe Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul ; Radu Şerban e nevoit să ia calea pribegiei ; el îşi sfârşeşte zilele la Viena, în 1620. Mai târziu rămăşiţele sale au fost aduse la mânăstirea *Comana*, refăcută de el.

Radu Mihnea era un domn învăţat ; ştia mai multe limbi ; iubea luxul şi fastul. A domnit de două ori în Muntenia şi de două ori în Moldova. Bun diplomat, a adus servicii mari Turcilor, care îl preţuiau în chip deosebit ; a ştiut să-şi câştige însă şi simpatia vecinilor creştini (vezi şi fig. 115). In timpul ultimei sale

domnii moldovene (1623—1626), în Ţara Românească era fiul său *Alexandru Coconul* (1623—1627), care tânăr fiind — de aici porecla — cârmuia de fapt după sfaturile tatălui său. Se poate deci spune că, în acest răstimp, cele două ţări au fost într'un fel de unire, sub acelaşi domn.

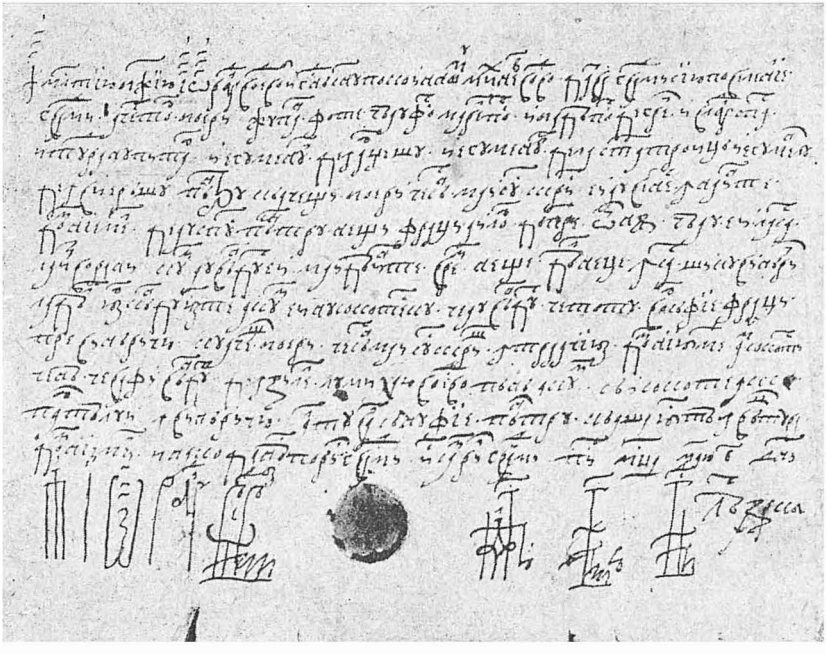

Fig. 114 — Un document dela Radu Mihnea ca domn al Ţării Româneşti, având data 3 Mai 1614 (7122). Inceputul şi sfârşitul e în slavoneşte, restul în româneşte.

A avut şi o scădere stăpânirea lui Radu Mihnea : fiscalitatea excesivă, determinată — crede Miron Costin — de fastul şi de luxul exagerat al curţii. Chiar şi boierii de rangul al doilea şi al treilea trebuiau să aibă veşminte strălucite, altfel cădeau în disgraţie.

Movileştii. In Moldova, după Ieremia Moghilă, a urmat fratele său *Simeon* (1606—1607), iar după acesta a început lupta pentru tron între urmaşii unuia şi ai celuilalt, luptă care a făcut mult rău ţării. Din cauza ambiţiei sale nepotolite, dorind să-şi vadă

toţi feciorii pe tron, văduva lui Ieremia, doamna *Elisaveta*, a provocat dezastrul casei sale. Unul dintre feciori, *Constantin*, a pierit, înnecat în apa Niprului, pe când era dus în robie de Tătari, în

Fig. 115 — Gabriel Bethlen, Principele Transilvaniei, contemporan cu Radu Mihnea. Gravură în aramă, făcută în 1620, pe când Principele avea 40 de ani.

urma luptei nenorocite dela *Cornul lui Sas* (1612); un ginere al ei, nobilul polon *Wisznieviecki*, a pierit, se zice otrăvit; un alt ginere

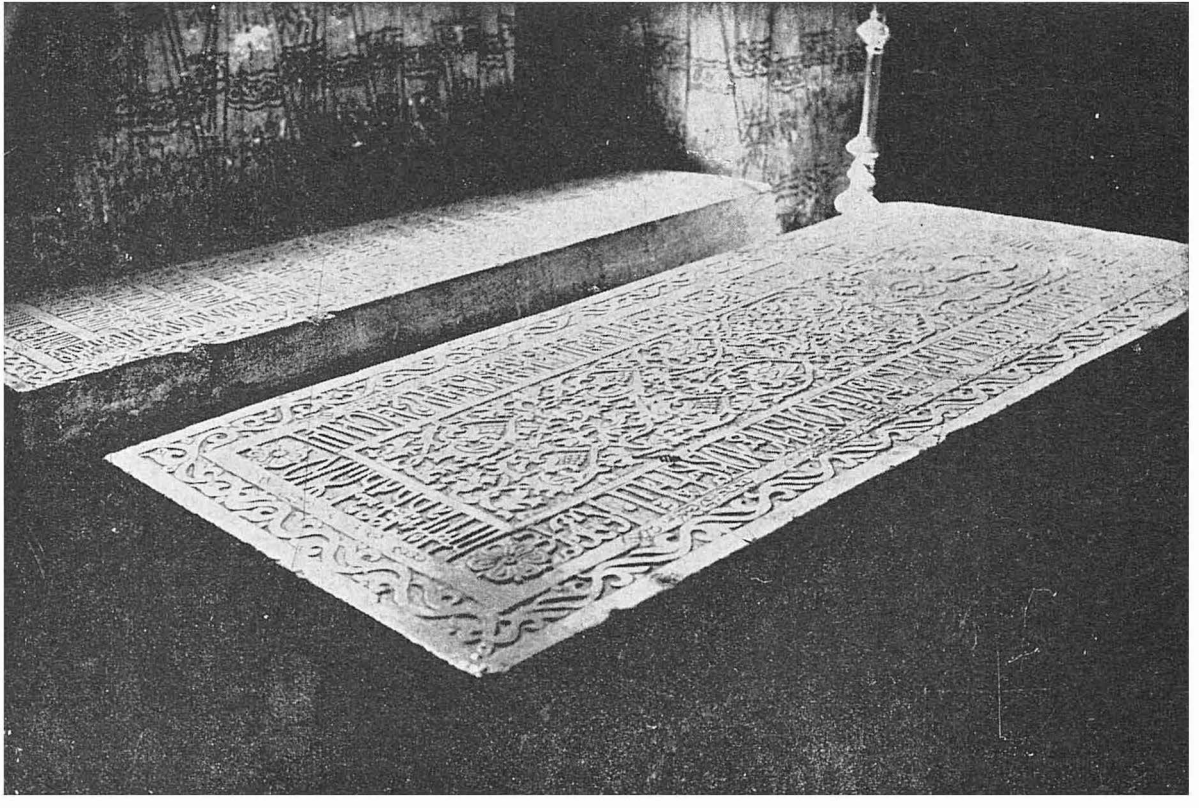

Fig. 116 — Mormântul lui Ieremia şi Simeon Moghilă, la Suceviţa. Cel din faţă e a lui Ieremia. Inscripţiile sunt în limba slavă.

Corecki, tot nobil polon, apoi fiii ei *Alexandru Vodă* şi *Bogdan* şi ea însăşi au ajuns robi la Turci, în urma înfrângerii dela *Drăcşani* (3 August 1616).

Povesteşte Miron Costin lupta care s'a dat în acest loc între puţina oaste — mai mult Poloni — a doamnei Elisaveta şi Turcii şi Tătarii care aduceau ca domn pe Radu Mihnea. Şi după ce arată cum au fost luaţi robi, adaogă amănuntul că doamna a isprăvit în haremul unui agă iar fiul ei Bogdan s'a turcit. Inainte de a porni din ţară, doamna Elisaveta şi-a tăiat părul şi l-a trimis la ctitoria soţului ei, la mânăstirea Sucevita (vezi fig. 123), unde şi astăzi se poate vedea într'o sferă de argint sub policandru.

Tot în această epocă a domnit în Moldova, în două rânduri, *Ştefan Tomşa* (1611—1615 şi 1621—1623) care s'a purtat aspru cu boierii, tăind, în urma unei răscoale, o sumă dintre ei, dar care a ocrotit sărăcimea.

O menţiune merită şi *Gaspar Graţiani*, Morlac de neam, care a ocupat tronul în 1619—1620. Seamănă în unele privinţe cu Despot, având un sfârşit asemănător. El s'a răsculat împotriva Turcilor ; i-a măcelărit pe cei din Iaşi — cum făcuse mai înainte Aron-Vodă — dar cu tot ajutorul dat de Poloni, n'a putut rezista oastei Sultanului (lupta dela *Ţuţora*, 9/19—10/20 Septemvrie, 1620) şi a fost ucis de doi boieri, pe când se îndrepta spre Ardeal.

Inrudit cu Movileştii, *Miron Vodă Barnowski* a domnit trei ani şi jumătate (Ianuarie 1626—Iulie 1629) şi a lăsat cea mai bună amintire. Era evlavios — a ridicat şi a reparat o sumă de biserici şi mânăstiri — şi iubit de ţară.. Miron Costin ni-l înfăţişează ca „foarte trufaş şi la portu hainelor mândru ; eară la inimă foarte direpţ, blând, şi nelacom". A avut un sfârşit tragic în 1633, tocmai când ţara îi alesese pentru a doua oară domn, find decapitat, de către Turci, care-l bănuia că vrea să treacă de partea Polonilor. Bănuiala era provocată de influenţa considerabilă pe care au exercitat-o într'adevăr Polonii asupra Moldovei în epoca Movileştilor, după cum am văzut, în repetate rânduri cu armele ; Barnowski a fost însă nevinovat, după cum nevinovat va fi, mai târziu, Brâncoveanu.

Creşterea influenţei greceşti. In timpul primelor trei decenii ale veacului al XVII-lea, constatăm o creştere a influenţei greceşti în ţările noastre. Această influenţă era veche şi se mani-

festase pe diferite căi. Mai întâi, pe cale bisericească : primii mitropoliţi ai Ţării Româneşti fuseseră Greci, trimişi de Patriarhia din Constantinopol ; mai târziu, veniseră călugări greci dela Muntele Athos ; numărul lor a sporit atunci când s'a introdus obiceiul în ţările noastre *să se închine* mânăstirile de aici către alte mânăstiri

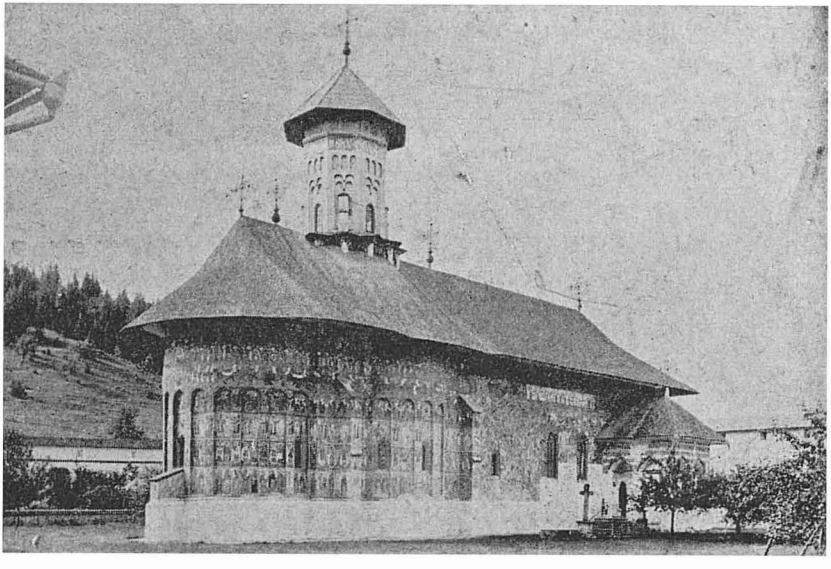

Fig. 117 — Biserica mânăstirii Sucevita, ctitoria Movileştilor. E unul din cele mai frumoase şi mai elegante lăcaşuri bisericeşti din întreaga ţară. Pereţii exteriori sunt acoperiţi cu picturi ; acoperişul e de şindrilă.

vestite din răsărit, să se pună, cu alte cuvinte, sub ocrotirea şi conducerea acestora. A doua cale era cea politică. Printre dregătorii noştri, unii au fost Greci, din Grecii aceia care s'au refugiat la noi în timp ce Turcii cucereau Peninsula Balcanică şi Constantinopolul, sau din aceia care au locuit şi după cucerire în Constantinopol şi au ajuns, cu vremea, la o însemnătate deosebită. In veacul al XVI-lea, o sumă dintre domnii noştri, între alţii Petru Şchiopul, s'au înrudit chiar cu familiile de seamă greceşti. In sfârşit, a treia cale de influenţă era cea economică : mulţi dintre negustorii Ţărilor Româneşti, încă din veacul al XIV-lea, era Greci ; ei se întâlneau mai ales în oraşele dela Dunăre şi în Capitală. In veacul al XVI-lea,

se ocupau mult cu negoţul de vite, în special de oi, pentru aprovizionarea Constantinopolului.

Mişcările împotriva Grecilor. Radu Mihnea a fost unul dintre domnii care s'au înconjurat mai mult de Greci, dându-le dregătorii însemnate, aducătoare de venit. Această preferinţă a nemulţumit însă pe boierii de ţară. Unul dintre aceştia, *Bărcan Stolnicul* formă, împreună cu câţiva tovarăşi, un complot împotriva domnului ; fu însă descoperit şi decapitat. A doua mişcare, mai

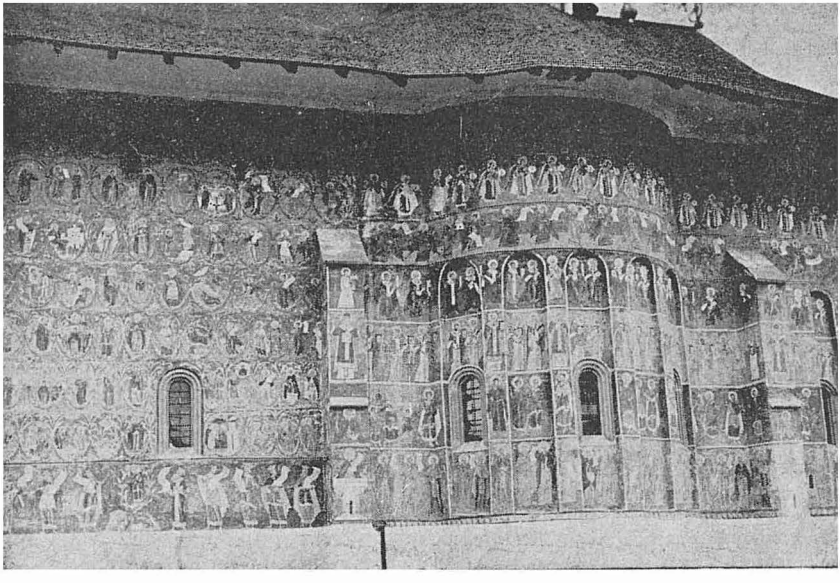

Fig. 118 — O parte din minunatele fresce care acoperă pereţii exteriori ai bisericii mânăstirii Sucevţa. Colorile sunt aşa de vii, aşa de bine păstrate, încât nu-ţi vine să crezi că au peste 300 de ani vechime.

însemnată, avu loc în 1617 ; conducător, de data aceasta, era *Lupu paharnicul Mehedinţeanu.* El izbuti să gonească din scaun pe *Alexandru Iliaş* care sprijinea pe Greci şi mai mult decât Radu Mihnea ; fură ucişi o sumă de Greci, boieri, prelaţi şi negustori ; plăti însă şi Lupu cu vieaţa încercarea sa, deoarece, sub domnul următor, el fu prins cu vicleşug de către Turci şi tras în ţeapă. Abia cea de a treia mişcare va reuşi : ea va avea drept urmare venirea pe tron a lui *Matei Basarab.* Această a treia mişcare, pornită de boierii

olteni, a început sub *Leon Vodă;* la început, răsculaţii au fost învinşi şi au trebuit să se refugieze în Ardeal, unde principele Gheorghe Rákoczy I i-a primit bine şi i-a ajutat; venind cu forţe noi, ei izbutesc de data aceasta, biruind într'o luptă, în marginea Bucureştilor, lângă mânăstirea Plumbuita, pe noul domn *Radu Iliaş* care fugi „cu mare spaimă şi cu capul gol" (25 Octomvrie 1632).

Câteva luni mai târziu, în Aprilie 1633, izbucnea şi în Moldova o mişcare împotriva domnului Alexandru Iliaş — acelaşi pe care-l gonise din Muntenia Lupu Mehedinţeanu — şi a sfetnicilor săi greci. In fruntea nemulţumiţilor era vornicul *Vasile Lupu.* Domnul e nevoit să plece şi de data aceasta; tronul nu e ocupat însă de conducătorul răsculaţilor decât în anul următor, 1634.

Matei Basarab şi Vasile Lupu. *Matei Basarab* (1633—1654), originar din Oltenia, a fost un domn gospodar şi viteaz, cârmuind cu pricepere ţara şi ştiind s'o apere, la nevoie, cu armele. A fost de asemenea un domn evlavios şi un sprijinitor al culturii: în vremea lui s'au ridicat multe lăcaşuri dumnezeeşti şi s'au tipărit o sumă de cărţi, bisericeşti şi laice. Cronica rezumă domnia lui în următoarele cuvinte caracteristice: „Ţara iubea pre Domn şi Domnul pre ţară".

Vasile Lupu (1634—1653) a avut şi el însuşiri deosebite: era iubitor de cultură şi evlavios, dar de o mândrie şi de o ambiţie care l-au făcut să comită greşeli şi, în cele din urmă, să piardă tronul. Iubea, întocmai ca şi Radu Mihnea, luxul şi fastul; numai nasturii dela haina lui de ceremonie făceau 100.000 de galbeni, iar bijuteriile doamnei peste 400.000. De aceea, Miron Costin şi spune că era „om cu hirea înaltă şi mai mult împărătească decât domnească", aşa dar nepotrivită cu mijloacele Moldovei.

Lupu voia să cuprindă şi Ţara Românească, spre a pune ca domn acolo pe fiul său *Ioan,* un tânăr firav, bolnăvicios. In acest scop, face el o primă expediţie în 1637, nereuşită, fiind nevoit să se retragă în faţa lui Matei căruia-i venise în ajutor şi o oaste de Ardeleni, trimisă de Gheorghe Rákoczy. A doua încercare are loc în 1639; şi de data aceasta, ea dă greş. Moldovenii sunt bătuţi rău între satele *Ojogeni* şi *Nenişori* (azi satul Armăşeşti în jud. Ialomiţa); Vasile Lupu abia scapă cu fuga la Brăila şi de acolo trebue să plece pe furiş, deoarece era să fie prins de Turci.

După această a doua înfrângere, relaţiile se restabilesc; ca

semn de pace şi de bunăvoinţă, fiecare din cei doi domni zideşte un lăcaş dumnezeiesc în ţara celuilalt. Matei înalţă mânăstirea *Soveja*, în ţinutul Putnei, iar Vasile reface biserica *Stelea* din Târgovişte. Cei zece ani care urmează sunt ani de linişte şi de belşug. Abia în 1649 are loc o ciocnire cu Tătarii, provocată însă de Moldoveni care iau acestora o parte din prada cu care se întorceau din Polonia. Drept răspuns, Hanul trimite, în anul următor, o oaste asupra Moldovei ; odată cu ea, năvăliră şi *Cazacii*. Aceştia erau o

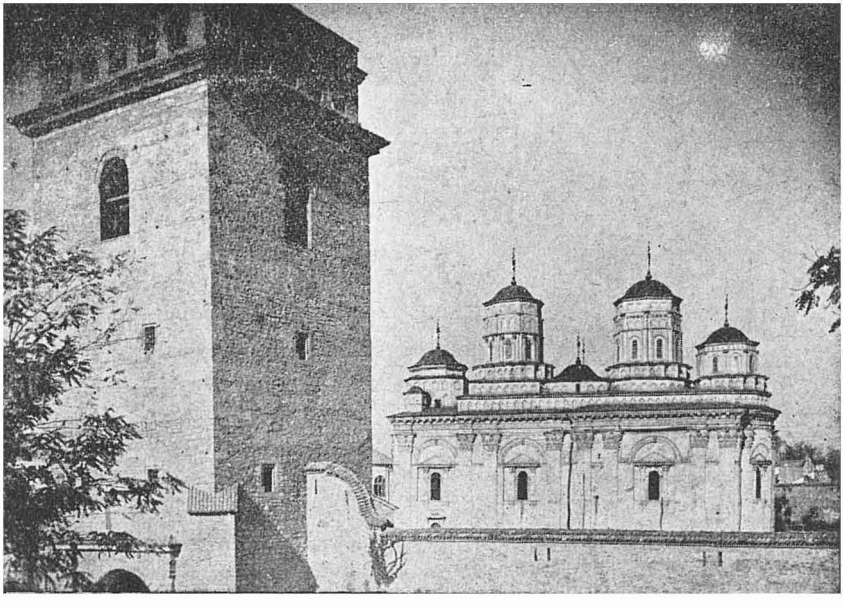

Fig. 119 — Biserica Golia din Iaşi, ctitoria lui Vasile Lupu. Numele şi-l trage dela primul ctitor, boierul Golâe.

strânsură de oameni de toate naţiile, locuiau în Ucraina, în special în regiunea dela pragurile sau cataractele Niprului şi ascultau de Poloni. In 1648, din cauza prigonirilor, se răscoală însă, având în frunte pe hatmanul *Bogdan Hmielniţki*. Bogdan voia să-şi facă legături între vecini şi se gândise să căsătorească pe fiul său *Timuş* cu *Ruxandra*, frumoasa fiică a lui Vasile Lupu. Acesta însă nu voia să dea un răspuns lămurit şi pe drept cuvânt : feciorul hatmanului era doar un barbar faţă de rafinata domniţă moldoveană ;

Fig. 120 — Biserica Trei Ierarhi din Iaşi, ctitoria lui Vasile Lupu. Intreaga clădire e acoperită cu sculpturi în piatră, de o mare varietate. Refăcută de către Regele Carol I.

ca mijloc de convingere, năvăliră Cazacii împreună cu Tătarii. Ţara fu arsă şi prădată ; se luară mulţi robi şi Vasile Lupu trebui să consimtă la nuntă care se şi făcu, în 1652, la Iaşi, cu alaiu mare. Hmielniţchi făgădui, în schimb, ajutor la nevoie.

Această alianţă a domnului Moldovei cu Cazacii nelinişti însă atât pe Matei Basarab cât şi pe noul principe al Transilvaniei, *Gheorghe Rákoczy al II-lea.* Ei se sfătuiră să-l îndepărteze deci de pe tron şi dădură, în acest scop, ajutor de oaste unui boier moldovean, logofătul Gheorghe Ştefan, care râvnea domnia. Vasile Lupu fu surprins nepregătit şi trebui să fugă la Hotin, iar de acolo peste Nistru, aşteptând ajutor dela ginerele său Timuş. Acesta sosi într'adevăr, Gheorghe Ştefan fu respins, dar biruitorii, în loc să fie mulţumiţi cu atâta, porniră mai departe, peste Milcov, spre a pedepsi pe Matei. In lupta care avu loc la *Finta,* vitejia bătrânului domn muntean triumfă iarăşi ; deşi rănit la picior de un glonţ, acesta stătu în mijlocul ostaşilor săi, luptând alături de ei şi îmbărbătându-i. Silit să se retragă, cu pierderi grele, Vasile fu urmărit de Gheorghe Ştefan care luă de data aceasta definitiv domnia. Timuş îşi găsi moartea apărând cetatea Sucevei, iar socrul său trebui să plece peste Nistru şi de acolo la Constantinopol, unde îşi isprăvi vieaţa.

Un an după lupta dela Finta, în 1654, închise ochii şi Matei Basarab. Cu puţin înainte de moarte, avu el durerea să vadă o răscoală a Seimenilor şi Dorobanţilor, ostaşi cu plată, care făcură multe neorânduieli, cerând sporirea soldelor, şi uciseră şi câţiva boieri. Inmormântate mai întâi în Biserica Domnească din Târgovişte, rămăşiţele pământeşti ale voievodului au fost duse mai târziu la *Arnota,* ctitoria sa din judeţul Vâlcea. Tot Matei a zidit şi mânăstirile *Căldăruşani, Strehaia, Dintr'un lemn* (Vâlcea), etc., precum şi multe biserici şi schituri. Dintre ctitoriile lui Vasile Lupu, cea mai însemnată este *Trei Ierarhi* din Iaşi, foarte bogat împodobită cu sculpturi în piatră ; a fost refăcută de Regele Carol I (vezi fig. 119, 120 şi 121).

Pentru activitatea culturală din vremea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, a se vedea lecţiile XXVI şi XXVII.

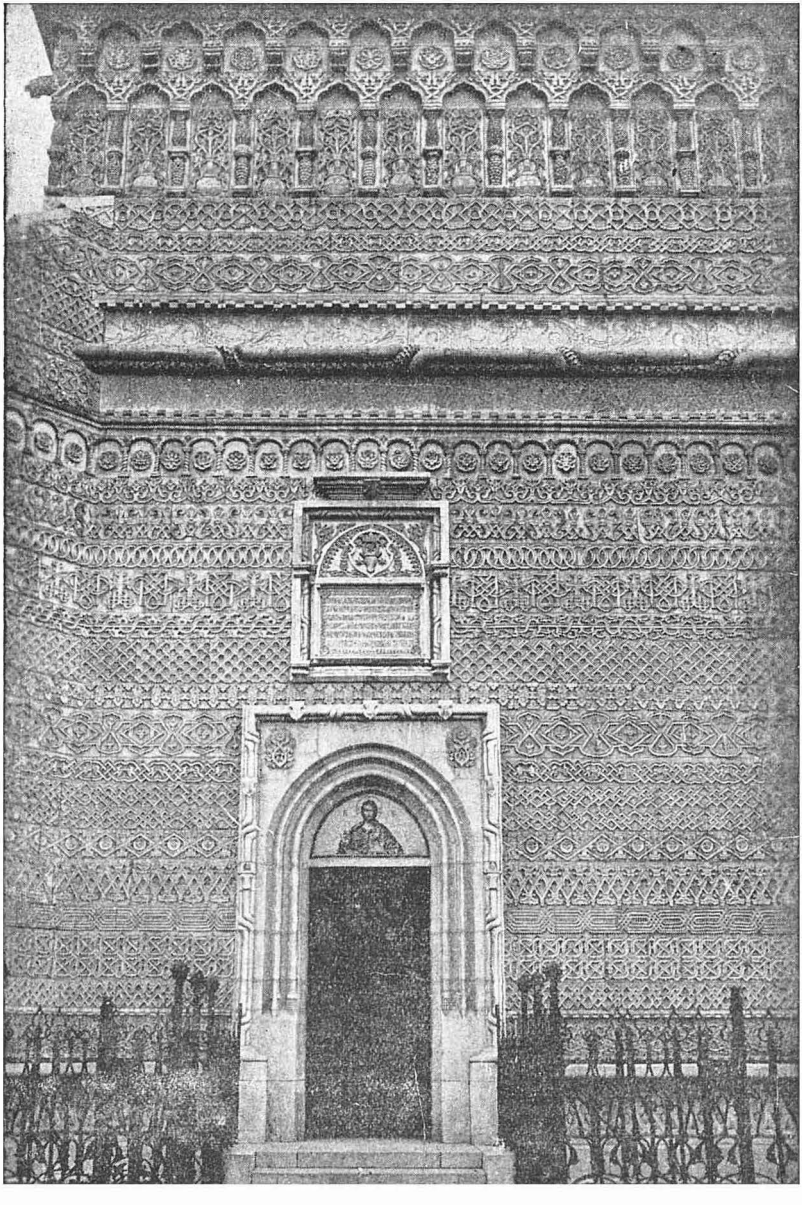

Fig. 121 — Detaliu dela Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Uşa de intrare, uşor ogivală, şi pisania. Se observă bine dantela de piatra sculptată care acoperă zidurile lacaşului.

BIBLIOGRAFIE

Urmaşii lui Mihai Viteazul. GENERAL P. V. NĂSTUREL, Luptele dela Ogretin şi Teişani din zilele de 13 şi 14 Septemvrie 1602 (7111), în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2. t. XXXII (1909—1910), p. 845—864 ; *V. MOTOGNA, Războaiele lui Radu Şerban (1602—1611)*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad Rom.*, s. 3, t. VI (1927), p. 241—321.

Movileştii. N. IORGA, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul dela 1602 la 1699, în *Studii şi Documente*, IV, Bucureşti, 1902, p. I—CCCXV ; *N IORGA, „Doamna lui Ieremia Vodă"*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXII (1909—1910), p. 1019—1078 ; *AUREL H. GOLIMAS, Lupta decisivă dela Tătăreni şi capitularea dorobanţilor deasupra Tăuteştilor, 22 Noemvrie 1615*, Iaşi, 1935, 30 p. in 16⁰.

Influenţa grecească. Mişcările contra Grecilor. D. RUSSO, Elenismul în România, Bucureşti, 1913, 70 p. in 8⁰.

Matei Basarab şi Vasile Lupu. ION SÂRBU, Matei Voda Băsărabăs auswärtige Beziehungen 1632—1654, Leipzig, 1899, XI + 356 p. in 8⁰ ; *LT COLONEL I. ANASTASIU, Bătălia dela Finta*, Târgovişte, 1912, 48 p. in 16⁰ ; *CONST. C. GIURESCU, Uciderea vizirului Mohamed Tabani Butuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu. O scrisoare inedită*, în *Rev. Ist.*, XII (1926), p. 98—103 ; *I. LUPAŞ, Începutul domniei lui Matei Basarab şi relaţiile lui cu Transilvania*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XII, (1932—1933), p. 347—370 ; *N IORGA, Vasile Lupu ca următor al Împăraţilor de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole şi a bisericii ortodoxe*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 207—236 ; *CONST. C. GIURESCU, Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, Paris-Bucarest 1925, 56 p. in 8⁰ ; *FR. BABINGER, Originea lui Vasile Lupu*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XIX (1937), p. 137—146 ; *CONST. C. GIURESCU, Matei Aga din Brâncoveni*, în volumul *Din trecut*, Bucureşti, 1942, p. 100—110.

XXV

ŞERBAN CANTACUZINO. CONSTANTIN BRÂNCOVEANU. DIMITRIE CANTEMIR

...Cu voia şi cu sfatul părintelui Vlădicăi şi a egumenilor şi a boiarilor şi al tuturor căpeteniilor şi a toată ţara rugându-mi-se, ne-au rădicat Domn, iar Domnia Mea aceasta nu o aş fi pohtit... că de nici unile lipsă n'am fost, ci ca un Domn eram la casa mea, ci numai pentru rugăciunea tuturor... şi pentru ca să nu vină niscari striini Domni asupra ţărăi şi a săracilor să-i necăjească făr'de milă şi să pustiiască ţara, pentru aceia am luat Domnia Mea iugul acesta asupra Domniei Meale".

(Scrisoarea lui Brâncoveanu din 23 Noemvrie 1688 către egumenul mânăstirii Brâncoveni).

Urmaşii lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. După domniile lungi ale lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, urmară, atât într'o ţară cât şi în cealaltă, o serie de domnii scurte şi fără prea mare însemnătate. In Muntenia, trebue pomenit mai întâi *Constantin Şerban Basarab* (1654—1658), zis şi *Cârnul*, fiul nelegitim al lui Radu Şerban şi succesorul la tron al lui Matei. Porecla lui se explică prin aceea că fiind bănuit că ar umbla după domnie, fusese „însemnat" la nas de către Matei Basarab. In timpul lui, Seimenii şi Dorobanţii se răsculară din nou, ucizând 15 boieri şi jefuind până

şi bisericile. Domnul făcu atunci apel la Gheorghe Rákoczy al II-lea, Principele Transilvaniei, care-i era prieten, şi la Gheorghe Ştefan, Domnul Moldovei. Aceştia trimiseră într'adevăr câte o armată şi în lupta dela *Şoplea*, răsculaţii fură sfărâmaţi de către Ardeleni ; urmă apoi o adevărată vânătoare a celor scăpaţi din luptă. Rezultatul final fu din cele mai rele pentru puterea noastră militară. Intr'adevăr, odată desfiinţaţi Seimenii şi Dorobanţii, oastea munteană rămase cu totul slăbită, ne mai putând constitui, ca în trecut, un mijloc de apărare a ţării şi a domnului ei. Dacă Brâncoveanu ar fi avut armata lui Matei Basarab, el n'ar fi sfârşit sub sabia călăului, la Constantinopol.

Contemporan cu Constantin Şerban, e, în Moldova, *Gheorghe Ştefan* (1654—1658). Şi acesta stă în relaţii bune cu Principele Transilvaniei, Gheorghe Rákoczy al II-lea. Din cauza legăturii care era între cele trei ţări româneşti, legătură care amintea pe aceea mai veche, din vremea lui Mihai Viteazul, Turcii devin bănuitori. Ei se folosesc de faptul că Rákoczy întreprinde fără voia lor, o expediţie în Polonia (voia să ocupe tronul acesteia !), expediţie la care trimit câte un detaşament şi Gheorghe Ştefan şi Constantin Şerban, pentru a scoate din domnie pe aceştia doi. Rákoczy însuşi e înlocuit şi moare curând după aceea (8 Iunie 1660) de pe urma rănilor căpătate într'o luptă cu Turcii.

După ieşirea din domnie, atât Constantin Şerban cât şi Gheorghe Ştefan au pribegit multă vreme prin străini, trăgând mereu nădejde şi încercând să-şi recapete domniile. Cel dintâi a ajuns chiar, pentru scurtă vreme, să stăpânească Moldova, la începutul anului 1661 ; şi-a sfârşit vieaţa la Waniowice, în Polonia, în 1685. Constantin Şerban a zidit biserica Patriarhiei din Bucureşti (vezi fig. 122), o biserică în satul Tinăud din Ardeal şi alte două în nordul Ungariei. Gheorghe Ştefan a colindat prin multe ţări ; a fost în Austria, în Prusia, în Rusia, — cu al cărei ţar încheiase, pe când era domn, un tratat — chiar şi în Suedia ; şi-a sfârşit zilele la Stettin, în 1688. Rămăşiţele sale pământeşti au fost aduse în ţară şi îngropate la mânăstirea Caşin, ctitoria sa.

Partidele boiereşti muntene. In vremea aceasta, boierimea munteană ajunsese foarte puternică şi bogată ; ea era împărţită în două partide : una a Cantacuzinilor, având în frunte pe postelnicul Constantin Cantacuzino, boier înţelept şi foarte avut, frun-

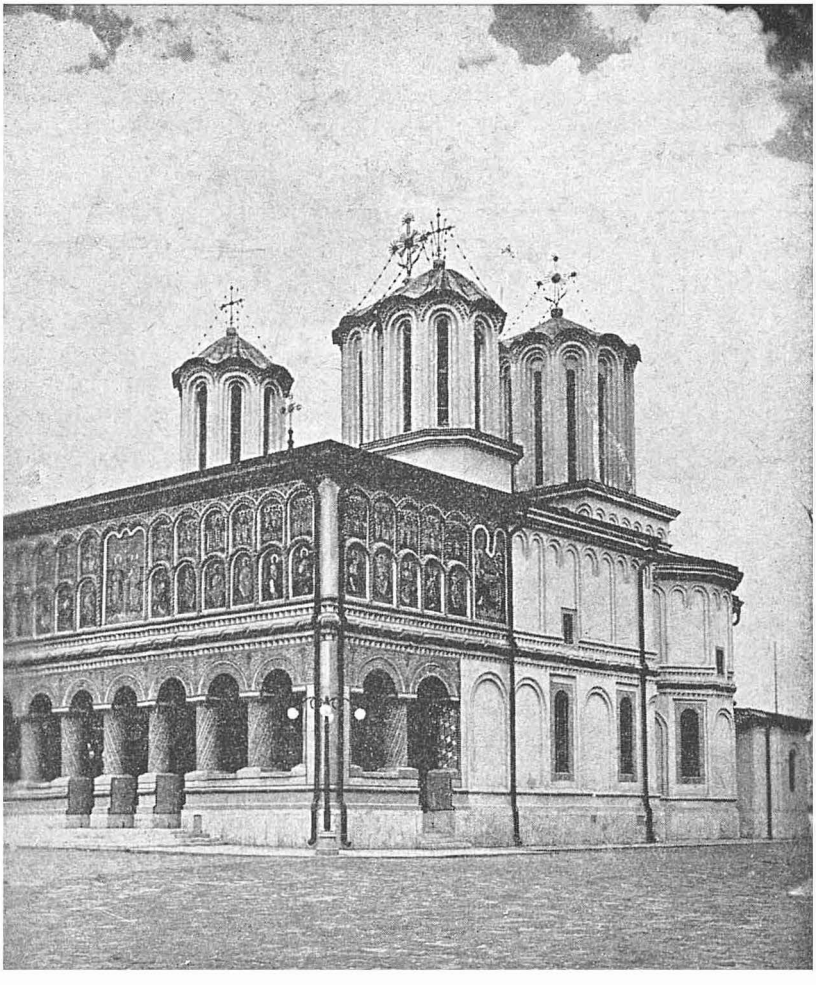

Fig. 122 — Biserica Patriarhiei din Bucureşti, ctitoria lui Constantin Şerban Basarab, după lucrările de restaurare făcute în vremea noastră de către răposatul Patriarh Miron Cristea.

taşul boierimei muntene ; cealaltă, a Bălenilor, după numele lui Gheorghe Băleanu, marele ban.

Constantin Cantacuzino era ginerele lui Radu Şerban : luase în căsătorie pe fiica acestuia, Elena. A avut şase feciori, toţi mari dregători, unul dintre ei, *Şerban*, a ajuns chiar domn ; altul, *Constantin*, mare stolnic, a fost cel mai învăţat boier al vremii sale. Una din fiicele Postelnicului a ţinut în căsătorie pe Papa Brâncoveanu, tatăl viitorului domn.

In urma unor intrigi şi a unor pâri nedrepte ale boierului Stroe Leurdeanu, din partida Bălenilor, postelnicul Constantin Cantacuzino este ridicat dela moşia sa din Prahova, dus la mânăstirea Snagov şi sugrumat (1663). După mazilirea lui *Grigoraşcu Ghica*, domnul din ordinul căruia se făcuse această crimă şi care îndată după aceea se căise amar de gestul său, soţia şi feciorii celui ucis începură însă o acţiune energică de reabilitare a Postelnicului şi de pedepsire a lui Stroe Leurdeanu. Acţiunea lor e încununată, în cele din urmă, de succes ; mai mult chiar, unul dintre feciori, şi anume Şerban, izbuteşte să ia domnia (1678).

In răstimpul dintre 1663, când a fost ucis Postelnicul şi 1678, când s'a suit pe tron fiul său, s'au perindat în Ţara Românească patru domni ; mai de seamă este *Antonie Vodă din Popeşti*, un bătrân blând şi bun ; în vremea lui are loc pedepsirea lui Stroe Leurdeanu şi reabilitarea memoriei Postelnicului.

Şerban Cantacuzino (1678—1688) era înalt, avea o înfăţişare impunătoare, maiestoasă şi o voce foarte puternică. La început, a pedepsit şi a persecutat pe mai mulţi dintre membrii partidei adverse ; mai târziu, a căutat să curme conflictul, căsătorind pe una din fiicele sale cu nepotul lui Gheorghe Băleanu.

Radu Popescu, cronicarul partidei Bălenilor, descrie astfel începutul domniei : „Mare şi întunecat nour şi plin de fulgere şi trăsnete au căzut pe Ţara Rumânească cu Şărban Vodă, carele ca cu neşte trăsnete cu răotatia lui au spart şi au dăzrădăcinat nenumărate case de boiari şi de slujitori şi de săraci şi pre mulţi au omorît cu multe feluri de cazne şi i-au sărăcit cu multe feliuri de pedepse".

Şerban Cantacuzino însoţeşte pe Turci în campania pe care o fac aceştia împotriva Imperialilor, asediind Viena (1683). Fiindcă era însă cu sufletul de partea creştinilor, el nu pune în tunurile

sale ghiulele adevărate, ci unele care nu făceau stricăciuni. Mulţumită rezistenţei eroice a garnizoanei sale şi mai ales ajutorului pe care i-l dă Ioan Sobieski, regele Poloniei, Viena rezistă asediului, Turcii, dimpotrivă, suferă o mare înfrângere ; în retragere, ei părăsesc bagajele şi muniţiile. Această înfrângere e începutul decăderii turceşti ; în 1686 e cucerită *Buda*, unde steagul cu semiluna flutura din timpul sultanului Soliman al II-lea ; în anul urmă-

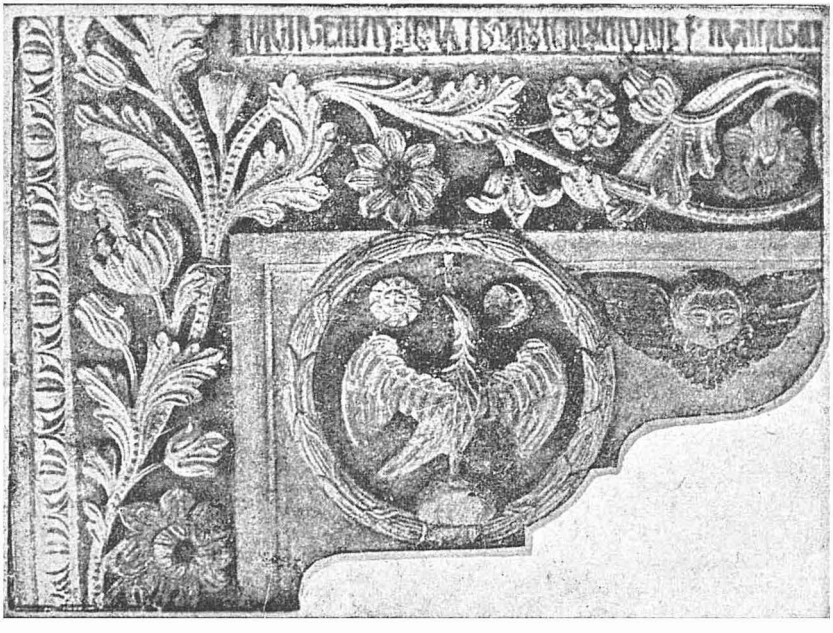

Fig. 123 — Detaliu dela biserica mânăstirii Hurez : chenarul de piatră sculptată al uşii de intrare ; Stema ţării : vulturul cu crucea în cioc. Deasupra, sfârşitul pisaniei.

tor creştinii repurtează o mare biruinţă la *Mohács*, acolo unde fuseseră înfrânţi mai bine de un veac şi jumătate înainte. In felul acesta armatele împăratului *Leopold* ajung la hotarul Ţării Româneşti. Şerban Cantacuzino se hotărăşte atunci să înceapă tratative cu creştinii, spre a scăpa de suzeranitatea turcească. Se fac propuneri de o parte şi de alta, dar tocmai când era să se încheie actul, în care scop trimisese o numeroasă delegaţie la Viena, în frunte cu unul din fraţii săi, Şerban moare.

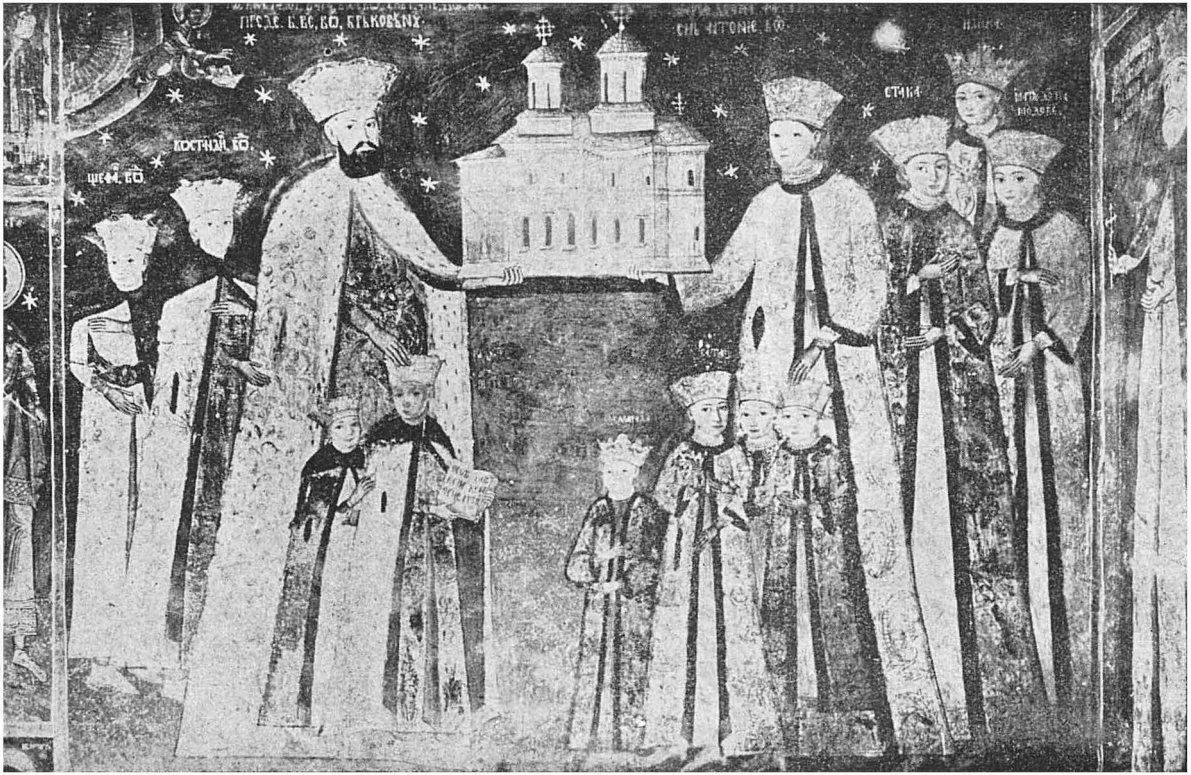

Fig 124 — Constantin Brâncoveanu, soţia sa Doamna Marica şi copiii lor, pe tabloul ctitoricesc dela Hurezi. Chipurile sunt bine redate; e opera unui zugrav de talent.

Domnia lui e însemnată şi prin fapte de ordin cultural. El întemeiază, la Bucureşti, în 1679, o şcoală de învăţătură superioară, sau, cum se spunea atunci, o Academie, unde cursurile se făceau însă în greceasca veche. Tot el pune să se traducă în româneşte mai multe cărţi bisericeşti, dintre care cea mai însemnată e *Biblia* (1688). A zidit mânăstirea *Cotroceni* unde i se află şi mormântul.

Constantin Brâncoveanu (1688—1714) a avut una din domniile cele mai lungi din istoria Munteniei. Nepot al lui Şerban Cantacuzino — mamă sa era sora fostului domn — fruntaş între dregători — era vel logofăt — stăpânind o avere însemnată şi mulţumit cu situaţia sa, el nu voia tronul ; a fost însă împins să-l primească de către ceilalţi boieri care-i preţuiau firea chibzuită, paşnică şi aleasă (vezi fig. 122).

Cronica ţării ne arată cum s'au petrecut lucrurile : „Logofete — i-au spus boierii — noi cu toţii pohtim să ne fii domn". Brâncoveanu „zise : Dar ce aş vrea eu cu Domnia ? De vreme ce ca un Domn sânt la casa mea, nu-mi trebueşte să fiu ; ear ei ziseră : Ne rugăm nu lăsa ţeara să intre alţi oameni, sau răi sau nebuni, să o strice, ci fii ! Şi-l luară de mâni şi-l împingea de spate şi acolea fiind şi un Capegiu împărătesc pentru trebi împărăteşti, îl dusease şi pre el la Mitropolie, şi duseră caftan la Capegi-başa al împăratului de l-au îmbrăcat cu caftan şi intrară în biserică de au citit molitvele de domnie şi au mers de i-au sărutat mâna, zicându-i : Mulţi ani !"

La începutul domniei, armatele împăratului Leopold au intrat în ţară şi au stat câtăva vreme, făcând tot felul de rechiziţii, cerând hrană, furaje şi altele. Sosind însă Tătarii, ele se retrag în Ardeal, urmărite de aceştia şi de Brâncoveanu ; între *Zărneşti* şi *Tohani* are loc lupta (1690) în care Austriacii sunt învinşi iar comandantul lor, generalul Heissler, e prins. Dar nu după mult timp, relaţiile se restabilesc, ba chiar în 1695, Brâncoveanu e făcut „Principe al Sfântului Imperiu". Sultanul, la rândul lui, îl întăreşte în scaun : situaţia domnului muntean era din cele mai tari.

In acelaşi an, se reiau luptele dintre Austriaci şi Turci, care lânceziseră în ultimul timp. La *Zenta*, în 1697, cei dintâi repurtează o victorie strălucită : urmarea fu pacea dela *Karlovitz* (1699), prin care ei capătă Ungaria şi Ardealul, Turcii rămânând, la nord de Dunăre, numai cu Banatul Timişoarei. In acelaşi an, Brâncoveanu capătă dela Sultan domnia *pe vieaţă*. Aceasta însă nu împiedecă, patru ani mai târziu, (1703) să fie chemat, în urma intri-

gilor duşmanilor lui, la Poartă ; o asemenea chemare era întotdeauna cu primejdia tronului, ba chiar şi a vieţii. Mulţumită însă numeroaselor pungi de bani pe care le dă, Brâncoveanu nu pate nimic de data aceasta ; el întâlneşte la Adrianopol pe marele vizir,

Fig. 125 — Pisania, pe o placă de marmoră, a palatului dela Potlogi. Iată-i cuprinsul : „Aceste case den temeliia lor sânt înălţate de luminatul domn Io Costandin Basarab Voevod fiului său Costandin Brâncoveanul ; începându-le şi sfârşindu-le la leat 7206 (1698) şi la al zecelea an de domniei sale, ispravnic fiind Mihai vt(ori) post(elnic) Corbeanu". Muzeul Militar Bucureşti.

îl atrage de partea sa şi se întoarce din nou în scaun. Urmează apoi o epocă liniştită, de belşug, cea mai frumoasă epocă din domnia lui. Voievodul, înconjurat de o familie numeroasă, clădeşte palate,

biserici şi mânăstiri, încurajează arta, sprijină pe cărturari, duce o vieaţă plăcută, în strălucire şi lux.

Această vreme fericită ţine până în 1711, când izbucneşte un nou războiu, de data aceasta între Turci şi Ruşi. Brâncoveanu stă în rezervă, voind să vadă cine va birui ; un boier de al său care-i era şi rudă, spătarul Toma Cantacuzino, trece însă cu o parte din călărime la Ruşi, şi le ajută să cucerească Brăila. Impotriva aşteptărilor, de data aceasta, biruiră Turcii şi ei începură să bănuiască pe domn de necredinţă. Se adăogară apoi intrigile duşmanilor săi — şi între aceştia erau chiar boieri din apropierea tronului, mai mult chiar, *rude* de ale sale ca stolnicul Constantin Cantacuzino — se adăogă în sfârşit, faptul că Brâncoveanul dăduse să i se bată în Ardeal o medalie de aur cu chipul său, ceea ce putea fi considerat ca un semn de independenţă. (In realitate o făcuse spre a sărbători împlinirea a 60 de ani). Toate acestea grăbiră sfârşitul bogatului domn muntean, a cărui uriaşă avere era şi ea o pricină de pierzare. In apropierea Paştilor, în anul 1714, sosi la Bucureşti un trimis al Sultanului. Brâncoveanu îl primi în divan, nebănuind nimic, când deodată văzu că i se pune pe umăr năframa de mătase neagră, semnul maziliei. Fără să încerce o împotrivire, porni el împreună cu familia (vezi fig. 122), şi o parte din averi, la Constantinopol. Aci fu închis la Edicule (înseamnă „Şapte Turnuri"), i se confiscară toate bunurile, până şi banii pe care-i avea depuşi la Veneţia — 400.000 lei — şi în ziua de 15 August, când împlinea cei 60 de ani, fu pornit, în picioarele goale, la locul de osândă. Intâi se tăie capul sfetnicului său de încredere, Ienache Văcărescu, apoi capetele celor patru feciori, Constantin, Ştefan, Radu şi Matei ; la urmă, după ce văzuse toată grozăvia, capul lui însuşi.. Trupul îi fu adus, mai târziu, în ţară şi îngropat la Biserica Sf. Gheorghe Nou din Bucureşti, zidită de el, sub o candelă pusă de soţia sa *Marica.*

Candela, descoperită în 1914, tocmai când se împlineau două sute de ani dela moartea domnului martir, are următoarea inscripţie : „Această candelă, ce s'au dat la Sfeti Gheorghe cel Nou, luminează unde odihnesc oasele fericitului Domn Io Costandin Brâncoveanul Basarab Voevod şi iaste făcută de Doamna Măriei Sale Maria, carea şi Măria Sa nădăjduiaşte în Domnul iarăşi aice să i se odihnească oasele, Iulie în 12 zile 7228" (1720).

Brâncoveanu a fost un mare ctitor de lăcaşuri sfinte: el a înălţat sau a refăcut numeroase biserici şi mânăstiri, atât în ţară cât şi în afara ei. Cea mai frumoasă e mânăstirea *Hurezul* din judeţul Vâlcea, cu elegante sculpturi în piatră (vezi fig. 123).

Zidi de asemenea o serie de palate, în diferite puncte ale ţării. Ridică un palat la *Potlogi*, pentru fiul său Constantin (v. fig. 125); un al doilea la *Mogoşoaia, pentru fiul său Ştefan* (v. fig. 126). Pereţii acestui ultim palat erau împodobiţi cu picturi reprezentând că-

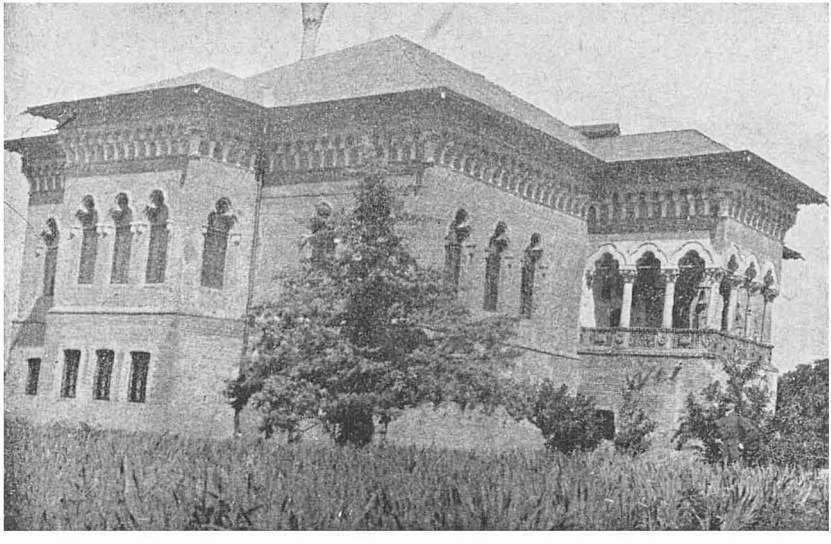

Fig. 126 — Palatul dela Mogoşoaia, clădit de Constantin Brâncoveanu pentru fiul său Ştefan. E o clădire *tipică* sub raportul stilului brâncovenesc.

lătoria din 1703, la Adrianopol. Curtea din Bucureşti, refăcută de Brâncoveanu, avea grădini frumoase şi întinse care mergeau până în apa Dâmboviţei. Alte curţi erau la *Doiceşti*, unde au lucrat meşterii italieni Pecena Levin, la *Brâncoveni*, satul lui de baştină, la *Sâmbăta de Jos*, în Ţara Făgăraşului şi în multe alte locuri.

Cantemireştii. Dintre domnii care urmează pe tronul Moldovei după Gheorghe Ştefan, merită să fie pomenit *Istrate Dabija* (1661—1665), domn de ţară, podgorean din ţinutul Putnei. A lăsat o bună amintire; a fost ultimul domn care a bătut bani moldoveneşti, bani mărunţi de aramă, numiţi „şalăi" (schilling). După el

a venit *Gheorghe Duca,* al cărui neam era din Peninsula Balcanică. A domnit în trei rânduri şi a participat şi el la asediul Vienei. In a doua şi mai ales în a treia domnie a pus biruri mari şi a deslănţuit

Fig. 127 — Steag ostăşesc moldovean din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. In partea stângă, sus, e o inscripţie în româneşte, cu următorul cuprins: „Vitejiia direaptă să biruiască".

o adevărată teroare fiscală. Fiind însă bine văzut de către Turci, cărora le făcea daruri bogate, a primit dela aceştia, şi *hătmănia Ucrainei ;* avea curţile sale peste Nistru, şi anume la *Nemirov,* pe

Bug şi la *Ţigănauca,* în faţa Sorocii. La doi ani după ce şi-a isprăvit, în condiţii jalnice, ca prizonier al Polonilor, ultima domnie, a ajuns pe tron *Constantin Cantemir* (1685—1693). Acesta era de fel din

Fig. 128 — Dimitrie Cantemir, pe când era în Rusia. Legenda ce însoţeşte acest portret îi dă titlul de Principe al Imperiului Rusesc şi al Moldovei, membru al înaltului Senat şi consilier privat al împăratului Petru cel Mare.

ţinutul Fălciului; urmase cariera ostăşească, slujise şi în armata polonă.

Cronicarul Ion Neculce îi face următorul portret sugestiv: „Acest domn Cantemir Vodă... carte nu ştia, ci numai iscălitura învăţase de o făcea; practică

bună avea ; la voroavă era sănătos ; mânca bine şi bea bine. Semne multe avea pe trup, dela războaie, în cap şi la mâini, de pe când fusese slujitor în Ţara Leşească. La stat nu era mare ; era gros, burduhos, rumân la faţă, buzat ; barba îi era albă ca zăpada".

In timpul lui, fac Leşii două expediţii în Moldova ; în cea de a doua are loc asediul Cetăţii Neamţului când armata regelui Sobieski, salvatorul Vienei, e ţinută pe loc zile întregi de 9 vânători (numiţi, în mod greşit, în urma nuvelei lui Negruzzi, *plăeşi :* aceştia n'au existat decât în Muntenia şi în Ardeal !).

Dintre fiii lui Cantemir, cel mai de seamă a fost Dimittrie care a domnit şi el, scurt timp însă între anii 1710 — 1711 (vezi fig. 128). Era foarte învăţat, îşi făcuse legături strânse cu marii demnitari dela Poartă şi Turcii credeau, dându-i tronul, că vor avea în el un domn cu totul devotat intereselor lor. S'a întâmplat însă tocmai dimpotrivă. Când Petru cel Mare, ţarul Rusiei, începe războiul cu Turcii, în 1711, Dimitrie Cantemir, cunoscând slăbiciunea acestora din urmă, trece de partea lui. Prin convenţia încheiată cu acest prilej, Moldova urma să aibă vechile ei hotare, dela Dunăre şi Mare ; domnia devenea ereditară în familia lui Dimitrie Cantemir ; Ruşii trebuiau să dea solda necesară pentru întreţinerea unei oşti moldovene de 10.000 de oameni şi nu cereau tribut. Ţarul vine la Iaşi, şi de aci porneşte pe Prut cu o parte a armatei, trimiţând o altă parte să ia Brăila. Turcii. împreună cu Tătarii, văzând că armata rusească e puţină la număr şi obosită, o înconjurară la *Stănileşti* (jud. Fălciu). După mai multe zile de încercări zadarnice de a scăpa din capcana în care intrase, Ţarul cere pace şi Vizirul, fiind probabil câştigat şi cu multe pungi de bani, i-o acordă. Ruşii pierd mai multe cetăţi şi plătesc despăgubiri de război, iar Dimitrie Cantemir părăseşte, împreună cu ei, Moldova. El şi-a sfârşit zilele în Rusia, unde Ţarul îi dăduse moşii întinse şi îl făcuse consilier al său ; tot în Rusia a scris el o bună parte din lucrările care l-au făcut cunoscut în toată Europa.

BIBLIOGRAFIE

Urmaşii lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. N. C. BĂJENARU, Domnia lui Constantin Vodă Şerban dela stabilirea supremaţiei lui Rákoczy asupra Ţării Româneşti până la mazilirea lui, în *Arhiva* din Iaşi, XXXII (1925), p. 196—221 ;

N. C. BĂJENARU, Pribegia lui Constantin Vodă Şerban, în *Arhiva* din Iaşi, XXXIII (1926), p. 192—204; *P. P. PANAITESCU, Pribegia lui Constantin Şerban Basarab şi a lui Ştefan Petriceicu şi testamentele lor,* în *Mem. Sec. Ist. Acad. Rom.*, t. XXI (1939), p. 373—432.

AL. PAPADOPOL-CALIMAH, Despre Gheorghe Ştefan Voevod, Domnul Moldovei (1653—1658), Bucureşti, 1886, 152 p. in 8°; *DIMITRIE G. IONESCU, Tratatul încheiat de Gheorghe Ştefan cu Ruşii în 1656,* Bucureşti, 1933, 16 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, III 1933); *EUGEN PAVLESCU, Georges II Rákoczy Prince de Transylvanie (1648—1660),* Iaşi, 1924, 138 p. in 8°.

Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu. CONST. GIURESCU, Introducerea la *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu,* de Const. Giurescu şi N. Dobrescu, Bucureşti, 1907, L + 435 p. in 8°; *N. IORGA, Viaţa şi domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu,* Bucureşti, 1913, 215 p. in 8°; *V. DRĂGHICEANU, In amintirea lui Constantin Brâncoveanu, 1714—1914. Lăcaşurile voevodului şi viaţa lui,* Bucureşti, 1914, 112 p. in 8°; *CONST. C. GIURESCU, Constantin Brâncoveanu,* în volumul *Din trecut,* Bucureşti, 1942, p. 111—119.

Cantemireştii: C. Giurescu, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu Austriacii (1690),* Bucureşti, 1910, 19 p. in 8°; *I. MINEA, Despre Dimitrie Cantemir. Omul — Scriitorul — Domnitorul,* Iaşi, 1926, 421 p. in 8°; *AL. LAPEDATU, Jurnalul Principelui Iacob Sobieski, fiul Regelui Ioan asupra campaniei în Moldova la 1686,* în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XIII (1932—1933), p. 279—314.

XXVI

STAREA SOCIALĂ, ECONOMICĂ ŞI CULTURALĂ A ROMÂNILOR ÎN VEACUL AL XVII-LEA. SCRIERILE RELIGIOASE

In veacul al XVII-lea, spiritul românesc îşi găseşte forme de manifestare noi, alese şi puternice.

In istoria noastră, veacul al XVII-lea este, înainte de toate, un veac al *manifestărilor culturale.* Cele politice — războaie, tratate, răscoale — au mai puţină importanţă şi mai puţin răsunet, deoarece, în această privinţă, noi atârnăm mai mult de Turci, nu mai avem *libertatea* de dinainte. In schimb, în domeniul culturii, spiritul românesc, liber, scăpat de sub apăsarea influenţei slavone, îşi găseşte forme de manifestare noi, alese şi puternice. Acum se alcătuesc *cronicele* noastre, *în graiul ţării*, acum se fixează *limba literară*, acum arta, bisericească şi laică, înfloreşte, dând adevărate capodopere de gust şi eleganţă.

Pentru a înţelege manifestările acestui *secol al culturii*, trebue să ţinem seamă de trei factori ; de *starea socială şi economică* din ţările noastre, de *influenţele culturale* care s'au exercitat asupra noastră şi, mai ales, de *personalităţile culturale* care s'au ivit atunci la noi.

Starea socială şi economică. In acest secol, asistăm la o creştere şi mai mare a puterii boierimii. Prin veniturile legate de dregătorii — numărul acestora se înmulţeşte [1]) — prin scutirile de

1) Acum se înfiinţează în Moldova dregătoria de *sărdar* (din turcescul serdar, comandant) în paza căruia era marginea din spre răsărit a ţării, la Nistru.

dări acordate de domni şi, uneori, şi prin negoţul pe care-l fac boierii ajung din ce în ce mai bogaţi, îşi sporesc averile, adică în primul rând, moşiile. Acum se alcătuesc *latifundiile boiereşti*, pe care puteai să mergi ceasuri şi, câteodată, zile întregi. Sunt mari dregători care stăpânesc zeci şi sute de sate, în afară de vii, păduri, iezere, prisăci şi case şi dughene, în oraşe. Iordache Ruset, un fruntaş al boierimii moldovene, avea nu mai puţin de 213 moşii şi diverse proprietăţi, dintre care 112 sate întregi ; Miron Costin stăpânea 70 de sate. In Ţara Românească, fraţii Buzeşti aveau un număr uriaş de moşii — exact 133 de toate — iar postelnicul Constantin Cantacuzino era unul din cei mai bogaţi boieri ai vremii sale.

Dar, în timp ce dregătorii se îmbogăţeau, micii proprietari, răzăşii sau moşnenii, sărăceau. Din pricina birurilor tot mai grele, ei trebuiau adesea să-şi vândă petecele lor de moşie care merg să sporească latifundiile boierilor. In *prima jumătate* a secolului, asemenea vânzări sunt foarte dese ; odată cu moşia, răzăşii sau moşnenii se vând adeseaori şi pe ei, devenind vecini sau rumâni. In acelaşi timp, asistăm şi la fenomenul contrar : vecini sau rumâni care-şi răscumpără moşia şi deci şi libertatea. Acest fenomen e tot mai des în *a doua jumătate* a secolului.

Iată un document din 1628, Decemvrie 15, prin care mai mulţi moşneni se vând rumâni : „Adecă noi, satul Polovinele, moşnenii satului, scris-am aceasta al nostru zapis să fie de mare credinţă la mâna jupan Neculai Vist(ierul), ca să să ştie cum ne-am vândut noi toţi, cu feciorii noştri şi cu toate ocinile noastre, de în câmpu, den pădure, şi den apă, şi cu viile şi den sileştea satului şi cu tot venitul den hotar până în hotar... Pentrucă noi, aceşti moşneni ai satului Polovinele... fost-am toţi megiaşi pre ocinile noastre. Iară după aceia, când a fost acum în zilele Domnu nostru Io Alexandru Voevod *snu pocoinago* [1]) Io Iliaş Voevod, venit-am noi toţi la jupan Necula vistier de ne-am vândut *za* [2]) 16.000 aspri *văs gotovi* [3]) să-i fim rumâni şi noi şi feciorii noştri şi cu toate moşiile noastre câte se vor alege de în hotar până în hotar. Şi am luat noi toţi banii de în divanul cel mare, den naintea Domnu nostru Io Alexandru Voevod şi de înaintea acestor boiari mari ce mărturisesc aicea într'acest zapis... *Ispisah az* Stanciul, *msţa* Dechemvrie 15, *leat* 7137" (1628) [4]).

1) Inseamnă, în limba slavă, „fiul răposatului".
2) Idem, „pentru".
3) Idem, „toţi gata" adică peşin, bani număraţi.
4) Idem, „Am scris eu Stanciul luna Dechemvrie 15, anul 7137" (1628).

Din punct de vedere economic, se constată, ca şi din punct de vedere politic, o dependenţă tot mai strânsă de Turci. Comerţul oraşelor săseşti dn Ardeal, ai căror negustori ne vindeau mărfuri venite din apus, spre a cumpăra, în schimb, produse răsăritene, sosite cu corăbiile în porturile dela Mare şi Dunăre, continuă să scadă. In schimb, e în creştere comerţul nostru cu Turcii care sunt clienţii principali pentru multe din produsele ţărilor noastre, precum: mierea şi ceara, untul, grâul, oile, etc. Preţurile pe care le plătesc ei nu corespund însă întotdeauna *celor adevărate, fiind sub acestea,* deci o pierdere pentru producătorii noştri.

Tocmai faptul că unul din produsele ţării, *grâul*, era căutat de Turci, deci nu întotdeauna rentabil, explică repeziciunea cu care s'a întins cultivarea unei alte cereale, *porumbul*, pe care aceştia nu-l întrebuinţau în alimentaţie. Introdus la noi pe la începutul veacului al XVII-lea, porumbul, originar din America (Mexic), a fost imediat adoptat de ţărănime care cunoştea din cele mai vechi timpuri, pe lângă pâinea de grâu, şi *mămăliga de meiu*.

Tot în veacul al XVII-lea găsim unele începuturi de industrie mai mare: Matei Basarab înfiinţează *o fabrică de hârtie, din cârpe*, una de *sticlă*, reia exploatarea *minelor de aramă* din judeţul Mehedinţi şi, se pare şi a celor de *fier* din Gorj. In Moldova, se face *potasă* care se exportă prin Danzig, în apusul Europei.

Fiind bogaţi, unii dintre boieri au putut să-şi trimeată copiii la învăţătură în străinătate. Tineri moldoveni, ca Grigore Ureche şi Miron Costin, au studiat în şcolile polone, la Bar, la Liov; unul din fiii postelnicului Constantin Cantacuzino din Ţara Românească, anume viitorul stolnic Constantin Cantacuzino, a mers în Italia, la Veneţia şi la Padova; alţii, ca Nicolae Milescu şi Dimitrie Cantemir, au învăţat la şcoala cea mare a Patriarhiei din Constantinopol. Cei care nu puteau sau nu vreau să-şi trimeată copiii peste hotare, aveau acum mijlocul să-i dea la şcolile înalte din ţară: la colegiul din Iaşi, înfiinţat de Vasile Lupu şi la şcoala superioară dela Sfântul Sava, înfiinţată de Şerban Cantacuzino: ambele erau considerate ca adevărate focare de cultură sau, pentru a întrebuinţa însăşi expresiunea vremii, ca vetre de lumină". Adăogăm că, în unele târguri şi oraşe, existau şi şcoli ţinute de Jesuiţi: astfel la Iaşi, Cotnari, Galaţi.

Influenţele culturale. Din această înşirare a locurilor unde

au învăţat feciorii de boieri ai veacului al XVII-lea ne putem da seama de influenţele culturale care s'au exercitat atunci asupra noastră. Ele au fost : 1) *Influenţa apuseană,* transmisă fie direct (cazul stolnicului Constantin Cantacuzino) fie indirect, prin şcolile polone (cazul cronicarilor moldoveni) sau cele jezuite. 2) *Influenţa grecească,* transmisă iarăşi fie direct (şcoala cea mare a Patriarhiei din Constantinopole) fie indirect, prin şcolile superioare din Bucureşti şi Iaşi. Trebue să adăogăm însă că şi în aceste şcoli, de spirit grecesc, şi mai ales în cea din Iaşi, influenţa apuseană tot se făcea simţită, prin programele lor şi prin unii dintre profesorii lor, care învăţaseră şi în apus.

Personalităţile culturale. Inţelegem prin această denumire atât pe cei care *au produs* operele culturale — autorii deci — cât şi pe cei care *au sprijinit* mişcarea culturală, au întemeiat şcoli şi tipografii, au încurajat arta, prin urmare *domnii* şi *înalţii ierarhi.* Meritul acestora nu e mai mic decât al celor dintâi.

In secolul al XVII-lea se pot distinge două epoci mai însemnate : *epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu,* pe la jumătatea acestui secol, şi *epoca lui Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu şi Dimitrie Cantemir,* la sfârşitul lui, intrând şi în secolul următor.

In Moldova, au trăit în prima epocă mitropolitul *Varlaam* şi cronicarul *Grigore Ureche,* iar în cea de a doua mitropolitul *Dosofteiu,* cronicarul *Miron Costin* şi învăţatul *Dimitrie Cantemir.* Tot Moldoveni au fost şi Mitropolitul *Petru Movilă* şi spătarul *Nicolae Milescu,* dar activitatea lor culturală s'a desfăşurat mai mult în afara hotarelor, anume în Rusia.

In Muntenia, găsim, în prima epocă, pe boierul *Udrişte Năsturel* iar în cea de a doua pe Mitropolitul *Antim Ivireanul* şi pe cronicarii *Stoica Ludescu, Radu Popescu* şi stolnicul *Constantin Cantacuzino.* In Ardeal, e însemnată figura Mitropolitului *Simion Ştefan,* contemporan cu Matei Basarab.

Scrierile religioase. Scrierile alcătuite în ţările noastre în veacul al XVII-lea au fost mai ales două feluri : religioase şi istorice. Cele religioase reprezintă aproape toate *traduceri,* pe când cele istorice sunt *originale,* au deci o însemnătate deosebită.

Am văzut că traducerile textelor bisericeşti în limba română începuseră mai de mult şi că diaconul Coresi a tipărit un număr

însemnat de asemenea texte traduse. Introducerea oficială a slujbei româneşti în biserică s'a făcut însă în Muntenia şi Moldova abia pe vremea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. In timpul acestor doi voievozi şi din porunca lor, se tipăresc cărţi bisericeşti *în româneşte.* Astfel, mitropolitul Varlaam publică în 1643 „Carte românească de învăţătură" sau *Cazania* sa care e *cea dintâi carte tipărită în Moldova.* Până atunci, nu existase în această ţară nicio tipografie. Vasile Lupu, cu ajutorul lui *Petru Movilă,* mitropolitul Chievului, aduce una şi o instalează la Iaşi, în cuprinsul mânăstirii Trei-Ierarhi, ctitoria sa. Tot aici tipăreşte Varlaam şi *„Răspunsul"* său la catehismul calvinesc, apărut cu câţiva ani mai înainte în Ardeal, combătând învăţăturile acestuia.

Petru Movilă (1596—1646) era fiul lui Simeon Moghilă (Movilă) fostul domn al Moldovei. A voit şi el să ocupe tronul, dar neizbutind, s'a consacrat vieţii religioase. Ajuns de tânăr — avea treizeci şi şapte de ani — Mitropolit al Chievului, a desfăşurat o vie activitate bisericească. N'a uitat însă că era Român de neam şi fiu de domn ; a ajutat ţările noastre, trimiţând materialul şi meşterii necesari pentru înfiinţarea câte unei tipografii.

In cea de a doua epocă, apar lucrările mitropolitului *Dosofteiu.* El traduce *Psaltirea în versuri,* având un model polon, şi o tipăreşte peste hotare, la *Uniev,* în 1673. Valoarea poetică a acestei lucrări e redusă ; trebue să se ţină seamă însă de faptul că e *prima* operă românească, de mari proporţii, în versuri. Ici colo, se întâlneşte şi câte o strofă reuşită ca aceea, bine cunoscută, privind robia babiloniană : „La apa Vavilonului, Jelind de ţara Domnului, Acolo şezum şi plânsăm, La voroavă ce ne strânsăm".

In 1682—1686, la Iaşi, publică Dosofteiu *Vieaţa şi petrecerea sfinţilor,* în patru volume ; ea a constituit mult timp una din lecturile preferite ale strămoşilor noştri. Tot acest înalt ierarh a tradus *din greceşte* în limba slavă o serie de cărţi bisericeşti.

In Ţara Românească s'au alcătuit şi tipărit de asemenea multe lucrări bisericeşti. Aci existau două tipografii, înfiinţate amândouă de Matei Basarab, cu ajutorul lui Petru Movilă al Chievului : una era la Câmpulung, alta la mânăstirea Govora care apoi a fost transportată la mânăstirea Dealului şi la Târgovişte. La Govora, a apărut, în 1642, o *„Evanghelie învăţătoare"* sau *Cazanie,* în româneşte, sub privegherea lui *Udrişte Năsturel,* boier învăţat şi cum-

Fig. 129 — O pagină dela începutul uneia din tipăriturile lui Constantin Brâncoveanu, înfăţişând stema ţării şi opt „verşuri politice" scrise de „mică şi plecată sluga Măriei Tale Radul logofăt".

nat al lui Matei Basarab. S'au tipărit şi multe alte cărţi bisericeşti, atât în româneşte cât şi în slavoneşte. Relevăm, dintre ele, *Imitaţia lui Hristos*, tradusă din limba latină în cea slavă de către Udrişte Năsturel şi apărută la Dealul, în 1647.

In epoca cea de a doua, sub Şerban Cantacuzino, această activitatea continuă. Acum apare vestita *Biblie* din 1688, la a cărei traducere, din greceşte, făcută de fraţii Radu şi Şerban Greceanu, a colaborat şi stolnicul Constantin Cantacuzino. Această biblie s'a răspândit pe *întreg* pământul românesc şi e scrisă într'o limbă frumoasă care s'a impus ca limbă literară. Iată un fragment din prefaţă : „Cercetaţi scripturile, zice Domnul, că întru acestea să încheie toată cunoştinţa celor dumnezăeşti şi omeneşti lucruri. Acestea cuprind poruncile şi legea lui Dumnezău, care porunci iaste înţelepciunea, cea care face pe om adevărat om, precum, cu mare înţelegere şi prea înţeleptul Solomon... zice : de Dumnezău te teme şi poruncile lui păzeşte".

In timpul lui Constantin Brâncoveanu, trăieşte mitropolitul *Antim Ivireanu* (originar din Ivir, în Caucaz), care dă un impuls deosebit tipăriturilor bisericeşti (vezi fig. 129). El e autorul unor Predici sau „*Didahii*" în care critică moravurile societăţii contemporane. Tot prin îngrijirea lui şi cu sprijinul material al domnului, se tipăresc cărţi cu litere georgiene, la Tiflis, în Georgia şi cărţi cu

In Ardeal, figura cea mai însemnată este aceea a mitropolitului *Simion Ştefan*, din timpul principilor Gheorghe Rákoczy I şi Gheorghe Rákoczy al II-lea. Sub privigherea lui, se tipăreşte, în anul 1648, *Noul Testament* iar în 1651 *Psaltirea*, amândouă în româneşte. In prefaţa primei lucrări, mitropolitul arată că s'a străduit ca traducerea, din greceşte în româneşte, să fie astfel făcută încât s'o înţeleagă Românii *de pretutindeni*. Căci — spune el — „cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sânt buni, carii îmblă în toate ţărâle, aşia şi cuvintele acealea sânt bune carele le înţelegu toţi".

BIBLIOGRAFIE

Starea socială şi economică. RADU ROSETTI, Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova, t. I Dela origini până la 1834, Bucureşti, 1907, V + 555 p. in 8°; *IOANA R. ROSETTI, Iordache Ruset*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 100—122.

N. IORGA, Ancienneté dela culture du maïs en Roumanie, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, IX (1923), p. 185—191 ; *MIHAI POPESCU, Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 384—388 ; *CONST. C. GIURESCU, Inceputuri de industrie în Ţările Româneşti*, Bucureşti, 1938, 18 p. in 8° (Extras din *Analele Industriei şi Comerţului*, Februarie-Martie 1938).

Influenţe şi personalităţi culturale. P. P. PANAITESCU, L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines, în *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, 1926, I, p. 1—97 ; *SEXTIL PUŞCARIU, Istoria literaturii române, Epoca veche*, ed. 2-a, Sibiu, 1930, 263 p. in 8°.

Scrierile religioase. ION BIANU şi NERVA HODOŞ, Bibliografia românească veche 1508—1830. Tomul I 1508—1716, Bucureşti, 1903, IX + 572 p. in f° ; *CONST. SOLOMON, Biblia dela Bucureşti (1688). Contribuţiuni nouă istorico-literare*, Tecuciu, 1932, 48 p. in 4°.

XXVII

STAREA CULTURALĂ A ROMÂNILOR ÎN VEACUL AL XVII-LEA . SCRIERILE ISTORICE. ARTA

„Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă, să scot lumu la vedere feliul neamului, din ce izvor şi semnţie sânt lăcuitoru ţării noastre Moldovei şi Ţăru Munteneşti şi Românu din ţările ungureşti... că tot un neam şi odată descălecaţi sânt".

(Miron Costin, De Neamul Moldovenilor).

Cronicarii moldoveni. In veacul al XV-lea şi al XVI-lea cronicele sau letopiseţele ţării se scriseseră în limba slavă ; în veacul al XVII-lea, apar *primele cronici în limba română.* Se pare că acela care a tradus pentru întâia oară vechile letopiseţe în româneşte şi a alcătuit o cronică mergând până la Vasile Lupu a fost *Eustratie Logofătul,* un boier învăţat care ştia şi greceşte. Cronica lui nu ni s'a păstrat. De ea s'a folosit însă *Grigore Ureche,* vornic mare al ţării de jos, care a scris un letopiseţ povestind istoria Moldovei dela descălecat (1359) până la domnia a doua a lui Aron Vodă Tiranul (1595). El a întrebuinţat, pentru alcătuirea lucrării sale, şi izvoare străine. Arată, cel dintâi dintre cronicarii moldoveni, originea romană a poporului nostru : „Dela Râm (Roma !) ne tragem şi cu a lor cuvinte ni-i mestecat graiul... Dela Râmleni, ce le zicem Latini : pâine, ei zic panis ; carne, ei zic caro ; găina, ei zic galena ; al nostru, noster şi altele multe din limba latinească, şi de am socoti pre amănuntul, toate cuvintele le-am înţelege".. Grigore

Ureche scrie cu dragoste de ţară şi de trecutul ei ; el vrea, în acelaşi timp, ca opera sa să aibă şi un rol educativ : urmaşii, citind faptele strămoşilor, „să le fie de învăţătură, despre cele rele să se ferească şi să se socotească, iară de pre cele bune să urmeze şi să înveţe şi să se îndirepteze". Cronica lui Grigore Ureche, alcătuită pe vremea lui Vasile Lupu, nu ni s'a păstrat în forma ei originală, ci în prelucrarea lui *Simion Dascălul* care i-a făcut numeroase adaose. Un alt rând de adaose, mai târziu, se datoresc — se pare — lui *Misail Călugărul ;* ele n'au însă valoarea istorică, fiind mai toate greşite.

Cel mai însemnat cronicar moldovean din veacul al XVII-lea este *Miron Costin* (sau Costîn : aşa iscălea !). A învăţat şi el, ca şi Ureche, în Polonia şi a ocupat dregătorii însemnate, ajungând mare logofăt, ceea ce ar însemna azi prim ministru. A scris patru lucrări istorice, dintre care două în româneşte şi două în limba polonă. Cele româneşti sunt : *Letopiseţul Ţării Moldovei,* care duce povestirea dela Aron Tiranul (1595) până la Eustratie Dabija (1661) şi *De neamul Moldovenilor* în care arată pe larg originea latină a poporului şi a limbii noastre. Lucrările în limba polonă (una din ele e în versuri) cuprind o scurtă descriere a Moldovei şi a Munteniei, precum şi câteva elemente de istorie moldovenească. Şi Miron Costin e însufleţit de patriotism în scrierile sale ; acesta nu-l face însă să-şi piardă *obiectivitatea* care e prima datorie a istoricului. Limba sa este din cele mai frumoase ; ea se citeşte cu multă plăcere.

Iată, în ce priveşte spiritul său de dreptate, un pasaj caracteristic din Letopiseţ ; e vorba de războiul dintre Vasile Lupu şi Gheorghe Ştefan : „Acest războiu, cum au fost şi cum s'au tâmplat, nice unii părţi nefăţărind ; că nimică nu strică credinţa aşa, celor ce scriu leatopiseţele, ca făţăria, când veghe voea unuia şi pogoară lucru cu hulă altuia. Noi măcar că am fi datori cu pomenire lăudată mai mult lui Ştefan Vodă, dela carele multă milă am avut, decât lui Vasile Vodă, dela carele multă urgie părinţii noştri au petrecut ; eară direptatea socotind, nu pociu scrie într'alt chip". Pentru talentul lui Miron Costin de a înfăţişa plastic, sugestiv, oamenii şi împrejurările, iată acum un alt pasaj, în care e vorba de pârcălabul de Soroca, Ştefan, din timpul lui Vasile Lupu : „Om de mirat la întregimea lui de sfaturi şi de înţălepciune, cât spre acele vremi abie de era pământean de potriva lui ; cu carele şi Vasile Vodă singur, osăbi de boieri, făceau sfaturi şi multe ceasuri voroavă, aşa era de întreg la fire. Eară la statul trupului său era gârbov, ghebos şi la cap cucuiat, cât puteai să zici că este adevărat Isop...".

Acest mare cronicar a avut un sfârşit tragic : acuzat, pe nedrept, că a luat parte la un complot împotriva lui Constantin Cantemir, el a pierit sub sabia călăului, în Decemvrie 1691. Aceeaşi soartă avu şi fratele său, hatmanul Velicico.

Unul dintre feciorii lui Miron Costin, *Neculae*, a moştenit înclinarea părintelui său pentru scrierea istoriei. El a alcătuit, pe temeiul a o sumă de izvoare, din ţară şi străine, un letopiseţ al Moldovei care merge până la 1601 ; a povestit, de asemenea, prima domnie a lui Neculai Mavrocordat şi domnia lui Dimitrie Cantemir (1709—1711). Scrisul său nu se citeşte însă cu aceeaşi plăcere ca al tatălui său ; e mai încărcat şi mai puţin natural.

Cel mai învăţat dintre domnii noştri, *Dimitrie Cantemir*, a alcătuit o serie întreagă de lucrări ; cele mai multe de caracter *istoric ;* câteva privesc însă şi filosofia, religia, politica şi arta. Prima sa lucrare istorică a scris-o în 1705 : e *Istoria ieroglifică* în care înfăţişează societatea românească din vremea aceea, cu intrigile dela curtea Domnilor şi dela Constantinopol. Urmează, în 1715—1716, *Istoria creşterii şi descreşterii curţii otomane*, în latineşte, lucrare care s'a bucurat de o largă răspândire în întreaga Europă, fiind tradusă în mai multe limbi. Tot în 1716, alcătueşte el *Descrierea Moldovei* şi *Vieaţa lui Constantin Cantemir*, ambele în latineşte. Cea dintâi, scrisă în urma invitaţiei Academiei din Berlin, al cărei membru era, ne înfăţişează Moldova dela începutul veacului al XVIII-lea şi e însoţită de o hartă foarte amănunţită. Cea de a doua e biografia părintelui său. In 1722, Dimitrie Cantemir scrie *Hronicul vechimii Romano-Moldo-Vlahilor*, arătând unitatea şi originea romană a poporului românesc ; povestirea evenimentelor merge numai până la 1274. In sfârşit, amintim *Evenimentele Cantacuzinilor şi Brâncovenilor*, lucrare publicată în ruseşte, tradusă mai târziu şi în nemţeşte, în care se arată atitudinea politică a acestor familii şi se justifică politica filo-rusă a autorului.

Dintre lucrările de alt caracter, merită să fie relevată aceea de caracter filosofic, intitulată *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul* şi tipărită la Iaşi în 1698. Intr'un stil greoi, cu întorsături de frază imitând topica latină, Cantemir vrea să demonstreze superioritatea sufletului asupra trupului Invăţatul domn s'a ocupat şi de cultura şi civilizaţia turcească, scriind în latineşte *Sistema religiei mahomedane*, tradusă apoi în

rușește și în bulgărește, compunând un nou sistem de notație a muzicii turcești și alcătuind, în latinește, o lucrare despre *Starea politică a Curții Otomane* care însă, din nefericire, s'a pierdut. Pentru știința sa vastă și complexă, Dimitrie Cantemir este socotit printre marii învățați ai lumii.

Asemănătoare, în multe privințe, cu aceasta, e știința și activitatea culturală a unui alt Moldovean de seamă, Spătarul *Nicolae Milescu.* Boier de frunte, el a fost silit, din cauza unui complot descoperit, să ia calea pribegiei, după ce mai întâi fusese „însemnat" la nas (de aceea i s'a zis și „Cârnul"). S'a stabilit și el în Rusia unde a scris o serie întreagă de lucrări, cu subiecte variate. Deosebit de interesante și valoroase sunt acelea privind călătoria sa în China, întreprinsă ca ambasador al Țarului.

Cronicarii munteni. Și în Muntenia s'au scris cronici ; ele au o valoare mai mică decât cele moldovene, deoarece sunt părtinitoare. Astfel, logofătul *Stoica Ludescu* scrie *Istoria Țării Românești de când au descălecat Rumânii,* povestind evenimentele dela 1290 până la 1688 ; el este însă omul de casă al Cantacuzinilor, e părtinitor deci față de aceștia și, dimpotrivă, pătimaș față de partida boierească adversă, a Bălenilor. In schimb, *Radu Popescu,* autorul unui alt letopiseț, intitulat *Istoriile domnilor Țării Românești,* (1290—1728) este favorabil Bălenilor și dușman Cantacuzinilor.

Am arătat mai sus (p. 276) cum înfățișează el începutul domniei lui Șerban Cantacuzino. Iată acum ce spune despre dările acestuia : „Pentru dajdi, ce să zic ?... Fără cât știu foarte bine că în anul dentâi au luat din țară 2.000 de pungi de bani, iar al doilea 3.000, al treilia și mai mult — cât răsuflu boierii, slujitorii, birnicii nu mai avea : bătuți, căzniți în toată vremea, își vindia moșâile, viile și tot ce avia, de le cumpăra Șărban Vodă, și ai lui ; iar săracu plângia și pliniia tot ce le ceria, că era legați de stâlpii ce era înfipți la pușcărie, înlăuntru și afară, de-i bătia cumplit ; pre boiari, pre căpitani, pre slujitori — pân i-au sărăcit pe toți ; și, care cum scăpa, umplia țărâle, carei nu muriia de bătăi sau de necazuri".

Astfel stând lucrurile, se înțelege dela sine că judecățile acestor cronicari asupra domnilor din a doua jumătate a veacului al XVII-lea sunt influențate de atitudinea pe care au avut-o zișii domni față de cele două partide boierești. Tot părtinitor este și

Radu Greceanu care scrie cronica oficială a domniei lui Constantin Brâncoveanu, are deci numai cuvinte de laudă pentru acesta.

Cel mai învăţat dintre cronicarii munteni a fost *Stolnicul Constantin Cantacuzino*. Cunoştea mai multe limbi, învăţase în Italia, la Padova, şi se pricepea foarte bine şi în chestiunile bisericeşti. El a scris *Istoria Ţării Rumâneşti*, arătând originea romană a neamului nostru şi unitatea lui, cuprinzând şi pe Macedoromâni.

Iată un pasaj despre aceştia din urmă: „Sânt dară aceşti Coţovlahi (cum le spun vecinii lor şi încă şi când cu dânşii am vorovit) oameni nu mai osebiţi, nici în chip, nici în unele obiceie, nici în tăria şi în făptura trupului, decât Rumânii aceştia şi limba lor rumânească, ca a acestora, numai mai stricată şi mai amestecată cu de ceastă proastă grecească şi cu turcească".

Din nefericire, lucrarea n'a fost terminată: ea cuprinde numai istoria veche, mergând până la Atila, regele Hunilor. Asemenea lui Dimitrie Cantemir, Stolnicul a alcătuit şi o hartă amănunţită a Ţării Româneşti, în limba greacă.

Pe lângă aceste lucrări de istorie naţională, s'au citit în ţările noastre şi lucrări de istorie universală, care începeau cu facerea lumi (socotită ca având loc cu 5508 ani înainte de naşterea lui Hristos), cuprindeau istoria antică, apoi aceea a evului mediu şi ajungeau cu povestirea până la un an oarecare din epoca modernă. Astfel de lucrări se numeau *cronografe* şi se traduceau din limba greacă şi limba slavă. Un asemenea cronograf a fost acela al lui Moxa sau Moxalie, alcătuit în Muntenia în 1620; el cuprinde şi unele ştiri asupra istoriei româneşti, de pildă asupra biruinţei dela Rovine a lui Mircea cel Bătrân.

Scrieri de altă natură. In afară de scrierile bisericeşti şi istorice, s'au mai alcătuit, în veacul al XVII-lea, şi scrieri de altă natură; unele din ele s'au şi tipărit. Astfel sunt cele trei pravile: *Pravila dela Govora* şi *Indreptarea Legii*, tipărite în timpul lui Matei Basarab, în anii 1640, respectiv 1652, şi *Pravilele împărăteşti*, tipărite la Iaşi, în 1646, sub Vasile Lupu. Aceste pravile cuprind o serie de legiuiri şi măsuri atât pentru mireni cât şi pentru clerici; *sunt cele dintâi legiuiri scrise în româneşte.*

O trecere deosebită a avut la noi cărţile care arătau viitorul, întemeindu-se pe anumite semne. Astfel erau: *Rojdanicul* care pre-

vedea soarta omului, după data *naşterii* (rojdanie, în slavoneşte) sau după zodia în care se născuse ; *Gromovnicul* care arăta ce va fi, luându-se după fulgere, *tunet,* (grom, în slavoneşte) şi alte manifestări meteorologice : mai ales agricultorii puneau mare preţ pe gromovnic ; *Trepetnicul* care făcea preziceri, după diferitele mişcări ale părţilor trupului (de ex. : când se bate ochiul, când tremură mâna, etc).

Iată, de pildă, pasaje din Rojdanicul dela 1620 (scris de un preot român în comuna Sâmpetru din Huniedoara), privitor la soarta celor născuţi în Dechemvrie : „In luna Indrele (dela Sf. Andrei, sărbătoare ce cade în Dechemvrie !), de va naşte ficiorul, el va fi mijlociu în stat... De ar învăţa carte, el ar fi învăţătoriu tuturora ; de nu va învăţa, el va fi muncitoriu. Şi de va vrea să slujască, ave-va cinste mare de boeri şi de Domnu său... Boli-va de cap şi de toate încheeturile. Primejdi va ave, că va căde despre un cal. Semnu va ave în cap ; şi va ave o frică re ; ci să păzască de un cuţit şi de o săgeată şi de o săcure...".

Cât preţuiau înaintaşii noştri aceste cărţi, se vede şi din faptul că ele au fost tipărite înaintea altora care aveau totuşi o însemnătate mult mai mare : găsim un gromovnic şi un trepetnic tipărite încă din 1639, în Ardeal.

In manuscris au circulat şi o serie de romane populare, ca *Alexăndriia*, povestea minunată a lui Alexandru Machedon, viteazul lumii vechi, şi *Varlaam şi Ioasaf,* o prelucrare a legendei lui Budha, înfăţişând eterna luptă dintre trup şi suflet, dintre materie şi spirit. N'a lipsit de asemenea *Vieaţa şi pildele lui Esop* ale cărui fabule s'au răspândit pretutindeni.

Arta. Epoca lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu are însemnătate şi din punctul de vedere al artei. Acum se formează *al doilea stil* în arhitectura bisericească munteană, *stilul brâncovenesc.* Lăcaşurile sunt, în genere, armonios proporţionate, au un *pridvor cu stâlpi* şi *chenare de piatră sculptată* de jur împrejurul ferestrelor şi uşilor. Motivele ornamentale ale acestor chenare sunt alcătuite mai cu seamă din vreji cu frunze şi flori, frumos stilizate. Aceleaşi motive se întâlnesc şi pe obiectele lucrate din metal : pe tăvile, tipsiile, cupele, candelele, ferecăturile de cărţi bisericeşti lucrate în vremea aceasta (vezi fig. 130). Ele formează

una din caracteristicile de seamă ale stilului brâncovenesc. Acest stil se poate observa foarte bine la mânăstirea Hurez şi la palatul dela Mogoşoaia : în ambele locuri ne impresionează frumuseţea

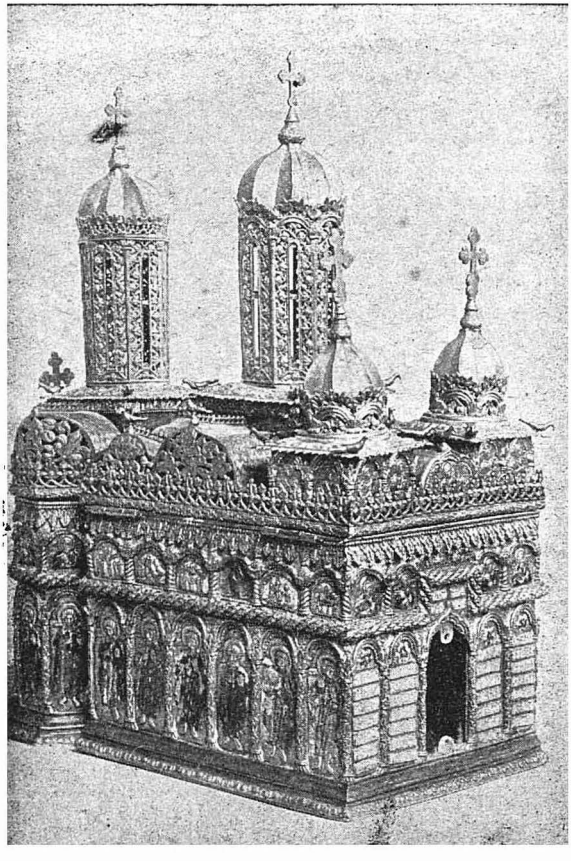

Fig. 130 — Chivot de argint din timpul lui Constantin Brâncoveanu (1692). Se observă motivele ornamentale ale stilului brâncovenesc, vrejurile cu frunze şi flori (la turle, la partea superioară a chivotului şi la colonetele din partea inferioară.)

clădirilor, perfecţia proporţiilor, eleganţa ornamentelor (vezi fig. 123 şi 126). Sfârşitul veacului al XVII-lea înseamnă, sub raportul artei, o epocă de rafinament, ne mai atinsă după aceea.

BIBLIOGRAFIE

Cronicarii moldoveni. C. GIURESCU, Noui contribuţiuni la studiul cronicelor moldovene Letopiseţul lui Eustratie logofătul şi letopiseţul latinesc, cronicile lui Grigore Ureche, Simion Dascălul şi Misail Călugărul, Bucureşti, 1908 93 p. in 8⁰; *P P. PANAITESCU, Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom* s. 3, t. IV (1925), p 149—372; *CONST. C. GIURESCU, Introducerea* la ediţia *Grigore Ureche vornicul şi Simion Dascălul, Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 2-a, Craiova, 1939, p. p. III—LXXXII, in 8⁰; *IOAN ST. PETRE, Nicolae Costin, Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1939, 286 p. in 8⁰; *I. MINEA, Despre Dimitrie Cantemir. Omul — Scriitorul — Domnitorul*, Iaşi, 1926, 421 p. in 8⁰.

P. P. PANAITESCU, Nicolas Spathar Milescu, în *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, 1925, I, p. 35—181; *CONST. C. GIURESCU, Nicolae Milescu Spătarul, Contribuţiuni la opera sa literară*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1927), p. 231—284.

Cronicarii munteni. C. GIURESCU, Contribuţiuni la studiul cronicelor muntene, Bucureşti, 1906, 160 p. in 8⁰; *N. IORGA, Operele lui Constantin Cantacuzino*. Bucureşti, 1901, XLIV + 180 p. in 16⁰; *C. GRECESCU, Istoriile Domnilor Ţării Româneşti de Radu Popescu vornicul. Studiu şi ediţie critică* (sub tipar).

Scrieri de altă natură. ŞT. G. LONGINESCU, Pravila lui Vasile Lupu şi Prosper Farinaccius, romanistul italian, Bucureşti, 1909, VIII + 119 p. in 4⁰; *N. CARTOJAN, Cărţile populare în literatura românească, I. Epoca influenţei sud-slave*, Bucureşti, 1929, VIII + 271 p. in 8⁰; *N. CARTOJAN, Istoria literaturii române vechi*, vol. I—II, Bucureşti, 1940-1942, 178 p. in 4⁰; *IULIAN ŞTEFANESCU, Opere istorice*, Bucureşti, 1942, 239 p. in 8⁰ *(Biblioteca Revistei Istorice Române*, nr. 3).

Arta. N. IORGA, GH. BALŞ, L'art roumain, Paris, 1922, 412 p. in f⁰; *N. GHIKA-BUDEŞTI. Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi în Oltenia, III, veacul al XVII-lea*, Vălenii de Munte, 1933, 108 p. + CCCXXXV planşe (formează anul XXV al *Bul. Com. Mon. Ist.*).

XXVIII

EPOCA FANARIOȚILOR. CARACTERIZARE GENERALĂ. DOMNII MAI ÎNSEMNAȚI. RĂZBOAIELE DINTRE TURCI, RUȘI ȘI AUSTRIACI

Privită în general, epoca Fanarioților este o epocă de decădere.

Fanarioții. La Constantinopol, pe malul de miazăzi al Cornului de Aur — minunatul golf al Bosforului — a existat și există și astăzi un cartier numit *Fanar,* al cărui centru îl formează *Patriarhia ortodoxă.* I s'a dat acest nume dela un far sau fanar aflat acolo pentru orientarea corăbiilor. In acest cartier, locuiau mai cu seamă Grecii ; se întâlneau printre ei și urmași de ai vechilor familii bizantine, de dinainte de cucerirea Constantinopolului, precum și alții de origine mai nouă, dar îmbogățiți prin negoț. Erau oameni pricepuți în afaceri, cu multe relații, cunoscând bine pe fruntașii împărăției cărora le furnizau tot felul de mărfuri, ambițioși, dar în același timp intriganți și lacomi. Din mijlocul lor și-au recrutat Turcii *dragomanii* sau tălmacii de care aveau nevoie în relațiile cu celelalte state (Coranul interzice Mahometanilor să învețe limbi străine !) și pe șeful acestor tălmaci, pe *marele dragoman* care ar fi egal astăzi cu ministrul de externe. Grecii ocupau, așa dar, la Inalta Poartă, locuri de mare încredere, erau deținători ai secretelor de stat.

După trecerea lui Dimitrie Cantemir, în care Sultanul pusese atâtea speranțe, la Ruși (1711), Turcii se hotărăsc să nu mai încredințeze tronul Moldovei unui domn de țară, ci să-l dea unui Grec pe care să-l aibă oricând în mâna lor. Persoana aleasă este

Nicolae Mavrocordat, fiul marelui dragoman Alexandru Mavrocordat. Acelaşi lucru se întâmplă şi în Muntenia : după înlăturarea lui Ştefan Cantacuzino, care a pierit sugrumat la Constantinopol, împreună cu tatăl său, stolnicul Constantin (1716), ei numesc tot un Grec care este acelaşi Nicolae Mavrocordat, mutat din Moldova. Epoca Fanarioţilor începe deci, atât într'o ţară cât şi în cealaltă, cu acest domn ; ea ţine până în 1821, aşa dar mai bine de un secol.

Caracterizarea epocii Fanarioţilor. Privită în general, epoca Fanarioţilor este o operă de *decădere*. Teritoriul ţărilor româneşti este ciuntit : se iau de către vecini *provincii întregi ;* Domnii ajung nişte simpli funcţionari ai Sultanului care-i schimbă foarte des : fiscalitatea se accentuează ; atmosfera morală e grea ; intriga, bacşişul, mita, au tot mai mare preţ ; în schimb, *caracterele* devin din ce în ce mai rare. Sunt şi unele aspecte pozitive : astfel, în ordinea socială, se desfiinţează rumânia, cu alte cuvinte se dă libertate ţăranilor, se înfiinţează şcoli şi spitale, se fac apoi legiuiri noi ; toate acestea nu compensează însă marile scăderi ale epocii fanariote care rămâne o epocă tristă a istoriei noastre.

In răstimpul de peste o sută de ani cât ţine ea, au fost nu mai puţin de 40 de domnii în Muntenia şi 36 în Moldova, în afară de diversele ocupaţii ruse şi austriace. Media unei domnii era deci foarte scurtă. Turcii, de altfel, şi fixaseră în practică, încă de mult — pare-se chiar dela sfârşitul veacului al XVI-lea — la *trei ani* durata unei domnii : pentru înnoirea ei, trebuia plătită o sumă importantă numită *mucarer*. Era şi un *mucarer mic* care se plătea în fiecare an. Domnii se schimbau dintr'o ţară în cealaltă : astfel Constantin Mavrocordat a domnit de şase ori în Muntenia şi de patru ori în Moldova. Aceste schimbări aveau însă un bine : ele uşurau apropierea dintre cele două ţări, pregăteau unirea lor : se vedea din ce în ce mai limpede că e acelaşi popor, aceeaşi limbă, aceeaşi organizare, aceleaşi moravuri.

Nu e cu putinţă şi nu e nici necesar să înşirăm aici pe toţi domnii din epoca fanariotă ; mulţi dintre ei n'au avut nicio importanţă ; e deajuns să arătăm familiile cărora au aparţinut ei. Unele din aceste familii erau de origine greacă ; astfel, de pildă, *Mavrocordaţii*, — înrudiţi totuşi prin femei cu fostul domn Alexandru Iliaş — *Moruzi*, *Sutzu*, *Caragea*, *Ipsilanti ;* câteva erau de

altă origine etnică, dar grecizate, ca *Ghica* (albanezi, înrudiţi însă cu Sturzeştii !) şi *Callimachi* (români, numindu-se la început Calmâşul !) ; în sfârşit, familia *Racoviţă* era curat românească.

Nicolae Mavrocordat şi Mihai Racoviţă. Din familia Mavrocordat, mai însemnaţi au fost *Nicolae*, cel dintâi domn fanariot, atât într'o ţară cât şi în cealaltă, şi fiul său *Constantin.* Nicolae era un cărturar : strânsese la mânăstirea *Văcăreşti,* ctitoria sa din marginea Bucureştilor (vezi fig. 131), o bibliotecă foarte frumoasă, cuprinzând multe cărţi şi manuscrise rare, cumpărate cu sume mari, de pretutindeni. A pus de asemenea să se copieze cronicile ţării, făcându-se o singură povestire şi a însărcinat cu scrierea domniei lui, în Moldova, pe Nicolae Costin, iar în Muntenia, pe Radu Popescu. In timpul lui, izbucneşte un războiu între Turci şi Austriaci ; o parte din boierimea ţării ţinând cu aceştia din urmă, Nicolae Mavrocordat începe a o prigoni. Un membru al familiei Bălăceanu e decapitat pentrucă exclamase : „De ar da Dumnezeu să vină Nemţii mai degrabă" ; un alt boier, Ion Brezoianu, are aceeaşi soartă, mitropolitul Antim Ivireanul, caterisit şi trimis în surghiun la muntele Sinai, piere pe drum, înnecat de garda turcească ce-l însoţea, în râul Tundja, un afluent al Maritzei. In acelaşi timp, sunt decapitaţi la Adrianopol spătarul Mihai Cantacuzino şi Radu Dudescu, rudele fostului domn Ştefan Cantacuzino. Restul boierilor care ţineau cu Austriacii izbuteşte totuşi să-i aducă pe aceştia prin surprindere în Bucureşti (Noemvrie 1716), luând prizonier pe domn şi ducându-l la Sibiu, unde a avut răgazul să scrie o carte „Despre datorii" în limba greacă veche.

In Moldova, Nicolae Mavrocordat care mai stăpânise odată în 1709—1710, a inaugurat epoca fanariotă printr'o domnie de patru ani şi ceva (1711—1716). In timpul ei, se produce *prima pierdere teritorială* pe care o suferă ţările noastre în epoca fanariotă : e vorba de *cetatea şi raiaua Hotinului.*

După Nicolae Mavrocordat a urmat în Moldova *Mihai Racoviţă* (1716—1726). Austriacii voiră să-l prindă şi pe el, după sistemul întrebuinţat în Muntenia şi, în acest scop, trimiseră un detaşament sub comanda căpitanului Ferenţ. Domnul avu timp însă să anunţe pe Tătari şi aceştia sfărâmară lângă Iaşi cătanele împărăteşti ; Ferenţ, făcut prizonier, plăti cu capul îndrăsneala sa. După biruinţă, Mihai Racoviţă fu nevoit să îngădue Tătarilor —

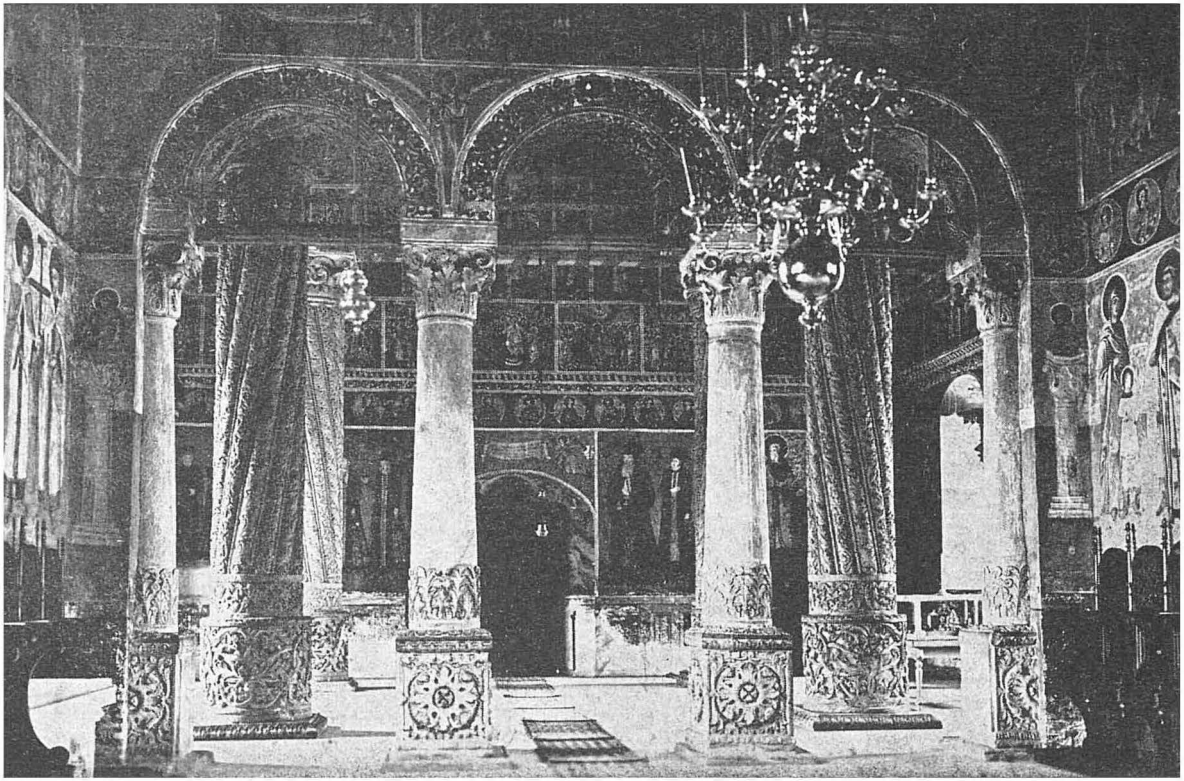

Fig. 131 — Interiorul bisericii mânăstirii Văcăreşti, ctitoria lui Nicolae Mavrocordat. Remarcabile coloane de piatră sculptată. Motivele ornamentale sunt acelea brâncoveneşti. Biserica mânăstirii Văcăreşti e unul din cele mai reuşite lăcaşuri dumnezeieşti din întreaga ţară.

drept plată — prădarea ţării între Siret şi munte ; pretextul era că locuitori de acolo se dăduseră cu Nemţii ; „ciambulurile", adică detaşamentele tătăreşti, trecură şi în Ardeal, pe la Vama, şi prădară colţul nord-estic al lui, ferindu-se însă, după recomandarea domnului, de gospodăriile româneşti.

Războiul dintre Turci şi Austriaci se isprăvi prin pacea dela *Passarovitz* (1718) ; rezultatul, în ce ne priveşte, fu că aceştia din urmă ocupară *Banatul* şi *Oltenia*, luară de asemenea şi o parte din Serbia.

Oltenia sub Austriaci. Stăpânirea austriacă a durat în Oltenia douăzeci şi unu de ani, până în 1739, când, în urma unui alt război în care învinş, de data aceasta, Turcii, ţinutul din dreapta Oltului ne este restituit (pacea dela *Belgrad).* Această stăpânire este caracterizată printr'un regim fiscal sever şi foarte precis ; se face un nou recensământ, stabilindu-se că vor fi scutiţi de dări numai cei care pot dovedi că înaintaşii lor au fost în slujbe timp de patru generaţii, apoi cei recunoscuţi ca nobili de către împărat (adică familiile Bălăceanu şi Cantacuzino), în sfârşit, marii dregători. Toţi ceilalţi boieri trebue să plătească dări ; de asemenea preoţii şi mânăstirile. Ţăranii sunt scoşi la muncă, la construirea de şosele, întărituri, etc. ; comerţul suferă, din cauza închiderii graniţei spre Muntenia şi spre Turci. Episcopul de Râmnic e pus sub ascultarea celui dela Belgrad şi sub mitropolitul sârb dela Carlovitz. Toate aceste măsuri nemulţumesc însă profund populaţia ; multe sate se risipesc, locuitorii fug peste Dunăre sau Olt. De aceea, când, în urma războiului încheiat prin pacea dela Belgrad, Oltenia revine sub stăpânirea noastră, a fost o bucurie generală : atât ţăranii cât şi boierii îşi dăduseră seama că era mult mai bună stăpânirea veche, cu toate lipsurile ei, decât administraţia împărătească, minuţioasă şi exactă, dar foarte rigidă şi mai ales apăsătoare sub raportul fiscal.

Constantin Mavrocordat şi reformele lui. Restituirea Olteniei se face în timpul lui Constantin Mavrocordat. Acesta moştenise dela tatăl său, Nicolae, înclinarea spre cultură, învăţase în şcoli superioare, cunoştea limba italiană, franceză, turcă, persană, greacă modernă şi clasică, ţinea corespondenţă cu personalităţile culturale de peste hotare, era, într'un cuvânt, un spirit luminat. El se hotărî să dea o nouă organizare ţărilor noastre şi, în acest scop, făcu atât în Muntenia cât şi în Moldova câte o serie de re-

forme. Principiile generale ale acestor reforme se găsesc exprimate în „Constituţia“ sa, în 13 articole, datată 7 Fevruarie 1740, pe când era domn în Muntenia, şi publicată, cu laude, în „Mercure de France“, numărul din Iulie 1742. Sub raportul *social*, el dădu libertate românilor sau vecinilor (Muntenia 1746, Moldova 1749), îngăduindu-le să se răscumpere cu suma de 10 taleri de cap şi făcând pe boieri să consacre prin jurământ, la Mitropolie, această reformă ; fixă, în acelaşi timp, şi numărul de zile pe care era obligat să-l lucreze săteanul boierului pe moşia căruia stătea. El dădu, de asemenea, o nouă organizare boierimii, hotărînd că e boier acela care are o *slujbă domnească* (mai înainte criteriul fusese *stăpânirea pământului !)* şi împărţindu-i pe categorii. Dregătorii, dela ban şi până la clucerul de arie, se numeau boieri mari sau *veliţi ;* ceilalţi erau boieri de clasa a doua. Urmaşii veliţilor fură numiţi *neamuri,* iar a celorlalţi *mazili.* Pentru fiecare din aceste categorii se stabiliră apoi anumite privilegii ; veliţii şi neamurile fură scutiţi de orişice dare, ceilalţi numai de unele din ele. Sub raportul *fiscal,* Constantin Mavrocordat desfiinţă puzderia de dări personale şi unele din cele pe avere care existau până atunci şi le înlocui printr'una singură, de 10 lei anual, plătibilă în 4 sferturi. Cu toate acestea, greutăţile financiare ale ţării, pricinuite, între altele, şi de cererile tot mai mari ale Turcilor, făcură ca, la urmă, să se ajungă a se lua câte 6 şi chiar 12 „sferturi“. In sfârşit, sub raportul *administrativ,* încredinţă conducerea judeţelor unor *ispravnici,* desfiinţând pe vechii pârcălabi şi căpitani, fixă lefuri pentru dregători din visteria ţării, şi introduse condici în care se treceau toate hotărîrile date. Preoţii fură recrutaţi numai dintre ştiutorii de carte ; se înfiinţară şcoli şi tipografii ; se făcură rânduieli edilitare. Din nefericire, realizările n'au corespuns întotdeauna intenţiilor lui Constantin Mavrocordat ; el rămâne totuşi una din figurile cele mai însemnate ale epocii fanariote, atrăgând asupra lui şi atenţia cercurilor din apusul Europei.

Grigore Al. Ghica şi răpirea Bucovinei. Al. Ipsilanti. Din familia Ghica, mai însemnat a fost Grigore Alexandru Ghica, care a plătit cu vieaţa îndrăsneala de a protesta împotriva răpirii Bucovinei. Iată cum s'au petrecut faptele : In 1768 izbucnise un nou război între Turci şi Ruşi ; aceştia din urmă ocupară ţările noastre şi câştigară pretutindeni biruinţe. Austriacii însă, care

nu voiau ca Ruşii să se întindă prea mult, făcură alianţă cu Turcii şi mobilizară armata. Pacea se încheie la *Kuciuc-Kainargi,* un sat în Dobrogea de miazăzi, în anul 1774. Prin această pace

Fig. 132 — Grigore Alexandru Ghica, Domnul Moldovei, după o stampă contemporană. Dedesubt, iscălitura sa.

se hotăra, între altele, ca miniştrii Rusiei la Poartă să poată vorbi în favoarea Principatelor şi a creştinilor ortodocşi din imperiul turcesc ; se prevedea, de asemenea, înfiinţarea de consulate ruseşti în oraşele mai însemnate şi libertatea comerţului pe uscat şi pe Du-

năre. După încheierea păcii, Austriacii care, în timpul ostilităţilor, ocupaseră, prin împingerea semnelor de hotar, a „pajurilor împărăteşti", o fâşie largă de-a-lungul munţilor, atât în Muntenia cât şi în Moldova, în suprafaţă de câteva mii de kilometri pătraţi, cerură, drept recompensă că ajutaseră pe Turci, „o rectificare de frontieră în sudul Galiţiei", spunând că le era necesară pentru trecerea din Ardeal în Galiţia de curând anexată. Se prezentă la Constantinopol o hartă falsă, se dădură bani acelor care protestau şi asfel Moldova de sus, leagănul ţării, cu vechile mânăstiri şi cu

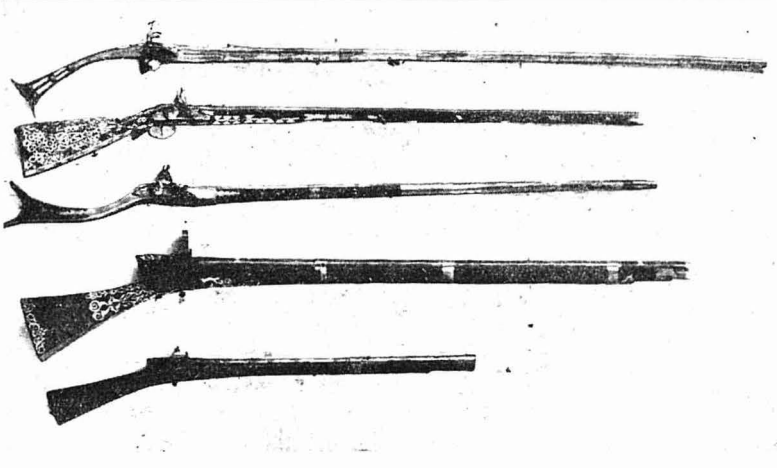

Fig. 133 — Puşti cu cremene, fără rotiţă, din secolele XVII şi XVIII, întrebuinţate şi la noi. Patul e împodobit, la unele, cu sidef. Găsite în Transilvania. (Muzeul Militar, Bucureşti.)

mormântul lui Ştefan, fu răpit (1775), ratificându-se totdeodată şi încălcarea de-a-lungul munţilor. Austriacii numiră Moldova de sus *Bucovina*, cuvânt care înseamnă, în limba slavă, *pădure de faş*, având în vedere marele codru dela Cozmin. Grigore Ghica, pe atunci domn al Moldovei, protestă împotriva acestui furt neruşinat ; ceea ce văzând Austriacii, interveniră pe lângă Turci. Aceştia, sub cuvânt că Ghica s'ar fi dat de partea Ruşilor în timpul războiului, trimit la Iaşi un capugiu adică un agent executor, însoţit de câţiva oameni, care ucid pe domn (1777). In aşa hal ajunseseră ţările noastre, încât era deajuns un trimis al Sultanului ca să poată lua vieaţa

domnului, în însăşi capitala sa, înconjurat de atâta lume care însă nu îndrăsnea să mişte, când auzea cuvântul magic: „firman". Aceeaşi soartă o va avea mai târziu voievodul *Constantin Hangerliu* căruia i se va tăia capul în mijlocul Bucureştilor. Un al treilea, *Nicolae Mavrogheni,* deşi va aduce servicii militare Turcilor în noul război cu Ruşii şi Austriacii început în 1787, va pieri şi el tăiat, în târguşorul Biela din Bulgaria, la miazăzi de Rusciuc (1790), din porunca vizirului.

Războiul din 1787 se încheie, după câţiva ani de lupte, prin tratatele dela *Şiştov* (1791) şi dela *Iaşi* (1792). Cel dintâi dădea Austriacilor *Orşova.* cel de al doilea stabilea *Nistrul* ca hotar al împărăţiei ruseşti, făcându-ne deci vecini imediaţi ai ei; mai înainte, ţinutul dela răsărit de Nistru, împreună cu cetatea Oceacov, pe coasta Mării Negre, era al Turcilor. In acest ţinut dela răsărit de Nistru şi mai ales între Nistru şi Bug, noi avem aşezări vechi şi numeroase.

Contemporan cu Grigore Ghica a fost *Alexandru Ipsilanti,* domnul Munteniei (1774—1782), unul din cei mai buni stăpânitori pe care i-au avut ţările noastre. El a desfăşurat o remarcabilă activitate de ordin gospodăresc, edilitar, cultural şi filantropic.

Răpirea Basarabiei. O altă pierdere însemnată teritorială pe care au suferit-o ţările noastre în epoca Fanarioţilor a fost aceea a Moldovei dintre Prut şi Nistru, numită impropriu de către Ruşi *Basarabia.* In 1806 începuse un nou război între Ruşi şi Turci, al cincilea în decurs de o sută de ani; soarta armelor era iarăşi defavorabilă armatelor Sultanului. Luptele ţinură mai mulţi ani, până în 1812, când începură tratativele de pace. Ruşii cereau ambele ţări româneşti; când auziră însă că Napoleon le-a declarat război, ei se mulţumiră numai cu Moldova dintre Prut şi Nistru. Nici pe aceasta n'ar fi căpătat-o poate, dacă marele dragoman Panaiotache Moruzi şi cu fratele său Dimitrie, favorabili Ruşilor, n'ar fi trădat interesele turceşti. Moruzeştii plătiră, e adevărat, cu vieaţa, trădarea lor, dar Moldova dintre Prut şi Nistru rămase pierdută timp de 106 ani, până în 1918. Ruşii o numiră Basarabia, spre a creea o confuzie, spre a face să se creadă că e vorba numai de ţinutul din spre miazăzi, lângă gurile Dunării, care se numea într'adevăr Basarabia, după vechii stăpânitori ai acestor locuri, Basarabii munteni.

BIBLIOGRAFIE

Fanarioții. Caracterizare generală. N. IORGA, Documente privitoare la familia Callimachi, vol. I, București, 1902, p. I—CCXIII (Prefața); *JOSEPH GOTTWALD, Phanariotische Studien*, în *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, V (1941), p. 1—58.

Mavrocordații. Mihai Racoviță. AL. STOURDZA, L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato 1660—1830, Paris, VIII + 463 p. in 4°; *C. GIURESCU, Despre boieri*, București, 1920, 129 p. in 8°; *ILIE MINEA, „Reforma" lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în *Cercetări Istorice*, II—III (1926—1927), p. 97—248; *VASILE LUNGU, Despre olatul Hotinului (1715—1806)*, în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 253—290; *D. RUSSO, Cronica Moldovei de N. Chiparissà (1716—1717)*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 133—151.

Oltenia sub Austriaci, AL. A. VASILESCU, Oltenia sub Austriaci 1716—1739, vol. I, București, 1929, 240 p. in 4°.

Grigore Ghica și răpirea Bucovinei. Al. Ipsilanti N. IORGA, Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne (1775—1914), ed. 2-a, București, 1931, 87 p. in 8°; *CONST. C. GIURESCU, „Canalul lui Alexandru Vodă Ipsilanti". O mare lucrare hidraulică din veacul al XVIII-lea*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI (1941), p. 1—10.

Răpirea Basarabiei. N. IORGA, Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* s. 2, t. XXXIII (1911), p. 147—185.

XXIX

STAREA SOCIALĂ, ECONOMICĂ ŞI CULTURALĂ A ROMÂNILOR ÎN EPOCA FANARIOŢILOR

„Oh! oh! oh! Săracă Ţara Moldovei şi Ţara Muntenească, cum vă petreceţi... cu aceste supărări la aceste vremi cumplite, şi fără de milă de stăpânii noştri, cari singuri noi ti-am poftit şi ţi-am aflat. Nu ne săturam de Domnii de ţară, nici de măritat fetele după pământeni; ce ziceam că-s proşti şi săraci, şi alergaţi la cei străini Greci de-i apucaţi care de care să vă fie gineri, că-s cilibii şi bogaţi şi li daţi moşii şi-i puneţi în capul mesii; eacă la ce am venit!"

(Ion Neculce, Letopiseţul Ţării Moldovei).

Starea socială şi economică. In epoca fanariotă se observă unele schimbări sociale. *Boierimea* nu mai seamănă cu aceea din vremea lui Matei Basarab şi Mihai Viteazul. Nu mai sunt boieri-ostaşi, gata, la chemarea domnului, să pună mâna pe armă şi să apere, împreună cu oamenii lor, ţara şi legea. Armată naţională nu mai există, fiind înlocuită cu o simplă gardă a voievodului; meritele boierilor nu se mai arată aşa dar pe câmpul de bătaie, ci la curtea domnului fanariot, în atmosfera de politică măruntă şi de intrigi care domneşte acolo. Mişcări de ale boierilor împotriva elementelor străine, greceşti, ca în veacul al XVII-lea, nu mai există; dimpotrivă, aceste elemente sunt primite şi îmbrăţişate; se

fac înrudiri ; mulţi Greci se stabilesc la noi, strâng avere, cumpără moşii, ajung la cele mai înalte dregătorii. Influenţa grecească este atotputernică : limba greacă este limba cultă, subţire, a celor aleşi : ea se aude la curte, în biserică, în casele boiereşti, la reşedinţele

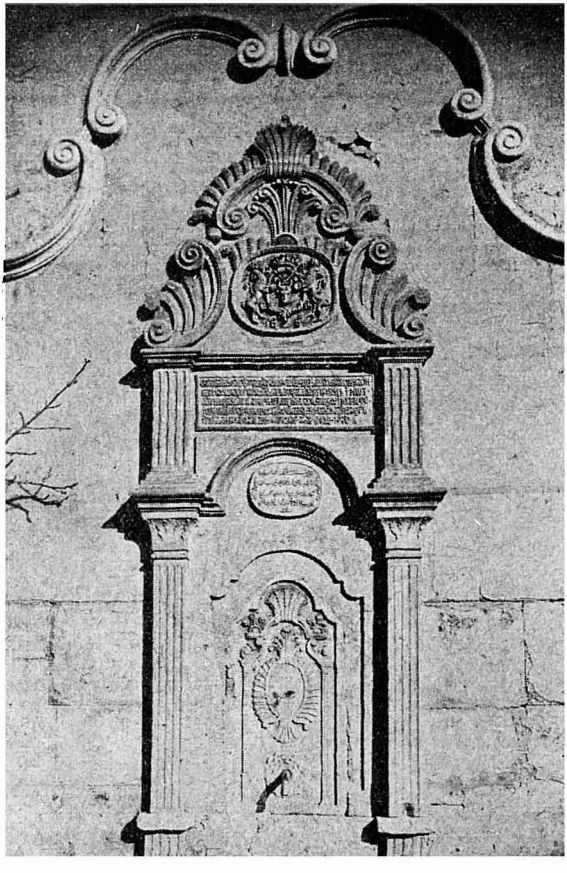

Fig. 134 — Ciuşmea făcută în Iaşi, în epoca fanariotă, de către Grigore Ghica Vodă. Inscripţia românească poarta data 1765, Iunie 20. Dedesubt, o inscripţie în limba turcă.

ispravnicilor de judeţe, pretutindeni unde este un post de comandă.

Moda constantinopolitană birue în îmbrăcăminte, în mâncare, în ceremonii, în vieaţa de curte, etc. Costumul domnului şi al boierilor imită pe cele turceşti ; se poartă acum haine largi, orien-

tale, cu falduri, anterie lungi, calpace cu arât mai înalte, cu cât boierul ocupă o slujbă mai mare. Se introduc o sumă de dregători noi, imitând pe cei dela Poartă : unul are grijă de ciubucele Domnului, altul de cafea, altul de şerbet, un al patrulea e mai mare peste încălţămintea Măriei Sale ; un al cincilea poartă foarfecele şi briciul, şi aşa mai departe. Dregătoriile mari se dublează, la urmă se împătresc chiar, toţi caută să ajungă slujbaşi, deoarece slujba e acum criteriul *nobleţei* şi ea înseamnă *leafă, scutelnici,* adică un număr de ţărani care în loc să plătească vistieriei dările lor, le dau boierului, apoi *scutirea generală sau parţială de dări,* în sfârşit putinţa de a fi aproape de curtea Domnului, izvorul tuturor avantajelor şi onorurilor.

Totuşi, această boierime prezintă şi unele aspecte interesante ; ea e mai cultă, citeşte mai mult : între 1720 şi 1820 s'au tipărit în ţările noastre peste 300 de cărţi, afară de multele care se aduceau de peste hotare. Influenţa franceză începe a se face simţită şi ea se va accentua spre sfârşitul epocii fanariote ; încep să pătrundă ideile generoase, umanitare. Ca o urmare a acestei stări de spirit, *şcolile* se înmulţesc ; o sumă de domni fanarioţi iau măsuri pentru bunul mers al lor şi le creează venituri ; în Bucureşti sunt trei *biblioteci publice.* In acelaşi timp, se fac *spitale,* în care bolnavii sunt îngrijiţi *fără plată* (vezi şi fig. 134).

La şcoala cea mare sau Academia din Iaşi erau, în 1766, următorii dascăli sau profesori : Dascălul cel mare de ştiinţe, plătit cu 1500 lei pe an ; dascălul dintâi de limba greacă, plătit cu 600 lei ; dascălul al doilea de limba greacă 300 de lei ; dascălul de greacă bisericească, 180 lei ; dascălul de latineşte, 240 lei ; dascălul de limba română, 120 lei ; *bibliotecarul,* 120 lei. Pentru întreţinerea a douăzeci de bursieri, se prevăzuseră 1000 lei şi 30 de care de lemne ; din prisosul de venituri şi din economiile făcute de epitropi trebuiau să se cumpere cărţi, „organe — adică instrumente — matematice" şi diferite rechizite.

In afară de şcolile cele mari din Iaşi şi Bucureşti, erau însă altele, mai mici, pe lângă episcopii, pe lângă mânăstiri şi biserici (vezi şi fig. 135 şi 136), apoi în oraşe şi târguri şi chiar în multe sate ca *Ruginoasa* în Moldova *Corneşti* (Dâmboviţa) şi *Preajba* (Dolj) în Muntenia.

Iată ce se învăţa, de pildă, la şcoala dela mânăstirea Putna, potrivit diplomei liberate în 1778 „tinerelului Ioan, fiul preotului Gheorghi Vasilievici Bălăşcscul", care învăţase acolo dela vârsta de 5 până la aceea de 12 ani : „ciaslovul, psaltirea, octoihul, catehismul moldovenesc şi ruseşte, alcătuirea scrisorilor moldoveneşti, psaltichia după melodia grecească, gramatica, geografia cea tălmăcită de episcopul Amfilohie după Buffier, piatra evangheliei asupra

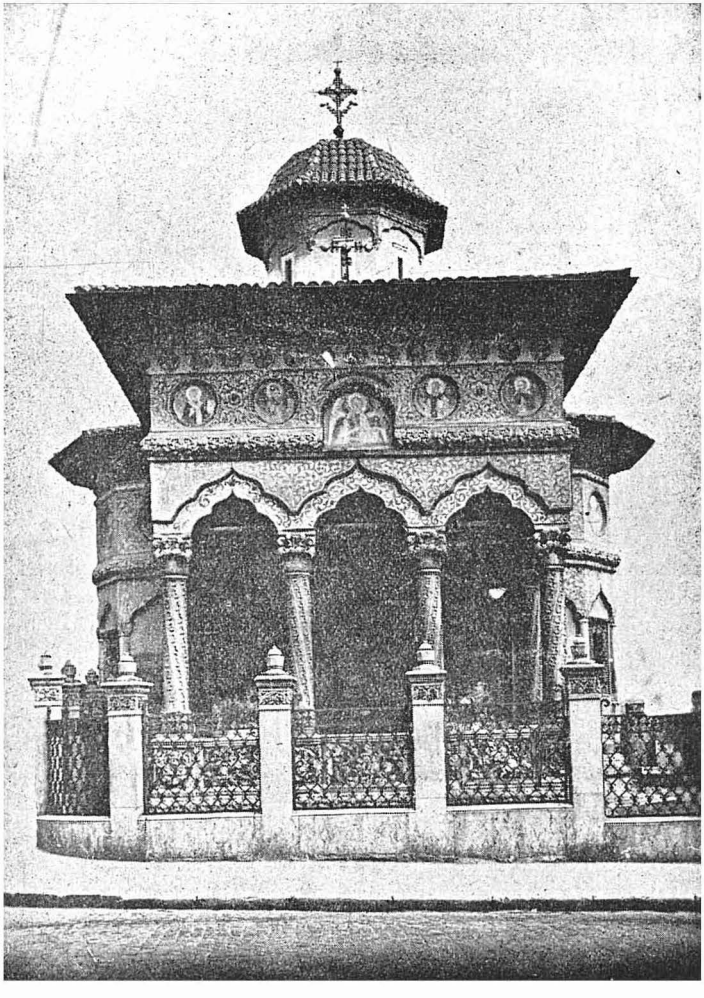

Fig. 135 — Biserica Stavropoleos din Bucureşti (în dosul Poştei Centrale), tip de biserică orăşenească din epoca fanariotă. Pilaştrii pridvorului şi chenarele uşilor şi ferestrelor de piatră frumos sculptată. Pereţii zugrăviţi şi pe dinafară. Restaurată înainte de războiul pentru întregirea neamului.

despărţirii bisericii răsăritului de a apusului, epistolia arhiepiscopului Eughenie, istoria bisericii după Evsevie şi alţi istorici, dela începutul creştinătăţii până la veacul al IX şi până la soborul din Florenţa şi scurtata teologie platonească, toate bine şi unele şi de rost şi cu înţelegere..."

Fig. 136 — Taler bisericesc din epoca fanariotă. Inscripţia are data Octomvrie 1761. Scena din mijloc înfăţişează Adormirea Maicei Domnului.

Oraşele *sporesc*, în genere, ca populaţie ; meseriaşii sunt mai numeroşi ; constatăm şi un început de industrie mare, fabrici de postav, de sticlă, de hârtie.

Fabrici de postav erau în Moldova la *Filipeni* în judeţul Bacău (1765) apoi la *Chipereşti*, în jud. Iaşi (1764), iar în Ţara Românească, la *Pociovalişte*, lângă Afumaţii din Ilfov (1768). Ni s'au păstrat câteva privilegii domneşti pri-

vitoare la aceste fabrici, cum e cel dela Grigore Al. Ghica, ucis de Turci după răpirea Bucovinei, în care domnul arată că s'a întemeiat fabrica dela Chipereşti „pentru cea mai multă eftinătate a lăcuitorilor ţării aceştia şi să rămâiă şi un lucru de pomenire pământului acestuia". Fabrici de sticlă era la *Hârlău* (1786) şi la *Târgovişte* (1791); fabrici de hârtie (sau harturghii: de aici hardughie) la *Fundeni*, în Ilfov, în timpul lui Scarlat Vodă Ghica (1768) şi la *Batiştea*, în Prahova, sub Alexandru Ipsilante (1776). S'au înfiinţat şi industrii de produse alimentare: de arpăcaş la *Argeşti*, în Ilfov, şi la *Corneşti*, în Dâmboviţa; de fidea, macaroane, arpăcaş, etc., la *Bucureşti*, cu produse superioare, egale celor străine. Erau apoi fabrici de lumânări, o fabrică de ţesături diferite la *Mărcuţa*, una de farfurii, etc.

Sunt şi centre care decad însă în acest răstimp: astfel Târgul de Floci, la gura Ialomiţei, pe care războaiele ruso-turce îl nimicesc aproape, apoi Târgşorul şi Gherghiţa pe care îi întrec Ploieştii; aceştia încep să se desvolte mai ales după ce Austriacii taie, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, drum de care pe *valea* Prahovei, dela Comarnic până la Predeal. Mai înainte drumul mergea pe sus, pe plai.

Ţărănimea scapă de rumânie pe vremea lui Constantin Mavrocordat; ea nu devine însă liberă *de fapt*, deoarece neavând pământ, trebue să lucreze mai departe pe moşiile boierilor, dând *dijmă* şi *muncind* un număr de zile pe an care variază între 12 şi 24. Situaţia economică a ţăranilor e grea: striviţi de impozite ordinare şi extraordinare, siliţi să muncească şi boierului şi domnului, căruia-i fac transporturile de *zaherea* (alimente, *furaje*, etc.) ordonate de Sultan, ei îşi iau adesea lumea în cap, trec peste hotare, foarte adesea peste Dunăre, unde nu au să asculte decât de un singur stăpân: Turcul, sau peste Nistru. Multe sate scad ca număr de locuitori, altele se pustiesc, devin *silişti*.

Inainte de reforma lui Constantin Mavrocordat, numărul birurilor era foarte mare: unele existau din timpul Domnilor de ţară: astfel *vădrăritul*, care se plătea de podgoreni, fusese pus de Eustratie Dabija, *văcăritul*, o dare foarte grea, de Constantin Brâncoveanu, *fumăritul* de fratele lui Dimitrie Cantemir, Antioh. Mavrocordat le-a redus considerabil, dar după el, birurile au început iar să se înmulţească. Presiunea fiscală era mare din două motive: mai întâiu *cererile* nesfârşite ale Turcilor şi apoi *graba* Domnului de a strânge în timpul cel mai scurt avere, „bani albi pentru zile negre", deoarece timpul de stăpânire era redus: trei ani şi nu ştia

dacă-i va împlini şi pe aceia, dacă nu va fi silit să plece înainte. Aceeaşi socoteală o făceau şi dregătorii sau slujbaşii : în timpul cel mai scurt trebuiau să-şi scoată banii pe care-i dăduseră la numire şi, pe deasupra, un beneficiu cât mai mare. Se înţelege aşa dar, de ce *abuzurile* erau numeroase, de ce bacşişul şi mita înfloreau de sus până jos. In asemenea condiţii, demnitatea şi caracterul erau mai curând defecte decât însuşiri.

Starea culturală. In epoca fanariotă există o activitate culturală destul de vie ; ea nu egalează însă pe aceea a veacului al XVII-lea. In domeniul operelor religioase, se continuă traducerile şi tipăriturile de cărţi bisericeşti. In privinţa aceasta, se distinge, în Muntenia, episcopul *Damaschin* al Râmnicului care a tradus, în primele decenii, ale veacului al XVIII-lea, o serie de texte, ce au fost apoi imprimate, şi *Chesarie*, tot al Râmnicului (1773—1780), sub care se începe publicarea Mineelor, 12 volume. In Moldova, trebue amintită figura mitropolitului *Iacov Stamate*, un cărturar de seamă, care ştia latineşte şi citea pe Montesquieu, a lui *Paisie Velicicovschi*, egumenul de Neamţ, care dădu acestei mânăstiri o nouă strălucire, în sfârşit a lui *Vartolomeu Măzăreanu*, egumenul Putnei, care întemeie aci o şcoală bună şi alcătui o lucrare despre Ştefan cel Mare.

In ce priveşte *cronicile*, ele sunt, în genere, mai prejos decât acelea ale înaintaşilor. O singură excepţie : „Letopiseţul" lui Ioan Neculce care e o adevărată capodoperă. Acest cronicar continuă Letopiseţul lui Miron Costin, începe aşa dar povestirea la anul 1661 şi o duce până în 1743. Işi iubeşte cu putere ţara, plânge durerile ei şi e duşman neîmpăcat al Grecilor. Descrierile şi portretele lui sunt foarte sugestive ; povesteşte cele ce-a văzut el, dar se foloseşte şi de tradiţii şi legende pe care le aşează la un loc, la începutul letopiseţului, sub titlul : *O samă de cuvinte*. Stilul său e limpede, simplu, foarte plăcut.

Iată una din aceste tradiţii : „Gheorghe Ştefan Vodă, când era logofăt mare, au fost şezând odată în divan cu toiagul în gură ; iar Iordachi Cantacuzino cel bătrân, vel vistiernic : „ce zici în fluer dumneata, logofete ?" Iară el au răspuns : „zic în fluier să mi se coboare caprele dela munte, şi nu mai vin". El au răspuns în pildă, şi alţii nu s'au priceput, că el aştepta oştile ungureşti să vie de preste munte".

Dintre cronicarii ceilalţi ai Moldovei însemnăm pe *Alexandru Amiras* care povesteşte evenimentele începând tot dela 1661 şi mergând până la 1729, pe *Axinte Uricarul* care a continuat pe Nicolae Costin, scriind a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1711—1716), şi a întocmit un corp de cronici moldovene, pe spătarul *Ioan Canta* care alcătueşte un „Letopiseţ", dela a doua până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1731—1769) şi pe *Gheorgachi al doilea logofăt* care scrie o „Condică ce are întru sîne obiceiuri vechi şi nouă a prea înnălţaţilor Domni" (Iaşi 1762). E o carte de ceremonial în care se arată cum se procedează la instalarea Domnilor, la sărbătorile cele mari, la înmormântări, etc.

In mod greşit s'a atribuit o cronică a Moldovei care povesteşte evenimentele dintre anii 1661—1730 lui *Nicolae Muste*, stari diac de divan ; autorul nu e el. Nici cronica atribuită lui *Enache Kogălniceanu*, cronică relatând evenimentele dintre 1733—1779, nu se datoreşte acestuia ; avem de a face, în aceste două cazuri, cu „pseudo-cronicari".

In Ţara Românească, merită să fie amintit *Mihail Cantacuzino*, mare vistier şi mare ban, care trece de partea Ruşilor în războiul încheiat prin pacea dela Kuciuc-Kainargi. El scrie o *Genealogie* a familiei sale şi o *Istorie* a Ţării Româneşti între 1225 şi 1774 care, tradusă în greceşte, s'a publicat mai târziu de fraţii Tunusli la Viena. Această istorie, cuprinzând şi o sumă de date geografice şi statistice, a servit şi lui *Dionisie Fotino* la alcătuirea lucrării sale greceşti „*Istoria vechii Dacii*", în trei volume, apărută tot la Viena, în 1818. De asemenea în greceşte şi-a publicat învăţatul Dimitrie Philippide „*Istoria României*" din care n'a ieşit însă decât primul volum (până la întemeierea Principatelor) şi „*Geografia României*", cuprinzând *întreg* pământul locuit de neamul nostru. El e primul care întrebuinţează termenul de „România", în sens politic şi geografic. Asemănător în unele privinţe cu Neculce, dar inferior lui, este *Dionisie Eclesiarhul*, dela episcopia Râmnicului, care scrie un „*Cronograf*" al Ţării Româneşti cuprinzând evenimentele dintre 1764—1815.

Alături de aceste letopiseţe sau cronici apar, în epoca fanariotă, şi o serie de povestiri istorice în versuri. Cea mai veche e „*Istoria lui Iordache Stavarache*" fost capichihaia, adică reprezentant al ţărilor noastre la Constantinopol, un Grec foarte bogat şi

puternic, pe care l-a pierdut însă lăcomia şi intriga. Moartea năpraznică a lui Grigore Ghica, domnul Moldovei, ca şi aceea a lui Nicolae Mavrogheni şi a lui Constantin Hangerliu din Muntenia, au fost de asemenea descrise în versuri. O altă povestire avem asupra intrării Ruşilor în Bucureşti la 1769, în timpul războiului cu Turcii. Valoarea poetică a acestor cronici rimate este, în general, redusă.

La sfârşitul epocii fanariote, apar *două condici de legi:* aceea a lui Scarlat Callimachi în Moldova (1817) şi a lui Ioan Caragea (1818), în Ţara Românească. La alcătuirea lor s'a ţinut seamă întrucâtva şi de „obiceiul pământului" adică de vechiul drept românesc, nescris.

In domeniul literaturii, e de reţinut numele lui *Enache Văcărescu,* autorul a mai multe poezii dintre care cele mai cunoscute sunt „Amărîtă turturea" şi îndemnul către urmaşii săi: „Urmaşilor mei Văcăreşti, las vouă moştenire, creşterea limbii româneşti ş'a patriei cinstire!"

Tot el a scris şi o *Gramatică* a limbii româneşti care a apărut în două ediţii, una la Viena, alta în ţară, la Râmnic (1787), precum şi o *Istorie* pe scurt a Sultanilor dintre 1300—1791.

BIBLIOGRAFIE

Starea socială şi economică. V. A. URECHIA, Memoriu asupra perioadei din istoria Românilor dela 1774—1786 în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.* s. 2, t. XII (1889—1890), p. 117—1253; *C. GIURESCU, Despre boieri,* Bucureşti, 1920, 129 p. in 8°; *N. IORGA, Istoria industriilor la Români,* Bucureşti, 1927, 226 p in 8°.

Starea culturală. V. A. URECHIA, Istoria şcoalelor, t. I, Bucureşti, 1892, 408 p. in 4°; *N. IORGA, Istoria învăţământului românesc,* Bucureşti, 1928, 351 p. in 8°; *C GIURESCU, Pseudo-cronicari I. Enache Kogălniceanu,* Bucureşti, 1916, 43 p. in 8°; *N. BĂNESCU, Viaţa şi opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide,* în *Anuar Ist. Cluj,* II (1923), p. 119—204; *CONSTANTIN C. GIURESCU, Legiuirea lui Caragea. Un anteproiect necunoscut,* Bucureşti, 1923, 32 p. in 8° (Extras din *Bul. Com. Ist. Rom.* III); *G. D. TRIANTAPHYLLOPOULOS Sur les sources du Code Callimaque,* în *Rev. Ist. Rom.* I (1931), p 32—49; *D RUSSO, Studii istorice greco-române,* t. II, Bucureşti, 1939, p. 351—692 in 8°.

XXX

ROMÂNII DIN ARDEAL SUB AUSTRIACI. UNIREA CU ROMA ŞI URMĂRILE EI. MIŞCAREA LUI HORIA

„Ţara asta e a noastră, a voastră e ţara ungurească şi în scurtă vreme vă şi scoatem noi de aci".

(Ţăranul Florea Cosma din Gârbău către nobilul Szent-Pal, în toamna lui 1784).

Românii din Ardeal sub Austriaci. Unirea cu Roma. Prin pacea dela Carlovitz (1699), Ardealul ajunsese sub stăpânirea Austriacilor ; acest fapt avu urmări însemnate în vieaţa Românilor de aci. Din punct de vedere al drepturilor politice, situaţia nu se schimbă ; rămaseră tot trei „naţiuni" : Nobilii, Saşii şi Secuii, ca şi mai înainte, având fiecare reprezentanţii săi în Dietă. Din punct de vedere religios, se produse însă un fapt nou care rupse unitatea de până atunci a fraţilor noştri de peste munţi. Acest fapt nou fu *Unirea cu Roma.* Habsburgii aveau în catolicism un aliat preţios ; la rândul lor, ei căutau să favorizeze răspândirea lui în cuprinsul împărăţiei pe care o stăpâneau. Folosindu-se de situaţia grea, economică şi socială, în care se aflau preoţii români din Ardeal şi poporănii lor, Austriacii îi îmbiară să treacă la catolicism, făgăduindu-le, în schimb, diferite drepturi şi avantaje. Episcopul de Alba Iulia, Teofil, admise în principiu, în 1697, acest lucru, iar urmaşul său *Atanasie Anghel* îl înfăptui ; manifestul pentru Unirea cu Roma, iscălit de 38 de protopopi, poartă data 7 Octombrie 1698. Hirotonisirea lui Atanasie ca episcop unit avu loc la Viena

(25 Martie 1701). Slujba în biserică urma să fie ca şi până atunci, calendarul le fel, sărbătorile aşişderea, preoţii aveau să se căsătorească, aşa cum făcuseră mai înainte. Se introduceau însă patru puncte noi şi anume: 1) Papa dela Roma e recunoscut ca *şef al bisericii.* 2) La „Crez" se adaogă: *filioque,* adică Duhul Sfânt purcede nu numai dela tatăl, dar şi dela fiul. 3) Se admite existenţa *purgatoriului* prin care trebue să treacă sufletele, înainte de a intra în raiu. 4) Impărtăşania se face *cu azimă* (pâine nedospită).

Mulţi preoţi nu voiră să primească însă această unire şi aleseră un nou episcop ortodox, pe *Ioan Ţirca.* Atanasie fu afurisit de către Teodosie, mitropolitul din Bucureşti şi de către Dosoftei, patriarhul Ierusalimului, iar Constantin Vodă Brâncoveanu lăudă pe cei care păstraseră veche credinţă.

Rezistenţa popuaţiei din Ardeal împotriva Unirii a fost însufleţită de apariţia, în 1744, a unui călugăr, *Visarion Sarai.*

Şi mai însemnată a fost acţiunea desfăşurată, peste un deceniu şi jumătate, de călugărul *Sofronie,* originar din satul *Cioara* (judeţul Alba). Acesta îşi durase un mic schit în pădure, având pe lângă el şi câţiva copii la învăţătură. Autorităţile din Vinţ îi distruseră însă lăcaşul în 1757 şi-l siliră să fugă. El petrecu câtva timp prin judeţul Huniedoara, până când fu prins şi închis în satul Bobâlna. De aci îl scăpă o ceată de vreo 5—600 de ţărani români, înarmaţi cu măciuci şi conduşi de protopopul *Ioan din Săliştе* (13 Fevruarie 1760).

Sofronie se refugie atunci în Zarand, unde se putea apăra. Bisericile uniţilor începură să fie ocupate; mişcarea se întinse şi în sudul Ardealului şi în câmpie şi pe cursul superior al Mureşului, unde se remarcă protopopul *Ion din Sadu,* zis şi Popa Tunsu. Prins din nou, în Abrud, Sofronie e liberat pentru a doua oară de ţăranii strânşi în mare număr. In cele din urmă, cetele lui atacară Blajul, în August 1760, silind pe Episcopul unit Petru Pavel Aron să fugă la Sibiu. Culminarea mişcării fu sinodul convocat de Sofronie la 14/25 Februarie 1761, în Alba Iulia; aci se aprobă o încheiere, în 19 puncte, prin care se cerea, în primul rând, libertate religioasă, consultarea ţării în vederea numirii unui episcop ortodox şi eliberarea celor închişi. In urma acestui fapt, Curtea dela Viena care urmărea, prin Consiliul ei de Stat, cu multă atenţie, problema confesională românească, se hotărî să intervină. Ea trimise în

Ardeal pe generalul *Buccow*, cu forţe îndestulătoare, numindu-l totodată şi preşedinte al comisiei instituite pentru cercetarea şi înlăturarea certurilor religioase. Se decise să se facă o conscripţie generală a aderenţilor celor două confesiuni ; ea avu loc (Mai 1761 — primele luni din 1762) şi e cunoscută sub numele — barbar — de „dismembraţia legii". Deşi nu se păstră pretutindeni deplină obiectivitate, rezultatul fu că din 152.886 de familii româneşti, 127.712 se declarară ortodoxe şi numai 25.174 unite. Lui Sofronie i se intentă proces ; sentinţa : 5 ani închisoare, nu putu fi însă executată, doarece el trecuse din timp în Muntenia, unde ajunse egumen la mânăstirea din Curtea de Argeş.

Mişcarea împotriva unirii a durat multă vreme, vreo 60 de ani, şi a dat naştere de prigoniri. O sumă de preoţi fură închişi ; ţăranul *Nicolae Oprea* din Sălişte stătu decenii întregi în închisoare, sfârşindu-şi acolo zilele.

Intr'un sat, venise un slujbaş cu o poruncă împărătească ; Românii ascultară citirea cuviincioşi, apoi un bătrân grăi : „Acest cojoc, care-l am pe mine, acum al meu. Dar dacă ar vrea să mi-l ea crăiasa [1]), i-l dau. Cu aceste slabe mâini şi picioare şi cu trupul meu am lucrat, zi şi noapte, ca să plătesc porţia [2]). Ele sunt ale crăiesei şi de ar vrea să mi le ia, nu am ce face. Dar nu am decât un suflet, pe care eu îl păstrez pentru Dumnezeu din cer şi nici o putere omenească nu-l poate îndoi".

Episcopul Ioan Inochentie Clain. Că avea dreptate poporul să se împotrivească unirii, se dovedi în curând. Mai întâi, conducătorului Românilor uniţi nu i se dădu titlul de *Mitropolit*, aşa cum se aşteptaseră adepţii nouii confesiuni, ci numai acela de episcop ; reşedinţa lui fu mutată dela Alba-Iulia la Făgăraş, după aceea la Blaj. Apoi drepturi politice nu se acordară : rămaseră tot trei „naţiuni" ca şi înainte de Unire. De geaba se sbătură conducătorii uniţilor şi în special episcopul *Ioan Inochentie Micu Clain* [3]) (1730—1751) care prezintă cererile Românilor curţii dela Viena. Impărăteasa Austriei, Maria Thereza, trimise aceste cereri, în fruntea cărora era recunoaşterea ca a patra „naţiune" Dietei ardelene la

1) Maria-Thereza, care era atunci împărăteasa Austriei !

2) Adică darea.

3) In şcoală Ioan *Micu* şi-a văzut numele germanizat în *Klein* (scris românește : Clain !).

Cluj ; membrii Dietei nici nu vrură măcar să le discute şi-şi exprimară refuzul lor în cuvinte jignitoare pentru noi.

„Episcopul şi clerul unit — spun aceştia — cer nişte lucruri pe care nimenea nu le-a mai cerut vreodată dela strămunii noştri şi nu le va putea cere nici dela urmaşii noştri. Cer aceea ce păgubeşte în gradul cel mai mare privilegiile şi scutinţele cele mai vechi dobândite dela regi şi principi. Cer aceea ce vatămă sancţiunile pragmatice ale regatului... Cer ceva ce răstoarnă din temelie drepturile şi libertăţile avute până acum, în pace, din partea naţiunilor patriei. Cer ce, de fapt, clatină şi turbură întreg sistemul acestei ţări păstrat până acum în ordine bună, atât în cele religioase, cât şi în cele politice şi economice. In fine cer aceea ce clerului şi plebei valahe, după firea ei prea bine cunoscută, nu i se cuvine niciodată. La aceste cereri nu mai auzite şi foarte însemnate ale episcopului, nouă, staturilor [1]) care am venit la această Dietă nu ne este iertat a răspunde, nefiind autorizaţi şi pregătiţi a ne declara într'o chestiune atât de importantă şi de neaşteptată".

In faţa acestei situaţii, Clain convocă un sinod la Blaj, în 1744, în care puse întrebarea dacă nu trebue să se desfacă unirea, în cazul când se continuă a nu se îndeplini făgăduelile date. In cele din urmă, el fu reclamat de către oficialitate la Viena şi plecă într'acolo. Văzând însă că va fi judecat, se duse mai departe, la Roma, dar nici aici nu putu face nimic şi muri departe de ai săi, plin de amărăciune că nu a izbutit să le scoată dreptatea.

In ce priveşte pe Românii rămaşi ortodocşi în Ardeal — şi aceştia formau imensa majoritate, reprezentând în 1762, 92% din populaţie — ei nu avură un episcop decât în 1761 şi acela nu era român, ci sârb. Episcop român ortodox se va alege abia în 1809 în persoana lui Vasile Moga.

O urmare bună avu totuşi unirea cu Roma şi anume faptul că viitorii preoţi fură daţi la învăţătură mai înaltă, întâi în şcolile din Blaj şi apoi, cei mai răsăriţi dintre dânşii, la Roma. Aci, studiind limba latină şi istoria veche, ei putură să-şi dea seama de *latinitatea* limbii noastre, de originile nobile ale poporului nostru. Aceste constatări sporiră puterea lor sufletească, îi făcură mândri de faptul că sunt Români şi fură punctul de plecare al unei mişcări culturale, de renaştere naţională.

---

1) Adică reprezentanţilor categoriilor cu drepturi politice din Ardeal.

Situaţia economică a Românilor din Ardeal rămase însă foarte grea. Iobagii trebuiau să muncească mai toată săptămâna pentru proprietarul pe moşia căruia stăteau, trebuiau să-i dea dijme şi tot felul de plocoane şi daruri ; nu puteau să îmbrace decât anumite haine, n'aveau dreptul să poarte arme. De o situaţie bună se bucurau numai *satele de grăniceri* pe care Austriacii le înfiinţaseră la hotarul Ţărilor Româneşti şi în Banat. Aceste sate aveau moşia lor ; în schimb, locuitorii, constituiţi în regimente grănicereşti, trebuiau să facă serviciul militar şi să meargă în războiu. In scurtă vreme, vitejia regimentelor grănicereşti ajunse cunoscută în înteaga împărăţie.

Mişcarea lui Horia, Cloşca şi Crişan. In 1769 se încercă o îmbunătăţire a soartei iobagilor ; curtea dela Viena hotărî ca ei să nu muncească decât *două zile* pe săptămână şi să aibă unele drepturi ; nobilimea ardeleană rezistă însă şi nu vru să cedeze. Nici încercările împăratului Iosif II-lea (1780—1790), un monarh luminat şi doritor de a ajuta poporul de jos, nu avură rezultatul aşteptat, tot din cauza împotrivirii nobililor. Iosif veni şi în Ardeal în trei rânduri, (1773, 1783, 1786), şi se interesă de situaţia Românilor, făgăduindu-le sprijinul său. Aceştia, văzând că starea lor nu se mai îndreaptă, încep să se mişte. Turburări mai mici, unele, după cum am văzut, în legătură şi cu propaganda împotriva unirii pe care o făceau anumiţi preoţi şi călugări, avuseseră loc şi mai înainte. Mişcarea cea mare izbucni însă în toamna anului 1784, sub conducerea moţului Vasile Nicola Ursu din Albac, zis *Horia*, şi a tovarăşilor săi *Cloşca* şi *Crişan* (vezi fig. 137).

Iată portretul lui Horia, făcut de un Sas : „De talie mijlocie, mai mult uscăţiv şi svelt decât dolofan ; îmbrăcămintea după croi valah : ţundră valahă până la genunchi, tivită pe două margini cu postav roşu, cioareci strâmţi..., cisme în picioare iar pe cap căciulă neagră. Straşnic poruncitor. Precum se vede din întreaga lui înfăţişare şi din faptele sale de pe vremea când şi-a jucat rolul, era născut pe stăpânire".

Ţăranii din regiunea Munţilor Apuseni se ridicară cu coase, cu topoare, cu ce avea fiecare şi încep să prade, să ardă şi să dărâme curţile nobililor (Noemvrie 1784). Unii dintre aceştia fură ucişi, femeile şi fetele lor botezate după legea ortodoxă şi silite să ia în căsătorie iobagi români. Focul se întinse şi Ungurii, speriaţi, făcură

Fig. 137 — Horia, Cloşca şi Crişan, conducătorii mişcării din Ardeal la 1784.

apel la armata austriacă, să-i scape. Horia însă nu vroia să se bată împotriva cătanelor împărăteşti. El spusese doar tovarăşilor săi că împăratul Iosif e de partea lor : le arătase şi nişte hrisoave şi o cruce pe care i-ar fi dat-o acesta când l-a primit la Viena, în primăvara din anul mişcării. Pe de altă parte, se apropia iarna şi oamenii trebuiau să-şi îngrijească de gospodării. Horia dădu deci drumul la ai săi şi el se retrase în codrul uriaş al *Scorăgetului*, cu gândul să aştepte acolo primăvara, spre a vedea ce are de făcut.

Capul lui şi al celor doi tovarăşi fusese însă pus la preţ de către autorităţi ; se găsiră deci câţiva trădători ticăloşi care călăuziră cătanele prin potecile codrului şi căzură pe neaşteptate asupra lor. Legaţi în lanţuri, fură duşi cei trei la Alba-Iulia şi aci începu procesul răzvrătirii. Crişan, ştiind bine care va fi sfârşitul, se spânzură în închisoare cu nojiţele dela opinci. Horia şi Cloşca fură condamnaţi să fie traşi pe roată : o moarte crâncenă la care trebuiră să asiste peste două mii cinci sute de ţărani români aduşi dinadins din sate — câte şase de fiecare sat — spre a vedea pedeapsa căpeteniilor lor (28 Fevruarie 1785). Ni s'a păstrat testamentul lui Horia, făcut în închisoare, în ajunul morţii, prin care, între altele, iartă pe cei care-l vânduseră.

Supplex libellus Valachorum. Răscoala din 1784 n'a rămas totuşi fără urmări. Impăratul Iosif luă unele măsuri în favoarea iobagilor şi nobilii, speriaţi de cele ce văzuseră, nu îndrăsniră să se mai opună. Se înfiinţară apoi şcoli săteşti, mai cu seamă în Banat. Dar recunoaşterea noastră ca a patra naţiune în Ardeal, egal îndreptăţită cu celelalte, iar nu *tolerată*, cum se spunea atunci, nu putu fi obţinută. Românii, în frunte cu episcopii lor, făcuseră totuşi un demers solemn la curte, prezentând cererile lor sub forma unei petiţii numite „*Supplex libellus Valachorum*" (Martie 1791). Această petiţie cuprindea 6 puncte şi anume : 1) să nu li se mai spună Românilor toleraţi ; Naţiunii române să i se redea toate drepturile civile şi politice. 2) Să aibă deci locul între celelalte naţiuni pe care l-a avut înainte de 1437, când s'a făcut acea „Unio trium nationum" (adică : a Nobililor, Saşilor şi Secuilor !) 3) Clerul, nobilii şi ţărănimea română să se bucure prin urmare de aceleaşi drepturi şi avantaje ca şi cele trei naţiuni. 4) Numiri în funcţiuni publice şi în Dietă proporţional cu numărul locuitorilor de fiecare naţionalitate. 5) In toponimie, paralel cu numirile ungureşti şi

germane, să se dea şi numiri româneşti. Să se îngădue ţinerea unui congres naţional românesc care să-şi aleagă delegaţi spre a reprezenta poporul românesc, unde va fi nevoie.

Petiţia Românilor a fost trimisă de către împăratul Leopold al II-lea Dietei din Ardeal şi aceasta, întocmai cum făcuse şi mai înainte cu cererile lui Ioan Inochentie Clain, a respins-o. Dreptatea era încă departe pentru poporul nostru.

Şcoala ardeleană. Paralel cu revendicările politice, are loc o mişcare însemnată culturală în Ardeal, de redeşteptare naţională. Dintre tinerii trimişi la învăţătură la Roma, se ridică figuri însemnate care arată în faţa lumii, cu argumente, latinitatea limbii noastre şi originea romană a poporului nostru. Acestei idei fuseseră exprimate mai înainte de cronicarii moldoveni şi munteni, de Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir şi stolnicul Constantin Cantacuzino, spre a nu pomeni decât pe cei mai însemnaţi. Învăţaţii ardeleni le reiau, le desvoltă, le dau o întreagă argumentare, istorică şi filologică, şi alcătuesc, pe temeiul lor, adevărate monumente culturale, în slujba redeşteptării poporului nostru. Figurile cele mai însemnate ale acestui curent de redeşteptare sunt trei, ca şi în mişcarea din 1784, şi anume : *Samuil Micu*, *Petru Maior* şi *Gheorghe Şincai*. Cel dintâi, nepot al episcopului Ioan Inochentie Clain, se ocupă în deosebi de studiul limbii. El scrie în latineşte o gramatică intitulată : *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, apărută în 180 (vezi fig. 157), în care arată originea limbii noastre care derivă — spune el — din latina clasică. Samuel Micu a scris şi o istorie a Românilor, în patru volume, care însă nu s'a publicat. Petru Maior e autorul „*Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia*“ (1812), în care susţine continuitatea noastră în stânga Dunării şi că suntem descendenţii curaţi ai Romanilor, deoarece Dacii au pierit sau au fugit din Dacia, în urma războaielor cu Traian. Susţine de asemenea că limba noastră se trage din latina populară, nu din cea clasică, aşa cum afirmase Samuil Micu. A mai scris şi o istorie a Bisericii Românilor, atât a celor de dincoace cât şi a celor de dincolo de Dunăre, operă de mai mică însemnătate. Gheorghe Şincai a lucrat multă vreme la o „*Cronică a Românilor şi a mai multor neamuri*“ ; redactarea ei a durat până la 1808. N'a putut însă nici s'o isprăvească, nici s'o tipărească ; cenzura oficială, cercetând-o, spusese că această lucrare, prin ideile ce conţine, e bună

de foc, iar autorul ei de furci, adică de spânzurătoare [1]). S'a tipărit abia în 1853, la Iaşi.

Ideile acestor trei mari scriitori — care, împreună cu cei doi episcopi, ortodox şi unit, şi cu alţi fruntaşi ca Ioan Molnar, sunt şi autorii petiţiei numite „Supplex libellus Valachorum" — au avut un adânc răsunet nu numai în Ardeal, dar şi dincoace, peste munţi, unde ele au contribuit la mişcarea de renaştere culturală şi politică.

Pe lângă operele capitale ale reprezentanţilor şcolii ardelene, mai apar şi altele, de o însemnătate mai mică, dar care merită totuşi să fie menţionate. Astfel e „Istoria sfintei biserici a Scheailor Braşovului" de Radu Tempea şi „Plângerea sfintei mânăstiri a Silvaşului din eparhia Haţegului", alcătuită în versuri, în 1788. Ambele sunt împotriva Uniţilor. La Braşov apare în 1757 cea dintâi *Gramatică Românească*; alcătuită de Dimitrie Eustatievici după un model rusesc, fără a pomeni nimic de romanitatea noastră, ea e închinată lui Constantin Mavrocordat.

BIBLIOGRAFIE

Unirea cu Roma. SILVIU DRAGOMIR, Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal: în secolul XVIII, vol. I—II, Sibiu, 1920 şi 1930, VIII + 259 + 224 şi VII + 440 p. in 4°; *Dr. VIRGIL CIOBANU, Statistica Românilor din Ardeal făcută de administraţia austriacă la anul 1760—1762*, Cluj, 1926, 87 p. in 8°; *N. IORGA, Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor*, ed. 2-a, vol. II, Bucureşti, 1932, 493 p. in 8°; *HELMUT KLIMA, Die Union der Siebenbürger Rumänen und der Wiener Staatsrat im theresianischen Zeitalter*, în *Südost-Forschungen*, VI (1941), p. 249—256.

Mişcarea lui Horia, Cloşca şi Crişan. NIC. DENSUŞIANU, Revoluţia lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784—1785, Bucureşti, 1884, VI + 523 p in 8°; *EPISCOPUL ROMAN CIOROGARIU, Horia şi Cloşca*, Oradea, f. a., 29 p. in 8°; *ŞTEFAN METEŞ, Lămuriri nouă privitoare la revoluţia lui Horia*, Sibiu, 1933, 62 p. in 8°; *DAVID PRODAN, Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda*, Cluj, 1938, 205 p. in 8°.

Supplex libellus Valachorum. I. LUPAŞ, Contribuţiuni la istoria Românilor Ardeleni 1780—1792. Cu 84 acte şi documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiu şi Braşov, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914—1915), p. 607—813; *ZENOVIE PÂCLIŞANU, Luptele politice ale Românilor ardeleni din 1790—92*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad Rom.*, t. I (1923), p. 33—146; *I. LUPAŞ, Contribuţiuni la istoria politică a Românilor ardeleni dela 1780—1792*, în *Studii, Conferinţe şi Comunicări Istorice*, I, Bucureşti, 1928, p. 313—373; *I. LUPAŞ, Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. Viaţa şi opera lui*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, XXI (1938—1939), p. 653—697.

Şcoala ardeleană. OVID DENSUŞIANU, Literatura română modernă, vol. I, Bucureşti, 1920, VI + 191 p. in 8°.

1) „Opus igne, author patibulo dignus".

XXXI

REDEŞTEPTAREA NAŢIONALĂ. TUDOR VLADIMIRESCU

„*Eu nu caut cevaş pentru mine, ci ţara îşi caută dreptăţile cele robite de Fanarioţi*".

(Scrisoarea lui Tudor către boieri, din 4 Aprilie 1821).

La începutul secolului al XIX-lea, are loc în Ţările Româneşti o mişcare de redeşteptare naţională. Ea se face *pe cale culturală*, prin şcolile româneşti ce se înfiinţează în Principate şi prin tinerii care, studiind în apus, se întorc pătrunşi de ideile generoase ale Revoluţiei Franceze, şi *pe cale politică, prin mişcarea şi jertfa lui Tudor Vladimirescu.*

Şcoala din Iaşi. Gheorghe Asaki. In Iaşi, mitropolitul *Veniamin Costache*, un însemnat sprijinitor al culturii româneşti, înfiinţase în anul 1803 un seminar, la Socola, pentru pregătirea viitorilor preoţi. In timpul domniei lui Scarlat Callimachi (1812—1819), se înfiinţează o nouă şcoală, pentru pregătirea viitorilor ingineri hotarnici, de care se simţea pe atunci mare nevoie atât în Moldova cât şi în Muntenia. Sufletul acestei noui şcoale fu *Gheorghe Asaki*, fiu de preot, care studiase ingineria în şcolile superioare din străinătate, la Liov, la Viena şi în Italia, dar care avea o pregătire setioasă şi în domeniul literar. El fu numit la 15 Noemvrie 1813 ca profesor de „ştiinţele trebuincioase unui inginer politicesc". Pe lângă aceste ştiinţe, Asaki predă însă şi cunoştinţe de istoria patriei, vorbi de originea poporului nostru, făcu, într'un cuvânt, o

operă de educaţie naţională. Profesorii dela şcoala grecească din Iaşi, în localul căreia se ţineau şi cursurile şcolii de inginerie, nu vedeau cu ochi buni această activitate ; ei susţineau, de altfel, că nu se pot preda ştiinţele înalte în limba română care n'are termenii necesari, nu e o limbă cultă. Asaki nu se descurajă însă, şi, sprijinit de o parte dintre boieri care îşi dădeau seama de folosul acţiunii lui, continuă cursurile, scoţând în 1818, după cinci ani, prima serie de absolvenţi. Printre elevi erau şi oameni în vârstă, atraşi de spiritul naţional al lecţiilor lui Asaki.

Şcoala din Bucureşti. Gheorghe Lazăr. Un fapt asemănător se petrecu în Muntenia. Şi aci se deschise, în timpul lui Ioan Vodă Caragea (1812—1818), o şcoală pentru pregătirea inginerilor hotarnici. Conducător al ei fu numit ardeleanul *Gheorghe Lazăr*. Născut în satul Avrig, în 1781, acesta se pregătise la început pentru preoţie şi făcuse studii bune la şcolile din Sibiu, Cluj şi Viena. Neputând îmbrăţişa, din cauza greutăţilor şi intrigilor, această carieră, el se făcu profesor la Sibiu. Dar nici aici nu putu rămâne mult timp — i se făceau mizerii pentru simpatia pe care o arăta faţă de Francezi şi de ideile revoluţiei lor — şi fu nevoit să treacă peste munţi, în Ţara Românească. Numit la 5 Aprilie 1818 profesor şi conducător al şcolii de inginerie nou înfiinţate, el nu făcu însă, ca şi Asaki, numai cursuri de matematică şi geometrie, dar şi de istorie şi filosofie, expunând ideile învăţaţilor ardeleni şi inspirând elevilor săi dragoste pentru trecutul neamului şi încredere în viitorul lui. Lecţiile se ţineau în chiliile mânăstirii Sf. Sava — în faţa Universităţii de azi, unde e statuia lui Mihai Viteazul — şi erau ascultate, ca şi în Moldova, nu numai de tineri, dar şi de oameni în vârstă.

In acelaşi timp, plecau la învăţătură, peste hotare, o sumă de fii de boieri. Unii se opreau în Adreal, la şcolile săseşti — multe fete au învăţat la „cloaşterul", adică la mânăstirea Ursulinelor din Sibiu, vestită pe atunci — alţii se duceau mai departe, în Apus. Astfel, în vara anului 1817, plecară la Paris tinerii *Gheorghe* şi *Barbu Bibescu*, viitorii domni (Barbu Bibescu, fiind adoptat de ultimul dintre Ştirbey, luă apoi numele de familie al acestuia!). La Viena urmară doi fii ai lui Iordache Cantacuzino şi Iancu, fiul lui Alecu Văcărescu. Familiile Brăiloiu, Jianu, Oteteleşanu, Costescu, Glogoveanu, Bengescu îşi trimiteau copiii la şcolile Saşilor.

Era o pornire puternică spre învăţătură, o dorinţă de schimbare, de lucruri noui, pricinuită, între altele, şi de ideile revoluţiei franceze. Boierimea mică şi orăşenii încep să se agite, să facă planuri de reforme, ţărănimea, strivită de dări şi trăind în condiţii foarte grele, aşteaptă, ca să se mişte, un semn şi un conducător. Acest conducător va fi *Tudor Vladimirescu.*

Unul dintre boierii munteni cei mai luminaţi ai vremii, *Dinicu Golescu*, dela care ne-a rămas o frumoasă descriere de călătorie, arată starea nenorocită a ţăranimii de atunci în felul următor : „Birnicul Ţării Româneşti, care lăcuieşte într'acel bogat şi frumos pământ, este într'o sărăcie şi întru o ticăloşie atât de mare, încât un străin este peste putinţă să crează această proastă stare... Pentru banii de bir, s'au urmat şi pedepse, ca să dea ceea ce nu are şi atâţi câţi nu poate agonisi. O ! se cutremură mintea omului când îşi va aduce aminte că... fraţii noştri au fost câte 10 aşternuţi pe pământ, cu ochii în soare, şi o bârnă mare şi grea pusă pe pântecile lor ca, muşcându-i muştele şi ţânţarii. nici să nu poată a se feri !... Alţi creştini, tot pentru dare de bani, au fost spânzuraţi cu capul în jos, şi alţii iarăşi închişi în coşarul de vite, unde le-au dat fum, şi altele multe asemenea pedepse. Aceste nedrepte urmări şi nepomenite peste tot pământul i-au adus pe ticăloşii locuitori întru aşa stare, încât intrând cineva într'acele locuri, unde se numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici gard împrejurul casei, nici car, nici bou, nici vacă... nici pătul cu semănăturile omului pentru hrana familiei... ci numai nişte odăi în pământ ce le zic bordeie...".

Mişcarea şi jertfa lui Tudor. Mişcarea lui Tudor este începutul unei noui epoci în desvoltarea noastră politică. Până la el, merseserăm, mai bine de o sută de ani, tot în jos ; dela el înainte, păşim pe calea ridicării, ajungând, după aproape altă sută de ani, la România Mare din 1918. Sângele lui stă la temelia statului de astăzi.

Născut în satul Vladimir din judeţul Gorj, dintr'o familie de moşneni adică de mici proprietari, Tudor a crescut în casa boierului Glogoveanu din Craiova, împreună cu fiul acestuia. A putut astfel să cunoască mai bine societatea vremii lui şi să-şi însuşească anumite cunoştinţe. A învăţat greceşte ; ştia şi nemţeşte ; cunoştea pravilele, adică dreptul. Era o fire hotărîtă şi dârză, aspru cu sine însuşi, dar simţitor la suferinţele celor mulţi. Luase parte, cu o ceată de *panduri*, ţărani înarmaţi din Oltenia, la luptele dintre Turci şi Ruşi, în 1806—1812, fiind de partea acestora din urmă ; pentru priceperea şi vitejia arătată, primise atunci titlul de comandir, o decoraţie şi o sabie. Văzuse şi revoluţia ţărănească izbucnită

în vremea aceea în Serbia, iar în 1814—1815 se dusese la Viena pentru nişte treburi de familie ale Glogovenilor pe care le isprăvi cu bine. Era deci şi om umblat ; avea şi ceva avere, în satul Clo-

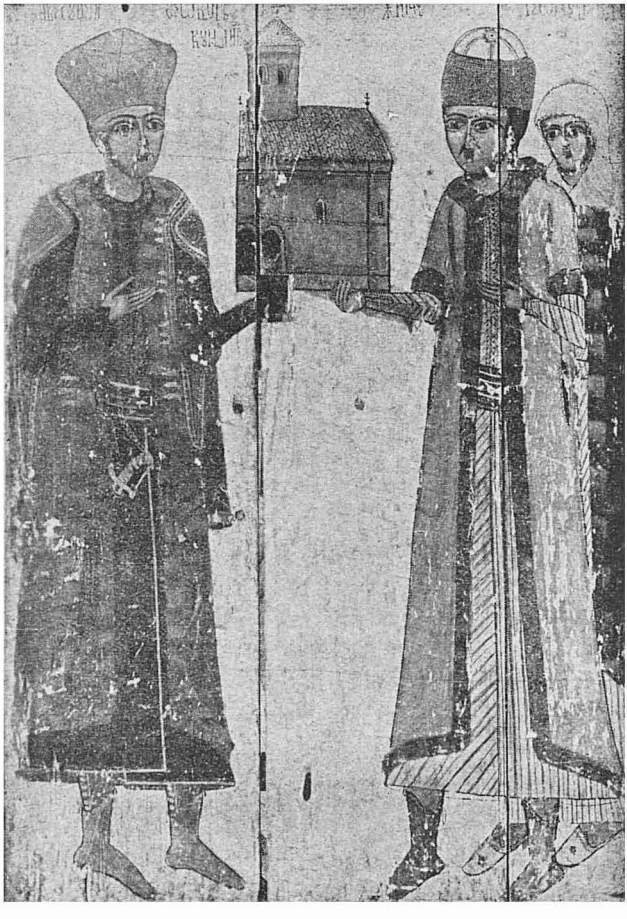

Fig. 138 — Chipul lui Tudor Vladimirescu, ctitor al bisericii din Prejna (judeţul Mehedinţi). (In stânga). Inscripţia, în româneşte, are următorul cuprins : „Biv ve[l] sulger Theodor cumandir". Titlul de „comandir" îl căpătase luptând alături de Ruşi în războiul din 1806—1812, împotriva Turcilor.

şani şi în târgul Cerneţi, unde casa lui, în fiinţă şi astăzi, domină locul. Era credincios : el a ridicat biserica din satul Prejna, — i

s'a păstrat chipul, pe peretele ctitorilor (vezi fig. 138) — şi începuse a zidi, cu puţin înainte de izbucnirea mişcării, un alt lăcaş la Cloşani.

Un contemporan, care l-a văzut şi a stat de vorbă cu el, dar nu-i era prieten, nici admirator, ni-l descrie pe Tudor astfel: „Om de statură mai nalt decât de mijloc, talia bine proporţionată, faţa blondă, mustaţa galbenă, părul castaniu, obrazul mai mult rotund decât oval, nici prea durduliu, nici slab, cu o mică bărbie, om nu urît; sta drept, ţanţoş, vorba brevă (scurtă !), răstită şi... destul de elocventă, aier de comandant; pe atunci când l-am cunoscut [1]), să fi avut 40 de ani... Netăgăduit este că era om de inimă. Cine ştie ce ar fi fost într'o altă sferă, într'o altă epocă, cu spiritul mai cultivat, un asemenea om! Avea stofă de om mare, dar timpul, locul şi mijloacele i-au lipsit".

Tudor îşi da seama de starea nenorocită a ţării, de mizeria în care trăia norodul, de lăcomia şi lipsa de cinste a păturii conducătoare, a slujbaşilor mai ales, mari şi mici, puşi pe pricopseală. Işi da seama şi aştepta un prilej să se ridice, să gonească pe asupritori, să facă rânduială nouă. Acest prilej se ivi la moartea ultimului domn fanariot din Muntenia, Alexandru Suţu (19 Ianuarie 1821). Impreună cu un fost ofiţer sârb şi cu o ceată de câteva zeci de soldaţi, plecă el din Bucureşti în Oltenia şi acolo, la satul Cloşani, începu să strângă panduri. Ţăranii se adunară repede, înarmaţi fiecare cu ce avea şi aducând în desagi şi merinde. Tudor dădu un manifest către ţară, spre sfârşitul lui Ianuarie 1821, arătând că se ridică împotriva asupritorilor norodului; dădu un altul către Turci, asigurându-i că nu s'a răsculat împotriva lor, şi ocupă în scurtă vreme Oltenia, pornind apoi asupra Bucureştilor.

„Veniţi dar fraţilor cu toţi — spune Tudor în manifestul către ţară — care veţi avea arme cu arme, iar care nu veţi avea arme, cu furci de fier şi cu lănci. Să vă faceţi de grabă şi să veniţi unde veţi auzi că se află adunarea ceu orânduită pentru binele şi folosul a toată ţara... *Că ne ajunge, fraţilor, atâta vreme de când lacrămile noastre... nu s'au mai uscat*".

In acest timp, izbucnirea şi mişcarea de eliberare a Grecilor de sub jugul turcesc, mişcarea cunoscută sub numele de *Eteria* (în-

1) Autorul acestui portret l-a cunoscut pe Tudor înainte de începerea mişcării sau, cum spune el însuşi, „în timp de pace". Ultima dată l-a văzut la Goleşti, cu trei zile înainte de prinderea lui de către Greci, la 17 Mai 1821.

seamnă, pe greceşte : societate, tovărăşie) ; conducătorul ei era *Alexandru Ipsilante*, fost maior în armata rusă şi nepot de fiu al Voevodului cu acelaşi nume din Muntenia. El îşi făcuse planul să treacă din Rusia în Moldova şi în Muntenia, să strângă aci o armată mai puternică şi apoi să păşească peste Dunăre spre a ataca pe Turci. La Iaşi, Ipsilante fu într'adevăr bine primit atât de domnul *Mihail Suţu* cât şi de mitropolitul *Veniamin Costache* ; se adunară ceva voluntari, dar, în afară de un „batalion sacru" alcătuit din studenţi greci, idealişti, oastea lui cuprindea elemente nedisciplinate, puse mai mult pe jaf decât pe luptă. Cu această oaste coborî el spre Milcov şi trecu în Muntenia. Tudor intrase tocmai de câteva zile în Bucureşti (16 Martie 1821), în fruntea pandurilor săi, şi începuse tratative cu o parte din boierii care simţeau româneşte, când sosi şi Ipsilante. Acesta ar fi vrut să-l atragă de partea sa ; unii afirmă chiar că ar fi fost o înţelegere mai veche ; fapt este însă că în întrevederea care avu loc la Colentina, între cei doi conducători de răscoală, Tudor refuză să sprijine pe Ipsilante. El îşi dădea seama că foarte mulţi dintre asupritorii ţăranilor erau *Greci* şi că deci, luptând împotriva acestor asupritori, lupta, de fapt, împotriva Grecilor. Vedea apoi că o sumă dintre boieri, în frunte cu episcopul Ilarion al Argeşului, trecuseră de partea lui. Mişcarea. la început cu caracter *social*, căpăta acum şi un caracter *naţional* Tudor îl lăsă deci pe Ipsilante să meargă singur pe drumul său şi el continuă consfătuirile cu boierii, în vederea nouii orânduiri a ţării.

Din nefericire însă, nu fu răgazul trebuitor spre a ajunge la un rezultat. Turcii, pentru a sdrobi mişcarea lui Ipsilante, trecură cu oştile peste Dunăre, prin mai multe locuri, şi înaintară spre Bucureşti. In faţa lor şi până ce se va lămuri că nu s'a ridicat împotriva Sultanului, Tudor hotărî să se retragă în Oltenia, luă deci drumul Piteştilor. Pe de altă parte, Ipsilante se retrase spre Târgovişte. Refuzul lui Tudor de a-l sprijini fusese o puternică lovitură şi putea deveni, în cazul când Turcii ar fi ajuns la o înţelegere cu acesta, o gravă ameninţare. De aceea, Ipsilante hotărî să-l suprime pe Tudor. Pe când acesta se afla la Goleşti, sosiră în tabăra lui doi trimişi ai Grecului şi atraseră de partea lor pe comandanţii cetelor de panduri şi arnăuţi. Aceştia erau nemulţumiţi de aspra disciplină a lui Tudor care nu pregeta să spânzure chiar pe

ostaşii săi vinovaţi de prădăciuni. Se învoiră deci ca Tudor să fie luat din mijlocul lor şi dus la Târgovişte. Nu-şi dădeau oare seama că îl trimit la moarte? Fără o judecată adevărată, noaptea, pe întunerec, în marginea oraşului, Tudor fu tăiat cu iataganele şi trupul lui aruncat, se pare, într'o fântână (26 spre 27 Mai 1821). Dar pedeapsa nu întârzie să vină pentru Ipsilante şi ai săi: Turcii îi sfărâmară cu totul, în lupta dela *Drăgăşani;* singuri studenţii din „batalionul sacru" se apărară cu vitejie şi ştiură să moară eroic; ceilalţi eterişti fugiră în mod ruşinos în frunte cu Ipsilante însuşi care stătuse departe de locul bătăliei. Rămăşiţele eteriştilor, conduse de Aromânul Iordache Olimpiotul, se retraseră în Moldova, aci, ele fură nimicite însă în două noui ciocniri, la Iaşi şi la mânăstirea Secul; în acest din urmă loc, văzând că nu mai e nicio scăpare, Iordache dădu foc prafului de puşcă din clopotniţa în care se retrăsese împreună cu zece tovarăşi şi pieri ca un viteaz. Eteria fu astfel lichidată în Principate. Mai mult noroc avu în Grecia; acolo, ea dură ani de zile şi izbuti, în cele din urmă, cu ajutorul statelor din Apus, să asigure independenţa ţării.

Domniile pământene. Jertfa lui Tudor nu rămase însă zadarnică. Turcii îşi dădură seama că Ţările Româneşti nu mai pot suporta pe Fanarioţi şi numiră din nou domni pământeni: în Muntenia pe *Grigore Ghica* iar în Moldova pe *Ioniţă Sandu Sturdza* (1822). Stăpânirea acestora a fost bună; ţările începură a progresa. In Muntenia se înfiinţă, în 1827, din iniţiativa lui Dinicu Golescu, o societate literară în care intrară chiar fraţii domnului şi o mare parte dintre boieri; în Moldova, se închiseră şcolile greceşti considerate drept „temelia răutăţilor" şi se luară măsuri împotriva călugărilor greci din mânăstiri. Prin convenţia dela *Akerman* (Cetatea-Albă!), în 1826, între Ruşi şi Turci, se hotărî ca durata domnilor să fie de şapte ani; se hotărî de asemenea alcătuirea unui regulament pentru îndreptarea stării Principatelor: e punctul de plecare al viitorului Regulament Organic.

BIBLIOGRAFIE

Şcoala din Iaşi. Gheorghe Asaki. N. IORGA, Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea, vol. I, Bucureşti, 1907, 324 p. in 8°; *D. CARACOSTEA, Izvoarele lui G. Asachi,* Bucureşti, 1928, 86 p. in 8°; *E. LOVINESCU, Gheorghe Asachi,* ediţie definitivă, Bucureşti, 1927, 239 p. in 8°.

Şcoala din Bucureşti. Gheorghe Lazăr. G. BOGDAN DUICĂ, Gheorghe Lazăr, în *Acad. Rom. Mem. Secţ. Lit.*, s. 3, t. I (1924), p. 135—297.

Tudor Vladimirescu. N. IORGA, Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814—1815, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 2, t. XXXVII (1914—1915), p. 121—160; *N. IORGA, Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1921, XVI + 423 p. in 8°; *EMIL VÂRTOSU, Tudor Vladimirescu, glose, fapte şi documente noi (1821)*, Bucureşti, 1927, 187 p. in 8°; *N. IORGA, Un cugetător politic moldovean dela jumătatea secolului al XIX-lea: Ştefan Scarlat Dăscălescu*, în *Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 3, t. XIII (1932—1933), p. 1—56; *EMIL VÂRTOSU, Tudor Vladimirescu, Pagini de revoltă*, Bucureşti, 1936, 79 p. in 8°; *D. BODIN, Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1937, 29 p. in 8°.

Domniile pământene. N. IORGA, Centenarul domnilor pământeni la Academia Română, în *Calendarul Ligii Culturale*, 1923, p. 43—60.

XXXII

EPOCA REGULAMENTULUI ORGANIC

„Inceputul, religia, obiceiurile şi cea de un fel limbă a sălăşluitorilor într'aceste două Principaturi, precum şi cele de o potrivă trebuinţe, sânt îndestule elementuri de o mai de aproape a lor unire, care până acum s'au fost poprit şi s'au zăbovit numai după împrejurări întâmplătoare... Bunele dobândiri şi urmările folositoare ce ar odrăzli dintr'o apropiere a acestor două popule, nu pot fi supuse la nici o îndoială; începuturile dar s'au aşezat într'acest Regulament prin cea de un fel clădire a temeiurilor administrative în amândouă ţările".

(Articolul 371 al Regulamentului Organic din Muntenia).

Războiul ruso-turc din 1828 şi tratatul dela Adrianopol. Răscoala Grecilor a durat, la ei în ţară, mai mulţi ani de zile, şi ar fi fost înnăbuşită, aşa cum s'a întâmplat în Principate, dacă nu interveneau puterile europene, şi în primul rând Rusia. Aceasta, considerându-se protectoarea creştinilor din Balcani, declară războiu Turciei, în Aprilie 1828. Armatele Ţarului trec Prutul, ocupă Iaşii şi Bucureştii şi asediază Brăila care e luată cu greu ; pe ruinele ei se ridică oraşul cel nou, după un plan sistematic, cu străzi concentrice şi radiale. Campania continuă în 1829 ; Turcii sunt bătuţi la Şumla ; generalul Diebici trece Balcanii şi ajunge până aproape de Constantinopol. Pe frontul Caucazului, Ruşii reputează

de asemenea victorii ; pe mare, flota turcă fusese distrusă încă dela 20 Octomvrie 1827, în urma luptei dela Navarin, cu flota franco-engleză. Sultanul e nevoit prin urmare să ceară pace. Ea se încheie în oraşul *Adrianopol,* la 2/14 Septemvrie 1829 şi are o însemnătate deosebită pentru noi.

Prin acest tratat, ni se înapoiază mai întâi *cele trei raiele* (Brăila, Giurgiu şi Turnu), hotarul ţării fixându-se pe albia sau thalwegul Dunării : câştigul teritorial e însemnat. Vom putea păzi hotarul prin cordoane sanitare, cu păzitori înarmaţi. Se suprimă apoi darea de *zaherea,* adică de provizii în natură către Turci, punându-se, în locul ei, o sumă fixă care se adaogă tributului. Se suprimă de asemenea procurarea de salahori pentru lucrările pe care le-ar executa Turcii. Se hotărăşte *libertatea absolută* a navigaţiei şi a comerţului pe Dunăre şi pe Marea Neagră, deci dreptul corăbiilor de a trece prin strâmtori : acest lucru va aduce o puternică înviorare comerţului şi agriculturii noastre ; porturile Brăila şi Galaţi vor lua o mare desvoltare. In vederea tocmai a garantării acestei libertăţi de navigaţiune, Ruşii anexează Delta Dunării şi obţin dela Turci ca malul drept, dela Ceatal [1]) şi până la gura Sfântului Gheorghe, pe o lăţime de două ceasuri (deci vreo 10 kilometri !) să fie *nelocuit.* Până la plata despăgubirilor de război de către Inalta Poartă, Principatele vor rămâne sub *ocupaţia rusească.* In sfârşit, se va alcătui, atât în Muntenia cât şi în Moldova, câte un *Regulament* privind conducerea şi administraţia ţării, în toate privinţele.

Regulamentele organice. Ocupaţia rusească a durat până în anul 1834. La început, a fost numit guvernator al Principatelor generalul *Pahlen ;* acestuia i-a urmat însă curând generalul *Kisseleff,* un om ales şi înţelegător, care s'a purtat bine cu noi. El a luat măsuri pentru combaterea epidemiei de ciumă şi holeră adusă din Asia de armata rusă şi s'a îngrijit de gospodăria ţărilor. In timpul lui, s'au lucrat cele două *Regulamente* care, fiindcă priveau întreaga cârmuire a ţării, hotărînd normele fundamentale ale acestei cârmuiri, s'au mai numit şi *Organice.* Pentru alcătuirea lor, s'a format câte o comisie compusă din patru membri, doi numiţi de Ruşi, doi aleşi de Adunarea Obştească, şi un secretar. Comisia din Muntenia era

1) Locul unde se desfac cele două braţe : Chilia şi Sf. Gheorghe.

alcătuită din banul Grigore Băleanu şi vornicul Gheorghe Filipescu, numiţi de Ruşi, iar logofătul Ştefan Bălăceanu şi hatmanul Alexandru Vilara, aleşi de Adunarea Obştească ; secretar era Barbu Ştirbey, viitorul domn. Din comisia moldoveană făceau parte vornicul Mihai Sturdza şi vistiernicul Constantin Paşcanu, numiţi de Ruşi, şi vornicul Costache Conache şi vistiernicul Iardache Catargiu, aleşi de Adunare ; secretar era Gheorghe Asaki. In 1830, Regulamentele erau gata ; de fapt, ar trebui să spunem Regulamentul, deoarece ele sunt aproape identice.

Prin acest Regulament, se hotăra ca domnul să fie ales pe vieaţă dintre marii boieri, (dela vel ban până la vel cămăraş) de către o „Adunare obştească extraordinară" de 132 de deputaţi (în Muntenia 190) dintre care 27 reprezentau pe negustori şi meseriaşi, iar restul pe boieri ; ţăranii nu aveau niciun reprezentant. Se înfiinţa o „Adunare obştească", un fel de Parlament, dar alcătuit tot numai din boieri mari şi mici, precum şi din înalţi ierarhi. Ea făcea legile şi înfăţişa Domnului prin *anaforale*, adică rapoarte, nevoile şi suferinţele ţării ; putea să le aducă la cunoştinţă însă şi la loc mai „înalt", adică celor două puteri : Turciei, care era puterea suzerană, şi Rusiei, puterea protectoare. Domnul avea dreptul să dizolve Adunare obştească ; pentru alegerea uneia noi, trebuia însă învoirea Sultanului şi a Ţarului. In conducerea ţării, el era ajutat de şase miniştri. Se înfiinţau *birouri* la fiecare departament şi *arhive* pentru păstrarea actelor.

In privinţa ţăranilor, se hotăra suprafaţa de pământ la care aveau aceştia drept pentru ogoare, de asemenea pentru păşunat şi fâneaţă ; în schimb, ei trebuiau să lucreze proprietarilor un număr de 12 zile pe an, care însă, în realitate, ajungeau uneori până la 40 şi chiar 50 ; aceasta, deoarece munca fixată teoretic ca pentru o zi nu se putea îndeplini, de fapt, decât în 2, 3 şi chiar 4 zile. Trebuiau de asemenea să facă o cărătură sau două, după distanţă, şi să dea ajutor la reparaţia ecaretelor.

Raportând suprafaţa de pământ ce se da ţăranului, la munca ce i se cerea, Regulamentul Organic înseamnă, faţă de situaţia dela finele secolului XVIII şi începutul celui de al XIX-lea, *o înrăutăţire*. Faptul se explică, pe de o parte, prin aceea că populaţia se înmulţea, în timp ce moşiile rămâneau aceleaşi, pe de altă parte prin dorinţa proprietarilor de a-şi rezerva lor o suprafaţă arabilă cât mai mare, şi zile de lucru cât mai multe, dată fiind

rentabilitatea tot mai mare a agriculturii. Intr'adevăr, începând dela tratatul din Adrianopol, care asigura libertatea navigaţiei şi a comerţului pe Dunăre şi pe Mare, grânele noastre pot fi exportate în Apus ; preţul lor creşte, venitul proprietarilor de asemenea.

Scutelnicii se desfiinţau, dându-li-se boierilor, în schimb, câte 24 de lei de fiecare ; impozitul era fixat la 30 de lei de cap. Se hotărau de asemenea dările negustorilor, meseriaşilor şi *sudiţilor,* aceştia din urmă erau supuşii altor state, aşezaţi la noi (între ei, mulţi Evrei, supuşi austriaci ; li se spunea, în nemţeşte, *Unterthanen,* de aci românescul târtan). Se înfiinţa un început de *armată naţională,* cuprinzând infanterie şi cavalerie, mai târziu şi artilerie ; în Muntenia erau 4700 de ostaşi, în Moldova numai 1554. Se adăoga, în sfârşit, un corp de grăniceri care trebuia să păzească linia Dunării.

Crearea acestui început de armată naţională provoacă entuziasm printre tineri Mulţi dintre aceştia, ca Vasile Cârlova, Nicolae Bălcescu, Alexandru Cuza, Grigore Alexandrescu se angajează în cadrele ei, ca *iuncări,* adică subofiţeri.

Regulamentul Organic a fost, de fapt, o adevărată *constituţie,* prima constituţie românească. Ea avea, e drept, un caracter *aristocratic,* favorizând pătura boierească, cuprindea însă şi o sumă de dispoziţiuni fericite, gospodăreşti, care veneau în folosul *tuturor locuitorilor ţării.* Adunarea Obştească era alcătuită dintr'un număr restrâns de membri, 42 cu toţii, boieri şi înalţi ierarhi, era totuşi un început de Parlament.

Dar Regulamentul Organic a însemnat, în acelaşi timp, şi o adevărată pregătire a unirii Principatelor, prin organizarea aproape identică pe care o dădea celor două ţări. De altfel, într'unul din articolele Regulamentului muntean se şi spune : „Inceputul, religia, obiceiurile şi cea de un fel limbă a sălăşluitorilor într'aceste două Principaturi precum şi cele deopotrivă trebuinţe, sânt îndestule elementuri de o mai de aproape a lor unire, care până acum s'au fost poprit şi s'au zăbovit numai după împrejurări întâmplătoare... Bunele dobândiri şi urmările folositoare ce ar odrăzli dintr'o apropiere a acestor două populе, nu pot fi supuse la nici o îndoială ; începutul dar s'au aşezat într'acest Regulament prin cea de un fel clădire a temeiurilor administrative în amândouă ţările".

Domnii regulamentari. Alexandru Ghica şi Gheorghe Bibescu. Pe temeiul Regulamentului Organic, domnii urmau să fie *aleşi* de o Adunare obştească extraordinară. Printr'o convenţie specială, încheiată la Petersburg în Ianuarie 1834, se hotărî însă ca, de data aceasta, şi numai în mod excepţional, ei să fie *numiţi* de către cele două puteri. Şi astfel, în Muntenia fu numit, de către Ruşi, *Alexandru Ghica* (1834 — 1842), iar în Moldova, de către Turci, *Mihail Sturdza* (1834—1849).

Alexandru Ghica era, după cum spune un istoric contemporan, un „om bun, însă fără curaj... prieten al ţării, dar mai mult încă al postului său". El luă câteva măsuri fericite, între altele înfiinţă oraşul *Alexandria* (1834), dar nu ştiu să-şi păstreze sprijinul Adunării Obşteşti. Aceasta nu voia, pe drept cuvânt, să primească introducerea unui nou articol în Regulament, articol cerut de Ruşi, prin care orice modificare a zisului Regulament urma să se facă numai cu autorizaţia Inaltei Porţi şi a Rusiei. In cele din urmă, articolul, care însemna, de fapt, interzicerea dreptului de a mai face legi noi, fu introdus, iar membrii Adunării Obşteşti care protestaseră, pedepsiţi. In fruntea acestora se afla luminatul şi patriotul boier Ion Câmpineanu ; el izbuti să plece în străinătate unde protestă împotriva încălcărilor ruseşti şi făcu propagandă pentru programul său care prevedea : *înlăturarea protectoratului rusesc, ca şi a suzeranităţii turceşti*, tributul răscumpărându-se odată pentru totdeauna, apoi *unirea tututror Românilor şi egalitatea claselor sociale*, aşa dar, un program naţionalist şi revoluţionar. La întoarcere, Câmpineanu fu arestat şi închis la mânăstirea Mărgineni, ceea ce provoacă o mare indignare în ţară. Alexandru Ghica mai luă şi alte măsuri nepotrivite : retrase, de pildă, subvenţia *Societăţii Filarmonice*, în care erau toţi cei se simţeau româneşte, şi o acordă unei trupe germane, apoi arestă pe Bulgarii care făcuseră un complot la Brăila, cu scopul de a scutura jugul turcesc. Se ajunse, în felul acesta, la o stare de încordare. Mai mulţi tineri, între care şi Nicoale Bălcescu, făcură un complot, în 1840, care fu însă descoperit. Obştească Adunare se plânse, în cele din urmă, împotriva domnului ; comisia de anchetă, trimisă de Turci şi de Ruşi, fiind câştigată de către boieri, Alexandru Ghica trebui să părăsească scaunul.

In locul lui fu ales *Gheorghe Bibescu*. Acesta făcuse studii la Paris ; era bine intenţionat şi a luat şi el câteva măsuri bune :

a sporit armata naţională, a pus ordine în finanţele ţării, a înfrumuseţat oraşele (lui i se datoreşte grădina Cişmigiu şi şoseaua Kisseleff), a ajutat pe locuitorii Bucureştilor, ale căror case au fost distruse de un incendiu năpraznic în timpul domniei lui. Din cauza atitudinii supuse faţă de Ruşi, atitudine care se văzu mai ales în

Fig. 139 — Mihail Sturdza, domnul Moldovei (1834—1849).

legătură cu proiectul de concesionare a minelor către un anume Trandafilof, el îşi înstrăină însă simpatia elementelor naţionaliste, mai ales ale tineretului. Infiinţarea cenzurei, suprimarea colegiului dela Sf. Sava, pe care-l înlocui printr'un colegiu francez şi interzicerea pentru tineri de a se mai duce la învăţătură la Paris, con-

tribuiră şi ele să-i facă o atmosferă defavorabilă. Când izbucni revoluţia din 1848, el nu avu curajul nici să treacă de partea ei, nici s'o înnăbuşe, ci preferă să părăsească tronul şi să plece peste hotare, în Transilvania.

Mihail Sturdza (1834—1849) a stăpânit în Moldova timp de cincisprezece ani. Era iubitor de cultură şi bun gospodar ; a luat o sumă de măsuri în folosul ţării (vezi fig. 139). Astfel, a înfiinţat la Iaşi o şcoală superioară, corespunzând liceului şi Universităţii ; ea s'a numit *Academia Mihăileană* şi a avut profesori aleşi ca *Ion Chica*, din Muntenia, unul din spiritele cele mai luminate ale vremii, apoi *Eftimie Murgu* din Banat, şi, pentru câteva luni numai, *Mihail Kogălniceanu*. Acesta trebuia să predea istoria naţională ; cuvântul de deschidere şi lecţiile în genere erau însă aşa de pătrunse de ideile naţionaliste ale vremii, ostile Ruşilor, încât consulul lor ceru şi obţinu suprimarea cursului. Se reorganiză seminarul dela Socola, se institui un control asupra administraţiei bunurilor mânăstireşti şi bisericeşti. Pe de altă parte, se făcură şosele noi, se luară măsuri pentru navigaţia pe Prut şi Siret, Galaţii se bucurară de o deosebită grijă.

Din nefericire, Sturdza avea şi două mari scăderi : era *lacom de bani*, deşi poseda o avere imensă, iar pe de altă parte, era, mai ales spre sfârşitul domniei, *prea plecat faţă de Ruşi* şi, deci, duşman tineretului naţionalist. Din cauza lăcomiei de bani, el a permis intrarea în ţară a o sumă de *Ovrei* care, în schimb, plăteau bine ; a vândut apoi, pe bani, titlurile de boierie : de unde la începutul domniei erau 853 de boieri, la sfârşitul ei, numărul lor ajunge la 3750. Această lăcomie, ca şi aplecarea faţă de Ruşi, îl făcură nepopular ; mişcarea dela 1848, deşi înnăbuşită de dânsul dela început, îi aduse totuşi, prin urmările ei, pierderea domniei (1849).

BIBLIOGRAFIE

Războiul ruso-turc din 1828, tratatul dela Adrianopol şi Regulamentele Organice. I. C. FILITTI, Principatele Române dela 1828 la 1848. Ocupaţia rusească şi Regulamentul Organic, Bucureşti, (1934), V + 385 p. in 8°.

Domnii regulamentari. I. C. FILITTI, Domniile române sub Regulamentul Organic 1834—1848, Bucureşti, 1915, XVIII + 688 p. in 8° ; *I. C. FILITTI, Turburări revoluţionare în Ţara Românească între anii 184c—1843*, în *An. Acad. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXIV (1911—1912), p. 201—290 ; *GH. BIBESCU, Domnia lui Bibescu*, t. I—II, Bucureşti, 1893—1894, XIII + 467 şi 741 p. in 8°.

XXXIII

MIŞCAREA CULTURALĂ DIN ŢĂRILE ROMÂNEŞTI ÎNTRE 1821 ŞI 1859

„Eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbeşte românește şi ca istorie națională istoria Moldaviei întregi înainte de sfâşierea ei, a Valahiei şi a fraţilor din Transilvania".

(Mihail Kogălniceanu, Cuvântul de deschidere a cursului de istorie naţională la Academia Mihăileană).

Caracterizare generală. Un fapt de cea mai mare însemnătate în istoria poporului nostru în răstimpul ce se scurge dela acţiunea lui Tudor Vladimirescu până la Unirea Principatelor (1821—1859), este *mişcarea culturală.* In acest răstimp, atât în Muntenia cât şi în Modova şi în Ardeal, se înfiinţează şcoli noi, apar ziare şi reviste, se tipăresc manuale didactice, publicaţii ştiinţifice, culegeri de documente istorice, se fac traduceri din limbi străine, se publică *opere originale,* se întemeiază teatrul românesc şi diferite societăţi literare şi artistice. E o epocă de necontenită frământare şi creaţie spirituală românească, având o mare influenţă asupra mişcării politice. La rândul ei, aceasta din urmă influenţează adânc mişcarea literară. E, de asemenea, o întrecere, parcă, între diferitele ţări româneşti : o acţiune culturală într'una din ele, apariţia unei cărţi, a unei reviste, întemeierea unei societăţi, provoacă în curând, în celelalte, acţiuni asemănătoare.

Mişcarea culturală din răstimpul 1821—1859 e însufleţită de

două idei principale : una e *ideea națională*, a propășirii și a unității românești, ca limbă, ca literatură și chiar ca formă politică. De aceea numele de Dacia, țara care odinioară cuprindea tot pământul românesc, revine adesea în titlurile lucrărilor și publicațiilor vremii (*Dacia* literară, Magazinul istoric pentru *Dacia*), de aceea figura lui *Mihai Viteazul*, voievodul care realizase pentru întâia dată unitatea noastră politică, provoacă un interes deosebit. (Nicolae Bălcescu scrie „Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul", iar Gheorghe Bibescu, după ce se suie pe tron, apare poporului într'un costum ca al voievodului și face o călătorie la mânăstirea Dealului, îngenunchiând în fața mormântului celui ucis la Turda.) A doua idee principală care inspiră mișcarea culturală în răstimpul amintit e ideea *democratică-liberală*, a ridicării celor de jos, a chemării la o viață mai bună a mulțimii necăjite, a înlăturării regimului aristocratic în care o mână de oameni, având totul și bizuindu-se pe sprijinul străinilor, asupresc pe ceilalți.

Amândouă aceste idei își găsesc o expresie remarcabilă în lecția de deschidere a cursului de istorie națională, rostită de Mihail Kogălniceanu în Noemvrie 1843 la Academia Mihăileană din Iași. „Eu privesc ca patria mea — spune acest mare cărturar și mare om de stat — toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istorie națională, istoria Modaviei întregi înainte de sfâșierea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania". Iar sub raportul ideii liberale, democratice, Kogălniceanu are acest pasaj care, referindu-se la epoca fanariotă, se potrivea însă și unei părți însemnate din pătura conducătoare a vremii lui : „O aristocrație ignorantă, sprijinită de Poartă și de cler, pe de o parte ține în lanțuri un popor de mai mult de două milioane de oameni, iar pe de alta se face stavila chiar binelui ce unii din Domnii fanarioți vroesc a face... ; izvoarele de înavuțire publică se întrebuințează numai în folosul unor familii privilegiate".

Cercetând mișcarea culturală dintre 1821 — 1859, ne vom ocupa de : 1) școli 2) publicații periodice, adică ziare și reviste 3) traduceri din limbi străine 4) opere originale, care au o deosebită însemnătate 5) societăți literare, științifice și artistice.

Școlile. Școlile începute de Gheorghe Lazăr și Gheorghe Asaki continuară și după mișcarea lui Tudor Vladimirescu. Lazăr, care se îmbolnăvise și își simțea sfârșitul aproape, se întoarse în

vara lui 1823 în satul său, la Avrig. La plecarea din Bucureşt,i ridicat în picioare în carul care trebuia să-l ducă acasă, binecuvântase ţara, de faţă fiind trei dintre elevii săi ; curând după aceea, în toamna aceluiaşi an, la 17 Septemvrie, Lazăr îşi dădu sfârşitul. *Opera* sa fu însă dusă mai departe de elevul său *Ioan Heliade Rădulescu.* Acesta desfăşură o activitate culturală însemnată, în diferite domenii, ca profesor, literat, editor şi ziarist ; luă de asemenea parte la luptele politice, în special la revoluţia din 1848. El publică în 1828 o *gramatică românească* şi luptă pentru introducerea *literelor latine* în locul celor chirilice. Ca profesor la şcoala dela Sfântul Sava, el preda gramatica, matematica şi filosofia. Din 1826 avu ca ajutor pe *Eufrosin Poteca ;* alţi profesori erau Constantin Moroiu şi Simion Marcovici. Câteşi trei fuseseră trimişi ca bursieri ai statului în Italia, la Pisa, unde stătură la învăţătura vreo cinci ani.

Prin Regulamentul Organic se dădu o nouă organizare şcolii dela Sfâtul Sava, înfiinţându-se un „pensionat", adică un internat cu plată (60 de galbeni pe an), în care erau şi un număr de bursieri. Se înfiinţă de asemenea un „pensionat" de fete, tot în Bucureşti. Invăţământul fu împărţit în mai multe grade : 1) „Şcoala începătoare" adică primară, cu patru clase 2) „Umanioare" corespunzând gimnaziului de astăzi, tot cu patru clase 3) „Invăţături complimentare" corespunzând cursului superior de liceu, cu trei clase 4) „Cursuri speciale" adică universitare : aci se predau „legile", prin urmare dreptul, „matematica aplicată" şi „agricultura practică". Şcoli începătoare se înfiinţară în fiecare reşedinţă de judeţ.

In Iaşi, la Trei Ierarhi, se deschise la 1 Ianuarie 1828 o şcoală cu două cicluri : primar şi secundar, urmând ca mai târziu să se adaoge şi un ciclu superior, universitar („de filosofie"). Director era Gheorghe Asaki. Examenele, la sfârşitul anului, constituiau un eveniment important pentru întreg oraşul ; multă lume venea să asiste. Mihai Sturdza dădu o atenţie deosebită învăţământului ; el înfiinţă *Academia Mihăileană* (vezi şi capitolul precedent !) ; dădu, de asemenea, burse elevilor meritoşi, dar săraci.

In Ardeal erau şcolile din Blaj, unde se continua tradiţia marilor înaintaşi ; ideea latinistă găsi în *Timoteiu Ciparıu* pe cel mai vajnic apărător ; el voia chiar să se scrie cuvintele astfel încât să se vadă originea lor latină ; aceasta era însă o exagerare. La Braşov

unde, pe lângă biserica Sf. Niculae din Şchei, exista de mult o şcoală elementară în care se învăţa „cetitul, scrisul şi cântările", se înfiinţă în 1834, cu ajutorul negustorilor români de aci, *o şcoală comercială*, în fruntea căreia ajunse, în 1836, un tânăr şi inimos profesor din Blaj, *Gheorghe Bariţ*.

In 1850 se înfiinţă tot la Braşov şi tot cu ajutorul negustorilor români localnici, un *gimnaziu;* printre elevii primei clase era şi *Titu Maiorescu*. Gimnazii mai vechi existau la Blaj şi la Beiuş, şcoli primare începuseră a se înfiinţa în multe părţi; în Banat, numărul lor era însemnat.

Insufleţiţi de idei naţionaliste, veniră de peste munţi în Principate, pe urma lui Gheorghe Lazăr, şi alţi profesori. Astfel *Ioan Maiorescu*, tatăl lui Titu Maiorescu, şi *Florian Aaron*, autorul unei „Istorii a Prinţipatului Ţării Româneşti" (Bucureşti, 1835) care se aşezară în Muntenia; *August Treboniu Laurian* care profesă în ambele Principate, stabilindu-se la urmă la Bucureşti şi *Simion Bărnuţiu* care ocupă, mai târziu, o catedră la Iaşi. *Aron Pumnul*, un alt elev al Blajului, ajunse profesor la Cernăuţi; printre ultimii săi ascultători a fost Mihail Eminescu.

Ziare şi reviste. Pentru a face cunoscut părerile lui, tipări Ion Heliade Rădulescu în 1829 *primul ziar în limba română*, cu titlul *Curierul românesc;* după câţiva ani, scoase şi un supliment literar, *Curierul de ambe sexe*. Moldova nu se lăsă mai pe jos; la mai puţin de două luni după apariţia Curierului românesc, în acelaşi an 1829, tipări Gheorghe Asaki *Albina românească*, prima gazetă de peste Milcov, căreia îi urmă, iarăşi după cel muntean, un supliment literar, *Alăuta românească*. Generaţia următoare îşi avu şi ea periodicele ei: în Moldova, *Mihail Kogălniceanu*, unul din oamenii cei mai de seamă pe care i-a dat poporul nostru, publică *Dacia literară* (1840), — titlul însuşi era un întreg program — şi *Arhiva Românească*, revistă de istorie (1840). Impreună cu Ion Ghica, P. Balş şi Vasile Alescandri şi având colaborarea şi a lui C. Negruzzi scoase el o altă revistă literară „*Propăşirea*", al cărei titlu însă nu plăcu cenzurei — îl găsea revoluţionar — şi fu suprimat (1844). Mai apoi fu suprimată şi revista însăşi. In Muntenia, *Neculai Bălcescu*, cel mai ales dintre tinerii cărturari şi luptători politici, publică, împreună cu profesorul Laurian, revista istorică *Magazinul istoric pentru Dacia* (începând din 1845). Ar-

dealul avu ceva mai târziu, în 1838, prima sa gazetă românească ; ea se numea *Gazeta de Transilvania* (mai târziu *Gazeta Transilvaniei)* şi era scoasă de profesorul Gheorghe Bariţ, la Braşov ; suplimentul literar se numea : *Foae pentru minte, inimă şi literatură.*

Aceste ziare şi reviste se răspândiră, pe faţă sau în ascuns, peste întreg pământul românesc, purtând cu ele ideile naţionale, de propăşire şi de unire.

Traducerile din limbi străine. Tinerii care fuseseră la învăţătură în străinătate ca şi aceia care avuseseră în ţară profesori străini, citind operele literare apărute în Apus, se gândiră să le traducă în româneşte. Ni s'au păstrat o sumă de traduceri de acestea ; multe din ele s'au tipărit ; altele au rămas în manuscris. Majoritatea traducerilor sunt făcute din limba franceză pe care o cunoşteau mai toţi cei cu carte ; câteva, din nemţeşte şi italieneşte. Se traduc piese de teatru, romane, poezii, lucrări istorice şi filosofice.

Lista traducerilor din această vreme e foarte lungă ; ne mărginim să indicăm câteva din ele. Dintre *piesele de teatru* se traduce *Heraclius* a lui Corneille (1831), *Monsieur de Pourceaugnac* (1836) şi *Les précieuses ridicules* de Molière, *Văduva veselă* de Goldoni (1836), *Kabale und Liebe* de Schiller. Dintre romane, notăm *Bélisaire* de Marmontel, roman „filosofic" tradus în două rânduri, apoi *Paul et Virginie*, duiosul roman al lui Bernardin de Saint Pierre (1831). *Télémaque*, vestitul roman educativ al lui Fénelon. *Robinson Crusoe*, romanul de aventuri, citit de tineretul de pretutindeni, a fost tradus la noi în două rânduri, pe la 1830 ; s'a tradus de asemenea, în aceeaşi epocă, *Genoveva de Brabant*. N'au lipsit lucrările de caracter istoric — astfel *Histoire de Charles XII* a lui Voltaire e tradusă de boierul Vasile Vârnav — după cum n'au lipsit traducerile de versuri, făcute, între alţii, de *Costache Stamate*, nepotul mitropolitului Iacov Stamate, şi de *Heliade Rădulescu ;* acesta din urmă publică în 1830 un volum de traduceri din *Lamartine.*

Operele marilor scriitori ai veacului al XVIII-lea, între alţii Voltaire, Jean-Jacques Rousseau şi Montesquieu, apoi operele romanticilor francezi din prima jumătate a veacului al XIX-lea pătrund astfel în societatea românească. Se traduc de asemenea lucrări privind ţările noastre : astfel, din latineşte se traduce opera *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir şi se tipăreşte în 1825 la mânăstirea Neamţului ; din greceşte se traduce opera lui Dionisie Fotino, *Istoria Daciei vechi.*

Prin aceste traduceri, limba literară câştigă : pe de o parte, ea

se îmbogăţeşte cu termeni noi, cu neologisme, pe de altă parte, ea devine mai mlădioasă ; aceasta va fi spre folosul autorilor români de opere originale.

Operele originale. Din mijlocul poporului românesc apar în această vreme, în tustrele ţările, scriitori care alcătuiesc opere originale. *Poeţii* sunt cei mai numeroşi. In Moldova, *Vasile Alecsandri* publică sub titlurile : *Doine şi Lăcrămioare* (1853) şi *Suvenire, Mărgăritărele* (1856), două volume de gingaşe poezii lirice (vezi fig. 160) ; tot el face cea dintâi culegere de *poezii populare româneşti*, atrăgând atenţia asupra însemnătăţii şi frumuseţii lor (în fruntea acestor poezii populare se află *Miorița).* In Muntenia, cel mai de seamă poet e *Grigore Alexandrescu : fabulele* şi *elegiile* lui, precum şi o parte din poeziile istorice şi filosofice (de exemplu : *Umbra lui Mircea la Cozia, Anul 1840)* au o deosebită valoare. Şi *Vasile Cârlova* ar fi ajuns un mare poet, judecând după puţinul care ne-a rămas dela el ; a murit însă foarte tânăr. In Ardeal, *Andrei Mureşeanu* scrie vestitul imn *Deşteaptă-te Române.*

Teatrul original românesc începe cu piesele lui Vasile Alecsandri. Acesta pune pe scenă întreaga societate a vremii sale, cu figurile ei aşa de deosebite : pe de o parte, tinerii doritori de progres, îmbrăcaţi europeneşte şi vorbind o limbă amestecată cu multe franţuzisme, pe de altă parte, cei bătrâni, ţinând la obiceiurile vechi, la costumul şi la limba dinainte. Alături de aceştia, apar apoi figuri de străini : Greci, Evrei, vorbind româneşte pocit şi lacomi de câştig.

Dintre prozatori, o deosebită însemnătate are *Costache Negruzzi.* Nuvelele sale istorice *(Alexandru Lăpuşneanu, Sobieski şi plăeşii)* ne înfăţişează pagini din trecutul Moldovei ; scrise cu mult talent, ele impresionează puternic şi se pot număra printre creaţiile de seamă ale literaturii româneşti. Foarte simpatică este figura învăţatului şi luminatului boier *Dinicu Golescu,* autorul unei descrieri de călătorie în Europa, în care un spirit viu de observaţie se împleteşte cu o iubire puternică de ţară ; lucrarea a apărut la Buda în 1826. Acelaşi sentiment de adânc patriotism însufleţeşte şi pe scriitorul *Alecu Russo ;* opera de căpetenie a acestuia, *Cântarea României* (1855), e un adevărat imn de slavă, cu accente profetice, închinat ţării şi neamului.

De o deosebită atenţie s'au bucurat în vremea aceasta lucrările

istorice. *Mihail Kogălniceanu* care tipărise, pe când era la Berlin, la studii, o scurtă *Istorie a Românilor* în franţuzeşte (1837), publică acum *Letopiseţele Moldovei,* iar *Nicolae Bălcescu,* împreună cu *Laurian,* pe cele muntene ; ei pun astfel la dispoziţia publicului românesc o adevărată comoară. Bălcescu scrie şi o serie de studii despre vechea noastră organizare (armata, clasele sociale) ; opera sa de căpetenie, operă de ştiinţă şi de entuziasm, rămâne însă *Românii sub Mihai Vodă Viteazul,* pe care n'a avut răgazul s'o isprăvească ; boala căpătată pe când se afla în închisoare, ca participant la complotul din 1840, l-a răpus mai înainte : Bălcescu a închis ochii departe de ţară, la Palermo, în vârstă de 33 de ani.

Iată începutul operei de căpetenie a marelui Bălcescu : „Deschid sfânta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei câteva pagine din viaţa eroică a părinţilor lor. Voiu arăta acele lupte urieşe pentru libertatea şi unitatea naţională, cu care Românii, sub povaţa celui mai vestit şi mai mare din Voevozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va cuprinde numai opt ani (1593—1601), dar anii Istoriei Românilor cei mai avuţi în fapte vitejeşti, în pilde minunate de jertfire către Patrie Timpuri de aducere aminte glorioasă ! Timpuri de credinţă şi de jertfire ! Când părinţii noştri, credincioşi sublimi, îngenunchiau pe câmpul bătăliilor, cerând dela Dumnezeul armatelor laurii biruinţei sau cununa martirilor şi, astfel îmbărbătaţi, ei năvăleau unul împotriva a zece prin mijlocul vrăjmaşilor ; şi Dumnezeu le da biruinţa, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare şi cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu.

Moştenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinţii noştri au luptat atâta în veacurile trecute, fie ca aducerea aminte a acelor timpuri eroice să deştepte în noi simţământul datorinţei ce avem d'a păstra şi d'a mări pentru viitorime această preţioasă moştenire !".

Societăţi literare, ştiinţifice şi artistice. Am văzut mai înainte (p. 337) că în Muntenia se înfiinţase încă din 1827 o societate literară din care făceau parte chiar fraţii domnului Grigore Ghica şi mulţi dintre boieri. Inainte de numirea lui Alexandru Ghica, frate cu Grigore, luă naştere o societate pentru *teatru,* care se numi *Societatea Filarmonică* (Octomvrie 1833). Intemeietorii ei erau Ioan Câmpineanu Ioan Heliade Rădulescu şi C. Aristia care urmase cursurile marelui actor francez Talma. Această societate făcu o şcoală pentru tineri actori şi dădu mai multe reprezentaţii. Cam în aceeaşi vreme, se înfiinţa la Iaşi o societate de medici şi

naturaliști ; inițiatorul ei, doctorul *Cihac*, participă la congresul național din Friburg, în 1835, unde ținu o cuvântare, făcând propagandă în cercurile științifice apusene pentru poporul român. Căci toate aceste societăți literare, științifice și artistice aveau, în secret, și scopuri de propagandă politică, urmărind biruința ideilor naționale și a reformelor sociale. In curând, prin revoluțiile din 1848, se va da putința de manifestare fățișă a dorinței de înnoire care stăpânea societatea românească.

BIBLIOGRAFIE

Școli. Regulamentul organic al Țării Românești, București, 1832 691 p. în 4⁰ ; *ANDREI BÂRSEANU, Istoria școalelor centrale române gr. or. din Brașov*, 1902, XII + 606 + 79 p. in 8⁰ ; *N. IORGA, Istoria învățământului românesc*, București, 1928, 351 p. in 8⁰ ; *Dr. NICOLAE I. ANGELESCU, Negustorii de odinioară*, București, 1931, 105 p. in 8⁰.

Ziare și reviste. NERVA HODOȘ și AL. SADI-IONESCU, Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste), t. 1, București, 1913, XXIII + 811 p. în 8⁰.

Traduceri și opere originale. Societăți literare, științifice și artistice. N. IORGA, Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, vol I—III, București-Vălenii de Munte, 1907—1909, 324 + 267 + 348 p. in 8⁰ ; *OVID DENSUȘIANU, Literatura română modernă*, vol. II, București, 1921, 205 p. in 8⁰ ; *G. BOGDAN-DUICĂ, Istoria literaturii române moderne. Intâii poeți munteni*, Cluj, 1923, VII + 318 p. in 8⁰ ; *D. A. BĂDĂREU, O sută de ani de naturalism în România*, Iași, 1930, 205 p. in 8⁰.

XXXIV

REVOLUȚIILE DELA 1848

„Unicul dor al vieții mele e să-mi văd națiunea fericită, pentru care, după puteri, am lucrat până acuma".

(Testamentul lui Avram Iancu, 1850).

Ideile naționaliste precum și ideile de reformă socială care se manifestaseră până acum în literatură, au avut prilejul unei aplicări politice prin revoluțiile din 1848. Zicem „revoluțiile", iar nu revoluția, fiindcă, de fapt, au fost trei : una în Moldova, alta în Muntenia, a treia în Ardeal. Ele n'au izbucnit *în același timp* și n'au avut *același program*, de aceea nici n'au reușit, până în cele din urmă. In Moldova, mișcarea n'a fost îndreptată, *la început*, de loc împotriva Regulamentului Organic, dimpotrivă, pe când în Muntenia desființarea lui a format un punct de căpetenie al răsculaților ; în Ardeal, s'a cerut recunoașterea națiunei române ca egal îndreptățită cu celelalte și s'a luptat împotriva unirii cu Ungaria.

Incercarea de revoluție din Moldova. In dimineața zilei de 27 Martie, are loc la Iași, într'un hotel, o întrunire a tinerilor naționaliști și reformatori, la care iau parte însă și alte persoane : boieri mari și mici, negustori și câțiva liberi profesioniști. Se redactează un memoriu în 35 de puncte care, începând prin „sfânta păzire a Regulamentului (Organic !) în tot cuprinsul său, fără nici o răstălmăcire", cuprinde, între altele : „grabnica îmbunătățire a stării locuitorilor săteni", îmbunătățirea administrației

(justiţie, armată, finanţe), reforma şcolară, ridicarea cenzurei, înfiinţarea unei gărzi cetăţeneşti şi disolvarea Obşteştei Adunări ca una ce fusese aleasă ilegal. O delegaţie se prezintă lui Mihail Sturdza care, pentru moment, se preface a primi cele mai multe dintre cereri, dar, pe urmă, ordonă arestarea căpeteniilor mişcării. O parte dintre ei sunt surghiuniţi peste Dunăre, în Turcia, alţii trec în Bucovina. Printre aceştia din urmă se aflau Alexandru Cuza, viitorul domn, Costache Negri, Dimitrie Conta, Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Manolache Costache Epureanu, fraţii Rosetti, fraţii Sion, intr'un cuvânt cei mai de seamă tineri ai Moldovei. Curând după aceea sosi şi Mihail Kogălniceanu, care nu fusese amestecat în mişcare, dar care avusese un conflict cu fiul lui Mihail Sturdza şi trebuise să părăsească ţara. Cu toţii sunt prieteneşte primiţi de familia Hurmuzaki în a cărei casă, la Cernăuţi şi apoi la moşie, la Cernauca, ei află ospitalitatea cea mai aleasă. Aci, în urma consfătuirilor avute, şi cu ajutorul gazdei, scot refugiaţii *Gazeta Bucovinei* în care Mihail Kogălniceanu publică în August 1848 *Dorinţele partidei naţionale,* noul program al tineretului moldovean, naţionalist şi revoluţionar. Acest program, în 36 de puncte, se deosebeşte mult de cererile revoluţionarilor din Martie ; mai întâi, el e împotriva Regulamentului Organic şi a protectoratului rusesc care „nu poate în niciun chip face fericirea ţării" ; se cere apoi : autonomia Moldovei, egalitatea civilă şi politică a tutror cetăţenilor, adunare alcătuită din reprezentanţii tuturor stărilor sau categoriilor sociale, garantarea libertăţii şi a domiciliului, instrucţie gratuită, renunţarea, din partea boierilor, la privilegii, la scutirea de contribuţii şi la robii ţigani, desfiinţarea clăcii şi — fapt foarte important — *Unirea Moldovei cu Muntenia.*

Revoluţia în Muntenia. In Muntenia, revoluţia s'a bucurat, dela început, de mai mult succes decât în Moldova ; una din cauze e că a avut concursul a o parte din administraţie şi armată. In timpul domniei lui Gheorghe Bibescu se formaseră mai multe societăţi politice, cum era aceea intitulată *Dreptate-Frăţie.* Din ele făceau parte tinerii naţionalişti, dintre care mulţi studiaseră în străinătate, mai ales la Paris. In capitala Franţei izbucnise revoluţia la începutul anului 1848 ; conducătorii ei făgăduiseră sprijin tinerilor munteni, în cazul când se vor ridica împotriva asupritorilor.

Mişcarea izbucni în ţară, în ziua de 9 Iunie, la Izlaz, în judeţul Romanaţi, ale cărui autorităţi, civile şi militare, erau de partea revoluţionarilor. Se citi proclamaţia, în 22 de articole, alcătuită într'un stil grandilocvent şi mistic, de Ion Eliade Rădulescu, în care se prevedea, între altele: înlăturarea protectoratului rusesc, egalitatea drepturilor politice, suprimarea rangurilor sociale, împroprietărirea ţăranilor, emanciparea mânăstirilor închinate locurilor sfinte, desfiinţarea robiei. Nu se vorbea de unirea Principatelor. In aceeaşi zi, la Bucureşti, trei tineri trag cu pistolul asupra lui Gheorghe Bibescu: acesta scapă însă numai cu spaima, epoletul oprind glonţul. Peste două zile, la 11 Iunie, mulţimea, condusă de Ion Brătianu, se strânge în jurul palatului; văzând aceasta, Bibescu iscăleşte noua constituţie ce-i fusese prezentată şi numeşte un guvern din rândul revoluţionarilor. In faţa însă a protestului consulului rus care părăseşte capitala, el se teme de urmările actului său şi, în ziua de 14 Iunie, abdică, trecând în Ardeal. Puterea rămâne astfel pe seama unui *Guvern provizoriu* din care făceau parte, între alţii, Eliade, fraţii Ştefan şi Alexandru Golescu, Neculai Bălcescu, C. A. Rosetti, Cristian Tell şi Ion Brătianu. Acest guvern trimite emisari în străinătate, spre a fi recunoscut de către statele europene. Astfel, Ion Ghica e trimis la Constantinopol, Alexandru Golescu la Paris, Dimitrie Brătianu, frate cu Ion, la Viena, iar Ion Maiorescu la Frankfurt pe Main unde se ţinea tocmai o dietă a statelor germane. In acelaşi timp, guvernul provizoriu ia şi câteva măsuri interne, între care desfiinţarea robiei. Se formează totdeodată şi o comisie mixtă, cu delegaţi de ai boierilor şi ai ţăranilor care să facă propuneri pentru împroprietărire; necesitatea acesteia e recunoscută în principiu; nu se poate ajunge însă la un acord în ce priveşte *suprafaţa* ce urmează a fi expropriată şi *preţul;* după discuţii lungi şi infructuoase, comisia a fost disolvată, guvernul anunţând că va veni cu un proiect de lege care să soluţioneze chestiunea. Precipitarea evenimentelor n'a mai îngăduit-o însă.

Intr'adevăr, Ruşii, care vedeau că mişcarea e îndreptată împotriva lor, intervin la Poartă spre a se restabili ordinea: aceasta trimite pe *Suleyman Paşa* care e bine primit însă; guvernul provizoriu demisionează; în locul lui se alege o *locotenenţă domnească,* alcătuită din trei membri ai fostului guvern, Heliade, Nicolae Go-

lescu şi Cristian Tell ; era deci cam acelaşi lucru. Ruşii obţin atunci rechemarea lui Suleyman şi trimiterea unei alte persoane mai energice. Acest continuu amestec în treburile noastre provoacă atunci la Bucureşti un gest simbolic : revoluţionarii ard, în dealul Mitropoliei, după ce-l purtaseră cu alaiu şi cu bocete prin oraş, exemplarul oficial al Regulamentului Organic precum şi pe acela al Arhondologiei, adică al cărţii care cuprindea numele tuturor boierilor (6 Septemvrie 1848). Peşte o săptămână, la 13 Septemvrie, noul comisar al Turcilor, *Fuad Paşa,* intră însoţit de o armată, în Bucureşti. Locoteneţa domnească e disolvată ; în locul ei, este numit un caimacan, *Constantin Cantacuzino*, din partida reacţionară ; căpeteniile revoluţiei sunt arestate şi apoi surghiunite, peste graniţă. Cu prilejul intrării trupelor turceşti în capitală are loc, în Dealul Spirei, o ciocnire sângeroasă cu pompierii ; aceştia, provocaţi fiind, se apără cu vitejie ; cad morţi şi răniţi de ambele părţi, până când comandantul turc, dându-şi seama de greşeala făcută, ordonă alor săi încetarea focului.

Ruşii, pe de altă parte, intră şi ei cu armata în ţară ; la 15 Septemvrie e trecut Milcovul ; la Râmnicul-Sărat, Cazacii calcă în picioarele cailor mulţimea care ieşise în mare număr spre a protesta ; peste câteva zile, tabăra e aşezată la Colentina şi o jumătate a Bucureştilor e ocupată de armata Ţarului, în timp ce în jumătatea cealaltă poruncesc Turcii. In felul acesta e înnăbuşită revoluţia din Muntenia.

Revoluţia din Ardeal. In Ardeal, mişcarea a durat mai mult şi a avut un caracter mai sângeros. Ungurii, profitând de faţpul că în acest an, 1848, izbucnesc mai multe răscoale în cuprinsul împărăţiei austriace şi anume la Viena, în Italia şi în Boemia, se ridică şi ei sub conducerea lui *Ludovic Kossuth* şi proclamă Ungaria independentă ; totdeodată hotărăsc anexarea Transilvaniei la noul stat maghiar. Românii nu puteau admite, evident, acest lucru ; pe de altă parte, voiau drepturi egale cu ale celorlalte naţionalităţi din Ardeal. De aceea, ei hotărăsc, la rândul lor, convocarea unei mari adunări în care să se discute toate problemele care-i priveau. Adunarea se ţine într'adevăr, în ziua de 3/15 Mai 1848, lângă Blaj, pe o câmpie întinsă care de atunci s'a numit *Câmpia Libertăţii ;* erau de faţă vreo 40.000 de oameni, veniţi

din toate părţile Ardealului, în frunte cu preoţii şi cărturarii lor. Printre aceştia se aflau *Simion Bărnuţiu* care a şi ţinut o cuvântare documentată, dar în limba cultă a vremii, împestriţată cu la-

Fig. 140 — Avram Iancu, sufletul mişcării dela 1848 în Ardeal. După un tablou făcut în 1850.

tinisme, pe care n'o prea înţelegeau ţăranii, apoi tinerii *Avram Iancu*, de fel din Vidra de sus (vezi fig. 140), şi *Ion Buteanu* care grăiau acestora simplu şi întrebuinţând comparaţii înţelese de toţi.

Iancu venise cu muntenii lui, îmbrăcat în costum național, cu șerpar lat și cu pistoale la brâu. Era om voinic, înalt, cu părul negru; imediat a fost remarcat de mulțime. Avea numai 24 de ani — de altfel toți conducătorii mișcării au fost oameni tineri — și urmase dreptul. Erau de față și câțiva tineri din Principate, între care Alexandru Cuza și Alecu Russo; acesta din urmă povestește cum vorbeau mulțimii Ion Buteanu și Avram Iancu. Primul zicea: „Ungurii vreau Unio [1]). Știți ce vrea să zică Unio? Vrea să zică că până acum, ei ne-au încălecat pe păr și acum vrea să ne pue șaoa în spinare. Al doilea striga: Uitați-vă pe câmp, Românilor! Suntem mulți ca cucuruzul brazilor, suntem mulți și tari că Dumnezeu e cu noi".

In urma cuvântărilor ținute, se votează o rezoluție în patru puncte prin care „națiia română se declară și se proclamă... de sine stătătoare și... parte întregitoare a Transilvaniei, pe temeiul libertății egale", și „depune jurământul de credință către împărat și către patrie". A doua zi, se *desvoltă această rezoluție*, cerându-se reprezentarea proporțională în toate ramurile de conducere și în administrația țării, libertatea presei și a întrunirilor, școli de tot felul și o universitate, etc. Se protestează apoi solemn împotriva unirii cu Ungaria, făcută fără consultarea Românilor.

Ceva mai târziu, la sfârșitul lui Iunie, se strâng și Românii din Banat, sub conducerea lui *Eftimie Murgu*, care studiase de asemenea dreptul, și votează și ei o rezoluție în opt puncte, cerând egala îndreptățire.

Evident, Ungurilor nu le conveneau aceste mișcări și ei își închipue că le pot opri prin teroare. Sunt împușcați și spânzurați zeci de țărani români și mai mulți cărturari, ceea ce are ca urmare acte asemănătoare din partea alor noștri. Regimentele austriace din Transilvania sunt bătute de Unguri și aceștia ocupă o bună parte a țării; numai în Munții Apuseni ei nu pot pătrunde, deoarece aci stau de pază Moții; au loc mai multe lupte, la Abrud, la satul Fântânele și la Ponorul în care Ungurii sunt bătuți și respinși. Avram Iancu era sufletul rezistenței; el avea comanda supremă asupra tuturor cetelor de Moți; organizarea acestora voia să imite organizarea legiunilor romane, cu prefecți, tribuni, centurioni. Doi dintre cei mai buni colaboratori ai lui Iancu, Buteanu și Dobra, fură prinși pe neașteptate de către Unguri și executați; rezistența însă nu slăbi și până la urmă Munții Apuseni rămaseră o cetate neînvinsă.

---

1) Adică unirea Transilvaniei cu Ungaria.

Austriacii, văzând că nu pot răzbi singuri şi că vor fi înfrânţi, chemară în ajutor pe Ruşi. Armatele acestora sosesc într'adevăr în Ardeal şi la satul Şiria, în apropiere de Arad, sdrobesc pe răsculaţii unguri (August 1849). Kossuth şi alţi conducători fug în Turcia ; o sumă sunt prinşi şi spânzuraţi.

Românii fuseseră credincioşi împăratului ; răsplata nu fu însă la înălţimea sacrificiilor făcute şi mai ales, ea întârzie. Se înfiinţă — ce e drept — o mitropolie a Românilor uniţi, în 1853 ; aceea a ortodocşilor urmă abia la finele lui 1863 ; iar înregistrarea sau „inarticularea", cum se spunea pe atunci, recunoaşterea adică a Românilor ca naţiune a Ardealului, recunoaştere făcută prin constituţia dată de împăratul Franz-Iosef la 4 Martie 1848 — avu loc abia în 1863, când se întruni, la Sibiu, Dieta Ardealului. Mulţi dintre urmaşii celor căzuţi în lupte fură lăsaţi în voia soartei. Avram Iancu, desamăgit, refuză orice răsplată pentru el ; mai mult chiar, vine în conflict cu autorităţile împărăteşti care îl umilesc şi-l tratează în mod nevrednic, (a fost ţinut la Alba Julia în aceeaşi închisoare în care fuseseră închişi Horia, Cloşca şi Crişan). Deprimat şi bolnav, mintea lui, în curând, se întunecă. Rătăceşte, cântând doine din fluier, încă mulţi ani prin Munţii Apuseni ; mormântul lui se află la Ţebea, sub un gorun bătrân, numit gorunul lui Horia. Alături e mormântul lui Buteanu.

Convenţia dela Balta Liman. Barbu Ştirbey şi Grigore Ghica. Rusia şi cu Turcia, după ce ocupară Principatele, încheiară Convenţia dela Balta Liman (pe malul Bosforului) la 1 Mai 1849, hotărînd ca domnii să fie numiţi pe şapte ani — tot numai de data aceasta — iar Adunările Obşteşti să se suspende, creându-se, în locul lor, divanuri restrânse. In Muntenia fu numit *Barbu Ştirbey*, iar în Moldova *Grigore Ghica*. Amândoi erau oameni culţi, iubitori de ţară şi buni gospodari. In timpul lor se aduseră îmbunătăţiri învăţământului, armatei, administraţiei în genere, se mai uşură starea ţărănimei, se înfrumuseţară oraşele. Legăturile între cele două ţări se strâng ; domnii erau în foarte bune relaţii : Grigore Ghica consulta adeseori pe Ştirbey pentru măsurile pe care voia să le ia. In timpul stăpânirii lor, izbucni războiul Crimeii, care avu urmări însemnate asupra ţărilor noastre.

BIBLIOGRAFIE

Incercarea de revoluție din Moldova. N. CARTOJAN, Pribegia lui M. Kogălniceanu în Bucovina la 1848, în *Lui Ion Bianu amintire,* București, 1916, p. 59—68.

Revoluția din Muntenia. COLESCU-VARTIC, Zile revoluționare, București, 1898, VIII + 500 p. in 8°; *G. FOTINO, Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești,* București, 1939, 4 vol. in 8°.

Revoluția din Ardeal. N. BUTA, Câteva informațiuni și considerațiuni asupra tinereței lui Avram Iancu, în *Anuar. Ist. Cluj,* II (1923), p. 323—338; *SILVIU DRAGOMIR, Avram Iancu,* București, 1924, 141 p. in 8° (din publicațiunile Casei Școalelor); *I. LUPAȘ, Avram Iancu,* Cluj, 1924, 64 p. in 8° (Extras din *Anuar. Ist. Cluj,* 1924); *N. BUTA, Avram Iancu și epoca sa,* Cluj, 1924, 112 p. in 8°; *SILVIU DRAGOMIR, Ion Buteanu, Prefectul Zarandului în anii 1848—49,* București, 1928, 156 p. in 8°.

XXXV

UNIREA PRINCIPATELOR

„Dorința cea mai mare, cea mai generală, aceea hotărită de toate generațiile trecute, aceea care este sufletul generației actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare, este Unirea Principatelor într'un singur stat".

(Din propunerea de unire citită de Mihail Kogălniceanu în Divanul Adhoc al Moldovei).

Războiul Crimeii și Tratatul dela Paris. Războiul Crimeii, numit astfel după peninsula Crimeii unde s'au dat luptele, a avut drept *pretext* o chestie de ordin religios : stăpânirea lăcașurilor dela Locurile Sfinte (Ierusalim și Betleem), pe care și le disputau atât ortodocșii, sprijiniți de Țar, cât și catolicii, susținuți de Franța. *Motivul adevărat* era însă dorința Rusiei de a ajunge la Constantinopol și la strâmtori, al căror acces fusese interzis flotelor sale de război prin tratatul dela Londra (1841), de a sfărâma imperiul turcesc a cărui decădere dura de mai mult și care ajunsese să fie numit „omul bolnav". Așa se explică de ce marile puteri europene — Franța și Anglia mai întâi, Austria apoi — văzând intenția Rusiei, au sărit în ajutorul Turciei. Războiul a izbucnit în anul 1853 ; armatele Țarului se grăbiră să ocupe Principatele și să ajungă la Dunăre. Luptele trebuiau să se poarte în Dobrogea, unde trupele franco-engleze și debarcaseră ; din cauza boalelor însă, în special a frigurilor — erau bălți numeroase — teatrul de operațiuni fu mutat în Crimeia. Rușii fură siliți să se retragă din

ţările noastre ; în locul lor veniră Austriacii care încheiaseră, la 1 Iunie 1854, un tratat în sensul acesta cu Turcii. In Crimeia, s'au dat lupte sângeroase, în jurul oraşului *Sevastopol*, în special la *Alma* — unde biruiră Francezii, — la *Balaklava* şi la *Inkerman* — unde Englezii suferiră pierderi mari. Iarna, foarte geroasă, aduse o stagnare a ostilităţilor ; epidemiile secerară şi ele un mare număr de soldaţi. In primăvară, luptele reîncepură ; armata aliaţilor spori prin contingentul trimis de regatul Sardiniei care intră şi el în războiu. In cele din urmă, Sevastopolul căzând — reduta principală, a Malakoff-ului, fusese luată cu asalt de Francezi — Ruşii fură siliţi să facă pace. Ea s'a încheiat prin tratatul dela Paris (30 Martie 1856) care cuprinde următoarele puncte privitoare la noi : 1) Ni se dau trei judeţe din Basarabia, anume Cahul, Ismail şi Bolgrad ; scopul acestei măsuri era să împiedece Rusia de a mai fi stăpână pe gurile Dunării, deci de a mai aduce vreo împiedecare navigaţiei. 2) Protectoratul rusesc e înlăturat, Principatele rămânând numai sub suzeranitatea Porţii, dar cu garanţia marilor puteri europene. 3) Regulamentele Organice vor fi revizuite, potrivit cu dorinţele Românilor. In acest scop se va convoca, în fiecare Principat, câte un Divan Ad-hoc, reprezentând toate clasele societăţii. Dorinţele acestor divanuri vor fi examinate de puterile europene şi rezultatul final exprimat printr'o *Convenţie* care se va încheia tot la Paris. In timpul consultării divanurilor Ad-hoc, Principatele vor fi conduse de câte un caimacam, adică locţiitor de domn (Barbu Ştirbey şi Grigore Ghica fuseseră numiţi pe şapte ani şi termenul se împlinea tocmai [1]). 4) In sfârşit se mai prevedea libertatea navigaţiei pe Dunăre şi neutralitatea Mării Negre. Prin tratatul dela Paris, Rusia primi o lovitură grea.

Ideia Unirii. Divanurile Ad-hoc. Indată ce se ştiu de hotărîrile tratatului, în Principate începură pregătirile în vederea divanurilor. Curentul pentru unire crescuse mult în ultimul timp : lumea îşi dădea seama că numai astfel se va putea păşi temeinic pe calea progresului politic, se va putea forma un stat care să ajungă independent şi puternic. Ideea unităţii neamului nostru, ca origine, limbă, credinţă şi obiceiuri nu era de dată recentă ;

1) In timpul războiului Crimeii, ambii domni trebuiseră să părăsească tronurile lor ; se înapoiară însă, după ce Principatele fură ocupate de Austriaci.

ea apăruse mai întâi în operele cronicarilor din veacul al XVII-lea, fusese întărită apoi prin studiile învăţaţilor din şcoala ardeleană. Ideea *unităţii politice* începuse şi ea să apară de pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Tudor Vladimirescu, într'o scrisoare adresată, la 5 Aprilie 1821, boierilor, le spune să ia legătură „cu dumnealor boierii moldoveni, ca unii ce sântem de un neam, de o lege şi subt aceeaşi stăpânire şi ocrotiţi de aceeaşi putere". In consecinţă, adăogă Tudor, „urmează să ştim cele ce se fac acolo, să le vestim acestea de aici ca, *fiind la un gând şi într'un glas cu Moldova, să putem câştiga, deopotrivă, dreptăţile acestor principaturi, ajutându-ne unii pe alţii*". Am arătat într'unul din capitolele precedente că Regulamentul Organic cuprinde un articol în care se afirmă necesitatea unirii. Incă în 1842, tinerii din Muntenia oferiseră tronul acestei ţări lui Mihail Sturdza, domnul Moldovei, care nu voise să primească însă, de teama Ruşilor. Am văzut apoi că printre punctele partidei naţionale din Moldova, publicate de Kogălniceanu în 1848 era şi *Unirea Principatelor:* în timpul lui Barbu Ştirbey şi Grigore Ghica, ideea pătrunsese adânc în spirite; domnii înşişi, fără să ţină seamă de interesele lor personale, o susţineau. Astfel, cel dintâi, într'un memoriu din 1855, trimis marelui vizir, spune: „Pentru a fi... interpretul credincios al opiniei publice, trebuie să adăogim că dorinţele unanime ale Valaho-moldovenilor chiamă unirea celor două Principate sub un singur cap, chiar dacă acesta ar trebui să fie luat în una din familiile princiare din străinătate, ceea ce ar cruţa cu adevărat o ţară ce a suferit atâta de încercările alegerilor şi prefacerilor". Iar Grigore Ghica, într'un memoriu trimis conferinţei de pace dela Paris, la sfârşitul războiului Crimeii, cere de asemenea, în chip hotărît, Unirea. Mulţumindu-i pentru acest gest, divanul Moldovei declară: „Măria Ta ai pregătit calea către mântuirea ţării noastre, căci ai sprijinit şi ai pledat înaintea areopagului european întrunirea Principatelor, principiu de mărire, de glorie şi de temeinică aşezare a acestei ţări".

Erau însă şi forţe care se opuneau Unirii: erau statele vecine, Austria şi Turcia. Austria îşi dădea seama că odată Principatele unite, ele vor fi un necontenit punct de atracţie pentru Românii de peste munţi, care, în cele din urmă, se vor uni şi ei, formând un singur stat naţional, după cum s'a şi întâmplat; Tur-

cia, pe de altă parte, simţea bine că Muntenia şi Moldova unite vor avea altă putere şi altă autoritate, nu vor mai putea fi deci tratate ca până atunci. Nu e de mirare prin urmare că atât Austria cât şi Turcia au făcut tot ce le-a stat în putinţă ca să împiedece exprimarea liberă a Divanurilor Ad-hoc. In Muntenia nu se putea interveni, deoarece aici caimacamul, Alexandru Ghica, fostul domn, înţelegea să-şi facă cinstit datoria şi apoi la Bucureşti era şi o comisie a marilor puteri, trimisă să supravegheze operaţiile electorale. In Moldova însă, unde atât primul caimacam, *Toderiţă Balş*, mort curând după numire, cât mai ales cel de al doilea, *Nicolae Vogoride*, erau contra unirii, se făcură mari samavolnicii. Partizanii unirii fură arestaţi, scoşi din funcţii, foarte mulţi fură şterşi din listele de alegători sau opriţi să vină la vot, aşa încât rezultatul ieşi falsificat.

Astfel din 2000 de proprietari mari ai Moldovei, au fost înscrişi numai 350; din peste 20.000 de proprietari mici, numai 2264; din liberii profesionişti, numai... 11; din negustori şi meşteri, numai 1190, în loc de 11.000 câţi erau în realitate. In total, pentru orăşeni şi proprietari rurali, numai 4658, în loc de 40.000. In ce priveşte pe ţărani, au fost trecuţi 167.000, dar cum ei votau prin delegaţi, numele delegaţilor fură lăsate *în alb* spre a fi completate de guvern cu cine voia, deci cu persoane ostile unirii.

Protestul indignat al partizanilor unirii — aşa, de pildă, maiorul Alexandru Cuza, ispravnicul, adică prefectul, de Covurlui îşi dădu în mod răsunător demisia — precum şi intervenţia puterilor europene, în special aceea energică a Franţei, — al cărei consul din Iaşi, *Victor Place*, ne apără cu căldură — anulară însă această alegere; se făcu alta nouă, corectă, şi, de data aceasta, partizanii unirii ieşiră în imensă majoritate.

Impăratul Napoleon al III-lea se dovedi, cu acest prilej, un mare prieten şi susţinător al nostru. In schimb, Anglia nu ne-a fost favorabilă, ci a sprijinit punctul de vedere turcesc. A trebuit ca Napoleon al III-lea să aibă o întrevedere la Osborne cu regina Victoria; şi încă nu putu obţine adesiunea decât la o mică parte din dorinţele noastre; se hotărî anume că va fi o unire vamală, militară şi judecătorească, *dar cu doi domni şi două guverne separate*.

Divanurile Ad-hoc, odată alese, ţinură mai multe şedinţe; în cea

de a şaptea a divanului moldovean, la 7 Octomvrie 1857, se formulară dorinţele noastre. Expunerea de motive, citită de Mihail Kogălniceanu, cuprinde următorul pasaj, caracteristic: „Luând în privire că dorinţa cea mai mare, cea mai generală, aceea hotărîtă de toate generaţiile trecute, aceea care este sufletul generaţiei actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generaţiilor viitoare, este *Unirea Principatelor într'un singur stat*, o unire care este firească, legiuită şi neapărată, pentrucă în Moldova şi în Valahia suntem acelaşi popor, identic ca nici unul altul, pentrucă avem acelaşi început, acelaşi nume, aceeaşi limbă, aceeaşi religie, acelaşi istoric, aceeaşi civilizaţie, aceleaşi instituţii, aceleaşi legi şi obiceiuri, aceleaşi temeiuri şi aceleaşi speranţe, aceleaşi trebuinţe de îndestulat, aceleaşi hotare de păzit, aceleaşi dureri în trecut, acelaşi viitor de asigurat şi, în sfârşit, aceeaşi misie de împlinit", pentru toate aceste motive, Divanul Ad-hoc, cu 81 de voturi pentru şi numai 2 contra, cere:

1) „Respectarea drepturilor Principatelor şi în deosebi a autonomiei lor, în cuprinderea vechilor lor capitulaţii încheiate cu Inalta Poartă în anii 1393, 1460, 1511 şi 1634.

2) Unirea Principatelor într'un singur stat cu numele de România.

3) Prinţ străin cu moştenirea tronului, ales dintr'o dinastie domnitoare ale Europei şi ai cărui moştenitori să fie crescuţi în religia ţării.

4) Neutralitatea pământului Principatelor.

5) Putere legiuitoare încredinţată unei Obşteşti Adunări, în care să fie reprezentate toate interesele naţiei.

Toate aceste sub garanţia colectivă a Puterilor care au subscris Tratatul de Paris".

Convenţia dela Paris. Ţara îşi exprimase dorinţele ei; rămânea acum să se rostească şi Puterile mari europene. Opinia publică din Apus, în special a Franţei, ne sprijinea; Moldovalahii erau bine cunoscuţi prin propaganda pe care o făcuseră exilaţii dela 1848, prin numeroasele broşuri şi lucrări pe care le tipăriseră aceştia şi prietenii lor din străinătate. Printre cei care ne simpatizau era şi *Cavour*, marele om de stat italian; acesta urmărea, de altfel, acelaşi scop pentru ţara sa. In Napoleon al III-lea aveam, după cum am arătat, susţinătorul cel mai puternic. To-

tuşi din cauza celor fixate la Osborne, soluţia dată de Puterile europene, fu o soluţie de mijloc. Prin *Convenţia* prevăzută de tratatul dela Paris şi care se încheiă în acest oraş, în ziua de 19 August 1858 (stil nou), se hotărîră următoarele : Muntenia şi Moldova vor purta numele de *Principatele Unite*, va exista o *Comisie Centrală*, cu sediul la Focşani, care va pregăti legile ; va exista, de asemenea, tot la Focşani, o *Curte de Casaţie comună ;* armatele vor primi organizaţie identică, spre a forma, la nevoie, una singură. In schimb, fiecare ţară îşi va avea domnul ei, ales dintre cetăţenii, în a doua generaţie, care îndeplinesc anumite condiţii : de vârstă — minimum 35 de ani — de avere — minimum 3000 de ducaţi venit anual — şi de rang social — să fi ocupat funcţiuni publice timp de zece ani sau să fi făcut parte din Adunare. Domnul va cârmui cu ajutorul miniştrilor care vor fi răspunzători ; va exista o Adunare legislativă ; toţi cetăţenii vor fi *egali în faţa legilor :* privilegiile şi rangurile de boierie se desfiinţează. Prin această Convenţie care devine *Noua Constituţie* a ţărilor noastre, Regulamentul Organic încetează de a mai exista.

Unirea (24 Ianuarie 1859). Urma acum să se facă alegerea noilor domni. In Moldova erau doi candidaţi : *Mihail Sturdza,* fostul domn, şi fiul său *Grigore* care servise în armata turcească sub numele de Muhlis Paşa. Partida Naţională, adică a celor care voiau unirea, nu se fixase încă, până în seara zilei de 3 Ianuarie, asupra unei candidaturi ; în acea seară, întrunindu-se, se pronunţă numele colonelului Alexandru Cuza — fussese înaintat, între timp, în grad — a cărui demisie, sub Vogoride, făcuse o foarte bună impresie ; el fu imediat acceptat de unanimitatea celor de faţă. Deputaţii care sprijiniseră până atunci pe Grigore Sturdza, văzând că acesta e respins dela candidatură din cauza rangului pe care-l avusese în armata turcă, se pronunţară şi ei tot pentru Cuza. Ceea ce avu drept urmare şi adeziunea deputaţilor care sprijineau pe Mihai Sturdza. Astfel, colonelul Alexandru Cuza fu proclamat, cu unanimitate, domn al Moldovei, în ziua de 5/17 Ianuarie 1859.

In Muntenia se vorbea, la început, de Gheorghe Bibescu şi de Barbu Ştirbey ; după alegerea din Moldova, începu să circule însă şi numele lui Cuza. Curentul pentru acesta din urmă crescu necontenit şi în ziua alegerii (24 Ianuarie /5 Februarie) el întruni,

într'un mare entuziasm, unanimitatea voturilor. Convenţia dela Paris hotărîse să fie câte un domn în fiecare ţară ; nu precizase însă că nu poate fi una şi aceeaşi persoană. Prin îndoita alegere a lui Cuza, înaintaşii noştri ştiură deci să împace textul Convenţiei cu dorinţa ţării întregi. Astfel, lupta pentru Unire înregistră un succes hotărîtor.

BIBLIOGRAFIE

Războiul Crimeii şi Tratatul dela Paris. JACQUES ANCEL, Manuel Historique de la Question d'Orient (1792—1923), Paris, 1923, 336 p. in 8°.

Ideia Unirii Divanurile Ad-hoc şi Convenţia dela Paris. I. BREAZU, Edgar Quinet et les Roumains, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1927, p. 211—403. *W. G. EAST, The Union of Moldavia and Wallachia 1859. An Episode in diplomatic History*, Cambridge, 1929, IX + 220 p. in 8° ; *N. CORIVAN, Din activitatea emigranţilor români în apus (1853—1857)*, Bucureşti, 1931, 170 p. in 8°.

Unirea. T. W. RIKER, The making of Roumania, A study of an international problem 1856—1866, Oxford-London, 1931, VIII + 592 p. in 8° ; *M. EMERIT, Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, Bucureşti, 1931, 193 p. in 8° ; *CONST. C. GIURESCU, Glasuri din vremea Unirii*, în volumul *Din trecut*, Bucureşti, 1942, p. 120—128.

XXXVI

DOMNIA LUI CUZA VODĂ

„Eu voesc să fie bine ştiut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedecare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui aşezare am fost fericit a contribui".

(Mesajul prin care Alexandru Cuza deschide sesiunea Camerei, la 4 Decemvrie 1865).

Începutul domniei lui Cuza. Unirea completă. Austria protestă împotriva actului dela 24 Ianuarie şi se gândea chiar să ocupe ţările noastre; din fericire însă, tocmai atunci izbucni războiul cu Italia şi cu aliata acesteia Franţa, şi armatele ei fiind învinse, lucrul nu mai avu nicio urmare. Turcii, deşi ostili, trebuiră şi ei până la sfârşit, să recunoască faptul împlinit; ei adăogară totuşi că o fac numai pentru timpul cât va domni Cuza; aşa spuseseră şi reprezentanţii celorlalte cinci puteri europene, în conferinţa care se deschise la Paris, la 26 Martie (7 Aprilie) 1859, îndată după unire. Desvoltarea ulterioară a evenimentelor luă însă acestei restricţiuni orice valoare.

Domnia lui Alexandru Cuza a ţinut numai şapte ani de zile, dar a fost una din cele mai rodnice ale istoriei noastre. Aceasta se explică mai întâi prin firea domnului, prin însuşirile lui; apoi prin faptul că a găsit şi un sfetnic de seamă, Mihail Kogălniceanu, care i-a înţeles gândurile şi i-a ajutat să le realizeze. Cuza a fost un mare patriot, punând întotdeauna interesele şi nevoile ţării mai presus de ale sale, făcând întotdeauna abstracţie de persoana sa.

Tot ce era național, tot ce privea neamul, a găsit la el înțelegerea cea mai deplină ; de aceea, e natural ca el să se fi gândit și la Românii din Ardeal și la aceia din Basarabia și la aceia din Macedonia.

Complet desinteresat, ca mulți de altfel din generația lui, Cuza n'a căutat să facă avere cât a fost domn. Avea o inteligență vie și știa să dea întotdeauna, într'o formă aleasă, răspunsul care trebuia. Iubea poporul și a luptat pentru ridicarea lui. A făcut foarte mult pentru țărănime, și n'a uitat nici pe orășeni ; adesea, îmbrăcat în haine străine, cutreiera târgul spre a-și da seamă, la fața locului, de starea adevărată a lucrurilor și spre a pedepsi pe cei care înșelau sau făceau abuzuri. De aceea, a ajuns să fie foarte iubit de masa poporului care simțea că are în el un apărător.

In prima parte a domniei, Cuza a căutat și a izbutit să întărească și să desăvârșească unirea. Intr'adevăr, cârmuirea, cu două guverne, cu două adunări, cu două capitale, era greu de dus mai departe. Mijloacele de comunicație erau rudimentare — nu existau căi ferate, multe dintre șosele lăsau de dorit — apoi sistemul de coordonare al legilor și măsurilor prin Comisia Centrală era greoi iar domnul trebuia să-și împartă veșnic timpul între București și Iași. De aceea Cuza, care fusese bine primit de către Sultan, cu prilejul vizitei de curtoazie pe care i-o făcuse, în Septemvrie 1860, stărui pe lângă acesta să se aprobe unirea completă și, în cele din urmă, izbuti s'o obțină (Noemvrie 1861). Se formă acum un singur guvern, sub președinția lui *Barbu Catargiu*, rămase o singură capitală, la București ; parlamentul, iarăși unul singur, își deschise ședințele, în ziua de 24 Ianuarie 1862 ; pe actele interne începu să se scrie „România" în loc de „Principatele Unite". Unirea era acum *completă* și ea va rămâne *definitivă*.

Secularizarea averilor mânăstirești. Odată unirea completă realizată, atenția lui Cuza se întoarse spre problemele interne, dintre care două erau de o însemnătate covârșitoare : problema averilor mânăstirilor închinate și problema împroprietăririi țăranilor.

Mulți dintre domnii și boierii noștri închinaseră lăcașurile ridicate sau înzestrate de ei mânăstirilor dela Locurile Sfinte (Ierusalim, Muntele Athos, Alexandria, Antiohia, etc.). Călugării greci din acele locuri trebuiau așa dar să se îngrijească de zisele lăcașuri și să împlinească dorințele vechilor ctitori. De fapt însă, ei se

mulţumeau numai să încaseze veniturile, foarte mari, ale moşiilor ; de rest, n'aveau grijă. Bisericile şi chiliile ajunseseră să se dărăpăneze ; slujba se făcea adesea numai în greceşte ; dorinţele vechilor ctitori nu se împlineau. De mai multe ori, în cursul veacului al XIX-lea, se încercaseră măsuri de îndreptare ; călugării greci erau însă sprijiniţi de Ruşi. Astfel, prin Regulamentul Organic se prevăzuse că mânăstirile închinate vor contribui cu un sfert din venitul lor la cheltuielile statului ; măsura nu se aplică însă, deoarece călugării greci obţinură două păsuiri de câte 10 ani sub motiv că nu pot plăti. Atât în proclamaţia dela Izlaz cât şi în dorinţele partidei naţionale din Moldova se prevedea secularizarea averilor mânăstireşti, adică luarea lor pe seama statului. Convenţia dela Paris hotărîse, prin articolul 13, să se ajungă la o înţelegere între părţi ; Alexandru Cuza, prin guvernul său condus de Mihail Kogălniceanu şi având ca ministru de culte pe Alexandru Odobescu, dădu însă o altă soluţie problemei. El aduse anume în Cameră, la 13 Decemvrie 1863, un proiect de lege prin care se hotăra secularizarea averilor mânăstireşti ; în mai puţin de un ceas, după câteva cuvântări entuziaste, proiectul fu admis, cu 97 de voturi pentru şi 3 contra.

Prin acest act, intrau în patrimoniul statului, numai în Muntenia, 1.398.021 pogoane de teren cultivabil, din totalul de 10.644.673, aşa dar ceva mai puţin de a şaptea parte a suprafeţei arabile.

Călugării greci urmau să primească o îndemnizaţie de 38 de milioane lei, care ulterior, în 1864, fu mărită la 93 de milioane (sau 150 milioane piastri turceşti). Conferinţa ambasadorilor, întrunită la Constantinopol pentru a discuta chestia mânăstirilor închinate, sfătui pe călugării greci să accepte această ultimă sumă, din care Costache Negri, ministrul nostru la Poartă, şi depuse un aconto de 6 milioane lei la o bancă otomană. Oferta noastră fiind respinsă însă, se ajunse la rezultatul că, până la urmă, nu mai plătirăm nimic, chestia considerându-se închisă.

Pe lângă bunurile mânăstirilor închinate, se expropriară în acelaşi timp şi bunurile vechilor mânăstiri care fuseseră tot timpul conduse de călugări români. Era o nedreptate ; s'a reparat în vremea noastră (1937—1938), dându-li-se acestor vechi mânăstiri o parte din averi îndărăt.

Tot în domeniul religios, se votă în 1865, *legea autocefaliei bisericii române*, prin care se hotăra că biserica noastră e de sine stătătoare, că nu mai depinde de patriarhia din Constantinopol.

Improprietărirea ţăranilor. Lovitura de stat. Dar dacă, în ce priveşte secularizarea, lucrurile merseră uşor, nu tot aşa se întâmplă cu cealaltă mare problemă, a împroprietăririi ţăranilor. Proprietarii de moşii care aveau foarte mulţi reprezentanţi în Cameră, nu voiau să cedeze ; pe de altă parte, trebuia să se dea pământ ţăranilor, deoarece starea lor era foarte grea. Intr'adevăr, în 1862 se votase o lege rurală care prevedea că proprietarul e stăpân pe moşia lui, iar ţăranul pe munca lui şi că pentru acordare de pământ spre lucru, trebue să se înţeleagă părţile între ele ; aceasta însemna însă să fie lăsaţi ţăranii cu totul la bunul plac al proprietarilor . Cuza refuză să sancţioneze această lege şi în primăvara anului 1864, prim ministru fiind Mihail Kogălniceanu, se depuse în Cameră un nou proiect, mult mai favorabil.

Se prevedea prin noul proiect să se dea ţăranilor *fruntaşi* (având 4 boi) câte 5 fălci şi jumătate [1]), celor *mijlocaşi* (cu 2 boi) câte 4 fălci, iar celor *pălmaşi* (care n'aveau boi) câte 2 fălci şi jumătate. Acest proiect stârni discuţiuni furtunoase ; unii proprietari, ca de ex. Constantin Suţu, au mers până acolo încât cereau intervenţia armatei turceşti, spre a-i scăpa de o asemenea lege, considerată drept o „nebunie". Se propuse o moţiune de neîncredere, dar, în momentul când să se voteze ungenţa ei, Kogălniceanu se sui la tribună şi citi decretul de disolvare a Camerei (2 Mai 1864).

Nici nu se mai putea altfel. Regimul parlamentar se dovedise a funcţiona rău la noi ; Camera era un necontenit focar de agitaţie şi de intrigi şi un generator de instabilitate ministerială. In primii doi ani şi jumătate, până la unirea completă, se schimbaseră *şapte* guverne în Muntenia şi *opt* în Moldova, iar Camerele, deşi alese pe şapte ani, trebuiseră să fie dizolvate în *două rânduri* (Decemvrie 1859 şi Iunie 1861). In asemenea condiţiuni, era foarte greu să se realizeze continuitatea necesară operei de guvernare. Pe de altă parte, elementele conservatoare ale Camerei făceau imposibilă votarea legii rurale, de o importanţă covârşitoare. Cuza trebui deci să recurgă la măsura disolvării *şi la schimbarea regimului.*

1) O falce are 3 pogoane sau un hectar şi jumătate.

Fusese de altfel îndemnat la aceasta nu numai de prim ministrul în funcţie, de Kogălniceanu, dar şi de fostul prim ministru, N. Creţulescu, care în Mai 1863 îl îndemnase să ia singur puterea. Aşa şi făcu.

Prin noua constituţie numită *Statut*, pe care domnul o dădu ţării, iniţiativa legilor se rezerva puterii executive adică domnului şi guvernului. Se crea un Senat ai cărui membrii, în afară de câţiva de drept, erau numiţi de domn ; legile, în afară de buget, trebuiau să fie votate şi de Senat. Se înfiinţau două colegii electorale ; nu puteau fi aleşi decât cetăeţnii români având 30 de ani împliniţi şi un anumit *cens*, adică un minimum de avere. Supus votului popular, adică *plebiscitului*, Statutul fu aprobat cu o imensă majoritate (683.928 de glasuri pentru, 1397 contra şi 50.232 abţineri sau absenţi) ; Sultanul îl ratifică şi el, în urma unei noi vizite a lui Cuza la Constantinopol. Pe temeiul noii constituţii, legea rurală fu promulgată la 14 August 1863 şi împroprietărirea ţăranilor se îndeplini. Ţăranii urmau să plătească într'un termen de 15 ani, următoarele sume : 1521 lei şi 10 parale, cei din prima categorie, adică fruntaşii, 1148 lei mijlocaşii şi 816 lei pălmaşii. Această mare reformă, împreună cu secularizarea averilor mânăstireşti, aduseră lui Cuza o popularitate cum nu mai avusese niciun domn mai înainte.

Progrese culturale. Şi în direcţia culturală se făcură paşi însemnaţi înainte. In 1860, se întemeie Universitatea din Iaşi cu patru facultăţi ; în 1864, cea din Bucureşti, cu trei facultăţi. Tot în 1860, se înfiinţară şi Şcolile de bele arte, precum şi Conservatoriile de muzică şi artă dramatică. Gimnaziile din Iaşi şi Craiova fură transformate în licee cu 7 clase ; altele noi se creară la Bucureşti („Gh. Lazăr"), la Iaşi („Alexandru cel Bun") şi la Ploeşti. La Paris erau aproape 500 de studenţi români, dintre care 82 bursieri ai statului.

Sub raportul literar, apar acum *Fabulele* lui A. Donici într'o nouă ediţie, completă, *Legende noi*, o serie de poezii patriotice — reduse ca valoare poetică însă — ale lui Dimitrie Bolintineanu şi excelentul roman *Ciocoii vechi şi noi* al lui N. Filimon. Vasile Alecsandri şi Grigore Alexandrescu publică noi opere ; Papiu Ilarian face să apară o importantă culegere de documente, în trei tomuri, intitulată *„Tezaur de Monumente istorice"* ; Bogdan Petriceicu

Haşdeu şi Alexandru Odobescu îşi încep activitatea în domeniul istoric şi arheologic. In pictură, se remarcă Teodor Aman ; la expoziţia din 1864, prima dela noi, în afară de tablourile lui, trebue menţionate şi acelea ale lui Tătărăscu şi E. Creţulescu.

Cuza şi Românii de peste hotare. O preocupare constantă a lui Cuza au fost Românii din afara hotarelor ; pentru marele domn, unirea celor două Principate era numai prima fază a unui proces mai larg, la capătul căruia stătea unirea tuturor Românilor. In 1859 chiar, vru el să se folosească de războiul ce izbucnise între Austria de o parte, Italia şi Franţa de cealaltă, spre a ajuta pe fraţii noştri de peste munţi. In acest scop, încheie o convenţie — secretă, bine înţeles — cu generalul ungur *Klapka*, prin care se prevedea — în cazul când Ungurii, revoltându-se, se vor despărţi de Austriaci — *autonomia Românilor din Ardeal şi cedarea Bucovinei*. Planul nu se realiză însă, deoarece războiul se termină, iar revoluţia plănuită nu avu loc.

In 1863, izbucnind o răscoală a Polonilor din Rusia, Cuza se gândi să profite de această împrejurare, spre a relua Basarabia. Ni s'a păstrat cuprinsul scrisorii prin care el oferă Impăratului Napoleon al III-lea — despre care se credea, date fiind precedentele cu celelalte naţionalităţi, că va ajuta pe Poloni — să lupte cu armata sa alături de forţele franceze împotriva Ruşilor. Nici acest plan nu avu urmare însă, deoarece Napoleon nu vru să intervină, spre a nu provoca un războiu european. O mică trupă, alcătuită din Poloni emigraţi în Turcia, trecu Dunărea în Basarabia, cu gândul de a înainta spre miazănoapte şi a se uni cu connaţionalii lor răsculaţi. Spre a nu ridica asupra noastră pe Ruşi, Cuza — împotriva convingerilor sale — trebui s'o oprească ; aceasta se făcu la *Rânzeşti* (jud. Cahul), după ce mai întâi, la *Constangalia*, în acelaşi judeţ, avusese loc o scurtă ciocnire.

Nici Aromânii, printre care se produce tocmai în vremea aceasta o mişcare de renaştere naţională, nu fură uitaţi. Cuza înfiinţă pentru ei o şcoală în Bucureşti, la Sfinţii Apostoli ; tot în Bucureşti se tipăriră, în acelaşi timp, o serie de lucrări destinate lor : două gramatici — dintre care una de viitorul membru al Academiei I. C. Massimu — precum şi un abecedar ; D. Bolintineanu publică descrierea unei călătorii ce făcuse prin Macedonia.

Abdicarea lui Cuza. Lovitura de stat şi legea rurală aduseră

lui Cuza şi mulţi duşmani. Proprietarii erau nemulţumiţi ; o sumă dintre conducătorii politici, în special Muntenii, acuzau pe domn de dictatură. Se adăogă starea grea a finanţelor : bugetele se soldau cu deficite, lefurile se plăteau cu mari întârzieri ; la 1 Noemvrie 1865, erau rămăşiţe de impozite neîncasate în valoare de 54 milioane lei, adică *a treia parte* din totalul veniturilor anuale ale statului. In sfârşit, anturajul lui Cuza număra unele persoane a căror moralitate lăsa de dorit. Toate acestea creară o atmosferă grea ; în August 1865 — în lipsa Domnului plecat în străinătate să-şi îngrijească sănătatea — izbucni chiar o mişcare de stradă în Bucureşti, cu prilejul căreia Ion Brătianu fu arestat. Se ajunse în cele din urmă la un complot în care fu atrasă şi o parte din armată, călcându-şi astfel jurământul de credinţă. In noaptea de 11/23 Fevruarie 1866, conjuraţii intrară în Palat — garda era alături de ei — şi siliră pe domn să iscălească abdicarea. A fost aceasta o faptă urîtă, deoarece Cuza declarase în mai multe rânduri — ultima oară chiar în mesajul de deschidere a Camerei, în Decemvrie (Noemvrie stil vechi !) 1865 — că e gata a părăsi tronul de bună voie spre a da putinţă astfel să se aducă un principe străin.

Infăptuitorul unirii şi autorul marilor reforme îşi petrecu restul zilelor dincolo de hotare. Boala îi curmă zilele la 5 Iulie 1873 ; trupul fu adus în ţară şi înmormântat la *Ruginoasa,* moşia sa, în prezenţa a zeci de mii de ţărani veniţi de pretutindeni să vadă pentru ultima dată pe cel ce le dăduse pământ.

Doamna Elena, admirabila soţie a lui Cuza, a cărei vieaţă e un model de abnegaţie şi de bunătate, a trăit până la 1909, consacrându-şi timpul operelor de binefacere.

BIBLIOGRAFIE

Inceputul domniei. Unirea completă. A. D. XENOPOL, Domnia lui Cuza Vodă (formează vol. XIII—XIV din *Istoria Românilor,* ed. 3-a), Bucureşti, 1930, 252 + 248 p. in 8°.

Secularizarea averilor mânăstireşti. MARIN POPESCU-SPINENI, Procesul mânăstirilor închinate, Bucureşti, 1936, 160 p. in 8° ; *CONST. C GIURESCU, Costache Negri,* în volumul *Din trecut,* Bucureşti, 1942, p. 245—253.

Improprietărirea ţăranilor. Lovitura de stat. MARCEL EMERIT, Les paysans roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'à la libération des terres (1829—1864), Paris, 1937, 579 p. in 8°.

Progrese culturale. MARIN POPESCU-SPINENI, Contribuţiuni la istoria învăţământului superior, Bucureşti, 1928, 295 p. in 8⁰; *Dela Academia Mihăileană la liceul Naţional 100 de ani 1835—1935*, Iaşi (1936), 488 p. in 4⁰.

Cuza şi Românii de peste hotare. GHEORGHE I. BRĂTIANU, Politica externă a lui Cuza Vodă şi desvoltarea ideii de unitate naţională, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932) p. 113—163.

Abdicarea lui Cuza. P. HENRY, L'abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie des Hohenzollern au trône de Roumanie, Paris, 1930, 485 p. in 8⁰.

XXXVII

ROMÂNIA SUB CAROL I

„Zi şi noapte m'am gândit la fericirea României care a ajuns să ocupe acuma o poziţie vrednică între statele europene : m'am silit ca simţimântul religios să fie ridicat şi desvoltat în toate straturile societăţii şi ca fiecare să împlinească datoria sa, având ca ţintă numai interesele statului".

(Din Testamentul Regelui Carol I).

Alegerea lui Carol I. Constituţia din 1866. In urma abdicării lui Cuza, se punea problema aducerii unui principe străin, spre a se împlini astfel dorinţa exprimată prin Divanurile Ad-hoc. La început, tronul fu propus contelui de Flandra, fratele regelui Belgiei ; el nu primi însă, după sugestia împăratului Napoleon al III-lea. Alegerea se opri atunci asupra lui *Carol de Hohenzollern-Sigmaringen,* în vârstă de 27 de ani, al doilea fiu al principelui Carol-Anton. Familia noului ales era înrudită cu familia domnitoare a Prusiei ; un strămoş — Frederic de Zollern, burgraful de Nüremberg — luptase alături de Mircea cel Bătrân la Nicopole în 1396. Napoleon al III-lea se arătă favorabil acestei alegeri ; de altfel, principele Carol se şi înrudea, prin mama sa Josefina, cu împăratul Franţei. Anglia adoptă aceeaşi atitudine, Austria însă, în preajma războiului ei cu Prusia, nu vedea cu ochi buni prezenţa unui Hohenzollern pe tronul României. De aceea, când, după plebiscitul dela noi care prin 685.969 voturi — numai 224 au fost contra — aprobase alegerea, principele porni spre ţară, călătoria

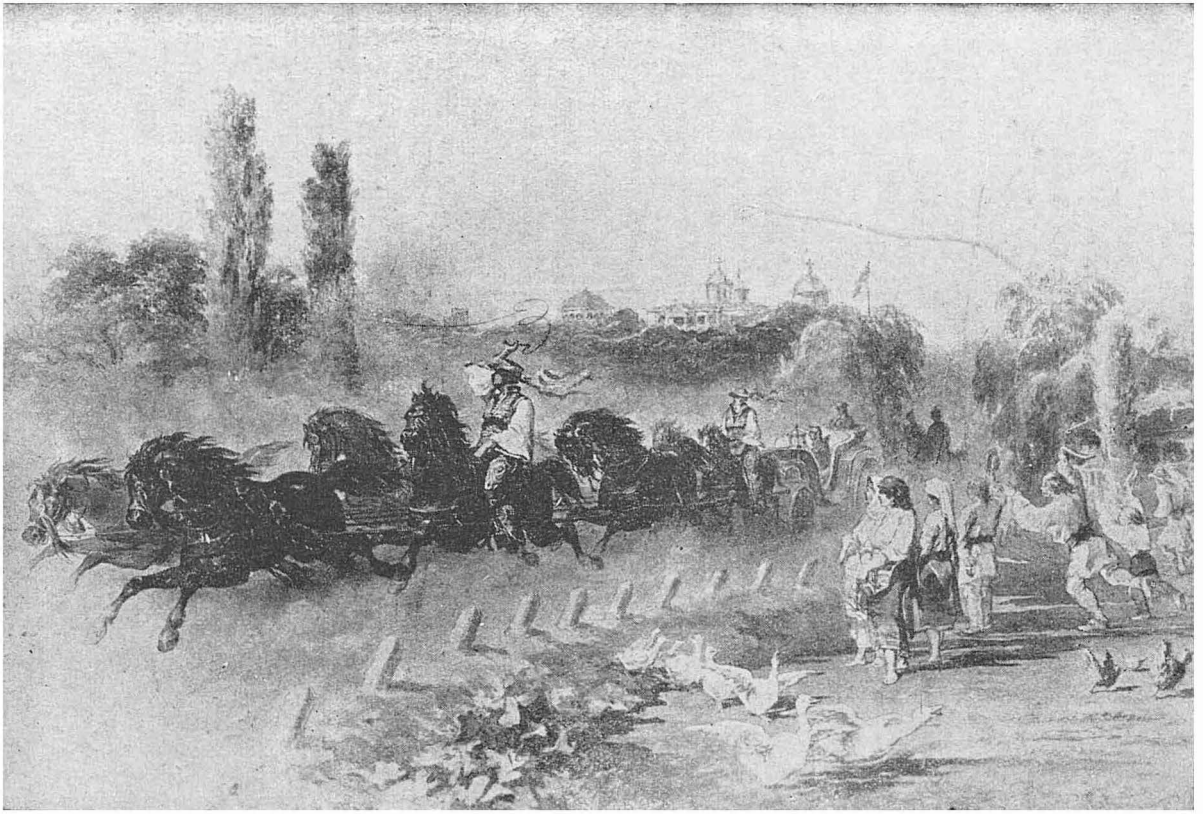

Fig. 141 — Principele Carol, în marginea Bucureştilor, la Cotroceni, în Mai 1866. Cu un asemenea poştalion, tras de opt cai, mânaţi de doi surugii, a făcut Principele drumul dela Turnu-Severin la Bucureşti.

prin Austria se făcu sub un nume şi o înfăţişare schimbată şi cu paşaport elveţian. Ea se isprăvi cu bine în ziua de 8 Mai 1866 când noul domn — Carol I — ajunse cu vaporul la Turnu-Severin. Drumul spre Bucureşti se făcu într'un poştalion, cu mare iuţeală ; intrarea în capitală avu loc în după amiaza zilei de 10 Mai, în mijlocul unei însufleţiri generale (vezi fig. 141 şi 142). După depunerea jurământului, principele Carol rosti o scurtă cuvântare, în care spuse : „Punând piciorul pe acest pământ sfânt, am devenit

Fig. 142 — Bucureştii, la mănăstirea Radu Vodă, în 1866. Spre stânga, se vede biserıcuţa lui Bucur. Dâmboviţa, necanalızată, se revărsa adeseori, provocând pagube.

Român... Vă aduc o inimă leală, intenţii curate, o voinţă hotărîtă de a face binele, un devotament neprecupeţit către noua mea patrie şi acel respect neclintit al legilor, pe care-l am dela strămoşii mei. Cetăţean astăzi, mâine, dacă va trebui, soldat, voiu împărţi cu voi soarta cea bună ca şi pe cea rea". Era o făgăduiclă solemnă şi un program : ele au fost împlinite până la capăt şi au asigurat propăşirea României moderne.

Curând după aceea se alcătui *noua Constituţie* a României, în-

locuind statutul lui Cuza ; ea era imitată după cea belgiană, dar avea şi o serie de dispoziţiuni care ne aparţin. Era o constituţie *liberală*, dând multe drepturi cetăţenilor ; ea prevedea însă că nu pot deveni cetăţeni români decât creştinii (articolul 7). Legile se votează de către Cameră şi Senat ; Domnul le promulgă, dar poate să exercite şi un drept de *veto*. Responsabili de actele de guvernământ sunt miniştrii şi numai ei ; persoana Domnului nu poate fi pusă în discuţie. Noua Constituţie fu votată cu unanimitate în ziua de 29 Iunie (11 Iulie) 1866.

Primii cinci ani ai noii domnii au fost anii cei mai dificili din punctul de vedere intern. Patimile politice era vii ; ministerele, instabile, durau puţin : în acest interval, s'au schimbat *zece* guverne şi s'au făcut *treizeci* de remanieri. Criticile nu cruţau nici chiar pe Domn ; presa opoziţionistă avea un limbaj violent, excesiv. Momentul cel mai critic a fost în ziua de 11 Martie 1871, când, adânc jignit de o serie de atacuri nedrepte şi de o manifestaţie nesăbuită petrecută în ajun, Carol I vru să abdice ; energia lui Lascăr Catargiu, care formă în aceeaşi zi un guvern durabil, împiedecară însă acest act care putea avea consecinţe incalculabile asupra viitorului nostru.

Războiul pentru Independenţă. Regatul. Principele Carol avusese dela început gândul de a scutura suzeranitatea turcească, de a face ţara independentă. Prilejul se ivi în 1877, când izbucni un nou război între Ruşi şi Turci. Creştinii din Penisula Balcanică se răsculaseră în anii precedenţi dar erau în primejdie să fie striviţi de armatele turceşti. Atunci Ruşii interveniră spre a-i apăra şi declarară război. Prevăzând aceasta, noi încheiasem cu ei, după înţelegerea principială de la *Livadia*, (Crimeia), o convenţie scrisă la Bucureşti (4/16 Aprilie 1877), prin care îngăduiam trecerea trupelor lor prin ţară şi căpătam asigurarea că, la încheierea păcii, teritoriul nostru nu va suferi nicio micşorare.

Armatele Ţarului trecură într'adevăr peste Dunăre şi începură ostilităţile. Turcii ne invitaseră să luptăm alături de ei ; văzând însă că armata noastră nu atacă pe Ruşi şi că, mai mult, am dat acestora drum de trecere pe la noi, începură să ne bombardeze oraşele de pe malul Dunării. Drept răspuns, tunurile noastre traseră asupra Vidinului, iar Parlamentul, în şedinţa din 9 Mai 1877, proclamă *independenţa ţării ;* prim ministru era *Ion C. Brătianu* (vezi fig. 143).

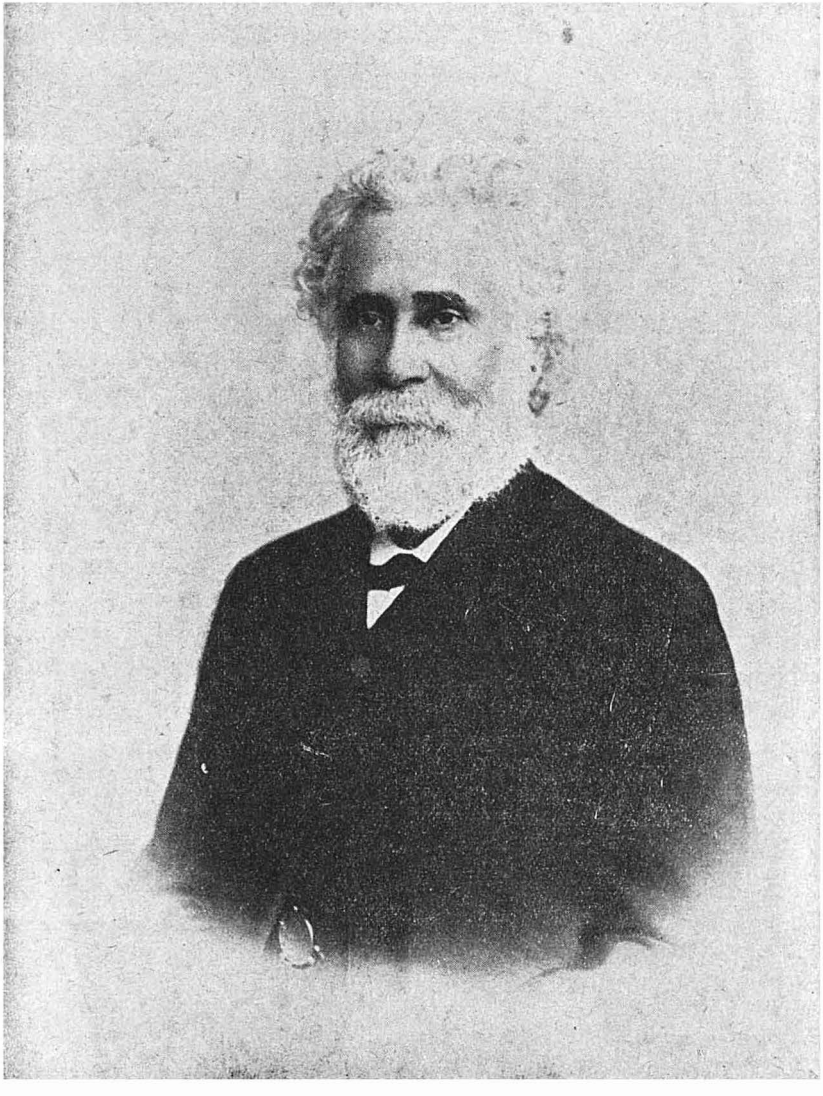

Fig. 143 — Ion I. C. Brătianu, prim ministru dela 1876 la 1888.

Armatele Ţarului înaintară la început repede ; în curând însă, ele fură oprite la *Plevna* unde generalul turc *Osman Paşa* repurtă două biruinţe, şi la pasul *Şipka*, în Balcani. Principele Carol oferise, dela început, guvernului rus ajutorul nostru militar ; acesta afirmase atunci că are trupe îndeajuns. După înfrângerile dela Plevna însă, comandantul forţelor ruseşti, marele duce Nicolae, ceru *telegrafic*, la 19/31 Iulie, sprijinul armatei româneşti..

Cuprinsul telegramei este următorul : „Prinţului Carol al României, la locul unde se găseşte cartierul general român. Turcii, îngrămădind cele mai mari mase la Plevna, ne sdrobesc („nous abîment"). Rog a face fuziune, demonstraţie şi, dacă e posibil, trecerea Dunării pe care Tu doreşti s'o faci. Intre Jiu şi Corabia această demonstraţie e indispensabilă pentru a facilita mişcările mele. Nicolae".

Fiindcă însă nu se precizau *condiţiile* colaborării armatei noastre, Principele Carol nu dădu apelului o urmare *imediată*. Se produseră noi intervenţii ale marelui duce şi numai după ce, într'o întrevedere cu împăratul Alexandru al II-lea, se oferi Principelui nostru comanda supremă asupra tuturor trupelor din faţa Plevnei, se hotărî trecerea Dunării. Ea avu loc în ziua de 20 August, pe un pod de vase, la Siliştioara, lângă Corabia. La 27 August trupele noastre cuceresc un redan, iar peste alte trei zile, la 30 August, ziua de nume a împăratului, are loc un atac general asupra Plevnei unde Osman Paşa se întărise puternic. După patru asalturi sângeroase, în cursul cărora căzură maiorul *Şonţu* şi căpitanul *Valter Măr.ăcineanu*, ostaşii noştri izbutiră să cucerească reduta *Griviţa*, luând un steag turcesc şi trei tunuri ; pe restul frontului, Ruşii fură respinşi. Principele Carol care, apreciind la justa ei valoare puterea adversarului, fusese dela început împotriva unui atac general, pe care-l socotea prematur, izbuti acum să impună punctul său de vedere : Osman Paşa nu putea fi învins decât printr'un asediu în regulă. Se făcu deci acest asediu şi, într'adevăr, el aduse izbânda. După o încercare nereuşită de a rupe cercul care-l strângea din toate părţile, comandantul turc şi întreaga lui armată se predară (28 Nov./10 Dec. 1877). S'au mai dat lupte şi la *Rahova* — aci căzură maiorii *Iene* şi *Dimitrie Giurescu* — precum şi la *Smârdan*, lângă Vidin ; în amândouă locurile, ostaşii noştri dovediră de asemenea vitejie. Invinşi şi pe celelalte fronturi de luptă şi văzând drumul spre Constantinopol deschis, Turcii cerură pace.

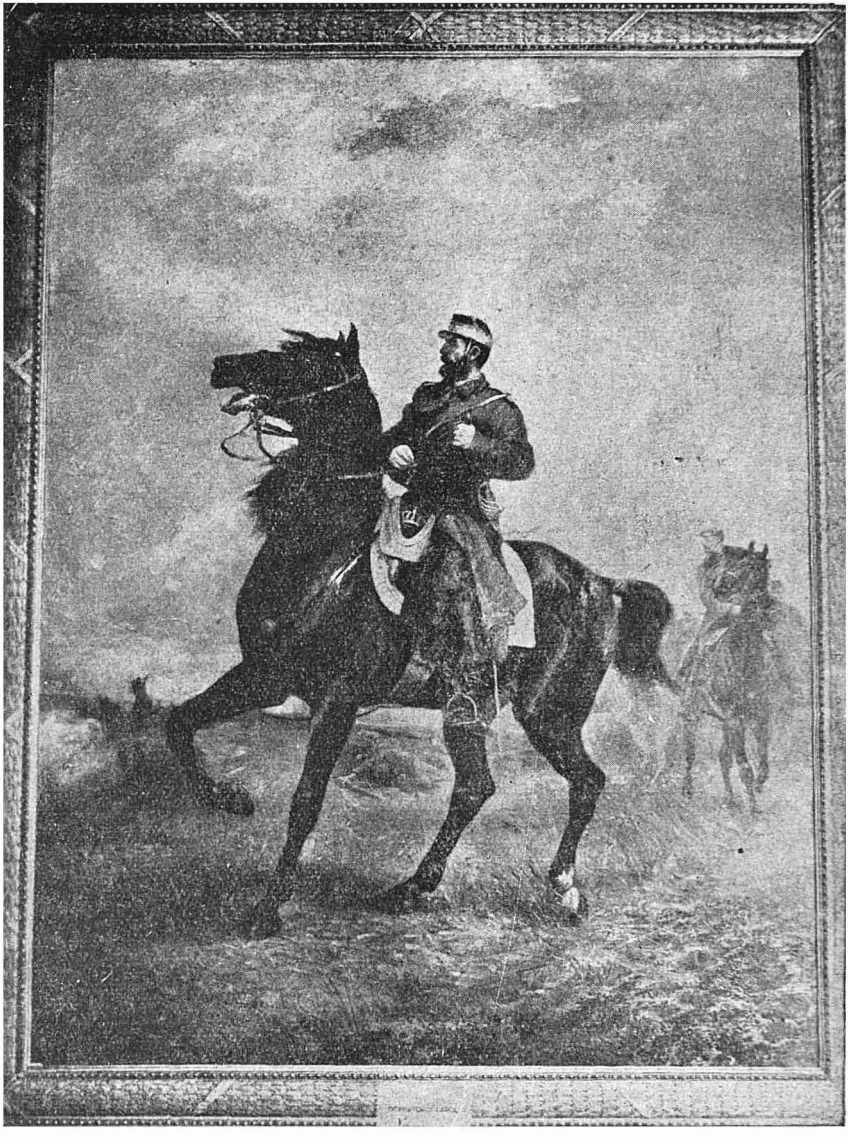

Fig. 144 — Regele Carol I.

Ea se încheie la *San-Stefano*, o localitate pe țărmul Mării de Marmara, în Februarie 1878, fără participarea noastră. Forma definitivă — mult schimbată în ce privește clauzele teritoriale — îi fu dată însă prin *tratatul dela Berlin*, semnat la 1/13 Iulie 1878, după discuțiuni la care luară parte reprezentanții tuturor marilor puteri europene. Rusia, călcând convenția încheiată, ne luă cele trei județe din Basarabia, pe care le primisem prin tratatul dela Paris și ne dădu în schimb *Dobrogea* (județele Tulcea și Constanța). Protestul delegaților noștri, Ion Brătianu și Mihail Kogălniceanu, primiți la o singură ședință, precum și memoriul pe care-l depuseră, nu putură schimba hotărîrea. Independența țării fu recunoscută ; trebuirăm însă să modificăm articolul 7 din Constituție așa încât, pe viitor, se deschise calea încetățenirii și necreștinilor.

Câștigarea independenței cu armele, pe câmpul de luptă după mai bine de patru sute cincizeci de ani de suzeranitate turcească, însemna pentru țara noastră un mare pas înainte, un mare spor de putere și prestigiu. Acest prestigiu se mări în 1881 când, la 14/26 Martie, fu proclamat *regatul*. In ziua de 10 Mai, Principele Carol se încoronă ca *Rege al Românici*, cu o coroană făcută din oțelul unuia din tunurile cucerite la Plevna (vezi fig. 144).

Progrese economice și culturale. Epoca următoare războiului de independență a fost o epocă de progres, în multe direcții. Sub conducerea înțeleaptă a regelui care era și un bun gospodar, țara înflori și își spori bogăția. Agricultura luă un avânt remarcabil ; începură să se introducă mașini agricole ; suprafața însămânțată crescu ; Bărăganul deveni un imens lan. Se înființă o *Bancă Națională* (1880) care avu dreptul să emită hârtie-monetă ; se înființară o sumă de instituții de credit, mulțumită cărora proprietarii de moșii, negustorii, industriașii putură găsi, cu o dobândă mică, banii de care aveau nevoie. Se construi portul Constanța și mărețul pod de peste Dunăre ; se spori rețeaua de căi ferate, al cărei început data din 1869 (București-Giurgiu).

Mai înainte încă, în 1857—1860, o societate engleză construise linia Constanța-Cernavodă, în vederea exportului de grâne. Linia Suceava-Roman-Iași a fost făcută de societatea austriacă Oppenheim ; o serie de alte linii principale de către sindicatul german Stroussberg ; statul le-a răscumpărat apoi și a completat rețeaua, legând toate capitalele de județ — cu excepția Tulcei — prin cale ferată.

In ce priveşte cultura, constatăm de asemenea o înflorire deosebită. Se făcură numeroase şcoli, primare, secundare şi de învăţământ superior ; astfel, în Bucureşti, Universităţii i se adăogă Facultatea de Teologie şi aceea de Medicină, având şi studenţi străini, veniţi din ţările balcanice ; se întemeie de asemenea o şcoală superioară de comerţ şi industrie (Academia Comercială). Societatea Academică Română, care se ocupa la început numai cu studiul limbii, literaturii şi istoriei noastre, fu transformată în *Academia Ro-*

Fig. 145 — Bustul lui Mihail Eminescu, pe malul mării, la Constanţa. Sculptură de O. Han.

mână, având trei secţii : ştiinţifică, literară şi istorică. Se înfiinţă Societatea Regală de Geografie, având ca scop cercetarea pământului nostru. O sumă de *institute ştiinţifice* şi de *muzee* luară naştere acum ; numărul cărţilor de tot felul, al revistelor şi al ziarelor crescu mult. La Iaşi, se înfiinţase în 1863 o societate literară numită *Junimea :* conducătorul ei fu *Titu Maiorescu*, care prin *Criticile* sale, dădu o direcţie nouă literaturii româneşti ; din această societate făcură parte cei mai de seamă scriitori ai noştri : genialul poet *Mihail Eminescu* (vezi fig. 145), povestitorul neîntrecut *Ion*

Creangă şi admirabilul prozator *Ion L. Caragiale ;* o mare parte din operele lor au apărut în „*Convorbiri Literare*", revista Junimei. Dintre ceilalţi scriitori ai vremii, trebue pomenit *Bogdan-Petriceicu Haşdeu,* filolog şi istoric de mare talent, *Alexandru Odobescu,* un bun cunoscător al trecutului nostru, un fin literat şi întemeietorul arheologiei române, *Barbu Delavrancea,* prozator şi autor dramatic, poeţii *Alexandru Vlahuţă, Gheorghe Coşbuc, Octavian Goga* şi

Fig. 146 — „Car cu boi", pictură de N. Grigorescu.

Panait Cerna ; în afară de aceştia, au mai fost însă o sumă alţii, ale căror opere îmbogăţesc astăzi literatura română.

Un deosebit avânt luară studiile de caracter naţional, în legătură cu pământul, limba, literatura şi trecutul nostru. Intemeietorul şi teoreticianul geografiei româneşti este *S. Mehedinţi ;* în domeniul filologiei, trebue însemnat numele lui *Ovid Densuşianu* şi al lui *Sextil Puşcariu* iar în acela al literaturii noastre vechi, numele lui *Ion Bianu,* bibliotecarul Acadaemiei Române. In istoriografie, după prima generaţie, având în fruntea ei pe *Haşdeu* şi *Al. Xeno-*

pol, şi numărând cercetători zeloşi ca *V. A. Urechiă* şi *Gr. Tocilescu*, urmă o a doua din care au făcut parte *D. Onciul*, cercetătorul epocii vechi, slavistul *Ion Bogdan*, care a editat documentele lui Ştefan cel Mare, arheologul *Vasile Pârvan*, autorul săpăturilor dela Histria şi al „Geticei", şi istoricul *Constantin Giurescu* ale cărui cercetări privesc cronicile şi instituţiile noastre.

Acestei generaţii îi aparţine şi *N. Iorga* a cărui activitate îmbrăţişează un domeniu foarte vast şi poartă pecetea unui temperament puternic.

Din punct de vedere artistic, un loc de frunte ocupă *pictorii*, mai ales *Nicolae Grigorescu*, (vezi fig 146), *Andreescu* şi *Luchian*, precum şi compozitorul *George Enescu* (vezi şi fig. 145).

Campania din 1913. In anul 1912, statele creştine din Peninsula Balcanică, adică Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegrul, atacă împreună Turcia, spre a desrobi populaţiile creştine care locuiau pe pământul acesteia. După biruinţă însă, atunci când trebuiau împărţite teritoriile cucerite, izbucnesc neînţelgeri şi Bulgarii se întorc cu armele împotriva foştilor lor aliaţi. Aceştia, spre a nu fi sdrobiţi, cerură atunci ajutorul României. Armata noastră trecu Dunărea, pe două poduri de vase, la 1 Iulie 1913 şi înaintă grabnic spre Sofia. O altă parte a ei ocupă ţinutul dela miazăzi de hotarul Dobrogei, cu oraşele Silistra, Turtucaia, Bazargic şi Balcic. Ciocniri cu trupele inamice bulgare n'au fost ; la Ferdinandovo, o brigadă întreagă s'a predat fără luptă. Văzând că orice împotrivire e zadarnică, Bulgarii cerură pace. Ea s'a încheiat la Bucureşti, la 28 Iulie/10 August, prim ministru al nostru fiind *Titu Maiorescu*. Prin această pace, noi obţineam ţinutul dela hotarul de miazăzi al Dobrogei (Cadrilaterul), care fu împărţit în două judeţe : *Durostor*, după vechiul nume al cetăţii stăpânite odinioară de Mircea cel Bătrân, şi *Caliacra*. Obţineam de asemenea unele drepturi în ce priveşte organizarea şcolară şi religioasă a Românilor Macedoneni.

Tratatul dela Bucureşti, prin care noi sporisem teritoriul ţării şi făcusem pace în Peninsula Balcanică, a fost *momentul culminant* al domniei Regelui Carol I. Impăratul Germaniei îi trimisese încă din 1909 cea mai înaltă distincţie militară : bastonul de mareşal ; acum, după campania din Bulgaria, Ţarul Rusiei făcu acelaşi

gest şi veni chiar să întâlnească pe bătrânul şi gloriosul nostru suveran la Constanţa (1 Iunie 1914).

Moartea Regelui Carol. Curând după aceea, Regele Carol I închise ochii (27 Septemvrie/10 Octomvrie 1914). Domnise 48 de ani, cea mai lungă domnie din întreaga noastră istorie şi izbutise să ridice România la un loc de cinste între statele europene. A avut simţul datoriei şi al onoarei în gradul cel mai înalt, fiind o pildă vie pentru toţi supuşii săi. A pus totdeauna mai presus de sine *statul,* la a cărui ridicare s'a gândit necontenit. Era credincios şi această credinţă l-a ajutat în ceasurile grele care n'au lipsit, mai ales la începutul domniei. Era gospodar, însuşire de seamă, dovedită în toate împrejurările vieţii lui, atât ca rege cât şi ca om. A fost un adevărat ctitor al României moderne. Firea aleasă a acestui mare rege, însuşirile lui deosebite se văd şi în *testamentul* său pe care nimeni nu-l poate citi fără adâncă emoţie şi respect, testament prin care lasă instituţiilor culturale şi de binefacere ale ţării o însemnată parte a averii sale (12 milioane lei aur). Purtat pe un afet de tun, trupul său a fost dus la Curtea de Argeş şi îngropat în frumoasa biserică a lui Neagoe Vodă, restaurată — împreună cu Trei Ierarhi — de dânsul. Alături e mormântul reginei *Elisabeta,* tovarăşa vieţii marelui rege, încetă din viaţă în 1915. Au avut un singur copil, o fetiţă, Principesa *Maria,* moartă în vârstă de nici patru ani (1874). De aceea a trebuit ca, printr'o lege specială, moştenitor al tronului să fie proclamat, mai târziu (1889), Principele *Ferdinand,* nepot de frate al Regelui Carol.

BIBLIOGRAFIE

Alegerea lui Carol I. Constituţia din 1866. TITU MAIORESCU, Istoria contemporană a României (1866—1900), Bucureşti, 1925, 456 p. in 8° (operă fundamentală); *ANDREI RĂDULESCU, Influenţa belgiană asupra dreptului român,* în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.,* s. t. XII (1932), p. 1—26.

Războiul pentru indenpendenţă. Regatul. GENERAL RADU ROSETTI. Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878, Bucureşti, 1926, 171 p. in 8°; *N. IORGA, Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit,* Bucureşti, 1927, 243 p. in 8°; *Universitatea liberă Războiul neatârnării 1877—1878.* Conferinţe ţinute la Ateneul Român, 1927, Bucureşti, 1927, 245 p. in 8°; *PAUL LINDENBERG, König Karl von Rumänien.* 2 vol., Berlin, 1923, VIII + 653 şi VII + 347 p. in 8°; *CONST. C.*

GIURESCU, Trei momente de istorie contemporană, în volumul *Din trecut*, Bucureşti, 1942, p. 129—140.

Progrese economice şi culturale. D. ONCIUL, Din istoria României. Bucureşti, 1906, 105 p. in 8°; *CONST. C. MĂNESCU, Istoricul căilor ferate din România*, Bucureşti, 1906, Vol. I, XXXIII + 508 p.; vol. II, (anexe), XIV + 623 p. in 4°.

Campania din 1913. TITU MAIORESCU, Incordare politică înaintea conflictului cu Bulgaria. Din însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu (operă postumă şi neterminată), în *Conv. Lit.* LXIV (1931), p. 53-70, 135-151, 338-349, 448-457, 558-567, 636-654, 746-757, 818-828, 920-934 şi LXV (1932), p. 102-112; *GENERAL G. A. DABIJA, Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria 1910—1913*, Bucureşti, 1936, 384 p. + 11 pl. in 8°.

Moartea Regelui Carol. D. ONCIUL, Conferinţă asupra domniei regelui Carol I, în *Facultatea de Filosofie şi Litere... Comemorarea Regelui Carol I*, Bucureşti, 1914, p. 17—28; *Regele Carol I † 27 Sept. 1914*, în *România Militară* L (1914), p. 713—744 (cu testamentul marelui Rege).

XXXVIII

ROMÂNII DE SUB STĂPÂNIREA STRĂINĂ PÂNĂ LA RĂZBOIUL ÎNTREGIRII

Inainte de 1918, jumătate din poporul românesc şi mai mult de jumătate din pământul românesc se aflau sub stăpânire străină.

Românii din Aredal. Mitropolitul Andrei Şaguna. Am văzut că serviciul pe care l-au adus Românii din Ardeal împăratului Austriei în 1848, împotrivindu-se Ungurilor cu armele, n'a fost preţuit după cum se cuvenea. Răsplata, deşi făgăduită, a întârziat ; a trebuit mai bine de un deceniu şi jumătate şi multe cereri şi reclamaţii până să se facă un început de dreptate. Cel care a stăruit mai puternic a fost episcopul *Andrei Şaguna.* Era de origine Român Macedonean, dintre Macedonenii stabiliţi însă de mai multe decenii în Ungaria. S'a născut în 1808 în oraşul Miskolcz — tatăl său era negustor — şi a învăţat carte mai întâi la Pesta, apoi la Vârşet, în Banat. Călugărindu-se la vârsta de 25 de ani, el înaintă repede, prin însuşirile sale, şi ajunse, în 1848, episcop al Românilor ortodocşi din Ardeal. In această calitate, prezidă el adunarea de pe Câmpia Libertăţii. Şaguna a înaintat mai multe memorii la curtea din Viena, cerând dreptate pentru ai săi şi a făcut repetate călătorii într'acolo. Văzând însă că ea întârzie, s'a gândit să întărească pe Românii din Ardeal şi pe alte căi decât cele politice şi a întemeiat, în acest scop, împreună cu cărturarii Gheorghe Bariţ, Timotei Cipariu şi Ion Puşcariu, *„Asociaţia Transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român“* (cu-

noscută, de obiceiu, sub numele prescurtat de *Astra)*. Această „Asociaţiune", ale cărei şedinţe încep în Noemvrie 1861 avea de scop, potrivit statutelor, „înnaintarea literaturii române şi cultura poporului român în deosebitele ramuri, prin studii, prin elaborarea şi edarea de opuri, prin premii şi stipendii pentru diferitele specialităţi de ştiinţă şi arte, şi altele asemenea" ; ea şi-a împlinit menirea şi a jucat un rol însemnat în vieaţa sufletească a Ardealului până la războiul de întregire.

In Decemvrie 1863, curtea dela Viena înălţă, în sfârşit, episcopia ortodoxă dela Sibiu la rangul de „Mitropolie a Românilor greco-orientali din Transilvania şi Ungaria" (vezi şi fig. 147) ; se înfiinţară de asemenea, două episcopii, la *Arad* şi la *Caransebeş*. Şaguna, devenit acum mitropolit, hotărî să dea o astfel de organizare bisericii ardelene, încât să facă din ea centrul de rezistenţă al Românilor. Lucrul era de trebuinţă, deoarece Ungurii se aflau atunci în plină ofensivă politică. Ceea ce nu izbutiseră în 1848, pe calea revoluţiei, sub Kossuth, făceau acum, pe cale paşnică, prin *Dualism*. Acest nume înseamnă forma nouă de cârmuire pe care Ungurii izbutiră s'o impună Austriei în 1867, profitând de starea de slăbiciune în care se afla aceasta, după înfrângerile din 1859, în războiul cu Italia şi Franţa şi din 1866, în războiul cu Prusia. Prin dualism, Ungaria devenea, de fapt, independentă ; atât doar că împăratul Austriei era şi rege al Ungariei şi că armata şi politica externă aveau aceeaşi conducere ; încolo, Ungurii erau deplini stăpâni (de aceea, şi împărăţia se va numi pe viitor *Austro-Ungaria)*. In 1865, ei votaseră din nou alipirea Transilvaniei la ţara lor, fără să ţină seamă de protestele Românilor şi Saşilor, şi voiau acum să impună tuturor naţiunilor celorlalte limba şi cultura maghiară. Răspunsul lui Şaguna fu *Statutul Organic* (1868). Prin acest statut, atât alegerea preoţilor, protopopilor, episcopilor şi mitropolitului, cât şi a învăţătorilor, precum şi gospodăria bisericii, în genere, se făcea de către întreg poporul, clerici şi laici la un loc : se creia astfel o legătură foarte strânsă între mulţime şi cârmuitorii ei sufleteşti. Numărul şcoalelor primare crescu ; se înfiinţă un liceu şi o şcoală comercială la Braşov şi un liceu la Brad ; se reorganiză seminariul din Sibiu care fu numit *Andreian*, după numele lui Andrei Şaguna. Tot acestui mare ierarh i se datoreşte tipografia din Sibiu (1852) şi ziarul „Telegraful român". După un sfert de veac de păstorie, în

care timp luptase atât de mult pentru ridicarea poporului său, Şaguna închise ochii (1873) ; mormântul său se află în satul *Răşinari.*

Câţiva ani mai târziu, în 1881, Românii crezură că cel mai

Fig. 147 — Catedrala metropolitană din Sibiu. Zidurile au rânduri de cărămidă aparentă. Tipul acesta de biserică, având o cupolă centrală şi două turle în faţă, s'a raspândit în Ardeal.

bun răspuns la prigonirile şi persecuţiile Ungurilor care voiau să-i maghiarizeze, este să nu participe de loc la vieaţa politică a acestora ; ei nu mai trimiseră deci deputaţi în Parlamentul din Pesta. Făcură, în schimb însă, în 1892, o plângere către împărat în care îi

arătau toate suferinţele lor şi cereau măsuri de îndreptare. Această plângere, numită şi *Memorandum* (înseamnă, pe româneşte : „de ţinut minte" !) provoacă însă furia Ungurilor care, după o parodie de proces (Mai 1894) aruncară pe cei ce-l semnaseră şi pe cei ce-l răspândiseră, în închisoare, sub cuvânt că sunt trădători. In fruntea acestora se aflau *Dr. Ioan Raţiu*, condamnat la 2 ani, *Gheorghe Pop de Băseşti*, care a prezidat la 1918 Adunarea dela Alba-Iulia, condamnat la 1 an, şi preotul *Vasile Lucaciu*, condamnat la 5 ani. Textul Memorandului, înaintat în plic închis şi sigilat împăratului — se refuzase audienţa delegaţiei venite la Viena să-l înmâneze personal — fu trimis, fără să fie deschis, ministerului ungar iar acesta, la rândul său, îl înapoie, aşa cum îl primise, pecetluit, D-rului Ioan Raţiu, la Turda ! Toate aceste fapte treziră un puternic ecou dincoace de munţi, unde se înfiinţase, la 24 Ianuarie 1891, la Bucureşti, „Liga pentru unitatea culturală a tuturor Românilor" (sau, mai pe scurt, *Liga Culturală*). Avură loc manifestaţii impunătoare (una de 30.000 de participanţi, în vara anului 1892), oamenii politici desbătură problema, din cauza situaţiei internaţionale şi a legăturilor pe care statul român era obligat să le aibă cu Austro-Ungaria, nu se putu ajunge însă la acţiuni mai însemnate.

In 1905, Românii ardeleni hotărîră să reia lupta politică şi trimiseră în Parlamentul maghiar o serie de deputaţi ; prigoana ungurească nu încetă însă şi numai războiul pentru întregirea neamului puse un capăt suferinţelor fraţilor noştri.

Românii din Moldova de sus (Bucovina). Nici stăpânirea austriacă nu se arătă mai bună în Moldova de sus. După ce puseră mâna prin vicleşug pe acest colţ de ţară, Austriacii îl alipiră la Galiţia. Aceasta avu drept urmare aşezarea a o sumă de Ruteni şi de Evrei pe pământul moldovenesc. Mai ales partea de miazănoapte, dintre Prut şi Nistru, fu cotropită : multe sate îşi pierdură complet vechea populaţie românească. Austriacii luară apoi pe seama statului imensele averi ale mânăstrilor din Moldova de Sus şi constituiră *Fondul religionar ;* venitul acestui fond însă fu întrebuinţat de împărăţie după voia ei, adesea chiar *împotriva* intereselor româneşti. Episcopia de Rădăuţi, care data din vremea lui Alexandru cel Bun, fu strămutată la Cernăuţi.

O redeşteptare a sentimentului naţional românesc se produse pe la jumătatea veacului al XIX-lea ; contribuiră la aceasta mai

ales fraţii *Hurmuzaki*, în casa cărora aflară adăpost refugiaţii din Moldova, după revoluţia dela 1848 ; contribui de asemenea cărturarul de origine ardeleană *Aron Pumnul*, elev al Blajului.

In 1871 a avut loc, la Putna, serbarea a patru sute de ani dela înfiinţarea mânăstirii. Se strânseră atunci la mormântul lui Ştefan cel Mare Români din toate părţile ; printre ei se afla şi Mihail Eminescu ; el stăruise şi lucrase mult pentru înfăptuirea acestei serbări, care a avut un mare răsunet.

In 1875, Austriacii întemeiară o Universitate la Cernăuţi ; cursurile erau însă în limba germană, afară de câteva dela Facultatea de Teologie. In genere, Românii n'au fost ajutaţi de stăpânirea austriacă ; aceasta a sprijinit mai mult pe celelalte neamuri, în special pe Ruteni.

In timpul războiului din 1914—1918, fraţii noştri din Moldova de Sus avură mult de suferit de pe urma teroarei exercitate de Austriaci care vedeau pretutindeni numai spioni ; din fericire, sfârşitul războiului aduce încetarea stăpânirii străine.

Românii dintre Prut şi Nistru (Basarabia). In primele trei decenii care urmară anexării din 1812, Moldova dintre Prut şi Nistru se bucură de oarecare libertate ; boierimea fu numită în slujbe ; în administraţie se întrebuinţa limba românească. Ca şi în Bucovina, se întâmplă şi aci o revărsare de populaţie străină ; ea se aşează în partea de miazănoapte, dar mai ales în câmpiile întinse ale Bugeacului, unde fură colonizate tot felul de neamuri, Ruşi, Bulgari, Germani, până şi Elveţieni. Veniră de asemenea, în număr mare, *Evrei*, stabilindu-se în târguri şi oraşe. In schimb, o parte din populaţia modovenească fu colonizată de către guvernul rus peste Nistru, în Ucraina, ba chiar şi mai departe, în Caucaz, şi unii tocmai în Extremul Orient, pe malurile fluviului Amur.

Dela 1842, începu o acţiune sistematică de rusificare a Moldovei dintre Prut şi Nistru ; băştinaşii nu mai putură ocupa decât slujbe mărunte ; şcolile, cu excepţia câtorva, la Bălţi, Hotin şi Chişinău, fură ruseşti, ba chiar şi în biserică se numiră preoţi ruşi şi slujba începu a fi citită în limba rusă şi veche slavă. Incetul cu încetul, oraşele îşi schimbară înfăţişarea etnică, se înstrăinară ; satele rămaseră însă tot cele vechi şi cu toate sforţările Ruşilor, la izbucnirea războiului din 1914, limba românească se vorbea *de trei sferturi* din populaţia Basarabiei.

Din mijlocul Moldovenilor dintre Prut şi Nistru, au ieşit câţiva cărturari de seamă în veacul al XIX-lea ; aşa a fost *Costache Stamati*, poet şi prozator, care s'a inspirat din poezia noastră populară şi a tradus cel dintâi în româneşte opere din literatura rusească (în special din Puşkin şi Lermontov) ; aşa a fost *Alexandru Haşdeu* şi mai ales fiul său *Bogdan Petriceicu*, vestit filolog şi istoric. Merită să fie pomeniţi de asemenea *Ioan Hâncu*, autorul unei gramatici şi a unei crestomaţii româneşti (1840), precum şi *I. Doncev* care tipăreşte în 1865 „Cursul primitiv de limba română", o carte de citire cuprinzând, între altele, fabule de Donici şi poezii de Alecsandri şi Bolintineanu. E cea mai bună dintre cărţile de citire şi abecedarele sau „bucoavnele" — relativ numeroase — care au apărut în intervalul 1815—1865.

Revoluţia care sgudui Rusia, în 1905, avu urmări şi în ce priveşte Moldova dintre Prut şi Nistru : începură să apară iar cărţi româneşti, cu literă chirilică însă ; se tipări şi o gazetă „Cuvânt modovenesc" în jurul căreia se strânseră câţiva tineri naţionalişti ; acum începe să scrie preotul *Alecu Mateevici*, un mare poet, mort de tânăr, pe front, în 1917. Cu puţin înainte de moarte, a alcătuit el o serie întreagă de poezii, între care *Limba noastră*, o adevărată capodoperă, demnă de Eminescu.

„Cuvântul moldovenesc" dură puţin însă ; Ruşii îl suprimară şi reîncepură persecuţiile. Din fericire, războiul din 1914 şi apoi revoluţia aduse şi pentru această parte a pământului românesc izbăvirea.

Românii din Peninsula Balcanică. In cursul evului mediu şi a vremurilor mai nouă, o bună parte din Românii Peninsulei Balcanice au dispărut în mijlocul populaţiei înconjurătoare. S'au pierdut astfel Românii din partea de apus a peninsulei, cu excepţia fragmentului puţin numeros al Istro-românilor ; s'au pierdut aceia din Munţii Balcani, din împrejurimile Sofiei, de pe valea Maritzei, din Peninsula Calcidică (vezi şi mai sus, capitolul despre Românii din Peninsula Balcanică). Grupul care s'a păstrat mai bine este grupul *Aromânilor* sau a Românilor Macedoneni, împărţiţi azi între patru ţări deosebite : Grecia, unde sunt cei mai mulţi, Serbia, Albania şi Bulgaria.

Deasemenea s'a păstrat şi grupul *Românilor Timoceni*, în număr de vreo 400.000, formând o masă compactă pe valea Timocului

şi în Craina, în continuitate directă aşadar cu Românii din stânga Dunării.

In timpul când Aromânii trăiau cu toţii sub stăpânirea turcească, traiul lor era mai uşor. Se îndeletineau cu păstoritul şi cărăuşia ; erau însă şi negustori foarte pricepuţi şi meşteşugari iscusiţi (mai ales în lucrul argintului). Aveau aşezări bogate ; oraşul *Moscopole*, de pildă, ajunsese vestit ; se aflau aci zeci de biserici, şcoli, o tipografie ; populaţia lui trecea de 50.000 de locuitori.

Deşteptarea conştiinţei naţionale a Aromânilor s'a produs pe vremea lui Cuza Vodă. Unii dintre revoluţionarii dela 1848 s'au interesat de această ramură îndepărtată a neamului nostru ; astfel Christian Tell a fost în legătură cu arhimandritul *Averchie*, dela muntele Athos, care poate fi socotit, dintre Aromâni, ca promotorul redeşteptării lor. Dimitrie Bolintineanu a întreprins o călătorie prin Macedonia şi a povestit-o apoi într'o carte apărută în 1863. Peste doi ani se deschidea în Bucureşti, la Sfinţii Apostoli, sub conducerea filologului Massim, prima şcoală pentru tinerii aromâni. Primii zece elevi sosiră, sub conducerea lui Averchie ; ei deveniră, la rândul lor, învăţători şi profesori în şcolile din Macedonia, făcute cu voia guvernului turcesc. S'au întemeiat chiar şi şcoli mai înalte, ca de pildă, gimnaziile din Bitolia şi Ianina şi şcoala comercială din Salonic.

Prin tratatul din Bucureşti, în 1923, noi am obţinut pentru aceşti fraţi ai noştri dreptul de a avea şcoală şi biserică românească ; el n'a fost însă pretutindeni respectat şi chiar astăzi nu e aplicat în unele regiuni.

După războiul din 1914—1918, o mică parte dintre Aromâni au fost aduşi aci, în ţară, şi colonizaţi în Cadrilater ; datoria noastră e să-i aducem pe toţi şi să-i aşezăm în oraşe şi de-a-lungul hotarelor, căci altfel, cu timpul, ei vor dispărea, cum au dispărut atâţia fraţi de ai noştri din Peninsula Balcanică.

BIBLIOGRAFIE

Românu din Ardeal. Şaguna. I. LUPAŞ, Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografie istorică, ed. 2-a, Sibiu, 1911, 338 p. in 8⁰ ; *IOAN GEORGESCU, Dr. Ioan Raţiu (1828—1902). 50 de ani din luptele naţionale ale Românilor ardeleni*, Sibiu, 1928, 223 p. in 8⁰.

Românii din Moldova de sus. TEODOR BĂLAN, *Refugiați moldoveni în Bucovina 1821 și 1848*, București, 1928, 148 p. in 8°; N. IORGA, *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne (1775—1914)*, București, 1931, 87 p. in 16°.

Românii dintre Prut și Nistru. ȘTEFAN CIOBANU, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1923, II + 344 p. in 8°; CONST. C. GIURESCU, *Bucoavna basarabeană din 1815*, în *Rev. Ist. Rom.*, I, (1931), p. 124—128; E. DVOICENCO, *Viața și opera lui C. Stamati, contribuțiuni după izvoare inedite*, București, f. a., 167 p. in 8°.

Românii din Peninsula Balcanică. N. IORGA, *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balcans (Albanie, Macédoine, Epire, Thessalie, etc.)*, București, 1914, 67 p. in 8°; GUȘU PAPACOSTEA GOGA, *In zilele redeșteptării macedo-române*, București, 1928, IV + 144 p. in 8°; VICTOR PAPACOSTEA, *Teodor Anestasie Cavallioti. Trei manuscrise inedite*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 383—402 și II (1932), p. 59—82.

XXXIX

REGELE FERDINAND I ŞI RĂZBOIUL PENTRU ÎNTREGIREA NEAMULUI

„Adunarea naţională a tuturor Românilor din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească, adunaţi prin reprezentanţii lor îndreptăţiţi la Alba-Iulia, in ziua de 18 Noemvrie (1 Dec.) 1918, decretează unirea acestor Români şi a tuturor teritoriilor locuite de dânşii, cu România".

(Rezoluţia Adunării Naţionale dela Alba-Iulia, 1 Decemvrie 1918).

Regele Ferdinad I. Războiul mondial. In momentul când regele Ferdinand s'a suit pe tron (27 Sept./10 Oct. 1914), Europa era în plin război. El izbucnise din cauza antagonismului dintre interesele economice şi politice ale marilor puteri, antagonism care luase, în ultimul deceniu, forme tot mai vizibile. Scânteia care a aprins focul a fost atentatul dela Sarajevo, întâmplat la 28 Iunie 1914, în care arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Austro-Ungariei şi soţia sa, au căzut ucişi de gloanţele unui tânăr Sârb. Guvernul dela Viena ceruse celui din Belgrad — în urma acestei crime — satisfacţie; condiţiile sale însemnau însă, de fapt şi de drept, desfiinţarea independenţei Serbiei. In cazul când nu se îndeplineau toate aceste condiţii, armata austro-ungară urma să intervină. Rusia, pentru a nu lăsa să fie sdrobit statul slav din Balcani, al cărui protector era, mobiliză; Germania, care credea că a sosit momentul de a-şi realiza revendicările sale, îndemnă guvernul dela

Viena să nu cedeze şi mobiliză şi ea. Ceea ce avu drept urmare mobilizarea Franţei, apoi a Angliei şi izbucnirea războiului. Se formară astfel două grupuri de puteri în luptă : de o parte *Franţa, Anglia, Rusia* (Tripla Inţelegere) împreună cu *Belgia* — al cărei teritoriu fusese invadat de armatele germane — şi *Serbia,* de partea cealaltă *Germania* şi *Austro-Ungaria* (Puterile Centrale). Noi eram legaţi de acestea din urmă, încă din 1883, printr'un tratat secret de alianţă ce fusese determinat de *primejdia rusească;* oameni noştri politici, întruniţi într'un consiliu de coroană încă de către Regele Carol I, la 3 August 1914, socotiră însă că nu e cazul să intrăm în luptă alături de ele. Intr'adevăr, nu Puterile Centrale fuseseră cele atacate, ci ele atacaseră. De aceea, România păstră, în primii doi ani ai războiului mondial, *neutralitatea armată* adică, având oştirea concentrată, nu merse nici cu unii, nici cu alţii. Opinia noastră publică cerea totuşi să atacăm pe Unguri, pentru a desrobi pe fraţii din Ardeal ; alţii, mult mai puţini la număr, doreau războiul împotriva Ruşilor, spre a lua Basarabia. Intre timp, Turcia (23 Noemvrie 1914) şi apoi Bulgaria (10 Septemvrie 1915) intrară în luptă alături de Germania, iar Italia (23 Mai 1915) alături de Franţa.

Regele Ferdinand I, în momentul când se suise pe tron, spusese că va fi „bun Român" şi faptele sale au dovedit-o cu prisosinţă. El înţelese dorinţa adâncă a poporului care cerea să trecem Carpaţii şi o urmă ; la 14/27 August 1916, noi declararăm războiu Austro-Ungariei. Şeful guvernului, Ion I. C. Brătianu încheiase cu puţin timp mai înainte, un tratat secret cu Puterile Inţelegerii prin care ni se asigura, la încheierea păcii, Ardealul, Bucovina şi Banatul întreg.

Războiul pentru întregirea neamului. Prima parte. Ostaşii noştri trecură cu mare avânt peste munţi şi ocupară Făgăraşul, Braşovul, Secuimea, înaintând până dincolo de Topliţa, până aproape de Sighişoara şi până la marginea Sibiului ; în câteva săptămâni, a treia parte a Transilvaniei era cucerită. In schimb însă la Turtucaia o armată a noastră, rău condusă şi insuficient înarmată, fu copleşită de forţele superioare ale duşmanului şi distrusă. Ruşii, care făgăduiseră să ne trimeată forţe îndestulătoare pentru apărarea Dobrogei, nu-şi ţinură cuvântul, aşa încât trebuirăm să luăm, în acest scop, trupe din Transilvania. Duşmanul fu oprit pe linia

Amzacea-Topraisar, unde ostaşii noştri luptară cu mare vitejie ; el era să fie chiar înconjurat şi sfărâmat, deoarece generalul *Alexandru Averescu* trecuse Dunărea, în spatele lui, pe la *Flămânda ;* tocmai atunci însă, se produse şi atacul trupelor germane în Transilvania. Foarte bine înarmate, cu numeroase mitraliere şi tunuri de toate calibrele, aceste trupe siliră pe ostaşii noştri, în urma unor lupte grele, să se retragă pe linia munţilor. Aci au rezistat mai bine de o lună, respingând toate atacurile duşmanului ; încercările lui de a ne rupe frontul pe valea Trotuşului, la Predeal, la Dragoslavele şi pe valea Jiului dădură greş. Pe valea Jiului, el trebui chiar să se retragă în grabă, pierzând 27 de tunuri, 55 de mitraliere, mult material de războiu şi 2400 de prizonieri. Oraşul Târgu-Jiu fu apărat cu acest prilej de populaţie — bătrâni, femei, copii — până sosiră trupele noastre.

Văzând că nu poate răzbi prin munţi, duşmanul îşi spori atunci sforţările pe frontul de sud, în Dobrogea, unde, inefriori numericeşte şi neajutaţi de Ruşi, trebuirăm să părăsim Constanţa şi Cernavodă (podul de peste Borcea fu svârlit în aer). Urmă apoi, la începutul lui Noemvrie, un nou atac al Germanilor la Jiu ; de data aceasta, ei izbutiseră să-şi deschidă cale şi coborîră în spre Craiova. Pe de altă parte, o nouă armată duşmană, sub conducerea vestitului general *Mackensen*, trecu Dunărea pe la Zimnicea. Strânşi între două focuri, noi ne retraserăm spre răsărit ; în apropierea Bucureştilor, pe Argeş, avu loc o nouă luptă care, la început, părea că ne va aduce biruinţa — luaserăm un număr însemnat de prizonieri — ; ea fu pierdută însă până la urmă, din cauza nepriceperii unui general care a şi fost pedepsit pentru aceasta, şi capitala căzu în mâinile duşmanului. Oastea noastră îşi continuă retragerea, distrugând sondele şi dând foc rafineriilor de petrol ; în primele zile ale Siretului şi de-a-lungul Dunării şi a braţului Sf. Gheorghe.

In această parte dintâi a campaniei au căzut eroic *Lt. Colo*lui Ianuarie 1917, frontul se stabiliză în sudul Moldovei, pe linia *nelul Poenaru-Bordea*, pe când străbătea cu trupele sale trecătoarea Branului, apoi generalul *Praporgescu*, în timpul luptelor dela Olt şi colonelul *Dragalina*, în urma rănilor căpătate în lupta dela Jiu, când au fost respinşi Germanii. La Turtucaia, au căzut, făcându-şi datoria, mulţi ofiţeri de ai noştri ; printre ei, căpitanul *Fe-*

raru care a tras cu tunurile până când duşmanul a năvălit în baterie.

Partea a doua. Biruinţele dela Mărăşti şi Mărăşeşti. După o iarnă grozavă, în care tifosul exantematic se adăogă celorlalte nenorociri ale războiului, oastea noastră se refăcu. Misiunea militară franceză, condusă de generalul *Berthelot*, ne fu de mare ajutor în această privinţă. Primiserăm arme noui şi muniţiuni din Apus ;

Fig. 148 — Regele Ferdinand împreună cu generalii Averescu şi Văitoianu la un post de observaţie, pe front, în Moldova, în vara anului 1917.

încrederea renăscuse ; ofiţerii şi soldaţii aşteptau ziua să dea iarăşi piept cu duşmanul. Ea sosi la 11/24 Iulie 1917 când armata a doua, sub comanda generalului Averescu, sparse frontul german, la *Mărăşti*, în judeţul Putna şi izbuti să ocupe 30 de sate şi să ia 3200 de prizonieri, 40 de tunuri, 52 de mortiere de tranşee şi de mitraliere şi un imens material de război (vezi şi fig. 148). Odată cu această ofensivă, trebuia să se producă şi a doua, pe Siret ; aci însă, trupele ruseşti, sub influenţa ideilor revoluţiei care izbucnise la ei în ţară

cu câteva luni înainte (Martie 1917), nu voiră să mai lupte ; astfel, şi atacul nostru trebui să se oprească. Se produse, în schimb, un puternic contra atac german ; Makensen voia să rupă frontul şi să ocupe repede întreaga Moldovă. Luptele cele mai crâncene avură loc la *Mărăşeşti* şi culminară în ziua de 6/19 August 1917. Deşi mult mai puţini la număr (5 divizii faţă de cele 12 duşmane) şi deşi Ruşii părăsiseră din primul moment tranşeele (numai artileria lor ne-a ajutat întru câtva), totuşi ostaşii noştri, conduşi cu destoinicie de generalul *Cristescu* mai întâi, de generalul *Eremia Grigorescu* apoi, izbutiră să oprească puhoiul german. In acelaşi timp, duşmanul era respins şi la *Oituz*, după o serie întreagă de lupte grele Biruinţele dela Mărăşti şi Mărăşeşti arătară din nou lumii valoarea armatei româneşti, vitejia şi spiritul ei de sacrificiu (vezi şi fig. 187).

Din nefericire însă, frontul nostru era în strânsă legătură cu acela al Ruşilor. Iar Ruşii nu mai voiau să lupte ; revoluţia, devenită în Octomvrie 1917, sub conducerea lui Lenin şi Trotzki, *revoluţie comunistă*, adusese cu ea descompunerea armatei ; regimente întregi plecau de pe front ; disciplina dispăruse ; ofiţerii erau degradaţi sau omorîţi. In aceste condiţii, Ruşii încheiară întâi un armistiţiu cu Puterile Centrale iar curând după aceea, pacea dela *Brest-Litovsk*. Urmarea fu ocuparea Ucrainei, până la Odesa, de trupele germane şi austriace. Inconjuraţi din toate părţile, ne având niciun sprijin de nicăieri, trebuirăm şi noi să încetăm războiul. Prin tratatul dela Bucureşti (condiţiile principale fuseseră stabilite la Buftea), semnat la 24 Aprilie/7 Mai 1918, dar pe care regele Ferdinand nu l-a ratificat niciodată, ni se lua Dobrogea şi o fâşie de-a-lungul munţilor, în suprafaţă de 5600 de kilometri pătraţi, cuprinzând vârfurile dominante şi 170 de sate cu o populaţie curat românească de 150.000 de suflete. Tot deodată, ni se impuneau condiţii economice foarte grele.

Dar acest tratat nu mai avu când să fie aplicat, deoarece cumpăna războiului, pe celelalte fronturi de luptă, se aplecă în favoarea aliaţilor noştri. Bulgarii, bătuţi în Macedonia de către generalul Franchet d'Esperey, cerură pace ; armata austro-ungară, în descompunere, părăsi frontul italian ; cea germană, împinsă necontenit îndărăt, în Franţa, trebui să ceară şi ea încetarea ostilităţilor (29 Octomvrie/11 Noemvrie 1918).

Mobilizată pentru a doua oară (28 Octomvrie/10 Noemvrie)

oastea noastră trecu din nou în Ardeal, în timp ce regele Ferdinand şi regina Maria reintrau, în mijlocul unui entuziasm de nedescris, în Bucureştii eliberaţi.

Unirea Basarabiei, a Bucovinei şi a Ardealului. Revoluţia rusească pe lângă tot răul pe care ni l-a făcut în timpul războiului, a avut pentru noi însă şi o parte foarte bună : a dat putinţă Moldovei dintre Prut şi Nistru să se reîntoarcă la sânul patriei-mume. Pe temeiul principiului ca fiecare popor să hotărască singur asupra soartei lui, se constitui mai întâi o *Republică moldovenească ;* la 24 Ianuarie 1918, ea se proclamă „slobodă, de sine stătătoare şi neatârnată" iar la 27 Martie/10 Aprilie 1918, *Sfatul Ţării* adică adunarea deputaţilor acestei republici proclamă alipirea ei pentru totdeauna la regatul României. In fundul prăpastiei în care căzusem (era tocmai vremea când se pregătea tratatul dela Bucureşti), unirea Basarabiei fu raza de lumină vestitoare a unor vremuri mai bune.

Iată textul rezoluţiei prin care — cu 86 de voturi pentru şi 3 contra — Sfatul Ţării hotărî unirea cu România : „In numele poporului Basarabiei Sfatul Ţării declară : Republica democratică moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechei Moldove. în puterea dreptului istoric şi dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-şi hotărască soarta lor, de azi înainte şi pentru totdeauna se uneşte cu mamă-sa România".

Intregirea neamului începu tocmai din latura unde ne aşteptasem mai puţin. In curând, ea urmă însă de pretutindeni. Intr'adevăr, sfârşitul anului aduse prăbuşirea monarhiei austro-ungare. Pe temeiul aceluiaşi principiu pe care îl aplicaseră fraţii lor dintre Prut şi Nistru, Moldovenii din partea de sus a ţării, din Bucovina, se întruniră şi proclamară, la rândul lor, în ziua de 15/28 Noemvrie 1918, „unirea necondiţionată, şi pentru vecie, cu regatul României". Iar trei zile mai târziu, la 18 Noemvrie/1 Decemvrie, în cetatea care văzuse pe Mihai Viteazul biruitor şi pe Horia tras pe roată, în *Alba-Iulia*, se strânseră reprezentanţii poporului românesc din Transilvania, din Maramureş, din Crişana şi din Banat şi, într'un glas, hotărîră unirea, proclamând ca rege pe Ferdinand I. Astfel neamul nostru fu iarăş întreg, la un loc ; dreptatea noastră, udată cu sânge şi lacrimi, birui.

Încă la 5 18 Octomvrie 1918, deputatul ardelean Al. Vaida-Voevod citise în Parlamentul din Budapesta o declarație prin care anunța că Românii din monarhia habsburgică vor hotărî singuri asupra soartei lor.

Rezoluția de unire a Bucovinei a fost votată nu numai de reprezentanții populației românești dar și de aceia ai populației germane și polone. De asemenea, rezoluția de unire a Ardealului, votată la Alba-Iulia, a fost urmată de o alta a Sașilor care, la Mediaș, la 8 Ianuarie 1919, au recunoscut și ei marele act. Chiar și populația germană de dincolo de hotare, din Bikiș-Ciaba (Ungaria de astăzi) a cerut să fie alipită României.

BIBLIOGRAFIE

Regele Ferdinand I. Războiul pentru întregirea neamului. CONST. KIRIȚESCU, *Istoria războiului pentru întregirea neamului*, ed. 2-a, vol. I—III, București, f. a. 504 + 702 + 573 p. in 8°; *CONST. KIRITZESCO, La Roumanie dans la guerre mondiale 1916—1919*, Paris, 1934, 498 p. in 8°; *MARELE STAT MAJOR ROMÂN, România în războiul mondial 1916—1919*, 3 vol. + 3 vol. anexe, București, 1936—1941 in 4°; *GENERALUL G. A. DABIJA, Armata română în războiul mondial (1916—1918)*, 4 vol., București, 1928—1937, 463+560+648+678 p. in 8°; *MIRCEA VULCĂNESCU, Războiul pentru întregirea neamului*, în *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 883—936; *COLONELUL C. ZAGORIȚ, Turtukaia*, Ploiești, 1939, 560 p. in 4°.

Unirea Basarabiei, a Bucovinei și a Ardealului. ȘTEFAN CIOBANU, *Unirea Basarabiei. Studiu și Documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917—1918*, București, 1929, LXXXIX + 314 p. in 8°; *ION I. NISTOR, Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și Documente*, București, 1928, 213 p. in 8°; *Transilvania, Banatul Crișana, Maramureșul, 1918—1928*, vol. I—III, București, 1929, XII + 1583 p. in f°.

XL

CAMPANIA ÎN UNGARIA. ROMÂNIA DUPĂ RĂZBOIUL MONDIAL

Budapesta a fost ocupată prin luptă, de ostaşii noştri, în ziua de 3 August 1919: singura capitală a puterilor centrale în care a intrat o armată în timpul războiului mondial.

Campania din 1919. Ocuparea Budapestei. Ungurii nu se puteau mângâia de pierderea ţinuturilor stăpânite atâta vreme; în disperarea lor, dăduseră guvernul pe mâna unui comunist, Bela Kún şi acesta îşi închipuia că va putea relua cu armele Ardealul. Era îndemnat s'o creadă şi prin faptul că izbutise să înfrângă unele detaşamente ceho-slovace (statul vecin se afla abia la începutul organizării sale); de ce să nu poată fi respinşi şi Românii? Adică deci la 20 Iulie 1919, după o pregătire de artilerie intensă, armata noastră care se afla pe linia Tisei şi izbuti să treacă, în trei locuri, la Tokay, la Szolnok şi la Csongrád, pe malul stâng. Trupele române, comandate de generalul Mărdărescu, se grupară însă, după un plan bine întocmit şi în ziua de 24 Iulie trecură la contra atac. Lovitura principală fu dată în sectorul de mijloc, la Szolnok; ea izbuti pe deplin şi transformă retragerea precipitată a Ungurilor în panică: părăsind un important material de război, ei trecură în desordine îndărăt peste Tisa, svârlind, în urma lor, podul în aer. Dar trupele noastre continuă urmărirea; pe un nou pod, construit în câteva ceasuri, la Tisza-Bö, mai multe divizii româneşti trec, în prezenţa Regelui Ferdinand, a Reginei Maria şi a primului ministru

Ion I. C. Brătianu, pe malul drept. Ungurii nu-şi mai pot regrupa forţele ; lovite din toate părţile şi înconjurate, ele capitulează în ziua de 3 August : 1245 de ofiţeri, 40.000 de soldaţi, 348 de tunuri, 332 de mitraliere, 52.000 de puşti şi imense cantităţi de muniţii şi materiale cad în mâinile noastre. In aceeaşi zi, un detaşament de 400 de călăreţi, sub comanda colonelului Russescu, intră în Budapesta ; a doua zi, la 4 August 1919, grosul trupelor noastre îşi face intrarea în capitala duşmanului învins. Defilarea care a avut loc atunci, pe bulevardul Andrassy şi în piaţa Octogonului, ne-a răscumpărat multe suferinţe şi ne-a umplut de mândrie sufletele : *Budapesta a fost singura capitală a puterilor centrale în care a intrat după o luptă, o armată, în timpul războiului mondial.*

Inaintând mai departe, spre apus, trupele noastre ajunseră până la Györ (Raab) şi la lacul Balaton ; neocupat rămase numai colţul de sud-vest al Ungariei, unde amiralul Horthy începu să strângă o mică armată spre a avea cu ce menţine, mai târziu, ordinea.

Budapesta rămase sub stăpânirea noastră mai bine de trei luni, până la 16 Noemvrie 1919. Armata română avu o atitudine plină de omenie faţă de populaţie ; se împărţiră chiar alimente celor nevoiaşi. Iar rechiziţiile care se făcură nu compensară nici pe departe ceea ce ni se luase printr'o exploatare sistematică, în cei doi ani de ocupaţie a Munteniei şi a Dobrogei.

Bela Kún, văzând dezastrul oştirilor sale, fugise în mod ruşinos prăbuşi şi sângerosul regim bolşevic pe care-l instaurase în Ungaria ; comisarii dispărură în străinătate sau fură măcelăriţi ; teroarea, căreia îi căzuseră victime sute de nevinovaţi, încetă. *Prin stârnos*, în ajunul intrării trupelor noastre în Budapesta. Odată cu el *pirea bolşevismului unguresc, noi aduserăm un mare serviciu păcii şi ordinei europene,* ne împlinirăm încă odată rolul de apărători ai civilizaţiei pe care l-am avut de atâtea ori în cursul istoriei noastre şi care e una din menirile noastre în această parte a lumii.

Tratatele de pace. Curând după retragerea trupelor româneşti din Budapesta, semnarăm şi tratatele de pace. Cel dintâi fu cu Bulgaria, la *Neuilly* (27 Noemvrie 1919) : Grecii căpătară Tracia, iar Sârbii mici rectificări de frontieră ; noi nu cerurăm nimic. Urmă apoi tratatul cu Austria, la *Saint-Germain-en-Laye,* încheiat

încă dela 10 Septemvrie dar pe care noi, din cauză că ni se impuneau anumite clauze referitoare la minorităţi, clauze pe care le socoteam jignitoare şi care au determinat demisiile succesive ale guvernelor Ion I. C. Brătianu şi General Vătoianu, nu-l semnarăm decât la 9 Decemvrie, prim ministru fiind generalul Coandă. Al treilea fu tratatul cu Ungaria, semnat la *Trianon,* la 4 Iunie 1920 ; hotarele acestei ţări fură puse în concordanţă cu cele etnice, curmându-se astfel o nedreptate care dura de foarte multă vreme. Teritoriile luate

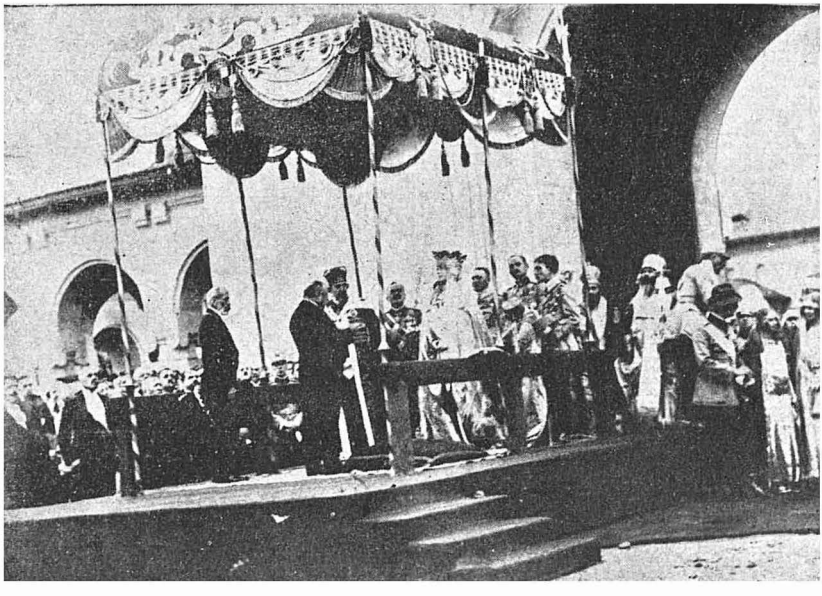

Fig. 149 — Incoronarea Regelui Ferdinand I şi a Reginei Maria, la Alba-Iulia, 15 Octomvrie 1922.

dela Ungaria şi dela Austria se împărţiră între statele succesorale prin tratatul dela *Sèvres,* semnat la 10 August 1920 ; nouă ne revenea Bucovina, o parte a Maramureşului cu oraşul Sighet, dar fără vechile regiuni româneşti dela nord de Tisa, Transilvania, o parte a Crişanei şi o parte din Banat. Linia de demarcaţiune trecea la apus de Satu-Mare, Oradea-Mare Salonta, Arad, lăsând în Ungaria încă 50.000 de fraţi de ai noştri ; la sud de Mureş, ea avea o formă mai sinuoasă, lăsând în Banatul sârbesc centre importante ca Vâr-

ţetul şi o populaţie românească de 80.000 de suflete. In sfârşit, printr'un tratat semnat la 28 Octomvrie 1920, prim ministru fiind Al. Vaida-Voevod, cele patru mari puteri, Anglia, Franţa, Italia şi Japonia, ne recunoscură dreptul nostru asupra Basarabiei.

Incoronarea Regelui Ferdinand şi a Reginei Maria. Reformele interne. In felul acesta, după lungi suferinţe şi mari jertfe de sânge, se îndeplini *unirea cea mare*, aceea pe care o realizase, pentru o clipă, Mihai Viteazul, aceea pe care o visaseră Nicolae Bălcescu, Ion Câmpineanu, Alexandru Cuza şi Kogălniceanu. Regele Ferdinand „cel leal" şi Regina Maria fură încoronaţi cu pompă în Alba-Iulia, la 15 Octomvrie 1922, ca Suverani ai tuturor Românilor (vezi fig. 149),

Incă înainte de războiu, în 1914, partidul liberal anunţase o nouă împroprietărire a ţăranilor ; în acest scop, avuseseră loc şi alegeri pentru modificarea Constituţiei ; în timpul luptelor din 1917, regele Ferdinand făgădui în chip solemn că se va da pământ ostaşilor care apărau cu atâta vitejie ţara. Indată ce încetară ostilităţile, se aduse la îndeplinire făgăduiala regală. Prin legea agrară (1920) se expropriе în vechiul regat o suprafaţă de 2.776.401 hectare din moşiile marei proprietăţi şi a instituţiilor ; legi similare se făcură şi pentru Transilvania, Bucovina şi Basarabia, în această din urmă provincie, exproprierea având un caracter mai radical (maximum de moşie lăsat marelui proprietar era de 100 hectare, iar la cele arendate 25 hectare). In total se expropriară, în întreaga ţară, 6.008.098 hectare, împroprietărindu-se nu numai ţăranii noştri, dar şi cei unguri, ruteni, etc. După reformă, proprietatea mică şi mijlocie (sub 100 hectare) reprezintă 18.033.911 hectare adică 89,56% din suprafaţa agricolă a ţării, în timp ce proprietatea peste 100 hectare numai 2.100.750 hectare adică 10,44%. Pământul intră deci în mâinile ţărănimii, după cum se făgăduise.

A doua reformă fu introducerea *votului universal, egal, direct* şi *secret*. In nouile împrejurări de după unire, cu o burghezie care, în provinciile alipite mai ales, era de origine străină, menţinerea vechiului regim cenzitar ar fi însemnat să se acorde o importanţă politică exagerată elementelor neromâneşti. In sfârşit, în 1923, se alcătui o *nouă Constituţie* care ţinea seamă de marile schimbări petrecute.

Starea culturală şi economică. Sub raportul cultural se dădu o atenţie deosebită învăţământului. Universităţile din Cluj şi Cernăuţi fură românizate ; se înfiinţară apoi o sumă de şcoli superioare, de caracter teoretic şi aplicat, în centrele mai însemnate din provinciile alipite. Invăţământul secundar şi primar se desvoltă mult, cel dintâi chiar prea mult, numărul liceelor şi gimnaziilor sporind peste nevoile reale ale statului şi societăţii. Legea eforiilor şcolare votată în 1918, ministru al instrucţiunii fiind *S. Mehedinţi*, şi legea similară următoare dădură şcolilor posibilitatea să se întreţină şi prin contribuţia particulară.

In ce priveşte literatura, e de însemnat înflorirea deosebită a *romanului* cu *Liviu Rebreanu, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu* şi *Camil Petrescu ;* poezia are în *Tudor Arghezi, Lucian Blaga, V. Voiculescu, I. Pillat* şi *Al. Philippide* reprezentanţi de mare talent ; un povestitor de seamă, ştiind să evoce minunat pământul şi trecutul Moldovei, rămâne *Mihail Sadoveanu.* Dintre revistele literare, *Gândirea*, condusă din 1926 înainte de *Nichifor Crainic*, este acum cea mai însemnată.

Sub raportul economic şi financiar, primul deceniu al României întregite se caracterizează prin mari greutăţi, provocate, pe de o parte, de urmările războiului — distrugeri de bogăţii, inflaţie şi nestabilitate monetară, slăbirea simţului etic — şi ale exproprierii, pe de altă parte de o politică economică nu întotdeauna bine inspirată. Treptat-treptat însă, situaţia se îmbunătăţi ; comunicaţiile se îndreptară ; bogăţia începu să sporească.

Moartea Regelui Ferdinand. După o domnie de aproape 13 ani, domnie fericită, în timpul căreia a avut loc cea mai însemnată faptă a istoriei noastre, regele Ferdinand închise ochii (20 Iulie 1927). Trupul său fu dus la Curtea de Argeş şi îngropat alături de acela al unchiului său, Carol I. Amintirea lui, amintirea acestui mare rege, cu credinţă tare şi cu fire blândă, un adevărat părinte al patriei, va rămâne vie şi veşnică.

Regele Carol al II-lea. Regele Mihai I. După regele Ferdinand ar fi trebuit să urmeze la tron, potrivit Constituţiei, fiul său cel mai mare, *Principele Carol.* Acesta, căsătorit cu Principesa *Elena* a Greciei, renunţase însă la drepturile sale (4 Ianuarie 1926) şi trăia în străinătate, în Franţa. In locul lui, fu proclamat atunci fiul său, principele *Mihai*, care luă numele de Mihai I ;

deoarece însă acesta era minor (avea numai şase ani), se institui o *Regenţă* alcătuită din trei membri (Principele Nicolae, Patriarhul Miron şi Preşedintele Curţii de Casaţie G. Buzdugan ; după moartea acestuia din urmă, consilierul C. Sărăţeanu) ; ea trebuia să conducă ţara până la majoratul tânărului Rege. De fapt, n'a con-

Fig. 150 — Maiestatea Sa Regele Mihai I.

dus-o decât vreo trei ani, până la 8 Iunie 1930, când Principele Carol, reîntors în ţară cu două zile mai înainte, fu proclamat Rege.

Domnia Regelui Carol II a ţinut zece ani (8 Iunie 1930 — 6 Septemvrie 1940). Sfârşitul ei, printr'un act de abdicare, se datoreşte în primul rând pierderilor teritoriale pe care ţara noastră le-a suferit. In urma abdicării, a fost proclamat rege din nou Mihai I,

generalul Ion Antonescu fiind Conducătorul Statului şi Preşedintele Consiliului de Miniştri.

Odată cu schimbarea de regim, politica externă a statului român, care începuse încă din vara lui 1940 să se orienteze înspre Germania se modifică hotărît în acest sens. Făcând aceasta, noi reveneam la politica tradiţională a regatului lui Carol I care, în faţa primejdiei ruseşti, înţelesese că singurul sprijin efectiv era în alianţa cu puterile centrale.

Această alianţă fusese preconizată într'un articol apărut în numărul de 1 Ianuarie 1881 al Revistei „Deutsche Revue", de către Titu Maiorescu. Dacă la 15 August 1916 alianţa fusese ruptă şi se ajunsese la război, — declarat însă numai Austro-Ungariei, nu şi Germaniei — aceasta se întâmplase din cauza necesităţii de a se realiza statul naţional.

După împlinirea unirii, câtă vreme Rusia, slăbită de revoluţia bolşevică, nu constitui o primejdie, necesitatea revenirii la vechea politică externă nu se impuse oamenilor politici români. Când însă la 27 Iunie 1940, Republica Sovietică, însuşindu-şi politica de cotropire ţaristă, ne răpi, fără nici un fel de temeiu, Moldova dintre Prut şi Nistru (Basarabia) şi Moldova de miazănoapte (o parte a Bucovinei şi a judeţului Dorohoi), atunci opinia publică românească începu să-şi dea seama că în faţa colosului slav dela Răsărit avem nevoie de sprijinul Germaniei. Până să se ajungă însă la această înţelegere trebuirăm să facem şi alte jertfe, foarte dureroase. Prin tratatul dela Craiova (7 Septemvrie 1940) cedam Bulgariei, Cadrialterul, iar prin sentinţa dela Viena (30 August 1940), pierdurăm jumătate din Transilvania, împreună cu o populaţie de 1.400.000 de Români curaţi, aşezaţi în mase compacte în partea de miazănoapte şi de apus a regiunii pierdute.

Noua politică externă, de alianţă cu Reichul german şi cu Italia, aplicată în mod hotărît şi leal de generalul Antonescu, nu întârzie de altfel să-şi dea roadele. Când la 22 Iunie 1941 începu marele război cu Sovietele, armata română păşi în rând cu cea germană împotriva duşmanului comun dela răsărit. Prin luptă crâncenă, Basarabia şi partea de miază-noapte a Bucovinei fură recâştigate, apoi vitezele noastre trupe trecură peste Nistru, pentru a elibera pe Românii transnistrieni. Dar acest război are pentru noi un înţeles şi mai înalt. Intr'adevăr, nu e vorba numai de o revendi-

care *teritorială,* — am reluat aceea ce, din zorii istoriei, a fost pământul nostru, — ci de ceva mai mult care priveşte întregul neam : dreptul şi putinţa de a mai avea în viitor o vieaţă liberă, în forme naţionale. Infrângerea duşmanului dela Răsărit, care e totodată duşmanul nu numai al Europei, dar al întregei omeniri civilizate, întemeiate pe familie, proprietate şi religie, va însemna pentru Români rezolvarea problemei fundamentale a existenţei lor ca stat şi ca popor, în conformitate cu rolul de păzitori ai marginei europene, pe care istoria li l-a fixat în această parte a lumii.

Implinindu-se azi, ca şi ieri şi ca întotdeauna, cu mari jertfe, acest rol, va veni cu siguranţă şi ziua dreptăţii depline pentru poporul nostru, ziua în care se va îndepărta hotarul nefiresc din Transilvania. Pentru a ajunge însă acolo, se cere muncă încordată, credinţă vie şi ordine desăvârşită. Datoria fiecăruia dintre noi este să punem în slujba patriei toate puterile noastre.

BIBLIOGRAFIE

Campania din 1919. Ocuparea Budapestei. CONSTANTIN KIRITZESCO. La Roumanie dans la guerre mondiale 1916—1918, Paris, 1934, 498 p. in 8°; *GENERAL G. D. MĂRDĂRESCU, Campania pentru desrobirea Ardealului şi ocuparea Budapestei 1918—1920,* Bucureşti, 1921, 194 p. in 8°.

Tratatele de pace. Incoronarea regelui Ferdinand şi a reginei Maria. Reformele interne. C. ENESCU, Viaţa politică a României sub Ferdinand I, în *Enciclopedia României,* vol. I, Bucureşti, 1938, p. 937—944; *C. GAROFLID, Regimul agrar în România,* în *Enciclopedia României,* vol. I, p. 577—585.

Starea culturală, economică şi literară. S. MEHEDINŢI, Şcoala poporului. Bucureşti, 1913, 96 p. in 8°; *B. MUNTEANO, Littérature roumaine,* Paris, 1938, 332 p. in 8°; (operă fundamentală).

Rolul european al poporului român. CONST. C. GIURESCU, Die europäische Rolle des rumänischen Volkes, Bucureşti, 1941, 26 p. in 8°.

LISTA CRONOLOGICĂ ŞI FILIAŢIA DOMNILOR MUNTENIEI ŞI MOLDOVEI

MUNTENIA	MOLDOVA
Tihomir, c. 1290 — c. 1310 [1]).	
Ioan sau Ivanco Basarab, fiul lui Tihomir, c. 1310—1352.	
Nicolae-Alexandru, fiul lui Basarab, 1352 — 16 Noemvrie 1364.	**Dragoş**, c. 1352 — c. 1353.
	Sas, fiul lui Dragoş, c. 1354 — c. 1358.
	Balc, fiul lui Sas, 1359.
	Bogdan, venit din Maramureş, c. 1359 — c. 1365.
Vladislav sau **Vlaicu**, fiul lui Nicolae-Alexandru, 16 Noemvrie 1364— c. 1377.	**Laţco**, fiul lui Bogdan, c. 1365 — c 1373.
	Costea (?), soţul Muşatei c. 1373 — c. 1375.
Radu, fiul lui Nicolae-Alexandru, c. 1377 — c. 1384.	**Petru I**, fiul Muşatei, c. 1375 — c. 1391.
Dan, fiul lui Radu I, c. 1384 — c. 1386.	
Mircea cel Bătrân, fiul lui Radu I, c. 1386 — 31 Ianuarie 1418.	**Roman I**, fiul Muşatei, c. 1391 — c. 1394.
Vlad, filiaţie necunoscută, c. Noemvrie 1394 — c. Octomvrie 1396.	**Ştefan I**, frate sau nepot de soră al lui Roman şi Petru, c. 1394 — c. 1399.
	Iuga Ologul, filiaţie incertă, c. 1399 — c. 1400.
Mihail, fiul lui Mircea, 31 Ianuarie 1418 — sfârşitul lui August 1420.	**Alexandru cel Bun**, fiul lui Roman, 23 Aprilie c. 1400 — 1 Ianuarie 1432.
Dan al II-lea, fiul lui Dan I, sfâr-	

1. Datele însemnate cu c. (circa !) sunt aproximative ; adeseaori, nici anul nu e sigur. Pentru detalii a se vedea Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I-III.

şitul lui August 1420 — 1431 (între 30 Ianuarie şi 14 Iunie).

Radu Praznaglava (Chelul) 1421 (constatat între 17 Mai şi 21 Noemvrie), 1423 (în timpul verii ?), 1424 (înainte de 10 Noemvrie), 1427 (din Ianuarie până în primăvară).

Alexandru Aldea, fiul lui Mircea, 1431 (între 30 Ianuarie şi 14 Iunie) — sfârşitul anului 1436 sau începutul lui 1437 (înainte de 20 Ianuarie).

Vlad Dracul, fiul lui Mircea, sfârşitul lui 1436 sau începtul lui 1437 (înainte de 20 Ianuarie) — Decemvrie 1446.

Dan al III-lea, fiul lui Dan al II-lea lie şi 3 Iulie).
Decemvrie 1446 — 1447.

Vladislav al II-lea, fiul lui Dan al II-lea, 1447 — 1456 (între 15 Apri-

Iliaş, fiul lui Alexandru cel Bun, 1 Ianuarie 1432 — toamna lui 1433 (înainte de 3 Noemvrie).

Ştefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, toamna lui 1433 (înainte de 3 Noemvrie) — vara lui 1433 (înainte de 26 August).

Iliaş şi Ştefan, împreună, vara lui 1435 (înainte de 26 August) — Septemvrie 1442 (?) (după cronică 29 Mai 1443).

Ştefan al II-lea, Septemvrie 1442 (după cronică 29 Mai 1443) — Mai 1444 (înainte de 28).

Ştefan şi Petru al II-lea (frate cu Ştefan), împreună, Mai 1444 (înainte de 28) — Aprilie (după 5) — Iulie (înainte de 15) 1445.

Ştefan al II-lea, Aprilie (după 5)-Iulie (înainte de 15) 1445 — 13 Iulie 1447.

Roman al II-lea, fiul lui Iliaş, şi
Petru al II-lea, împreună, 13 Iulie 1447 — Februarie (între 18 şi 23) 1448.

Petru al II-lea, Februarie (între 18 şi 23) 1448 — iarna lui 1449 (înainte de 21 Februarie).

Ciubăr (?) (Csupor?) iarna lui 1449 (înainte de 21 Februarie).

Alexăndrel, fiul lui Iliaş, iarna lui 1449 (înainte de 21 Februarie) — 12 Octomvrie 1449).

Bogdan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, 12 Octomvrie 1449—17 (?) Octomvrie 1451.

Petru Aron, fiul lui Alexandru cel Bun, 17 (?) Octomvrie 1451 — iarna

Vlad Ţepeş, fiul lui Vlad Dracul, 1456 (între 15 Aprilie şi 3 Iulie) — August 1462 (înainte de 15 ale lunii).

Radu cel Frumos, fiul lui Vlad Dracul, 1462, August (înainte de 15 ale lunii) — 1474, primăvara.

Basarab cel Bătrân, zis şi **Laiotă**, fiul lui Dan al II-lea, 24 Noemvrie 1473 — Decemvrie 1473 şi 1474, primăvara — Noemvrie (înainte de 8) 1476.

Vlad Ţepeş, Noemvrie (înainte de 8) 1476—Decemvrie 1476.

Basarab cel Bătrân, Decemvrie 1476 — Noemvrie 1477.

Basarab cel Tânăr, zis şi **Ţepeluş**, fiul lui Basarab sin[1]) Dan al II-lea, Noemvrie 1477 — August (după 16) - Septemvrie 1481.

Mircea, fiul lui Vlad Dracul, 1481 (?).

Vlad Călugărul, fiul lui Vlad Dracul, August (după 16) - Septemvrie 1481 — Noemvrie (înainte de 16) 1481.

Basarab cel Tânăr, Noemvrie (înainte de 16) 1481 — Martie (după 23)-Aprilie 1482.

Vlad Călugărul, Martie (după 23)-Aprilie 1482 — toamna (15 Septemvrie-16 Octomvrie) 1495.

Radu cel Mare, fiul lui Vlad Călugărul, toamna (15 Septemvrie-lui 1452 (înainte de 24 Februarie).

Alexăndrel, iarna lui 1452 (înainte de 24 Februarie) — 1454 (între 1 Ianuarie şi 25 August).

Petru Aron, 1454 (înainte de 25 August) — iarna lui 1455 (între 8 Decemvrie 1454 şi 3 Februarie 1455).

Alexăndrel, iarna lui 1455 (înainte de 3 Februarie) — 25 Mai 1455.

Petru Aron, 25 Mai 1455 — 14 Aprilie 1457.

Ştefan cel Mare, fiul lui Bogdan al II-lea, 14 Aprilie 1457 — 2 Iulie 1504.

16 Octomvrie) 1495 — Aprilie 1508.

Mihnea, fiul lui Vlad Ţepeş, Aprilie-Mai 1508 — Februarie 1510.

Vlad cel Tânăr sau **Vlăduţ**, fiul lui Vlad Călugărul, Februarie 1510 — 23 Ianuarie 1512.

Neagoe Basarab, fiul lui Basarab cel Tânăr, 23 Ianuarie 1512 — 15 Septemvrie 1521.

Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, 15 Septemvrie 1521 — c. Ianuarie 1522.

Vlad (Dragomir Călugăru), filiaţie necunoscută, c. Octomvrie 1521.

Radu dela Afumaţi, fiul lui Radu cel Mare, Ianuarie 1522 — Aprilie 1522, Iunie — August 1522, Octomvrie 1522 — Februarie 1523, Aprilie 1523.

Vladislav al III-lea, nepotul lui Vladislav al II-lea, Aprilie 1523 — Noemvrie (înainte de 30) 1523.

Radu Bădica, fiul lui Radu cel Mare, Noemvrie (înainte de 30) 1523 — Ianuarie (după 19) 1524.

Radu dela Afumaţi, Ianuarie 1524 — Iunie 1524.

Vladislav al III-lea, Iunie 1524 — Septemvrie 1524.

Radu dela Afumaţi, Septemvrie 1524 — c. Aprilie 1525.

Vladislav al III-lea, Mai — Iunie 1525.

Radu dela Afumaţi, vara 1525 — 2 Ianuarie 1529.

Moise, fiul lui Vadislav al III-lea, c. Ianuarie-Februarie 1529 — Iunie (înainte de 4) 1530.

Vlad Innecatul, fiul lui Vlăduţ, Iunie (înainte de 4) 1530 — Septemvrie 1532.

Vlad Vintilă dela Slatina, Septemvrie 1532 — August 1534.

Radu Paisie (Petru dela Argeş), fiul lui Radu cel Mare, August 1534 — Noemvrie 1534.

Bogdan al III-lea („cel orb şi grozav"), fiul lui Ştefan cel Mare, 2 Iulie 1504 — 20 Aprilie 1517.

Ştefăniţă, fiul lui Bogdan al III-lea 20 Aprilie 1517 – 14 Ianuarie 1527.

Petru Rareş, fiul lui Ştefan cel Mare, Ianuarie (după 14) 1527 — 18 Septemvrie 1538.

Vlad Vintilă dela Slatina, sfârşitul lui Noemvrie 1534 — Iunie (înainte de 12) 1535.

Radu Paisie (Petru dela Argeş), Iunie (înainte de 12) 1535 — Martie 1545.

Mircea Ciobanul, fiul lui Radu cel Mare, Ianuarie 1545 (intrarea în Bucureşti la 17 Martie) — 16 Noemvrie 1552.

Radu Ilie, 16 Noemvrie 1552 — începutul lui Mai (înainte de 11) 1553.

Mircea Ciobanul, Mai (înainte de 11) 1553 — 28 Februarie 1554 pleacă din Bucureşti în Martie).

Pătraşcu cel Bun, fiul lui Radu Paisie, Martie 1554 — 26 Decemvrie 1557.

Mircea Ciobanul, Ianuarie 1558 — 21 Septemvrie 1558.

Petru cel Tânăr, fiul lui Mircea Ciobanul, 21 Septemvrie 1558—2 Iunie 1568.

Alexandru al II-lea, fiul lui Mircea pretendentul (1511) sin Mihnea cel Rău, 14 Iunie 1568 (intrarea în Bucureşti 3 Iulie) — Mai 1574.

Vintilă, fiul lui Pătraşcu cel Bun, Mai 1574 (a domnit 4 zile).

Alexandru al II lea, Mai 25 4 — 25 Iulie 1577.

Mihnea Turcitul, fiul lui Alexandru al II-lea, 25 Iulie 1577 — Iulie 1583 [1]).

Ştefan Lăcustă, fiul lui Ştefan cel Mare, 18 Septemvire 1538 — Decemvrie 1540.

Alexandru Cornea, fiul lui Bogdan al III-lea, Decemvrie 1540 — Februarie 1541

Petru Rareş, Februarie 1541 — 3 Septemvrie 1546.

Iliaş, fiul lui Petru Rareş, 3 Septemvrie 1546 — 11 Iunie 1551.

Ştefan, fiul lui Rareş, 11 Iunie 1551 — 1 Septemvrie 1552.

Ioan Joldea, boier moldovean, Septemvrie 1552.

Alexandru Lăpuşneanu, fiul lui Bogdan al III-lea, Septemvrie 1552 — 18 Noemvrie 1561.

Despot Vodă, grec de origine, 18 Noemvrie 1561 — 6 Noemvrie 1563.

Ştefan Tomşa, boier moldovean, 8 sau 10 August 1563 — Martie 1564.

Alexandru Lăpuşneanu, sfârşitul lui Octomvrie 1563 — Martie (între 5 şi 16) 1568.

Bogdan, fiul lui Aexandru Lăpuşneanu, Martie între (5 şi 16) 1568 — Februarie 1572.

Ioan Vodă Viteazul fiul lui Ştefăniţă, Februarie 1572 — 13 sau 14 Iunie 1574

Petru Şchiopul, frate cu Alexandru al II-lea, domnul muntean, 13 sau 14 Iunie 1574 — 23 Noemvrie 1577

Ioan Potcoavă, filiaţie necunoscută 23 Noemvrie 1577 — sfârşitul lui Decemvrie 1577.

1) In anul 1582, Octomvrie 5 (15) întroducându-se în apusul şi centrul Europei, calendarul gregorian *(stilul nou !)* datele ce urmează sunt calculate *după acest calendar.* Pentru a se afla stilul vechiu care s'a întrebuinţat la noi până dupa războiul mondial, trebue scăzute 10 zile, până la 28 Februarie 1700 (inclusiv), 11 zile dela 1 Martie 1700 pâna la

Petru Cercel, fiul lui Pătrașcu cel Bun, Iulie 1583 (intră în București la 8 Septemvrie) — 16 Aprilie 1585.

Mihnea Turcitul, Aprilie 1585 - Februarie 1591.

Iliaș, fiul lui Alexandru Lăpușneanu Martie 1591 (nici n'a venit în București).

Radu, fiul lui Mircea Ciobanul, Martie 1591 — Aprilie 1591 (n'a c upat efectiv tronul).

Ștefan Surdul, fiul lui Ioan Vodă cel Viteaz al Moldovei, Mai 1591 — Iunie 1592.

Alexandru cel Rău, fiul lui Bogdan Lăpușneanu al Moldovei, Iunie 1592 — Septemvrie 1593.

Mihai Viteazul, oficial, fiul lui Pătrașcu cel Bun, Septemvrie 1593 (intră în București în Octomvrie) — 19 August 1601.

Petru Șchiopul. 1 Ianuarie 1578—21 Noemvrie 1579 (la 2 Decemvrie a sosit ordinul de mazilire în Iași).

Iancu Sasul, fiul lui Petru Rareș, 21 Noemvrie 1579 — August 1582.

Petru Șchiopul, Septemvrie 1582 (la 27 Octomvrie intra în Iași) — 29 August 1591 (la 28 Decemvrie 1589, Turcii numesc ca domn pe Ștefan, fiul nevârstnic al lui Petru Șchiopul; de fapt, a domnit tot tatăl său).

Aron Tiranul („cel Cumplit"), fiul lui Alexandru Lăpușneanu, Septemvrie 1591 — Iunie 1592.

Alexandru cel Rău, Iunie 1592 (n'a ocupat scaunul, fiind mutat apoi în Țara Românească).

Petru Cazacul, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, August 1592 — 24 Octomvrie 1592.

Aron Tiranul, 24 Octomvrie 1592 — 3 Mai 1595.

Ștefan Răzvan, filiație necunoscută, 3 Mai 1595 — August 1595.

Ieremia Moghilă (Movilă), boier moldovean, August 1595 — sfârșitul lui Mai 1600.

Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, Noemvrie 1599 — Septemvrie 1600.

Simion Moghilă, fratele lui Ieremia Moghilă, domnul Moldovei, Octomvre 1600 — 3 Iulie 1601 ; August 1601 — August (înainte de 13) 1602.

Mihai Viteazul, sfârșitul luiMai 1600 — Septemvrie 1600.

Ieremia Moghilă, Septemvrie 1600 — 10 Iulie 1606.

Simeon Moghilă, frate cu Ieremia

---

28 Februarie 1800 (inclusiv), 12 zile dela 1 Martie 1800 până la 28 Februarie 1900 și 13 zile dela 1 Martie 1900 până la introducerea stilului nou (1 Octomvrie 1924 care a fost socotit drept 14 Octomvrie).

Radu Şerban, descendent din Craioveşti, pare-se strănepot al lui Neagoe Basarab, August (înainte de 13) 1602 — Ianuarie 1611.

Ocupaţia principelui Transilvaniei Gabriel Báthory, Ianuarie-Martie (înainte de 16 ale lunii) 1611.

Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul, Martie 1611 (la 22 Martie intră în Târgovişte — sfârşitul lui Mai 1611.

Radu Şerban, Iunie 1611 — 29 Septemvrie 1611.

Radu Mihnea, 29 Septemvrie 1611 — August 1616.

Gavril Moghilă, fiul lui Simeon Moghila, August 1616 (neconfirmat de Poartă.

Alexandru Iilaş, fiul lui Iilaş, Septemvrie 1616 — Iunie 1618.

Gavril Moghilă, Iulie (înainte de 18) 1618 — sfârşitul lui Iulie (înainte de 28) 1620.

Radu Mihnea, sfârşitul lui Iulie (înainte de 28) 1620 — August 1623.

Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea, August 1623 — Noemvrie (înainte de 13) 1627.

Alexandru Iliaş, Noemvrie (înainte de 13) 1627 — Octomvrie (înainte de 27) 1629.

Moghilă, 10 Iulie 1606 — 24 Septemvrie 1607.

Mihail Moghilă, fiul lui Simeon Moghilă, 24 Septemvire 1607 — Octomvrie 1607.

Constantin Moghilă, fiul lui Ieremia Moghilă, Octomvrie 1607.

Mihail Moghilă, Noemvrie (înainte de 16) 1607 — 16 sau 19 Decemvrie 1607.

Constantin Moghilă, 16 sau 19 Decemvrie 1607 — 20 Noemvrie 1611.

Ştefan Tomşa, boier moldovean, se dădea drept fiu al lui Ştefan Tomşa (1563), 20 Noemvrie 1611 — 22 Noemvrie 1615.

Alexandru Moghilă, fiul lui Ieremia Moghilă, 22 Noemvrie 1615 — 3 August 1616.

Radu Mihnea, fost domn în Ţara Românească, 3 August 1616 — 4 Februarie 1619.

Gaspari Gratiani, de origine Morlac sau Maurovlah, 4 Februarie 1619 — 20 Septemvrie 1620.

Alexandru Iliaş, fost domn în Ţara Românească, 20 Septemvrie 1620— Septemvrie 1621.

Ştefan Tomşa, Septemvrie 1621 — August 1623.

Radu Mihnea, August 1623 — 23 Ianuarie 1626.

Miron Barnowski Moghilă, boier moldovean, înrudit cu Movileştii, 23 Ianuarie 1626 — Iulie (înainte de 8) 1629.

Leon, filiație incertă, se da drept fiu al lui Ștefan Tomșa, domnul Moldovei, Octomvrie (înainte de 27) 1629 — sfârșitul lui Iulie (la 31 e ridicat din București) 1632.

Radu, fiul lui Alexandru Iliaș, sfârșitul lui Iulie 1632 — 5 Noemvrie 1632.

Matei Basarab, descendent din Craioveşti şi înrudit cu Neagoe Basarab, Septemvrie 1632 (la 30 intră în București) — 19 Aprilie 1654.

Constantin Şerban Basarab Cârnul, fiul lui Radu Şerban, 19 Aprilie 1654 — 26 Ianuarie 1658.

Mihail-Radu (Mihnea al III-lea), se da drept fiu al lui Radu Mihnea 29 Ianuarie 1658 (intră în Târgoviște la 5 Martie) — sfârșitul lui Noemvrie 1659 (la 3 Decemvrie este la Râjnov).

Gheorghe Ghica, fost domn al Moldovei, 30 Noemvrie 1659 — 11 Septemvrie 1660.

Grigore Ghica, fiul lui Gheorghe Ghica, 11 Septemvrie 1660 — Noemvrie (după 8 ale lunii)-Decemvrie (înainte de 12 ale lunii) 1664.

Radu Leon, fiul lui Leon, Decemvrie înainte de 12 ale lunii) 1664 — 13 Martie 1669.

Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea, Iulie (înainte de 8) 1629— 28 Aprilie 1630.

1631.

Alexandru Iliaş, Noemvrie 1631 — Aprilie 1633.

Miron Barnowski Moghilă, Aprilie 1633 — 2 Iulie 1633.

Moise Moghilă, 5 Iulie 1633 — Aprilie (înainte de 9 ale lunii) 1634.

Vasile Lupu, boier moldovean, de origine albanez, Aprilie (înainte de 9 ale lunii) 1634 (la 7 Mai instalarea la Iași) — 13 Aprilie 1653

Gheorghe Ştefan, boier molodovean 13 Aprilie 1653 — 8 Mai 1653.

Vasile Lupu, 8 Mai 1653 — 16 Iulie 1653.

Gheorghe Ştefan, 16 Iulie 1653 — 13 Martie 1658.

Gheorghe Ghica, boier moldovean, de origine albanez, 13 Martie 1658 — 12 Noemvrie 1659.

Constantin Şerban Basarab, fostul domn din Țara Românească, Noemvrie 1659 (până la 21 ale lunii)

Ştefăniță Lupu, fiul lui Vasile Lupu, 12 Noemvrie 1659 — Ianuarie 1661

Constantin Şerban Basarab, Ianuarie 1661 (a doua jumătate a lunii) — Februarie (înainte de 27) 1661.

Ştefăniță Lupu, Februarie (înainte de 27) 1661 — 29 Septemvrie 1661.

Eustratie Dabija, boier moldovean, Octomvrie 1661 (sosește în Iași în Decemvrie) — 21 Septemvrie 1665.

Gheorghe Duca, boier moldovean de origine grec, Octomvrie 1665 (vine în Iași în Ianuarie 1666) — 12 Mai 1666.

Iliaș Alexandru, fiul lui Alexandru Iliaș, 12 Mai 1666 — Noemvrie 1668.

Antonie din Popeşti, boier muntean, 13 Martie 1669 — Februarie (înainte de 22) 1672.

Grigore Ghica, Februarie (înainte de 22) 1672 — sfârşitul lui Noemvrie 1673.

Gheorghe Duca, fost domn al Moldovei, sfârşitul lui Noemvrie 1673 — 30 Noemvrie 1678.

Şerban Cantacuzino, nepot de fiică lui Radu Şerban, 30 Noemvrie 1678 (intră în Bucureşti la 16 Ianuarie 1679) — 9 Noemvrie 1688

Constatin Brâncoveanu, nepot de soră lui Şerban Cantacuzino, 9 Noemvrie 1688 — 4 Aprilie 1714.

Gheorghe Duca, Noemvrie 1668 — 20 August 1672.

Ştefan Petriceicu, boier moldovean, 20 August 1672 — Noemvrie 1673.

Dumitraşco Cantacuzino, din Cantacuzinii dela Constantinopol, Noemvrie 1673.

Ştefan Petriceicu, Decemvrie 1673 — Martie 1674.

Dumitraşco Cantacuzino, Februarie 1674 — Noemvrie (înainte de 20) 1675.

Antonie Ruset, boier moldovean, de origine grec, Noemvrie (înainte de 20) 1675 — Noemvrie 1678.

Gheorghe Duca, Noemvrie 1678 (intră în Iaşi la 16 Decemvrie) — 4 Ianuarie 1684.

Ştefan Petriceicu, 4 Ianuarie 1684 — Martie 1684.

Dumitraşco Cantacuzino, 8 Februarie 1684 — 25 Iunie 1685.

Constantin Cantemir, boier moldovean, 25 Iunie 1685 — 27 Martie 1693.

Dimitrie Cantemir, fiul lui Constantin Cantemir, 29 Martie 1693 — 18 Aprilie 1693.

Constantin Duca, fiul lui Gheorghe Duca, începutul lui Aprilie 1693 — 18 Decemvrie 1695.

Antioh Cantemir, fiul lui Constantin Cantemir, 18 Decemvrie 1695 — 25 Septemvrie 1700 (ordinul de mazilire a fost dat la 12 Septemvrie, în Stambul).

Constantin Duca, 12 Septemvrie 1700 — 26 Iunie 1703.

Căimăcămia logofătul Ioan Buhuş. 26 Iunie 1703 — Septemvrie (înainte de 12).

Mihail Racoviţă, boier moldovean, Septemvrie (înainte de 12) 1703 — 23 Februarie 1705.

Antioh Cantemir, 23 Februarie 1705 — 23 Iulie 1707. (La 31 Iulie îi soseşte mazilia la Tighina).

Mihai Racoviţă, 23 Iulie 1707 — 28 Octomvrie 1709.

Nicolae Mavrocordat, strănepot de soră lui Alexandru Iliaş, 17 Noemvrie 1709 — Noemvrie 1710. (Mazilia îi soseşte în Iaşi la 4 Decemvrie).

Dimitrie Cantemir, Noemvrie 1710 — 22 Iulie 1711 (pleacă din Iaşi la 27 Iulie).

Căimăcămia vornicului Lupu Ş' a lui Maxut postelnicul, apoi şi a lui Antioh Jora hatmanul, la urmă a lui Gheorghe Apostol biv vel vistiernic, August 1711 — 7 Octomvrie 1711.

Căimăcămia lui Ioan Mavrocordat Terzimanul, 7 Octomvrie 1711 — 19 Noemvrie 1711.

Nicolae Mavrocordat, 6 Octomvrie 1711 — 5 Ianuarie 1716.

Mihai Racoviţă, 5 Ianuarie 1716 — 6 Octomvrie 1726 (sosirea firmanului de mazilie în Iaşi).

Ştefan Cantacuzino, nepot de frate lui Şerban Cantacuzino, Aprilie 1714 — 5 Ianuarie 1716 (la 21 Ianuarie sosirea firmanului de mazilie în Bucureşti).

Nicolae Mavrocordat, strănepot lui Alexandru Iliaş, 5 Ianuarie 1716 (la 10 Februarie intră în Bucureşti) — 25 Noemvrie 1716.

Ioan Mavrocordat, frate cu Nicolae Mavrocordat, 2 Decemvrie 1716 — 23 Februarie 1719.

Nicolae Mavrocordat, Martie 1719 (la 7 Mai intră în Bucureşti) — 14 Septemvrie 1730.

Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae Mavrocordat, 14 Septemvrie 1730 — Octomvrie (după 15) 1730

Mihai Racoviţă, nepot de vară lui Şerban Cantacuzino, Octomvrie 1730 — 24 Octomvrie 1731.

Constantin Mavrocordat, 24 Octomvrie 1731 — 16 Aprilie 1733.

Grigore al II-lea Ghica, nepot de fiu lui Grigore Ghica, Octomvrie 1726 — 16 Aprilie 1733.

Grigore al II-lea Ghica, nepot de

Constantin Mavrocordat, fiul lui

fiu lui Grigore Ghica, 16 Aprilie 1733 — 27 Noemvrie 1735.

Constantin Mavrocordat, 27 Noemvrie 1735—Septemvrie (puţin înainte de 16 ale lunii) 1741.

Mihai Racoviţă, Septemvrie 1741 - Iulie 1744.

Constantin Mavrocordat, Iulie 174[illegible] — Aprilie 1748.

Grigore al II-lea Ghica, Aprilie 1748 3 Septemvrie 1752.

Matei Ghica, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, 3 Septemvrie 1752 — 3 Iulie 1753.

Constantin Racoviţă, fiul lui Mihail Racoviţă, 3 Iulie 1753 — 19 Februarie 1756.

Constantin Mavrocordat, 19 Februarie 1756 — August (înainte de 14 ale lunii) 1758.

Scarlat Ghica, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, August (înainte de 14 ale lunii) 1758 — 16 Iunie 1761.

Constantin Mavrocordat, 16 Iunie 1761 — 20 Martie 1763.

Constantin Racoviţă, 20 Martie 1763 — 7 Februarie 1764.

Ştefan Racoviţă, fiul lui Mihai Racoviţă, 7 Februarie 1764 — 29 August 1765 (sosirea firmanului de mazilie în Bucureşti).

Scarlat Ghica, 29 August 1765 — 12 Decemvrie 1766.

Alexandru Ghica, fiul lui Scarlat Ghica, 12 Decemvrie 1766 — 28 Octomvrie 1768.

Grigore al III-lea Alexandru Ghica, nepot de frate lui Grigore al Nicolae Mavrocordat, 16 Aprilie 1733 — 27 Noemvrie 1735.

Grigore al II-lea Ghica, 27 Noemvrie 1735 — 14 Septemvrie 1739.

Ocupaţia rusească, 14 Septemvrie 1739 — Octomvrie 1739.

Grigore al II-lea Ghica, Octomvrie 1739 — 24 Septemvrie 1741 (sosirea firmanului de mazilie în Iaşi.

Constantin Mavrocordat, Septemvrie puţin înainte de 16 ale lunii) 1741 — 29 Iunie 1743.

Ioan Mavrocordat, fiul lui Nicolae Mavrocordat, 29 Iunie 1743 — Mai 1747.

Grigore al II-lea Ghica, Mai 1747 — Aprilie 1748.

Constantin Mavrocordat, Aprilie 1748 31 August 1749.

Constantin Racoviţă, 31 August 1749 — 3 Iulie 1753.

Matei Ghica, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, 3 Iulie 1753 — 19 Februarie 1756.

Constantin Racoviţă, 19 Februarie 1756 — 13 Martie 1757.

Scarlat Ghica, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, 13 Martie 1757 — 7 August 1758.

Ioan Teodor Callimachi, de origine moldovean: Calmăşul, 7 August 1758 — Iunie (înainte de 8 ale lunii) 1761.

Grigore Callimachi, fiul lui Ioan Teodor Calimachi, Iunie (înainte de 8 ale lunii) 1761 — 29 Martie 1764.

Grigore al III-lea Alexandru Ghica, nepot lui Grigore al II-lea Ghica, 29 Martie 1764 — 3 Februarie 1767.

Grigore Callimachi, 3 Februarie 1767 — 14 Iunie 1769.

II-lea Ghica, 28 Octomvrie 1768 — 16 Noemvrie 1769.

Ocupaţia rusească, Noemvrie 1769 — 21 Iulie 1774 (data tratatului dela Kuciuc-Kainargi).

Emanuel Giani-Ruset, Mai 1770 — Octomvrie 1771.

Alexandru Ipsilante, de origine greacă, 26 Septemvrie 1774 — 15 Ianuarie 1782.

Nicolae Caragea, de origină greacă, 15 Ianuarie 1782 — 17 Iulie 1783, (sosirea firmanului de mazilie în Bucureşti).

Mihai Şuţu, înrudit prin mamă cu Mavrocordaţii, 17 Iulie 1783 (sosirea firmanului de numire în Bucureşti) — Aprilie 1786 (înainte de 6 ale lunii).

Nicolae Mavrogheni, grec de origine, 6 Aprilie 1786 — 19 Iunie 1790

Ocupaţia austriacă, 15 Noemvrie 1789 — 4 August 1791 (data păcii dela Şiştov).

Mihai Şuţu Martie 1791 — Ianuarie 1793 (înainte de 10 ale lunii sau chiar în acea zi).

Alexandru Moruzi, fiul lui Constantin Moruzi, domnul Moldovei, înrudit prin mamă cu Mavrocordaţii, Ianuarie 1793 (înainte de 10 ale lunii sau chiar în acea zi) — 28 August 1796.

Alexandru Ipsilanti, 28 August 1796 — 9 Decemvrie 1797 (sosirea firmanului de mazilire în Bucureşti).

Constantin Mavrocordat, 29 Iunie 1769 — 15 Decemvrie 1769.

Ocupaţia rusească, 7 Octomvrie 1769 — începutul lui Octomvrie 1774.

Grigore al III-lea Alexandru Ghica, Septemvrie 1774 (firmanul de numire soseşte în Iaşi la 9 Octomvrie 1774) — 12 Octomvrie 1777.

Constantin Moruzi, de origine greacă, 11 Octomvrie 1777 — 7 Iunie 1782.

Alexandru Mavrocordat I, zis şi **Deli-Beiu** (Prinţul nebun), fiul lui Constantin Mavrocordat, 8 Iunie 1782 — 12 Ianuarie 1785.

Alexandru Mavrocordat II, zis şi **Firaris** (Fugarul), fiul lui Ioan Mavrocordat, 12 Ianuarie 1785 — 14 Decemvrie 1786.

Alexandru Ipsilanti, de origine greacă, Decemvrie 1786 — 19 Aprilie 1788.

Emanuel Giani-Ruset, Mai 1788 — Martie 1789.

Ocupaţia austriacă, 1787 — 4 August 1791 (pacea dela Şiştov).

Ocupaţia rusească, Octomvrie 1788 — 9 Ianuarie 1792 (pacea dela Iaşi).

Alexandru Moruzi, fiul lui C. Moruzi, fostul domn, Martie 1792 — Ianuarie 1793 (înainte de 10 ale lunii sau chiar în acea zi).

Mihai Şuţu, înrudit prin mamă cu Mavrocordaţii, Ianuarie 1793 — 6 Mai 1795.

Constantin Hangerli, grec de origine, 3 Decemvrie 1797 (la 9 Decemvrie sosirea firmanului de numire la Bucureşti) — 11 Februarie 1799 (la 1 Martie executat în Bucureşti).

Alexandru Moruzi, 11 Februarie 1799 — 19 Octomvrie 1801.

Mihai Şuţu, 19 Octomvrie 1801—31 Mai 1802.

Alexandru Şuţu, nepot de frate lui Mihai Şuţu, caimacam, Iulie 1802 — 1 Septemvrie 1802.

Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru Ipsilanti, 1 Septemvrie 1802 — 24 August 1806.

Alexandru Şuţu 24 August 1806—13 Octomvrie 1806.

Constantin Ipsilanti, nu ocupă efectiv tronul fiind refugiat la Ruşi. 15 Octomvrie — 27 Decemvrie 1806.

Ocupaţia rusească, 25 Decemvrie 1806 — 28 Mai 1812 (data păcii dela Bucureşti).

Constantin Ipsilanti, sub ocupaţia rusească, 27 Decemvrie 1806 — 31 Mai 1807 şi 8-28 August 1807

Alexandru Şuţu, nu ocupă efecetiv tronul, 28 Decemvrie 1806 — ?

Ioan Caragea, rudă cu Nicolae Caragea, 8 Septemvrie 1812 — 11 Octomvrie 1818.

Alexandru Şuţu, 16 Noemvrie 1818 — nopatea de 30 spre 31 Ianuarie 1821.

Scarlat Callimachi, fiul lui Alexandru Callimachi, domnul Moldovei, nu ocupă efectiv tronul, Februarie 1821 — Iunie 1821.

Stăpânirea lui Tudor Vladimirescu, 2 Aprilie 1821 — 26-27 Mai 1821.

Ocupaţia turcească, 28 Mai 1821 — 21 Iunie 1822.

Alexandru Callimachi, 6 Mai 1795 — 18 Martie 1799.

Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru Ipsilanti, 18 Martie 1799 — 10 Iulie 1801.

Alexandru Şuţu, fiul lui Nicolae Şuţu, 10 Iulie 1801 — 1 Octomvrie 1802.

Alexandru Moruzi, 1 Octomvrie 1802 — 24 August 1806.

Scarlat Callimachi, fiul lui Alexandru Callimachi, 24 August 1806 — 15 Octomvrie 1806.

Alexandru Moruzi, 17 Octomvrie 1806 (data firmanului de numire) — 19 Martie 1807.

Alexandru Hangerli, 19 Martie 1807 — 5 August 1807.

Scarlat Callimachi, 5 August 1807 — 13 Iunie 1810 (nu ocupă efectiv tronul).

Ocupaţia rusească, 29 Noemvrie 1806 — 28 Mai 1812 (pacea dela Bucureşti).

Scarlat Callimachi, 8 Septemvrie 1812 — 2 Iulie 1819.

Mihai Şuţu, nepot de fiu lui Mihai Suţu, fostul domn, 24 Iunie 1819 (data firmanului de numire) — 10 Aprilie 1821

Stăpânirea grecească (Eteria), Aprilie 1821.

Căimăcămia mitropolitului Veniamin Costache, Aprilie—Mai 1821

Grigore al IV-lea Ghica, nepot de frate lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, 12 Iulie 1822 — 10 Mai 1828.

Ocupaţia rusească, Mai 1828 — Aprilie 1834 (generalul Pahlen, numit la 22 Februarie 1828—Noemvrie 1829; generalul Paul Kisselef, Noemvrie 1829 — Aprilie 1834).

Alexandru Ghica, frate cu Grigore al IV-lea Ghica, Aprilie 1834 — 7 Octomvrie 1842.

Gheorghe Bibescu, 1 Ianuarie 1843 — 25 Iunie 1848.

Guvernul provizoriu, 25 Iunie 1848 — 10 Iulie 1848.

Căimăcămie, 10 Iulie 1848 — 12 Iulie 1848.

Guvernul provizoriu, 12 Iulie 1848 — 9 August 1848.

Locotenenţă domnească, alcătuită din Heliade, Nicolae Golescu şi Cristian Tell, 9 August 1848 — 25 Septemvrie 1848.

Căimăcămia lui Constantin Cantacuzino, 25 Septemvrie 1848 — Iunie 1849.

Barbu Ştirbey, frate cu Gheorghe Bibescu, Iunie 1849 — 29 Octomvrie 1853.

Ocupaţia rusească, 29 Octomvrie 1853 — 31 Iulie 1854.

Ocupaţia austriacă, 19 August 1854 25 Martie 1856.

Barbu Ştirbey, sub ocupaţia austriacă, 5 Octomvrie 1854 — 7 Iulie 1856.

Căimăcămia lui Ştefan Vogoride, numit în Fevruarie 1821, instalat în toamna lui 1821 — 22 Iulie 1822.

Ocupaţia turcească, Mai 1821 — Iulie 1822.

Ioniţă Sandu Sturdza, boier moldovean, 21 Iunie 1822 — 5 Mai 1828.

Ocupaţia rusească, Mai 1828 — Aprilie 1834 (generalul Pahlen, numit la 22 Februarie 1828 — Noemvrie 1829; generalul Paul Kisselef, Noemvrie 1829 — Aprilie 1834).

Mihai Sturdza, Aprilie 1834 — Iunie 1849.

Grigore Alexandru Ghica, 14 Octomvrie 1849 (numit în Mai) — 30 Octomvrie 1853.

Ocupaţia rusească, 30 Octomvrie 1853 — 16 Septemvrie 1854.

Grigore Alexandru Ghica, 14 Octomvrie 1854 — 8 Iulie 1856.

Căimăcămia lui Alexandru Ghica, fostul domn, 18 Iulie 1856 — Octomvire 1858.

Căimăcămia de trei (Ioan Manu, Manolache Băleanu, Ioan Filipescu) Octomvrie 1858 — 5 Februarie (24 Ianuarie) 1859.

Alexandru Ioan Cuza, ales la 5 Februarie (24 Ianuarie) 1859.

Căimăcămia lui Teodor Balş, 23 Iulie 1856 — 1 Martie 1857.

Căimăcămia lui Nicolae Vogoirde, 1 Martie 1857 — Octomvrie 1858.

Căimăcămia de trei (Ştefan Catargiu, Vasile Sturdza, Anastasie Panu) Octomvrie 1858 — 17 Ianuarie 1859.

Alexandru Ioan Cuza, ales la 17 Ianuarie 1859.

PRINCIPATELE UNITE, (PÂNĂ ÎN NOEMVRIE 1861) APOI ROMÂNIA

Alexandru Ioan Cuza, 5 Februarie (24 Ianuarie stil vechiu) 1859 — 23 Februarie 1866.

Locotenenţa domnească (N. Golescu, Lascăr Catargiu, N. Haralambie) 23 Februarie 1866 — 20 Aprilie 1866.

Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen, 20 Aprilie 1866 (depune jurământul la 22 Mai (10 Mai stil vechiu) — 10 Octomvrie 1914 proclamat ca rege la 26 Martie 1881, încoronat ca rege la 10 Mai 1881).

Ferdinand I, nepot de frate regelui Carol I, 10 Octomvrie 1914 — 20 Iulie 1927.

Mihai I, fiul lui Carol al II-lea, (sub regenţă alcătuită din Principele Nicolae, Patriarhul Miron, Prim Preşedinte al Curţii de Casaţie Gh. Buzdugan, iar după moartea acestuia din urmă (1929), Const. Sărăţeanu) 20 Iulie 1927 — 8 Iunie 1930.

Carol al II-lea, fiul lui Ferdinand I, 8 Iunie 1930 — 6 Septemvrie 1940.

Mihai I, 6 Septemvrie 1940 —

VOEVOZII ŞI PRINCIPII TRANSILVANIEI. VOEVOZII

Gelou, „dux Blacorum" şi dux ultransilvanus", 896.

Menumorut, în Crişana, 896.

Glad, în Banat, 896.

Ahtum, în Banat, 1008—1018.

Kean, „dux", în sud-estul Transilvaniei, 1020.

Mercurius „princeps", 1103, 1111, 1113.

Eustachius (Leustachius) voivoda [1] 1176.

---

1) Prima menţiune a titlului de „Voevod" al Transilvaniei. Acest titlu se subînţelege la toţi cei următori.

Szegfor, 1199—1200.
Gyula, 1201.
Nicolae I, 1201—1202
Benedict, fiul lui Conrad, c. 1202—1206.
Smaragd, 1206—c. 1208.
Benedict, a doua oară, 1208—1209.
Mihail, 1209—1212.
Bertold, (e şi arhiepiscop de Kalocsa), 1212.
Nicolae, 1213.
Gyula, a doua oară (e şi comite de Szolnok). 1213—1214.
Simion, 1215.
Ipóth (Ipolit), 1216 —1217.
Rafail 1217—1218.
Neuka (Leuka) 1219—1221.
Paul, 1221.
Mihail, a doua oară, 1222.
Poşa, 1227—c. 1231.
Gyula, fiul lui Eustachius, 1230 — 1233.
Dionisie, 1233—1234.
Serafin, fiul lui Andrei, 1235.
Poşa, fiul lui Sólyom. 1235—1241.
Laurenţiu, 1242—1252.
Ereny (Irineu), din neamul Akos, 1260.
Ştefan „dux Transilvaniae", 1260—1270.
Ladislau I, din neamul Borşa, 1263 —1264.
Nicolae II, 1263—1267.
Nicolae III, 1264—1268.
Herbord (Herbart) din neamul Osl. 1267—1270
Matei din neamul Csák, 1270—1272.
Gyurk (Iurg), 1272.
Nicolae II, a doua oară, 1272—1273.
Ioan, 1273, Mai.
Nicolae II, a treia oară, 1273 Iunie —1274.
Matei din neamul Csák, a doua oară 1274—1275.
Ladislau II, din neamul Borşa, 1275.
Ugrinus, din neamul Csák, 1275—1276.
Matei, din neamul Csák, a treia oară, 1276.
Nicolae, din neamul Pok, 1277.
Finta, din neamul Aba, 1278—1279.
Petru, 1278—1280.
Ştefan Tekes, 1280.
Roland (Lorand), din neamul Borşa, 1282.
Apor, din neamul Pécz, 1283—1284.
Roland, din neamul Borşa, a doua oară, 1284—1285
Paul de Alap, 1288.
Moise, 1289.
Roland, din neamul Borşa, a treia oară, 1290—1291.
Ladislau II, din neamul Borşa, a doua oară, 1291—1292.
Roland, din neamul Borşa, a patra oară, 1293—1297.
Hartwig, 1294, 1297.
Ladislau II, din neamul Borşa, a treia oară, 1297—c. 1301.
Laurenţiu din neamul Igmánd, 1299.
Simion, 1301.
Roland, din neamul Borşa, a cincea oară, 1301.
Ladislau II, din neamul Borşa, a patra oară, 1307.
Roland, din neamul Borşa, a şasea oară, 1307.
Laurenţiu din neamul Igmánd, 1309.
Ladislau II, din neamul Borşa, a cincea oară, 1309—1315.
Andtri, 1315.
Nicloae, din neamul Pok, 1315—1318.
Doja, 1318—1321.
Toma de Szécseny, 1322—1342.
Ştefan, înainte de 1336.
Andrei, 1325.
Nicolae, 1342—1344.

Ştefan, fiul lui Laţc, 1345—1350.
Nicolae Konth, fiul lui Laurenţiu, 1351—1356.
Ştefan, „dux Transilvanus", 1351—1352.
Andrei, fiul lui Laţc, 1356—1359.
Dionisie, 1359—1367.
Nicolae, 1368.
Emeric, 1369—1372.
Ştefan, 1373—1375.
Ladislau, fiul lui Desev de Losoncz, 1376—1391.
Emeric Bubek, 1392—1394.
Frank, 1393—1395.
Ştibor, 1395—1413 (1416).
Nicolae, amândoi fraţii, fiii lui Ştefan Csák, 1402—1403.
Ioan de Tamaş şi **Iacob**, fiul lui Laţc, 1404—1408.
Nicolae Csák, 1416—1426.
Ladislau Csák, 1426—1438.
Petru Cseh, 1436—1439.
Desev de Losoncz, 1438—1441.
Iancu de Huniedoara, 1441—1453 August 11.
Nicolae de Ujlak, 1441—1467.
Ioan de Rozgon, 1453.
Sigismund de Sarthwan, 1459.
Ioan Farcaş, 1459.
Mihai Szilagy, „gubernator parcium Transsylvanarum". 1460.
Ioan Pongrácz, 1462—1475.
Ioan, comite de Sf. Gheorghe şi „Bozyn", 1464—1467.
Ioan Csupor („Ciubăr" ?), 1468—1469.
Nicolae Csupor, 1470.
Blaj, 1473—1475.
Petru Gereb de Wingarth, 1477—1479.
Ştefan Báthory, 1480—1492.
Ladislau de Losoncz, 1493—1495.
Bartholomeu Dragfy („Birtoc"). 1493—1499.
Petru comitele de Sf. Gheorghe şi „Bozyn", 1499—1519.
Petru de Pösing, 1509.
Ioan Zapolya, 1509—1526—1540, Iulie 22.
Petru de Perényi, 1526—1528.
Ştefan Báthory de Şimlău. 1519—1533.
Ştefan Mailath, 1534—1540.
Emeric Balassa de Gyarmath, 1539.

PRINCIPII TRANSILVANIEI

Ioan Sigismund Zapolya, fiul lui Ioan Zapolya, 22 Iulie 1540—14 Martie 1571 (ca minor sub tutela mamei sale Elisabeta 1540—21 Iulie 1551 şi 1556 începutul anului —1559).
Ferdinand, împăratul Austriei, Transilvania fiind unită cu Austria, 21 Iulie 1551—1556.
Ştefan Báthory, 1571—1576.
Christofor Báthory, frate cu Ştefan, 1576—1581
Sigismund Báthory, fiul lui Christofor, 1581 — începutul lui Aprilie 1598.
Rudolf, împăratul Austriei, începutul lui Aprilie 1598 — August, după 20 ale lunii.
Sigismund Báthory, a doua oară August, după 20 ale lunii 1598 — 29 Martie 1599.
Andrei Báthory, vărul lui Sigismund, 1599, Martie 29 — 28 Octomvrie.
Mihai Viteazul, 28 Octomvrie 1599—19 August 1601.
Rudolf, împăratul Austriei, 19 August 1601—1605.
Sigismund Báthory, a treia oară, Septemvrie 1601—29 Iunie 1602.

Moise Secuiul, 1602—17 Iulie 1603.
Ştefan Bocskay, 19 Noemvrie 1604—29 Decemvrie 1606.
Sigismund Rákoczy, 11 Fevruarie 1604—5 Martie 1608.
Gabriel Báthory, 7 Martie 1608 — 23 Octomvrie 1613.
Gabriel Bethlen, 23 Octomvrie 1613 15 Noemvrie 1629.
Ecaterina de Bramdemburg, 15 Noemvrie 1629—1630.
Ştefan Bethlen, guvernator, 1630.
Gheorghe I Rákoczy, Decemvrie 1630 —15 Octomvie 1648.
Gheorghe II Rákoczy, 15 Octomvrie 1648—2 Noemvrie 1657.
Francisc Rhédey, 2 Noemvrie 1657—27 Ianuarie 1658.
Gheorghe II Rákoczy, a doua oară, 27 Ianuarie 1658 — 7 Octomvrie 1658.
Acaţiu Barcsai, 7 Octomvire 1658—29 Septemvrie 1659.
Gheorghe II Rákoczy, a treia oară, 29 Septemvrie 1659—6 Iunie 1660.
Acaţiu Barcsai, 6 Iunie 1660 — începutul lui Ianuarie 1661.
Ioan Kemény, începutul lui Ianuarie 1661—22 Ianuarie 1622.
Mihai Apaffi, 6 Ianuarie 1661 — 15 Aprilie 1690.
Francisc II Rákoczy, în luptă cu Austriacii, 1704—1 Mai 1711.

BIBLIOGRAFIE

N. IORGA, Istoria Românilor şi a civilisaţiei lor, Bucureşti, 1930, 303 p în 8°; *CONST. C. GIURESCU, O nouă sinteză a trecutului nostru,* Bucureşti, 1932, 163 p. în 8°; *CONST. C. GIURESCU, Precizări şi rectificări la cronologia domniilor fanariote,* în *Rev. Ist. Rom., X* (1940), p. 379—384; *AUREIAN SACERDOŢEANU, Liste de suverani, în Hrisovul, I* (1941), p. 141—191; *E. LUKINICH, Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia,* Budapest, 1941, LXI + 638 p. în 8°.

TABLA HARŢILOR

1. Dacia Traiană . . . . . 48— 49
2. Ţările Româneşti în timpul năvălirilor barbare . . . . . 96— 97
3. Ţările Româneşti în anul 1400 . . . . . 144—145
4. Ţara Românească între 1418 şi 1601 . . . . . 256—257
5. Moldova între 1432 şi 1606 . . . . . 256—257
6. Ardealul între 1400 şi 1601 . . . . . 256—257

TABLA ILUSTRAŢIILOR

Pag.

Fig. 1 — Vase şi capac de vas de pământ ars, de tipul numit Boian A, dupa localitatea din judeţul Ialomiţa 19
Fig. 2. — Vas antropomorf, cunoscut sub numele de „Zeiţa dela Vidra“ 20
Fig. 3. — Capac de vas antropomorf, în forma de cap de idol, pictat cu alb şi roşu 21
Fig. 4. — Fragmente de vase de pamânt ars, tipul numit Vadastra, după satul cu acest nume din judeţul Romanaţi . . 22
Fig. 5 — Vase de pământ dela Cucuteni 23
Fig. 6 — Vârfuri de lance, topoare şi un fragment de sabie, toate de bronz 24
Fig. 7 — Vas de pamânt, tip Bucureşti 25
Fig. 8 — Vas de pamânt găsit la Poiana, judeţul Tecuci . . . 26
Fig. 9 — Aplica scitica de argint, servind ca podoaba de harnaşament 27
Fig. 10 — Monete de ale micilor regi sciţi din Dobrogea . . . 28
Fig. 11 — Dac nobil (pileat), dintre cei facuţi prizonieri şi duşi la Roma 30
Fig. 12 — Fragment de vas dac imitat după vasele greceşti zise deliene 32
Fig. 13 — Chipul Imparatului Traian 37
Fig. 14 — Scarile de piatra ce duc la unul din turnurile cetăţii dace dela Costeşti (jud. Hunedoara) 39

Pag

Fig. 15 Chipuri de Romani de pe Columna Traiana. Al doilea din dreapta e Imparatul Traian 40
Fig. 16 — Ruinele monumentului Tropaeum Traiani 41
Fig. 17 — Metopa (sculptura aşezata în partea de sus) a Trofeului lui Traian 42
Fig. 18 — Inscripţie romana din Sarmizegetusa 46
Fig. 19 O parte din zidul castrului roman dela Ulmetum (Pantelimonul de Sus, judeţul Constanţa) 47
Fig. 20 — O parte din zidul unui turn de aparare la castrul roman dela Ulmetum 48
Fig. 21 — Un fragment din Tabula Peutingeriana, o hartă a lumii vechi din secolul al patrulea dupa Hristos 49
Fig. 22 Cap de statueta de pământ ars, gasit la Tomi 50
Fig. 23 Sculptura antică în marmura, reprezentând o scenă de sacrificiu 51
Fig. 24 — Statuetă de bronz, gasită la Desa (Dolj) şi reprezentând pe Jupiter Dolichenus 52
Fig. 25 — Sculptura în marmura, reprezentând o scenă de cult . 53
Fig. 26 — Monument funerar 54
Fig. 27 — Sarcofagul cu simboluri descoperit în 1931 la Constanţa . 55
Fig. 28 — Ruinele amfiteatrului roman din Sarmizegetusa ; vedere din avion 56
Fig. 29 — Diplomă militară, de bronz, dată veteranului Romaesta Spiurus 58
Fig. 30 Imparatul Caracalla 60
Fig. 31 Inscripţie greaca creştină din secolul al VI-lea, gasită la Tomi 63
Fig. 32 — Inscripţie latină creştină gasită la Ulmetum 64
Fig. 33 — Inscripţia creştina votiva dela Biertan 65
Fig. 34 Inscripţie de mulţumire, pusa de locuitorii oraşului Tropaeum Traiani 66
Fig. 35 — Vasul octogon, de aur şi împodobit cu pietre scumpe, al tezaurului dela Pietroasa 67
Fig. 36 — Vasul de turnat vin al tezaurului dela Pietroasa 68
Fig. 37 — Doua fibule sau agrafe de aur, împodobite cu pietre preţioase, gasite în tezaurul al doilea dela Şimleul Silvaniei 69
Fig. 38 Podoabe de aur, din tezaurul dela Coşoveni 70
Fig. 39 — Monete bizantine de aur dela Mauriciu Tiberiu 78
Fig. 40 — Fragment din manuscrisul cronicii notarului anonim al regelui Bela 86
Fig. 41 — Vederea unei strazi vechi din Sibiu 90
Fig. 42 — Cana de aur, din tezaurul dela Sân-Nicolaul Mare în Banat 101
Fig. 43 — Cetatea Alba, vedere din spre limanul Nistrului 107
Fig. 44 — Lupta dintre Basarab şi Carol Robert, în 1330 113
Fig. 45 Biserica dela Radauţi, ctitoria lui Bogdan, întemeietorul Moldovei independente 121
Fig. 46 — Monete dela Petru al Muşatei 123
Fig. 47 — Moneta de argint dela Ştefan Voievod 125
Fig. 48 — Inele gasite în mormântul lui Radu I 128
Fig. 49 — Chipul lui Mircea cel Batrân pe tabloul ctitoricesc dela Biserica Episcopală din Curtea de Argeş 129
Fig. 50 —Biserica mânastirii Cozia, ctitoria lui Mircea cel Batrân 134
Fig. 51 — Biserica mânastirii Snagov 135
Fig. 52 — Sarcofagul lui Mircea cel Batrân 136

Pag

Fig. 53 — Ruinele Cetății Hotinului 139
Fig. 54 — Sicriul sau racla de argint în care sunt moștele sfântului Ioan cel Nou 143
Fig. 55 — Ruinele cetății dela Suceava 144
Fig. 56 — Diploma din 1409 a Corvineștilor 148
Fig. 57 — Castelul dela Huniedoara, al familiei Corvineștilor . . . 149
Fig. 58 — Iancu de Huniedoara 150
Fig. 59 — Hrisov dela Dan al II-lea 152
Fig. 60 — Vlad Țepeș, după portretul dela Ambras 161
Fig. 61 — Chipul lui Ștefan cel Mare pe un tablou ctitoricesc . . 164
Fig. 62 — Drumul urmat de Mateiaș Corvinul în campania din Moldova și lupta dela Baia 166
Fig. 63 — Fragmente de faianță pictată, găsite la Cetatea Albă, în săpături 173
Fig. 64 — Ceramică japoneză sau chineză, găsită la Cetatea Albă 174
Fig. 65 — Expediția de pedeapsă a lui Ștefan cel Mare în Polonia . 175
Fig. 66 — Mănastirea Putna, locul de veșnică odihna al lui Ștefan Voda 176
Fig. 67 — Chipul doamnei Maria de Mangop 178
Fig. 68 — Piatra de mormânt, la mânăstirea Putna, a Mariei de Mangop 179
Fig. 69 — Pisania bisericii mari dela mânăstirea Neamțului . . . 180
Fig. 70 — Steag al lui Ștefan cel Mare 181
Fig. 71 — Ripidă (obiect de cult) din argint aurit, dăruită de Ștefan cel Mare mânastirii Putna 182
Fig. 72 — Nabederniță (veșmânt bisericesc), împodobit cu margăritare 183
Fig. 73 — Hartă din 1584, înfățișând Țara Românească și Moldova 187
Fig. 74 — Ruinele Palatului Domnesc din Curtea de Argeș . . . 190
Fig. 75 — Ghiulele masive de fontă pentru tunuri, găsite la Cetatea Albă 192
Fig. 76 — Fragment dintr'o cămașă de zale, găsit în săpăturile dela Cetatea Albă 193
Fig. 77 — Ruinele Cetății Albe. Poarta Cetății și fortul central . . 194
Fig. 78 — Ruinele Cetății Neamțului 195
Fig. 79 — Biserica de lemn din comuna Fildul de Sus (județul Cluj) 202
Fig. 80 — Pictură pe peretele de miazăzi, la Biserica Domnească din Curtea de Argeș 203
Fig. 81 — Biserica Sf. Niculae Domnesc din Iași, ctitoria lui Ștefan cel Mare 204
Fig. 82 — Ușa de intrare la biserica mânăstirii Moldovița 206
Fig. 83 — Ușa interioară la biserica mânăstirii Neamț 207
Fig. 84 — O parte din fațada bisericii dela mânăstirea Dealului, zidită de Radu cel Mare 210
Fig. 85 — Icoană făcută din porunca doamnei Elena, soția lui Neagoe Basarab 211
Fig. 86 — Radu dela Afumați după tabloul ctitoricesc al Bisericii Episcopale din Curtea de Argeș 213
Fig. 87 — Chipul Doamnei Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab și soția lui Radu dela Afumați 214
Fig. 88 — Radu Paisie — zis și Petru Voievod, după numele său de botez — împreună cu fiul său Marco 215
Fig. 89 — Biserica mânăstirii Valea, în județul Muscel, ctitoria lui Radu Paisie 216

Pag

Fig. 90 — Pecete de aur dela Alexandru Voievod al Ţării Româneşti (1568—1577) 217
Fig. 91 — Chipul lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare 218
Fig. 92 — „Chivotul" adică mormântul lui Arbore cel Bătrân . . 219
Fig. 93 — Pisania, în limba slava, a bisericii Sf. Gheorghe din Succava 220
Fig. 94 Biserica mânăstirii Moldoviţa, zidită de Petru Rareş . . 221
Fig. 95 - Biserica Episcopiei de Roman, ctitoria lui Petru Rareş . 222
Fig. 96 — Biserica mânastirii Humorului, ctitoria logofatului Teodor şi a soţiei sale Anastasia 223
Fig. 97 — Petru Rareş, soţia sa Doamna „Elina" şi fiii lor Iliaş şi Ştefan 224
Fig. 98 — Monetă de argint dela Alexandru Lăpuşneanu 225
Fig. 99 Biserica mânăstirii Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpuşneanu 226
Fig. 100 — Monetă de argint, bătută de Despot Vodă 227
Fig. 101 - Moneta cea mare de argint a lui Despot Voda 227
Fig. 102 — Monetă de arama dela Ioan Vodă Viteazul 227
Fig. 103 — Incle din veacul al XVI-lea, găsite în mormintele dela mânastirea Snagov 231
Fig. 104 — Ordin de plată, în limba română, dela Petru Şchiopul . . 232
Fig. 105 — Biserica Domnească din Târgovişte, ispravită de Petru Cercel 233
Fig. 106 — Taler de argint, din anul 1500 234
Fig. 107 — Icoană veche, la mânăstirea Humor, înfăţişând pe Maica Domnului cu Pruncul în braţe 235
Fig. 108 — Icoană veche, înfăţişând pe Mântuitorul 237
Fig. 109 — Biserica dela Arburea 239
Fig. 110 — Portret contemporan al lui Mihai Viteazul 244
Fig. 111 — Lupta dela Şelimbar 251
Fig. 112 — Vedere din Cetatea Hotinului spre Nistru 254
Fig. 113 — Gravură contemporană înfaţişând, în partea superioară, lupta dela Goräslău, iar în partea inferioară, aducerea la Praga, cu solemnitate, a steagurilor cucerite în această lupta 256
Fig. 114 — Un document dela Radu Mihnea ca domn al Ţării Româneşti 261
Fig. 115 · Gabriel Bethlen, Principele Transilvaniei, contemporan cu Radu Mihnea 262
Fig. 116 — Mormintele lui Ieremia şi Simeon Moghilă, la Suceviţa . 263
Fig. 117 — Biserica mânastirii Suceviţa, ctitoria Movileştilor . . . 265
Fig. 118 — O parte din minunatele fresce care acoperă pereţii exteriori ai bisericii mânastirii Suceviţa 266
Fig. 119 — Biserica Golia din Iaşi, ctitoria lui Vasile Lupu . . . 268
Fig. 120 — Biserica Trei Ierarhi din Iaşi 269
Fig. 121 — Detaliu dela biserica Trei Ierarhi din Iaşi 271
Fig. 122 — Biserica Patriarhiei din Bucureşti 275
Fig. 123 — Detaliu dela mânăstirea Hurez 277
Fig. 124 — Constantin Brâncoveanu, soţia sa Doamna Marica şi copiii lor 278
Fig. 125 — Pisania Palatului dela Potlogi 280
Fig. 126 — Palatul dela Mogoşoaia, cladit de Constantin Brâncoveanu 282
Fig 127 — Steag ostaşesc moldovean din a doua jumătate a secolului al XVII-lea 283
Fig. 128 Dimitrie Cantemir, pe când era în Rusia 285

Pag

Fig. 129 — O pagină dela începutul uneia din tipăriturile lui Constantin Brâncoveanu 292
Fig. 130 — Chivot de argint din timpul lui Constantin Brâncoveanu (1692) 301
Fig. 131 — Interiorul bisericii mânăstirii Văcăreşti, ctitoria lui Nicolae Mavrocordat 306
Fig. 132 — Grigore Alexandru Ghica, Domnul Moldovei 309
Fig. 133 — Puşti cu cremene, fără rotiţă, din secolele XVII şi XVIII 310
Fig. 134 — Ciuşmea facută în Iaşi, în epoca fanariota 314
Fig. 135 — Biserica Stavropoleos din Bucureşti 316
Fig. 136 — Taler bisericesc din epoca fanariotă 317
Fig. 137 — Horia, Cloşca şi Crişan, conducătorii mişcării din Ardeal la 1784 327
Fig. 138 — Chipul lui Tudor Vladimirescu 334
Fig. 139 — Mihail Sturdza, domnul Moldovei (1834—1849) 344
Fig. 140 — Avram Iancu sufletul mişcării dela 1848 în Ardeal . . 358
Fig. 141 — Principele Carol, în marginea Bucureştilor, la Cotroceni, în Mai 1866 378
Fig. 142 — Bucureştii, la mânăstirea Radu Vodă, în 1866 379
Fig. 143 — Ion C. Brătianu 381
Fig. 144 — Regele Carol I 383
Fig. 145 — Bustul lui Mihail Eminescu, pe malul mării, la Constanţa 385
Fig. 146 — „Car cu boi", pictură de N. Grigorescu 386
Fig. 147 — Catedrala metropolitană din Sibiu 392
Fig. 148 — Din războiul pentru întregirea neamului. Regele Ferdinand în timpul luptelor din Moldova 401
Fig. 149 — Incoronarea Regelui Ferdinand I şi a Reginei Maria, la Alba Iulia 407
Fig. 150 — Maiestatea Sa Regele Mihai I 410

CUPRINSUL:

		Pag.
	Prefață	3
	Introducere. Însemnătatea și împărțirea istoriei Românilor	7
	Bibliografie	11
1.	Pamântul românesc [1])	12
2.	Dacii sau Geții	19
3.	Cucerirea Daciei de catre Romani. Traian și Decebal	34
4.	Dacia Traiană	45
5.	Creștinarea Dacoromanilor. Năvălirea barbarilor germanici. Hunii și Avarii	62
6.	Slavii și influența lor asupra noastră	75
7.	Bulgarii și Ungurii	82
8.	Românii din Peninsula Balcanica. Statul Asaneștilor	93
9.	Ultimile năvaliri barbare: Pecenegii, Cumanii și Tătarii. Primele formațiuni politice românești	100
10.	Intemeierea Țării Românești și primii ei domni	110
11.	Intemeierea Moldovei și primii ei domni	119
12.	Mircea cel Batrân	127
13.	Alexandru cel Bun	138
14.	Iancu de Huniedoara	146
15.	Vlad Țepeș	156
16.	Ștefan cel Marc. Prima parte a domniei	163
17.	Ștefan cel Mare. Partea a doua a domniei	171
18.	Vechea organizare a Țărilor Române I	186
19.	Vechea organizare a Țarilor Române II. Vechea noastră cultura	197
20.	Țarile Românești în veacul al XVI-lea	209
21.	Starea politica, socială, economică și culturală a Românilor în veacul al XVI-lea	229
22.	Mihai Viteazul. Prima parte a domniei	242
23.	Mihai Viteazul. Cucerirea Ardealului și a Moldovei. Căderea sa	249
24.	Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu	259
25.	Șerban Cantacuzino. Constantin Brâncoveanu. Dimitre Cantemir	273
26.	Starea socială, economica și culturala a Românilor în veacul al XVII-lea. Scrierile religioase	287
27.	Starea culturală a Românilor în veacul al XVII-lea. Scrierile istorice. Arta	295
28.	Epoca Fanarioților. Caracterizare generala. Domnii mai însemnați. Războaiele dintre Turci, Ruși și Austriaci	303

1. La sfârșitul fiecărui capitol se află bibliografia respectivă.

Pag

29. Starea socială, economică şi culturală a Românilor în epoca Fanarioţilor 313
30. Românii din Ardeal sub Austriaci. Unirea cu Roma şi urmările ei. Mişcarea lui Horia 322
31. Redeşteptarea naţională. Tudor Vladimirescu 331
32. Epoca Regulamentului Organic 339
33. Mişcarea culturală din Ţările Româneşti între 1821 şi 1859 . . 346
34. Revoluţia dela 1848 354
35. Unirea Principatelor 362
36. Domnia lui Cuza Vodă 369
37. România sub Carol I 377
38. Românii sub stăpânirea străină până la războiul întregirii . 390
39. Regele Ferdinand I şi războiul pentru întregirea neamului . . 398
40. Campania în Ungaria. România după războiul mondial . . . 405

Lista cronologică şi filiaţia Domnilor Munteniei şi Moldovei, Voievozilor şi Principilor Transilvaniei 413
Tabla hărţilor 431
Tabla ilustraţiilor 431
Cuprinsul 439

INSTITUTUL DE
ARTE GRAFICE
„CUGETAREA"
GEORGESCU DELAFRAS
BUCUREŞTI, IV
STR. POPA NAN, 21

DE ACELAŞI AUTOR:

ISTORIA ROMÂNILOR

PENTRU CLASA IV-a SECUNDARĂ

Taxa timbrului didactic de 5 % pentru acest manual s'a plătit direct Casei Corpului Didactic conform deciziunii Nr. 17436/932

Preţul cărţii Lei 437.—
Taxa 5 % C. C. D. „ 23.—
Total Lei 460.—